ἘΠΕΤΗΡῚΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ ΚΒ΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1952

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΤΙΝΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Ἐκ τῶν ἐλάχιστα ἐρευνηθέντων κεφαλαίων τῆς Βυζαντινῆς λαογραφίας εἶναι τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς παραδόσεις. Περί τινων βέβαια ἐξ αὐτῶν ἐγένετο ἤδη λόγος [1], ὑπάρχει ὅμως πληθὺς αὐτῶν, αἵτινες ἐπιμελῶς συλλεγόμεναι καὶ κατατασσόμεναι πολλὰ δύνανται νὰ μᾶς διδάξουν.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι αἱ σχετικαὶ πηγαὶ δὲν εἶναι πλούσιαι, ἀρκεταὶ ὅμως, ἵνα ἐξ αὐτῶν προέλθῃ ἀξιόλογος μελέτη. Τὰ ἁγιολογικὰ π.χ. κείμενα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ παρέχουν σχετικὰς πληροφορίας, κατόπιν δέ, παρεμπιπτόντως, καὶ οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἐν οἷς ἐξέχει ἐν τῇ Χρονικῇ του διηγήσει ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, ἀνήρ, ὅστις μετ' ἀγάπης κατέγινε μὲ τὴν μελέτην τοῦ βίου τοῦ λαοῦ. Εἶναι αὐτός, ὅστις γράφει εἰς τοὺς στίχους του:

πλάσματα πάλιν μυθικὰ καὶ λόγους γραϊδίων
ἠκριβωσάμην, ὅ φασιν, ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων [2].

Παρὰ τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν, μνημονευτέος καὶ ὁ Ι. Τζέτζης, ὅστις εἰς τὰς Χιλιάδας του καὶ τὰ Σχόλιά του εἰς Λυκόφρονα ἐνδιαφέροντα διὰ τὸ θέμα μας παραδίδει.

Διὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας πλούσιον παρέχουσιν ὑλικὸν τὰ δύο ποιήματα, ὁ Πουλολόγος καὶ ἡ Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῴων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ἐν τοῖς ποιήμασι τούτοις παραδιδόμενα ἐνέχουσι πολὺ τὸ σκωπτικὸν στοιχεῖον, πάντως ὅμως πιστεύω ὅτι, οὐχὶ σπανίως, ὁ ποιητὴς εἶχεν ὑπ' ὄψιν περιφερομένας λαϊκὰς παραδόσεις.

Περὶ Βυζαντινῶν παραδόσεων ὄντος τοῦ λόγου, δέον νὰ προσέξωμεν μήπως, μεταξὺ τῶν γνησίως λαϊκῶν, καταλέξωμεν καὶ τοιαύτας ὑπὸ λογίων πλασθείσας, διότι ὑπάρχουσι καὶ τούτων παραδείγματα. Οὕτως ὁ χαριτολόγος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὅστις ἔπλαττε παροιμίας, αἵτινες, κατὰ τὸν μαθητήν του Μιχαὴλ Χωνιάτην, ἐλέγοντο καὶ ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ ταῖς τριόδοις [3], ἔπλασε τὴν ἑξῆς [4] παράδοσιν:

---

[1] Βλ. Ν. Πολίτου, Βυζαντιναὶ παραδόσεις (Λαογραφ., 6,367 ἑξ.). Πβ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, τὸ ἔργον Παραδόσεις, 1,199,201 καὶ 2,949,950.

[2] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Στίχοι, στίχ. 4 καὶ 5 (Legrand, Bibl.Gr.vulg., 1,18).

[3] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Μονῳδία εἰς τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον (1,297,26 Λάμπρου).

[4] Περὶ ταύτης ὁ ἴδιος λέγει· *«μῦθον, ὃν ἐγὼ ἄρτι παλαιᾷ μυθικῇ ζύμῃ ἐφυρασάμην»*.

«*Παρῆγεν ὁ Προμηθεὺς ἄνθρωπον καὶ τὸ σῶμα ἔπλαττε μὲν ἀπὸ γῆς, θείᾳ δ' ἔχριεν ἀλοιφῇ καὶ τοῦτο ἦν ἡ ψυχή. Ὅσα δὲ καὶ θείῳ πράγματι τῷ σκεύει τοῦ σώματος ἐπετίθει καὶ φρονήσεως ἀμβροσίαν. Καὶ ὥριζεν εἰς μέτρον τὸ πολυτίμητον τοῦτο ὑγρόν. Καὶ ἔδει τοὺς δεχομένους πεπλῆσθαι τοῦ ἐντιθεμένου ἢ ἀλλὰ καί τι πλεῖον αὐτοῖς προσεπιστάζειν τοῦ θείου ὑγροῦ. Πᾶσιν οὖν τῆς τοῦ φρονεῖν ἀμβροσίας ὁ Προμηθεὺς ἐγχεάμενος, εἶτα καθίζει ἑαυτὸν ἐσκευασμένος εἰς τὸ σεμνότερον καὶ μετακαλεῖται τοὺς τὸ ἀμβρόσιον ἐκεῖνο δεδεγμένους ὑγρὸν καὶ ἦν ἀνάγκη, ἕκαστον ἐπικύπτοντα, δεικνύειν τὸ σκεῦος, τὸ σῶμα διὰ τῆς κορυφῆς εἴτε μεστὸν εἴτε ἄλλως ἔχον ἐστίν. Ὅσοις μὲν οὖν ἐπιστεφὴς φρονήσεως ἡ κεφαλή, κατέκυπτον ἐπιδεικνύοντες ἑαυτοὺς ἀνενδεῶς ἔχοντας καὶ ἦν τοῦτο προσκυνεῖν τὸν εὐεργέτην Προμηθέα φιλεῖν. Οἱ δὲ μήπω μεστοί, ἀλλ' ἐπιδεεῖς ἀμβροσίου ἐπιρροῆς ἀτενεῖς ἦσαν καὶ ἀκλινῶς εἶχον καὶ οἷον ἀνεστυλοῦντο εἰς ὄρθιον. Καὶ ἦν τοῦτο ἀλαζονεύεσθαι καὶ οὐκ εἰδέναι χάριν τῷ εὖ ποιήσαντι. Ἐντεῦθεν τοίνυν καὶ εἰς ἡμᾶς μὲν τὴν κεφαλὴν ἐν δέοντι κλίνειν φρονήσεως αὐτὴν γέμειν περιδηλοῖ καὶ εἰς εὐγνωμοσύνης ἔνδειξιν τάττεται· τὸ δὲ ἐπὶ σχήματος ἵστασθαι καὶ τὴν κλίσιν ὀκνεῖν τῆς κεφαλῆς μωρίας γραφὴν ἀποφέρεται καὶ εἰς ἀχαριστίαν ἐγγράφεται*» [1].

Πολὺ παλαιότερον, ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, σκώπτοντος τοὺς φλυάρους, ἐπλάσθη ἡ ἑξῆς παράδοσις: «*Ἐπέσκωπτον αἱ χελιδόνες τῶν κύκνων τὸ μὴ ἐθέλειν ὁμιλεῖν τοῖς ἀνθρώποις μήτε δημοσιεύειν τὴν μουσικήν, ἀλλ' ἀμφὶ τοὺς λειμῶνας διάγειν καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὴν ἐρημίαν ἀσπάζεσθαι καὶ βραχέα μὲν ᾄδειν, ἃ δὴ καὶ ᾄδοιεν ᾄδειν ἐν σφίσιν αὐτοῖς, ὥσπερ αἰσχυνομένους τὴν μουσικήν. Ἡμῶν δὲ ἔφασαν εἰσὶν αἱ πόλεις καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ θάλαμοι καὶ περιλαλοῦμεν τοῖς ἀνθρώποις καὶ τὰ ἡμέτερα αὐτοῖς διηγούμεθα, ταῦτα δὴ τὰ ἀρχαῖα καὶ Ἀττικά. Οἱ δὲ μόλις αὐτὰς ἠξίωσαν καὶ λόγου, τῆς ἀδολεσχίας μισήσαντες, ἐπεὶ δὲ ἠξίωσαν. Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἕνεκεν ὧν, ὦ αὗται, κἂν εἰς τὴν ἐρημίαν ἀφίκοιτό τις, ὥστε ἀκοῦσαι τῆς μουσικῆς, ὅταν ἀνῶμεν τῷ Ζεφύρῳ τὰς πτέρυγας ἐμπνεῖν ἡδύ τι καὶ ἐναρμόνιον ὥστ' εἰ μὴ πολλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ᾄδομεν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο κάλλιστόν ἐστιν ἡμῶν ὅτι μέτρῳ φιλοσοφοῦμεν τὸ μέλος καὶ οὐκ ἀναμιγνύομεν θορύβοις τὴν μουσικήν, ὑμᾶς δὲ καὶ εἰσοικιζομένας οἱ ἄνθρωποι δυσχεραίνουσι καὶ ᾀδούσας ἀποστρέφονται*» [2].

Οὐχὶ δὲ λαϊκὴ πιστεύω ὅτι εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου ἀναφερομένη παράδοσις περὶ ἀετοῦ, ἥν, ὡς γράφει, ἤκουσε παρά τινος τῶν κομψῶν. Γράφει λοιπόν: «*Ὅπερ τῶν κομψῶν τινος ἤκουσα περὶ τοῦ ἀετοῦ*

[1] T a f e l, Eustathii opuscula, 319,49 ἑξ.
[2] PG, 37,209.

λέγοντος, ἐκρίνοντο περὶ βασιλείας οἱ ὄρνιθες καὶ ἄλλοι ἄλλως ἧκον ἑαυτοὺς κοσμήσαντες ὅτι ἐκείνου κάλλιστον ἦν τὸ μὴ οἴεσθαι καλὸν εἶναι» [1].

Ἐν τῇ κατωτέρω διατριβῇ παρέχω δεῖγμα Βυζαντινῶν παραδόσεων, ἀφίνων τὴν συμπλήρωσιν τοῦ θέματος εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα εἰδικῶς ν' ἀσχοληθῇ μὲ αὐτό.

Ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ σημειουμένων παραδόσεων ἄλλαι μὲν ἀνάγονται εἰς ἀρχαίαν ἐποχήν, ὡς εἶναι ἡ περὶ τῶν ὤτων τοῦ Μίδα καὶ περὶ μεταμορφώσεως εἰς πτηνὸν τοῦ Τηρέως (πούπου), ἄλλαι σχετίζονται μὲ διηγήσεις ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ἄλλαι μὲ τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἁγίων, ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς ἀπολιθώσεις καὶ μεταμορφώσεις, ἄλλαι εἰς φυτὰ καὶ ζῷα καὶ τέλος ἄλλαι εἰς οὐράνια σώματα, καὶ δὴ τὴν σελήνην.

ΑΡΧΑΙΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Ὁ Βασιλεὺς τῆς Φρυγίας Μίδας ἀναφέρεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους [2], οὗτινος ὁ Σχολιαστὴς ποικιλοτρόπως ζητεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ ὄνεια ὦτα. Λέγει δῆλα δὴ ὅτι εἰς τὸν Μίδαν ἀπεδόθησαν ὦτα ὄνου, εἴτε διότι οὗτος εἶχε πολλοὺς ὠτακουστάς, εἴτε διότι κατέσχε κώμην τῆς Φρυγίας Ὦτα Ὄνου καλουμένην, εἴτε, διότι ἔψεξέ ποτε τὸν Διόνυσον, εἴτε, διότι ὄνους τοῦ Διονύσου παρερχομένους ἠδίκησεν, εἴτε τέλος, διότι εἶχε φύσει μεγάλα ὦτα, κατὰ δὲ τὸν Ι. Τζέτζην:

ἢ τῷ ἐκ μόνης ἀκοῆς ἐρᾶν τινων εὐθέως
ὀχευτικὸς γὰρ ὁ ἀνὴρ δίκην αὐτῶν τῶν τράγων
κἂν συνετῶς μετήρχετο καὶ τὰς τοιαύτας μίξεις
ἢ τῷ στρατεύειν κατ' ἐχθρῶν κατὰ δυσβάτων τόπων,
χαίρει γὰρ τράγος τοῖς κρημνοῖς καὶ τοῖς δυσβάτοις τόποις [3].

Εἰς τὴν τελευταίαν ἑρμηνείαν θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀποδώσῃ σημασίαν τινὰ ἀναλογιζόμενος ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ἔχοντες μακρὰ ὦτα λέγεται ὅτι ἔχουν γαϊδουρινὰ ἀφτιά, ἂν μὴ ἄλλη τις ἑρμηνεία προσηρμόζετο μᾶλλον πρὸς τὴν ἀληθῆ σημασίαν τοῦ μύθου.

Τὸν ἡμέτερον δῆλα δὴ μῦθον, τὸν κατ' ἄλλους Ἀσιατικῆς προελεύσεως, κατὰ δὲ τὸν B. Schmidt ἐκ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς προερχόμενον [4], μὲ μικρὰς μόνον διαφοράς, εὑρίσκομεν ἤδη τελείως διαμεμορφωμένον παρὰ τῷ

[1] PG, 37,108.
[2] Ἀ ρ ι σ τ ο φ ά ν ο υ ς, Πλοῦτος, 287.
[3] Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 1, ἱστορ. 34, στίχ. 95 ἑξ.
[4] B. S c h m i d t, Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, 224.

Λατίνῳ ποιητῇ 'Οβιδίῳ, ὅστις τὸν ἀναφέρει εἰς τὰς Μεταμορφώσεις του (βιβλ. XI, στίχ. 180 ἑξ.), προσθέτων εἰς τοὺς προηγουμένους στίχους ὅτι ὁ 'Απόλλων ἔδωκεν εἰς τὸν Μίδαν ὦτα ὄνου, διότι οὗτος προέκρινε τῆς λύρας τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς, τὸν αὐλὸν τοῦ Πανός.

Εἶπον ὅτι μικρὰς μόνον διαφορὰς εὑρίσκομεν μεταξὺ τοῦ παραμυθίου καὶ τῆς παρ' 'Οβιδίῳ διηγήσεως· μία τούτων εἶναι ἡ ἑξῆς : ἐν ᾧ δῆλα δὴ παρὰ τῷ ποιητῇ [1] ὁ κάλαμος λέγει τὸ μυστικὸν κινούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνέμου (στίχ. 192), κατὰ τὸν μῦθον, ἀποκαλύπτει αὐτὸ ὑπὸ μορφὴν αὐλοῦ παιζομένου ὑπὸ βοσκοῦ, ὑπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου δύναταί τις, ἴσως, νὰ διίδῃ τὸν εἰς στενὴν σχέσιν μὲ τὸν Μίδαν εὑρισκόμενον Σάτυρον [2].

'Ανωτέρω ἐλέχθη ὅτι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Μίδας εἶχεν ὦτα ὄνου. Κατὰ μεταγενεστέραν τροποποίησιν, φαίνεται ὅτι ἐλέγετο ὅτι οὐχὶ ὄνου, ἀλλὰ τράγου ὦτα εἶχεν, ὡς τοὐλάχιστον συμπεραίνομεν ἐκ τῶν γραφομένων ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ συμποσίῳ τῶν ἑπτὰ σοφῶν (σ. 150), ἔνθα λέγεται ὅτι ὁ Μίδας εἶχε «*κερασφόρον οὖας*» καὶ ὡς ἐπιβεβαιοῖ νεωτέρα ἐκ Λακωνικῆς παράδοσις, καθ' ἣν «*ὁ βασιλιὰς ὁ Λαγιανὸς εἶχε τράγινο ἀφτί*».

'Η περὶ Μίδου παράδοσις θὰ διετηρεῖτο, φαίνεται, ζωηρὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς δεικνύει ἀφ' ἑνὸς ὁ 'Ηλιόδωρος εἰς τὰ Αἰθιοπικά του (Β' 21), ἔνθα εἰσάγει γέροντα πλανώμενον ἀνὰ τὸν Νεῖλον, ὅστις, ἐρωτώμενος διὰ τὰ παθήματά του, ἀπαντᾷ : «*ὠδίνω δὲ καὶ αὐτὸς πρός τινα ἐξειπεῖν· εἶπον ἂν τάχα καὶ τοῖσδε τοῖς καλάμοις, κατὰ τὸν μῦθον, εἰ μή σοι προσέτυχον*», ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Ι. Τζέτζης, ὅστις, παρασυσχετίζων τὸ τῶν σημερινὸν *τράγινο ἀφτὶ* πρὸς τὸν Τραϊανόν, παρατηρεῖ, καὶ δικαίως :

ὠτία δὲ Τραϊανὸν λέγουσιν ἔχειν τράγου
ὅπερ αὐτὸς οὐχ εὕρηκα γραφαῖς ἐγγεγραμμένον [3].

Σήμερον, ὅσον γνωρίζω, ἡ περὶ Μίδα παράδοσις φέρεται τὸ μὲν ἐν Λακωνικῇ καὶ Ζακύνθῳ [4] ἔνθα τὸ μυστικὸν λέγει ὁ κουρεὺς τοῦ βασιλέως εἰς λάκκον, ὃν ὤρυξε καὶ ἐφ' οὗ ἐφύτρωσε κάλαμος, ὃν ἀποκόψας βοσκός, ἔκαμεν αὐλὸν τὸ δὲ ἐν Πόντῳ ἔνθα ἐπ' ἴσης ὁ κουρεὺς τοῦ κερασφόρου βασιλέως φέρεται ὅτι εἶπε τὸ μυστικὸν εἰς λάκκον ἐπάνω τοῦ ὁποίου ἐφύτρωσαν στάχυες, μὲ τὴν καλάμην τῶν ὁποίων οἱ παῖδες ἔκαμον συρίκτρας, ἐξ ὧν ἐμφυσωμένων ἠκούετο «*ὁ βασιλέας ἔχ' κέρατον*» [5].

---

[1] Ἂν μὴ οὗτος, ὡς εἶναι πιθανόν, μεταπλάττῃ τοπικὴν παράδοσιν.

[2] Κατὰ τὸν Φιλόστρατον, ἐν τῷ βίῳ τοῦ 'Απολλωνίου, 6,27 : «*μετεῖχε μὲν καὶ τοῦ τῶν σατύρων γένους ὁ Μίδας οὗτος, ὡς ἐδήλου τὰ ὦτα*».

[3] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 2, ἱστορ. 34, στίχ. 95.

[4] B. Schmidt, Ἔνθ' ἀν., 70-71.

[5] Ἰωάννου Παρχαρίδου, Ποντιακὰ παραμύθια ('Αρχεῖον Πόντου, 16, 87,88).

'Η αὐτὴ παράδοσις φέρεται καὶ ἐν Μαδύτῳ ἔνθα ὁ τράγου ὦτα ἔχων βασιλεὺς φέρεται εἰπὼν τὸ πάθημά του εἰς φρέαρ παρ' ὃ ἐφύτρωσε κάλαμος, ὅστις, κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 'Οβιδίου γνωστὴν παράδοσιν, σειόμενος ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπήχει

ἤdαgν ἕνας βασιλὲς
κι' εἶχε τράγινο ἀφτὶ
καὶ κασσίδα 'ς τὴν κορφή [1].

Μὲ τὸν μυθικὸν κόσμον συνδέεται καὶ ἡ παράδοσις τοῦ ἐν Ἅδου ποταμοῦ Πυριφλεγέθοντος, οὗ μνημονεύει ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ 'Οδυσσείᾳ [2] καὶ ἧς παραδόσεως ὡς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους σῳζομένης μνείαν ποιεῖται κείμενον ἐπιγραφόμενον 'Αποκάλυψις Μαρίας [3], ἔνθα ἀναγινώσκομεν : «*Καὶ εἶπεν 'Αρχιστράτηγος· ποῦ θέλεις ἵνα ἀπέλθωμεν Κεχαριτωμένη ; 'Επὶ τὰς δυσμὰς ἢ ἐπὶ τὰς μεσημβρίας ; Καὶ εἶπεν ἡ Παναγία· ἀπέλθωμεν εἰς τὰς μεσημβρίας, ὅπου ὁ πύρινος ποταμὸς ἐξέρχεται*».

'Απήχησις τῆς τοιαύτης παραδόσεως σῴζεται νῦν ἐν Κρήτῃ ὅπου πιστεύουσιν ὅτι εἰς τὸν κάτω κόσμον ὑπάρχει πύρινος ποταμός. Οἱ κάτοικοι μάλιστα τοῦ χωρίου Καβουσίου 'Ιεραπέτρας παραδίδουσιν ὅτι εἰς τὴν 'Ιερουσαλὴμ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ὀπή, ἐξ ἧς οἱ προσκυνηταὶ διακρίνουσιν ἐν τῇ ἀβύσσῳ ὡς ἄστρον ἀμυδρῶς τὸν πύρινον ποταμόν!

Πάγκοινος ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ περὶ Πρόκνης, Φιλομήλας καὶ Τηρέως μῦθος ὁ καὶ τὴν ἀρχαίαν τραγῳδίαν ἀπασχολήσας καὶ ἡ μεταμόρφωσις ἐκείνων μὲν εἰς ἀηδόνα καὶ χελιδόνα, τούτου δὲ εἰς ἔποπα.

Τὸν ἔποπα οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἐκάλουν *ἔποπον* [4] καὶ *ποῦπον* [5], ἐντεῦθεν δ' ὁρμώμενοι οὗτοι καὶ πρὸς τὸ ποῦ-ποῦ παρασυσχετίζοντες τὸ ὄνομα, ἰσχυρίσθησαν, τὴν ἀρχικὴν διατηρήσαντες διήγησιν, ὅτι τὸ μεταμορ-

---

[1] Βλ. τὸ 'Αρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 3,117.

[2] κ, 513 *Ἔνθα μὲν εἰς 'Αχέροντα Πυριφλεγέθων τε ῥέουσιν*
Κωκυτός θ' ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ.

[3] Gidel, Étude sur une Apocalypse (Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France, 5ον ἔτος, σ. 111.

[4] Ἔποπος· ὄρνεον· ἔποπα· ἀλεκτρυόνα ἄγριον, 'Ησύχιος. 'Εν χειρογράφοις τοῦ Φυσιολόγου φέρεται· ἔστι γὰρ τοίνυν πετεινὸν λεγόμενον ἐπόπτος (γρ. ἔποπος).

[5] Ἔποψ ὄρνεον ἀέρι πετώμενον, ἑπτάχρωμον· οὗτος καλεῖται κούκουφος καὶ ποῦπος (βλ. τὸ 'Ελληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. κούκουφος). Τὸ πτηνὸν νῦν καλεῖται *οὔπουπας* ἐν Αἴνῳ, *ποῦπος* ἐν Κοζάνῃ, *πούπους* ἐν Θρᾴκῃ, *πόπας* ἐν Κύθνῳ καὶ Πάρῳ, *πούπα* εἰς διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, *πουποῦξος* ἐν Κύπρῳ καὶ *πουπουνίτσα* ἐν Μαδύτῳ.

φωθὲν πτηνὸν ἐκλήθη ποῦπος, διότι, καταδιώκων, φωνάζει ποῦ εἶναι αἱ τὸ ἀνοσιούργημα διαπράξασαι ἀδελφαί;

Εἰς τὸν μῦθον ἀναφερόμενος ὁ Ι. Τζέτζης, λέγει εἰς τὰς Χιλιάδας του:

ποῦ, ποῦ δὲ ταύτας ἐρευνῶν λέγει Τηρεὺς συχνάκις [1]

καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰς τὰ Σχόλιά του εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς Ἡμέρας (στίχ. 566): «*ὁ δὲ Τηρεύς, ἔποψ γενόμενος, ποῦ ποῦ φησιν αἵ μοι τὸν παῖδα κατατεμοῦσαι πρὸς εὐωχίαν παρέθεντο*».

Ἔγραψε δὲ σχετικῶς καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος: «*Τηρεὺς δὲ εἰς ἔποπα μορφωθεὶς ποῦ ἄρα εἰσὶν ἀναφωνεῖ συχνὰ καὶ οὕτω μὲν οἱ τοιοῦτοι* (= μυθογράφοι) *φασίν*» [2].

Σημειωτέον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ πτηνοῦ συνεσχετίσθη μὲ τὸ ἐπόπτης. Οὕτως ἐν ἀποσπάσματι τοῦ Αἰσχύλου (ἀπόσπ. 305), κεῖται: ἔποψ, ἐπόπτης τῶν αὐτοῦ κακῶν.

Ἡ παράδοσις διεσώθη ζωηρὰ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος μὲ βάσιν, πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως, τὴν ἑρμηνείαν τῆς λέξεως ποῦπος, ἀκολουθοῦσα δῆλα δὴ τὴν μεσαιωνικὴν διατύπωσιν.

Οὕτως εἰς τὰ Χάσια τῆς Μακεδονίας λέγουν ὅτι ὁ ἔποψ, ὠνομάσθη ποῦπος, διότι, ραμφισθεὶς ἀπὸ τὸ πτηνὸν κοῦκκον, ἐπόνεσε καὶ ἐφώναξε ποῦ, ποῦ! [3].

Καθ' ἑτέραν παράδοσιν, ἐκ Λακκοβικίων τῆς Μακεδονίας, ἡ πούπα (= ἔποψ) εἶχε σύζυγον τὸν κοῦκκον, πολὺ σκληρόν. Ἐγκαταλιποῦσα τὴν συζυγικὴν ἑστίαν, μετέβη εἰς ἀπομεμακρυσμένον μέρος, ὅπου, κτυπήσασα τὰς χεῖράς της μετεμορφώθη καὶ ἔκτοτε φωνάζει ποῦ, ποῦ, ἤτοι πῶ, πῶ! τί ὑπέφερα ἀπ' αὐτὸν τὸν κοῦκκον [4].

Κατὰ τρίτην παράδοσιν ἐκ Βογατσικοῦ τῆς Μακεδονίας ὁ ποῦπος ἦτο

---

[1] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 7, ἱστορ. 142, στίχ. 479.

[2] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1875,13. Ἂς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ τὰ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζῴων, Γ' 26): «*Οἱ ἔποπές εἰσιν ὀρνίθων ἀπηνέστατοι καί μοι δοκοῦσι τῶν προτέρων τῶν ἀνθρωπικῶν ἐν μνήμῃ καὶ μέντοι καὶ μίσει τοῦ γένους τοῦ τῶν γυναικῶν ὑποπλέκειν τὰς καλιὰς ἐν τοῖς ἐρήμοις καὶ τοῖς πάγοις τοῖς ὑψηλοῖς*»· ὡς καὶ τὸ τοῦ Αἰσωπείου μύθου (10· Halm): «*Ἀηδόνι συνεβούλευε χελιδὼν τοῖς ἀνθρώποις εἶναι ὁμόροφον καὶ σύνοικον, ὡς αὐτή. Ἡ δὲ εἶπεν· οὐ θέλω τὴν λύπην τῶν παλαιῶν μου συμφορῶν μεμνῆσθαι, καὶ διὰ τοῦτο τὰς ἐρήμους οἰκῶ*». Κατὰ τὸν Αἰλιανὸν (Περὶ ζῴων, Β' 3): «*οἱ μὲν ὄρνιθες οἱ ἕτεροι ἀναβαίνονται, αἱ δὲ χελιδόνες οὔ... Λέγει δὲ ὁ λόγος ὅτι πεφρίκασι τὸν Τηρέα καὶ δεδοίκασι μή ποτε ἄρα προσερπύσας λάθρᾳ εἶτα ἐργάσηται τραγῳδίαν καινήν*».

[3] Δ. Λουκοπούλου, Νεοελληνικὴ μυθολογία, 155.

[4] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,201, ἀρ. 364· 2,950.

Ἕλλην καὶ ἐχθρὸς τοῦ κούκκου, ὅστις ἦτο Τοῦρκος. Κάποτε οἱ δύο ἀντίπαλοι συνεφιλιώθησαν καὶ ἀπεφάσισαν μάλιστα νὰ βινήσωσιν ἀλλήλους. Πρῶτος ἐβινήθη ὁ ποῦπος, ὁ κοῦκκος ὅμως, μετὰ τὴν πρᾶξιν, ἠρνήθη νὰ ὑποστῇ τὰ ὅμοια, δι' ὃ ὁ ἀπατηθεὶς φωνάζει πῶ, πῶ τί ἔπαθα ἀπὸ τὸν κοῦκκον!

Ὡς μικρὸν ἀνωτέρω εἶπον, ἡ παράδοσις εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν διετήρησε τὸν ἀρχαῖον τύπον. Ἐν Βιζύῃ δῆλα δὴ τῆς Ἀνατ. Ρουμελίας λέγουσιν ὅτι εἷς βασιλεὺς ὑπανδρεύθη τὴν μίαν τῶν θυγατέρων ἄλλου βασιλέως, μετὰ πολλὰ δ' ἔτη ἐπανελθών, ἄγνωστος, ἔλαβεν ὡς σύζυγον καὶ τὴν δευτέραν, ἵνα μὴ δ' ἡ πρώτη ὁμολογήσῃ τὸ πρᾶγμα, ἐφυλακίσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς σκοτεινὴν φυλακήν. Αὕτη ὅμως, γράψασα τὰ πάθη της εἰς χάρτην, τὰ ἀπέστειλε διὰ γαλῆς εἰς τὴν ἀδελφήν της, ἥτις, ἀφ' οὗ ἠλευθέρωσε τὴν ἔγκλειστον, ἔσφαξε τὸν υἱόν της, ἐμαγείρευσε τὰ ἐντόσθιά του καὶ τὰ παρέθηκεν εἰς τὸν σύζυγον νὰ τὰ φάγῃ. Αὐτός, ἀντιληφθεὶς τὸ πρᾶγμα, κατεδίωξε τὰς ἀδελφάς, ἐκεῖναι δέ, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των, παρεκάλεσαν τὸν Θεὸν νὰ τὰς μεταμορφώσῃ εἰς πτηνὰ (ἀηδόνα καὶ χελιδόνα), ἐν ᾧ ὁ σύζυγος τὴν ἑξῆς ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Θεὸν παράκλησιν «*Θεέ μου, κάμε με πούπουτα νὰ κλαίω τοὺς συμφορές μου*» [1].

Κατὰ Θρᾳκικὴν παράδοσιν, εἷς βασιλεὺς ἠγάπησε τὴν γυναικαδέλφην του, ἣν καὶ ἐβίασεν. Ἵνα μὴ γνωσθῇ δὲ τὸ πρᾶγμα, τὴν ἐφυλάκισεν εἰς σκοτεινὴν φυλακήν, ἐξ ἧς, τῇ μεσολαβήσει ἑνὸς πτηνοῦ, ἀνεκοίνωσεν αὕτη τὸ συμβὰν εἰς τὴν ἀδελφήν της [2], ἥτις σπεύσασα τὴν ἠλευθέρωσε, πρὸς τιμωρίαν δὲ τοῦ συζύγου της ἔσφαξε τὸν υἱόν της Ἴτσον [3] (= Ἴτυν), καὶ τούτου τὰ ἐντόσθια τοῦ παρέθηκεν. Ἐκεῖνος, ἐννοήσας τὸ πρᾶγμα, κατεδίωξε τὰς γυναῖκας, αἵτινες, φεύγουσαι, μετεμορφώθησαν εἰς πτηνά, ἐν ᾧ ὁ ἄπιστος ἐγένετο ἔποψ, ὅστις περιφερόμενος, φωνάζει *Ἴτσο! Ἴτσο!* [4].

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Πολλῶν δένδρων οἱ κλάδοι, εἴτε φύσει, ὡς οἱ τῆς ἰτέας, εἴτε καὶ ὑπὸ τοῦ καθ' ὡρισμένην διεύθυνσιν πνέοντος ἀνέμου, κλίνουσι. Τὸ φυσικὸν τοῦτο φαινόμενον οἱ εὐσεβεῖς Χριστιανοὶ συνέδεσαν μὲ ἐπεισόδιον τοῦ βίου τοῦ

---

[1] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., 1,200, ἀρ. 362.

[2] Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Γ' 194-195, ιδ' 8) ἡ βιασθεῖσα ἐμήνυσε τὸ πάθημά της εἰς τὴν ἀδελφὴν διὰ γραμμάτων τὰ ὁποῖα ἐνύφανεν εἰς ἱστόν. Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., 2,949.

[3] Κατ' ἄλλην ἐκ Θρᾴκης μαρτυρίαν, ὁ υἱὸς ἐκαλεῖτο Ἴτσυς (= Ἴτυς). Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,950.

[4] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,200, ἀρ. 363.

Ἰησοῦ, πλάσαντες σχετικὰς παραδόσεις, ὧν μίαν μᾶς ἀναφέρει κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ χρονογράφος Μιχαὴλ Γλυκᾶς, ὅστις γράφει : «*Καὶ δένδρον ἵσταται* (ἐν Παλαιστίνῃ) *πάσης ἀρρωστίας ἀλεξίκακον, ὃ δένδρον εἰς γῆν ἐκλίθη καὶ προσεκύνησε δῆθεν τὸν Κύριον εἰς Αἴγυπτον φεύγοντα, σῴζει δὲ εἰσέτι τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως*» [1].

Σχετικαὶ παραδόσεις σῴζονται σήμερον τὴν κλίσιν τῶν κλάδων μὲ ἄλλα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ σχετίζουσαι. Οὕτως, ἐν Αἰτωλίᾳ διὰ τὴν κλίσιν τῶν κλάδων τῆς ἰτέας, περιφέρεται ἡ ἑξῆς παράδοσις : «*Ὅταν βαφτίστηκε ὁ Χριστὸς 'ς τὸν Ἰορδάνη, τὰ δέντρα καὶ τὰ κλαριὰ ἔκλιναν τὴν κορφή τους καὶ προσκυνοῦσαν. Ἡ ἰτιὰ δὲν ἔγειρε μόνο τὴν κορφή, ἀλλὰ καὶ τὰ κλωνάρια της ὅσο μποροῦσε πιὸ χαμηλὰ καὶ προσκυνοῦσε τὸ Χριστό. Ἀπὸ τότε ἡ ἰτιὰ δὲν ἔπαψε νὰ προσκυνάῃ τὸ Χριστό*» [2].

Παρὰ τοῖς πρόσφυξιν ἐκ Σάντας τοῦ Πόντου : «*Τὰ Φῶτα, τὸ βράδυ ποῦ ἁγιάζονται τὰ νερὰ ὅλα τὰ δέντρα τοῦ κόσμου κλίνουν τοὺς κορφές τους-στὰ νερὰ καὶ πίνουν*» [3].

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἐκ τῆς παρὰ τὴν Φλώριναν Βέρμπιανης, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅτε ἀνοίγει ὁ οὐρανός, τὰ δένδρα προσκυνοῦν κύπτοντα μέχρι τοῦ ἐδάφους καὶ πάλιν ἀνυψοῦντα τοὺς κλάδους των [4].

Κατὰ Νεοελληνικὰς παραδόσεις, τὸ ξύλον ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου προήρχοτο ἐκ τοῦ δένδρου λυδοριᾶς, εἴδους δρυός [5], συνεζητήθη δὲ καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν ἐξελέγη τὸ δένδρον τοῦτο [6]. Ἐνταῦθα ὅμως δὲν πρόκειται περὶ τούτου. Εἰς διαφόρους σημερινὰς παραδόσεις ἀναφέρεται τὸ δένδρον ἐξ οὗ ἐκρεμάσθη ὁ Ἰούδας.

Κατὰ παράδοσιν ἐκ Σινώπης τοῦ Πόντου, ὁ Ἰούδας ἐκρεμάσθη ἐκ δάφνης· κατ' ἄλλην, ἐκ Σύμης καὶ Μεσοχωρίου Πυλίας, ἐκ τοῦ ἀναγύρου, ὅστις ἐν Σύμῃ μὲν καλεῖται ἀρόϋνας (= ἀνά(γ)υρας), ἀζό(γ)υρος δ' ἐν Κρήτῃ [7]. Ὁ ἀζόγυρος ἐξελέγη, διότι ἀναδίδει βαρεῖαν ὀσμὴν (τὸ ἀζόγυρος προέρχεται ἐκ τοῦ ὄζω + ἀνάγυρος) [8].

---

[1] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 515,15.

[2] Δ. Λουκοπούλου, Νεοελληνικὴ μυθολογία, 187.

[3] Μιλτιάδου Νυμφοπούλου, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες Σάντας (Ἀρχεῖον Πόντου, 16,250).

[4] Κατὰ τὸν Ν. Πολίτην, Ἔνθ' ἀν., 2,905. Ἐν Πελοποννήσῳ πιστεύουν ὅτι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τὰ φυτὰ κλίνουσι μέχρι τῆς ρίζης των καί, ἀποχαιρετίζοντα τὴν γῆν, λέγουσι· σ' ἀφίνω γειά.

[5] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,101, ἀρ. 179.

[6] Κ. Κυριακίδου, Ἡ λοιδοριά, λαϊκὴ παράδοσις περὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ (Λαογραφ., 7,266 ἑξ.).

[7] Αἱ πληροφορίαι κατὰ δελτία τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

[8] Κατὰ τὸν Ἀναστάσιον Βρόντην, Ρόδος, σ. 44-45 οἱ Ρόδιοι φυτόν τι καλοῦσι *βρομόκλαδο* πιστεύοντες ὅτι βρομεῖ, διότι ἐφύτρωσεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἰούδα. Ἐν Ἠπείρῳ λέγουσιν ὅτι ὁ Ἰούδας ἐκρεμάσθη ἀπὸ τὸ φυτὸν *βρομοξυλιά*.

Κατὰ τρίτην παράδοσιν ὁ προδότης ἐκρεμάσθη ἐκ κλάδου συκῆς [1], κατὰ δὲ τὴν κατωτέρω μνημονευομένην, ἐκ μυρίκης. Τέλος ἐν Γορτυνίᾳ ἐξ ἑνὸς εἴδους δρυός, ὅπερ λέγεται *φονισκαριά*.

Ἡ παράδοσις, περὶ ἧς διὰ μακροτέρων διέλαβεν ὁ Γ. Μέγας [2], ἦτο γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Κατὰ τὰς ἀρχὰς δῆλα δὴ τοῦ Θ' μ.Χ. αἰῶνος Ἐπιφάνιος ὁ Ἁγιοπολίτης εἰς τὸ Περὶ τόπων ἱερῶν ἔργον του (σ. 51), παρατηρεῖ : «*Καὶ δεξιὸν αὐτοῦ εἰσὶν οἱ μύριχες εἰς οὓς Ἰούδας ἀπήγξατο*».

Μὲ τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σχετίζεται καὶ ἡ κατωτέρω παράδοσις, μὴ συζητηθεῖσα ἰδιαιτέρως μέχρι σήμερον, ἣν ἀναφέρει ὁ Παμφίλου Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (Ζ' 18).

Κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λοιπὸν αὐτὸν ἱστορικόν, εἰς τὴν Φιλίππου Καισάρειαν, τὴν ὁποίαν ἐκάλουν Πανεάδα Φοινίκης, ὑπῆρχεν ἄγαλμα, περὶ οὗ τὰ ἑξῆς γράφει : «*Οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν καὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. Τὴν γὰρ αἱμορροοῦσαν, ἣν ἐκ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ πάθους ἀπαλλαγὴν εὕρασθαι μεμαθήκαμεν, ἐνθένδε ἔλεγον ὁρμᾶσθαι τόν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν. Ἑστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου γυναικὸς ἐκτύπωμα χάλκινον ἐπὶ γόνυ κεκλιμένον καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσί, ἱκετευούσῃ ἐοικός, τούτου δὲ ἄντικρυς ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης ἀνδρός, ὄρθιον σχῆμα, διπλοΐδα κοσμίως περιβεβλημένον καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτεῖνον, οὗ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς ξένον τι βοτάνης εἶδος φύειν, ὃ μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος ἀνιὸν ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν. Τοῦτον τὸν ἀνδριάντα εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν ἔλεγον, ἔμεινε δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς ὡς καὶ ὄψει παραλαβεῖν ἐνδημήσαντας αὐτοὺς τῇ πόλει*».

Μὲ γεγονότα ἐκ τῆς Π.Δ. εἰλημμένα σχετίζονται αἱ δύο κατωτέρω παραδόσεις αἱ μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων διασωθεῖσαι.

Κατὰ τὴν μίαν τούτων, ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου παραδιδομένην (PG, 38,1124): «*Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ὁ τούτου* (Μωσέως) *διάδοχος τὸ πολυθρύλητον Ἰορδάνου ρεῖθρον διαστήσας τὸν αὐτὸν διάγει λαὸν* (Ἑβραίους) *δώδεκα λίθους ἐκ τῆς κρηπῖδος τοῦ ρεύματος ἀνελέσθαι τῷ λαῷ διαταξάμενος, οὓς ὁρῶμεν μέχρι σήμερον οἱ ἐκεῖ φοιτῶντες*».

---

[1] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., 1,103, ἀρ. 183.

[2] Γ. Μέγα, Ὁ Ἰούδας κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τρίτου καὶ τετάρτου ἔτους (1941-1942), σ. 21,22.

Κατὰ τὴν ἑτέραν, ἐπιστεύετο ὅτι λείψανα τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε ἐσῴζοντο τὸν Γ′ καὶ τὸν Δ′ μ.Χ. αἰῶνα ὡς μαρτυροῦσιν ἄνδρες σοβαροί, ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος [1]. Ὁ πρῶτος τούτων, ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς τὴν Ἑξαήμερον (PG, 18,753), λέγων ὅτι ἡ κιβωτὸς ἐστάθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄρους τῆς Ἀρμενίας, προσθέτει: «*Καὶ τὸν τόπον ἔτι καὶ νῦν ἐκεῖνον ἀποβατήριον οἱ ἐπιχώριοι προσαγορεύουσι καὶ τὰ λείψανα τῆς κιβωτοῦ ἐπιδεικνύουσι καὶ τῇ ἀσφάλτῳ αὐτῆς εἰς ἀποτροπιασμὸν κέχρηνται*», ᾧ ἑπόμενος καὶ ὁ Χρυσόστομος (PG, 56,288), παραδίδει: «*Οὐχὶ καὶ τὰ ὄρη μαρτυρεῖ τῆς Ἀρμενίας, ἔνθα ἡ κιβωτὸς ἱδρύθη; Οὐχὶ καὶ τὰ λείψανα αὐτῆς ἕως νῦν σῴζεται πρὸς ἡμετέραν ὑπόμνησιν;*» Γράφει δὲ καὶ ὁ Ἐπιφάνιος [2] κατὰ τὸν Δ′ αἰῶνα: «*ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυνται ἐν τῇ Καρδυέων χώρᾳ*», καὶ κατὰ τὸν Θ′ αἰῶνα Γεώργιος ὁ Μοναχός [3]: «*τῆς δὲ κιβωτοῦ τὰ λείψανα ἕως ἄρτι πρὸς ἀπόδειξιν τῶν γεγενημένων δείκνυνται ἐν ὄρει Ἀραρὰτ ἀνὰ μέσον τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Παρθικῆς χώρας καὶ τῆς τῶν Διαβηνῶν γῆς, ἐκ γὰρ ξύλων ἀσήπτων, ἤτοι κεδρίνων ἦν κατασκευασμένη*».

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ παλαιότερον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, οἱ Ἀρμένιοι ἐβεβαίουν ὅτι λείψανα τῆς κιβωτοῦ ἐσῴζοντο ἐπὶ τοῦ ὄρους Barris [4]. Τῆς παραδόσεως ταύτης ἀπήχησις σῴζεται μέχρι σήμερον εἰς τὴν Πίνδον, εἰς τὸ μέσον τῆς ὀροσειρᾶς τῆς ὁποίας ὑπάρχει ὑψηλὴ κορυφὴ *Καράβα* καλουμένη, οὕτως ὀνομασθεῖσα, κατὰ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, διότι ἀντιπροσωπεύει τὸ πλοῖον (καράβι) τοῦ Νῶε, τὸ ὁποῖον, κατὰ θαυματουργὸν τρόπον, μετεβλήθη εἰς ὄρος· οἱ ἐπιχώριοι μάλιστα, συγχέοντες τὴν βιβλικὴν παράδοσιν, πρὸς τὴν τοῦ πλοίου τοῦ Νῶε, δεικνύουσιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ κρίκους, οἵτινες, κατ' αὐτούς, ἐχρησίμευον πρὸς πρόσδεσιν τῶν ἀπογείων σχοινίων τοῦ πλοίου τοῦ Νῶε [5]. Ἐνταῦθα ἡ περὶ καράβας παράδοσις συγχέει τὴν ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὀνομασίαν τῆς κιβωτοῦ διὰ τῆς λ. σχεδία μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους Barris, ὅπερ σημαίνει πλοῖον.

Παλαιὰ εἶναι ἡ πίστις ὅτι ἥρωες καὶ θεοί, πόλεις προστατεύοντες, περιέρχονται τὰ τείχη αὐτῶν πολιορκουμένων ὑπεραμυνόμενοι τῶν κατοίκων καὶ σῴζοντες αὐτούς.

Τὰ αὐτὰ ἐπίστευον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι, ὧν συγκινητικαὶ

[1] Κατὰ τὸν Β′ καὶ Γ′ μ.Χ. αἰῶνα ἐξετυπώθησαν ἐν Ἀπαμείᾳ μετάλλια εἰκονίζοντα τὴν κιβωτὸν μετὰ τοῦ Νῶε καὶ τῆς συζύγου του. F. Vigouroux, Dictionnaire de la Bible, ἐν λ. arche de Noé.

[2] Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων (PG, 41,260).

[3] Γεωργίου Μοναχοῦ, Χρονικὸν σύντομον, 1,47 (De Boor).

[4] F. Vigouroux, Ἔνθ' ἀν.

[5] L. Heuzey, Excursion dans la Thessalie Turque en 1855, σ. 62-63.

ἀναφέρονται σχετικαὶ διηγήσεις, περὶ τῆς Παναγίας, φέρ' εἰπεῖν περιερχομένης τὰ τείχη τῆς βασιλευούσης, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀποκρούοντος ἐπιδρομὰς βαρβάρων κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀντίθετον θρησκευτικὴν παράδοσιν, ἐγκαταλείψεως δηλ. πόλεως ὑπὸ ἁγίου, διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν κατοίκων, διετήρησεν ἡμῖν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὅστις, περιγράφων τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν ἅλωσιν τῆς δευτέρας τοῦ κράτους πόλεως, σημειοῖ: «*Καὶ ἀπεῖναι δὲ τὸν μυροβλήτην τῆς καθ' ἡμᾶς πόλεως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἅλωσιν εἰσελεύσεσθαι οἱ αὐτοὶ ἑωράκασι· καὶ ἡμεῖς οὐ πεπιστεύκαμεν. Ὡς γὰρ ὀχλοῦντες οἱ πιστοὶ πρὸς ἐπικουρίαν ἐνέκειντο, ἀνεκάλυψεν αὐτὸς προορατικῶς εἰς μάτην τύραννα δυσωπεῖσθαι. Οὐ γὰρ ἄρτι ἀλλ' ἢ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐλεύσεσθαι*» [1].

Πάγκοινος παρ' ἡμῖν εἶναι ἡ πεποίθησις ὅτι δακρύουσιν αἱ εἰκόνες εἴτε τὴν ἀνάρρωσιν βαρέως ἀσθενοῦντος ὑποδηλοῦσαι, εἴτε καὶ τὴν λύπην τῶν ἐν αὐταῖς εἰκονιζομένων ἱερῶν προσώπων διὰ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ συμφοράν. Τὴν πίστιν ταύτην τῶν Βυζαντινῶν τοῦ ΙΒ′ αἰῶνος προσεπιμαρτυρῶν ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἱεράρχης, τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν περιγράφων, σημειοῖ: «*Ἐδάκρυον ἅγιοι ἐν εἰκονίσμασι καὶ ἔχαιρον οἱ κενέλπιδες, λέγοντες δυσωπεῖν ἐκείνους ὑπὲρ ἡμῶν. Ἐλέγομεν ἡμεῖς ναί, ἀλλ' οὐκ εἰσακούονται, διὸ καὶ ἐπιμένουσι κλαίοντες*» [2].

Γνωστοτάτη σήμερον ἡ παράδοσις ὅτι πολλαὶ εἰκόνες ὑποβασταζόμεναι καὶ μέλλουσαι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν ναόν των, αἴφνης γίνονται τόσον βαρεῖαι, ὥστε ἀδυνατοῦν νὰ τὰς βαστάσωσιν οἱ φέροντες καὶ μόλις, μετὰ πολλὰς λιτανείας, ἀνακτῶσι τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν βάρος.

Παρομοίαν παράδοσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀναφέρει μὲ τὴν εἰκόνα Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας ὁ Εὐστάθιος ἀποδίδων τὸ θαῦμα εἰς τὴν πρόθεσιν τῆς Θεομήτορος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πόλιν, καὶ συνεχίζει: «*Προοδεύουσα γάρ ποτε τότε καθ' ἡμέραν ᾗ τὸ κῦρος ἔχει τοῦ τοιούτου καλοῦ καὶ περιελθοῦσα ἔνθα τῆς πόλεως ἡ ἀδελφότης ἤθελε καὶ ἀποκαθισταμένη αὖθις εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς καὶ ταῖς εἰσόδοις ἐγγίσασα, οὕτως ὤκνει τὴν εἴσοδον, ὥστε ἀνὰ πόδα χωρεῖν κραταιῶς βιάζεσθαι τὸν αὐτὴν φέροντα καί, ἐνιστάμενον, βαρύνεσθαι ὅτι μάλα καὶ πρὸς τὸ καταπίπτειν γίνεσθαι καὶ οὐ μόνον ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ὅσοι συνεπιλάβοιντο, Καὶ ἦν μὲν τὴν ἀρχὴν ὁ ἐκείνην ἀνέχων ὕποπτος, ὡς οἴκοθεν τοιαῦτα τεχνώμενος ὁποῖα πολλοὶ τερθρεύονται· ὡς δὲ καὶ ἱεροὶ ἄνδρες, ἀγαθοὶ τὸ ἦθος καὶ οἷοι μὴ παλαμᾶσθαι τὰ μὴ δέοντα συνήροντο ἐγκρατῶς καὶ πάντες ἐλάττους ἦσαν τῆς τοῦ ἱεροῦ σίγνου ἰσχύος*

[1] Tafel, Eustathii opusc., 302,78.

[2] Tafel, Eustathii opusc., 302,89.

καὶ οὐκ ἐπείθετο εἰσελθεῖν, ἀλλ᾽ ἦν, ὡς εἰπεῖν, ἀφόρητον, ὑπέρχεται φόβος ἅπαντας, ὅσον ἐχρῆν παθεῖν, ἐχέφρονας· καὶ ἀναπρήσαντες δάκρυα, ὕψωσαν κλαυθμὸν καὶ φωνὰς ἐπῆραν πρὸς τὸν Ὕψιστον υἱὸν τῆς πανάγνου μητρός. Καὶ οὐκ ἐνέδωκαν, ἕως τοῦ σημείου ἤδη διαδειχθέντος, εἶτα μόνος ὁ βαστάζων ἀβάρυντος καὶ ἀπαραπόδιστος ἤγαγε τὸ ἅγιον μόρφωμα ἔνθα ἵδρυτο» [1].

Κατὰ Νεοελληνικὴν παράδοσιν ἐκ Καλαμῶν: *«Ὅταν ὁ Ἀράπης τοῦ σπιτιοῦ γυρίζῃ ᾽ς τὸ σπίτι, τὰ βαρέλια τοῦ κρασιοῦ καὶ τὰ πιθάρια τὸ λάδι ξεχειλίζουν καὶ τὸ σιτάρι καὶ ἡ ἄλλη προμήθεια τοῦ σπιτιοῦ αὐξάνει»* [2].

Καθ᾽ ἑτέραν, ἐκ Σάμου: *«Πολλῶν ἀνθρώπων τὰ πιθάρια τὸ λάδι ᾽ς τὸ κατώγει τοῦ σπιτιοῦ των ξεχείλισαν τόσον πολύ, ποῦ μάζευαν καὶ μάζευαν καὶ δὲν ἐσωνότανε κι᾽ ἔπαψε ν᾽ ἀναβλύζῃ μόνον ὅταν μίλησαν»* [3].

Πιστεύουσι δὲ καὶ οἱ Κερκυραῖοι ὅτι ὁ ὑπερχειλισμὸς συμβαίνει, ὅταν τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἀγαπᾷ τὸν οἰκοδεσπότην.

Ἡ παράδοσις αὕτη, τροποποιημένη, ἀφ᾽ οὗ ὁ ὑπερχειλισμὸς τῶν δοχείων ἀποδίδεται εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ, προέρχεται ἐκ τῆς Π.Δ., καθ᾽ ἣν χήρα πιεζομένη ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ της, ὅστις, ὡς ἐνέχυρον ἀπῄτει τὸν υἱόν της, ἦλθε πρὸς τὸν Ἐλισσαῖον, ὅστις τῆς εἶπε: *«μνημόνευσον εἴτε καὶ ὀλίγον ἔνδον τυγχάνει· ὡς δὲ εἶπεν ὅτι κεράμιόν ἐστι καὶ λείψανον ἐν αὐτῷ βραχὺ ἐλαίου, παρασκεύασόν μοι, εἶπε, πλῆθος ἀγγείων καὶ ἡ μὲν ηὐτρέπισεν, ὁ δὲ δι᾽ αὐτῆς ἐπλήρωσε καὶ τῷ δανειστῇ ἐλύθη τὸ ὄφλημα»* [4].

Παρομοία παράδοσις φέρεται καὶ περὶ τοῦ προφήτου Ἠλιού, ὅστις εἰς τὴν χήραν, ἥτις τοῦ εἶπεν ὅτι ἔχει δράκα ἀλεύρου ἐν τῇ ὑδρίᾳ καὶ ὀλίγον ἔλαιον εἰς τὸν καμψάκην, ἀπήντησεν: *«Ἡ ὑδρία τοῦ ἀλεύρου οὐκ ἐκλείψει καὶ ὁ καμψάκης τοῦ ἐλαίου οὐκ ἐλαττωνήσει ἕως ἡμέρας τοῦ δοῦναι Κύριον τὸν ὑετὸν ἐπὶ τῆς γῆς»* [5].

Ἡ παράδοσις αὕτη ἐννοεῖται ὅτι μνημονεύεται συχνὰ ὑπὸ μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ ἁγιολογικῶν κειμένων. Οὕτως ὁ Θεολόγος Γρηγόριος εἰς τὰ Ἠθικά του ἔπη (PG, 37,592, στίχ. 175), τὴν ἀναφέρει διὰ τῶν ἑξῆς:

καὶ κεράμοιο βρύοντος ἀεὶ τόσον ὑγρὸν ἔλαιον
ὅσσον ἀφύσσετο χερσὶ φιλοξένοιο γυναικός.

Ἔπειτα τὴν μνημονεύει ὁ συγγραφεὺς τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Συμεὼν διὰ τῶν ἑξῆς: *«Τοῦ δὲ (Συμεὼν) τὸ τοῦ σταυροῦ σημεῖον ἐπὶ τοῦ πίθου ποιή-*

[1] T a f e l, Eustathii opusc., 302,66,73,89 καὶ 303,5.
[2] Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις, 1,255,256, ἀρ. 455.
[3] Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Ἔνθ᾽ ἀν., 1,256, ἀρ. 456. Βλ. καὶ 2, σ. 1099.
[4] Ἀ σ τ ε ρ ί ο υ Ἀ μ α σ ε ί α ς, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (PG, 40,213).
[5] Βασιλειῶν τρίτη, κεφ. ΙΖ΄ 12,14.

σαντος καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε προσφωνήσαντος, ροῖζος ἐκ τοῦ πίθου ἀνεδόθη τοιοῦτος ὡς τὸ πῶμα τριῶν πηχῶν διάστημα πόρρω ἀποτινάξασθαι, τοὺς δὲ παρισταμένους δύο πρὸς τοῖς πεντήκοντα στάμνους ἀντλῆσαι καὶ μὴ ἐλαττωθῆναι τὸν οἶνον, ἀλλὰ ποταμηδὸν ὑπερβλύζειν καὶ τὸν πίθον μέχρι τοῦ νῦν εὐλογημένον ὑπὸ τῶν περιοίκων κοτονομάζεσθαι, καταπλαγέντων τῷ θαύματι» [1].

Τὴν παράδοσιν ταύτην εἶτα ζωηρὰν ἀναφέρει ὅ τε Μιχαὴλ Γλυκᾶς [2] καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος. Ὁ ἱεράρχης οὗτος, παρατηρῶν ὅτι αὕτη ἀνακαλεῖ εἰς τὸν νοῦν τὰς Εὐαγγελικὰς σπυρίδας, τοὺς κοφίνους καὶ τὸ Ἀποστολικὸν δίκτυον [3], ἐπανειλημμένως τὴν ἀναφέρει διὰ τῶν ἑξῆς: *«ὁ ἔλαιον ἐκβλύσας καμψάκης εἰς ἀέναον· ἔτι δὲ καὶ τὰ μέχρι νῦν βλεπόμενα τεράστια»* [4], *«τὰ καθ᾽ ἱστορίαν παλαιὰν καὶ νέαν αἴφνης ἐμπιμπλάμενα ὀρρεῖα, δίχα πόνου καὶ ἐργασίας»* [5]. *«Καὶ ὁ μὲν εὑρίσκει πάλαι που πύελον ἀνακαλυφθεῖσαν, ἥτις ὑγροῦ μέν τινος πλήρης ἦν καὶ ἐξηντλεῖτο αὐτὸ καὶ ἐξεφορεῖτο ἐπιμελῶς, οὐκ ἦν δὲ παθεῖν ἐκείνην κένωμα»* [6], καὶ σαφέστερον δέ: *«πεπείρανται γὰρ καὶ οἱ καθ᾽ ἡμᾶς δοχεῖα ἐν οἴκοις θεοφιλέσιν, οἶνον καὶ ἔλαιον στέξαντα μέχρι πολλοῦ εἰς δυσεξάντλητον, οἷς οὐδὲ ἦν ἂν ἐπιλεῖψαι οἶμαι τὸ στεγαζόμενον, εἰ μὴ ἐξελαλεῖτο τὸ θαῦμα ὑπὸ τῶν ἐξαντλούντων»* [7].

Ἀπηχήσεις τῆς παραδόσεως ταύτης ἐσῴζοντο καὶ εἰς μεταγενεστέρους αἰῶνας ὡς δεικνύει ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, ὅστις ἐν τῷ Χρονικῷ του (163,22), γράφει: *«Πῶς ἐπληθύνετο ἡ ὑδρία τοῦ ἀλεύρου, πῶς τὸ ἔλαιον Ἐλισσαίου ἔβλυσεν εἰς τοὺς κεράμους;»* καὶ αἰῶνας μετὰ ταῦτα Ἀγάπιος ὁ Λάνδος ἐν τῇ Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ [8], καὶ ἐν συναξαρίῳ, παρ᾽ ᾧ ἀναγινώσκομεν: *«Καὶ ἐμφανισθεῖσα ἡ Δέσποινα ἐπλήρωσεν ὅλα τὰ ἀγγεῖα (τοῦ οἴνου) ὅπου ἐχύνετο ἄνωθεν... Ἄλλοτε πάλιν ἐπλήθυνε τὸ ἔλαιον, ἄλλην φορὰν τὰ ὄσπρια»* [9].

Τόσον δὲ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἦτο ἡ παράδοσις διαδεδομένη, ὥστε καὶ μέχρι σήμερον, κατὰ τόπους, περιφέρεται ὡς λ.χ. ἐν Κερκύρᾳ ἔνθα ἡ θαυματουργὸς ὑπερχείλισις τοῦ ἐλαίου καλεῖται *ἀναβρύσιασμα*, *ἀνάβρυσμα* δ᾽ ἐν Σάμῳ καὶ *ἀναβρουτσίλιασμα* ἐν Ἄνδρῳ.

[1] Βίος καὶ πολιτεία τῶν θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου (Anal. Boll., 18,236,19).
[2] Μ ι χ α ὴ λ Γ λ υ κ ᾶ, Βίβλος χρονική, 358,18.
[3] T a f e l, Eustathii opusc., 230,41.
[4] T a f e l, Ἔνθ᾽ ἀν., 230,41.
[5] T a f e l, Ἔνθ᾽ ἀν., 230,38.
[6] T a f e l, Ἔνθ᾽ ἀν., 172,11.
[7] Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται καὶ τὸ ἑξῆς ὅτι καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἐπιστεύετο ὅτι χάνεται ὑπάρχον ἀγαθόν, ἄν τις ἐκμυστηρευθῇ τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ.
[8] Ἀ γ α π ί ο υ Λ ά ν δ ο υ, Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, κεφ. Γ΄ θαῦμα 22, σ. 340.
[9] Ἔπιθι Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις, 2,1099.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΞΕΝΩΝ ΛΑΩΝ

Ἐνταῦθα ἀναφέρω τὴν ὑπὸ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου μνημονευομένην παράδοσιν (Παρεκβ., 372,21), περὶ τῶν κατοίκων τῆς Θούλης, τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ὁ Ι. Τζέτζης ὁρίζει πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βρεττανίας καὶ ἣν οἱ Βυζαντινοὶ ἐθεώρουν ὡς ἓν τῶν μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένων μερῶν τοῦ κόσμου [1].

Λέγει λοιπὸν ὁ ἱεράρχης : «*Ὅτι δὲ καὶ βόρειοι πυγμαῖοι περί που τὰ τῆς Θούλης ἀντιπέραια ἔνθα τὰ Ἰγγλικὰ βραχύσωμοι καὶ αὐτοὶ καὶ ὀλιγοχρόνιοι εἰς τὸ παντελὲς βέλεσι χρώμενοι λεπτυνομένοις ὡς εἰς βελόνην περιᾴδεται καὶ εἰσὶν οἳ βεβαιοῦνται ἀνθρωπάρια τοιαῦτα ἰδεῖν*».

ΜΑΡΜΑΡΩΜΑΤΑ

Ὁ μακαρίτης Σῖμος Μενάρδος εἰς τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον του περὶ Ρήγαινας, ὑφ᾽ ἣν διαβλέπει τὴν Ἀφροδίτην [2], ἐν ᾧ πολλὰ λέγει περὶ παραδόσεων καὶ τοπωνυμίων ἐν Κύπρῳ, σχετικῶν μὲ τὴν θεάν, δὲν ἀναφέρει τὴν ἑπομένην, τὴν ὁποίαν ἀπεθησαύρισεν εἰς τὰ Σχόλιά του εἰς Λυκόφρονα ὁ Ἰσαάκιος Τζέτζης [3], λίαν ἐνδιαφέρουσαν δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν περὶ ἀπολιθώσεων ὑπὸ τοῦ λαοῦ πιστευομένων. Κατὰ τὸν συγγραφέα λοιπὸν τοῦτον, ἡ Ἀφροδίτη συλληφθεῖσα συνευναζομένη μετὰ τοῦ Ἄρεως καὶ διὰ τοῦτο : «*ὀργισθεῖσα τοῖς θεοῖς ἐλθεῖν εἰς Κύπρον ἀποχωρισθεῖσαν αὐτῶν περὶ τὸ Κάσιον δὲ ὄρος* [4] *διατρίβειν. Οἱ δὲ θεοί, ζητοῦντες αὐτήν, ἦλθον ἐν Κύπρῳ καὶ εὗρον γραῦν καὶ ἐπύθοντο αὐτήν, εἰ εἶδε τὴν Ἀφροδίτην, ἡ δὲ ἔδειξε τὸν τόπον ἔνθα ἦν κεκρυμμένη· ὀργισθεῖσα δὲ ἡ Ἀφροδίτη ἀπεμαρμάρωσεν αὐτὴν καί φασι μέχρι τοῦ νῦν ἵστασθαι τὴν στήλην αὐτῆς*».

ΤΟΠΟΙ

Πλεῖσται ὑπάρχουσι Νεοελληνικαὶ παραδόσεις συνδεόμεναι μὲ τὴν ὀνομασίαν διαφόρων τόπων, ἣν αὗται ζητοῦσι νὰ ἑρμηνεύσωσι, πρὸς δὲ καὶ

[1] Ἔπιθι Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, 2,350.
[2] Σίμου Μενάρδου, Ἡ Ρήγαινα, ΔΙΕΕ, 6,117 ἑξ.
[3] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 826, τόμ. 2,264,9 (ἔκδ. Ed. Scheer).
[4] Κατ᾽ ἄλλην γραφήν, Καυκάσιον.

ἱστορικαὶ τοπικαὶ ἐξ ἱστορικῶν γεγονότων διάφορα τοπωνύμια διασαφηνίζουσαι.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλαὶ τοιαῦται θὰ περιεφέροντο, ἃς ἀπέσβεσεν ὁ χρόνος. Τὰς ὀλίγας, ἃς κατὰ τὰς μελέτας μου ἠδυνήθην νὰ συλλέξω, εὐχαρίστως καταχωρίζω ἐνταῦθα.

Ὡς διηγεῖται ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, εὐθὺ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν Χώναις τῆς Φρυγίας, ἔρρεον δύο ποταμοί, ὁ Λύκος καὶ ὁ Κάπρος, περὶ τὰς πηγὰς τῶν ὁποίων ἐφαίνετο λευκὴ ἄμμος, μὴ ἔχουσα ἐκ φύσεως τὸ χρῶμα τοῦτο, ἐκ τοῦ ἑξῆς λόγου, κατὰ τὸν σοφὸν ἱεράρχην, τὴν ἀρχὴν ἔχουσα. Ὡς λοιπὸν οὗτος παραδίδει : «*Ἦν τι γύναιον ἀσεβές, ποιμενικόν, πολύθρεμμον, θυμῷ καὶ αὐτὸ ῥέον κατὰ τοῦ ἱεροῦ, ὃ γάλακτος ἀρύεται πᾶσαν πηγὴν καὶ ἀμέλγει πᾶσαν μὲν αἶγα, πᾶσαν δὲ βοῦν, εἶτα ὁμοῦ τοὺς γαυλοὺς ἐκκενοῖ καὶ γαλαξίαν ποταμὸν σχεδιάζει καὶ συμβάλλει τοῖν δυοῖν τοῦτον τρίτον καὶ αὔξεται τὸ ῥεῖθρον Λύκου καὶ Κάπρου, τραφὲν λεαίνης ταύτης πολλῷ γάλακτι. Καὶ ἵνα μὴ τὸ ῥεῦμα τοῦ χρόνου τὸ πεπραγμένον ἀποκλύσῃ μνήμης ἀνθρώπων, κέχρωσται γαλακτώδει ψαμάθῳ ἡ προχοὴ καὶ κηρύσσει τὸ τέρας ἐπικληθεῖσα* ***Γάλα Γραός***» [1].

Τὴν τοπωνυμίαν Γάλα Γραός, χωρὶς νὰ ἑρμηνεύῃ, ἀναφέρει καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μιχαήλ, Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ἐν τῇ Χρονικῇ του διηγήσει [2].

Μὲ τὴν ἑρμηνείαν τοπικῶν ἐπ᾽ ἴσης φυσικῶν φαινομένων συνδέονται καὶ αἱ ἑπόμεναι δύο παραδόσεις, ἃς κατέγραψεν ὁ Ι. Τζέτζης.

Κατὰ τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἰάσων μετὰ τῶν Ἀργοναυτῶν, περὶ τὴν Σύρτιν τῆς Λιβύης, ἵδρυσε ναὸν εἰς τὸν Ἡρακλέα καὶ ἐκεῖθεν οἱ Ἀργοναῦται, φέροντες ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν Ἀργώ, τὴν μετέφερον καὶ τὴν κατέθηκαν εἰς ἄλλην θάλασσαν : «*Ἐν ᾗ θαλάσσῃ ὁ ἀποπλυνθεὶς ἱδρὼς τῶν Ἀργοναυτῶν ἐν ταῖς ψάμμοις μέχρι τοῦ νῦν δίκην ἐλαίου στίλβει μήτε ὑπὸ τοῦ τῆς θαλάσσης κλύδωνος μήτε ὑπὸ ὄμβρων καθαιρόμενος*» [3].

Κατὰ ἑτέραν, παρηλλαγμένην πως παράδοσιν, ἥτις τὸ φαινόμενον μετατοπίζει εἰς Σικελίαν [4]: «*Ἔστι τόπος ἐν Σικελίᾳ ἔνθα γυμνασάμενοι Ἀργοναῦται τὸν ἱδρῶτα αὐτῶν ὕστερον ἐν τῇ ἄμμῳ ἀπεστλεγγίσαντο, ὅθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν δίκην ἐλαίου ἐν ταῖς ψήφοις φαίνονται ῥανίδες ἃς οὐδὲ ὁ κλύδων τῆς θαλάσσης οὐδὲ ὄμβρος δύνανται καθάραι*».

Μὲ τοπικὰς παραδόσεις συνδέονται καὶ ὅσα γράφει ὁ Θεσσαλονίκης

[1] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σῳζόμενα, 1,57,5 ἑξ.
[2] Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικὴ διήγησις, 255,5,7. Τὴν θέσιν τοῦ Γάλακτος Γραὸς καθορίζει ὁ W. M. Ramsay εἰς τὸ ἔργον του, The historical geography of Asia Minor, 81,136.
[3] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 871, σ. 282,7.
[4] Ι. Τζέτζου, Ἔνθ᾽ ἀν., στίχ. 874, σ. 283,15.

Εὐστάθιος (Παρεκβ., 1003,15), ὁμιλῶν περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (Ο, 19), ἀναφερομένου δεσμοῦ τῆς Ἥρας, ἔνθα, ὠργισμένος ὁ Ζεὺς διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἕκτορος, λέγει πρὸς τὴν σύζυγόν του :

οὐ μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω ὑψόθεν ἐκ δὲ ποδοῖν
ἄκμονας ἧκα δύω περὶ χερσὶ δὲ δεσμὸν ἴηλα

καὶ προσθέτει : «*εἰς δὲ τὸν τόπον ταῦτον προσγράφουσί τινες καὶ τούτους τοὺς στίχους*

πρὶν γ' ὅτε δὴ σ' ἀπέλυσα ποδῶν, μύδρους δ' ἐνὶ Τροίῃ
κάββαλον ὄφρα πέλοντο καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.

Καὶ δείκνυνταί φασιν ὑπὸ τῶν περιηγητῶν οἱ τοιοῦτοι μύδροι, οὓς ἀνωτέρω ἄκμονας εἶπεν»

Πολυθρύλητα εἶναι τὰ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης Σόδομα καὶ ἡ καταστροφὴ αὐτῶν ὑπὸ κατακλυσμοῦ, ἐπὶ Ἀβραὰμ (Γέν. XIV, 2, XIX, 24), ἕνεκα τῆς ἀσελγείας τῶν κατοίκων των, ἐξ ἧς ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὁ Σοδομισμὸς καὶ οἱ Σοδομῖται.

Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τῆς πόλεως ταύτης, ἥτις ἦτο μία τῶν πόλεων τῆς Πενταπόλεως, ἐδεικνύοντο κεκαυμένα τὰ ἴχνη κατὰ τὸν Γ′ μ.Χ. αἰῶνα, κατὰ μάρτυρα τὸν Ἀντιοχείας Εὐστάθιον [1], ὅστις γράφει : «*Ἡ Σοδόμηνα καὶ ἔτι καὶ νῦν κεκαυμένα αὐτῆς τὰ ἴχνη φαίνεται· ἔστι γὰρ ἰδεῖν πέντε πόλεων σκιὰς ἐν αἷς βλαστάνει καρπός, ὃς φαίνεται μὲν ἔξωθεν παραπλήσιος τοῖς ἐδωδίμοις, ληφθεὶς δὲ ταῖς χερσὶν εἰς τέφραν καὶ καπνὸν ἀναλύεται*». Ἔγραψε δὲ περὶ τῶν αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΒ′ αἰῶνα καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐν τῇ Χρονικῇ του διηγήσει (251,11) : «*Τὰ γὰρ Σόδομα ἐκεῖνα περικαλλῆ μὲν ἑστῶτα, τέφρα δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὄντα (καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ ἀὴρ σὺν τοῖς ὕδασιν ἐκπυροῦται)*».

Περὶ τὸ χωρίον Χλεμπίναν, κείμενον μεταξὺ Φιλίππων καὶ Ἀμφιπόλεως, ὑπῆρχε πηγὴ καλουμένη τοῦ Βασιλακίου. Τὴν ἑρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου δίδει Ἄννα ἡ Κομνηνή, διηγουμένη ὅτι ὁ Βασιλάκιος, διεκδικῶν τὴν βασιλείαν, ἡττήθη, διωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, κατέφυγεν εἰς Θεσσαλονίκην, προδοθεὶς δ' ὑπὸ τῶν ἰδίων, οἵτινες : «*περί τι χωρίον Χλεμπίναν καλούμενον ἀπαγαγόντες ἐγγὺς τῆς ἐν αὐτῷ πηγῆς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύττουσιν ἐξ οὗ μέχρι καὶ δεῦρο ἡ πηγὴ Βασιλακίου κέκληται*» [2].

[1] Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Ἀντιοχείας καὶ μάρτυρος, Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ὑπόμνημα (PG, 18,761).
[2] Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,48,9.

Περιφέρονται παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι παραδόσεις, αἵτινες τὴν πολυφαγίαν τῶν κατοίκων ὡρισμένων τόπων ζητοῦσι νὰ ἑρμηνεύσωσιν ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ὑφίστανται τὸ πάθος, ἕνεκα κατάρας, ἣν κατ' αὐτῶν ἐξετόξευσαν ὅσιοι ἄνδρες.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἑρμηνείας φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὸς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κατωτέρω διηγήσεως, ἣν ἀπεθησαύρισε Συμεὼν ὁ Μεταφράστης. Κατὰ τοῦτον, ἐν Φρυγίᾳ ὑπῆρχε χωρίον, Αὐλὼν καλούμενον. Ἐξ αὐτοῦ διερχόμενος ὁ ἅγιος Ἀβέρκιος, συνήντησε τοὺς κατοίκους του τρώγοντας καὶ τοὺς ἐζήτησεν ὕδωρ, ἵνα πίῃ, αὐτοὶ ὅμως ἵνα μὴ διακόψωσι τὸ φαγητόν των, δὲν τοῦ ἔδωκαν ἀπάντησιν. «*Ἐμέμψατο οὖν τὴν ἀπανθρωπίαν ταύτην ὁ φιλανθρωπότατος Ἀβέρκιος καὶ τὸ μηδέποτε κορέννυσθαι αὐτοῖς ἐπηράσατο. Ὃ καὶ ἔσχον εἰς δεῦρο παραμένον αὐτοῖς μισανθρωπίας φιλάνθρωπον ἀτεχνῶς ἐπιτίμιον*» [1].

ΦΥΤΑ

Διὰ διαφόρων αἰώνων τῆς Βυζαντινῆς περιόδου διήκει ἡ παράδοσις ὅτι ὄχι μόνον τὰ ἔμψυχα (ἄνθρωποι - ζῷα) ἀλλὰ καὶ τὰ ἄψυχα, αἰσθάνονται πρὸς ἄλληλα ἔρωτα Πβ. τοὺς ἑξῆς στίχους τοῦ Νικήτα Εὐγενειανοῦ :

Ἔρως φυτῶν γὰρ καὶ σιδήρου καὶ λίθου
κρατεῖν ἔοικεν, οὐ γὰρ ἀνθρώπων μόνον
καὶ γὰρ σίδηρος εἰς μαγνῆτιν ἐκτρέχει
ἐρωτικόν μοι πῦρ δοκῶν ἔνδον φέρειν [2].

Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης εἰς τὰς Ἐπιστολάς του [3] : «*τὴν μαγνῆτιν λίθον ἐρᾶν τοῦ σιδήρου φασὶν καὶ τοσοῦτον ζῆν ἱστοροῦσι τὴν λίθον ὅσον τῷ ἐρωμένῳ καὶ σύνεστιν· ὁπηνίκα γὰρ ἡ λίθος τοῦ ὁμοζύγου χωρίζεται παραυτίκα νεκροῦται καὶ τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν ἀποτίθεται*».

Ἤδη ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἔγραψε (Ἔπη ἠθικά, PG, 37,541) :

εἰ δ' ἐτεὸν φοίνιξι πόθον νόμος ὑψικόμοισι
μιγνυμένοις θῆλύν τε καὶ ἄρσενα εἴαρος ὥρῃ

[1] Συμεὼν Μεταφράστου, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀβερκίου, PG, 115,1245.
[2] Νικήτα Εὐγενειανοῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα, Δ′ 135.
[3] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροικικαί, ἑταιρικαί, ἐπιστ. 16η.

ἐρνοκόμων παλάμῃσι βρύειν βοτρυώδεα καρπὸν
ἔστι καὶ ἀψύχοισι γάμος καὶ δεσμὸς ἔρωτος.

Ἰδίᾳ διὰ τὰ φυτά, ἡ ἀντίληψις εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη, στηριζομένη εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι τῶν ἀρρένων δένδρων ἡ γῦρις μεταφερομένη εἰς τὰ θήλεα τὰ γονιμοποιεῖ. Οὕτω, κατὰ τὸν Γ' μ.Χ. αἰῶνα, ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος γράφει: «*Ἡ δὲ θήλεια φοῖνιξ καθίησι τοὺς κλάδους οἱονεὶ τῆς συμπλοκῆς ἐφιεμένη τοῦ ἄρρενος καὶ οἱ γεωργοὶ τοὺς ψῆνας τοῦ ἄρρενος τοῖς κλάδοις ἐμβάλλοντες αὐτῆς πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ὀρθότητος σχῆμα καθιστῶσι αὐτήν*» [1].

Σαφέστερον τὸ πρᾶγμα διετύπωσε ὁ Λόγγος γράψας [2]: «*Τὰ ἄνθη πάντα ἔρωτος ἔργα· τὰ φυτὰ πάντα τούτου ποιήματα*».

Μετὰ τὸν Λόγγον, Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης, τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξήνεγκε· λέγει λοιπόν: «*Ὀργῶσι καὶ φοίνικες ἔρωτι φυσικῷ καὶ τοῦ θήλεος τὸ ἄρρεν ἐφίεται καὶ περικυρτοῦται ὁ ἄρρην τῷ ἔρωτι καὶ τῇ κόμῃ τὴν ἐρωμένην περιπλέκει*» [3].

Καὶ ἡ παράδοσις συνεχίζεται κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα. Ἐκ τῶν συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς γράφει εἰς τὴν Χρονικήν του βίβλον (24,22): «*Καὶ αὐτοὺς γὰρ τοὺς φοίνικας (οἱ φυτουργοὶ) εἰς ἄρρενας καὶ θηλείας διιστῶσι καί, τὸ παράδοξον, ἔρως φυσικὸς παρ' αὐτοῖς. Ὑποκύπτει γὰρ ἡ θήλεια τῷ ἄρρενι ὀργῶσα τρόπον τινὰ καὶ τῆς συμπλοκῆς ἐφιεμένη καὶ οὕτως οἷον ἐν αἰσθήσει τῆς ἀπολαύσεως γεγονυῖα καὶ ἀνορθοῦται πάλιν τοὺς κλάδους καὶ πρὸς τὸ πρότερον ἀποκαθίσταται σχῆμα*»· καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Γλυκᾶς (Ἔνθ' ἀν., 70,21): «*Τὸ δὲ περὶ τὸν φοίνικα τὸ φυτὸν ἐρωτικὸν γενόμενον πάθος καὶ ὅπως ἡ θήλεια κἂν καὶ διίσταται τοὺς κλάδους αὐτῆς ὑποκλίνει τῷ ἄρρενι καὶ ὅπως πάλιν πρὸς ὄρθιον ἔρχεται σχῆμα τῆς συναφείας οἷον ἀπολαύσασα ποίαν ἀκοὴν οὐκ ἐμπίπλησι θαύματος;*»

Εἶπον δὲ καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων τοῦ Γλυκᾶ ὁ μὲν Νικήτας ὁ Εὐγενειανός:

ἐρᾷ δὲ φυτοῦ φυτὸν ἄλλο πολλάκις
φοῖνιξ δὲ πρὸς γῆν οὐδὲ ῥιζοῦσθαι θέλει
εἰ μὴ τὸ θῆλυ συμφυτεύσειας πέλας [4]

ὁ δ' Εὐστάθιος ἢ Εὐμάθιος: «*Κατὰ δὲ τὰς τῶν φοινίκων θηλείας πτόρθον ἐξ ἄρρενος φοίνικος περὶ μέσην αὐτὴν ζητεῖ τὴν ψυχήν*» [5].

---

[1] Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν., PG, 18,716.
[2] Λόγγου, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', Β' 73.
[3] Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροτικαί, ἑταιρικαί, ἐπιστ. 18η.
[4] Νικήτα Εὐγενειανοῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα, Δ' 135,142.
[5] Εὐσταθίου τοῦ Φιλοσόφου, Τὸ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν δρᾶμα, Ι, 3,2.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης δ' Εὐστάθιος ἔγραψεν: «*Ἰνδάλλεταί τις ἀγάπη καὶ ἐν φυτοῖς καὶ οἴδασιν αὐτὸ οἱ τὸ ἐν φοίνιξι τοῖς φυτοῖς καθιστορήσαντες καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀρρενόθηλυ*» [1].

Καὶ ἡ παράδοσις συνεχίζεται. Εἰς τὸ μεταγενέστερον ποίημα Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην ἀναγινώσκομεν [2]:

ἀλλὰ ἰδὲς καὶ θαύμασε τὸ δένδρον τὸ φοινίκιν
ὡς ἂν οὐκ ἔχῃ ἀρσενικὸν τὸ θηλυκὸν φοινίκιν
τότε οὐ καρπεύει εἰς τὴν γῆν, πάντα θλιμμένον στέκει.
Ἄφες αὐτὸ καὶ θαύμασε τὸν λίθον τὸν μαγνήτην
ὡς ἕλκει ἀπὸ τοῦ πόθου του τὴν φύσιν τοῦ σιδήρου.

Οὐδὲ θὰ ἔπρεπεν, ἴσως, νὰ μείνῃ ἀμνημόνευτον ὅτι τὸν ἀμοιβαῖον ἔρωτα τῶν φυτῶν δέχεται καὶ ἡ δημώδης ἡμῶν ποίησις, ἥτις ἐν ποιήμασι παριστάνει κάλαμον καὶ κυπάρισσον πεφυτευμένα παρὰ τοὺς παρακειμένους τάφους δύο ἐραστῶν προσκλίνοντα ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου καὶ ἄλληλα φιλοῦντα.

Τὸ ὅτι αἰσθάνονται τὰ φυτὰ δεικνύει καὶ ἡ ἑξῆς παράδοσις:

Κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἔζη ὁ μέγας δρουγγάριος Κωνσταντῖνος, οὗτινος ὁ υἱός, ἕνεκα τοῦ ἀξιώματός του, ἦτο γνωστὸς ὡς λογοθέτης.

Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου τὴν ἑξῆς παράδοσιν ἀναφέρει ὁ Ι. Τζέτζης:

ἣν πρὶν συκῆ τις παρ' ἡμῖν ἐκ τῶν ὡραιοκάρπων
αὕτη κλῆσιν ἐκέκτητο συκῆ τοῦ Λογοθέτου.
Μόνος ἐκ ταύτης γὰρ αὐτὸς κατήσθιε ἐκεῖνος,
κἀγὼ βραχέα δέ τινα κλοπῇ τῇ λαθριδίῳ·
αἴφνης θανόντος τοῦ αὐτοῦ ποτὲ τοῦ Λογοθέτου
εὐθὺς ἐψύγη τὸ φυτὸν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ
παρακρεμάσαν τρομερὰ καὶ ῥυσαιρὰ τὰ φύλλα
ἐρράγη δὲ τῇ αὔριον ἐκ κορυφῆς εἰς ῥίζαν [3].

Εἰς τὰς περὶ φυτῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα θαυμαστὰς διηγήσεις ὡς εἶναι ἡ περὶ τῆς Βαταρίτιδος ῥίζης, ἥτις καὶ κυνόσπαστος ἐκαλεῖτο [4] καὶ τὰς παρὰ τοῦ μανδραγόρα, ἃς προστεθῶσιν ἐνταῦθα ὅσα ἐν ἐπιστολῇ του περὶ ὀριγάνου λέγει ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἅτινα ἐν μέρει ὑπομιμνήσκουσι τὰ περὶ τῆς ἐξ-

---

[1] Tafel, Eustathii opusc., 63,18.
[2] Wagner, Carmina græca medici ævi, στίχ. 161.
[3] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 4, ἐπιστ. 691. Βλ. καὶ χιλ. 5, ἱστορ. 17,596.
[4] Περὶ τούτων βλ. Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,174 καὶ 2,907.

ορύξεως τοῦ ἀρχαίου μώλυος [1] καὶ τοῦ μανδραγόρα. Κατὰ τὸν Ψελλόν, λοιπόν: *«Ἡ ἑδώδιμος πόα, τὸ ὀρίγανον, βάσκανον ἔχει καὶ δραπέτιν τὴν δύναμιν καὶ ὅσον σκάπτῃ τις τόσον βυθίζεται ἡ ῥίζα, ἁλίσκεται δὲ οὔτε σκαπάνῃ οὔτε δικέλλῃ, οὔτε χειρί· εἰ δέ τις περὶ τὴν πόαν ἀσελγαίνειν ἐθέλει, ἡ δὲ αὐτίκα ἀνατρέχει τῆς γῆς, ὥσπερ ἐρῶσα τοῦ ἀσελγήματος καὶ τό γε παράδοξον εἰς κόρης εἶδος ἡ ῥίζα ἀπεικονίζεται»* [2].

ΖΩΑ

Πολλαὶ εἶναι αἱ μεσαιωνικαὶ παραδόσεις αἱ σχετιζόμεναι μὲ ζῷα. Μίαν ἀναφέρει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν χωρίῳ, ὅπερ, παρὰ τὴν συνήθειάν του, δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφές. Ὁ ἱεράρχης λοιπὸν παραδίδει ὅτι ὁ πίθηκος ἐπεχείρησε νὰ λάβῃ μορφὴν ἀνθρώπου, ἀπέτυχεν ὅμως κατὰ τὴν ἐγχείρησιν καὶ ἀπέμεινε δύσμορφος, ὅπως εἶναι.

Τὸ σχετικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς (Opusc., 63,39):

«Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐδὲ ἥμερός ἐστιν. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο, πῶς ἂν εἴη ἄνθρωπος ὁ κυρίως, ὅτε μὴ μόνον κατά γε σχῆμα, οὗπερ τυχεῖν κατὰ τὸν γραώδη μῦθον καὶ ἡ τοῦ γελοίου πιθήκου ἐθελήσασα φύσις, ἐξήμβλωσε τὴν ἐγχείρησιν».

Νὰ ἔχῃ ἆρά γε σχέσιν μὲ τὴν παράδοσιν αὐτὴν τὸ ὅτι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἰς τὰ Ἔπη του (στίχ. 173), τὸν πίθηκον χαρακτηρίζει ὡς *βροτοειδέα λώβην*;

Πολλὰ παραδίδονται περὶ τῆς πίστεως κυνῶν [3] καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἀνακαλύψεως τῶν δολοφόνων τῶν κυρίων των. Οὕτως ὁ Αἰλιανὸς παραδίδει ὅτι ὁ Ἠπειρώτης Πύρρος ὡδοιπόρει: *«εἶτα μέντοι περιτυγχάνει νεκρῷ πεφονευμένου καὶ κυνὶ παριστῶτι καὶ φρουροῦντι τὸν δεσπότην, ἵνα μή, πρὸς τῷ φόνῳ καὶ τῷ νεκρῷ λυμήνηταί τις»* [4].

---

[1] Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1658,45 σχετικῶς γράφει: *«χαλεπὸν δὲ ὀρύσσειν τὸ μῶλυ καὶ ἐκσπᾶν μέχρι πέρατος ῥίζης... λόγος φέρεται ἑλκόμενον αὐτὸ θάνατον πρὸς τῷ τέλει τῆς ῥίζης ἐπιφέρειν τῷ ἀνασπῶντι, ὁποῖόν τι καὶ περὶ μανδραγόρου λέγεται».* Διὰ τὰς μὲ τὸν μανδραγόραν σχετιζομένας προλήψεις βλ. Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,904 ἑξ.· 1328 καὶ ὅσα ὁ αὐτὸς σημειοῖ ἐν Λαογραφίας, 6,260.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ κὺρ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,328).

[3] Εἰς τὴν πίστιν τοῦ ζῴου ἀποβλέπων ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ., 1822,7) ἔγραψεν: *«Ὅτι δὲ φιλάνθρωπον φύσει ζῷον ὁ κύων, δι' ὃ καὶ τὴν κλῆσιν ἔσχεν ἀπὸ τοῦ κύειν, ὅ ἐστι φιλεῖν, δῆλόν ἐστι».*

[4] Αἰλιανοῦ, Περὶ ζῴων, 7,10. Παραδείγματα πίστεως κυνῶν πρὸς τοὺς κυρίους των κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. παρ' Αἰλιανῷ, Ἔνθ' ἀν., 1,8· 7,29,40.

Τὸν κύνα τοῦτον φέρεται ὅτι παρέλαβεν ὁ Πύρρος εἰς τὰ ἀνάκτορά του, ὅταν δ' οὗτος εἶδέ ποτε τὸν φονέα τοῦ κυρίου του, τὸν ὑλάκτει καὶ τὸν κατέξαινε, ὑποπτευθεὶς δ' ὁ βασιλεὺς καὶ ἐρευνήσας τὸν ἀνεκάλυψε καὶ τὸν ἐσταύρωσε [1].

Ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος καὶ μάρτυς σχετικῶς παραδίδει: *«Εὐχάριστος ὁ κύων καὶ φιλοδεσπότης· πολλάκις γὰρ καθ' ὁδὸν φονευομένους αὐτοῖς ἐναπέθανεν. Ἕτεροι δὲ καὶ τοὺς φονεῖς κατεμήνυσαν καὶ τὴν ἔνδικον πείσασθαι αὐτοὺς τιμωρίαν προὐξένησαν»* [2].

Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας, γράφων· *«Πολλοὶ (κύνες) τοῖς φονευθεῖσι δεσπόταις κατ' ἐρημίαν ἐπαποθανόντες μνημονεύονται. Ἤδη δέ τινες, ἐπὶ θερμῷ τῷ πάθει, καὶ ὁδηγοὶ τοῖς ἐκζητοῦσι τοὺς φονέας ἐγένοντο καὶ ὑπὸ τὴν δίκην ἀχθῆναι τοὺς κακούργους ἐποίησαν»* [3].

Τῆς ἀνακαλύψεως ὑπὸ κυνὸς τοῦ δολοφόνου τοῦ κυρίου του κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα μνημονεύει εἶτα καὶ Γεώργιος ὁ Ἁμαρτωλὸς εἰς τὸ Χρονικόν του: παραδίδων ὅτι κύων ἠκολούθησε τὸν θάψαντα τὸν δολοφονηθέντα κύριόν του, ὅστις ἦτο κάπηλος. Τὸ ζῷον τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὸ καπηλεῖον προσέσαινε, ὅταν δ' εἶδε εἰσερχόμενον τὸν φονέα τοῦ κυρίου του ὑλάκτει καὶ ἐπεπήδα εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συντελέσαν οὕτως εἰς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ ἐγκλήματος [4].

Κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ὁ χρονογράφος Μιχαὴλ Γλυκᾶς, ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτό, διηγούμενος ὅτι ἐπὶ Λέοντος τοῦ Δ', τοῦ διαδεχθέντος Κωνσταντῖνον τὸν Ε', λόγος ἐγίνετο περὶ κυνός, ὅστις: *«μετὰ τὸ φονευθῆναι τὸν κύριον συνοδεύοντά τινι κακούργῳ καθ' ὁδὸν προσήλυτος ἐν πανδοχείῳ γέγονεν. Ἐκεῖσε γοῦν τυχαίως εἰσελθὼν ὁ φονεὺς ἐγνωρίσθη παρὰ τοῦ κυνὸς καὶ τοσοῦτον ἦν ἐκεῖνος ὑπ' αὐτῷ ὑλακτῶν, ὥστε ὑποψίαν οὐκ ἀγαθὴν δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Κρατεῖται λοιπὸν ὁ φονεύς, προσάγεται τῷ ἄρχοντι ἐξετάζεται ἀκριβῶς, ὁμολογεῖ καὶ ἄκων καὶ τελευταῖον ὡς κακοῦργος ἀναιρεῖται»* [5]· καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ τοῦ ἔργου του ὁ αὐτὸς συγγραφεύς: *«Κύων τις ἐν πανδοχείῳ τὸν φονέα ἰδὼν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἀκρατεῖ κατ' αὐτοῦ χρησάμενος ὑλακῇ, οὐκ ἀγαθὴν ὑποψίαν ἔδωκε τοῖς περὶ αὐτόν, ἐφ' ᾧ καὶ εἰς κρίσιν αὐτὸν ἀχθέντα ὡς κακοῦργον ἐκόλασαν»* [6].

---

[1] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 4, ἱστορ. 131, στίχ. 211 ἑξ. καὶ 222 ἑξ. Τὸ διήγημα καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ (Πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἔνυδρα; 13,9).

[2] Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18,744.

[3] Μ. Βασίλειος, PG, 29,197.

[4] Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ, Χρονικὸν σύντομον, PG, 110,956.

[5] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 528,16. Περὶ κυνῶν πίστεως καὶ ἀνακαλύψεως φονέων δι' αὐτῶν ὁμιλεῖ πάλιν ὁ Γλυκᾶς, Ἔνθ' ἀν., 97,3 ἑξ.

[6] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Ἔνθ' ἀν., 97,3.

Εἰς τὰ τοῦ Γλυκᾶ δ' ἀναφερόμενος ὁ Ι. Τζέτζης, ἔγραψεν εἰς τὰς Χιλιάδας του :

τοιοῦτο πάνυ ἐμφερὲς καὶ χρονικός τις γράφει
γενέσθαι χρόνους πρὸ ἡμῶν ὀλίγους παρελθοῦσι
κάπηλον εἶναι λέγει δὲ τὸν θάψαντα τὸν νέκυν
ἀνενεγκεῖν ἐπάρχῳ δὲ τῆς πόλεως τὸ πρᾶγμα
μετά γε τὴν διάγνωσιν τὴν ἐκ κυνὸς φανεῖσαν
καὶ σταυρωθῆναι καὶ θανεῖν τότε τὸν παλαμναῖον [1].

Καὶ πάλιν τὰ αὐτά [2] :

ἕτερος πάλιν ἄνθρωπος μετὰ κυνὸς ὁδεύων
ἐν χρόνοις πάνυ πρὸ ἡμῶν ὀλίγοις ὑπηργμένος
ὑπὸ λῃστοῦ ἀνῄρητο, παρέμενε δ' ὁ κύων
ἕως τις ἐκ τῆς πόλεως κάπηλος θάπτει τοῦτον
ἧπερ ὁ κύων ἐνδημεῖ καπήλῳ πρὸς τὴν πόλιν
τῷ πανδοχείῳ δὲ συνὼν ἥμερος ἦν τοῖς πᾶσι
πάντας ἐκμειλισσόμενος καὶ σαίνων τοὺς ἀνθρώπους
ὡς δ' ὁ φονεὺς ὁ μιαρὸς ἦλθε τῷ πανδοχείῳ
ὁ κύων ὥσπερ ἄνθρωπος ἔννους θυμῷ δικαίῳ
ἄσπειστον ἔφερεν αὐτῷ τὴν ὑλακήν, τὸ δῆγμα
ἕως ὁ πανδοχεὺς αὐτὸς καὶ πάντες οἱ παρόντες
θαυμάσαντες ἀνέκρινον ἀσφαλεστάτῃ βίᾳ
μαθόντες τοῦτον εἶναι δὲ φονέα τοῦ ἀνθρώπου
ἐπάρχῳ τῷ τῆς πόλεως ἄγουσι τὸν γεννάδαν
καὶ σταυρωθεὶς ἀνῄρητο ὁ μιαρὸς ἐκεῖνος.

Πόσον εὐρέως ἦτο διαδεδομένη ἡ παράδοσις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους σαφέστατα δεικνύει τὸ ὅτι καὶ σήμερον αὕτη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος περιφέρεται.

Εἰς τὸ οἰκοσκοπικὸν εἶδος τῆς μαντείας ἀνάγεται καὶ ἡ πρόρρησις μέλλοντος συμβάντος ἐκ τῆς φυγῆς τῶν μυῶν ἔκ τινος οἰκίας. Περὶ τούτου ὁ Αἰλιανὸς γράφει [3] : «*Ἦσαν δὲ ἄρα μαντικώτατοι τῶν ζῴων καὶ μύες· γηρώσης γὰρ οἰκίας ἤδη καὶ μελλούσης κατολισθαίνειν αἰσθάνονται πρῶτοι καὶ ἀπολιπόντες τὰς μυωπίας τὰς αὐτῶν καὶ τὰς ἐξ ἀρχῆς διατριβάς, ᾗ ποδῶν*

[1] Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 4, ἱστορ. 131, στίχ. 211 ἑξ.
[2] Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 4, στίχ. 656.
[3] Α ἰ λ ι α ν ο ῦ, Ποικ. ἱστορ., Α' 11.

ἔχουσιν ἀποδιδράσκουσιν καὶ μετοικίζονται». Ἔγραφε δὲ πάλιν ὁ αὐτός [1] : «*Μελλούσης δὲ οἰκίας καταφέρεσθαι αἰσθητικῶς ἔχουσιν οἵ τε ἐν αὐτῇ μύες καὶ αἱ γαλαῖ καὶ φθάνουσι τὴν καταφορὰν καὶ ἐξοικίζονται*».

Περὶ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς τῶν μυῶν, κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον, μνείαν ποιεῖται ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ μαντευομένων «*βροντῆς, χειρῶν, μυῶν τε καὶ γαλῆς*» [2]. Ὁ Νόννος τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἀναφέρει τοὺς παρατηροῦντας ἂν ἐν στέγῃ ἐφάνη γαλῆ, ὄφις ἢ μῦς [3], ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος : «*ὅτι δὲ μαντικόν τι καὶ ὁ μῦς δηλοῦσιν... καὶ αἱ τῶν οἰκιῶν φυγαί, ἃς διαδιδράσκουσιν ὅτε κινδυνεύοιεν καταπεσεῖν*» [4]· καὶ πάλιν : «*εἰ γὰρ καμνούσης οἰκίας, ὡς λόγος, ἐκφεύγουσιν, ἐστηξομένῃ πάντως προσμένουσιν*» [5].

Κατὰ τὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ :

μῦς δ' αὖ φανείς σοι μηνυτὴς κακῶν πέλει [6]

Πολλὰ εἶναι τὰ παραδιδόμενα περὶ τῆς πανουργίας τῆς ἀλώπεκος. Ταῦτα ὑπαινισσόμενος γράφει Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης : «*Διὸ καὶ πολλοῖς τοῖς μυθεύμασι γελωτοποιοῖς θρυλλοῦσι τοῦτο πολλοί· καὶ γὰρ λέοντα τὸν βασιλικώτατον ἠπάτησεν καὶ πετεινὰ καὶ κτήνη καὶ θῆράς φασι· καὶ ὅτι φυσικὸν ἔχει τὸ πανοῦργον λέγουσι σχηματίζεσθαι θάνατον καὶ ἐξογκοῦσθαι πρὸς ἀπάτην τῶν πετεινῶν, ἡνίκα δὲ καθήκοντα ὡς ἐπὶ πτώματι διασπᾶν αὐτὰ καὶ κατεσθίειν*» [7].

Τὰ περὶ τῆς ἀπάτης τῶν κτηνῶν δέον νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἀναφέρονται, πλὴν ἄλλων, καὶ εἰς τὸν ὄνον [8], περὶ οὗ διεξοδικώτερον πραγματεύονται τὰ δύο μεταγενέστερα ποιήματα Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου καὶ Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλωποῦς διήγησις ὡραία [9].

[1] Α ἰ λ ι α ν ο ῦ, Περὶ ζῴων, ΙΑ' 19. Πβ. καὶ τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, ϛ' 41.
[2] PG, 64,741.
[3] Ν ό ν ν ο υ, Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις, PG, 36,1024.
[4] Ε ὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ., 1665,64.
[5] T a f e l, Eustathii opusc., 313,47.
[6] F r. D r e x l, Das Traumbuch des Patriarchen Germanos (Λαογραφ., 7,441, στίχ. 135).
[7] Κ ο σ μ ᾶ Ἱ ε ρ ο σ ο λ υ μ ί τ ο υ, Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις ἱστοριῶν ὧν ἐμνήσθη ὁ θεῖος Γρηγόριος (PG, 38,413).
[8] Σημεριναὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ἡ ἀλώπηξ, φορέσασα ράσον καὶ προσποιηθεῖσα τὸν ἐξομολόγον ἔφερε μέχρις ἑνὸς σπηλαίου τὰ δῆθεν ἐξομολογηθησόμενα πτηνά, ἅτινα καὶ κατέφαγε.
[9] Βλ. ταῦτα παρὰ W a g n e r, Carmina græca medici ævi, σ. 112 ἑξ. καὶ 124 ἑξ.

Τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἀπάτην τῶν πτηνῶν ἀναφέρει καὶ ὁ Φυσιολόγος [1], βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Γεωργίδης ἔγραψε: «*ὑποκρίνεται ἀλώπηξ ὕπνον, ἵνα ὄρνιν πιάσῃ*» [2].

Περὶ τοῦ ἀσπάλακος (talpa cæca Savi) κοινῶς τυφλοπόντικου, ὑπάρχει παράδοσις ἐκ Βιζύης τῆς Θρᾴκης ἑρμηνεύουσα διατὶ οὗτος ἐτυφλώθη. Κατ' αὐτήν: «*Τὸ σπαλάγγι ἦτο νεκροθάφτης καὶ μιὰ φορὰ σὲ μιὰ μεγάλη ἀρρώστια ποὺ πέθαναν πολλοὶ ἔθαψεν ἕνα μισοζώντανο καὶ ὁ Θεὸς τὸν καταράστηκε νὰ τυφλωθῇ γιατὶ δὲν ἐπρόσεξε καὶ ὅλο νὰ σκάφτῃ τὸ μνῆμα του καὶ ἔγινε σφαλάγγι*» [3].

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους περιεφέρετο ἄλλη παράδοσις, ἣν διέσωσεν ὁ Σχολιαστὴς τῶν Κυνηγετικῶν τοῦ Ὀππιανοῦ γράφων: «*Ἱστορίαν μέντοι περὶ αὐτῶν (ἀσπαλάκων) ξενίζουσαν οὐκ ἐξὸν σιγῇ παρελθεῖν· φήμη γὰρ εἰς ἀνθρώπους πεφοίτηκεν ὡς ἀσπάλαξ ἦν τοῦ γένους ἔχων διαδοχὴν ἐκ βασιλείου αἵματος*» [4].

Ταῦτα λέγει ὁ Σχολιαστής, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ Ὀππιανοῦ, ὅστις διηγεῖται ὅτι ὁ Φαέθων, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ Φινέως, τὸν ἐτύφλωσεν, ὅταν δ' ὁ Ζήτης καὶ Κάλαϊς ἐφόνευσαν τὰς τὴν τροφήν του ἁρπαζούσας Ἁρπυίας, συνεχίζων τὴν ὀργήν του, ἐτύφλωσε τοὺς ἀσπάλακας μὴ ὄντας πρότερον τυφλούς [5].

Συχνὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων ἀναφέρεται ἡ νόσος *κράβα* ἢ *κράβρα* προσβάλλουσα τοὺς βόας [6]. Πόθεν ἔσχε τὴν ἀρχὴν ἡ νόσος αὕτη ἑρμηνεύει ἡ ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ ἀναφερομένη παράδοσις:

«*Λοιμικὸν πάθος τοὺς βόας διαφθεῖρον, ὃ κράβα κατονομάζεται. Φασὶ δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦτο λαβεῖν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ρωμανοῦ τοῦ γέροντος ἔγγιστα γὰρ τῆς Βόνου κινστέρνης ἀναψυχὴν ἑαυτῷ τῆς θερινῆς θέρμης παλάτιον τοῦ Ρωμανοῦ ἀνεγείραντος καὶ τῶν θεμελίων καταβαλλομένων, βοός φασιν εὑρεθῆναι μαρμαρίνου κεφαλήν, ἣν εὑρόντες καὶ συντρίψαντες εἰς τὴν τοῦ τιτάνου κάμινον βάλλουσιν. Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ μέχρι τῶν τῇδε χρόνων οὐκ ἐπαύσατο πανταχοῦ τῆς γῆς ὁπόσην ἡ τῶν Ρωμαίων περιέχει δυναστεία, τὰ τῶν βοῶν διαφθείρεσθαι γένη*» [7].

---

[1] Ch. Gidel, Le physiologus, XXIV, σ. 72.
[2] Γεωργίδου, Γνωμολόγιον (Boissonade, Anecdota Græca, 1,92).
[3] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,195, ἀρ. 355.
[4] Σχολιαστὴς Ὀππιανοῦ, Κυνηγ., II, 612.
[5] Ὀππιανοῦ, Κυνηγ., II, 591 (ἔκδ. Bussemaker, σ. 252).
[6] Νῦν λέγεται *σγκράβα* ἐν Μεγαλοπόλει. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ἀκαδημαϊκὴ Ἰατρική, 16, τεῦχ. 3, σ. 24).
[7] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 566,6 ἑξ.

ΟΥΡΑΝΙΑ ΣΩΜΑΤΑ

Παλαιὰ εἶναι ἡ ἀντίληψις ὅτι διὰ μαγικῶν μέσων δύνανται ν' ἀποκινηθῶσιν οὐράνια σώματα, καὶ δὴ ἡ σελήνη.

Ἡμεῖς, περιοριζόμενοι εἰς τὴν ἐποχήν, ἥτις ἰδιαιτέρως μᾶς ἐνδιαφέρει, λέγομεν ὅτι ὁ Λουκιανὸς ὁμιλεῖ διὰ φαρμακίδα Χρυσάριον, ἥτις διὰ μαγικῶν ᾠδῶν ἠδύνατο νὰ καταγάγῃ τὴν σελήνην [1].

Μετὰ ταῦτα ὁ Μ. Βασίλειος, εἰς τὴν λαϊκὴν πίστιν ἀναφερόμενος, παρατηρεῖ: «*Μῦθοί τινες καταγέλαστοι ὑπὸ γραϊδίων κωθωνιζομένων παραληρούμενοι πανταχοῦ διεδόθησαν ὅτι μαγγανείαις τισὶ τῆς οἰκείας ἕδρας ἀποκινηθεῖσα σελήνη πρὸς γῆν καταφέρεται*» [2].

Τὸν πατέρα τοῦτον σχεδὸν ἀντιγράφων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' μ.Χ. αἰῶνος ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος, γράφει: «*Μέγα δέ τι καὶ αὕτη ἡ σελήνη καθέστηκε. Μῦθοι δὲ ληρώδεις ὑπὸ μεθυόντων γραϊδίων πανταχοῦ διεσώθησαν, ὅτι μαγγανείαις τισὶ τῆς οἰκείας ἕδρας ἀποκινεῖται καὶ πρὸς τὴν γῆν καταφέρεται. Καὶ ποῖος ἂν τόπος καταχθεῖσαν αὐτὴν ὑπεδέξατο*»; [3] Εἶπε δέ, τὰ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπαναλαμβάνων καὶ Καισάριος ὁ ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, προσθέτων ὅτι: «*τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος τῇ φήμῃ ταύτῃ ἐκρατεῖτο*». «*Μῦθοί τινες καταγέλαστοι ὑπὸ γραιῶν κωθωνιζομένων πάντῃ διεδόθησαν παραληρούμενοι μαγγανείαις τισὶ τοῖς οἰκείας ἕδρας ἀποκινεῖσθαι καὶ πρὸς γῆν αὐτὴν φέρεσθαι καὶ ψηλαφᾶσθαι*» [4].

Τὴν πίστιν ταύτην τῶν συγχρόνων του ὑπαινισσόμενος καὶ ὁ Παμφίλου Εὐσέβιος, γράφει: «*τῶν ἀδυνάτων πέφυκε τὰ μέρη τοῦ κόσμου γοητικαῖς ἀνάγκαις καθέλκεσθαι*» [5].

Κατὰ τὸ 450 μ.Χ. ὁ ἀσκητὴς Νεῖλος, γράφει σχετικῶς πρός τινα Νικόμαχον: «*Ἀλλ' οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ· ἐπιφθέγξομαι γάρ σοι τὸ παραληρούμενον ὑπὸ τῶν ἀνοήτων νομιζόντων γοητείαις κλέπτεσθαι τὴν σελήνην, ἡνίκα ἂν φοινιχθείη ἢ ἐκλίπῃ καὶ τῆς οἰκείας ἀποκινεῖσθαι τάξεως καὶ ἀνακεκραγότων ὁμοθυμαδὸν στόματι ἑνὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ*»! [6] Εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐσέβιος: «*Πολλοὶ μυθολογοῦσι τὴν*

---

[1] Λουκιανοῦ, Ἑταιρικοὶ διάλογοι Γλυκέρα καὶ Λαΐς, 1.
[2] Μ. Βασίλειος, PG, 29,145.
[3] PG, 18,721. Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Ἡ σελήνη κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 2,159).
[4] PG, 38,1001.
[5] Εὐσεβίου, Προπαρασκευὴ Εὐαγγελική, 3, κεφ. 16 (PG, 21,224).
[6] Ν. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 2,155.

σελήνην κατέρχεσθαι· καὶ εἰς ζῷον μεταβάλλεσθαι. Ὅταν γὰρ ἐξαιματῶται λέγουσι πλανώμενοι ὅτι ἄνθρωπος κατήγαγεν αὐτὴν καταγοητεύσας» [1]. Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὰ Ἱερά του παράλληλα (PG, 96,532): «*Πολλοὶ φανταζόμενοι λέγουσι τὴν σελήνην κατέρχεσθαι. Ὅταν φησὶν ἐξαιματοῦται, ἄνθρωπος καταγοητεύσας αὐτὴν καταφέρει*»,

Καὶ ἡ πίστις συνεχίζεται ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Ἐπανειλημμένως κατὰ τὸν ΙΑ΄ τὴν ἀναφέρει ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, μνείαν ποιούμενος καὶ ἐπῳδῆς περιεχούσης βαρβαρικὰς λέξεις, ἐν ᾗ προσηγορεύετο, φαίνεται, ἡ σελήνη ὡς καλὴ καὶ ὡραία. Γράφει λοιπόν: «*Μή ποτε γόης ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ κατάγει τὴν ψυχήν, ὥσπερ τὴν σελήνην αἱ γρᾶές φασιν ἢ τῶν μάγων αἱ ἴυγγες*» [2]· καὶ πάλιν: «*Ἀλλ' αὐτὸς μάγον τινά μοι τέχνην μεταχειρισάμενος κατήγαγε τὴν σελήνην ἢ συνάγαγέ μοι τὸν κύκλον ἐκείνης πρὸς τὸ τοῦ γράμματος ἄγγος. Εἰ δὲ μὴ ὁ καιρὸς ἐπεῖχε, καὶ ἐπῳδὴν ἄν σοι ἀπεστομάτισα βαρβάρους ἐκτεθειμένην φωνήν... πῶς οὖν λέγω τὴν ἐπῳδήν; ὡς καλή μοι, ὡς ὡραία ἡ ἶβις*» [3]· καὶ ἐκ τρίτου ὁ αὐτός: «*οὐκ ἂν ἑκὼν καταβαίην εἰ μή τις ὥσπερ τὴν σελήνην περιμάκτρια καταβάσει γραῦς*» [4].

Πολὺ βραδύτερον ἡ αὐτὴ πίστις συνεχίζεται ὡς δηλοῖ ὁ παρ' Ἐρωτοκρίτῳ στίχος:

μάϊσσα ποῦ κατέβαζε τὸν οὐρανὸ μὲ τἄστρα [5].

Ὁ Πλούταρχος, περὶ τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης ὁμιλῶν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του κατ' αὐτὰς συνηθιζόμενα ἀποβλέπων, παρατηρεῖ: «*Κατὰ τὰς ἐκλείψεις αἱ τῶν κολαζομένων ψυχαὶ διὰ τῆς σκιᾶς ὀδυρόμεναι καὶ ἀλαλάζουσαι περιφέρονται δι' ὃ καὶ κροτεῖν ἐν ταῖς ἐκλείψεσιν εἰώθασιν οἱ πλεῖστοι χαλκώματα καὶ ψόφον ποιεῖν καὶ πάταγον ἐπὶ τὰς ψυχάς*» [6]. Σχετικῶς δ' ἔγραψε καὶ Καισάριος ὁ ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «*Ἐπειδὴ λέγουσί τινες ἐπαοιδίαις καὶ γοητείαις τὴν σελήνην κατάγεσθαι οὐρανόθεν καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος τῇ φήμῃ ταύτῃ κρατηθὲν σίδηρον*

---

[1] PG, 86¹,456.

[2] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Τῷ πατριάρχῃ κὺρ Μιχαὴλ (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,289).

[3] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐπιστολὴ ἀνεπίγραφος (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5, 241,248).

[4] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ὅτε παρῃτήσατο τὴν τοῦ πρωτοασηκρῆτις ἀξίαν. Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1,371.

[5] Ἐρωτόκριτος, Δ΄ 891. Πβ. Ν. Πολίτου, Ἡ σελήνη κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 2,157).

[6] Πλουτάρχου, Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης, § 29.

καὶ χαλκὸν κρούοντες, ὥσπερ ἐν ἐκστάσει γενομένων τῷ ἤχῳ τῆς πλάνης αὐτὴν ἐπανάγεσθαι νομίζουσι [1].

Πόσον κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον αἱ δεισιδαίμονες αὗται ἀντιλήψεις ἦσαν διαδεδομέναι, πιστοποιεῖ, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ σήμερον εἶναι σχεδὸν πάγκοινοι. Οὕτω κοινοτέρα εἶναι ἡ πίστις ὅτι οἱ μάγισσες κατεβάζουν τὸ φεγγάρι, καὶ μάλιστα ὅταν γίνεται ἔκλειψις σελήνης [2].

Ἐπ' ἴσης ἐν Θεσσαλίᾳ, Λοκρίδι καὶ Βιθυνίᾳ δέχεται ὁ λαὸς ὅτι ἡ σελήνη διὰ μαγικῶν μέσων καθέλκεται ὑπὸ μορφὴν ἀγελάδος [3], παράδοσις, ἥτις ἦτο, φαίνεται, πολὺ παλαιά, ἀφ' οὗ ἡ σελήνη παρίσταται ὡς βουπρόσωπος καὶ διαδεδομένη καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς μᾶς ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ἀλεξανδρείας Εὐσεβίου καθ' ὅ: «*πολλοὶ μυθολογοῦσι τὴν σελήνην κατέρχεσθαι καὶ εἰς ζῷον μεταβάλλεσθαι*».

Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς σελήνης ἐκτύπουν χαλκώματα ἤ, ἵνα διὰ τοῦ γινομένου θορύβου διασκεδάσωσι τὰς διὰ τῆς σκιᾶς περιφερομένας ψυχὰς τῶν κολαζομένων ἤ, ἵνα διὰ τοῦ κρότου ἐπαναφέρωσιν αὐτὴν εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν. Κατὰ τοὺς λαογράφους, οἱ κρότοι γίνονται πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν πονηρῶν πνευμάτων τῶν κατὰ τὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις προκαλούντων τὴν ἔκλειψιν [4].

Ὅπως ἂν ἔχῃ, οἱ κατὰ τὴν ἔκλειψιν κρότοι οὐ μόνον συνηθίζοντο κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν φαίνεται, ἀλλὰ καὶ σήμερον γίνονται, ὡς πρὸ αἰῶνος ἐπιστοποίησεν ὁ Ross [5] ἐν Μεγίστῃ καὶ ὡς γίνεται ἐν Κύπρῳ, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας πιστεύουσιν ὅτι γίνεται ἡ ἔκλειψις διότι ἐρίζουσα ἡ σελήνη πρὸς τὸν ἥλιον, ἡττᾶται ὑπ' αὐτοῦ, δι' ὃ καὶ ἐπισκιάζεται ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ, ὡς ἰσχυροτέρου [6].

Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι καὶ οἱ Τοῦρκοι πολλαχοῦ, κατὰ τὴν ἔκλειψιν, κρούουσιν ἠχηρὰ ἀντικείμενα.

Κατὰ παράδοσιν ἀπὸ τὸ Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας: «*οἱ μάγοι κατεβάζουν πολλὲς φορὲς τὸ φεγγάρι ἀπὰ τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ τ' ἀρμέξουν καὶ νὰ κάνουν μὲ τὸ γάλα του τὰ μάγια τους*» [7], τὸ αὐτὸ δὲ πιστεύουσι καὶ ἐν Τυρολόῃ τῆς Θρᾴκης προσθέτοντες ὅτι τὸ ἄρμεγμα γίνεται «*πρὶν λαλήσῃ τὸ ὀρνίθι*».

---

[1] PG, 38,1001.

[2] Ὡς εἰς τὸ Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας. Ν. Πολίτου, Ἡ σελήνη κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 2,157 ἑξ.).

[3] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., 2,160.

[4] Ν. Πολίτου, Ἔνθ' ἀν., 2,172.

[5] Ross, Kleinasien, 7.

[6] Ξενοφ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ λαογραφία, 159.

[7] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,132, ἀρ. 240.

Ὅτι ἡ παράδοσις ἦτο καὶ Βυζαντινὴ φαίνεται ἐκ τοῦ ἐπυλλίου Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην, ἔνθα γραῖα μάγισσα παριστάνεται λέγουσα:

ἔμαθα τὸ ὕψος νὰ κρατῶ καὶ τἄστρα νὰ ἁρμεύγω
. . . .
καὶ εἶχα τέτοιαν δύναμιν ὅτι ὅταν ἠβουλόμην
ἔφερνα εἰς τὴν γῆν τὸν οὐρανὸν καὶ ἅρμευγα τοὺς ἀστέρας [1].

Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ παραδόσεων μὲ τὰ οὐράνια σώματα σχετιζομένων, ἃς προσθέσωμεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παρέδιδον ὅτι τὰ οὐράνια σώματα συνεφώνησάν ποτε νὰ διαβιβάζουν ἀμοιβαίως τὰ μυστικά των «*στόμασιν ἀγλώσσοις*».

Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς εἰς τὸ μυθιστόρημά του Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν, διὰ τῶν ἑξῆς:

Τὸ γὰρ περιφερόμενον, ὡς ἔοικεν, οὐ μῦθος
ὅτι συνέθεντό φασιν ἀλλήλοις τὰ στοιχεῖα
ἐπ' ἄλληλα τὰ παρ' ἀμφοῖν κρυπτὰ διαπορθμεύειν
κἀντεῦθεν πάντα λέγουσιν ἐν στόμασιν ἀγλώσσοις [2].

Καὶ ἀλλαχοῦ:

ἡ γῆ γὰρ οὖσα συγγενὴς ἡλίῳ καὶ τοῖς ἄστροις
ἀνακαλύπτει πρὸς αὐτὸν πάντα τὰ κεκρυμμένα
γλώσσαις ἀφθόγγοις σιδηραῖς καὶ στόμασιν ἀλάλοις [3].

Ἐν Γορτυνίᾳ νῦν, ὅταν πνιγῇ τις εἰς ποταμόν, οἱ δὲ οἰκεῖοί του ἀγνοοῦν ποῦ εὑρίσκεται τὸ πτῶμά του, ρίπτουσιν ἕνα ἄρτον εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐπίγη καὶ πιστεύουσιν ὅτι αὐτὸς πηγαίνει καὶ ἵσταται ἐπὶ τοῦ πτώματος.

Εἰς τοιαύτην τινὰ παράδοσιν πιστεύω ὅτι ἀναφέρονται τὰ κατωτέρω ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου παραδιδόμενα: «*Ὥσπερ γὰρ ὁ κατὰ πελάγους ἀφιεὶς τὸν ἄρτον ἐπὶ ἀδήλῳ μὲν ἔλαβε καὶ οὐκ οἶδεν ἐν ᾧ τὸ ρεῦμα τοῦτον ὑποσύρει, τῷ δὲ πάντων ἔχοντι τὴν γνῶσιν καθαρῶς ὁρᾶται καὶ τῇ αὐτοῦ περιέχεται παντοκρατορικῇ καταλήψει*» [4], τὰ ὁποῖα ὑπενθυμίζουσι τὸ τοῦ

[1] Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 2786,2792, cod. Escurialensis, ἔκδ. J. A. Lambert.
[2] Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐκ τῶν κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν ἐννέα λόγων, Γ' 60 (ἔκδ. Hercher).
[3] Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἔνθ' ἀν., Ζ' 1 ἑξ., σ. 571.
[4] Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὁμιλίαι καὶ λόγοι, Α' 455 (ἔκδ. Σ. Ἀριστάρχου).

Ἐκκλησιαστοῦ (ΙΑ' 1): «*Ἀπόστειλον τὸν ἄρτον σου ἐπὶ προσώπου τοῦ ὕδατος, ὅτι ἐν πλήθει ἡμερῶν εὑρήσεις αὐτόν*».

ΑΙΤΙΑ

Εἰς τὸ μεταγενέστερον ποίημα Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῴων, καταγράφονται αἰτιολογικαὶ παραδόσεις ἐν αἷς καὶ μία περὶ ὄνων, ἑρμηνεύουσα διατὶ οὗτοι οὐροῦν ὅπου εὕρουν οὖρον τῶν ὁμοφύλων των καὶ διατὶ ἡ κάμηλος ἔχει μακρὰ ὦτα, κατ' ἀντιγραφήν, φυσικά, τῶν τὸ αὐτὸ θέμα πραγματευομένων Αἰσωπείων μύθων.

Εἰς τὸ αὐτὸ ποίημα ἀνακοινοῦται διὰ μακρῶν καὶ ἡ παράδοσις ἡ ἑρμηνεύουσα διατὶ οἱ ὄνοι ὀσφραίνονται τὸ οὖρόν των καὶ ἣν ὁ ποιητής, ὡς λέγει:

ἤκουσ' ἀπὸ τοὺς γέροντας καὶ τοὺς προπάτοράς του.

Κατὰ τὸ ποίημα λοιπὸν ἀπεσταλμένος τῶν ὄνων παρεπονέθη πρὸς τὸν Θεὸν ὅτι οἱ ὑπομονητικοὶ σύντροφοί του βαρυφορτώνονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ὕψιστος, εὐσπλαγχνισθείς, ἐξέδωκε πρόσταγμα πρὸς τοὺς ὀνηλάτας δι' οὗ ἀπηγόρευεν εἰς αὐτοὺς νὰ βαρυφορτώνουν τοὺς ὄνους των, τοῦτο δ' ἔδωκεν εἰς τὸν ἀποσταλέντα, ἵνα μεταφέρῃ. Αὐτός, λαβὼν τὸ πρόσταγμα εἰς τὸ στόμα του, ὅταν ἐπλησίασεν εἰς τοὺς ὁμοφίλους του, ἤρχισε νὰ ὀγκᾶται, μὲ τὸν ὀγκηθμὸν δὲ κατέπιε τὸν χάρτην.

Ἀναγγέλλων τὸ θλιβερὸν γεγονὸς εἰς τοὺς συντρόφους του, τοὺς εἶπε ὅτι πρέπει νὰ περιμένουν ἕως ὅτου οὐρήσῃ ὁπότε μετὰ τοῦ οὔρου θὰ ἐξήρχετο τὸ πρόσταγμα, δι' αὐτὸ ἔκτοτε οἱ ὄνοι, κύπτοντες ὀσφραίνονται τὸ οὖρόν των ἀναζητοῦντες νὰ εὕρωσι τὸ καταποθὲν πρόσταγμα [1].

Εἰς τὰς αἰτιολογικὰς παραδόσεις καταλεκτέα καὶ ἡ ἑξῆς περὶ ἰκτίνου, ἣν παραδίδει Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης παραλαμβάνων, σχεδὸν αὐτολεξεί, ἐκ τῶν Αἰσωπείων μύθων [2]. Γράφει λοιπὸν ὁ Κοσμᾶς: «*Οἱ ἰκτῖνες οὐκ ἦσαν ἄνωθεν ἄμουσοι, μέλος δ' εἶχον ἴδιον· ἵππων δὲ χρεμετιζόντων ἀκούσαντες εἰς ἔρωτα ἦλθον τῆς ἐκείνων φωνῆς καὶ μιμεῖσθαι πειρώμενοι συναποβάλλουσιν ἧς εἶχον, ἃ μαθεῖν ἐπετήδευον*» [3].

[1] Βλ. τοὺς στίχους 690 ἑξ. τῆς Παιδιοφράστου διηγήσεως παρὰ Wagner, Carmina græca medici ævi, σ. 165.
[2] Αἰσωπείων μύθων συναγωγή, 170 (Halm).
[3] Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου, Ἐξήγησις ὧν ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐφυσιολόγησεν, PG, 38,648.

Εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ποίημα Πουλολόγον ἀναφέρονται πολλοὶ αἰτιολογικοὶ μῦθοι εἰς πτηνὰ ἀναφερόμενοι, ὧν τινες, πιθανώτατα, περιέχουσι στοιχεῖα λαϊκῶν παραδόσεων [1], ἄλλοι ὅμως φαίνονται τοῦ ποιητοῦ πλάσματα. Ἐκ τούτων ἐνταῦθα περιλαμβάνομεν τὴν περὶ νυκτερίδων παράδοσιν.

Ἡ νυκτερὶς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο *ποντίκιν*, διὰ τὸ χρῶμα [2]. Εἰς τὴν ὀνομασίαν ταύτην στηριζόμενοι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἔπλασαν τὴν παράδοσιν ὅτι αὕτη ἦτο ποντικός, ἐπειδὴ δὲ κάποτε ἔφαγεν εἰς μίαν ἐκκλησίαν τὸ ἀντίδωρον, ἔκαμε πτερὰ καὶ ἐπέταξε [3].

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ὅταν ὁ Σολομὼν ἐζήτησεν ἀπὸ τὰ πτηνὰ νὰ τοῦ δώσουν ἀπὸ ἓν πτερόν, διὰ νὰ πληρώσῃ στρῶμα καὶ κοιμᾶται μαλακά, ἡ νυκτερὶς τοῦ προσέφερεν ὅλα τὰ πτερά της, ἵνα μὴ δὲ οὕτω γυμνὴν τὴν ἐμπαίζουν τὰ ἄλλα πτηνά, ὁ Θεὸς τῆς εἶπε νὰ πετᾷ μόνον εἰς τὸ σκότος.

Ἄλλως ἔχει ἡ παράδοσις εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ποίημα, τὸν Πουλολόγον, τὸ ὁποῖον ἑρμηνεύει τὸ χρῶμα τοῦ πτηνοῦ.

Κατ' αὐτό, τὸ ποντίκιν εἰργάζετο εἰς σιδηρουργεῖον κινοῦν τὸν φυσητῆρα (μηχάνιν). Ἕνεκα τῆς ἐργασίας του ταύτης, ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἐξερχόμενον καπνὸν εἶχε μαύρην τὴν ῥάχιν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔκαυσεν ἐξ ἀποσπασθέντος σπινθῆρος τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τοῦ φορέματός του, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἄλλο φόρεμα νὰ φορέσῃ κατὰ τὸ Μ. Σάββατον, ἐμβάλωσε μὲ τεμάχιον λινοῦ ὑφάσματος, τούτου δ' ἕνεκα ἔχει μαύρην τὴν ῥάχιν, λευκὴν δὲ τὴν κοιλίαν, ἕνεκα τοῦ λευκοῦ ἐμβαλώματος [4].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Πβ. ὅσα λέγονται διὰ τὸ πτηνὸν μποῦφον, τὸν σημερινὸν τσοπανάκον (Wagner, Carmina græca medici ævi, στίχ. 607 ἑξ., σ. 197).

[2] Πουλολόγος, στίχ. 160,17, σ. 184. Ὅρα ὅτι, κατὰ τὸν Αἰσώπειον μῦθον (307· Halm, σ. 151), συλληφθεῖσα ὑπὸ γαλῆς ἡ νυκτερίς, τὴν παρακαλεῖ νὰ μὴ τὴν φάγῃ, διότι δὲν εἶναι πτηνόν, καθ' οὗ αὕτη φύσει πολεμεῖ, «ἀλλὰ μῦς» καὶ ὅταν πάλιν συνελήφθη ὑπὸ ἑτέρας γαλῆς, ἐχθρᾶς τῶν μυῶν, τὴν παρεκάλει νὰ τὴν ἀφήσῃ, διότι δὲν εἶναι μῦς, ἀλλὰ πτηνόν.

[3] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 1,185, ἀρ. 336,337.

[4] Πουλολόγος, στίχ. 171 ἑξ., σ. 184 (Wagner, Carmina græca).

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου περιέλαβεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ ἢ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ Δικαίου K. E. Zachariä von Lingenthal ἀρχικῶς ὡς τρίτην [1] καί, βραδύτερον, ὡς ἕκτην [2] περίοδον τοῦ Δικαίου τούτου, ἕνεκα τῆς ἱστορικῆς συνοχῆς τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου πρὸς τὸ Βυζαντινόν [3]. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς νέας Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου Λουδοβίκου Mitteis [4] ἀποκάλυψιν τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰῶνος καὶ τῆς διαιρέσεως τούτου εἰς τέσσαρας περιόδους, τὸ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἰσχῦσαν εἰς τὰ τέως τμήματα αὐτῆς Δίκαιον ἀπεσπάσθη τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου καί, ὡς τετάρτη πλέον περίοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, ἀπεκλήθη: «Δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ» [5]. Δὲν νομίζω ἐπιτυχῆ τὸν ὅρον τοῦτον· δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παρασυρώμεθα ἀπὸ τὰς εἰς περιόδους διαιρέσεις τῆς καθολικῆς Ἱστορίας καὶ νὰ μεταφέρωμεν ταύτας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητον ν' ἀκολουθῇ τὰς μεταβολὰς τῶν τυχῶν τοῦ λαοῦ, οὗτινος ἐρευνῶμεν τὸ Δίκαιον, ἀλλὰ καὶ ἐνίοτε πολὺ βραδύτερον αἰσθάνεται τὰς συνεπείας τῶν μεγάλων ἱστορικῶν μεταβολῶν. Εἰδικώτερον δ' ἐν προκειμένῳ, ἐὰν ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσήμανε τὴν τελικὴν κατάρρευσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δὲν ἀπετέλεσεν ὅμως αὕτη καὶ τὸ μοναδικὸν χρονικὸν ὅριον τῆς περιε

[1] Juris græco-romani delineatio (Heidelb. 1839) σ. 85. Ἐπίσης ὁ G. W. E. Heimbach, ἐν Griechenland geographisch, geschichtlich u. culturhistorisch... in Monographien dargestellt, τ. 7 (Leipzig 1870) 194.

[2] Geschichte d. griechisch-römischen Rechts, 3η ἔκδ. (Berlin 1892) 46 ἑπ

[3] Zachariä, Geschichte, σ. XV, A. Albertoni, Per una esposizione del diritto bizantino (Imola 1927) 11 ἑπ. Ὁ I. Mortreuil, Histoire du droit byzantin (Paris 1843 - 1846) καὶ ὁ Siciliano Villanueva, Diritto bizantino (Milano 1906) θέτουν ὡς τέρμα τοῦ Βυζ. Δικαίου τὴν Ἅλωσιν (1453).

[4] Reichsrecht u. Volksrecht in d. östl. Provinzen d. Kaiserreichs (Leipzig 1891).

[5] Δημ. Παππούλια, Τὸ Ἑλληνικὸν Δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει (Ἀθ. 1912) 28 ἑπ.

λεύσεως μεγάλων τμημάτων τῆς αὐτοκρατορίας εἰς χεῖρας ἄλλων κατακτητῶν, συντελεσθείσης ὁλοκλήρους αἰῶνας προηγουμένως· ἄλλα δὲ τμήματα περιῆλθον τελικῶς εἰς τοὺς Τούρκους κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀπεχούσας ἐνίοτε αἰῶνας ὁλοκλήρους ἀπὸ τὸ 1453 (π.χ. Κυκλάδες περὶ τὸ 1600, Κρήτη 1669), τινὰ δ' ἐκ τούτων οὐδέποτε περιῆλθον, ἢ περιῆλθον κατὰ βραχύτατα μόνον χρονικὰ διαστήματα, εἰς τοὺς Τούρκους. Συνεπῶς, ὁρίζοντες τὴν Δ' περίοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, ὡς Δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ, ἀποκλείομεν τὴν ἔρευναν τοῦ Δικαίου τῶν τμημάτων ἐκείνων τοῦ Βυζαντίου τῶν περιελθόντων πολὺ πρὸ τῆς Ἁλώσεως εἰς τοὺς Φράγκους, ἢ τοὺς Ἑνετούς, ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, οὗτινος Δικαίου ἡ ἔρευνα δὲν συμπεριλαμβάνεται ἐπίσης εἰς τὸ Βυζαντινὸν Δίκαιον. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ὀρθότερον τὸν ὅρον Μεταβυζαντινὸν Δίκαιον[1], ὅρον μὴ ἐξυπακούοντα ἀποκλειστικῶς τὴν Τουρκοκρατίαν, περιλαμβάνοντα δὲ τὸ Δίκαιον τῶν τμημάτων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἕκαστον τούτων ἔπαυσε πλέον ὅπως δήποτε ν' ἀποτελῇ μέρος αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανές, ὅτι, χρονικῶς, ἡ ἔναρξις τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου δὲν εἶναι ἑνιαία, ἀλλὰ διάφορος δι' ἕκαστον τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ χρόνου τῆς κατακτήσεως ἑκάστου τμήματος ὑπὸ τῶν Φράγκων, Ἑνετῶν, Τούρκων ἢ ἄλλων λαῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ τέρμα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἶναι ρευστόν· ἐὰν διὰ τὸ τμῆμα τὸ ἀποτελέσαν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, τὸ Μεταβυζαντινὸν Δίκαιον πρέπει νὰ θεωρηθῇ λῆγον ἅμα τῇ ἐνάρξει, ἢ ἅμα τῇ λήξει τῆς Ἐπαναστάσεως, ἤ, ἴσως ὀρθότερον, τὸ 1835 — ὅτε ὡρίσθη νομοθετικῶς ποῖον ἀστικὸν δίκαιον θὰ ἴσχυεν ἐφεξῆς — διὰ τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ τέρμα ὀφείλει νὰ μετατεθῇ, ἢ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεώς των καὶ τῆς, συνεπείᾳ ταύτης, ἐπεκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τὰ τμήματα ταῦτα, ἢ μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς ἰδίου ἀστικοῦ κώδικος εἰς ἕκαστον τμῆμα (Ἑπτάνησος : 1841, Σάμος : 1897, Κρήτη : 1903), διὰ δὲ τὴν Κύπρον — ἀπὸ τοῦ 1191 — δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ἐπελθὸν εἰσέτι τὸ τέρμα.

Τὸ Μεταβυζαντινὸν Δίκαιον[2] ἀτυχῶς ἔχει παραμείνει μέχρι σήμερον σχεδὸν ὅλως ἀνεξερεύνητον, εὑρίσκεται δὲ σήμερον ἡ περὶ αὐτοῦ ἔρευνα ἀσφαλῶς εἰς χειροτέραν θέσιν ἐκείνης, εἰς ἣν εὑρίσκετο ἡ τοῦ Βυζ. Δικαίου

---

[1] Τὸν ὅρον τοῦτον μεταχειρίζονται ὁ Δ. Παππούλιας, Griechisches Recht und griechische Rechtsgeschichte (Athen 1912) 7 καὶ ὁ Π. Ζέπος, ἐν Greek Law (Athens 1949) 11 καὶ ἐν Τόμῳ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου (Θεσσαλονίκη 1951) 229, ὁρίζοντες ὅμως ἔναρξιν τούτου τὸ 1453. Ὁ Γ. Πετρόπουλος, ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. 10, 644β, μεταχειρίζεται ἐξ ἴσου τὸν ὅρον τοῦτον, ὡς καὶ τὸν τοῦ Δικαίου τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ (αὐτόθι 639α).

[2] Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ Π. Ζέπου, ἐν ΑΙΔ 11, 49 σημ. 1.

πρὸ 125 ἐτῶν· διότι τοῦ τελευταίου αἱ κυριώτεραι τοὐλάχιστον πηγαὶ—αἱ Νεαραὶ τῶν μετὰ τὸν Ἰουστιανὸν αὐτοκρατόρων, τὰ Βασιλικὰ καὶ ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου—εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐκδοθῇ καὶ ἦσαν προσιταὶ εἰς τοὺς ἐρευνητάς, ἐὰν δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι, πρὸ τοῦ Zachariä von Lingenthal, ἦσαν ὀλιγάριθμοι, τοῦτο πρέπει ν' ἀποδόσωμεν, πλὴν τῆς δυσχερείας τῆς γλώσσης διὰ τοὺς ξένους ἐρευνητάς, εἰς τὴν παρεγνωρισμένην θέσιν, εἰς ἣν εὑρίσκετο τότε τὸ Βυζάντιον καθόλου, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου του. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ πρὸ τοῦ Zachariä μελετηταὶ τοῦ Βυζ. Δικαίου ἠρεύνων τοῦτο οὐχὶ αὐτοτελῶς, ἀλλὰ πρὸς διευκρίνισιν σκοτεινῶν τινων σημείων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου.

Τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου αἱ πηγαὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι : ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, εἴς τε τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀπείρους παραλλαγάς του «εἰς ἁπλῆν φράσιν», ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων, αἱ εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν παραφράσεις τῆς Ἑξαβίβλου (πλὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Σπανοῦ) καὶ αἱ διάφοροι ἄλλαι νομοκανονικαὶ συλλογαί, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἀπενέμετο ἡ δικαιοσύνη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτοι. Ἀλλὰ καὶ τὰ νομικὰ ἔθιμα τοῦ μείζονος τμήματος τῆς ἑλληνικῆς γῆς — πλὴν τοῦ μικροῦ τμήματος τοῦ ἀποτελέσαντος κατ' ἀρχὰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, οὗτινος τὰ ἔθιμα, ἔστω καὶ ἀτελῶς, συνελέγησαν, κατόπιν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Γεωργίου-Λουδοβίκου Maurer[1] — παρέμειναν ἀνεξερεύνητα οὕτως ἀγνοοῦμεν τὰ νομικὰ ἔθιμα τὰ ἰσχύσαντα ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ καὶ Ἑπτανήσῳ[2] καὶ ἐπὶ Τουρκοκρα-

---

[1] Das griechische Volk τ. 1 (Heidelb. 1835) § 40 ἑπ. καὶ ἐν τῇ ἑλλ. μεταφράσει ὑπὸ Ε. Καραστάθη, Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς (Ἀθ. 1943) § 62 ἑπ. Ἡ τελειοτέρα ἐπεξεργασία τοῦ συλλεγέντος ὑλικοῦ τῶν ἐθίμων ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἰω. καὶ Παν. Ζέπων, ἐν JGR (Ἀθ. 1931) τ. 8, 441–583. Πρβλ. Π. Ζέπου, ἐν ΑΙΔ 11, 51 σημ. 1. Εἰς ταῦτα προσθετέα : περὶ τῶν ἐθίμων Ἀνατ. Σπάρτης, Ἰακ. Βισβίζη, ἐν π. Ἀθηνᾷ 53, 253 ἑπ. Σημειωτέον, ὅτι, πρὸ τοῦ Maurer, ὁ πρόεδρος τοῦ ἐν Σπέτσαις πρωτοκλήτου δικαστηρίου Δυτ. Σποράδων Ν. Γερακάρης, δι' ἐγκυκλίου του τῆς 13 Ἀπριλίου 1829 πρὸς τοὺς διοικητὰς καὶ τὰς δημογεροντίας τῶν νήσων τῆς περιφερείας του, εἶχε ζητήσει πληροφορίας περὶ τῶν ἰσχυόντων εἰς τὰς νήσους ταύτας ἐπιτοπίων νομικῶν ἐθίμων· πρβλ. σχετικῶς Ἰακ. Βισβίζη, αὐτόθι 726, καὶ τὰς ἀπαντήσεις, ἐν Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) 8 ἑπ.

[2] Κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 18 τῆς 21 Ἰουνίου 1837 ἐγκύκλιον τοῦ Ἀνωτ. Συμβουλίου τῆς Δικαιοσύνης, τὸ Ρωμ. Δίκαιον οὐδέποτε ἴσχυσεν ἐν Ἑπτανήσῳ· πρβλ. Ἀνδρ. Μ. Ἰδρωμένου, Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοιώσεως... καὶ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰονίου Δικαίου (Κέρκ. 1879), 34. Πάντως διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1386 δουκικοῦ ἑνετικοῦ χρυσοβούλλου (ἄρθρ. 3) ὡρίσθη διὰ τὴν Κέρκυραν, ὅτι ἡ ἐκδίκασις τῶν ὑποθέσεων θὰ διεξάγηται secundum ritum et consuetudinem civitatis venetiarum. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸ Ἑνετικὸν Στατοῦτον, ὑπεχρεοῦντο οἱ δικασταὶ ν' ἀνατρέχουν, ἐλλείψει γραπτοῦ νόμου, εἰς τὰ τοπικὰ ἔθιμα. (Πρβλ. Α. Ἰδρω-

τίας ἐν Κρήτῃ, Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Ἠπείρῳ, ταῖς παρὰ τὴν Μ. Ἀσίαν ἑλληνικαῖς νήσοις (πλὴν τῆς Χίου [1]) κλπ. καί, ἀτυχῶς, ἴσως διὰ παντός· ἐπίσης οὐδεμία ἀπόπειρα ἐρεύνης τῶν νομικῶν ἐθίμων τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἐγένετο, ὧν ἐθίμων ἡ περισυλλογὴ καθίστατο εὐχερεστέρα μετὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασιν τῶν πληθυσμῶν τούτων [2]. Οὐδεμία ἐπίσης ἐγένετο συστηματικὴ ἔρευνα τῶν ἐγγράφων τῆς Τουρκοκρατίας, ἰδίως τῶν σωζομένων συμβολαίων καὶ ἀποφάσεων τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ κρατοῦντος τότε Δικαίου, τῶν δὲ δημοσιευθέντων τυχαίως τοιούτων συμβολαίων καὶ ἀποφάσεων οὐδεμίαν ἔχομεν εἰς ἑνιαῖον σύνταγμα περισυλλογήν, ἀλλ᾿ οὐδὲ κἂν στοιχειῶδες εὑρετήριον τούτων.

Εἶναι ἐν τούτοις πρόδηλον, ὅτι ἡ μελέτη τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου δὲν θὰ εἶχε μόνον ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον, ὡς ἔχουν αἱ ἔρευναι ἐπὶ τῶν τριῶν προηγουμένων περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, ἀλλὰ καὶ μεγίστην πρακτικὴν σπουδαιότητα· διότι ἐὰν ἦτο γνωστὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως, τί ἴσχυεν ὡς Δίκαιον κατὰ τοὺς ἀμέσως προηγουμένους αἰῶνας, δὲν θὰ παρέπαιον αἱ διάφοροι προσωριναὶ Κυβερνήσεις καὶ οἱ νομοθέται τοῦ 1835, περὶ τοῦ εἰσακτέου ἀστικοῦ δικαίου, θὰ ἦσαν οὗτοι σαφέστεροι περὶ τοῦ ποία νομοθεσία ἤθελον νὰ ἰσχύσῃ καὶ δὲν θὰ κατελήγομεν, διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν πρώτων νομοδιδασκάλων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ξένου «Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν» καί, ἐσχάτως, εἰς τὴν σύνταξιν ἀστικοῦ Κώδικος, ἐπὶ τῇ βάσει ξένων προτύπων [3].

Ἐὰν ἡ ἔρευνα τοῦ Βυζ. Δικαίου δὲν ἦτο εὐχερὴς διὰ τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως, λόγῳ τῆς γλώσσης τῶν πηγῶν, ἡ ἔρευνα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ

μένου, αὐτόθι 33). Ὁ Σπ. Γκίνης, ἐν Ἐφ. Ἑλλ. καὶ Γαλλ. Νομολογίας 34, 233 ἑπ., κατέστησε πιθανώτατον, ὅτι ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρ. 631 Ἰον. Ἀστ. Κώδ. περὶ ἀποκλεισμοῦ τῆς θυγατρὸς ἐκ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου πατρικῆς κληρονομίας, ἔχει ἑλληνικὴν καταγωγήν. Πρβλ. Π. Ζέπου, Ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου πολιτικοῦ κώδικος ὡς τοπικοῦ ἑλλ. δικαίου, ἐν ΑΙΔ 5, 556 ἑπ.

[1] Τὰ ἔθιμα τῆς Χίου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν Maurer, Χρυσανθοπούλου, Καλλιγᾶ, Ζέπων καὶ Ἀλ. Βλαστοῦ, Χιακὰ (Ἑρμ. 1840) 2, 165 ἑπ. Τελευταίως, ἐξ ἀνεκδότου ἐγγράφου, ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν π. Ἑλληνικὰ 11, 299 ἑπ. Περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων Καρπάθου καὶ ἄλλων νήσων τῆς Δωδεκανήσου, βλ. κυρίως Μιχ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Νομικὰ ἔθιμα Καρπάθου (Ἀθ. 1926). Πρβλ. καὶ F. Maroi, Tracce di diritto bizantino nelle consuetudini del Dodecaneso, ἐν π. Studi bizantini e neoellenici 5, 672 ἑπ. Εἰδικῶς περὶ Καστελλορίζου, βλ. Ἀχ. Διαμαντάραν, ἐν ΔΙΕΕΕ 8, 175 ἑπ.

[2] Βλ. Δ. Παππούλια, ἀνακοίνωσιν ἐν ΠΑΚ 1926, 95. Περὶ τῆς διαδικασίας τοῦ διαζυγίου ἐν Μ. Ἀσίᾳ, κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα, πρβλ. Κ. Ζαχοπούλου, ἐν π. Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 2, 357 ἑπ.

[3] Βλ. κυρίως Θ. Μακρῆ, Περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (Ἀθ. 1943).

Δικαίου ἦτο ἔτι δυσχερεστέρα δι᾿ αὐτούς, διότι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα τῶν πηγῶν τοῦ Δικαίου τῆς περιόδου ταύτης παρεκώλυεν ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπὸ ξένων ἐρευνητῶν σπουδήν. Ἀλλ᾿ ἀκριβῶς ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἁπλουστέρας νεοελληνικῆς εἰς τὰ μεταβυζαντινὰ νομικὰ κείμενα καθίστα ἔτι εὐχερεστέραν τὴν ὑφ᾿ ἡμῶν, τῶν Ἑλλήνων, μελέτην τούτων· ἐὰν δὲ ληφθῇ προσέτι ὑπ᾿ ὄψιν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν κειμένων τούτων εὑρίσκονται ἐν ἑλληνικαῖς βιβλιοθήκαις, συνεπῶς ὅτι εἶναι προσιτότεραι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐρευνητάς, καθίσταται ἔτι μᾶλλον ἀκατανόητον, ἀλλὰ καὶ ἀσυγχώρητον, ὅτι δὲν προωθήθη παρ᾿ ἡμῖν ἡ μελέτη τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου [1].

Ὅπως ἡ ἀπαρχὴ τῆς αὐτοτελοῦς ἐρεύνης τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἐγένετο διὰ τῆς Historiae Juris graeco-romani Delineatio τοῦ Zachariä von Lingenthal (1839), ἀποτελούσης περίγραμμα τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου τούτου, οὕτως ἐνόμισα, ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρω περιγράμματος, συμπληρουμένου ἐν τῷ μέλλοντι, πρέπει νὰ τεθῇ ἡ βάσις τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου. Εἶναι προφανές, ὅτι, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης, πρέπει, κατὰ πρῶτον λόγον, νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τί ἔχει μέχρι σήμερον ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου—ἔστω καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἐλάχιστον—καὶ ποῖα εἶναι τὰ ἐπιτευκτέα—ἔστω καὶ ἂν ταῦτα εἶναι πολλά. Στοιχειῶδες περίγραμμα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἶχεν ἤδη γίνει καὶ διὰ τῆς εἰρημένης Delineatio (σ. 85 ἑπ.) καὶ ὑπὸ τοῦ G. W. E. Heimbach [2] βραδύτερον· ἐσχάτως ὁ Γ. Πετρόπουλος, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ Εἰσηγήσεσι τοῦ Ρωμ. Δικαίου [3] περιέλαβε καὶ περίγραμμα τοῦ Μεταβυζ. Δικαίου, περιορισθεὶς ὅμως εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Zachariä καὶ τοῦ Heimbach παρεχομένας πληροφορίας. Διὰ τοῦτο δὲν νομίζω, ὅτι τ᾿ ἀνωτέρω περιγράμματα καθιστοῦν περιττὸν τὸ παρόν.

Ἐν τῷ περιγράμματι παρέλιπον τὰ πατριαρχικὰ σιγίλλια, γράμματα, ὁρισμοὺς κλπ., ὡς καὶ τὰ ὑπὲρ μητροπολιτῶν βεράτια, ἐφ᾿ ὅσων διὰ πάντων τούτων ἐχορηγοῦντο προνόμια ὑπὲρ ὡρισμένης ἑκάστοτε μονῆς ἢ ἐκκλησίας, περιουσιακοῦ περιεχομένου· ἡ ἔνταξίς των ἐνταῦθα θὰ ηὔξανε δυσαναλόγως τὸ παρὸν περίγραμμα, θὰ ἐπνίγοντο δ᾿ ἐν αὐτοῖς τὰ καθ᾿ ἑαυτὸ νομικὰ μνημεῖα τῆς περιόδου ταύτης, αὐξανομένου καὶ τοῦ ποσοστοῦ τῶν παραλείψεων, δεδομένου, ὅτι μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ Πατρὸς V. Grumel: Actes des Patriarches, οὗτινος τὰ τρία μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα τεύχη (1932 - 1947) φθάνουν χρονολογικῶς μόλις μέχρι τοῦ 1206, ἡ ἐπ᾿ ἐμοῦ ἀναγραφὴ τῶν σιγιλλίων κλπ. τούτων, θὰ ἦτο μᾶλλον τυχαία.

[1] Πρβλ. Δ. Παππούλια, Περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλλην. δικαίου (Ἀθ. 1928), 24 ἑπ.

[2] Ἔνθ᾿ ἀν. τ. 8, σ. 1 ἑπ.

[3] Σ. 267 - 273. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. 10, 640β - 641α.

Δυσχερείας παρέχει ἡ πλήρης ἀναγραφὴ τῶν σουλτανικῶν ἀχτιναμέδων, δι᾿ ὧν παρεχωρήθησαν ὡρισμένα προνόμια ὑπὲρ τῶν κατοίκων ὡρισμένων περιφερειῶν ἢ νήσων, ἢ τῆς Ἐκκλησίας, διότι τοὺς προνομιακοὺς τούτους ὁρισμούς, ἐν μεταφράσει (διὰ τὴν πιστότητα τῆς ὁποίας οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πάντοτε βεβαιότητα) συμπτωματικῶς ἀπαντῶμεν, οὐδεμιᾶς γενομένης μέχρι σήμερον προσπαθείας συστηματικῆς περισυλλογῆς των [1].

[1] Πλουσιωτάτη ἡ περὶ τῶν προνομίων βιβλιογραφία· ἀξιολογώταται αἱ μελέται τοῦ Κ. Ἀμάντου, ἐν π. Ἑλληνικὰ 9, 103 ἑπ. καὶ τοῦ Ν. Πανταζοπούλου, ἐν ΑΙΔ 10, 449 ἑπ. Πρβλ. ἐπίσης Π. Ζέπου, ἐν ΑΙΔ 11, 58 σημ. 2.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΙΔ	= Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου (περιοδικὸν) 1934 ἑπ.
ΓΑΚ	= Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Ἀθῆναι).
Delineatio	= Zachariæ von Lingenthal, Historiæ juris græco-romani delineatio (Heidelbergæ 1839).
ΔΙΕΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (περιοδικὸν) 1883 ἑπ.
ΕΒΕ	= Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος.
ἐδ.	= ἐδημοσιεύθη.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 1924 ἑπ.
Ἐκ. Ἀλ.	= Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (περιοδικὸν) 1880 ἑπ.
Ἠπ. Χρ.	= Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ (περιοδικὸν) 1925 ἑπ.
ΙΕΕΕ	= Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος.
JGR	= Ἰω. καὶ Παν. Ζέπων, Jus Græcoromanum (Ἀθῆναι 1931), τόμοι 1-8.
Μ. Γεδεών, Γράμματα	= Ἐπίσημα γράμματα τουρκικά, ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν δίκαια (Κ/πολις 1910).
Μ. Γεδεών, Καν. Διατ.	= Κανονικαὶ Διατάξεις (Κ/πολις 1888-1889) τόμοι 1-2.
Μ.	= Μονή.
μ.	= μητροπολίτης.
Ν. Ἑλλην.	= Νέος Ἑλληνομνήμων (περιοδικὸν) 1904 ἑπ.
π.	= περιοδικόν.
ΠΑΚ	= Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1926 ἑπ.
ΠΕΦΣΚ	= Περιοδικὸν ἑλλ. φιλολογικοῦ Συλλόγου Κ/πόλεως, 1863 ἑπ.
πΚ	= πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
Ῥάλλη-Ποτλῆ	= Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων (Ἀθ. 1852-1859) τ. 1-6.
Σάθα	= Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 1-7 (1872-1894).
ΤΑ	= Τόμος Ἀρμενοπούλου, ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι του (Θεσσαλονίκη 1951).
χφ.	= χειρόγραφος κῶδιξ.

1173;–1188; *«Assises de la Court des bourgeois»*. Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν Ἀσσιζῶν τῶν βασιλείων Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, ἀγνώστου συντάκτου. Ἐδ. ὑπὸ V. F a u c h e r (Rennes 1841) καί, περιληπτικώτερον, ὑπὸ B e u g n o t, Assises de Jerusalem ou Recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans les royaumes de Jerusalem et de Chypre, τ. II (Paris 1843).

1205;–1218; Ἑλλ. μετάφρασις τῶν Ἀσσιζῶν διὰ τοὺς ἀστοὺς (τοῦ Κατωτέρου Συμβουλίου). Μεταφράστης καὶ ἀκριβὴς χρονολογία μεταφράσεως ἄγνωστοι. Ἐδ. ὑπὸ Σ ά θ α, 6, 1–497, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χφ. (paris. gr. 1390 φ. 1–210 καὶ suppl. gr. 465 φ. 1–244). Ἐξ ἑτέρου χφ. Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω), ἀπολεσθέντος, ἐδ. ὁ Πίναξ περιεχομένων (κεφ. 297), τὸ προοίμιον καὶ τὰ κεφ. 1–61 ἐν Delineatio, σ. 138–190. Πρβλ. Ἀ δ. Ἀ δ α μ α ν τ ί ο υ, ἐν ΔΙΕΕΕ 6, 453–675.

1260. *«Διάταξις Κυπρία»*· ἐκ τοῦ χφ. paris. gr. 1391 ἐδ. ὑπὸ Σ ά θ α 6, 499–513, ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον, ἰδιωτικὸν νομικὸν ἐγχειρίδιον, συνταχθὲν ἐν Κύπρῳ, ἐκ τῆς Ἐπιτομῆς, τοῦ Προχείρου, τῆς Ἐκλογῆς Νεαρῶν Λέοντος, τῆς Ἰδιωτικῆς Ἐκλογῆς Ἰσαύρων καὶ τῶν Παραρτημάτων της. Πρβλ. Z a c h a r i a e, Ὁ Πρόχ. Νόμος, σ. CXCIV. Πέντε περιγραφαὶ δικῶν ἐπὶ θεμάτων οἰκογ. δικαίου ἐδ. ὑπὸ τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ, ἐν Gesch. d. griech. röm. Rechts, γ' ἔκδ. σ. 399–406, ἐν γερμ. μεταφράσει.

1299. Συνθήκη Χάνδακος (Κρήτης) ἐξ ἄρθρων 33, μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ μεγάλου Ἄρχοντος Ἀλεξίου Καλλέργη, δι' ἧς ρυθμίζονται σχέσεις δημοσίου καὶ ἰδιωτ. δικαίου, ἐδ. πληρέστερον ὑπὸ E. G e r l a n d, Das Archiv d. Herzogs v. Candia (Strassburg 1899) 120 ἑπ. καὶ ὑπὸ Σ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, ἐν π. Ἀθηνᾶ 14, 200 ἑπ. Πρβλ. τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ (Athen 1939) 64 ἑπ.

1303–1330. *«Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας»*, συνταχθεῖσαι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἀσσιζῶν Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεισῶν χωρῶν. Μνημονεύονται ἐν Χρονικῷ Μορέως ὡς «σ υ ν ή θ ε ι α» (στ. 1250, 1295, 2095, 7413, 7481, 7519, 7610,

7670, 7876, 7905), ἢ «τ ο ῦ τ ό π ο υ τ ὰ σ υ ν ή θ ε ι α» (στ. 7334, 7504, 7510, 7568, 7589, 7639, 7923, 8640), ἢ «ὁ ν ό μ ο ς τ ῶ ν ρ ω μ α ί ω ν» (στ. 2095). Ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκρ. Ἑρρίκου εἰς Γοδοφρεῖδον τὸν Α' τὸν Βιλλαρδουΐνον (πρβλ. στ. 2611 : «κι' ἀπαύτου γὰρ τοῦ ἔδωκεν ἐγράφου τὰ συνήθεια»). Ὅτι αἱ Ἀσσίζαι ἦσαν γραπταί, συνάγεται καὶ ἐκ τῶν στ. 7567, 7588, 7715 : «τοῦ νόμου τὸ βιβλίον». Ἀρχικὸν κείμενον δὲν διεσώθη. Μεταγενεστέρα ἑνετικὴ διασκευὴ ἐδ. ὑπὸ P. C a n c i a n i, Barbarorum leges antiquae, τ. III (Βεν. 1785) 493–534, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χφ. Νεωτέρα κριτικὴ ἔκδοσις, ἐπὶ τῇ βάσει ἑτέρων δέκα χφ. μετ' ἐκτεταμένης ἀναπτύξεως, ὑπὸ G. R e c o u r a, Les Assises de Romanie (Paris 1930). Ἀγγλικὴ μετάφρασις ἐκ τῆς τελευταίας ὑπὸ P e t e r W. T o p p i n g, Feudal Institutiones as revealed in the Assizes of Romania (Philadelphia 1949) μετ' ἐκθέσεως. Πρβλ. τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ: The formation of the Assises of Romania, ἐν π. Byzantion 17, 304 ἑπ. ὑποστηρίζοντος, ὅτι αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας δὲν συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἀσσιζῶν Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τοπικοῦ ἑλλ. δικαίου. Περὶ τοῦ γεωγρ. ὅρου *«Ρωμανία»* πρβλ. Κ. Ἄ μ α ν τ ο ν, ἐν π. Ἑλληνικὰ 6, 231 ἑπ.

1386. Δουκικὸν χρυσόβουλλον τῆς 18 Ἰουνίου, δι' οὗ εἰσήχθησαν ἐν Κερκύρᾳ τὰ Statuti Veneti *«... bonas consuetudines quas antiquitus habuerunt cum omni eorum arbitrio et voluntate... in facto dohariarum et aliis»* (πρβλ. Ἀ ν δ ρ. Μ. Ἰ δ ρ ω μ έ ν ο υ, Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοιώσεως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἑλλ. βασιλείου, Κέρκ. 1879, 9).

1388; *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*. Ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον διὰ τὰς συχνάκις ἀναφερομένας Ἀσσίζας (βλ. ἔτος 1303). Ἐνδιαφέρουσα δικονομικῶς ἐν τῷ Χρονικῷ ἡ περιγραφὴ τῆς δίκης τῆς Μαργαρίτας τοῦ Neuilly (στ. 7417 - 7619). Πλὴν τῆς παλαιοτέρας ἐκδόσεως τοῦ Χρονικοῦ ὑπὸ I. A. B u c h o n (1825–1840) καὶ τῆς—ἀρίστης—τοῦ J o h n S c h m i t t (1904) ὑπάρχει καὶ ἡ προχειροτέρα πρόσφατος τοῦ Π έ τ ρ ο υ Κ α λ ο ν ά ρ ο υ (1940). Περὶ τοῦ Χρονικοῦ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, βλ. Π. Ζ έ π ο υ, ἐν ΕΕΒΣ 18, 202 ἑπ.

1430. Ὁρισμὸς Σινὰν πασᾶ, περὶ παραδόσεως Ἰωαννίνων, ἐδ. ἐπανειλημμένως, τελευταίως ὑπὸ Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, ἐν Ἠπ. Χρ. 5, 208 ἑπ.

1476–1482. Ἐπὶ πΚ Μαξίμου Γ' τρεῖς κανονικαὶ διατάξεις, ἐξ ὧν : Παραίνεσις πρὸς τοὺς κριτὰς καὶ Γράμμα συνοδικόν, ἵνα κρίνωνται οἱ γάμοι παρὰ τῶν ἐπισκόπων. Πρβλ. Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Πατριαρχ. Πίνακες, 486 καὶ Γ. Ζ α β ί ρ α, Νέα Ἑλλάς, 92.

1481. «*Ἀκολουθία τυπωθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τῆς ... Συνόδου, εἰς τοὺς ἐκ λατινικῆς αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας τῇ ὀρθοδόξῳ τε καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ*». Ἐπὶ πΚ Συμεών. Ἐδ. ἐν Τόμῳ Ἀγάπης, τοῦ π. Ἱεροσ. Δοσιθέου (Ἰάσιον 1698) 568 ἐπ. καὶ ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, 5, 143 ἐπ.

1498; «*Σύνταγμα κατ' ἀλφάβητον πασῶν τῶν ὑποθέσεων τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων καὶ τῶν Νόμων, ὅπου ἐποίησεν ὁ ἐν ἱερομονάχοις... κὺρ* Ματθαῖος [Βλαστάρης] *ἐξηγήθη δὲ αὐτὸ πεζὴν φράσιν ὁ τιμιώτατος καὶ εὐσεβὴς ἄρχων* Κουνάλης Κριτόπουλος. *Εὐσεβὴς θεολογία ὁποῦ πρέπει νὰ πιστεύῃ πᾶς χριστιανὸς ὀρθόδοξος ἄνθρωπος*». Μετάφρασις εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρη. Εὕρηται ἐν χφ. paris. gr. 1376 φ. 1–822 (Α–Π) καὶ Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω) 1416 τοῦ ιη' αἰ. (ἐπίσης Α–Π). Ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὅμως τίτλον εὕρηται νομοκάνων συντεθειμένος ἐκ τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρη καὶ τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐν χφ. ΕΒΕ 1402 (κεφ. 224) καὶ 1426 (κεφ. 174), Μ. Βλατέων 84 (κεφ. 203), Μ. Κωνσταμονίτου 17 (κεφ. 194), Μ. Ἐσφιγμένου 267 (κεφ. 190), Κεντρ. Σεμιναρίου Βουκουρεστίου (κεφ. 196). Ἀπόσπασμα ἐκ νομοκάνονος τοῦ δευτέρου τούτου τύπου (πιθανώτατα ἐκ τοῦ ΕΒΕ 1402) ἐδ. ὑπὸ Λ. Σγούτα, ἐν π. Θέμις 7 (1856) 246 ἐπ. Διὰ τὰ χφ. paris. gr. 1377 φ. 1–408, Βιέννης suppl. 46, Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω) 1858, Μ. Βατοπεδίου 542, Μ. Διονυσίου 374, Μαρκιανῆς app. III 8, ἀγνοῶ ἐὰν περιέχουν τὸν α' ἢ τὸν β' τύπον. Πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ β' τύπου, ἐκ χφ. Μ. Βλατέων 84, ἐδ. ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ἐν π. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 3, 138 ἐπ. Πρβλ. Δ. Γκίνη, ἐν ΤΑ 174 σημ. 4.

1520;–1545; Ἐπὶ πΚ Ἱερεμίου, ὁ Μανουὴλ Ξανθινός, ἱεροδιάκονος καὶ μέγας χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, συνέθεσεν «*Ἔκθεσιν περὶ κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων γάμων*». Ἐδ., κατὰ παράφρασιν ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον, τὸ 1564 ἐν τῷ βιβλίῳ: Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν... (βλ. ἔτος 1564). Ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἐκδόσει 1569 καὶ 1588. Ἐπίσης ἐν Εἱρμολογίῳ τοῦ 1553. Συμπεριελήφθη δὲ ἡ Ἔκθεσις καὶ ἐν Νομοκανόνι τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ 1561 (κεφ. ΤΖ'), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐκεῖθεν ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, Ὁ νομοκάνων τοῦ Μ. Μαλαξοῦ (Ἀθ. 1916) 83–88. Περὶ τοῦ Ξανθινοῦ, πρβλ. Ξ. Σιδερίδην, ἐν ΠΕΦΣΚ 30, 190 ἐπ. Πρβλ. Μ. Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 5, 36 ἐπ.

1539. Φιρμάνιον Σουλεϊμὰν Β' διὰ τὴν Ἄνδρον, ἐδ. ὑπὸ Δ. Πασχάλη, Ἡ Ἄνδρος 2 (Ἀθ. 1927) 109 ἐπ.

1554. Συνοδ. ἀπόφασις ἐπὶ πΚ Διονυσίου, περὶ διαζυγίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. 2, 379.

1560. Δύο συνοδ. ἀποφάσεις, ἐπὶ πΚ Ἰωάσαφ, περὶ κωλυμάτων γάμου καὶ περὶ τρίτου γάμου, ἐδ. ὑπὸ τοῦ Βελεγράδων Ἀνθίμου, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 4, 527 ἐπ. καὶ ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. 1, 31 καὶ 2, 70. Μία τούτων μνημονεύεται ἐν παραλλαγῇ νομοκάνονος Μαλαξοῦ (κεφ. ΡΝΒ' 2) ἐν π. Θέμις 7 (1856) 190, ὅπου ὅμως ἀναγράφεται, κατὰ λάθος, χρονία 1660. Πρβλ. Zachariä, Geschichte 46, Ἀνθιμον, ἔνθ' ἀν. 527 καὶ Κ. Δυοβουνιώτην, ἔνθ' ἀν. 67.

1561. Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ, ἐκ κεφ. 580. Ὁ πρόλογος («*Ἐπειδὴ ἐν τοῖς ἱεροῖς...*»), ὁ πίναξ περιεχομένων, ὡς καί τινα κεφάλαια, ἐδ. ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ' ἀν. 19, 28–54, 60–61 καὶ 71–88. Χφ.: α) Πέτρου Ἀγγελετοπούλου, ἐν Ἀθήναις, τέως Κολυβᾶ 8· περιγραφὴ ἐν Ν Ἑλλ. 11, 474 καὶ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ. ἀν., β) Μ. Ἰβήρων 287 καὶ γ) Ἀκαδημίας Ρουμανίας 278 (209).

1562. Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ «*εἰς κοινὴν φράσιν*». Πρόλογος: «*Θησαυρὸς κεκρυμμένος...*». Τὸ πρωτότυπον τῆς παραφράσεως, γενομένης ὑπὸ τοῦ Μαλαξοῦ, δὲν ἐσώθη. Πολλαὶ παραλλαγαὶ εἰς ὑπερτριακόσια χφ. Κατάλογος τούτων ἐδ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν π. Ἑλληνικά, 8, 29 ἐπ. Ἀποσπάσματα τοιαύτης παραλλαγῆς ἐδ. ἐν π. Θέμις 7, 165 ἐπ. ἐξ ἑτέρου δὲ χφ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 19, 221 ἐπ. Αἱ παραλλαγαὶ αὗται τροποποιοῦν τὸ Δίκαιον τῆς ἀρχικῆς μορφῆς (βλ. ἔτος 1561) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐθίμων. Πρβλ. Δ. Γκίνην, ἐν ΠΑΚ 13, 395 ἐπ. Ὁ πρόλογος ἐδ. ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ' ἀνωτ. 20 ἐπ. Πίνακα περιεχομένων, ἐκ χφ. ἐκ κεφ. 273, ἐδ. ὁ Zachariä, ἐν Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St. Petersbourg, VIIIe σειρά, τόμος 28, ἀρ. 7 (1881) σ. 7 ἐπ. Ἐπίσης ὁ Ξ. Σιδερίδης, ἐξ ἑτέρου χφ. ἐκ 397 κεφ., ἐν ΠΕΦΣΚ 30, 196 ἐπ.

1564. *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφόρων, συντεθεῖσα παρὰ* Ζαχαρίου *ἱερέως* Σκορδυλίου *κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου* Μαραφαρᾶ *καὶ ἐπιτρόπου τοῦ τῆς Κ/πόλεως οἰκ. πατριάρχου κυρίου Ἰώασαφ... Ἑνετία 1564.* Ἀνετυπώθη ἐκ νέου αὐτόθι, τὸ 1569 καὶ τὸ 1588. Πρβλ. ἔτος 1520. Διὰ μακρῶν πραγματεύεται περὶ αὐτοῦ ὁ Παυλώφ, Περὶ τοῦ κεφ. 50 τῆς Κορμτσάϊα Κνίγκα (Μόσχα 1887, ρωσσιστί).

1573; «*Νόμιμον ἐκλελεγμένον ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ ἀπὸ τὴν θείαν καὶ ἱερὰν Γραφήν, συντεθὲν παρὰ τοῦ λογιωτάτου κυρίου* Ἰωάν-

νου ἱερέως Τρουλινοῦ *τοῦ Κρητὸς καὶ πνευματικοῦ πατρὸς ἡμῶν»*. Ἐν χφ. Μαρκιανῆς Βενετίας, app. III 9. Ἐφ᾿ ὅσον ὁ Τρουλινός, κατὰ τὴν Delineatio 93, μνημονεύει τὸ Jus Orientale τοῦ Bonefidius, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνετάχθη τὸ Νόμιμον τοῦτο πρὸ τοῦ 1573.

1574 Προκήρυξις τοῦ μπαΐλου Κερκύρας Φραγκίσκου Γρίττη περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀγγαρειῶν τῶν χωρικῶν τῆς νήσου. Ἐδ. ὑπὸ Ι. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώρζης αὐθέντης Λευκάδος (Κερκ. 1870) 319 ἑπ.

1575. Πρωτονοταρίου Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ *«Βασιλικῶν νόμων ἐπιτομὴ τοῦ σοφωτάτου ἀνθυπάτου, τοῦ μεγάλου κριτοῦ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ* Ἀτταλειώτου...». Ἐν δυσὶ χφ. Γυμνασίου Θεσσαλονίκης του ιζ´ αἰ. καὶ μητροπόλεως Τραπεζοῦντος τοῦ 1605. Ἓν τῶν χφ. τῆς Θεσσαλονίκης νῦν ἐν ΕΒΕ 2140 (suppl. 140). Τοῦτο περιέχει (φ. 1–165) ἀκέφαλον σύνταγμα κατ᾿ ἀλφάβητον, ἄνευ προοιμίου καὶ ἐπικεφαλίδος· ἀρχ. *«ἀκίνητον ἐκκλησιαστικὸν πρᾶγμα δὲν ἀποξενώνεται μόνον ἂν εἶναι ἀπρόσοδον νὰ μὴν ἔχῃ κανένα διάφορον...»*. Ἐν τέλει (φ. 165): *«ἐγράφη διὰ χειρὸς Θεοδοσίου πρωτονοταρίου Ζυγομαλᾶ καὶ εἰς τὸ σαφὲς ἦλθεν ὡς δυνατόν»*. Πρβλ. Delineatio 93, ἀριθ. 5, Zachariae, Anecdota σ. XXI σημ.

— Τοῦ αὐτοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ *Ἐπιτομὴ* ἐν μεταφράσει τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου. Πρβλ. Zachariae, Delineatio σ. 93 ἀριθ. 6, τοῦ ἰδίου, Anecdota σ. XXI σημ, τοῦ ἰδίου, Geschichte σ. 47. Περὶ Ζυγομαλᾶ πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην ἐν π. Θεολογίᾳ 1, 21 καὶ E. Legrand, Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas (Paris 1889).

1576. *Νομοκάνονον κατὰ στοιχεῖον* Συμεῶνος ἱερομονάχου τοῦ Σχολαρίου. Χφ. ἐν Μ. Φιλοθέου (Ἄθω)· δὲν ὑπάρχει ἐν Καταλόγῳ Λάμπρου. Πρβλ. Delineatio 93.

— Πατριαρχικαὶ ἀποφάσεις Ἱερεμίου, ἐν χφ. Gotha 386. Ἀποσπάσματα ἐδ. ὑπὸ Zachariä, ἐν Mémoires de l'Académie de St. Petersbourg, VII σειρά, τόμ. 28, ἀριθ. 7.

1578. Ἀχτναμὲς Σελὴμ Β´ περὶ Χίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν π. Ἑλληνικά, 9, 229 ἑπ.

1579. Ἀχτναμὲς Μουρὰτ Γ´ ὑπὲρ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἐδ. ἐν γαλλ. μεταφράσει ὑπὸ K. Hopf, Venetobyzantinische Analekten (1859) 156 καὶ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἔνθ᾿ ἀν. 132 ἑπ. Ἐν παλαιοτέρᾳ ἑλλ. μεταφράσει ἐδ. ὑπὸ Π. Ζερλέντη, Γράμματα τῶν τελευταίων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους (Ἑρμ. 1924) 101 καὶ ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν π. Ἀνδριακὰ Χρονικὰ 1, 130.

1580. Διάταξις πΚ Μητροφάνους περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Β´ 380.

1583. Συνοδικὸν σημείωμα πΚ Ἱερεμίου Β´ περὶ κωλυμάτων γάμου ἕνεκα πνευματικῆς συγγενείας, ἐν Ἀλ. Σπανοῦ Ἐγχ. περὶ συνοικεσίων, ἐν ἐκδόσει Ἑξαβίβλου (1744) 559.

1588. Συνοδικὴ πρᾶξις ἐπὶ πΚ Ἱερεμίου Β´ περὶ τοῦ πατριάρχου Μοσκοβίας, ἐν Ράλλη – Ποτλῆ 5, 149 ἑπ. Πρβλ. ΕΕΒΣ 9, 213 ἑπ.

1593. Δώδεκα συνοδικαὶ ἀποφάσεις ἐν χφ. 1323 φ. 384–387 Ἐθν. Βιβλ. Παρισίων καὶ 16 Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω). Πρβλ. Delineatio 87.

1603. Βεράτιον ὑπὲρ μ. Λαρίσσης Λεοντίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Γράμματα 92 ἑπ.

1611. Σημείωμα πΚ Νεοφύτου περὶ διαφόρων γαμικῶν κεφαλαίων, ἐδ. ἐν Ράλλη – Ποτλῆ 5, 156 ἑπ.

1645. Βακτηρία Ἀρχιερέων. «... *συντέτακται διὰ χειρὸς...* Ἰακώβου *ἱερομονάχου καὶ ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων... ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ͵αχμε´ ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος ιδ´»*. Ἀνέκδοτος, εὕρηται ἐν χφ. Μετ. Παν. Τάφου Κ/πόλεως 30, 57 καὶ 177, Μ. Σινᾶ 1122, Μ. Σουμελᾶ 6, Μ. Δοχειαρίου 285, Θ. Σχολῆς Χάλκης 78, Μ. Μ. Σπηλαίου 157, Μ. Λαύρας (Καλαβρύτων) 3, ΙΕΕΕ 301, Μ. Εὐαγγελιστρίας Σκιάθου 6, Ἀκαδ. Βουκουρεστίου 300, 649, 800. Ὡρισμένα ἐδάφια ἐδ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 19, 218 ἑπ. Πρβλ. Zachariä, ἐν Archiv f. mittel-neugr. Philologie τοῦ Deffner 1, 200 ἑπ. καὶ H. Gelzer, ἐν Abh. d. philos.-philol. Classe d. kgl. Bayer. Academie d. Wissenschaften 21, 618 ἑπ. Πρβλ. ἔτος 1703.

1646. Ἀχτναμὲς Ἰμπραήμ, ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν Κυκλάδων, ἐδ. ὑπὸ Π. Ἀργυροπούλου, Δημοτ. Διοίκησις ἐν Ἑλλάδι (1859) 45 καὶ Μ. Γεδεών, Γράμματα 101 ἑπ.

1662. Βεράτιον ὑπὲρ πΚ Διονυσίου Γ´ τοῦ Βαρδαλῆ, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Γράμματα, 9 ἑπ. *«... Ὅταν τις ἐκ τῶν... ἀπίστων πρόκειται νὰ συζευχθῇ ἢ νὰ διαζευχθῇ γυναῖκα, ἐκτὸς τοῦ εἰρημένου... μηδεὶς ἐπεμβαινέτω μεταξὺ αὐτῶν...»*.

1663. Διάταξις πΚ Διονυσίου Γ´ περὶ τετάρτου γάμου χήρας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α´ 55.

— Τόμος τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἔνθ᾿ ἀν. Α´ 341.

1671. Ἱερομονάχου Θεοκλήτου, ἀποσπάσματα ἐν μεταφράσει τῆς Ἑξαβίβλου, ἐν paris. gr. 1363A φ. 1–204: «... *τὸ παρὸν βιβλίον τὸ λεγόμενον Νομοκρίτης...»* Πρβλ. Heimbach, Ἑξάβιβλος σ. IX καὶ St. Berechet, ἐν Studi bizantini e neoellenici

5 (1939) 586 ἑπ., I. Mortreuil 3, 371 σημ. b. Delineatio 93.

1678. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ μὴ λύσεως γάμου λόγῳ πνευματικῆς συγγενείας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Α' 87.

1683. Διάταξις πΚ Ἰακώβου, περὶ τετάρτου γάμου χήρου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 59.

1693. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Β' 391.

1694 – 1702. Διάταξις ἰδίου, περὶ προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 70.

1695. Γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 499 ἑπ.

1696. Διάταξις πΓ Καλλινίκου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Β' 394.

1698. Διάταξις ἰδίου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Β' 396.

1701. Διάταξις ἰδίου, περὶ στολισμοῦ γυναικῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 67.

— Διάταξις ἰδίου, δι' ἧς δίδεται ἄδεια γάμου εἰς πρώην ἱερέα, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 82.

— Διάταξις ἰδίου, ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 83.

— Διάταξις ἰδίου, περὶ συγχωρήσεως συνοικεσίου εἰς ϛ' βαθμὸν ἐκ διγενείας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 92.

— Διάταξις ἰδίου, συγχωρητικὸν συνοικεσίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Β' 401.

— Διάταξις ἰδίου, περὶ ἀρραβώνων, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ. ἀν. Β' 404.

1702 – 1707. Δύο διατάξεις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 123 καὶ Β' 410.

1703 – 1704. Ὁ μοναχὸς Ν ε ό φ υ τ ο ς «ἐπὶ Λέσβου» συγγράφει παραλλαγὴν τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων (βλ. ἔτος 1645), ἐν χφ. 1373 ΕΒΕ. Πίναξ περιεχομένων καὶ προοίμια ἐδ. ὑπὸ Α. Μ ο μ φ ε ρ-ρ ά τ ο υ, ἐν ΔΙΕΕΕ 3, 129 ἑπ. Πρβλ. Z a c h a r i ä, ἐν Archiv τοῦ Deffner 1, 222 ἑπ. καὶ Δ. Γ κ ί ν η. ἐν ΕΕΒΣ 19, 217 ἑπ.

1704. Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Α' 109.

1705. Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Α' 111.

1707. Βεράτιον ὑπὲρ τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, Γράμματα 15 ἑπ.

— Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ γάμου βίᾳ τελεσθέντος, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε-δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 415.

1710. Προνόμια τῶν ἐν Νίζνη τῆς Ρωσσίας Γραικῶν, τῆς 11 Μαρτίου. «... *κγ') τῶν ἀποθανόντων γραικῶν τὴν περιουσίαν κἂν εἰς ξένος παρὰ μόνον οἱ συγγενεῖς ἐκείνων, καὶ εἰς ἔλλειψιν τούτων οἱ σύντροφοί των νὰ κληρονομῶσι*». Ἐδ. ἐν π. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1819, σ. 749.

1710; – 1714; «*τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου καὶ μεγάλου ῥήτορος τῆς... Ἐκκλησίας κυρίου Σ π α ν τ ω ν ῆ, διασάφησις τῆς κατὰ τριμοιρίαν κληρονομίας ἐννόμου ὑποθέσεως*». Ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 3, 172 καὶ ὑπὸ Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά-δ ο υ ἐν Ἐκκλ. Φάρῳ 3, 452.

1715. «*Βιβλίον τῶν αἰχμαλώτων*». Ἐξετυπώθη τουρκιστὶ ἐν Κ/πόλει τὸ 1827, μετεφράσθη δὲ καὶ ἐξεδόθη αὐτόθι τὸ 1867, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Συλλογὴ Φετφάδων (ῥητρῶν) περὶ φθαρτῶν καὶ ἀφθάρτων κτημάτων ὡς διετίθεντο καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τουρκοκρατίας κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον, ἐξαχθέντων κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς ἐν ἰσχύϊ νομολογίας τοῦ Ἀβδουρραχίμ, τυπωθείσης ἐν Κ/πόλει κατὰ τὸ ἔτος 1827, καὶ μεταφρασθέντων ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ὑπὸ Δ. Κ ο υ μ ο υ ν-δ ο υ ρ ά κ η... ἐν Ἀθήναις 1867.*» Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. «*ἀβδουρραχίμ*», βλ. ἐν π. Ν. Ἑλλ. 4, 490.

1721. Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Α' 146.

1722. Γραπτὰ ἔθιμα νήσου Λέρου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά-ρ ο υ, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου (Ἀθ. 1926) 51 ἑπ.

1723. Γράμμα πΚ Ἱερεμίου Γ' πρὸς τὴν Σύνοδον, δι' οὗ ἡ Σύνοδος τῆς Ρωσσίας «*ἔχει ἄδειαν τελεῖν καὶ ἐπιτελεῖν ὅσα οἱ τέσσαρες... πατριαρχικοὶ θρόνοι*». Ἐδ. ἐν Ρ ά λ λ η – Π ο τ λ ῆ 5, 160 ἑπ.

— Γράμμα τοῦ Ἀντιοχείας Ἀθανασίου, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἐδ. αὐτόθι 5, 163.

1729. Statuto Veneto, περιέχον τοὺς διὰ τοῦ διατάγματος ἰδίου ἔτους ὑπὸ τῆς Γερουσίας τῶν Ἰονίων Νήσων διατηρηθέντας ἐν ἰσχύϊ καὶ μήπω εἰς ἀχρησίαν περιπεσόντας τοπικοὺς νόμους καὶ τὸ γραπτὸν δίκαιον.

1730. Νομοκάνων Γ ε ω ρ γ ί ο υ Τ ρ α π ε ζ ο υ ν τ ί ο υ «*εἰς ἁπλῆν φράσιν διὰ προσταγῆς τοῦ... ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας... Ἰωάννου Νικολάου Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα*», ἐν χφ. 696 Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

1732. Γραπτὴ διατύπωσις ἐθιμικοῦ δικαίου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μ ι-χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ, ἐν π. Λαογραφίᾳ 13, 133 ἑπ.

1733. Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 146.
1734. Ἀχτναμὲς Μαχμούτ, ὑπὲρ μ. Καισαρείας, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν ΠΑΚ 10, 49 ἑπ.
1734–1740. Διάταξις πΚ Νεοφύτου ς' περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 241.
1735. Βεράτιον μ. Καισαρείας Παρθενίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν ΠΑΚ 10, 44 ἑπ.
— Συμφωνία περὶ τοῦ ρουφετίου τῶν σαπουνάδων Τρικκάλων, ἐδ. ὑπὸ Ν. Βέη, ἐν ΠΑΚ 20, 74 ἑπ.
1736. Διάταξις πΚ Νεοφύτου ς' περὶ προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 78 καὶ 437.
1737. Διάταξις ἰδίου, περὶ ὅρου προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 446.
1742. Φιρμάνιον Μαχμοὺτ Α' περὶ ἀνωτάτου ὁρίου τόκου, ἐδ. ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα 1, 345 ἑπ.
1744. Ἡ α' ἔκδοσις τῆς Ἑξαβίβλου, κατὰ μετάφρασιν Ἀλεξίου Σπανοῦ. (Πρβλ. Δ. Γκίνη, ἐν ΤΑ 173–178). Ἐν Μ. Κύκκου τῆς Κύπρου 13 (162) καὶ Ἀκαδημίας Ρουμανίας 8, χφ. ἀντίγραφα τῆς μεταφράσεως ταύτης.
— Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν συνοικεσίων τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, ἐν τῇ εὐθὺς ἀνωτέρω ἐκδόσει τῆς Ἑξαβίβλου, σ. 496–562. Ἐν χφ. 35 Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς ἀντίγραφον τοῦ ἐγχειριδίου.
1749. Ἐγκύκλιος πΚ Κυρίλλου Ε' περὶ ζητείας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ἐδ. ἐν Ἐκ. Ἀλ. 1, 118 ἑπ.
1749–1795. *Νομικὸν Πρόχειρον* ὑπὸ Θεοφίλου ἐπισκόπου Καμπανίας, ἐδ. ὑπὸ Ἐλ. Ταπεινοῦ καὶ Κωνστ. Βασιλειάδου, ἐν Κ/πόλει τὸ 1887. Χφ. ἐν ΕΒΕ 2120 (suppl. 120), ἄλλοτε Γυμν. Θεσσαλονίκης. Ἕτερον χφ. ἐν Δημοτ. Βιβλ. Κοζάνης 99, διαφέρον ἔν τισι τοῦ ἐντύπου. Πρβλ. Delineatio 94. Ἐν τῷ Βορείῳ τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης: Ἀποκρίσεις τοῦ Θεοφίλου.
1750; *Ἐξήγησις τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων... μετενεχθέντων ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως εἰς τὴν κοινὴν μετὰ μερικῆς παραφράσεως παρὰ τοῦ Διονυσίου ἱερομονάχου...»* Χφ. ἐν Μ. Δοχειαρίου (ἄρχ. ἡ δήλωσις τῶν λόγων σου...» Πρβλ. Delineatio 93 ἑπ. Δὲν μνημονεύεται ἐν τῷ καταλόγῳ Λάμπρου.
1753. *«Σύνοψις νέου βιβλίου νομικοῦ καὶ περὶ ἐξομολογήσεως, ὁμοῦ περιέχει τὸ φῶς τῆς ζωῆς τὰ ἀναγκαῖα κάθε τάξεως χριστιανῶν ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν... νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθέν. Ἐνετίῃσιν...»* Πρβλ. Delineatio 95.

1754. Βεράτιον Ὀσμὰν Γ' ὑπὲρ τοῦ πΚ Κυρίλλου Ε', ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Γράμματα 76 ἑπ.
1755. Φιρμάνιον Σουλεϊμὰν *«ὁποῦ ἐδόθη εἰς τοὺς ραγιάδες τῆς Ἄσπρης Θαλάσσης διὰ τὴν ἐλευθερίαν τους ἀπὸ τὰ βάρη τῶν δοσιμάτων»*, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἐν π. Ἑλληνικά, 10, 319 ἑπ.
— «Βοῦλλα τοῦ μακαριωτάτου Πάπα Λέοντος Ι' περὶ τῶν Προνομίων τῶν Γραικῶν καὶ ἐπικύρωσις εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἁγιωτάτου Κλήμεντος Ζ'. Αἷς προσετέθη καὶ ἑτέρα Βοῦλλα τοῦ αὐτοῦ Λέοντος Ι' περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς τοῦ μεγαλομ. Γεωργίου Ἐκκλησίας ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, καὶ Θέσπισμα τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐξοχωτάτης Γερουσίας, περὶ τῶν Συνοικεσίων ἀνάμεσον Γραικῶν καὶ Λατίνων. Τὰ πάντα μὲν εἰς ἁπλῆν ρωμαϊκὴν φράσιν μεταγλωττισθέντα... Ἐνετίῃσι...» Πρβλ. ἔτος 1762.
1756. *«Ὅρος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συσταίνων μὲν τὸ θεόθεν δοθὲν ἅγιον βάπτισμα, καταπτύων δὲ τὰ ἄλλως γενόμενα τῶν αἱρετικῶν βαπτίσματα»*, ἐδ. ἐν Ράλλη–Ποτλῆ 5, 614 ἑπ.
— Φιρμάνιον Σουλεϊμὰν ὑπὲρ μητρ. Κρήτης Γερασίμου, ἐδ. ὑπὸ Γ. Οἰκονομίδου, ἐν π. Χριστιανικὴ Κρήτη 2, 109 ἑπ.
1761. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 500.
— Τῶν ἁγίων Συνόδων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην συναθροισθεισῶν οἰκουμενικῶν τε καὶ τοπικῶν, νέα καὶ δαψιλεστάτη συνάθροισις... νῦν πρῶτον ἑλληνιστὶ μόνον ἐκδοθεῖσα... Σπυρίδωνος Μήλια... Ἐν Παρισίοις...» (τ. 1–2).
1762. «Βοῦλλαι τῶν μακαριωτάτων ἀρχιερέων Ρώμης, ἤγουν Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ', καὶ Παύλου τοῦ Γ', περὶ τῶν προνομίων τῶν Γραικῶν, καὶ Θέσπισμα τῆς ἐξοχωτάτης Γερουσίας τῶν Ἑνετῶν περὶ τῶν συνοικεσίων ἀνάμεσον Γραικῶν καὶ Λατίνων. Νῦν τὰ πάντα τυπωθέντα εἰς τρεῖς διαλέκτους, δηλαδὴ ἰταλικήν, ἁπλῆν ρωμαϊκὴν καὶ ἰλλυρικὴν Ἑνετίῃσι...» Πρβλ. ἔτος 1755.
1763. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 501 (πρβλ. ἔτη 1695 καὶ 1761).
1764; «ὁ πΚ Σαμουὴλ Α' διέλυσε τὴν ἔκπαλαι ἐπικρατοῦσαν ἀμφιβολίαν ἕως τίνος τῶν τοῦ γάμου βαθμῶν, συγχωρήσας, ἵνα δύο ἀδελφοὶ λαμβάνωσι δύο πρώτας ἐξαδέλφας» (Ζ. Μαθᾶ, Κατάλογος... Πατριαρχῶν, Ἀθ. 1884) 156. Πρβλ. ἔτος 1767.
1765. «*Νομικὸν Πρόχειρον* ἐξενεχθὲν ὑπὸ πάντων τῶν καθολικῶν νομίμων ἐκκλησιαστικοῦ τε καὶ βασιλικοῦ παρὰ τοῦ... πρώην μεγάλου παχαρνίκου Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Χίου, ὅπερ καὶ μεταφρασθὲν εἰς ἁπλῆν διάλεκτον παρὰ τοῦ αὐτοῦ διῃρέθη εἰς τρία βιβλία, Ἀνθολογία βασιλικῶν νόμων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων

ὀνομασθέν. Ἐξεδόθη τὸ 1765 ἐν Βλαχίᾳ. Πρβλ. Π. Ζέπου, Συνταγματικὸν Νομικὸν Ἀλεξ. Ὑψηλάντη... (Ἀθ. 1936) 26 ἑπ. Περιέχεται ἐν χφ. 273 καὶ 274 Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἀπολεσθέντα τὸ 1916, κατὰ τὴν μεταφοράν των εἰς Μόσχαν. Ἐπίσης ἐν χφ. Κρατικοῦ Ἀρχείου Ἰασίου. Πρβλ. Π. Ζέπου, ἐν ΕΕΒΣ 13, 412 ἑπ. καὶ τοῦ ἰδίου, ἐν ΑΙΔ 9, 54 ἑπ. ὅπου (61–69) ἀπόσπασμα (τίτλ. ΚΔ') περὶ προικῴων πραγμάτων, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἑτοιμαζομένης ἐκδόσεως.

1766. Δευτέρα ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ Α. Σπανοῦ (πρβλ. ἔτος 1744), περιέχουσα ἐπὶ πλέον Ἐπιτομὴν κανόνων εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν, ἐπιστασίᾳ τοῦ ἀρχιμ. Σπ. Μήλια.

1767. Ὁ ἱερομ. Θεόκλητος τῆς Σκήτης Καυσοκαλυβίων συνέταξε «*κατὰ στοιχεῖον*» νομοκάνονα ἐξ ἀποσπασμάτων κυρίως τῆς Ἑξαβίβλου καὶ τοῦ Νομοκάνονος Ματθαίου Βλαστάρη. Ἐν χφ. Μ. Ἰβήρων 18 τοῦ 1773 καὶ Μ. Ξενοφῶντος 2 τοῦ 1774.

— Διάταξις πΚ Σαμουὴλ «*προικοδοσιῶν ὅροι καὶ κανόνες*», ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 257.

— «*Διαταγαὶ γάμων*. ἐν ἔτει σωτηρίῳ ψξζ'. ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ, παρὰ Παναγιώτῃ Κυριακίδῃ τῷ Βυζαντίῳ.» Εἰς 4ον. Πρβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 410.

1768. Regoli e leggi per il buon governo del Santo Monto di Pietà di Corfù... [Venezia]· πρβλ. E. Legrand, Bibliographie Ionienne, ἀριθ. 403.

1770. «*Ἑρμηνεία* τῆς... Αἰκατερίνης Β' Αὐτοκρατορίσσης πασῶν τῶν Ρωσσιῶν, πρὸς τὸ σῶμα τῶν ἐπιστατῶν διωρισμένων διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ συστήματος ἑνὸς νέου Κώδικος Νόμων, ἅμα καὶ Διάταξις ἀκριβὴς ἀποβλέπουσα Τὸ αὐτὸ σῶμα τῶν ἐπιστατῶν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος. Ἐνετίησιν...»

1771. *Εἰσήγησις* τῆς... Αἰκατερίνης Β'... πρὸς τὴν ἐπιταχθεῖσαν Ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῇ ἐκθέσει τοῦ προβλήματος ἑνὸς Νομικοῦ Κώδικος. Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν τῶν νῦν Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως...»

1772. «... κατώρθωσεν ὁ πΚ Σαμουὴλ ἵνα ἐκδοθῇ βασιλικὸν διάταγμα ἀπαγορεῦον αὐστηρῶς τὴν εἰς τὰς τῶν κληρικῶν δίκας καὶ τὴν εἰς τοὺς γάμους ἐπέμβασιν τῶν πολιτικῶν Ἀρχῶν, ὡς ἀνήκοντα εἰς μόνου τοῦ πατριάρχου τὴν δικαιοδοσίαν καὶ μηδόλως πολιτικὰ θεωρούμενα...» πρβλ. Ζ. Μαθᾶ, ἔνθ' ἀν. 158.

1775. Χρυσόβουλλον Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα Ὑψηλάντη, περὶ τάξεως κριτηρίων, ἐδ. ὑπὸ Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἀν. 592 ἑπ.

— Χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἐπικυρώνει «τὰς ὅσας διατάξεις ἔκαμεν εἰς τὴν τζάραν», ἐδ. ὑπὸ Δ. Φωτεινοῦ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας 3 (1819) 558 ἑπ.

— Χάττι-σερίφι (ὁρισμὸς) τοῦ σουλτάνου διὰ τὰ προνόμια τῆς οὐγγροβλαχικῆς ἡγεμονίας, δοθὲν εἰς τὸν ὡς ἄνω βοεβόδαν, ἐδ. ὑπὸ Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἀν. 541 ἑπ.

1776. «*Τόμος τῶν προικῶν*» τοῦ μ. Ἰωαννίνων Παϊσίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 8, 216 ἑπ.

1777. Τρίτη ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου, ὑπὸ Ἀλ. Σπανοῦ, ὁμοία πρὸς τὴν β' (πρβλ. ἔτη 1744 καὶ 1766).

1780. *Καταστατικὸν Συντροφίας Ἀμπελακίων*, ἐδ. ἐν Ν. Ἑλλ. 14, 382 ἑπ.

— «*Συνταγμάτιον Νομικὸν* Περὶ εὐταξίας καὶ τοῦ καθήκοντος ἑκάστου τῶν κριτηρίων καὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ πριντζιπάτου τῆς Βλαχίας τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ πολιτικόν. Ὁδηγία τῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἀποφάσεως τῶν εἰς τύπον ἤδη συλλεχθεισῶν ὑποθέσεων καὶ συμφωνία τῶν τοπικῶν ἐθίμων... Φιλοπονηθὲν παρὰ τοῦ... ἡγεμόνος... Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα... Νῦν τύποις πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς ρωμαϊκὴν καὶ πάτριον γλῶτταν...» Ἀνεδ. ὑπὸ Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν (Ἀθ. 1936) 145–231.

1781; *Ἐπιτομὴ τῶν ἱερῶν κανόνων*, τοῦ Νεοφύτου τοῦ Καυσοκαλυβίτου, ἐν χφ. 1457 καὶ 1458 ΕΒΕ, 11 ἑλλ. σχολείου Κορθίου Ἄνδρου, 295 Ἀκαδ. Ρουμανίας. Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην, ἐν Ἑβδομηκονταετηρίδι Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς (Ἀθ 1920) 1 ἑπ.

1785; *Πανδέκτης* Νικολάου Καρατζᾶ (1745–1791) ἐν χφ. κατεχομένῳ ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, περιγράψαντος τὸ χφ. καὶ ἐκδόσαντος πίνακα περιεχομένων καί τινα ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου ἐν π. Ἐκκλ. Φάρος 6, 81–111.

1787. «*Συλλογὴ πάντων τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων* τῶν τε ἁγίων Ἀποστόλων καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἅμα δὲ καὶ τοπικῶν, σὺν τούτοις καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων Πατέρων τῶν κατ' ἰδίαν ὁροθετησάντων καὶ ὑπὸ Συνόδων οἰκουμενικῶν ἢ τοπικῶν θεωρηθέντων. Συλλεχθέντες ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ τυπωθέντες... αψπζ' Ἐνετίησι...» Ἐν τῷ προοιμίῳ ὁ ἱερομ. Ἀγάπιος γράφει: «... ἀπατᾶσθαι πολλοὺς ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων χειρογράφων τινῶν Κανονικῶν, μύθους ὀθνείους μᾶλλον ἢ κανόνας θείους ἐχόντων». Πρβλ. Delineatio 95 ἑπ.

1789. Ἐγκύκλιος ἐπισκόπου Κοζάνης Θεοφίλου, κατὰ τοῦ στολισμοῦ τῶν γυναικῶν, τῆς 10 Νοεμβρίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, Τὰ

λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημ. Βιβλ. Κοζάνης (Θεσσαλονίκη 1951) 90 ἑπ.

1792. Ἐγκύκλιος τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας καὶ κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, δι' ἧς παρέχει συμβουλὰς περὶ εὐταξίας καὶ εὐνομίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἐν π. Ἑλληνικὰ 10, 324 ἑπ.

1793. *Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου,* κατὰ μετάφρασιν Σπανοῦ, δ' ἔκδοσις, ὁμοία πρὸς τὴν β' (πρβλ. ἔτη 1744, 1766 καὶ 1777).

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 326 ἑπ.

1795. *Συμφωνητικὸν Συνεταιρισμοῦ Ἀμπελακίων,* τῆς 1 Ἰανουαρίου, ἐδ. ἐν γαλλ. μεταφράσει ὑπὸ F. Boulanger, Ambélakia ou les associations et les municipalités hélléniques... (Paris 1875) 53 ἑπ.

1796. Ἐγκύκλιος 19 Ἰανουαρίου, ἐπισκόπου Κοζάνης, περὶ προικός, μεσιτῶν γάμου καὶ διαθηκῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, ἔνθ' ἀν. 93 ἑπ.

— *Τόμος Συνοδικὸς* πΚ Γερασίμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 295.

1797. Γραπτὰ ἔθιμα Σαντορίνης - Ἀνάφης, ἐδ. ἐν JGR 8, 503 ἑπ.

1798. Διάταξις πΚ Γρηγορίου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 305.

— Διάταξις ἰδίου, περὶ ἀρραβῶνος, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἔνθ' ἀν. 311.

1799. Ἐγκύκλιος τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 328 ἑπ.

1800. «*Κανονικὸν* ἤτοι οἱ θεῖοι Κανόνες τῶν ἁγίων καὶ πανσέπτων Ἀποστόλων τῶν τε Οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος θεοφόρων Πατέρων. Ἐν ἐπιτομῇ συνειλεγμένοι παρὰ Χριστοφόρου μοναχοῦ τῆς... προδρομικῆς Σκήτεως, ὑφ' οὗ καὶ σημειώσεις ἐκ διαφόρων ἱερῶν διδασκάλων εἰς αὐτὸ συνερανισθεῖσαι προσετέθησαν. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως τυπογραφείῳ» Πρβλ. Delineatio 97.

— «*Πηδάλιον* τῆς νοητῆς νηός, μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι Κανόνες τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων. Τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τῶν τοπικῶν καὶ τῶν κατὰ μέρος θείων Πατέρων, ἑλληνιστὶ μέν, χάριν ἀξιοπιστίας, ἐκτιθέμενοι, διὰ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς κοινοτέρας διαλέκτου, πρὸς κατάληψιν τῶν ἁπλουστέρων ἑρμηνευόμενοι, παρὰ Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ. Καὶ μετ' ἐπιμελείας ἀνακριθέντες καὶ διορθωθέντες... παρὰ

τοῦ... Δωροθέου [Πρωΐου[. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα... Ἐν Λειψίᾳ...». Ἀνατυπώσεις : ἐν Ἀθήναις 1841 καὶ ἐν Ζακύνθῳ 1864.

— *Συνθήκη* 21 Μαρτίου μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας περί τινων πόλεων τῆς Ἠπείρου καὶ Ἑπτανήσου. Πρβλ. Α. Βρέκοση, ἐν Ἠπ. Χρ. 3, 272 ἑπ.

— Δύο ἐγκύκλιοι τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 330 ἑπ.

1803. Costituzione della Repubblica settinsulare. Corfù 24 Novembre. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις ἐδ. ὑπὸ Δημ. Βενιέρη, τὸ 1804, ὑπὸ τὸν τίτλον : «*Κατάστασις τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας*... Ἐν Τριεστίῳ...».

— Διάταξις πΚ Καλλινίκου, «*διαίτησις κληρονομικῶν δικαίων*», ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 81.

— Δύο ἐγκύκλιοι (29 Αὐγούστου καὶ 24 Ὀκτωβρίου) ἐπ. Κοζάνης Θεοφίλου, κατὰ τοῦ στολισμοῦ τῶν γυναικῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, ἔνθ' ἀν. 97 ἑπ.

1804. *Ναυτικὸς νόμος Ὕδρας,* ἐδ. ὑπὸ Γ. Κριεζῆ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας (Πάτραι 1860) 72 ἑπ. Πρβλ. Ι. Μανιατοπούλου, Τὸ ναυτικὸν δίκαιον τῆς Ὕδρας (Ἀθ. 1939).

— *Regolamento ecclesiastico* risguardante il clero ortodosso della serenissima Repubblica settinsulare. In Corfù. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις ἐδ. τὸ 1805, ὑπὸ τὸν τίτλον : «Διάταξις ἐκκλησιαστικὴ ἀφορῶσα τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον τῆς Ἑπτανήσου. Κερκύρα...»

1805 *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου* Κριτοῦ Θεσσαλονίκης Πρόχειρον, τὸ λεγόμενον ἢ *Ἐξάβιβλος*... Ἐνετίησιν. Παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίου. Ἔκδοσις ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Γλυκὺ τοῦ 1766.

— «*Συμφωνητικὸν γράμμα*» τοῦ ἰσναφιοῦ τῶν ἀμπατζήδων Φιλιππουπόλεως, τῆς 29 Ἰουνίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Μ. Ἀποστολίδου, ἐν π. Θρακικά, 3, 329 ἑπ. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, ἐν Ἀρχείῳ τοῦ θρακικοῦ λαογρ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ, 3, 145 ἑπ.

1808. Γραπτὰ ἔθιμα Φολεγάνδρου, ἐδ. ἐν. JGR 8, 522.

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπετὰν πασᾶ Γαζῆ Σελίχ, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 334 ἑπ.

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπετὰν πασᾶ Ραμὰς Ἀβδούλ, πρὸς τοὺς κατοίκους πέντε νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐδ. ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἔνθ' ἀν. 10, 335 ἑπ.

1809. Ἐγκύκλιος πΚ Ἱερεμίου, τῆς 11 Δεκεμβρίου, πρὸς τοὺς ἐπισκό-

πους, περὶ εἰσπράξεως τῶν ὀφειλομένων ἐτησίων εἰσφορῶν τῶν Μονῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον. Εἰς 4ον. (ἐν ΙΕΕΕ 1589).

1810. Γραπτὰ ἔθιμα Νάξου, ἐδ. ἐν JGR 8, 523–558. Πρβλ. Ἰ α κ. Β ι σ β ί ζ η, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν (Ἀθ. 1941) 188 ἐπ., Ν. Π α ν τ α ζ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀπὸ τῆς λογίας παραδόσεως εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα (Ἀθ. 1947) 109 σημ. 48, Α. Κ α τ σ ο υ ρ ο ῦ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου, ἐν π. Ναξιακὸν Ἀρχεῖον 1, 8 ἐπ. Τὰ γραπτὰ ταῦτα ἔθιμα φαίνεται, ὅτι οὐδέποτε ἴσχυσαν. Πρβλ. τὴν ἀπὸ 25 Ἀπριλίου 1833 ἀπάντησιν Δημογεροντίας Νάξου ὑπὸ Ι. Β ι σ β ί ζ η, ἐν Ἐπ. Ἀρχείου Ἱστ. ἑλλ. Δικαίου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 3, 168 ἐπ.

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, «*προικοδοσιῶν ὅροι καὶ κανόνες*», ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 129.

— Κήρυγμα τοῦ Διοικητοῦ Κερκύρας, τῆς 16 Ὀκτ., περὶ διαχειρίσεως τῆς περιουσίας τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς νήσου. (Μονόφυλλον ἔντυπον, ἐν Ἀρχ. Ἰονίου Γερουσίας).

— Κανονισμοὶ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Κλήρου τῶν Ἰονικῶν νήσων. Εἰς 8ον. (ἐν ΓΑΚ, Ἀρχ. Βλαχογιάννη 55, 967).

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 134.

1812. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 501 ἐπ.

— Διαταγὴ τοῦ Χουρσὴτ Μεχμὲτ πασᾶ, καπουδὰν πασᾶ, πρὸς τοὺς προεστῶτας Νάξου, περὶ τοῦ καταβλητέου φόρου, ἐδ. ὑπὸ Π. Ἰ ω ά ν ν ο υ ἐν π. Ἑλληνικὰ 5, 218 ἐπ.

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ πολυτελείας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 142.

1813. Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουρσὴτ Μεχμὲτ πρὸς τοὺς πατμίους, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μ α λ α ν δ ρ ά κ η, ἔνθ. ἀν. 10, 339 ἐπ.

— *Σύστημα* ἢ Διαταγαὶ κατὰ ψῆφον ἁπάσης τῆς συνελεύσεως τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεως Μελενίκου, πρὸς πλείονα ἀφορῶσαι βελτίωσιν τῶν ἐν αὐτῇ θείων οἴκων, σχολῶν τε καὶ νοσοκομείων καὶ τῆς τῶν ἐνδεῶν ἁπάντων φιλανθρωποτέρας οἰκονομίας τε καὶ κηδεμονίας. Ἐν Βιέννῃ...»

— Διάταξις πΚ Κυρίλλου, κατὰ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 145.

1814. Διάταξις πΚ Κυρίλλου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, ἔνθ' ἀν. Β' 149.

1815. Φιρμάνιον Μαχμούτ, καθορίζον προνόμια ἐπ. Σερβίων–Κοζάνης, ἐδ. ὑπὸ Α. Σ ι γ ά λ α, ἐν π. Μακεδονικά, 1, 284.

1816–1817. Κῶδιξ πολιτικὸς τοῦ πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας. Μέρος

Α' ἐν Ἰασίῳ 1816, Μέρος Β' 1816, Μέρος Γ' 1817. Ἀνεδημοσιεύθη ἐν JGR 8, 1–355.

1817. Ὁ ἐμπορικὸς Κῶδιξ τῆς Γαλλίας μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου... παρὰ Ν ι κ ο λ ά ο υ τοῦ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, παρ' οὗ προσενεχθεὶς τῷ ἐν Κ/πόλει ἐντιμοτάτῳ συστήματι τῶν ἑλληνορρωμαίων ἐμπόρων... τύποις ἐκδίδεται. Ἐν Βιέννῃ...»

— Costituzione degli Stati Uniti delle Isole Ionie... Corfù. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις, ὑπὸ Π λ ά τ ω ν ο ς Π ε τ ρ ί δ ο υ, ἐδ. τὸ 1818, ὑπὸ τὸν τίτλον : «*Πολίτευμα* τῶν ἑνωμένων ἐπαρχιῶν τῶν Ἰωνικῶν νήσων... Κερκύρᾳ...» Ἀνεδημοσιεύθη τὸ 1855, ὑπὸ τὸν τίτλον : «*Σύνταγμα* τοῦ Ἰονίου Κράτους τῶν 1817, ὡς νῦν ὑπάρχει μετερρυθμισμένον... Κερκύρᾳ», κατὰ μετάφρασιν Μ ι χ α ὴ λ Σ. Ἰ δ ρ ω μ έ ν ο υ.

1818. Νομοθεσία τοῦ Ὑψηλοτάτου καὶ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰ ω ά ν ν ο υ Κ α ρ α τ ζ ᾶ, βοεβόδα. Ἐν Βιέννῃ...» Ἀνετυπώθη ἐν JGR 8, 357–440.

— *Νόμος Ὕδρας*, ἐδ. ὑπὸ Α. Λ ι γ ν ο ῦ, ἐν Ἀρχ. Κοιν. Ὕδρας 6, 42 ἐπ. Πρβλ. Ι. Μ α ν ι α τ ο π ο ύ λ ο υ, ἔνθ. ἀν.

1819. Δύο διατάξεις πΚ Γρηγορίου Ε' περὶ γάμου ἱεροδιακόνου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Καν. Διατ. Β' 155 καὶ 571.

1820. «Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Ἀ ρ μ ε ν ο π ο ύ λ ο υ... ἡ *Ἑξάβιβλος* εἰς κοινὴν γλῶσσαν... Ἔκδοσις πρώτη... Ἐν Βενετίᾳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου». Πράγματι ς' ἔκδοσις· πρβλ. ἔτη 1744, 1766, 1777, 1793 καὶ 1805. Εἶναι ἡ τελευταία ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀ λ ε ξ ί ο υ Σ π α ν ο ῦ.

— *Γαλλικὸς ἐμπορικὸς κώδηξ* μεταφρασθεὶς εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Θ [ε ο δ ώ ρ ο υ] Ρ [ά κ ο υ] Ἐν Παρισίοις...

1822. Ὀργανικὸς νόμος (Σύνταγμα τῶν Ἀρμένων Κρήτης). ἄρθρ. 29 : «ἕως ὅτου νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐγκληματικὰ κριτήρια, θέλουν εἶναι εἰς χρῆσιν οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν αὐτοκρατόρων».

— *Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* (Ἐπιδαύρου). Ἄρθρ. ΚΗ' : «Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους νόμους· διὰ δὲ τὰ Ἐμπορικά, ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδηξ μόνος ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα».

— Φιρμάνιον περὶ τῶν προνομίων μ. Βερροίας, ἐδ. ὑπὸ Π. Ζ έ π ο υ, ἐν ΑΙΔ 11, 75 ἐπ.

1823. *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου* (Προσωρινὸν Πολίτευμα Ἄστρους), ἄρθρ. π' : «ἄχρι δὲ τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων, κατὰ μὲν τὰ Ἐγκληματικὰ καὶ Πολιτικὰ ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν ἡμετέρων ἀειμνήστων χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κ/πόλεως, τὸ ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων, καὶ οἱ ἀπὸ τὴν διοίκησιν ἐκδιδόμενοι Νόμοι, κατὰ δὲ τὰ Ἐμπορικὰ ἰσχύει μόνος τῆς Γαλλίας ὁ Ἐμπορικὸς Κώδηξ».

1824. *Κῶδιξ τῶν νόμων*. Φυλλάδιον Α'. Ἐκ τῆς ἐν Ὕδρᾳ Τυπογραφίας. Εἰς 16ον. Περιέχει : *Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν*.

— *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου* ἤτοι προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος... Ὕδρα...» εἰς 16ον.

1827. Διάταξις πΚ Ἀγαθαγγέλου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 314.

— Βεράτιον μ. Πάφου Χαρίτωνος, ἐδ. ἐν. π. Κυπριακὰ Χρονικὰ 5, 5 ἑπ.

— «*Διαταγαὶ γάμων καὶ προικοδοσιῶν*. Ὅροι καὶ κανόνες. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κ/πόλεως τυπογραφείῳ». εἰς 4ον.

— *Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* (Τροιζῆνος). Ἄρθρ. 99 : «Ἡ Βουλὴ χρεωστεῖ νὰ φροντίσῃ διὰ νὰ συνταχθῶσι Κώδηκες, Πολιτικὸς Ἐγκληματικὸς καὶ Στρατιωτικός, ἔχοντες ἰδιαιτέραν βάσιν τὴν Γαλλικὴν Νομοθεσίαν.» Ἄρθρ. 134 : «Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία δικάζει κατὰ τοὺς γραπτοὺς νόμους τοῦ ἔθνους». Ἄρθρ. 142 : «Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδικες... οἱ Βυζαντινοὶ Νόμοι, τὸ Ἀπάνθισμα τῶν ἐγκληματικῶν... καὶ οἱ παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι ἔχουν ἰσχύν· εἰς δὲ τὰ ἐμπορικὰ ἰσχὺν νόμου ἔχει ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδηξ».

1828. Ἔγγραφον τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Συμμάχων Αὐλῶν, ἀπευθυνουσῶν 28 ἐρωτήματα καὶ ζητουσῶν τὴν λύσιν των (τῆς 9 Ὀκτ.) ἐδ. ἐν Correspondance du Comte Capodistria, τ. 4, 460 ἑπ. καὶ (ὀρθότερον) ὑπὸ Α Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέν. τῆς Ἑλλάδος, τ. 11, 236 ἑπ. καί : Ἀπάντησις τοῦ Πανελληνίου διὰ τοῦ Καποδίστρια (τῆς 18/30 Ὀκτ.) ἐν Correspondance τ. 4, 455 ἑπ. καὶ Μάμουκα, ἔνθ' ἀν. 11, 245 ἑπ. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα τὰ ὑπ' ἀριθ. 24–28 ἐρωτήματα. Αἱ ἀπαντήσεις τῆς Κυβερνήσεως οὐχὶ πάντοτε ἀκριβεῖς (πρβλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, 2, 56 ἑπ.).

— Κατάστρωσις τῶν ἔκπαλαι σιουρουτίων τοῦ βηλαετίου (ναχαγιὲ) Ζαγορίου, ἐδ. ὑπὸ Π. Βιζουκίδου, ἐν Ἠπ. Χρ. 2, 33 ἑπ.

— Ψήφισμα ΙΘ' τῆς 15 Δεκ. τοῦ Κυβερνήτου (Μάμουκα, ἔνθ' ἀν. 11, 505 ἑπ.) ἄρθρ. 38 : «Τὰ δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μὲν τὰ πολιτικά, τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τὴν πρόχειρον Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς δὲ τὰ ἐμπορικά, τὸν τῆς Γαλλίας ἐμπορικὸν κώδηκα».

1830. Πρᾶξις ὑπ' ἀριθ. 64 τῆς 4 Φεβρ. Α' : «Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεὺς τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν ὅσον καὶ ἐκ τῶν Νεαρῶν τῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων θέλει συλλέξει ἅπαντας τοὺς πολιτικοὺς βυζαντινοὺς νόμους, κατατάττων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνήκουσαν τάξιν».

— Ἐγκύκλιος περὶ ἐθίμων, τῆς 15 Δεκ., πρὸς τοὺς Προέδρους τῶν δικαστηρίων Σπάρτης, ἐδ. ἐν Μάουρερ (μετ. Ε. Καραστάθη, Ὁ ἑλληνικὸς Λαός, Α' 429 ἑπ.).

— Ψήφισμα 152 τῆς 15 Αὐγ. *Περὶ Διοργανισμοῦ Δικαστηρίων*. Ἄρθρ. 148 : «Τὰ δικαστήρια διὰ μὲν τὸ πολιτικὸν ἀκολουθοῦν τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων· ἑωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογὴ αὐτῶν, θέλουν συμβουλεύεσθαι τοὺς περιεχομένους εἰς τὴν πρόχειρον ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου».

1832. *Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, τῆς 15 Μαρτίου, τῆς Ε' Συνελεύσεως. Ἄρθρ. 291 : «Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι κώδικες νόμων, κατὰ τὸ 118 ἄρθρον, οἱ βυζαντινοὶ νόμοι τῶν ρωμαίων καὶ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων... καὶ οἱ παρὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας δημοσιευόμενοι ἔχουν ἰσχύν». Ἄρθρ. 288 : «αἱ ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πηγάζουσαι συμφωνίαι καὶ αἱ ἀπὸ συναλλαγμάτων ὑποθέσεις θέλουν δικάζεσθαι καὶ ἀποφασίζεσθαι κατὰ τὰς βάσεις ἐφ' ὧν στηρίζονται, χωρὶς νὰ παραβιάζωνται εἰς τὸ παραμικρὸν τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ συνθῆκαι, αἱ γενόμεναι ἐπὶ καλῇ πίστει καὶ κατὰ τὰς ἐπικρατούσας τοπικὰς συνηθείας...»

— Θέσπισμα περὶ περιορισμοῦ τῶν προικοδοσιῶν 19 χωρίων τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου, ἐδ. ὑπὸ Π. Βιζουκίδου, ἐν Ἠπ. Χρ. 2, 37 ἑπ.

1833. Γραπτὰ ἔθιμα Σπετσῶν, ἐδ. ἐν JGR 8, 559–563.

— Γραπτὰ ἔθιμα Ἀν. Σπάρτης, ἐδ. ὑπὸ Ἰακ. Βισβίζη, ἐν π. Ἀθηνᾷ 53, 253 ἑπ.

— «Πρόχειρον νόμων, τὸ λεγόμενον Ἡ *Ἑξάβιβλος*, συλλεχθεῖσα ἀπὸ ὅλους τοὺς νόμους κατ' ἐκλογὴν καὶ ἐπιτομὴν καὶ συνταχθεῖσα οὕτω παρὰ ... Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ Κ. Κλονάρη. Ἐν Ναυπλίῳ.. »

— Ἐγκύκλιος τῆς 22 Μαρτίου τῆς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, πρὸς τοὺς ἐπαρχιακοὺς Εἰρηνοδίκας καὶ Δημογέροντας τῆς Ἐπικρατείας. Περιέχει κατάλογον ἐρωτημάτων («ζητημάτων») περὶ τοπικῶν ἐθίμων. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν ΑΙΔ 6, 217 ἑπ.

1834. Προνόμια Σάμου. Βλ. Μετάφρασιν ὑψηλοῦ αὐτοκρ. Φιρμανίου, ἤτοι τῆς ὀργανικῆς Διατάξεως τῆς ἐκδοθείσης τὸ 1824 καὶ περιεχούσης τὰ χορηγηθέντα τοῖς Σαμίοις Προνόμια (1839).

1835. Ἔκδοσις τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐν Ἀθήναις (μόνον κείμενον). Πρβλ. Ἰακ. Βισβίζη, ἐν ΤΑ, 163–172.

— Φιρμάνιον Μαχμοὺτ Β′ περὶ τῶν προνομίων τῶν νήσων τοῦ ἀρχιπελάγους, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Γράμματα 107 ἑπ.

— Διάταξις πΚ Γρηγορίου, περὶ γάμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α′ 369.

1836. Διάταξις πΚ Γρηγορίου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α′ 328.

— Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, περὶ ἐγκύρου γάμου, ἐδ. αὐτόθι, Β′ 203.

1837. Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, κατὰ τῶν Ἀδελφάτων, ἐδ. αὐτόθι, Β′ 207.

1838. Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, περὶ διαζυγίου, ἐδ. αὐτόθι, Β′ 336.

1839. «*Τόμος περὶ συνοικεσίων*», ἐπὶ πΚ Γρηγορίου ς′, ἐδ. ἐν Ράλλη–Ποτλῆ 5, 164 ἑπ.

— Βεράτιον (Χάτι Σερὶφ) Μαχμοὺτ Β′ πρὸς τὸν μ. Ἡρακλείας Διονύσιον μνημονεύεται ὑπὸ Σ. Θ. Θεοφανίδου, ἐν Ἀρχ. Θρακ. λαογρ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ 14, 353 ἑπ., περὶ τῶν προνομίων τοῦ γένους. Ὁμοίου περιεχομένου τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Α. Ἀναγνωστίδου, πρὸς τὸν μ. Ἀγαθουπόλεως Ἠσαΐαν, ἐν π. Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθ. (Μάϊος–Ἰούνιος 1948). Πρβλ. Heidborn, Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, 1 (1908) 94, 297.

1841. Γράμμα Ἀνθίμου τοῦ ἀπὸ Κυζίκου, κατὰ προικοδοσιῶν, πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς μ. Νικομηδείας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἐν π Φιλολ. Ἠχὼ Κ/πόλεως, περ. Β′ ἀριθ. 3 (1896) 17 ἑπ.

— Codice civile degli stati uniti delle Isole Ionie. Corfù... εἰς 8ον. Ἐδ. ἐν ἑλλ. μεταφράσει τὸ 1851. Ἐπίσης ἐμπορικὸς καὶ ποινικὸς Ὀργανισμὸς Δικαστηρίων, Πολιτικὴ καὶ Ποινικὴ Δικονομία. Πρβλ. Π. Ζέπου, Ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου πολιτικοῦ Κώδικος, ὡς τοπικοῦ ἑλλ. Δικαίου, ἐν ΑΙΔ, 5, 556 ἑπ.

1844. Διάταξις πΚ Γερμανοῦ, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α′ 335.

1849. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πΚ Ἀνθίμου, περὶ ὅρκου, ἐδ. ἐν Ράλλη–Ποτλῆ, 5, 617 ἑπ.

1852. Νόμος Καταστατικὸς τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐδ. ἐν Ράλλη–Ποτλῆ 5, 602 ἑπ.

— Νόμος περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς ἐπισκόπους τελοῦντος Κλήρου, ἐδ. αὐτόθι, 5, 591 ἑπ.

1853. Φιρμάνιον Μετζήτ, περὶ τηρήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαίων τῶν ρωμαίων, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Γράμματα 114 ἑπ.

1856. *Χάτι Χουμαγιούν*. Ἐδ. ἐν ἑλλ. μεταφράσει ὑπὸ Δ. Νικολαΐδου, Ὀθωμ. Κώδικες 3 (1880) 2849 ἑπ.

1864 Πρακτικὸν περὶ ἐθίμων Καρπάθου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου–Νουάρου, ἔνθ' ἀν. 14 ἑπ. Ἀνεδ. ἐν JGR 8, 564 ἑπ.

1865. Βεράτιον ἀρχιεπ. Κύπρου Σωφρονίου, ἐδ. ὑπὸ Φιλ. Γεωργίου, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου (1875) 136 ἑπ.

1866. Νόμος ΡΝ′ περὶ ἀφομοιώσεως νομοθεσίας Ἑπτανήσου.

1868. Ὀργανικὸς Νόμος Κρήτης.

1876. Γραπτὴ διατύπωσις ἐθιμικοῦ δικαίου Ἀστυπαλαίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου–Νουάρου, ἐν π. Λαογραφία 13 (1950) 126 ἑπ.

1878. Σύμβασις τῆς Χαλέπας (Κρήτης), δι' ἧς ἐπεξετάθη καὶ διετάχθη ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου (βλ. ἔτος 1868).

1881. Ἐγκύκλιος πΚ Ἰωακείμ, περὶ δικαστηρίων, ἐδ. ἐν Ἐκ. Ἀλ. 1, 235.

1897. *Σαμιακὸς Κῶδιξ*, τεθεὶς ἐν ἰσχύϊ ἀπὸ τοῦ 1899, καταργηθεὶς δὲ διὰ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

1903. *Ἀστικὸς Κῶδιξ Κρήτης* (ὑπ' ἀριθ. 573), ἐξ ἄρθρων 1357.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

ΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΑ' ΤΟΥ ΔΡΑΓΑΤΣΗ ΠΡΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1452 ἡ θέσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἀποβῆ ἐξαιρετικῶς κρίσιμος. Ὁ Μωάμεθ δὲν ἀπέκρυπτε πλέον τὴν πρόθεσίν του νὰ γίνῃ τὸ ταχύτερον κύριος τῆς βασιλευούσης. Τὸ Βυζάντιον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναμένῃ ἄλλην βοήθειαν εἰ μὴ ἀπὸ τὴν Δύσιν. Πλὴν ὅμως εἰς τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἡ κατάστασις πᾶν ἄλλο ἢ εὐνοϊκὴ ἦτο διὰ τὴν ὀργάνωσιν σταυροφορίας ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Κάρολος Ζ' εὑρίσκετο περὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιχειρήσεως πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Ἄγγλων ἐκ τῆς Γαλλίας καί, εἰς ἣν κατάστασιν ἐξαντλήσεως εὑρίσκετο τὸ βασίλειον, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ σκέψις ἀποστολῆς στρατευμάτων ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ ἡττημένη Ἀγγλία, ὅπου ἤδη ἤρχιζε καὶ ὁ πόλεμος τῶν δύο Ρόδων, οὐδόλως ἦτο διατεθειμένη νὰ ἐπέμβῃ. Ἡ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία ὑπὸ τὸν ἀνίκανον Φρειδερίκον τὸν Γ' εὑρίσκετο ἐν πλήρει ἀναρχίᾳ. Εἰς τὴν Βοημίαν ὁ Γεώργιος Ποντίεμπραντ ἡγεμὼν χουσίτης δὲν εἶχεν οὐδεμίαν διάθεσιν νὰ λάβῃ μέρος εἰς σταυροφορίαν κηρυσσομένην ὑπὸ τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Ε'. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Σκανδηναυοὺς καὶ τοὺς Πολωνούς, οὗτοι ἠδιαφόρουν τελείως διὰ τὰ μεσογειακὰ προβλήματα. Εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν ὁποίαν συνέδεον μὲ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν τόσοι δεσμοί, ὁ ἀγὼν μεταξὺ Ἑνετίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγῶνος καὶ Νεαπόλεως, Ἀλφόνσου τοῦ Ε' τοῦ Μεγαλοκάρδου, παρέλυε κάθε πρόθεσιν πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Βυζαντίου. Δύο κράτη ἐν τούτοις ἦσαν λίαν διατεθειμένα νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δοὺξ τῆς Βουργουνδίας, Φίλιππος ὁ Ἀγαθός, ὁ ὁποῖος προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὸν Πάπαν Νικόλαον τὸν Ε' καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερίκον τὸν Γ' καὶ ὅστις, ἐὰν ὑπεβοηθεῖτο δεόντως, ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ Οὐγγαρία, τῆς ὁποίας ὁ ἀντιβασιλεὺς Γεώργιος Οὐννάδης, ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν Τούρκων, ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀποδυθῇ εἰς νέον ἀγῶνα ἐναντίον των.

---

* Τὴν παροῦσαν μελέτην μετέφρασεν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ πρωτοτύπου ἡ κυρία Εὐρυδίκη Λάππα - Ζίζικα, ἣν ὁ συγγραφεὺς θερμῶς εὐχαριστεῖ.

Παραμερίζοντες τὰς μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' καὶ τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Ε' διεξαχθείσας διαπραγματεύσεις, θὰ ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν μελέτην τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων τὰς ὁποίας διεξήγαγεν ὁ Αὐτοκράτωρ μὲ τὴν Γένουαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὸν Ἀλφόνσον τῆς Ἀραγῶνος καὶ τὸν Φρειδερίκον τὸν Γ', ζητῶν συνδρομὴν διὰ τὴν ἄμυναν τῆς ἀγωνιώσης ἤδη αὐτοκρατορίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ' Ο ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΟΥΑ

Ἡ Γένουα, ὅπως καὶ ἡ Ἑνετία, ὤφειλον νὰ ὑπεραμυνθοῦν τῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν θέσεών των. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Ἑνετία διέκοψε τὰς σχέσεις της μὲ τὸν Μωάμεθ καὶ ὑπερησπίσθη τὸ Βυζάντιον, δὲν συνέβη τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν Γένουαν. Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν καλῶς τὴν ἔναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιτικὴν τῆς Γενούης, ἀνάγκη νὰ σημειωθοῦν δύο τινά : Πρῶτον, ὅτι διαφορετικὴ ἦτο ἡ θέσις τῆς Γενούης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν τῆς Ἑνετίας. Ἐνῷ ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία εἶχεν ἐπιτύχει ἀπὸ τοὺς Αὐτοκράτορας προνόμιον ἀνεξαρτησίας ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς Πρωτευούσης, ἡ Γένουα κατεῖχε μίαν συνοικίαν, εἰς προάστιον ὅμως· ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Κερατίου Κόλπου ὁ Γαλατᾶς καὶ τὸ Πέραν ἦσαν ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένα τῆς ἑλληνο-ενετικῆς πόλεως. Ἡ Γένουα ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ὁ Μωάμεθ, ἀρκούμενος εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν θὰ ἠνώχλει τὴν γενουησιακὴν συνοικίαν. Δεύτερον, ἡ Γένουα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, παρὰ τὰς πολυαρίθμους ἀποικίας της, δὲν ἐφαίνετο εἰς τὰ ὄμματα τῶν Τούρκων τόσον ἐπιθετικὴ καὶ ἐπικίνδυνος θαλασσοκράτειρα ὅσον ἡ Ἑνετία. Ἡ Γένουα περισσότερον ἐλαστικὴ καὶ διαλλακτικὴ ἀπέναντί των ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐτύγχανεν εὐνοϊκῆς μεταχειρίσεως ἐκ μέρους Μωάμεθ τοῦ Β'. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἡ Γένουα δὲν κατενόησε καλῶς ὅτι ἡ ὕπαρξίς της εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν σωτηρίαν τοῦ Βυζαντίου, δι' ὃ καὶ δὲν ἐνδιεφέρθη παρὰ διὰ τὸν Γαλατᾶν καὶ πάλιν πολὺ μετρίως. Εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ ἐκεῖ Γενουήσιοι εὑρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ κανονίσουν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας τὰς σχέσεις των μὲ Κωνσταντῖνον τὸν ΙΑ' καὶ Μωάμεθ τὸν Β'.

Οἱ Γενουήσιοι τοῦ Γαλατᾶ εἶχον ἀπὸ μακροῦ ἀντιληφθῆ τὴν κατάστασιν. «Καὶ γὰρ αὐτοὶ εἶχον κατὰ νοῦν ἀπαραίτητον λογισμόν», λέγει ὁ ἱστορικὸς Δούκας [1], «ὅτι ἐὰν ἡ πόλις ἁλῷ καὶ τὸ φρούριον αὐτῶν ἔρημον γενήσεται. Ἐν τούτῳ στείλαντες ἐν τῇ Γενούᾳ προλαβὼν γραφὰς δεόμενοι βοη-

---

[1] Δούκας, PG, 157, στ. 1073 - 1074, ἐκδ. Βόννης, 265. Βλ. N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle, III, Paris 1902, 274.

θείας.....». Τὸ διάβημα τοῦτο τοῦ ὁποίου τὴν χρονολογίαν παρασιωπᾷ ὁ Δούκας, θὰ ἔγινε πιθανῶς κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1452, ὁπότε ἀπεπερατώθη καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου τουρκικὸν φρούριον, Ρούμελη - Χισσάρ. Οἱ Γενουήσιοι τοῦ Γαλατᾶ ἐσυνειδητοποίησαν τότε ἀπολύτως τὸν ἄμεσον κίνδυνον τὸν ὁποῖον καὶ αὐτοὶ διέτρεχον, συνεπείᾳ τῆς ὁριστικῆς ρήξεως μεταξὺ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ καὶ Μωάμεθ Β΄. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ θὰ ἔκαμεν ἔκκλησιν βοηθείας εἰς τὴν Γένουαν διὰ τὴν διάσωσιν τῆς πρωτευούσης του. Πράγματι ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιάνης ἔφθασε κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1453 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς ἀπάντησιν τῆς αἰτήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀπευθύνει οἱ ὑπήκοοί της τοῦ Γαλατᾶ, ἡ Γένουα ἀνήγγειλε τὸν ἀπόπλουν ἑνὸς πλοίου μὲ 500 ἄνδρας πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀμύνης τῆς ἀποικίας της. Ἡ Δημοκρατία ἐξουσιοδότει ἐν λευκῷ τοὺς ἐν Γαλατᾷ ὑπηκόους της νὰ ἐνεργήσουν ὅπως κρίνουν καλύτερον διὰ τὰ συμφέροντά της καὶ διὰ τὰ ἰδικά των [1]. Πολὺ ἰσχνή, τῇ ἀληθείᾳ, βοήθεια! Ἡ Γένουα πρὸς τὸ τέλος πλέον τῆς πολιορκίας κατέβαλε, φαίνεται, νέαν προσπάθειαν καὶ ἀπέστειλε μερικὰς γαλέρας, ἀλλὰ ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἤδη πέσει, πρὶν κἂν αὗται ἀποπλεύσουν. Ὡς δικαιολογίαν προέβαλεν ἡ Γένουα τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀλφόνσος τῆς Ἀραγῶνος διεξῆγεν ἐναντίον της εἰς τὴν Κορσικὴν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἡ ἀνακωχὴ τὴν ὁποίαν, μεσολαβήσει τοῦ Πάπα, εἶχον συνάψει οἱ δύο ἀντίπαλοι, εἶχεν παραβιασθῆ καὶ ὁ εἷς ἐπέρριπτε τὴν εὐθύνην εἰς τὸν ἄλλον [2]. Τίποτε δὲν δεικνύει ἐναργέστερον τὴν ἀδυναμίαν τῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἰταλίας, νὰ δώσουν ἓν τέλος εἰς τὰς διαμάχας των· ἀδυναμία ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως μία ἀπὸ τὰς αἰτίας τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου.

Την 13ην Ἀπριλίου ἡ Γένουα ἐκάλει «τοὺς πολίτας της, τόσον τοὺς ἐμπόρους ὅσον καὶ τοὺς ἀξιωματικούς, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἰς τὴν Μείζονα Θάλασσαν καὶ εἰς τὴν Συρίαν νὰ βοηθήσουν δι' ὅλων τῶν δυνάμεών των τὸν ἕλληνα Αὐτοκράτορα καὶ προπάντων τὸν Δεσπότην Δημήτριον συνδεόμενον διὰ φιλικῶν δεσμῶν μὲ τὸν Δόγην Πέτρον τοῦ Campofregoso» [3]. Ἡ ἄνευ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀρκετὰ ἀόριστος ἔκκλησις αὕτη δὲν εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς Γενούης. Οὕτω τὰ σπάνια αὐτὰ καὶ ὀλίγον τι ὕποπτα ἔγγραφα μαρτυροῦν ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν ἰσχνότητα τῆς προσπαθείας τῆς Γενούης, ἥτις ἀφῆκεν ἐλεύθερον τὸν ροῦν τῶν γεγονότων, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἥτις ἔδρασε, πολὺ ἀργὰ ἔστω, ἀλλ' ἐν τούτοις ἔδρασε. Καὶ ὅμως

---

[1] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., 275.

[2] E. Vincens, Histoire de la République de Gênes, II, Paris 1842, 247 - 248.

[3] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., III, 283.

ἡ Γένουα, ὅπως καὶ ἡ Ἑνετία, ἐπρόκειτο, μὲ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ χάσῃ τὰ εἰς τὴν Ἀνατολὴν προνόμιά της.

Μολονότι ἔφθασεν ἐκ Γενούης ἡ ἐκ 500 ἀνδρῶν ἐνίσχυσις, οἱ Γενουήσιοι τοῦ Πέραν καὶ τοῦ Γαλατᾶ ἀντελήφθησαν καλῶς τὴν ἀνεπάρκειάν της καὶ ἔλαβον ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς θυέλλης, ἡ ὁποία ἐπήρχετο ἀπειλητική.

Κατὰ πρῶτον διεβεβαίωσαν τὸν Σουλτάνον περὶ τῆς ἐπιθυμίας των νὰ διατηρήσουν εἰρήνην μετ' αὐτοῦ. «Οἱ τῶν τοῦ Γαλατᾶ Γενουῖται», λέγει ὁ Δούκας [1], «καὶ πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὸν τύραννον ἔτι ὄντα ἐν Ἀνδριανουπόλει, ἔστειλαν πρέσβεις ἀγγέλλοντες τὴν εἰς αὐτὸν ἀκραιφνῆ φιλίαν καὶ ἀνανεοῦντες τὰ προγεγραμμένα ἐκτυπώματα· καὶ αὐτὸς ἀπελογεῖτο ὡς φίλος αὐτῶν εἶναι καὶ ἀδιάσπαστος τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπης, μόνον μὴ εὑρεθῶσι βοηθοῦντες τῇ πόλει καὶ αὐτοὶ ὑπέσχοντο». Ἡ πρεσβεία αὕτη ἥτις θὰ ἐστάλη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν Φεβρουάριον ἢ ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1453, ἀφοῦ ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Ἀνδριανουπόλει, βεβαίως θὰ ἐχαροποίησε τὸν Σουλτάνον, ὅστις θὰ ἀντελήφθη ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν Χριστιανῶν διελύετο ἤδη πρὸ τῆς ἀφίξεώς του.

Παρὰ ταῦτα, ἀρχομένης τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἐπιρροὴ τῆς ὑπὲρ τῆς ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν Τούρκων μερίδος ηὐξήθη. Ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μινόττο μὲ τοὺς Ἑνετούς, πιθανὸν νὰ προέτρεψαν σθεναρῶς τοὺς συμπατριώτας των, ὅπως πολεμήσουν παρὰ τὸ πλευρόν των. Ἀριθμός τις Γενουησίων ἐθελοντῶν ἤρχισε νὰ διαπερᾷ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κρυφίως τὸ Χρυσοῦν Κέρας.

Ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος [2] καὶ ὁ Δούκας [3] εἶναι κατηγορηματικοί. Μεταξὺ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξαν καὶ Γενουήσιοι. Ὁ Δούκας γράφει ἐπὶ τοῦ προκειμένου, «...ἔχοντες ἐκ τοῦ Γαλατᾶ μέρος οὐκ ὀλίγων ἀνδρῶν ἐνόπλων, καὶ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ δεικνύοντες ἀγάπην... τοῖς δὲ Ρωμαίοις κρύφα καὶ διὰ τῆς νυκτὸς διαβαίνοντες τὴν ἡμέραν πᾶσαν συμμαχοῦντες ἦσαν· τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐναλλαττόμενοι ἄλλοι ἐν τῇ πόλει καὶ αὐτοὶ ἐν τοῖς οἴκοις καὶ τῷ φοσάτῳ διέτριβον διὰ τὸ λανθάνειν τοὺς Τούρκους».

Δὲν γνωρίζομεν τὴν σπουδαιότητα τῆς οὕτω ὑπὸ τῶν Γενουησίων παρασχεθείσης πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν βοηθείας. Πιθανὸν ἄλλωστε μέρος τῶν ἐθελοντῶν τούτων νὰ προσήρχετο κατὰ περιόδους πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Βυζαντινῶν καὶ κατόπιν νὰ ἐπέστρεφεν εἰς τὸν Γαλατᾶν πρὸς ἐπιτήρησιν

---

[1] Δούκας, PG, 157, στ. 1075 - 1076, ἔκδ. Βόννης, 267.

[2] Λεονάρδου τοῦ Χίου, Ἀναφορὰ εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε΄ (PG, 159, στ. 929).

[3] Δούκας, PG, 157, στ. 1085 - 1086, ἔκδ. Βόννης, 275.

τῶν τειχῶν, ὁσάκις αἱ σχέσεις μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Μωάμεθ ὠξύνοντο. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπίσημον στάσιν τοῦ Ποδεστάτου καὶ τῶν συνεργατῶν του, οὐδὲν γνωρίζομεν. Εἶναι εὔλογον ὅτι θὰ ηὔχοντο τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων χωρὶς νὰ παύουν ὅμως νὰ κάμνουν εἰς τὸν Μωάμεθ Β' προτάσεις πρὸς τὸ θεαθῆναι μᾶλλον. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Γαλατᾶς, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, «ἐπαμφοτέριζε».

Πράγματι ὁ Μωάμεθ, ἅμα τῇ ἀφίξει του πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠθέλησε νὰ θέσῃ ὑπὸ δοκιμασίαν τὰς συμπαθείας τῶν ὑποτιθεμένων συμμάχων του. Ὁ Ὀρμπάν, ὁ ἐφευρέτης τοῦ μεγάλου τουρκικοῦ πυροβόλου, ἐχρειάζετο ἔπειτα ἀπὸ κάθε βολὴν μεγάλην ποσότητα ἐλαίου διὰ νὰ ψυχραίνῃ καὶ λιπαίνῃ τὰ τεράστια πυροβόλα του. Ὁ Γαλατᾶς ἐπρομήθευε τὴν ἀναγκαιοῦσαν ποσότητα λιπαρᾶς οὐσίας.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Μωάμεθ Β' δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ, ὅτι οἱ Γενουήσιοι ηὔχοντο κατὰ βάθος τὴν νίκην Κωνσταντίνου τοῦ ΙΑ' καὶ ὅτι ἐθελονταὶ Γενουήσιοι ἐμάχοντο εἰς τὰς γραμμὰς τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ νὰ μὴ πλευροκοπηθῇ λοιπὸν ἢ ἴσως καὶ διὰ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς Γενουησίους ὅτι δὲν ἐξηπατᾶτο ἀπὸ τὰ τεχνάσματά των, ἐνεπιστεύθη μέρος τῶν στρατευμάτων εἰς τὸν συγγενῆ του Ζαγὰν - Πασᾶ, ὅστις, πρὸς μεγάλον τρόμον τῶν Γενουησίων, ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσεν ὄπισθεν τοῦ Πέραν καὶ τοῦ Γαλατᾶ [1]. Ἔκτοτε πᾶν αἴσθημα ἀσφαλείας ἐξέλιπε μεταξὺ τῶν Γενουησίων.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τὸν Γαλατᾶν ἡ μερὶς τῶν Τουρκοφίλων καὶ ἡ τῶν ὑπὲρ τῆς ἐπεμβάσεως ἦσαν σχεδὸν ἰσόπαλοι, τὸ δὲ δρᾶμα τῶν Γενουησίων ἐνέκειτο ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκλέξουν. Κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Κεράτιον Κόλπον [2] δὲν ἐπενέβησαν. Ἐν τούτοις ἐκινδύνευον νὰ εὑρεθοῦν τελείως ἀποκεκομμένοι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ «διπλὸ παιγνίδι» ἐγίνετο ἐπικίνδυνον. Ἐπὶ πλέον, ὅτε τὴν νύκτα τῆς 28 Ἀπριλίου 1453 οἱ πολιορκημένοι ἠθέλησαν νὰ πυρπολήσουν τὸν τουρκικὸν στόλον, ὅστις τοὺς ἐκύκλωνε, ἀπέτυχον. Καὶ τοῦτο κατὰ τὸν Δούκαν [3], διότι οἱ Γενουήσιοι τοῦ Γαλατᾶ, ἐν γνώσει τοῦ σχεδίου τοῦ Ἰουστινιάνη, ἐπληροφόρησαν περὶ αὐτοῦ τοὺς Τούρκους. Κατὰ τὸν Σφραντζῆν [4], οἱ Τοῦρκοι τὸ ἔμαθον ἀπὸ αὐτομολήσαντα δοῦλον. Εἶναι πιθανώτερον ὅτι οἱ Γενουήσιοι, μολονότι ἀρκούντως κλίνοντες πρὸς προδοσίαν, δὲν ἐπρόδωσαν ὅμως τὴν ἄμυναν. Ὁ Σφραντζῆς προσθέτει ὅτι οἱ 40 νεαροὶ ἥρωες, οἵτινες ἀπήρτιζον τὰ σῶμα τῶν «κομμάντος», τὸ ἐπιφορτισμένον νὰ καύσῃ τὰ τουρκικὰ πλοῖα διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι καὶ ἐξετελέσθησαν τὴν ἐπομένην ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν πολιορκουμένων. Ἡ ἀποτυχία αὕτη προεκάλεσε βιαίας ἀντεγκλήσεις μεταξὺ Γενουησίων καὶ Ἑνετῶν, οἵτινες ἀλληλοκατηγοροῦντο ὡς ὑπαίτιοι, ἐχρειάσθη δὲ νὰ ἐπέμβῃ αὐτοπροσώπως ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν, ἱκετεύων τοὺς φιλονεικοῦντας νὰ μὴ προσθέτουν εἰς τὰ δεινὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολέμου καὶ τὰς μεταξὺ τῶν συμμάχων διενέξεις [1]. Ἄλλως τε καὶ οἱ τοῦ Γαλατᾶ συντόμως ἀντελήφθησαν ὅτι τὸ «διπλὸ παιγνίδι» καὶ ἡ προδοσία—ἐὰν βεβαίως ἐγένετο τοιαύτη—ἀνταμείβονται πολὺ κακῶς. Πράγματι τὴν ἐπομένην οἱ Τοῦρκοι ἐβύθιζον ἄνευ προειδοποιήσεως ἓν γενουησιακὸν πλοῖον, προφασιζόμενοι ὅτι εἶχε πλησιάσει πολὺ τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Πρεσβεία διαμαρτυρίας σταλεῖσα παρὰ τῶν Γενουησίων τοῦ Γαλατᾶ πρὸς τὸν Μωάμεθ, ἀπεπέμφθη σκαιότατα.

Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἔκριναν αὐστηρότατα τὴν στάσιν τῶν Γενουησίων, οἱ δὲ λατῖνοι χρονογράφοι δὲν παρέλειψαν ἐπίσης νὰ καταγγείλουν τὰς προδοσίας των. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ φαίνεται ὅτι παρεσύρθησαν κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὰ πάθη των. Οἱ Γενουήσιοι εἶχον διαδηλώσει τὴν οὐδετερότητά των κατὰ τὴν σύγκρουσιν, ὥστε καθίστατο ἀρκετὰ δύσκολον δι' αὐτοὺς νὰ λάβουν ἐπισήμως μέρος ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν ἐμπολέμων. Ἀναμφισβητήτως ἐβοήθησαν τὸ Βυζάντιον, κρυφίως ὅμως. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι προσέφεραν μερικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν Σουλτάνον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ ἐπιτύχουν, ἂν τὸ Βυζάντιον ἔπιπτεν, παραδεκτοὺς ὁπωσδήποτε ὅρους. Ὁ Μωάμεθ ἄλλωστε δὲν ἐξηπατᾶτο γνωρίζων πολὺ καλῶς τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα τῶν Γενουησίων ἀπέναντί του, τοὺς τὸ ἀπέδειξε δὲ ἀργότερον. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ οὐδετερότης τοῦ Γαλατᾶ, τὴν ὁποίαν ἐσεβάσθη ἀπολύτως ὁ Μωάμεθ Β', ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀνεκτιμήτου ἀξίας. Χάρις εἰς αὐτὴν τὸ Βυζάντιον ἠδυνήθη—παρὰ τὴν ὀλιγάριθμον φρουράν του—νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον [2]. Βεβαίως, κατὰ τὸν Λεονάρδον τὸν Χῖον [3], ἡ Γένουα ὤφειλε νὰ ἐπέμβῃ ἀναφανδὸν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν βυζαντινῶν. «Κατὰ τὴν γνώμην μου», γράφει, «φανερὸς πόλεμος ἐξ ἀρχῆς τῆς πολιορκίας θὰ ἦτο προτιμότερος διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Πέραν

[1] H. Vast, Le cardinal Bessarion, Paris 1878, 200.
[2] G. Schlumberger, Le siège le prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453, Paris 1922, 158 - 160.
[3] Δούκας, PG, 157, στ. 1089AB, ἔκδ. Βόννης, 277.
[4] Σφραντζῆς, 259, 275 (Βόνν.). Οὗτος διαπιστώνει εἰς ὡρισμένα σημεῖα συμφωνίαν μεταξὺ Γενούης καὶ Τούρκων. Βλ. G. Schlumberger, Ἔνθ' ἀνωτ., 169 - 181.

[1] G. Schlumberger, Ἔνθ' ἀνωτ., 181.
[2] Ὁ Pears ἔδειξε σαφῶς τὰ ὀφέλη τὰ ὁποῖα ἀπεκόμισε τὸ Βυζάντιον ἐκ τῆς οὐδετερότητος τοῦ Γαλατᾶ. Βλ. G. Schlumberger, Ἔνθ' ἀνωτ., 150 - 151, 252 - 253.
[3] Λεονάρδος Χῖος, PG, 159, στ. 929.

ἀπὸ μίαν τοιαύτην κατ' ἐπίφασιν εἰρήνην». Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ Γαλατᾶς ὑπῆρξεν ἄσυλον διὰ τοὺς Ἕλληνας τοὺς δυνηθέντας νὰ διαφύγουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐπὶ πλέον ἐγκαταλελειμμένοι κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὴν μητρόπολιν καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως ἐλπίδος βοηθείας ἀπὸ τὴν πολιορκημένην Κωνσαντινούπολιν, οἱ Γενουήσιοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιστοῦν ἐπὶ πολύ, ἐὰν ἐκήρυσσον τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἡ ἐπέμβασίς των ἐξ ἄλλου ὀλίγον θὰ ἐπεβράδυνε τὴν πτῶσιν τῆς πρωτευούσης. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ Γενουήσιοι μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ ἔφερον τὴν εὐθύνην τοῦ «διπλοῦ παιγνιδίου» τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθησαν νὰ διεξαγάγουν κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΙΑ' ΚΑΙ Η ΟΥΓΓΑΡΙΑ

Ποῖα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκκλήσεων τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Δραγάτση πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως καὶ τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν ;

Τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω.

Μετὰ τὴν ἧττάν του εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον, ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης, μόλις διαφυγὼν τὴν καταστροφήν, ἐπέστρεψεν ἀποτεθαρρημένος εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μωάμεθ Β', καὶ δὴ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου τῆς Καραμανίας κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1451, ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ὑπογραφὴν εἰρήνης μετὰ τῶν Τούρκων καὶ εἶχε συνάψει ἀνακωχὴν διὰ τρία ἔτη [1].

Ἐν τούτοις ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Εὐρώπην τὰς ἐκκλήσεις του, ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης προσεφέρθη ἀφ' ἑαυτοῦ, ὡς φαίνεται, νὰ δοκιμάσῃ διὰ μίαν ἔτι φορὰν τὴν τύχην του [2]. Ὁ Οὐνυάδης ἐζήτει ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον ΙΑ' νά τοῦ παραχωρήσῃ τὴν Σηλυβρίαν ἢ τὴν Μεσημβρίαν, ἥτις ἄλλωστε θὰ παρέμενεν ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν ἐπικυριαρχίαν, καὶ τὴν ὁποίαν οὗτος ἔμελλε νὰ χρησιμοποιήσῃ μόνον ὡς βάσιν ἐπιχειρήσεων. Ὑπέσχετο δὲ νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὴν κατοχὴν τοῦ νέου του φεούδου πολυάριθμα στρατεύματα. Εἰς περίπτωσιν πολέμου μεταξὺ Τούρκων καὶ βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας θὰ ἐλάμβανε μέρος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἐπικυριάρχου του αὐτοκράτορος.

Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ἐδέχθη προθυμότατα τὴν πολύτιμον αὐτὴν καὶ

[1] Δούκας, PG, 157, στ. 1035-1036, ἔκδ. Βόννης, 233.
[2] Σφραντζῆς, PG, 156, στ. 913-914, ἔκδ. Βόννης, 327.

συμφέρουσαν συνδρομήν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ Μεσημβρία, τὴν ὁποίαν προέκρινε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὡς φέουδον, θὰ ἔμενε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Σφραντζῆς, εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον, βεβαιοῖ ὅτι «Καὶ ὡς ἐγένετο ἡ μάχη, ἐδόθη αὐτῷ ἡ Μεσημβρία κατὰ τὴν ἐκείνου αἴτησιν καὶ τὸ χρυσόβουλλον δι' ἐμοῦ ἐγράφη καὶ ὁ γαμβρὸς Θεοδοσίου τοῦ Κυπρίου ὁ τοῦ Μιχαὴλ υἱὸς ἐκόμισε τὸ χρυσόβουλλον πρὸς Ἴαγκον».

Τὸ χρυσόβουλλον δὲν ἔφθασε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὸν προορισμόν του, καθ' ὅσον δὲν ἔχομεν οὐδεμίαν ἔνδειξιν ὅτι ὁ Οὐνυάδης ἔλαβε καθ' ἕνα οἱονδήποτε τρόπον μέρος εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦτο φυσικὸν νὰ ὑπέθεσεν οὗτος, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' εἶχε προτιμήσει νὰ κρατήσῃ τὴν Μεσημβρίαν.

Ὁ Δούκας μᾶς λέγει [1] ὅτι ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης εἶχεν ἀποστείλει διὰ πρέσβεως ἐπιστολὴν εἰς τὸν Μωάμεθ Β', ἐξηγῶν ὅτι ἡ Οὐγγαρία θὰ ἤγετο ἴσως ἐκ τῶν γεγονότων εἰς τὴν λύσιν τῆς πρὸ δύο ἐτῶν συναφθείσης ἀνακωχῆς. Καθ' ὅσον κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ νεαρὸς Λαδίσλαος ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του γεννηθείς, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, χειραφετηθεὶς δὲ τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Ἰωάννου, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ βασιλείου.

Ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι ἔγραψεν εἰς τὸν Σουλτάνον : «Ἐγὼ τὴν βασιλείαν παρέδωκα τῷ κυρίῳ μου καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν οὐκ εἰμὶ τοῦ δεφενδεύειν ἃ ὑπεσχέθην. λάβε τὰ ἔγγραφα ἃ ἔδωκας καὶ δὸς τὰ ἡμέτερα καὶ ἔσο ὡς βούλει μετὰ τοῦ ῥηγὸς τῆς Οὐγγαρίας.» [2].

Ἐν τούτοις, ἀφοῦ ἀνέφερε τοὺς ἀνωτέρω λόγους, οἱ ὁποῖοι φαίνονται προμηνύοντες τὴν προσεχῆ ἐπέμβασιν τῆς Οὐγγαρίας ὑπὲρ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Δούκας κατηγορεῖ τὸν πρέσβυν τοῦ Ἰωάννου Οὐνυάδου, ὅτι ἔδωσε συμβουλὰς εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὴν εὐθυβολίαν τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ των καὶ πιστεύει ὅτι ὁ Οὔγγρος ἀπεσταλμένος ἐνήργει οὕτω συμφώνως πρὸς ὁδηγίας του κυρίου του. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Δούκας ἐξηγεῖ, ὅτι τὴν ἑσπέραν τῆς μάχης τοῦ Κοσσυφοπεδίου ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης ἤκουσεν ἔκ τινος ἐρημίτου ἢ ἐπαίτου τὴν πρόρρησιν, ὅτι μόνη ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων καὶ τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐξόρμησίν των. Ἐπιτευχθέντος τοῦ σκοποῦ των τούτου, οἱ Τοῦρκοι θὰ ἔμενον ἱκανοποιημένοι. Οὕτω, κατὰ τὸν Δούκαν, ἐξηγεῖται ἡ παρατηρηθεῖσα κατόπιν ἀδράνεια τῶν Οὔγγρων.

Τί νὰ σκεφθῇ κανεὶς διὰ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς τοῦ Δούκα ; Ἀναμφιβόλως ἡ στάσις τοῦ Ἰωάννου Οὐνυάδου δὲν εἶναι πολὺ σαφής. Ἐν τούτοις τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1453, ὁ Λαδίσλαος ἐδέχθη πρεσβείαν τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ', βαθέως δὲ συγκινηθέντες πρὸ τῆς ἀγωνίας τοῦ αὐτοκράτορος ὁ

[1] Δούκας, PG, 157, στ. 1083-1086, ἔκδ. Βόννης, 273-275.
[2] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., II, 486.

Λαδίσλαος καὶ ὁ Ἀντιβασιλεὺς τὸν διεβεβαίωσαν περὶ τῆς ἀπολύτου συμπαθείας των, αὐθωρεὶ δὲ ἔγραψαν εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Ε΄ ζητοῦντες ὁδηγίας καὶ δηλοῦντες συγχρόνως ὅτι εἶναι ἕτοιμοι, συμφώνως πρὸς τὴν ἔνδοξον παράδοσιν τῆς Χριστιανικωτάτης Οὐγγαρίας, νὰ λάβουν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἐναντίον τῶν Τούρκων Σταυροφορίαν τῆς Δύσεως. Προκύπτει ὅθεν ὅτι θὰ κατεβάλλετο σοβαρὰ προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς Οὐγγαρίας, ἀλλ᾽ ὁ πάπας δὲν ἀπήντησεν ἐγκαίρως.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἰδίου ἔτους 1453 μεταξὺ Μαρτίου καὶ Ἰουνίου ὁ βασιλεὺς Λαδίσλαος καὶ ὁ Οὐνυάδης ἔδωσαν πολὺ μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Φλωρεντίας, ἡ ὁποία τοὺς παρεκίνει νὰ εἰσβάλουν εἰς τὸ Φριούλ, κτῆσιν τῆς Ἑνετίας. Ἐν συντόμῳ, ἡ ἰταλικὴ ἀναρχία ἐξηκολούθει νὰ εἶναι καταφανής. Ἐχρειάσθη νὰ ἀπειληθῇ ἀπ᾽ εὐθείας ἡ Οὐγγαρία ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄ διὰ νὰ ὀρθωθῇ ἐναντίον του καὶ νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν ἀήττητον σουλτάνον τὴν συντριπτικὴν ἧτταν τοῦ Βελιγραδίου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ΄ ΚΑΙ ΑΛΦΟΝΣΟΣ Ε΄ ΤΗΣ ΑΡΑΓΩΝΟΣ

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγῶνος καὶ τῆς Νεαπόλεως, Ἀλφόνσος Χριστιανός, συγχρόνως δὲ λίαν φιλόδοξος, ἐσκέπτετο σαβαρῶς ἐὰν οὐχὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ἱδρύων νέαν λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, τοὐλάχιστον ὅμως νὰ ἐπέμβῃ ἐνεργῶς εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Βυζαντίου. Οὕτως εὑρίσκετο πρὸ καιροῦ εἰς σχέσεις μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ καὶ πρὸ τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Πράγματι εἰς τὰς 22 Αὐγούστου 1448, ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ τῆς Ἀραγῶνος ἔγραφε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ἦτο ἀκόμη ἁπλῶς Δεσπότης τοῦ Μορέως, ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας ἐδικαιολογεῖτο διότι δὲν εἶχε δυνηθῇ πρὸ δύο ἐτῶν νὰ τὸν βοηθήσῃ ἐναντίον τῶν Τούρκων [1], καὶ τοῦτο παρ᾽ ὅλας τὰς ἐπισήμους ὑποσχέσεις βοηθείας τὰς ὁποίας, φαίνεται, τοῦ εἶχε δώσει. Ἀλλ᾽ ἡ ἐν Ἰταλίᾳ κατάστασις τὸν εἶχεν ἐμποδίσει «μὲ τὰς περιπετείας, αἵτινες ἀδιακόπως διεδέχοντο ἀλλήλας ὡς οἱ κρίκοι ἁλύσεως.» Τοῦτο δὲ ἐγένετο καὶ μέχρι τέλους ἡ ἀφορμὴ τῆς Ἰταλικῆς ὀλιγωρίας.

Ἐν τούτοις αἱ ἐπαφαὶ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ καὶ τοῦ Ἀλφόνσου Ε΄ ἐξηκολούθησαν συχναὶ καὶ φιλικαί, τῷ 1451 μάλιστα ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ ὑπέγραφεν σύμφωνον συμμαχίας μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Δραγάτση, τοῦ Δεσπότου Δημητρίου [2]. Ὅτε δὲ ὁ κίνδυνος διεγράφη

[1] W. Norden, Das Papsttum und Byzanz, Berlin 1903, 137.
[2] N. Iorga, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., II, 453.

σαφῶς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ἀπηύθυνε τὰς ἐκκλήσεις του πρὸς τὴν Δύσιν, τότε ἰδίως ὁ Ἀλφόνσος τῆς Ἀραγῶνος προσέφερεν ἐκ νέου τὴν βοήθειάν του εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ Σφραντζῆς γράφει [1] : «... δωρηθῆναι αὐτῷ τὴν Λῆμνον ἐζήτει καὶ ἔσηται κατὰ τῶν Τούρκων διὰ θαλάσσης ἀεὶ καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐν ἀνάγκῃ βοήθεια· καὶ ἐπράττετο.» Ἀλλὰ συντόμως καὶ διὰ πολλοστὴν φορὰν ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ ἐδείχθη καὶ πάλιν ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ τὰς ὑποχρεώσεις του ἐξ αἰτίας τῆς ἐν Ἰταλίᾳ καταστάσεως. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται εἶναι, ὡς φαίνεται, προγενέστεραι τοῦ Ἰανουαρίου 1453, διότι, ὅταν ὁ Ἰουστινιάνης ἔφθασεν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ τοῦ προσέφερεν τὴν Λῆμνον τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ τῆς Ἀραγῶνος δὲν εἶχε δεχθῆ.

Οὐχ ἧττον ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπεθύμει νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ σύμμαχός του Ἑνετία τοῦ ἔγραφε πράγματι τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1453 προτρέπουσα αὐτὸν νὰ ἑνώσῃ τὰς προσπαθείας του μὲ τὰς ἰδικάς της ὑπὲρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως [2]. Τὸν Μάρτιον ἐπίσης τοῦ 1453, ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ ἐδέχθη τινὰ ὀνόματι Μιχαὴλ Τραππέριον, σταλέντα ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον ΙΑ΄. Ὁ Τραππέριος οὗτος ἦτο ἐπιφορτισμένος νὰ ζητήσῃ διὰ μίαν ἔτι φορὰν τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀλφόνσου Ε΄ καὶ τρόφιμα διὰ τὴν πρωτεύουσαν [3]. Συνεπείᾳ τῆς πρεσβείας αὐτῆς ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ τῆς Ἀραγῶνος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Δόγην τῆς Ἑνετίας Φραγκίσκον Φόσκαριν, πλοῖον διὰ νὰ μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν 400 ἁμάξια σίτου, προερχόμενα ἀπὸ τὰς ἐν Σικελίᾳ κτήσεις του. Ἆρά γε τὸ πλοῖον αὐτὸ συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ ἐκείνων τὰ ὁποῖα διέσπασαν τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1453 ; Δυνατὸν τοῦτο, ἐὰν ὁ Τραππέριος εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἐπισπευθῇ ὁ ἀπόπλους του [4].

Ὀλίγον ἀργότερον δεύτερος βυζαντινὸς ἀπεσταλμένος παρουσιάζετο εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ὁ Μανουὴλ Ἄγγελος Παλαιολόγος. Ἦτο καὶ οὗτος ἐπιφορτισμένος νὰ διαπραγματευθῇ νέαν ἀγορὰν σίτου. Οἱ ὅροι τῆς ἀγοραπωλησίας εἶναι, ἄλλωστε, ἐνδεικτικοὶ τῶν ἐλπίδων, ἃς ἐξηκολούθει νὰ τρέφῃ ἡ Εὐρώπη ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ σῖτος, πράγματι, θὰ ἐφορτώνετο εἰς τὴν Μανφρεδονίαν ἐπὶ δύο ἑνετικῶν πλοίων τὰ ὁποῖα θὰ ἀπέπλεον διὰ Κωνσταντινούπολιν τὸν Μάϊον τοῦ 1453, θὰ μετεφέρετο δὲ μέχρι τοῦ τόπου τοῦ προορισμοῦ του «δι᾽ ἐξόδων καὶ ὑπ᾽ εὐθύνην τοῦ

[1] Σφραντζῆς, PG, 156, στ. 913 - 914, ἔκδ. Βόννης, 327.
[2] N. Iorga, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., III, 280 - 281.
[3] C. Marinesco, Contribution à l'histoire des relations économiques entre l'Empire byzantin, la Sicile et le royaume de Naples de 1419 à 1453. Ve Congrès Intern. des Et. Byz. 1936, 211 - 212.
[4] C. Marinesco, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., 214.

πωλητοῦ». Ἐὰν βεβαίως ἡ Ἑνετία καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγῶνος ἐπίστευον τότε, ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχεν ἀνεπανορθώτως ἀπολεσθῇ, δὲν θὰ διεκινδύνευον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τελείως ἀνωφελῶς, ἡ μὲν τὰ πλοῖά της, ὁ δὲ τὰς προμηθείας του. Φαίνεται βέβαιον, ὅτι ἡ Εὐρώπη ἤρχιζε πλέον νὰ συγκινῆται καὶ ὅτι προητοιμάζετο σοβαρῶς νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ'· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β', συνειδὼς καὶ αὐτὸς τὴν ἐπερχομένην κατ' αὐτοῦ ἀπειλήν, ἔκρινε φρονιμώτερον νὰ προλάβῃ τὴν δυτικὴν ἀντεπίθεσιν καὶ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσῃ ἔχων ἤδη τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του. Οὕτω πως ἡ πρὸς τὸ Βυζάντιον βοήθεια τόσον τοῦ Ἀλφόνσου Ε' τῆς Ἀραγῶνος ὅσον καὶ ἡ τῆς Ἑνετίας παρέμειναν εἰς τὸ στάδιον τῆς συλλήψεως. Ἡ διαπίστωσις αὕτη, ἔστω καὶ ἐὰν κατά τι μειώνει, δὲν ἐξαλείφει ὅμως οὐδόλως τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς Δύσεως διὰ τὴν πτῶσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ' ΚΑΙ Ο ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Γ'

Ὁ Φρειδερίκος ὁ Γ' βλέπων ὅτι ἡ κρίσιμος κατάστασις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπησχόλει ὁλονὲν καὶ περισσότερον τὰς δυνάμεις τῆς κεντρικῆς καὶ μεσογειακῆς Εὐρώπης, ἐσκέφθη ὅτι ὤφειλεν ὁπωσδήποτε νὰ ἀσκήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν αὐτοκρατορικήν του ἐξουσίαν, ἔστω καὶ μόνον διὰ λόγων.

Πλήρης ὑπερηφανείας ἀκόμη διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα στέψιν του τὴν 19ην Μαρτίου 1452, ὁ Φρειδερίκος Γ' ἀπεφάσισε νὰ δείξῃ τί ἦτο ἱκανὸς νὰ πράξῃ. Τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς του δι' Ἰταλίαν εἶχε δεχθῆ πρεσβείαν ἐκ μέρους τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἀγαθοῦ, ἔμπλεως ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν Σταυροφορίαν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ ἡγηθῇ αὐτῆς εἰς ἡγεμών [1]. Ποῖος λοιπὸν ἡγεμὼν ἦτο πλέον ἐνδεδειγμένος ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα διὰ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν Χριστιανωσύνην ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν εὐσεβῆ ταύτην ἐπιχείρησιν, ὡς ἔλεγεν καὶ αὐτὸς ὁ Δοὺξ τῆς Βουργουνδίας; Εἰς τὰς 22 Ἰανουαρίου 1453 ὁ Φρειδερίκος Γ' ἔστειλε τὸ κάτωθι τελεσίγραφον εἰς τὸν Σουλτάνον Μωάμεθ τὸν Β', χωρὶς ἄλλωστε νὰ ἔχῃ προβλέψει τίποτε διὰ τὴν ἐνδεχομένην ὑποστήριξιν τῶν ἀπειλῶν του [2]. «Φρειδερίκος, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων πρὸς τὸν μέγαν καὶ ἰσχυρὸν ἡγεμόνα τῶν Τούρκων. Ἀπὸ μαρτυρίας ἀξιοπίστους μανθάνομεν, ὅτι ἐγκατέστησες φρούριον ἔναντι τῆς ἐνδόξου πόλεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι ἐτοποθέτησες ἐκεῖ πολεμικὰς μηχανάς· ὅτι προτίθεσαι νὰ πολιορκήσῃς τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐκδιώξῃς ἐκεῖθεν τὸν

[1] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., III, 342-344.
[2] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., II, 481-483.

Γαληνότατον Αὐτοκράτορα, τὸν ἀδελφόν μας». Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ΙΑ' ἐδήλωνεν ὁ Φρειδερίκος Γ' εἶναι ὀρθόδοξος τὴν πίστιν, οἱ Βυζαντινοὶ λαὸς χριστιανικός, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις, ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν χριστιανική. «Ὅθεν, ἐξηκολούθει ὁ Φρειδερίκος Γ', σὲ προειδοποιοῦμεν καὶ δηλοῦμεν διὰ τῆς παρούσης ἐπιστολῆς, ὅτι ὀφείλεις νὰ κατεδαφίσῃς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φρούριον (Ρούμελη—Χισσάρ) καὶ νὰ ἀπόσχῃς πάσης ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιθέσεως. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃς πρόξενος οὐδεμιᾶς ζημίας εἰς αὐτούς, οὔτε νὰ ἐπιτρέψῃς τοῦτο εἰς ἄλλον τινά. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, μὲ τὴν βοήθειαν ὅλων τῶν χριστιανῶν βασιλέων, ὅλων τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, μὲ τὴν βοήθειαν ὁλοκλήρου τῆς αὐτοκρατορίας μας θὰ ἐνεργήσωμεν οὕτως ὥστε νὰ ἐκμηδενίσωμεν τὰς προσπαθείας σου, σπεύδοντες εἰς βοήθειαν τῶν ἀγαπητῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν μας ἐναντίον τῆς ἐπιθετικῆς σου δυνάμεως. Δοθὲν ἐν τῇ νέᾳ πόλει ἡμῶν, Αὐστρίᾳ, τὴν 22αν Ἰανουαρίου 1453, ἔτος δέκατον τρίτον τῆς βασιλείας μας καὶ πρῶτον τῆς αὐτοκρατορίας μας».

Ὁ Μωάμεθ Β', ὅστις εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Ἀνδριανουπόλει, θὰ ἔλαβε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ τελεσίγραφον τοῦτο τὸν Μάρτιον τοῦ 1453. Ἀπὸ ἀλαζονείαν ἢ καὶ ἴσως ἀπὸ φόβον μήπως αἱ ὡραῖαι αὗται δηλώσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐπροδίδοντο αἱ ἀνησυχίαι τῆς Δύσεως ἐξελιχθῶσι τέλος καὶ εἰς πράξεις, ὁ Μωάμεθ Β' ἐπέσπευσε τὰς τελευταίας προετοιμασίας του. Ἡ ἀπάντησίς του εἰς τὰς μεγαλαυχίας τοῦ Φρειδερίκου Γ' ὑπῆρξεν ἀπότομος, ταχεῖα καὶ σαφής: τὴν 5ην Ἀπριλίου ὁ σουλτάνος ἐνεφανίσθη μεθ' ὅλων τῶν στρατευμάτων του πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἐπέπρωτο δὲ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν, εἰ μὴ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πρωτευούσης καὶ τὴν διὰ παντὸς καταστροφὴν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Οὕτως οἱ ἡγεμόνες καὶ αἱ κυβερνήσεις ἤρχιζαν πλέον νὰ ἀνησυχοῦν διὰ τὴν τύχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ', ἐξαιρέσει προσπαθειῶν τινων, ὁποία ἐγκατάλειψις, ὁποία ἀβελτηρία, καὶ δὴ ὁποία ἀνανδρία! Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ δικαιολογία διὰ τὴν στάσιν τῆς Εὐρώπης. Ἡ Εὐρώπη μόνον ἦτο εἰς θέσιν νὰ σώσῃ τὸ Βυζάντιον καὶ ὅμως τὸ ἀφῆκε νὰ καταστραφῇ. Βεβαίως, ἑνετικὸς στόλος εὑρίσκετο ἐν πλῷ, ὁ Ἀλφόνσος Ε' τῆς Ἀραγῶνος ἐπεσίτιζε τὴν πρωτεύουσαν ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην, μερικαὶ γαλέραι τοῦ Ποντίφηκος ἐξωπλίζοντο ἐν Ἑνετίᾳ, ἀλλ' ὁ πάπας ἐστερεῖτο τοῦ ἀπαιτουμένου κύρους καὶ ἐνεργητικότητος διὰ νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Ἰταλίας. Ἡ Γένουα καὶ ἡ Φλωρεντία, ἡ πρώτη μὲν ἐξοπλίζουσα, ἔτι κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1453, πλοῖα ἐναντίον τοῦ Ἀλφόνσου, Ε' [1], ἡ ἑτέρα δὲ ὑποκινοῦσα τὴν Οὐγγαρίαν ἐναντίον τῆς Ἑνετίας, κατενόησαν ὀλιγώτερον

[1] N. Iorga, Ἔνθ' ἀνωτ., III, 283.

παρὰ ποτὲ τὴν κρισιμότητα τῆς ὥρας ἐκείνης. Τέλος ὁ Φρειδερίκος Γ' μὲ τὰς κενὰς ἀπειλάς του ἐπέσπευσεν ἀδεξίως τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ἡ μόνη δυνατὴ ἐξήγησις διὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτὴν τῆς Εὐρώπης εἶναι, ὅτι ὑπελόγιζεν ἴσως ἐπὶ μακροχρονίου ἀντιστάσεως τοῦ Βυζαντίου. Διότι οἱ μισθοφόροι εἶχον ἤδη ἀναχωρήσει δι' ἐκεῖ, ἅπαντες δὲ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς εὑρίσκοντο ἐπὶ τόπου καὶ θὰ ὑπεβοήθουν τὸν Κωνσταντῖνον τὸν ΙΑ'. Ἡ Εὐρώπη ἐφαντάζετο ὅτι οἱ Γενουήσιοι τοῦ Γαλατᾶ θὰ εἶχον μιμηθῆ τὸ παράδειγμα τῶν Ἐνετῶν. Ἔνοχος ἀμέλεια ἐν μέσῳ τῶν δυσκολιῶν ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐπάλαισεν ἡ Εὐρώπη, ποιά τις κόπωσις μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1444 καὶ ἰδίως ὑπερβολικὴ πεποίθησις εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἑλληνικῆς ἀμύνης δίδουν μίαν πιθανὴν ἐξήγησιν εἰς τὴν ὀλιγωρίαν ταύτην τῆς Εὐρώπης, ὀλιγωρίαν τὴν ὁποίαν ἐπέπρωτο τόσον ἀκριβὰ νὰ πληρώσῃ. Τὸ γεγονὸς εἶναι τοσοῦτον λυπηρότερον, καθ' ὅσον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1453 ὑπῆρχον ἀκόμη εἰς τὴν Δύσιν ἀρκεταὶ δυνάμεις ἕτοιμοι διὰ Σταυροφορίαν. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθές, ὅτι ὁλόκληρος ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀκολουθοῦσα τὸν Κωνσταντῖνον ΙΑ', θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρθωθῇ καὶ νὰ καλέσῃ εἰς βοήθειάν της τὴν Εὐρώπην, συγχρόνως δὲ νὰ συνδράμῃ τιμίως τοὺς ὑπερασπιστάς της.

Πλὴν ὅμως ὁ φανατικὸς κλῆρος ἔπραξε τὸ πᾶν διὰ νὰ ἐξεγείρῃ μὲ τὴν βιαίαν πολεμικήν του τὸν λαὸν ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐν ὀνόματι τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἤρχοντο πρὸς βοήθειάν του ἢ τοὐλάχιστον ἔπραξε τὸ πᾶν διὰ νὰ ὁδηγήσῃ τὸν λαὸν εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ τὰ συμφέροντά του μετὰ τῶν τοῦ κλήρου. Βεβαίως, παρ' ὅλην τὴν δυτικὴν ἐπιρροήν, ἥτις εἶχεν εἰσχωρήσει πολλάκις ἀρκετὰ βαθέως εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτισμόν, ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς ἐξηκολούθει ἀπὸ τοῦ 1204 βαθὺς καὶ ἰσχυρός. Ἡ εὐθύνη δὲν ἐβάρυνεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ Βυζάντιον· ἀλλὰ δὲν θὰ ἔπρεπεν ἆρά γε οἱ Ἕλληνες νὰ ἀναλογισθοῦν ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ διέπραττον ὠμότητας κατὰ πολὺ μεγαλυτέρας ἀπὸ τὰς τῶν Σταυροφόρων τοῦ 1204; Καὶ ἐνώπιον ἀκόμη τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων οἱ Λατῖνοι καθὼς καὶ οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν τὴν ἰδίαν μοιραίαν ἔλλειψιν κατανοήσεως καὶ παρέμειναν ἀδιάλλακτοι. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ μεγαλυτέρα ἀτυχία τοῦ Βυζαντίου ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέρρευσαν ὅλαι αἱ λοιπαὶ καὶ ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς τελικῆς καταστροφῆς.

Τὸ Βυζάντιον, ἀποφασίσαν νὰ παρίδῃ τὴν λατινικὴν βοήθειαν, ἔπραξε τοὐλάχιστον πᾶν ὅ,τι ἔπρεπε διὰ νὰ σώσῃ ἑαυτό; Βεβαίως ἔγιναν ἐπισημόταται λιτανεῖαι προπορευομένης τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, προστάτιδος τοῦ Βυζαντίου, βεβαίως ἐτελέσθησαν πολυάριθμοι καὶ κατανυκτικώταται λειτουργίαι εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἀλλ' ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸν Κωνσταντῖνον ΙΑ', τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν, καθὼς καὶ μικρόν τινα ἀριθμὸν εὐγενῶν, μόνον οἱ μισητοὶ Λατῖνοι ἐφρούρησαν τὰ τείχη τοῦ Θεοδοσίου καὶ παρέτειναν ἐπὶ δύο μῆνας τὴν ὕπαρξιν τῆς αὐτοκρατορίας λαμπρύνοντες τὰς τελευταίας ἡμέρας της μὲ ἀκτῖνα δόξης.

Ἡ κατάπτωσις τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἐχρονολογοῦντο πρὸ καιροῦ καὶ δυσχερὴς ἦτο ἡ ἀποτίναξις μακροχρονίου παρελθόντος ἀπαρνήσεως καὶ ἐγκαταλείψεως εἰς τὴν μοῖραν. Παρὰ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τὸν Δούκαν τὸν Σφραντζῆν, τὸν Λεονάρδον τὸν Χῖον καὶ τὸν Ἰσίδωρον τοῦ Κιέβου οὐδὲν ἐπιτρέπει νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ λαὸς τοῦ Βυζαντίου ἔλαβε σοβαρῶς ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Charles Diehl [1] παρὰ τὴν τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν θείαν προστασίαν, διεφαίνετο αἴσθημά τι ἀπαισιοδοξίας εἰς τοὺς Βυζαντινούς, οἵτινες ἐδέχοντο ὅτι τὰ πεπρωμένα τῆς πρωτευούσης καὶ τῆς βασιλείας ἔφθανον εἰς τὸ τέρμα των καὶ οἵτινες ἐκ τῶν προτέρων ἀνέμενον τὴν τελευταίαν ἡμέραν.

Τοιουτοτρόπως τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' ἀπέβαινε δυσχερέστατον, διότι τὰ ἐμπόδια ἦσαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Καὶ ὅμως διεκυβεύετο αὐτὴ αὕτη ἡ τύχη τοῦ Βυζαντίου. Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ ἦτο πράγματι τόσον εὐμενὴς πρὸς τοὺς Λατίνους ὅσον ἐφαίνετο; Δὲν γνωρίζομεν καλῶς τὴν προσωπικότητα τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ'. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του μετῆλθεν ἀναμφισβητήτως πολιτικὴν χαλαρὰν χαριζόμενος περισσότερον τοῦ δέοντος εἰς τὸ λατινόφοβον περιβάλλον του. Ἐχρειάσθη ἡ ἄμεσος ὄψις τοῦ κινδύνου διὰ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εὐρωπαϊκῆς βοηθείας. Εἶναι δίκαιον εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ τὸν μεμφθῇ τις διότι ἀπεξενώθη προκαταβολικῶς καὶ τοῦ ἐναπομείναντος μέρους τῆς αὐτοκρατορίας του διὰ νὰ πληρώσῃ τοὺς ἐκ τῆς Δύσεως συμμάχους του, οἵτινες ἦσαν προπαντὸς ἐπιχειρηματίαι; ἀσφαλῶς ὄχι. Δίδων τὴν Μεσημβρίαν ὡς φέουδον εἰς τὸν Ἰωάννην Οὐνυάδην καὶ τὴν Λῆμνον εἰς τὸν Ἀλφόνσον Ε' τῆς Ἀραγῶνος καὶ κατόπιν εἰς τὸν Ἰουστινιάνην, ἐνήργει καλλίτερον ἢ ἐὰν ἄφινε νὰ πέσουν τὰ μέρη ταῦτα εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ ἐπετύγχανεν οὕτω νὰ λάβῃ τὴν ἀναγκαίαν βοήθειαν διὰ νὰ σώσῃ ὅ,τι ἠδύνατο ἀκόμη νὰ σωθῇ: τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ πλησιέστερα περίχωρα. Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἡ δρᾶσις τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' ἐγγίζει τὰ ὑψηλότερα ὅρια τῆς ψυχικῆς εὐγενείας εἶναι ὅτι ἀφιέρωσεν ἀποκλειστικῶς ἑαυτὸν εἰς τὴν ἑνοποίησιν τῆς ἀμύνης, ἐπικαλούμενος τὰ κοινὰ ἰδανικὰ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἐμψυχώσουν καὶ νὰ συμφιλιώσουν Λατίνους καὶ Βυζαντινοὺς ἡγέτας. Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ἔδιδε συνεχῶς τὸ παράδειγμα καὶ τὸ ἔδωσε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς μόνος, πιστὸς εἰς τὴν γραμμὴν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τῆς συγκρούσεως χαράξει. Ὁ Κωνσταν-

[1] Ch. Diehl, De quelques croyances byzantines sur la fin de Constantinople, Byz. Zeitschr. 30 (1929 - 1930), 192 - 196.

τῖνος ΙΑ' δὲν εἶχε βεβαίως τὴν πολιτικὴν μεγαλοφυΐαν, ἥτις ἐχρειάζετο διὰ νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα του. Ἀληθὴς χριστιανός, ἀνδρεῖος στρατιώτης ἀλλὰ μέτριος διπλωμάτης, ἐδέχθη κληρονομίαν πολὺ βαρεῖαν διὰ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετε καὶ ἐπλήρωσε δι' αἰῶνας ὁλοκλήρους παρακμῆς. Ἀλλ' ἐγνώριζε νὰ ἀποθάνῃ ὡς αὐτοκράτωρ, ἐν μέσῳ τοῦ στρατοῦ του, ἀντιμετωπίζων τὸν ἄπιστον, περιβάλλων οὕτω μὲ τελευταῖον φωτοστέφανον δόξης τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ὑπέκυψεν ἐνδόξως εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ Τούρκου νικητοῦ.

R. GUILLAND

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΤΟΚΑΪΑΣ

Αἱ κατωτέρω ἐπιστολαί, πέντε τὸν ἀριθμόν, ἀντεγράφησαν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ πατριαρχείου τοῦ Κάρλοβιτς καὶ φέρουσιν ἀριθμὸν ταξινομήσεως 1, 7, 8, 9, 17, ἐγράφησαν δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1693 (17) καὶ 1727 (1) ἐκτὸς μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἥτις εἶναι ἀχρονολόγητος. Αἱ τρεῖς ἐπιστολαὶ (7, 8, 9) ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν καθηγουμένων τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων ἡ μία (1) ὑπὸ τοῦ καθηγουμένου τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας Ἀρσενίου καὶ ἡ ἑτέρα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ὅστις ἐπατριάρχευσε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1669 – 1707. Πᾶσαι αἱ ἐπιστολαὶ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐν Αὐστροουγγαρίᾳ κοινότητος Τοκάϊα, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ οἴκου Ρακόζη συμπηχθεισῶν[1]. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπιστολογράφων οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἤτοι οἱ ἡγούμενοι τοῦ Βατοπεδίου Φιλόθεος καὶ Ναθαναὴλ καὶ ὁ ἡγούμενος Μεγίστης Λαύρας Ἀρσένιος εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἄγνωστοι ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ἐκ τῶν ἀνεκδότων τούτων ἐπιστολῶν καθίσταται σαφὲς ὅτι οἱ Ἕλληνες οἱ ἀποτελοῦντες τὴν κοινότητα ταύτην, ἐκτὸς τῆς δημιουργηθείσης ὑπ' αὐτῶν «κουμπανίας», ἐχρησιμοποίουν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ναοῦ τῆς κοινότητός των διαφόρους ἱερεῖς ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Οἱ ἐφημέριοι οὗτοι τῆς κοινότητος προήρχοντο ἐκ τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἄθω.

Οἱ μέχρι σήμερον μελετήσαντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Τοκάϊας ὑποστηρίζουσιν ὅτι μετὰ τὸ 1734 ἐστάλη εἰς τὴν ὡς ἄνω κοινότητα ἱερεύς[2], νῦν ὅμως διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν πέντε ἐπιστολῶν νομίζομεν ὅτι ἡ χρονολογία δέον νὰ τροποποιηθῇ.

Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ἐπὶ πλέον παρέχονται διάφοροι πληροφορίαι περὶ

---

[1] Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης κοινότητος ὅρα Σπυρ. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ν.Ε., Η', 1911, σσ. 275 ἑξ.

[2] Λάμπρος, Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 267 κ.ἑξ.

τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καταστάσεως τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερῶν Μονῶν καὶ τῆς λογιότητος τῶν διοικούντων αὐτάς.

Τῶν κειμένων διετηρήθη ἡ ὀρθογραφία, ἠριθμήθησαν δὲ ταῦτα κατὰ τὴν σειρὰν τῆς χρονολογίας αὐτῶν.

ΘΕΜ. ΒΟΛΙΔΗΣ

1.

Ἀρχεῖον Πατριαρχείου Κάρλοβιτς, ἀριθ. ταξινομήσεως 17 (διὰ κυανῆς μολυβδίδος).

Δοσίθεος ἐλέῳ Θ<εο>ῦ Π<ατ>ριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως
Ἱ<ερουσα>λὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης.

† Ἐντιμώτατε καὶ χρησιμώτατε ἄρχων πασιᾶ κῦρ Μάρκω μετὰ πάντων
τῶν | εἰς τὴν ἄνω Οὐγκρίαν εὑρισκομένων ὀρθοδόξων πραγματευτῶν· πάν-
5 τες ὁμοῦ τέκνα ἐν Κ<υρί>ῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος· χάρις εἰρήνη
καὶ ἔλεος εἴη ὑμῖν | ἅπασιν ἀπὸ θεοῦ, καὶ ἀπὸ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοδόχου
τάφου βοήθεια ἁγιασμός, καὶ | ἐπίσκεψις· παρ' ἡμῶν δὲ εὐχὴ εὐλογία καὶ
συγχώρησις· παρακαλῶ τὴν ἐντι|μότητά σου ἄρχων κὺρ Μάρκω τὰ γράμ-
ματα αὐτὰ τὰ δύο· νὰ τὰ στείλλης μὲ | πιστὸν καὶ σίγουρον ἄν<θρωπ>ον
10 καὶ μὲ τὸ πρῶτον· νὰ τὰ στείλλης εἰς τὸ κουμαράνι τὸ ἕνα | νὰ δωθῇ τοῦ
χατζῆ Ἰω<άννου>, καὶ τὸ ἄλλο τοῦ ἀρχιεπισκόπου κὺρ Ἀρσενίου· καὶ
παρακα|λοῦμεν νὰ τὰ στείλλετε σίγουρα διατὶ εἶναι ἀναγκαῖα· καὶ αὐτοῦ
παρακα|λοῦμεν τὸ κουτὶ τοῦ ἁγίου Τάφου νὰ κάμετε νὰ γυρίζῃ καθὼς πρέ-
πει· καὶ νὰ ἐ|πιμελῆσθε νὰ ἀφίνουν οἱ ἀδελφοὶ τίποτα ἀφιερώματα εἰς τὸν
15 ἅγιον Τάφον· | καὶ εἴτε ἔχετε συναγμένα νὰ μᾶς τὰ στείλλετε ἢ ἐδῶ εἰς τὴν
Ἀδριανούπολιν, ἢ | εἰς τὴν Βλαχίαν εἰς τὸ Μπουκαρέστη εἰς τὸν ἡγούμενον
τοῦ ἁγίου Γεωργίου παπᾶ κῦρ Μα|λαχίαν· ἢ εἰς τοῦ κῦρ Πάλκου εἰς τὸ
Ἐρδέλι καὶ ἔτζι ἔρχονται εἰς χεῖρας μας. | ἡ ἐντιμότης σας εἶστε τοῦ Ἁγίου
Τάφου τέκνα, ἀδελφοί· καὶ εἶστε ἄρχοντες τίμιοι | καὶ ζηλωταὶ τῆς ὀρθοδό-
20 ξου πίστεως· καὶ ἐπὶ τούτοις φρόνιμοι καὶ συνετοί· καὶ νὰ κάμετε τὸ καλλί-
τερον διὰ τὴν βοήθειαν τῶν πτωχῶν τῆς ἁγίας πόλεως Ἱ<ερουσα>λήμ. |
καὶ εἶναι τοῦτο συμφέρον εἰς τοῦ λόγου σας καὶ ψυχικά, καὶ σωματικά· καὶ
ἔτζι | παρακαλοῦμεν νὰ κάμετε ἵνα καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ θ<εο>ῦ, καὶ
Κ<υρίο>υ ἡμῶν Ἰησοῦ | Χριστοῦ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν ∴ Ἀπὸ
25 Ἀδριανουπόλεως. 1693 νοεμβρίου 22.

† Ὁ Ἱεροσολύμων καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

Ἔξωθεν τῆς ἐπιστολῆς ἡ ἐπιγραφή :

† Τῷ ὁσιοτάτῳ ἐν μοναχοῖς καὶ ἐν Χ<ριστ>ῷ | ἡμῶν ἀδελφῷ, κ<υρί>ῳ, κὺρ Ἰακώβῳ· ἀδελφῷ τοῦ μακαρίτου παπὰ Συμεῶν τοῦ Βατοπαιδινοῦ· ὑγιώς :—

Εἰς τὴν κουμπανίαν τῆς τοκάϊας :—

2.

(Ἄνω ἀριστερὰ ἀποτύπωμα τῆς σφραγῖδος τῆς ἱ. Μονῆς Βατοπεδίου), Κάρλοβιτς, ἀριθμὸς ταξινομήσεως 7.

† Ἐντιμότατοι, καὶ πανευγενέστατοι ἄρχοντες καὶ πραγματευταὶ χρισι-
μότατοι, τοῦ δὲ ἁγίου ἡμῶν μο|ναστηρίου ἐν Χ<ριστ>ῷ ἰγαπιτὴ ἀδελφοί,
καὶ συνδρομηταὶ προθυμότατοι· κύριε, κὺρ Σπυρίδονα, καὶ κὺρ | Κωνσταν-
τίνε, καὶ κὺρ Κότζο· καὶ κὺρ Μιρτζή, τὴν ἐντιμότητά σας ἀκριβῶς χαιρε-
5 τούμεν, καὶ μὲ τὴν | χάριν τοῦ παναγίου πν<εύματο>ς εὐλογούμεν· ἡμεις
ἅπαντεσ οἱ κατοικούντεσ ἐν τη ἱερά, βασιλικῆ | καὶ π<ατ>ριαρχικῆ μεγή-
στη μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου· δεόμενοι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ<ησο>ῦ Χ<ρι-
στο>ῦ, καὶ τῆς ὑπεραγίας | ἡμῶν Θ<εοτό>κου· τῆς Εὐαγγελίστριας, καὶ
θαυματουργοῦ βηματαρήσης· ἵνα διατηρίει, καὶ δια|φυλάττει τὴν ἐντιμότητά
10 σας, ὁμοῦ καὶ ὅλην τὴν κουμπανία, ἀνωτέρους παντὸς ἀνιάρου συναντίμα-
τος, | μετ' εὐδαιμονείας, καὶ ὑγηηνῆς καταστάσεως· Ὁ ἡμέτερος πν<ευ-
ματ>ικὸς παπὰ κὺρ Συμεῶν, ὁποῦ εὑρίσκεται εἰς τὰ αὐτόθι, μᾶς ἔστηλεν
γράμμα, φανερόνοντας πρὸς ἡμᾶς, τὴν καλὴν δεξίω|σιν, καὶ ἀγαθὴν ἐπιή-
κηαν, καὶ συνδρομήν, καὶ βοήθειαν, ὁποῦ ἐδίξαται πρὸς αὐτόν, καὶ | τὴν
15 ἄκραν εὐλάβειαν, καὶ θερμὴν ἀγάπην ὁποῦ ἔχεται, εἰς τὸ ἅγιον ἡμῶν μονα-
στήριον· Ὅθεν εὐχαριστοῦμεν, καὶ ὑπερευχαριστοῦμεν, τῆς ἐντιμότητό σας.
ὅποῦ δὲν ἐπαῦ|σεται, βοηθούντεσ καὶ ἐλεοῦντες τὸ ἅγιον ἡμῶν μοναστή-
ριον· διὰ τούτο καὶ | ἡμεῖς, δὲν παύομεν καθεκάστην παρακαλόντας τὴν
ὑπεραγίαν ἡμῶν Θ<εο|τόκον, ἵνα σας διαφυλάττει ἐκ παντὸς κακοῦ καὶ
20 πονιροῦ συνατίματος μὲ | ἄκραν ευδαιμονείαν, καὶ ὑγιηνὴν κατάστασιν·
παρακαλοῦμεν ὅμως τὴν ἐν|τημότητά σας, ὡς φίλους καὶ ἀδελφοὺς τοῦ ἁγίου
ἡμῶν μοναστηρίου· νὰ | ἀγαπάτε, καὶ εἰς το εξῖς τὸν ἡμέτερον πν<ευ-
ματ>ικόν, παπὰ κὺρ Συμεῶν. | καὶ συνδράμεται, καὶ βοηθήσατε αὐτὸν
ἐνέργῳ καὶ λόγῳ, καὶ ἐλεήσατε | πλουσιοπαρόχως, διὰ τὸν τοὺς ἐλεήμονας
25 μακαρίζοντα κ<ύριο>ν· καθὸς ποτὲ | εἴχεται τὸν μακαρίτη τὸν παπὰ
Κλήμη· ἔτζη παρακαλούμεν νὰ ἀγαπάτε | καὶ αὐτόν· καὶ να ἔχη τὸ ἅγιον
ἡμῶν μοναστήριον, μερικὴν βοήθειαν, ἀπὸ | τὴν πολιτίαν αὐτήν, τόρα εἰς
ταῖς χαριτομένες σας ἡμέρες· ἵνα καὶ παρημῶν | ἔξηται τὸ ἱερὸν μνημόσυ-

νον, καὶ τὴν εὐχαριστείαν παντοτηνήν· ὁ δὲ τὸν ἁπάντων | κ<ύριο>ς·
30 *θέλη σὰς ἀντιβραβεύσι τὴν χάριν μυριοπλάσιον, ἐν τὸ νῦν αἰῶνι, καὶ ἐν*
τῶ | μέλωντι· καὶ ὡς ἐλεήμονες ἀξιοθείηται τῆς βασιλείας τῶν οὐ<ρα>νῶν·
μετὰ πάν|των τῶν δικαίων, ἀμήν :—,αψκβ :—κατὰ μήνα ἀπρίλλιον :—
† ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς π<ατ>ριαρχικῆς μεγίστης
μονῆς τοῦ Βατο|παιδίου· Φιλόθεος ἱερομόναχος καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἐν Χ<ρι-
35 *στ>ῶ ἀδελφοί :—*

3.

Ἀρχεῖον Πατριαρχείου Κάρλοβιτς, ἀριθ. ταξινομήσεως 8 (διὰ κυανῆς μολυβδίδος).

† Ὁσιότατε ἐν μοναχοῖς, καὶ τέκνον ἡμέτερον, καὶ ἀδελφὲ τοῦ ἁγίου
μοναστηρίου, | κὺρ Ἰάκωβε· τὴν ἁγιοσύνην σου εὐχητικῶς χαιρετούμεν καὶ
ἀδελφικῶς ἀσπαζόμεθα· δεόμε | τῆς θαυματουργοῦ ἡμῶν βηματαρησης,
διὰ τὴν εἰγίαν σου. τὸ παρόν μας οὐκ εἶν | εἰς πλάτος μοναχὰ μανθάνοντας
5 *τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ σας τὸν θάνατον, ἐλιπήθημεν | κατὰ πολλὰ καὶ ἐδα-*
κρύσαμεν εἰς τὴν λύπην τοῦ ἀδελφοῦ μας καὶ εἰς τὴν τήχην τοῦ μο|ναστη-
ρίου, ὁποῦ δὲν εἴχαμεν τύχην καλὴν νὰ ζήσι ὁ μακαρίτης να δουλεύσι τὸ
μοναστή|ριον· ὅμως τί μας περνὰ νὰ εἴπουμεν μοναχὰ ὁ θεὸς νὰ τὸν ἀνα-
παύση εἰς τοὺς κόλπους | τοῦ Ἀβραάμ· καὶ τῆς ἁγιοσύνης σου νὰ δήδη
10 *ὑγίαν. Ὅλοι μας αὐτὸν τὸν δρόμον θέλη ἀπεράσο|μεν· μοναχὰ ἀδελφέ, ἰδοῦ*
ὁποῦ γραφομαι αὐτοῦ μέσα τὸν πραγματευτάδων, καὶ ἐκαμαμεν ἐ|πίτροπον
τὸν κὺρ Κωνσταντῖνον Μελενικιώτη· νὰ περιλάβη τὸ τίποτες τοῦ μακαρίτου
ἀδελφοῦ σου. | διὰ νὰ μὴν χαθῆ καθὸς μᾶς γράφουν καὶ ἀπ᾽ αὐτοῦ οἱ πρα-
γματευταδεσ· καὶ ἐκεῖνος πάλαι νὰ τὰ ἐγχηριζη τῆς ἁγιωσύνης σου νὰ τὰ
15 *φέρης εἰς τὸ μοναστήριον· καὶ ἔτζη να καμης καλόγερέ μου λαμβάνον|τας*
το ἅγιον λείψανον καὶ εἴτι ἄλλον καὶ ἂν εἶναι ἔπαρτα καὶ ἔλα εἰς τὸ μονα-
στήριον· ἔτζι νὰ | κάμης παιδί μου νὰ ἔχης τὴν εὐχην τῆς Παναγίας ὡς σὰν
ἰκοκήρις ὁποῦ εἶσαι καὶ ἀδελφὸς τοῦ μονα|στηρίου. Οἱ πατέραις ὅλοι,
μικροί τε καὶ μεγάλοι σε χαιρετοῦν· ἐξ ὄχος δὲ σε χαιρετᾶ ὁ πατέρας σου,
20 *καὶ ὁ παράδελφός σου ὁ γέρω Παΐσιος· καὶ ὁ χατζὴ Εἰγνάτιος· ταῦτα, καὶ*
καλὴν ἀντάμοσιν νὰ δόσι ὁ θ<εό>ς·
,αψκβ΄ : –Μαΐου ιε΄. † Προηγούμενος· καὶ σκευοφύλαξ. Φιλόθεος :—
ἐκ Βατοπαιδίου :—

Ἔξωθεν τῆς ἐπιστολῆς ἡ ἐπιγραφή :

† Τῶ ὁσιοτάτῳ ἐν μοναχοῖς, καὶ ἐν Χ<ριστ>ῶ | ἡμῶν ἀδελφῶ,

κ<υρί>ῳ, κὺρ Ἰακώβῳ· | ἀδελφῶ τοῦ μακαρίτου παπὰ Συμεῶν | τοῦ Βα-
τοπαιδινοῦ· ὑγιῶς :—
Εἰς τὴν κουμπανίαν τῆς τοκαΐας :—

4.

Ἀρχεῖον Πατριαρχείου Κάρλοβιτς, ἀριθ. ταξινομήσεως 1.
(Ἄνω, ἐν τῷ μέσῳ, ἀποτύπωμα τῆς σφραγῖδος τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγ. Λαύρας).

† Ἐντιμότατοι, εὐγενέστατοι καὶ πασης τελείας τιμῆς καὶ φρονήσεως |
ἄξιοι πραγματευταί· τέκνα ἐν Χ<ριστ>ῷ ποθεινότατα, καὶ εὐλαβείᾳ δια-
φέρον|τα, τῇ καθ᾽ ημᾶς μεγίστῃ καὶ περιωνύμῳ ταυτῃ λαύρᾳ ἀνέκαθεν· οἱ
ἀπὸ | ὅλης τῆς εὐλογημένης κουμπανίας τῆς Τοκαγίας, ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ
5 *τῶν | ἑσπερίων· χαίρετε ἀπαξάπαντες ὁμαθυμαδὸν καὶ ἀεὶ ὑγιαίνετε ἐν |*
κ<υρί>ῳ. Τῇ ὑμετέρᾳ ἐντιμότητι τὴν πρεποῦσαν μετάνοιαν, μετὰ τῆς | συνή-
θους εὐχῆς καὶ ἐπισκέψεως πατρικῶς ὁμοῦ, καὶ πνευματικῶς ἀπονέ|μομεν,
καὶ ἐκτενῶς τὸν ἅγιον τῆς δόξης θ<εό>ν ἱκετεύομεν διὰ πρεσβειῶν
τῆς | ὑπεραγίας ἡμῶν θεοτόκου, καὶ ὑπεράγνου θεομήτορος τῆς οἰκονόμου,
10 *καὶ | τοῦ ὁσίου τε καὶ θεοφόρου π<ατ>ρ<ὸ>ς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ*
ἐν τῷ Ἄθῳ, ὅπως | εἴητε ὡς τέκνα φωτός, ἄνωθεν ὑπὸ τὴν νεφέλην τοῦ
θείου καὶ ζωαρχι|κοῦ πν<εύματο>ς σκεπόμενοι, καὶ ἐπινομὰς ὀρθοδόξους,
καὶ σωτηρίους | νεμόμενοι, ἀπήμαντοι, ἀβλαβεῖς τε, καὶ ὑγιεῖς μετα πολ-
λῆς καὶ καλῆς | εὐτυχίας ἐφόρου ζωῆς σας· πρὸς δὲ τούτοις, ἔχοντες ἅμα
15 *καὶ τὸ ἱερὸν | μνημόσυνον τῆς καθ᾽ ἡμᾶς λαύρας αἰώνιον ἐν τῷ μέλλοντι,*
δι᾽ οὗ | κληρονόμοι γέννησθε τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἡμεῖς ἄρχον-
τες | τίμιοι, ἀνέκαθεν ἀκούομεν τὰ τῆς φήμης σας, καὶ ἔχομεν μεγάλην | χα-
ρὰν ὑπὲρ τοῦ γένους μας· καὶ μάλιστα ἀφ᾽ οὗ ὁ ἅγιος προηγοήμε|νος καὶ
ἐν Χ<ριστ>ῷ ἡμῶν ἀδελφὸς κὺρ Σίλβεστρος καὶ κὺρ Παρθένιος | οἱ
20 *<ἡμέ ;>τεροι, οἵτινες ἔκαμαν εἰς τὰ αὐτόθι καιρὸν ἱκανὸν καὶ | ἀνήγγει-*
λαν τὸ καλόν σας ὄνομα παῤῥησία πρὸς ἡμᾶς· καὶ τούτου | χάριν ἐκινήθη-
μεν ἀπ᾽ ἄρτι, καὶ γράφομεν τὸ παρὸν τῆς εὐγενειας | σας, μὲ τὸν ὁρισμὸν
πασῶν τῶν ἀρχόντων, νὰ στείλωμεν ἐὰν ὁρίζετε | Ἱερομόναχον τινὰ τῆς
λαύρας νὰ σᾶς εὐλογᾷ καὶ ἁγιάζειν, μουσι | κόν, ἢ καὶ σπουδαῖον· τοῦτο
25 *χωρὶς ἄλλο νὰ μᾶς σημειώσετε ταχύτερον. | διότι γινώσκομεν τὸν σκοπόν*
σας πῶς ὠρέγεσθε καὶ ἀγαπᾶτε τοιαῦ|τα πρόσωπα εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον καὶ
ὄνομα αἰώνιον τοῦ ὀρθοδόξου γένους μας· ἔστω | καὶ ὁ ἡμέτερος μετὰ τοὺς
βατοπαιδινοὺς καὶ τοὺς Ἰβηρίτας ὁποῦ ἐ|στάθηκαν εἰς τὸ μέσον σας ἕνας·
εἰς βοήθειαν καὶ κυβέρνησιν ταύτης τῆς | Ἱερᾶς λαύρας, καὶ εἰς ἔπαινον

30 καὶ ὄνομα αἰώνιον τῆς ὑμετέρας κουμ|πανίας· ταῦτα θαῤῥετῶς γράφοντες,
καὶ ἐλπίζομεν ἄρχοντες, εἰς τὸν παντε|πόπτην θ<εὸ>ν καὶ εἰς τὴν δέσποι-
ναν ἡμῶν Θεοτόκον νὰ πληρωθῇ ἡ αἴτησίς | μας. εὔχονται κατὰ πολλὰ
ὑμᾶς ὁ προηγούμενος κὺρ Σίλβεστρος καὶ προηγού|μενος κὺρ Παρθένιος,
καὶ πάντες οἱ ἔγκριτοι καὶ μέσοι, καὶ ἔσχατοι τῆς ἁγίας | μονῆς ταύτης ὧν
35 ταῖς πρὸς Κ<ύριο>ν δεήσεσιν **εἴησαν οἱ** χρόνοι σας πολλοί τε καὶ | πανευ-
τυχεῖς ἀμήν. Ἐξ ἁγίου ὄρους ἔτει ,αψκζῳ :—Μαρτίῳ α'.
† Καθηγούμενος τῆς σεβασμίας μονῆς μεγίστης λαύρας Ἀρσένιος καὶ
οἱ σὺν ἐμοὶ ἐν Χ<ριστ>ῷ ἀδελφοί, εὐχέται σας.

5.

Ἀρχεῖον Πατριαρχείου Κάρλοβιτς, ἀριθ. ταξινομήσεως 9.
(Ἄνω πρὸς τ' ἀριστερὰ ἀποτύπωμα τῆς σφραγῖδος τῆς ἱ. Μονῆς Βατο-
πεδίου).

† Τιμιώτατε, χρησιμώτατε, καὶ πάσης τιμῆς καὶ φρονήσεως ἄξιε, ἡμέ-
τερε ἐν | Χ<ριστ>ῷ Κ<ύρι>ε, κύρ, Μαρτζή· καὶ τέκνον τοῦ ἁγίου ἡμῶν
μονατηρίου· φίλε γνήσιε | καὶ συνδρομητά, τὴν ὑμετέραν· χρησιμώτητα
εὐχόμεθα, καὶ εὐλογοῦμεν· συνόλοις τοῖς | πραγματευτὲς καὶ ἄρχουσι· τῆς
5 εὐλογημένης σας κουμπανίας· ἐμεῖς οἱ ἅπαξ ἅπαν|τεσ· οἱ τῆς ἱερᾶς καὶ βασι-
λικῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου, διατελοῦντες π<ατέ>ρεσ· δεόμενοι τοῦ | παν-
τοδυνάμου θεοῦ, βοηθείαις αγναῖς, τῆς ἀσπόρως αὐτὸν τεκούσης ὑπεραγίας
θεοτό|κου, τῆς Εὐαγγελίστριας καὶ θαυματουργοῦ· διὰ φυλάττει σας ὑγιεῖς,
καὶ εὐτυχεῖς· οὗ τῷ | θείω ἐλέει, καὶ ἡμῆς τὴν ὑγίαν χαριζόμεθα ἄχρη
10 τοῦδε· χρέος μας ἀκατάπαύστον εἶναι, | νὰ γράφωμεν πρὸς τοὺς φιλελεήμο-
νας χριστιανούς· μά, περισότερον πρὸς τὴν ἡμετέραν | χρησιμώτητα· ὁποῦ
διὰ μόνης ἀκοῆς καὶ φήμης δὲν ἀπολείπεται νὰ βοηθεῖται τὰ | σεβάσμια καὶ
ἱερᾷ μοναστήρια· ἰδίως πρὸς τὸ ἡμέτερον δια λόγου καὶ ἔργου. Ὅθεν | καὶ
ἡμεῖς ὡς γνησίους ἡμετέρους καὶ βοηθοὺς δὲν ἀπολείπομεν καθεκάστην νὰ
15 πα|ρακαλοῦμεν τὸν θ<εὸ>ν διὰ τὴν ὑγίαν καὶ εὐτυχίαν σας· λοιπὸν ᾧ,
εὐλογιμένοι ἄρ|χοντες βιαζόμενοι, ὅτι ἔστωντας καὶ νὰ εὑρισκόμεθα οἱ πτω-
χοὶ καὶ ἐλεεινοί, εἰς πολλὲς | καὶ διάφορεσ ἀνάγγεσ, ἀπὸ ταῖς ἀνομαλίες καὶ
δυστιχίαις τοῦ νῦν καιροῦ, τῶν κρα|τούντων ἡμᾶς, καὶ ἀπὸ τὰ καθημερινὰ
καὶ βαραία δοσίματα τῶν Ἀγαρηνῶν, ἐκαταν|τήσαμεν εἰς πολλὺ χρέος· ἐξ ὧν
20 κινδυνεύει τὸ ἱερὸν μονάστήριον ὡς ὑπέρποτε, | δια τοῦ ὁποῖου θαυμάζομεν
οἱ τάλανεσ μὲ τί τρόπον νὰ κυβερνήσωμεν αὐτῷ μάλιστα | ὁποῦ ἀπὸ τὴν
πολυκαιριαν ἐσαθρώθησαν τὰ τείχοι αὐτοῦ· καὶ τὸ ἓν μέρος ἐκρεμνήσθη, |
καὶ ἦν εἰς τελεον ἀφανισμόν· καὶ περὶ τοῦτου ὅμως πρέπει νὰ διακρένει

κάθε χρηστιανός· ἐξ ὤχος ἡ ἐντιμώτητά σας· ἀπὸ τὸν καιρὸν ὁποῦ τὸ ἔκτησε
25 ὁ ἅγιος Κων|σταντίνος, καὶ μέγας βασιλεῦς· καὶ μετὰ ταῦτα διὰ τὸ γενόμε-
νον θαῦμα ὁ ἅγιος | Θεοδόσιος· καὶ λοιπὸν ἀπὸ τὸν τότε καιρὸν δὲν εὑρέθη
οὐδεῖς νέος κτήτορας νὰ ἀνα|καινήσι αὐτό· διὰ τούτο εὑρίσκεται εἰς μέγαν
ἀποφασισμόν· ὅθεν κοινοὶ βουλῇ | καὶ γνῶμη τῶν π<ατέ>ρων, ἐκλέξαμεν
τὸ ὑμέτερον ἀδελφόν, πν<ευματ>ικὸν καὶ | μουσικὸν παπὰ κὺρ Δανιήλ·
30 σὺν τη αὐτοῦ συνοδίᾳ· τὸν ὁποῖον στέλνομεν αὐτόθι, | πρὸς τὰ ὑμέτερα
σπλάγχνα ἡμῶν, χάρι<ν> ἐλέους καὶ βοηθείας, οἱ ὁποῖοι ἐπιφέρουν
καὶ | ἅγια λείψανα τῆς ἁγίας ἐνδόξου ὁσιωμάρτυρος Παρασκευῆς· καὶ μέρος
τοῦ ἁγίου ἱερο|μάρτυρος Ἐλευθερίου· τὰ ὁποῖα ἀναβλύζουν πηγὰς ἰαμάτων,
τῶν προσερχομένων εἰς | αὐτὰ μετὰ εὐλαβείας καὶ πίστεως· καὶ παρακαλοῦ-
35 μεν τὴν σὴν ἐντημώτιτα· ὅπως ὑπο|δεχθεῖται αὐτοὺς ἱλαρῷ τῶ προσόπῳ,
καὶ συνδράμετε καὶ βοηθήσατε αὐτούς, ἐνέργῳ | καὶ λόγῳ καὶ ἐλεημοσύνη
θεαρέστω· ἐξ ὧν ἀγαθῶν ἐχαρίσατο ἡμῖν ὁ πλουσιόδωρος | Κ<ύριο>ς·
ἐξόχως δὲ παρακαλοῦμεν καὶ τοῦτο, καθὼς ἡ πρώτη ἀδελφοὶ ἡμῶν,
ὅτε | παπὰ κὺρ Κλίμης, καὶ παπὰ κὺρ Συμεών, ὁποῦ εἰς τὰ αὐτόθι ἐδιέ-
40 τριψαν· καὶ | τοὺς εἴχετε κυρίους πν<ευματ>ικούς, οἱ ὁποῖοι μᾶς ἔγραφαν,
πῶς ἦτον εὐχαριστη|μένοι ἀπὸ τὴν κουμπανίαν· ἐπιδὴ καὶ νὰ ἦταν ἀγαθῆς
γνώμης καὶ ἐνάρετοι· διὰ | τοῦ ὁποίου καὶ ἡμεῖς τοὺς ἤχαμεν ἐγκρίτους καὶ
ἀξίους εἰς τὴν ἀδελφότητα ἡμῶν. | καθῶς καὶ τὸν παρόντα ἀδελφὸν κὺρ
Δανιήλ, τὸν ὁποίων θέλεται τὸν δεχθῆ εἰς τὸν τόπον | ἐκεινόν· καὶ νὰ τὸν
45 ἔχεται εἰς ἐνθυμησίν των. προσέτι ἐλπίζομεν εἰς τὸν θ<εό>ν, νὰ | εὐχα-
ριστηθεῖται καὶ ἀπὸ αὐτόν, καθὼς | καὶ ἀπὸ ἐκεινούς· καὶ τοῦτο θέλεται τὸ
μετα|χειρισθεῖ, χάριν εὐλαβείας, καὶ διὰ ἀγάπην τοῦ ὑμετέρου μοναστη-
ρίου· ὁ δὲ θ<εὸ>ς | τοῦ ἐλέους, νὰ σᾶς ἀξιώσοι, ἐν τῇ ἀθανάτω αὐτοῦ
βασιλείᾳ, | μετὰ πάντων τῶν ἁγίων, ἀμήν. |
50 † Ο καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπε-
δίου Ναθαναήλ· | καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.

Ο ΤΣΑΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΟΥΣΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Αἱ σχέσεις τῆς Σερβίας μετὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀνεπτύχθησαν στενώταται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ Κράτους τῶν Νεμανιδῶν. Ὁ Στέφανος Νεμάνια, ὁ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας αὐτῆς, ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς ὁποίας ἡ Σερβία ἐγνώρισε τὴν πλέον λαμπρὰν περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς της ἱστορίας, παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου του καὶ ἀναλαβὼν τὸ μοναστικὸν τριβώνιον μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἔνθα εὑρίσκετο ἤδη ὁ υἱός του ὁ γνωστὸς Ἅγιος Σάββας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιθυμία ἀμφοτέρων ὅπως ἱδρύσουν ἐκεῖ μίαν σερβικὴν μονὴν ἐπραγματοποιήθη ταχέως ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' τοὺς ἐχορήγησε τὸ 1198 τὴν εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν καὶ παντελῆ ἐρήμωσιν εὑρισκομένην τότε μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο τόσον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους [1].

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν Νεμανιδῶν ὁ Στέφανος Οὔρεσις Δ', γνωστὸς κυρίως ὡς Στέφανος Δουσὰν (1331 – 1355), ἐπέδειξε μεγαλυτέραν γενναιοδωρίαν πρὸς τὰς ἁγιορειτικὰς μονάς. Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ τοῦ Στεφάνου Δουσὰν ὑπηγορεύετο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν στενῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο μεταξὺ τῶν Νεμανιδῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Δουσὰν ἐκαλλιέργησεν ἀκόμη περισσότερον [2], ἀλλὰ ἐπίσης ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου. Ὅταν ὁ Σέρβος αὐτὸς ἡγεμὼν συνεπλήρωσε τὴν κατάληψιν τῆς Μακεδονίας καὶ ἤρχισε

[1] Βλ. G. Ilinskij, Značenie Afona v istorii slavianskoj pismennosti, Žurnal Minist. Narodn. Prosvěščenija, νέα σειρά, 18 (1908), 1 - 41. N. Smirnov, Značaj Afona u istoriji srpske crkve, Crkva i Život, 1 (1922), ἀρ. 5 καὶ 6. M. Vasić, L'hesychasme dans l'église et l'art des Serbes, Recueil Uspenskij (Παρίσιοι 1930), I, 110 - 123.

[2] Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἔγγραφα τοῦ Δουσὰν βλ. ἐν St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (Βελιγράδιον 1912), 402 κἑξ. B. Korablev, Actes slaves de Chilandar (Πετρούπολις 1915), 457 κἑξ. καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava od XII do kraja XV veka (Βελιγράδιον 1926), 122 κἑξ. Πρβλ. τὸν κατάλογον τῶν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβούλλων τοῦ Δουσὰν ἐν T. Florinskij, Južnye Slavjane i Vizantija vo vtoroj četverti XIV věka (Πετρούπολις 1882), II, 137, σημ. 4.

νὰ σκέπτεται περὶ τῆς δημιουργίας ἑνὸς βυζαντινο - σερβικοῦ κράτους ὑπ' αὐτόν, καὶ ἀκόμη περὶ καταλήψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, διέγνωσε καθαρῶς ὅτι, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του, ἐχρειάζετο τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς τὰς καταληφθείσας ἐπαρχίας. Διότι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐξουσίας του ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου θὰ ἐσήμαινε ὄχι μόνον μίαν de facto ἀναγνώρισιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τοῦ κράτους του, ἀλλὰ ἐπίσης θὰ ἔδιδε καὶ θρησκευτικήν τινα χροιὰν εἰς τὴν ἀρχήν του. Οὕτως, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὁ Δουσὰν ἐξεδήλωσε γενναιόδωρα αἰσθήματα πρὸς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ μονάς, ὡς π.χ. τὴν μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας παρὰ τὴν Ζίχναν κ.ἄ. [1].

Τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ μέγα αὐτὸ κέντρον τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξήσκει τοσαύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος. Ἀφ' ἑτέρου ἡ καταστροφὴ τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ κάθοδος τῶν Σέρβων εἰς τὰς ἁγιορειτικὰς περιουσίας [2] καὶ ἡ οἰκειοποίησις πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν [3], ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθωνίτας μοναχοὺς νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ἰσχυρὸν κατακτητὴν καὶ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτοῦ μὲ σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς κτηματικῆς των περιουσίας τῆς εὑρισκομένης εἰς τὰ σερβοκρατούμενα ἐδάφη.

Οὕτως, εὐθὺς μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν Σερρῶν (24 Σεπτεμβρίου 1345) [4], ἡ ὁποία ἐπεσφράγισε τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Σέρβων, ἀπέστειλεν ὁ Δουσὰν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν λογοθέτην του Χρυσόν. Καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Δουσὰν εἰς χρυσόβουλλόν του, τὸ ὁποῖον ἀποτε-

[1] Βλ. A. Solovjev - V. Mošin, Grčke povelje srpskih vladara (Βελιγράδιον 1936), 2 - 17, 18 - 21 καὶ 174 - 187. Πρβλ. M. Orbini, Il regno de gli Slavi (Πέζαρο 1601), 260 καὶ T. Florinskij, Ἔνθ' ἀν., II, 116 κἑξ.

[2] Βλ. Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 58· 71 κἑξ., 88· 48 ἑξ., 98· 43 κἑξ. Περὶ ἐπιθέσεως τῶν Σέρβων κατὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους βλ. V. Laurent, Xeropotamou et Saint-Paul. Histoire et légende à l'Athos, Revue historique du sud-est européen, 22 (1945), 280 καὶ 284. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges (Μόναχον 1948), 63· 7.

[3] Ἡ κατοχὴ πολλῶν ἁγιορειτικῶν γαιῶν ὑπὸ τῶν Σέρβων κατακτητῶν ἀναφέρεται εἰς σύγχρονα ἔγγραφα. Βλ. Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 32· 43 - 47 καὶ L. Petit, Actes grecs de Chilandar (Πετρούπολις 1911), 334. Πρβλ. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine (Παρίσιοι 1945), 238 - 239. Τοῦ αὐτοῦ, Actes de Kutlumus (Παρίσιοι 1945), 229.

[4] Βλ. A. Solovjev, Car Dušan u Serezu, Jugosl. istor. časopis, 1 (1935), 472 - 477.

λεῖ τὴν μόνην πηγήν μας διὰ τὰ γεγονότα αὐτά, σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χρυσοῦ ἦτο νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς *«ὅπως συνεχῶς ποιῶσιν ὑπὲρ ἐμοῦ [δηλ. τοῦ Δουσὰν] πρὸς Θεὸν ἐντεύξεις καὶ ἱκεσίας ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς δηλονότι τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡμαρτημένων μοι· εἶτα, καὶ ἵνα μνημονεύωσιν ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐν αὐτῷ σεβασμίαις μοναῖς, ἔν τε τοῖς κελλίοις καὶ ἡσυχαστηρίοις καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν καθ' ὅλον τὸ τοιοῦτον ἅγιον ὄρος»* [1]. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὑπονοεῖ ὅτι ὁ Δουσὰν εἶχε ζητήσει ἀπὸ τοὺς Ἀθωνίτας ἐπίσημον ἀναγνώρισιν. Ὅταν δὲ οἱ μοναχοὶ ἀνεγνώρισαν τὸν νέον κύριόν των ὁ Δουσὰν ἀπέλυσε κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1345 χρυσόβουλλον [2] ἀπευθυνόμενον πρὸς ὅλας τὰς μονὰς τοῦ Ἄθω, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχορήγει τὰ ἑξῆς αἰτηθέντα προνόμια :

1. Νὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δουσὰν εἰς τὰς λειτουργίας των [3].
2. Νὰ διοικῆται τὸ Ἅγιον Ὄρος συμφώνως μὲ τὰς παλαιὰς διατάξεις καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῆς τῆς μοναστικῆς κοινότητος.
3. Νὰ ἐπανέλθουν ὅλα τὰ εὑρισκόμενα ἀθωνιτικὰ κτήματα περὶ τὴν Καλαμαριάν, τὸν ποταμὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον νὰ δίδωνται τοιαῦτα κτήματα εἰς τοὺς Σέρβους [4].

---

[1] Βλ. Solovjev-Mošin, Ἔνθ' ἀν., 30. Ὁ Μιχαὴλ Λάσκαρις ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι πρῶτοι οἱ Ἀθωνῖται προσῆλθον εἰς τὸν Δουσὰν ἐπιθυμοῦντες ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των ἀπὸ τὸν νέον κύριόν των καὶ κατόπιν τούτου ἀπέστειλε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος αὐτὸς τὸν λογοθέτην του Χρυσὸν (βλ. M. Lascaris, Vatopedskata gramota na car Ivan Asěnja II [Σόφια 1930], 32-33 καὶ Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167). Τὴν αὐτὴν γνώμην φαίνεται νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ St. Binon (Les origines légendaires et l'histoire de Xeropotamou et de Saint-Paul de l'Athos [Λουβαὶν 1942], 302). Ἡ πιθανὴ αὐτὴ γνώμη ὅμως παραμένει ἁπλῆ ὑπόθεσις ἐφ' ὅσον στερούμεθα πηγῶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος.

[2] Βλ. Solovjev-Mošin, Ἔνθ' ἀν., 30 κἑξ. Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ συνηγορεῖ καὶ ἡ μνεία περὶ αὐτοῦ εἰς ἄλλο χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων (αὐτόθι, 38· 6-12).

[3] Αὐτὴ ἡ παραχώρησις φαίνεται παράξενος. Πιθανὴν ἐξήγησιν ἔδωσεν ὁ A. Solovjev (Arhiv za pravne i društvene nauke, 28 [1929], 471), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι «ὁ Δουσάν, ἂν καὶ εὑρίσκετο εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὠνειρεύετο τὴν ἀνάληψιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου, ἐν τούτοις ἀνεγνώριζε ἠθικήν τινα ἐξουσίαν τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος, τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου». Κατὰ δὲ τὸν Μ. Λάσκαριν (Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167-168), αὐτὴ ἡ παραχώρησις εἶναι νοητὴ ἐφ' ὅσον ὁ Δουσὰν δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἀκόμη αὐτοκράτωρ.

[4] Εἰς ἄλλο ἀντίγραφον τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ εὑρεθὲν εἰς τὴν μονὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου ἡ παράγραφος αὐτὴ παραλείπεται (βλ. Ἀλ. Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου,

4. Νὰ ἀπαλλαγοῦν ὅλα τὰ κτήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους τῶν φόρων καὶ τῶν ἀγγαρειῶν.
5. Νὰ διοικῆται ἡ πόλις τῆς Ἱερισσοῦ ὄχι ὑπὸ μιᾶς *κεφαλῆς* διορισθείσης ὑπὸ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος, ἀλλὰ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους.
6. Τὰ ἁγιορειτικὰ πλοιάρια νὰ ἔχουν δικαίωμα ἁλιείας εἰς τὸν Στρυμόνα, χωρὶς νὰ πληρώνουν φόρον.
7. Νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀπογραφὴ κτημάτων ἀπὸ τὰς ἀρχὰς διὰ φορολογικοὺς σκοποὺς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν Ἱερισσόν.

Αὐτὸ τὸ «γενικὸν χρυσόβουλλον», τὸ ὁποῖον ἀπεκάλεσεν ὁ Μ. Λάσκαρις «καταστατικὸν χάρτην τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας» [1], δεικνύει καθαρῶς ὅτι οἱ Ἀθωνῖται ἀνεγνώρισαν τὸν Στέφανον Δουσὰν καὶ ὡς ἀντάλλαγμα ἔλαβον τὰ ἀνωτέρω προνόμια τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῶν μονῶν των. Τὸ χρυσόβουλλον αὐτὸ δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ καλύψῃ ὅλα τὰ ζητήματα τῶν μονῶν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον μικρὸν μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ «γενικοῦ χρυσοβούλλου» ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν, τῇ παρακλήσει αὐτῶν τούτων τῶν μοναχῶν, ἰδιαίτερα χρυσόβουλλα διὰ τὰς διαφόρους μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Μέχρι σήμερον δύο μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀπολυθέντα κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1346 μᾶς εἶναι γνωστά· τὸ ἓν ὑπὲρ τῆς μονῆς Φιλοθέου [2] καὶ τὸ ἄλλο ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων [3].

Ἂν καὶ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ ἐξ ἀνάγκης ἀνεγνώρισαν τὴν σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσουν καλὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐννοηθῇ διατὶ ἐζήτησαν τὸ δικαίωμα νὰ μνημονεύουν πρῶτον εἰς τὰς λειτουργίας των τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Ταχέως ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀδύνατον δι' αὐτοὺς νὰ διατηρήσουν ἀγαθὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινού-

---

Ἡ ἐν Ἄθῳ ἱερὰ μονὴ Μεγίστη Λαύρα καὶ αἱ πρὸς αὐτὴν αὐτοκρατορικαὶ δωρεαὶ καὶ προνομίαι. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλ. Σύλλογος, 29 [1902-1905], 119-120). Κατὰ τὸν St. Binon τὸ ἀντίγραφον τῆς Λαύρας «offre à nos yeux plus de garanties d'authenticité» καὶ συνεπῶς ἡ παράγραφος περὶ τῆς ἐξώσεως τῶν Σέρβων εἶναι μεταγενεστέρα παρεμβολὴ (βλ. St. Binon, Deux contributions importants à l'histoire de la Sainte Montagne, Revue d'histoire ecclésiastique, 34 [1938], 301).

[1] M. Lascaris, Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 (1935-1936), 167.

[2] Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Μ. Λάσκαρι, ἀλλὰ παρέμεινε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀκόμη ἀνέκδοτον. (Βλ. M. Lascaris, Revue intern. des études balkaniques, 3 [1936-1937], 269).

[3] Solovjev-Mošin, Ἔνθ' ἀν., 36-41.

πολιν καὶ τὸν Δουσὰν συγχρόνως. Μὴ δυνάμενοι νὰ πράξουν ἄλλως, λόγῳ τῆς θέσεώς των, συνέδεσαν τὴν τύχην των μετὰ τῶν Σέρβων. Ἀνεγνώρισαν τὸ ὑπὸ τοῦ Δουσὰν ἱδρυθὲν Σερβικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ταχέως ἀφωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔπεμψαν ἀντιπροσωπείαν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Πρῶτον των εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τὴν συγκληθεῖσαν τὴν 14ην Ἀπριλίου τοῦ 1346 εἰς τὰ Σκόπια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐστέφθη ὁ Δουσὰν τσάρος «Σερβίας καὶ Ῥωμανίας» [1]. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας ἐξέδωσεν ὁ Δουσὰν ἀριθμόν τινα χρυσοβούλλων ὑπὲρ τῶν μονῶν τοῦ Ἄθω [2]. Τῇ παρακλήσει τῶν ἰδίων μοναχῶν ἐπεκύρωσεν ὁ Σέρβος ἡγεμὼν τὰ παλαιά των προνόμια, ἐχορήγησε μερικὰ νέα καὶ ἠγγυήθη ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἀσυδοσίαν των.

Διὰ νὰ παγιώσῃ δὲ τὴν φιλίαν του μετὰ τῶν Ἀθωνιτῶν καὶ πραγματοποιήσῃ παλαιὸν πόθον ὅπως ἴδῃ τὸν τόπον ἔνθα ὁ πρόγονός του Στέφανος Νεμάνια, ὁ περικλεὴς Ἅγιος Συμεὼν τῶν Σέρβων, διῆλθε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, ἀπεφάσισεν ὁ Δουσὰν ὅπως ἐπισκεφθῇ τὸ Ἅγιον Ὄρος αὐτοπροσώπως.

Οὕτω, τὸ 1347, ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀφίχθη μετὰ τῆς συζύγου του Ἑλένης καὶ τοῦ υἱοῦ του Οὔρεσι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, προσκομίζων πολύτιμα δῶρα τὰ ὁποῖα προσέφερεν εἰς τὰς διαφόρους μονάς [1]. Τὸ *ἄβατον* [2], ἡ ἀρχαιόθεν ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἄθω ἰσχύουσα ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου γυναικῶν, ἐλησμονήθη τότε. Εἰς ὅλας τὰς μονὰς ἐπέδειξε τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος μεγάλην ἐλευθεριότητα· ἰδίως δὲ πρὸς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀποδημίας των διασώζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς πλῆθος παραδόσεων τῶν Ἀθωνιτῶν μοναχῶν κάθε ἐθνικότητος [3]. Ἡ μεγάλη

---

[1] Βλ. St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana (Βελιγράδιον 1898), 5. Πρβλ. N. Radojčić, Srpski državni sabori u srednjem veku (Βελιγράδιον 1940), 124 - 125.

[2] Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν τὰ ἑξῆς περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Solovjev - Mošin (Ἔνθ' ἀν., 42 κέξ), VII. Ἰβήρων (Ἀπρ. 1346), VIII. Φιλοθέου (Ἀπρ. 1346), IX. Ζωγράφου (Ἀπρ. 1346), XI. Βατοπεδίου (Μαΐου 1346), XII. Ξηροποτάμου (Ἀπρ. - Μαΐου 1346), XIV. Ἐσφιγμένου (Ἀπρ. 1346 - Δεκ. 1347). Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν χρυσοβούλλων αὐτῶν ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 631 καὶ Esfigmeniskie akty cara Dušana, Annales de l'Institut Kondakov, 10 [1938], 58) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIV ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Δουσάν, ἀλλὰ εἶναι βυζαντινὸν ἀπολυθὲν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Β', ἐνῷ κατὰ τὸν St. Binon (Ἔνθ' ἀν., 309) πρόκειται περὶ πλαστοῦ. Ὁ St. Binon (Ἔνθ' ἀν., 304, 307 - 308, 311 καὶ Les origines légentaires, 122) θεωρεῖ ἐπίσης πλαστὸν τὸ ὑπ' ἀριθ. XI ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. VII (Ἰβήρων), VIII (Φιλοθέου), XII (Ξηροποτάμου), XIII (Ἐσφιγμένου) ἔχουν διασωθῆ εἰς ὕποπτον μορφήν. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 637) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIII ἔχει λανθασμένως χρονολογηθῆ ὑπὸ τῶν A. Solovjev καὶ V. Mošin (Ἔνθ' ἀν., 94) καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῶν στοιχείων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπελύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1348. Εἰς μεταγενέστερον δημοσίευμά του ὁ V. Mošin ἀπέρριψε τὴν θεωρίαν τοῦ Anastasijević καὶ ὑπεστήριξε τὴν παλαιὰν ἄποψιν ὅτι δηλ. τὸ χρυσόβουλλον ἐξεδόθη εἰς τὴν ἐν Σκοπίοις γενικὴν συνέλευσιν τὸ 1346 (βλ. V. Mošin, Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik Srpsk. Kralj. Akad., 91 [1939], 252, σημ. 8). Ὁ V. Mošin (Ἔνθ' ἀν., 227, σημ. 32) ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι τὸ ὑπ' ἀριθ. IX (Ζωγράφου) δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπον ἀλλὰ «πιθανῶς ἀντίγραφον ἢ πλαστόν». Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκδόσεως χρυσοβούλλων εἰς τὰς γενικὰς συνελεύσεις (sabor) εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Σερβίαν βλ. A. Solovjev, Dva priloga proučavanu Dušanove države, Glasnik Skop. Naučn. Društva, 2 (1926), 25 - 46 καὶ T. Taranovski, Istorija srpskog prava u nemanjićkoj državi (Βελιγράδιον 1931), I, 175.

[1] Βλ. B. Korablev, Actes slaves de Chilandar, 494 - 495. Ὁ Δουσὰν καὶ ἡ σύζυγός του Ἑλένη πρέπει νὰ εἶχον ἔλθει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος πρὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1347, διότι κατέχομεν ἐνθύμησιν τοῦ γέροντος Ἰωαννικίου, φέρουσαν χρονολογίαν 6855 (1346 - 1347), εἰς χειρόγραφον τὸ ὁποῖον ἔγραψε διὰ τὴν αὐτοκράτειραν Ἑλένην εὑρισκομένην τότε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (βλ. Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi [Βελιγράδιον 1905], III, 40, ἀρ. 4939). Οἱ ὑψηλοὶ ἐπισκέπται παρέμειναν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἑπομένου ἔτους. Πρέπει δὲ νὰ εἶχον ἀναχωρήσει πρὸ τῆς 29ης Ἀπριλίου 1348, διότι κατέχομεν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν μὲ αὐτὴν τὴν ἡμερομηνίαν ἐκδοθὲν ἐν Πρισρένῃ (βλ. Fr. Miklosich, Monumenta serbica [Βιέννη 1858], 139). Περὶ τῆς ἀποδημίας τοῦ Δουσὰν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος βλ. κυρίως T. Florinskij, Ἔνθ' ἀν., II, 134 κέξ. καὶ Pamjatniki zakonodateljnoj dějateljnosti Dušana (Κίεβον 1888), 80. Γ. Σμυρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὄρος (Ἀθῆναι 1903), 88. K. Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω (Βόλος 1903), 60 - 61. N. Βέη, Ἄθως, Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, I, 423β - 424α. Τὸ γνωστὸν «svoden hrisovul» τοποθετεῖ ἐσφαλμένως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσὰν εἰς τὸ ἔτος 1351 (βλ. Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 366). Τὸ «svoden hrisovul» εἶναι κατὰ τὸν A. Stoilov, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει μελετήσει καὶ ἀναλύσει φιλολογικῶς καὶ παλαιογραφικῶς, «συμπίλημα γενόμενον ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν ἴσως χρυσοβούλλων τῶν ἀναφερομένων αὐτοκρατόρων [δηλ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, τοῦ Στεφάνου Δουσὰν καὶ τοῦ δεσπότου Οὔγκλεσι] καὶ συνταχθὲν οὐχὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα» (βλ. A. Stoilov, Svoden hrisovul za istoriata na Zografskija monastyr, Sbornik v čest na V. N. Zlatarski [Σόφια 1925], 452). Ἐπίσης αὐθαιρέτως ὁ C. Hopf (Gesch. Griechenlands, I, 445b) θέτει τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσὰν εἰς τὸ ἔτος 1345. Ἀπὸ τὰ δωρηθέντα ἀντικείμενα εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὑπὸ τοῦ Δουσὰν σώζεται μεταξὺ ἄλλων καὶ ἕνας σταυρὸς εἰς τὸ καθολικὸν τοῦ Φιλοθέου (βλ. G. Millet - J. Pargoire - L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos [Παρίσιοι 1904], I, 98, ἀρ. 299).

[2] Περὶ τοῦ *ἀβάτου* βλ. K. M. Ράλλη, Περὶ τοῦ ἀβάτου τῶν μοναστηρίων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (Ἀθῆναι 1908).

[3] Ὁ Γ. Σμυρνάκης (Ἔνθ' ἀν., 88) γράφει ὅτι, συμφώνως μὲ ἀθωνιτικὴν παράδοσιν, ὁ Δουσὰν ὅταν ἐπεσκέφθη τὸ Ἅγιον Ὄρος «ἔφιππος ἀνερριχήθη ἐπὶ τῆς

δὲ γενναιοδωρία των τοὺς ἔθεσε μεταξὺ τῶν κτητόρων καὶ εὐεργετῶν διαφόρων μονῶν ὡς π.χ. τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου [1] τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος [2], τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου [3] καὶ φυσικῶς τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ ἐν Καρυαῖς κελλίου τοῦ Ἁγίου Σάββα [4]. Εἰς τὸ συνοδικὸν τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ «*Στεφάνου τοῦ ἀοιδίμου καὶ μακαρίτου δεσπότου πάσης Σερβίας, τοῦ πάντα μὲν τὸν βίον καλῶς καὶ θεοφιλῶς διαβιβάσαντος, ἐλεημοσύναις δὲ μάλιστα διαπρέψαντος. Ὡς γενομένου πολλοῖς μὲν ἀπόροις ποριστήν, πολλοῖς δὲ ἀδικουμένοις προστάτην, κτήτορός τε ἢ μᾶλλον πατρὸς ἐκπληροῦντος τόπον εἰς ὅλον τοῦτο τὸ καθ' ἡμᾶς Ἅγιον Ὄρος, ὅλαις χερσὶν ἐπικρατοῦντος καὶ συνιστῶντος αὐτό, καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν ἐπαρκοῦντος ἡμῖν, τοῦ ὡς ἀληθῶς χριστιανικωτάτου καὶ φιλομονάρχου αὐθέντου*» [5].

Τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσὰν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μνημονεύουν ἑλληνικαὶ καὶ σερβικαὶ σύγχρονοι πηγαί [6]· αὕτη περιγράφεται ὅμως κάλλιστα εἰς σερβικὸν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν ἐκδοθὲν τὸ 1348

κορυφῆς τοῦ Ἄθωνος, ἔνθα ἐνέπηξε τὴν τροπαιοφόρον αὐτοῦ σημαίαν, ἥτις εὕρηται ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μονῆς Χιλιανδαρίου, περιειλιγμένη περὶ τὸν κοντὸν αὐτῆς». Περὶ τῆς σημαίας αὐτῆς βλ. αὐτόθι, 492 - 493 καὶ P. Popović, Iz hilendarske riznice, Prilozi za književnost, 18 (1938), 356 - 359. Πρβλ. T. Florinskij, Južnye Slavjane, II, 137. Δι' ἄλλας παραδόσεις βλ. Γ. Σμυρνάκην, Ἔνθ' ἀν., 499. R. M. Dawkins, The Monks of Athos (Λονδῖνον 1936), 356. Fr. Dölger (ἐκδ.) Mönchsland Athos (Μόναχον 1943), 70.

[1] Βλ. Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 150.

[2] Βλ. Akty russkago na svjatom Afonĕ monastyrja sv. velikomučenika i cĕlitelja Pantelejmona (Κίεβον 1873), 253, ἀρ. 47. Γνωρίζω τὸ βιβλίον αὐτὸ μόνον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ A. Solovjev, Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion, 8 (1933), 225, σημ. 3. Συμφώνως μὲ ἁγιορειτικὰς παραδόσεις, ὁ Δουσὰν ἐδώρησεν εἰς τὴν ρωσικὴν μονὴν λείψανα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (βλ. V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 253 καὶ 255 - 256).

[3] Βλ. P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 112 καὶ 116. Αἱ δωρεαὶ τοῦ Δουσὰν πρὸς τὴν μονὴν Κουτλουμουσίου ἀναφέρονται καὶ εἰς ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νείλου (Ὀκτ. 1386). Βλ. αὐτόθι, 144· 33, 51.

[4] Βλ. St. Novaković, Zakonski spomenici, 473. Πρβλ. R. Grujić, Carica Jelena i čelija Sv. Save u Kareji, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 14 (1935), 33 - 42 καὶ S. Troički, Ktitorsko pravo u Vizantiji i u nemanjnćkoj Srbiji, Glas, 168 (1935), 97.

[5] D. Anastasijević, Srpski arhiv Laure atonske, Spomenik, 56 (1922), 17. Τὰ ὀνόματα τοῦ Δουσὰν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὸ ἱερὸν βρέβιον τῆς ἰδίας μονῆς (βλ. αὐτόθι, 17).

[6] Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν πηγῶν (σ. 06, σημ. 1) ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Δουσὰν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν «Λόγον ἐγκωμιαστικὸν εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν» ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου (Migne, PG, 151, στ. 615).

ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου, τὸ ὁποῖον μᾶς πληροφορεῖ πρῶτον ὅτι ὁ Δουσὰν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν αἰσθανθῆ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἔπειτα ἀφοῦ ἔλαβε τὴν εὐλογίαν τῶν ἁγίων πατέρων, περιηγήθη ὁλόκληρον τὸν Ἄθω καὶ προσεκύνησεν ὅλας τὰς μονὰς καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτὰς μεγάλας δωρεάς, συνισταμένας μάλιστα εἰς χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη λατρείας, πολύτιμα ἄμφια καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀξίας [1]. Πλέον ὅμως περιώνυμος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίσκεψίς του εἰς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη καὶ διὰ δευτέραν φορὰν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του. Πλησίον τῆς «ἐλαίας τοῦ τσάρου» ὑπὸ τὴν ὁποίαν πιστεύεται ὅτι ἀνεπαύθη ὁ Δουσάν, εὑρίσκεται ἕνας σταυρὸς ἐπὶ μιᾶς λιθίνης βάσεως. Συμφώνως μὲ τὰς τοπικὰς παραδόσεις, οἱ μοναχοὶ τοῦ Χελανδαρίου ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν τὸν Δουσὰν μετὰ τῆς συζύγου του καὶ τοῦ υἱοῦ του [2].

Τὰ σερβικὰ χρυσόβουλλα τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, μαρτυροῦν περιτράνως τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος πρὸς τὴν μονὴν αὐτήν [3]. Πλὴν τῶν πολυαρίθμων σκευῶν λειτουργίας τὰ ὁποῖα ἐδώρησεν εἰς αὐτήν, ηὔξησε τὴν κτηματικήν της περιουσίαν καὶ διὰ χρυσοβούλλου καθώρισε τὰ ὅρια αὐτῆς. Προσεπάθησε δὲ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ἐκ τοῦ γνωστοῦ «svoden hrisovul» [4], πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Δουσὰν συνεβίβασε τὰ δύο μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν εὑρίσκοντο εἰς διενέξεις λόγῳ κτηματικῶν διαφορῶν καθ' ὅλον τὸν ΙΔ' αἰῶνα [5]. Τὸ αὐτὸ ἔγγραφον μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δουσὰν προσεκά-

---

[1] Βλ. B. Korablev, Actes slaves de Chilandar, 494.

[2] Ἀρχ. Leonid, Istoričeskoe opinasie Hilandara (Μόσχα 1868), 67. Γνωρίζω τὸ ἔργον αὐτὸ μόνον ἀπὸ παραπομπὴν τοῦ T. Florinskij, Ἔνθ' ἀν., II, 137.

[3] Βλ. δύο χρυσόβουλλα τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἐκδοθέντα τὸ 1348 (B. Korablev, Ἔνθ' ἀν., 493 - 497 καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici, 132 - 135). Βλ. ἐπίσης τὸ ἔγγραφον δωρεᾶς χωρίων εἰς τὸ κελλίον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὰς Καρυάς. Τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἐξεδόθη ἐν Περλεπὲ τὸ 1348, ἀλλὰ ἡ δωρεὰ εἶχε γίνει, ὡς φαίνεται, ὅταν ὁ Δουσὰν εὑρίσκετο εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (βλ. B. Korablev, Ἔνθ' ἀν., 498 - 501 καὶ V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 223). Τὰ χρυσόβουλλα τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου φέροντα ἡμερομηνίαν 12 Δεκεμβρίου 1347 καὶ 26 Ἀπριλίου 1348 θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Ἔνθ' ἀν., 223, σημ. 11) ὡς πλαστά. Τὸ κείμενον τῶν δύο αὐτῶν χρυσοβούλλων εἶναι προσιτὸν ἐν B. Korablev, Ἔνθ' ἀν., 489 - 493, 501 - 505. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀναδημοσιευθῆ μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 336 - 351.

[4] Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 366.

[5] Ἡ πλέον γνωστὴ εἶναι ἡ περὶ τοῦ μύλου τοῦ Χάνδακος. Βλ. Fr. Dölger, Die Mühle von Chandax. Untersuchung über vier unechte Kaiserurkunden, Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου (Ἀθῆναι 1935), 13 - 27. Πρβλ. St. Binon, Revue d'hist. eccl., 34 (1938), 304 - 305.

λεσε κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν ἡγούμενον τοῦ Ζωγράφου Γρηγόριον ὅπως προσέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ὅταν αὐτὸς ἦλθε, τότε ὁ Δουσὰν τοῦ ἐζήτησε νὰ τοῦ δείξῃ ὅλα τὰ παλαιὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικὰ γράμματα τὰ ὁποῖα κατεῖχεν ἡ μονή του. Ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ἔδειξε δύο χρυσόβουλλα, ἓν ἑλληνικὸν καὶ τὸ ἄλλο σλαβικόν, ὁ Δουσὰν καθώρισε διὰ χρυσοβούλλου τὰ ὅρια τῶν διαφιλονικουμένων ἐδαφῶν πρὸς ὄφελος ὅμως τοῦ Χελανδαρίου, ἀλλ᾽ ἔδωκεν ὡς ἀποζημίωσιν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ζωγράφου τὰ περὶ τὸν Στρυμόνα χωρία Κρούσεβο καὶ Σωτήρ, ἀπαλάσσων αὐτὰ συγχρόνως ἀπὸ κάθε καταβολὴν φόρων [1].

Τὸ «svoden hrisovul» εἶναι ἀσφαλῶς πηγὴ ὑπόπτου γνησιότητος, ἐφ᾽ ὅσον θέτει τὴν ἀποδημίαν τοῦ Δουσὰν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰς τὸ ἔτος 1351, καὶ ἀναφέρει Γρηγόριόν τινα ὡς ἡγούμενον τῆς μονῆς Ζωγράφου κατὰ τὰ ἔτη 1347 – 1348, ἐνῷ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων ἀξιοπίστων πηγῶν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡγούμενος τῆς μονῆς ἦτο ὁ Μακάριος [2]. Παρ᾽ ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ εἰδήσεις τοῦ «svoden hrisovul» ὡς στερούμεναι πάσης ἱστορικῆς ἀληθείας, διότι εἶναι λογικὸν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Δουσὰν ἀπεπειράθη νὰ συμβιβάσῃ τὰς δύο φιλονικούσας σλαβικὰς μονάς. Ἔνδειξιν τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ σερβικὴ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πρὸς λύσιν τῶν κτηματικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μονῶν [3].

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπισκέψεώς του ὁ Δουσὰν ἐξέδωκε πολλὰ χρυσόβουλλα ὑπὲρ τῶν διαφόρων μονῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβούλλων του, διασώζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἓν χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου [4], ἓν ὑπὲρ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου [5] (ἀμφότερα ἀπολυ-

[1] Βλ. Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 369. Ἡ αὐτὴ πηγὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ Δουσὰν κατέστρεψε ἓξ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου (αὐτόθι, 373). Κατὰ τὸν V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 171 - 172 καὶ Povelja cara Dušana o selu Lušcu, Jugoslovenski istoriski časopis, 5 [1939], 116) τὸ ἀπολεσθὲν πρωτότυπον τοῦ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ζωγράφου φέρον χρονολογίαν 1049 καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ (1330), τὸ ὁποῖον ἤρχισε τὴν ἔριδα μεταξὺ Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου, ἦσαν πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τὰ ὁποῖα κατέστρεψεν ὁ Δουσάν.

[2] Βλ. L. Petit, Actes grecs de Chilandar, 287 (πρᾶξις τοῦ ἁγιορειτικοῦ συμβουλίου ἀπὸ Δεκεμβρίου 1347). Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 346 - 347 (χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν μὲ ἡμερομηνίαν 26 Ἀπριλίου 1348). Τὸ χρυσόβουλλον ὅμως αὐτὸ θεωρεῖται ὡς πλαστὸν ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 223, σημ. 11).

[3] Βλ. V. Mošin, Das Datum des Praktikon von Chilandar, Byz.-Neugr. Jahrb., 14 (1937 - 1938), 116 καὶ Spomenik, 91 (1939), 201 καὶ 202.

[4] Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 100 κἑξ.

[5] Αὐτόθι, 116 κἑξ.

θέντα κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1347) καὶ ἓν ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1348 [1]. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκουν πιθανῶς ἐπίσης δύο ἀχρονολόγητα προστάγματα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὸν Δουσάν. Τὸ ἓν ἐξεδόθη ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου καὶ δι᾽ αὐτοῦ χορηγεῖ ὁ Δουσὰν ἐτήσιον ἐπίδομα πεντακοσίων βενετικῶν ὑπερπύρων ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ὑψηλοτάτου υἱοῦ του κράλη Οὔρεσι εἰς ὃν ἀνατίθενται πάντα τὰ κτητορικὰ δίκαια τῆς μονῆς [2]. Τὸ ἄλλο, φέρον τὸ μηνολόγιον σερβιστί, εὑρέθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου ἐσχάτως καὶ δι᾽ αὐτοῦ ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀπαλλάττει ὅλα τὰ ἁγιορειτικὰ μετόχια τοῦ *ποριατικοῦ* [3]. Κατὰ τὸν P. Lemerle τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα «se presente comme un complément au celebre «chrysobulle général» adresée par Dušan au vingt convents de l'Athos» [4]. Ἄλλα ἔγγραφα τοῦ Δουσὰν χρονολογούμενα ἀπὸ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν εἶναι γνωστά. Ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχον ἐκδοθῆ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα, εἴτε ἔχουν καταστραφῆ, εἴτε παραμένουν ἀκόμη ἄγνωστα εἰς τὰ ἁγιορειτικὰ ἀρχεῖα [5].

[1] Αὐτόθι, 138 κἑξ. Ὁ St. Binon (Ἔνθ᾽ ἀν., 307 - 308, 311) ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ παροῦσα μορφὴ τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ φέρει ἴχνη μεταγενεστέρων παρεμβολῶν. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἓν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐκδοθὲν κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1348 (Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 124 κἑξ.). Κατὰ τοὺς D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 634). Fr. Dölger (Emfängerausstellung in der byzantinischen Kaiserkanzlei? Archiv für Urkundenforschung, 15 [1938], 395, 409 - 410) καὶ St. Binon (Ἔνθ᾽ ἀν., 311) τὸ χρυσόβουλλον αὐτὸ εἶναι μᾶλλον πλαστόν. Ὁ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 221 - 230) ὑπεστήριξεν ἐκ νέου τὴν γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἀλλ᾽ ἐπεκρίθη καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger (Byz. Zeitschrift, 40 [1940], 134, 137), ὁ ὁποῖος ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὰ σερβικὰ χρυσόβουλλα τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς μὲ ἡμερομηνίαν 12 Ἰουνίου 1349 εἶναι μᾶλλον πλαστά. Πρβλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης τοῦ V. Mošin ὑπὸ G. Ostrogorsky ἐν Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1940), 271 - 274.

[2] Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 148 - 151. Κατὰ τὸν Ν. Βέην (Vizant. Vremennik, 20 [1913], 311 καὶ Ἐγκ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, Ι, 423β) τὸ πρόσταγμα αὐτὸ ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Δουσὰν Ἑλένης. Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς ἐκφράσεως «ἡ βασιλεία μου», τόσον κοινῆς εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Δουσὰν καὶ ὡρισμέναι ἄλλαι ἐνδείξεις ἔπεισαν τοὺς A. Solovjev καὶ V. Mošin (Ἔνθ᾽ ἀν., 148) νὰ ἀποδώσουν τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα εὐλόγως εἰς τὸν Δουσάν.

[3] A. Solovjev-P. Lemerle, Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumus (Mont Athos), Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1939), 130. Ἐπίσης ἐν P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 229 - 230.

[4] Αὐτόθι, 229.

[5] Π.χ. χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς μονῆς Δοχειαρίου, ἐκδοθὲν πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀναφέρεται εἰς μεταγενέστερον χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς. Βλ. Solovjev-Mošin, Ἔνθ᾽ ἀν., 170. Διὰ τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος χρυσόβουλλον τοῦ Δουσὰν βλ. ἀνωτέρω σημ. 1.

Ὅταν ἐπεσκέφθη ὁ Δουσὰν τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔζη ἐκεῖ μία ἀπὸ τὰς πλέον ἐξεχούσας φυσιογνωμίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, πρωτηγωνίστησεν εἰς τὴν ἔριδα μεταξὺ τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ τῶν Βαρλααμιτῶν [1]. Οἱ Ἡσυχασταί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τότε ἰσχυρότατοι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐξήσκουν σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐκεῖ Σέρβων μοναχῶν καὶ ἐν γένει ἐπὶ τοῦ σερβικοῦ κλήρου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Ἁγίου Σάββα [2]. Ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Δουσὰν φέρει ἴχνη ἐπιδράσεως ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν Ἡσυχαστῶν. Αὐτὸ φαίνεται εἰς τὰ πρῶτα ἄρθρα τοῦ περιφήμου του *Κώδικος (Zakonik)*, ἔνθα ὁμιλεῖ ἐναντίον τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας· καὶ τῶν αἱρέσεων ὡς καὶ περὶ ἐκκαθαρίσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας [3]. Ἐκτὸς τούτου, τὸ γεγονὸς ὅτι προὐτίμησε τὰ ἔργα τοῦ γνωστοῦ Ἡσυχαστοῦ Ματθαίου Βλάσταρι ὡς βάσιν τοῦ νομοθετικοῦ του ἔργου ἀντὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου νομομαθοῦς, δεδηλωμένου ὅμως Βαρλααμίτου, Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, ὑποδεικνύει, κατὰ τὸν A. Solovjev, τὴν συμπάθειαν τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν ὁ Δουσὰν πρὸς τοὺς Ἡσυχαστάς [4].

Οἱ Ἡσυχασταὶ ἀπετέλουν τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀρχηγός των Γρηγόριος Παλαμᾶς εἶχε πράγματι μεγάλην δύναμιν. Ὁ Στέφανος Δουσάν, πραγματιστὴς ὡς ἦτο πάντοτε εἰς τὴν πολιτικήν του, καὶ γνωρίζων καλῶς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, τὸν συνήντησε προσωπικῶς καὶ συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν περιοδείαν του εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος [5]. Κατὰ τὸν ἐγκωμιαστὴν τοῦ Παλαμᾶ, ὁ Δουσὰν ἀναφέρεται ὡς *«πάντα κάλων κινῶν καὶ πᾶσαν μετιὼν λόγου πεῖραν ὥστε τὸν μέγαν* [δηλ. Παλαμᾶν] *πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάσασθαι»* [6], διότι, ἐπιτυγχάνων τοῦτο, θὰ ἐκέρδιζε τὴν συμπάθειαν τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ συνεπῶς θὰ ἐξησθένιζε τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπάλου του αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ,

---

[1] Ἡ κυρία βιβλιογραφία περὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῶν Ἡσυχαστῶν ἀναφέρεται ἐν G. Georgiades Arnakis, Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources, Speculum, 26 (1951), 116, σημ. 2.

[2] Βλ. M. Vasić, L'hésychasme dans l'église et l'art des Serbes, Recueil Uspenskij, I, 110-123.

[3] Βλ. ἰδίως ἄρθ. 6 καὶ 11 (St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana, 11-12, 14-16).

[4] A. Solovjev, Zakonodavstvo Stefana Dušana (Σκόπια 1928), 80-81. Πρβλ. A. Solovjev, L'œuvre juridique de Methieu Blastares, Studi bizantini i neoellenici, 5 (1939), 698-707.

[5] Κατὰ τὸν A. Solovjev (Zakonodavstvo, 68, σημ. 2) ὁ Δουσὰν συνδιελέχθη μετὰ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὴν ἑλληνικήν, τὴν ὁποίαν εἶχε μάθει κατὰ τὴν ἑπταετῆ διαμονήν του (1314-1321) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάντως αὐτὸ εἶναι ἁπλῆ ὑπόθεσις καὶ δὲν ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν πηγῶν.

[6] Πατριάρχου Φιλοθέου, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς (Migne, PG, 151, στ. 615).

μεταξὺ τῶν κυρίων ὑποστηρικτῶν τοῦ ὁποίου ἦσαν οἱ Ἡσυχασταί [1]. Ὁ Δουσὰν προέτεινε εἰς τὸν Παλαμᾶν νὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις του μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Σερβίαν ἔνθα θὰ ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβὴν ἀξιώματα, γαίας καὶ χρήματα. Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἠρνήθη ὅλα αὐτά, τότε *«ἐπὶ δευτέραν ἱκεσίαν ἐτράπετο* [δηλ. ὁ Δουσὰν] *προστιθείς τι καὶ βίας ὥστε τὴν Κωνσταντίνου καὶ αὖθις καταλαβόντα τὸν μέγαν πρεσβευτὴν αὐτῷ γενέσθαι πρὸς βασιλέας»* [2]. Δυστυχῶς οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς προταθείσης ἀποστολῆς. Ὁ ἐγκωμιαστὴς ὅμως τοῦ Παλαμᾶ γράφει ὅτι *«τὸ δ' ἦν ἄντικρυς προσωπεῖον μᾶλλον τοῦ κεκρυμμένου τὸ τῆς πρεσβείας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴ τοῦ πράγματος ἡ ἀλήθεια· οὐδὲ γὰρ ἐβούλετο νεοπαγῆ καὶ κραδαινομένην ἔτι τῆς τῶν Ῥωμαίων γῆς τὴν ἀρχὴν κεκτημένος, τὸν μέγαν ἐκεῖνον* [δηλ. Παλαμᾶν] *παρ' ἐκείνῃ κεκτῆσθαι, ζώπυρον οἱονεὶ τῆς βασιλείας ὄντα Ῥωμαίων, καὶ ῥᾷστα δυνάμενον τὴν πρὸς ἐκείνους τῆς εὐνοίας τῶν οἰκείων αὖθις ἀνάψαι φλόγα, τηλικοῦτον ὄντα καὶ πράγμασιν ἅμα καὶ λόγος»* [3]. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν πηγὴν μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1348 ἐπεσκέφθη ὁ Παλαμᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, δὲν γνωρίζομεν ὅμως ὑπὸ ποίας συνθήκας ἔκαμε τὸ ταξίδιον αὐτό, καὶ ἰδιαιτέρως, ἐὰν ἐπῆγεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Δουσάν, ὡς ὡρισμένοι ἱστορικοὶ νομίζουν [4].

Εἰς τὰ ζητήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρενέβη ὁ Δουσὰν συχνάκις κατὰ τρόπον ἀπροκάλυπτον, ἂν καὶ πολλὰς ὑποθέσεις παρέπεμψε πρὸς λύσιν εἰς τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τοῦ Ἄθω [5]. Πάντοτε ὅμως ὑπεστήριξε τὰς ἀπόψεις τῶν Ἀθωνιτῶν. Εἰς τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

---

[1] Βλ. Ch. Diehl-R. Guilland-L. Œconomos-R. Grousset, L'Europe orientale de 1081 à 1453 (Παρίσιοι 1945), 318-319.

[2] Φιλόθεος, PG, 151, στ. 615.

[3] Αὐτόθι, στ. 615.

[4] Αὐτόθι, στ. 616. Πρβλ. αὐτόθι, στ. 623, ἔνθα ὁ Φιλόθεος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1351 ὁ Παλαμᾶς, ἐπιστρέφων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ θαλάσσης, ἀφίχθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὁ ἐκεῖ εὑρισκόμενος τότε αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος σχεδιάζων συμμαχίαν μετὰ τοῦ Δουσὰν στρεφομένην ἐναντίον τοῦ Καντακουζηνοῦ τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν εἴσοδον εἰς τὴν πόλιν. Πρβλ. Καντακουζ. (Βόννης), III, 204 καὶ Γρηγορ. (Βόννης), III, 147. Ἐπίσης πρβλ. Νείλου, Πανηγυρικὸν εἰς Γρ. Παλαμᾶν ἐν PG, 151, στ. 675. F. Uspenskij, Filosofskoe i bogoslovskoe dviženie v XIV věkě, Žurnal Minist. Narodn. Prosvěščenija, 279 (Φεβρ. 1892), 416. L. Petit, Les évêques de Thessalonique, Échos d'Orient, 5 (1901-1902), 93. Γ. Σμυρνάκης, Ἔνθ' ἀν., 88. M. Jugie, Palamas Grégoire, Dictionnaire de Theologie Catholique, 11 (1932), στ. 1740.

[5] Βλ. σχετικὰ ἔγγραφα ἐν L. Petit, Actes grecs de Chilandar, 282, 284.

τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τῶν προνοιαρίων, ὁ Δουσὰν πάντοτε ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν μονῶν [1]. Σχετικῶς μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ Δουσὰν εἰς ἁγιορειτικὰ ζητήματα, ἀνέφερον ἤδη τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν μονῶν Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου. Ἐκ μεταγενεστέρας ἁγιορειτικῆς πηγῆς πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Δουσὰν ἐχορήγησε τὸν τίτλον τοῦ *ὑπερτίμου* εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ [2], ἀπὸ σύγχρονα δὲ ἔγγραφα μανθάνομεν ὅτι οἱ Σέρβοι ἐχειροτόνησαν μέγαν ἀριθμὸν κληρικῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν [3]. Ὁ Δουσὰν διώρισεν ὁ ἴδιος τὸν πιστόν του φίλον, Σέρβον μοναχόν, Ἠσαΐαν, ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος [4]. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν Σέρβοι μοναχοὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος κατὰ μάζας [5].

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ σερβικὸν στοιχεῖον, καὶ γενικῶς οἱ ἐν Ἄθῳ Σλάβοι, ἀνεθάρρησαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Σερβοκρατίας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἔπαιξαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐνεργότερον ρόλον ἀπὸ πρίν.

---

[1] Βλ. G. Ostrogorsky, Pronija (Βελιγράδιον 1951), 139 - 140. Οὕτω διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Δουσὰν καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων τρόπων κατώρθωσαν αἱ ἀθωνιτικαὶ μοναὶ νὰ αὐξήσουν τὰς κτηματικάς των περιουσίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Πρβλ. π.χ. τὴν περίπτωσιν τοῦ κτήματος τῆς Φιλίππας μελετηθεῖσαν ὑπὸ P. Lemerle (Note sur la carrière judiciaire de Constantin Harménopoulos, Τόμος Κων. Ἀρμενοπούλου [Θεσσαλονίκη 1951], 245 - 246).

[2] Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἁγιορειτικὸν ἔγγραφον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἔριδος μεταξὺ τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τῆς μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου. Βλ. P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 246· 14 - 20. Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι ὅμως ὑπόπτου χαρακτῆρος διότι εἰς ἔγγραφα τοῦ Κουτλουμουσίου τοῦ 1329 καὶ 1330 ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ ὑπογράφεται ἤδη ὡς *ὑπέρτιμος* (βλ. P. Lemerle, Ἔνθ' ἀν., 75, 79). Ἴσως ὁ Δουσὰν νὰ ἐπεκύρωσεν ἁπλῶς τὸν τίτλον.

[3] Βλ. πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ Φιλοθέου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ, μὲ ἡμερομηνίαν 3 Αὐγούστου 1368, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ πατριάρχης τὸν συμβουλεύει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν Σέρβων χειροτονηθέντας κληρικούς. Ὑπάρχουν πολλαὶ ἐκδόσεις τοῦ γράμματος αὐτοῦ. Ἡ πλέον προσιτὴ εἶναι ἐν Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et Diplomata, I, 555.

[4] Περὶ Ἠσαΐα βλ. τὸν Βίον του ἐν Glasnik, 56 (1884), 63 - 77. Βλ. ἐπίσης N. Mošin, Spomenik, 91 (1939), 243 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Žitie starca Isaji, igumena russkago monastyrija na Afone, Sbornik Russk. Arheol. Obšč. v Jugoslavii, 3 (1940), 125 - 167. Ὁ Ἠσαΐας εἶναι ἐπίσης γνωστὸς ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν σερβικὴν πρεσβείαν τὴν ἀποσταλεῖσαν τὸ 1375 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βλ. Danilo (ἔκδ. Daničić), 381 - 383. Πρβλ. M. Lascaris, Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'église de Constantinople en 1375? Mélanges Charles Diehl (Παρίσιοι 1930), I, 171 - 175. Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἠσαΐα βλ. ἐσχάτως M. A. Purković, Der Vater des Starez Isaias, Byz. Zeitschrift, 44 (1951), 461 - 462.

[5] Πρβλ. A. Solovjev, Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion, 8 (1933), 226.

Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταλαμβάνουν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρώτου [1] Σέρβοι μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὰς συγχρόνους πηγὰς ὡς «Σερβοπρῶτοι» [2]. Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Ζωγράφου (Μαΐου 1348), ἀπαντᾶται ὡς πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὁ Σέρβος μοναχὸς Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει εἰς τὴν σερβικήν [3]. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων ἐπίσης κατὰ περιόδους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσὰν (1355) [4].

Ἡ ἐνεργὸς αὐτὴ συμμετοχὴ τῶν Σέρβων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας καὶ ὁ διορισμὸς Σέρβων πρώτων δὲν δικαιολογοῦν τὴν παρατήρησιν τοῦ V. Mošin, ὅτι μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀθωνιτικῶν μονῶν ὑπὸ τοῦ Δουσὰν ἀρχίζει μία περίοδος «ἐκσλαβισμοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους» [5]. Αἱ σλαβικαὶ ὑπογραφαὶ τοῦ Δουσὰν εἰς τὰ χρυσόβουλλα τῆς Λαύρας (Δεκ. 1347) καὶ τοῦ Βατοπεδίου (Ἀπρ. 1348), τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖται ὁ V. Mošin, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς πειστικὴ ἀπόδειξις, διότι τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θεωροῦνται ὑπόπτου γνησιότητος [6]. Ἐπίσης ἡ γνώμη τοῦ V. Mošin ὅτι ἡ μετάφρασις εἰς τὴν σερβικὴν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑποδεικνύει ἐξάπλωσιν τῆς σερβικῆς γλώσσης εἰς τὴν μοναστικὴν αὐτὴν κοινότητα, δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἄλλης γνώμης του περὶ «ἐκσλαβισμοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους». Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισήμων ἁγιορειτικῶν ἐγγράφων εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι τόσον μεγάλος καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα εἰς αὐτὰ τόσον πολυάριθμα, ὥστε θὰ ἦτο σφάλμα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπαυσαν νὰ κατέχουν τὴν ἡγετικὴν θέσιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Ἐξ ἄλλου αἱ σερβικαὶ αὐταὶ μεταφράσεις εἶναι μεταφράσεις ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

---

[1] Περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου βλ. Χρ. Κτενᾶ, Ὁ Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ «Μεγάλη Μέση», ΕΕΒΣ, 6 (1929), 233 - 281.

[2] P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 123· 14.

[3] Βλ. W. Regel - E. Kurtz - B. Korablev, Actes de Zographou, 92. Ὁ Ἀντώνιος ὑπογράφει ὡς πρῶτος σλαβιστὶ καὶ εἰς ἔγγραφον τοῦ Κουτλουμουσίου ἐκδοθὲν περὶ τὸ 1350 (βλ. P. Lemerle, Ἔνθ' ἀν., 97).

[4] Εἰς ἁγιορειτικὰ ἔγγραφα τοῦ 1356, 1363, 1364 καὶ 1366 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Σέρβου πρώτου Δωροθέου (Akty russkago κλπ., ἀρ. 9, 10, 11. Actes de Chilandar, I, ἀρ. 145, 148, 152. Πρβλ. Actes de Kutlumus, 122 - 124). Εἰς δὲ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1369 - 1370 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφὴν ἑνὸς ἄλλου Σέρβου πρώτου ὀνόματι Σάββα (Actes de Kutlumus, 101, 106, 109, 115, 121 καὶ Actes de Chilandar, ἀρ. 153). Εἷς ἄλλος Σάββας ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα τοῦ 1513 (Actes de Zographou, ἀρ. 55 καὶ 56).

[5] V. Mošin, Spomenik, 91 (1939), 243.

[6] Βλ. Solovjev - Mošin, Ἔνθ' ἀν., 116 καὶ St. Binon, Revue d'hist. eccles., 34 (1938), 307 - 308, 311.

τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου τὰς ὁποίας συνεβίβασεν ὁ ἴδιος ὁ Δουσάν, ὡς εἴπομεν [1]. Τοῦτο καὶ ὄχι ἡ διάδοσις τῆς σερβικῆς γλώσσης ἐξηγεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, διατὶ ἐχρειάζοντο σερβικαὶ μεταφράσεις τῶν ἐγγράφων αὐτῶν.

Ἀναντιρρήτως ἡ θέσις τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῶν ἐν Ἄθῳ Σλάβων ἐν γένει, ἐβελτιώθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας, δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ «ἐκσλαβισμοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους» ἐπὶ Δουσάν [2]. Οἱ Βυζαντινοὶ μάλιστα εἶχον ἀποσπάσει τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὰς σερβικὰς χεῖρας δι᾽ ἕνα μικρὸν χρονικὸν διάστημα κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐναντίον τῶν Σέρβων κατὰ τὸ 1350 [3], οἱ δὲ Ἀθωνῖται, ἂν καὶ ὑπὸ σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἐγγύησιν τῶν προνομίων των καὶ τῶν περιουσιῶν των ὑπὸ τοῦ Δουσάν, ἀλλὰ ἐζήτουν νὰ ἐξασφαλίσουν ὁμοίας ἐπικυρώσεις καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας [4].

Ἡ προνομιακὴ αὐτὴ θέσις τῶν Σέρβων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου Δουσὰν δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολύ. Μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατάπτωσιν τῆς σερβικῆς κυριαρχίας ἐν Μακεδονίᾳ, συναντῶμεν ἓν κίνημα στρεφόμενον ἐναντίον τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος [5].

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

---

[1] Ὅπως π.χ. τὸ πρακτικὸν τῆς μονῆς Χελανδαρίου καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου. Βλ. V. Mošin, Byz.-Neugr. Jagrb., 14 (1937 - 1938), 104 κἑξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Spomenik, 91 (1939), 170 - 185, 199 - 203.

[2] Ἐπιστεύετο ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παύλου (ἀνήκουσα εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ξηροποτάμου) περιῆλθε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σέρβων, αἱ νεώτεραι ὅμως ἔρευναι τοῦ St. Binon (Les origines légendaires, 261 - 362) ἀπέδειξαν τὴν γνώμην αὐτὴν ἐσφαλμένην. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Σμυρνάκην (Ἔνθ᾽ ἀν., 88, 638) ὁ Δουσὰν ἐπεθύμει ὅπως ἱδρύσῃ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος σερβικὴν πόλιν παρὰ τὴν θέσιν Σαμάρειαν. Καθ᾽ ὅσον γνωρίζω, οὐδεμία τῶν πηγῶν μᾶς πληροφορεῖ περὶ αὐτοῦ. Ἴσως ἡ πληροφορία τοῦ Σμυρνάκη βασίζεται ἐπὶ τοπικῆς παραδόσεως.

[3] Βλ. Καντακουζηνὸν (Βόννης), III, 113· 20 κἑξ. Γρηγορᾶν (Βόννης), II, 876· 22 κἑξ.

[4] Βλ. τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου χρυσόβουλλον τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1351 ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἀπολυθὲν κατὰ τὸ 1353 (L. Petit, Actes de Chilandar, 292 - 294 καὶ V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 247).

[5] Βλ. L. Petit, Ἔνθ᾽ ἀν., 329, 333 - 334 καὶ P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 129· 57, 131· 112. Διαμάχη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Σλάβων μοναχῶν ὑφίστατο καὶ πρὸ τῆς περιόδου τῆς Σερβοκρατίας. Βλ. L. Petit, Ἔνθ᾽ ἀν., 279 - 282. Πρβλ. P. Lemerle, Philippes, 197, σημ. 3.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΙΣ ΑΓΙΟΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ

Ἐκδίδω κατωτέρω, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο ἀρίστων κωδίκων Parisinus græcus 1213 [1] καὶ Vindobonensis theologicus græcus 262 [2], ἀμφοτέρων ἀνηκόντων εἰς τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα καὶ περιεχόντων κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα των ἔργα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, δεύτερον, ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε, ἐγκώμιον τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς αὐτοῦ Θεσσαλονικέως θεολόγου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος. Τὸ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενον κείμενον φέρει εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας τὸν τίτλον «Προσφώνημα»· ἄλλο κείμενον τοῦ ἰδίου περὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, φέρον τὸν τίτλον «Ἐγκώμιον» ἔχει δημοσιευθῆ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου Ἰωάννου [3].

Οἱ ὡς ἄνω κώδικες ἔχουσι περιγραφῆ ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε ὑπὸ διαφόρων μελετητῶν τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, ἔργα τοῦ ὁποίου περιέχονται εἰς τὸ τέλος ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων [4]. Καθ᾽ ὅσον γνωρίζω, τὸ «Προσφώνημα» φέρεται καὶ εἰς ἄλλον ἕνα ἐπὶ πλέον κώδικα [5], τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἐμελέτησα, λόγῳ τῆς μεγίστης προσοχῆς μετὰ τῆς ὁποίας ἐγράφησαν οἱ δύο ἐνταῦθα χρησιμοποιηθέντες [6].

Ὡς βάσιν τῆς ἐκδόσεως ἔθεσα τὸν Παρισινὸν κώδικα, διότι οὗτος, ὡς

---

[1] Omont H., Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale I, 1886, 267.

[2] Nessel D., Catalogus Bibliothecæ Cæsareæ manuscriptorum codicum, Vindobonæ, 1690, 366.

[3] Ἰωάννου Θεοφ., Μνημεῖα ἁγιολογικά, Βενετία 1884, 67 - 114.

[4] Λάμπρου Σπυρ., Ἀναγραφὴ ἔργων Νικολάου Καβάσιλα καὶ Δημητρίου Κυδώνη ἐν τῷ παρισιακῷ κώδικι 1213, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 2, 1905, 299 - 323. Guilland R., La correspondance inédite de Nicolas Cabasilas, «Byzantinische Zeitschrift» 30, 1929 - 1930, 96 - 102. Lœnertz R., Les recueils de lettres de Demetrius Cydonès, «Studi e Testi» 131, 1947, 28 - 30.

[5] Coislianus græcus 315, ff. 196 - 204 (Devreesse R., Le fonds Coislin, Paris 1945, 303).

[6] Ὁ ὑπὸ Laurent V., Le codex Meteor. Barlaam 202, «Ἑλληνικὰ» 1936, 9, 185 - 205 περιγραφόμενος κῶδιξ μοῦ εἶναι ἀπρόσιτος.

ἐμφαίνεται εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, ἔχει κατὰ κανόνα καλυτέρας γραφὰς τοῦ τῆς Βιέννης. Ἡ παροῦσα ἐργασία δημοσιεύεται ὡς συνέχεια τοῦ ἐκδοθέντος ἐγκωμίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως [1] καὶ τῶν ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐγκωμίων τοῦ ἰδίου ἁγίου ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης [2], ὡς συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκδόσεως δημοσιεύω δύο ἐπιγράμματα ἐκ τῶν ἰδίων κωδίκων διὰ τὸν ἴδιον ἅγιον ὑπὸ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τμήματι προσθέτω παρατηρήσεις τινὰς περὶ τοῦ Προσφωνήματος καὶ τῶν Ἐπιγραμμάτων.

[1] Λαούρδα Βασ., Φιλοθέου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, «Μακεδονικὰ» 2, 1951, 1 - 27 (σελίδωσις ἀνατύπου).

[2] Δημοσιεύονται εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικά», ἐκ τοῦ κώδικος Parisinus gr. 1192.

Α΄

Προσφώνημα εἰς τὸν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα Δημήτριον τὸν μυροβλήτην.

Οὐδὲν οἶμαι τῶν ἀτόπων, ὦ μαρτύρων ἀκρότης, εἰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἐπαινεσάντων τὰ σὰ καὶ ἡμεῖς πρὸς τοὺς κατὰ σοῦ θορύβους καὶ κρότους ἡμᾶς αὐτοὺς καθήσομεν, οἱ μάλιστα πάντων τὰ σὰ καὶ πνέοντες καὶ θαυμάζοντες· τοὐναντίον μὲν οὖν ἅπαν τῶν ἀτόπων ἂν ἦν, ὅπου γὰρ καὶ (5) τοῦ περὶ σέ μου τούτου μεμηνότος ἀπόντος, μόνον οἷς ὑπὲρ πάντας πᾶσιν ἀναφανεὶς πάντας τῶν ἐπαίνων ὀφειλέτας ἔσχηκας, ἐχρῆν καὶ ἡμᾶς εἰς τουτονὶ τὸν ἆθλον ὅσα γ᾽ ἐστὶ δυναμένοις εἰσφέρειν· πόσον τι χρὴ νομίζειν τουτὶ μᾶλλον προὐργιαίτερον εἶναι, συνάμα γε τῷ κοινῷ δικαίῳ καὶ τοῦ περὶ σέ μου πόθου καὶ τῆς ἐκεῖθεν κατανάγκης παρούσης· οὐ γὰρ ὅσον (10) λέγειν τι ἢ ἀκούειν τῶν σῶν ἢ καὶ μόνον μεμνῆσθαι πάσης ἡδονῆς ἥδιον ἔμοιγε καὶ ποθεινότερον χρῆσθαι, ἀλλὰ καί, εἴ γε ἐξῆν, εἱλόμην ἂν ἀποσχέσθαι ἐμαυτοῦ μᾶλλον ἢ σοῦ καὶ τῶν σῶν πραγμάτων εἰς λήθην δήπουθεν ἥκειν· καὶ τοίνυν τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας τοὺς εἰπόντας, τό τε λόγων εὖ ἥκειν, τό τε σὺν δέει θαρρεῖν πρὸς τοὺς ὑπὲρ σοῦ διανέστησε λόγους, ἐμὲ (15) δὲ μόνος ὁ πρὸς σέ μου μανικώτατος πόθος καὶ τὸ μάλιστα τῶν ἄλλων ἁπάντων τὰ σὰ καὶ πνεῖν καὶ θαυμάζειν· τοσοῦτόν τι τὸ περὶ σέ μου τῆς ψυχῆς πάθος, ὢ πάντα τὰ βέλτιστα σὺ καὶ ὢν καὶ καλούμενος. Ὁ μὲν οὖν τοῦ λόγου λόγος, ὥς γε ἔφην, ὁ πόθος καί γε εὔλογος, ὥς γε ἐγὼ νομίζω, τοῖς (B, 125 v.) μέντοι σοῖς ἐγκωμίοις ἐπιβαλοῦμεν κατατυραννηθέντες ἐκεῖθεν· ὅτι δέ | σοι (20) πολλῶν καὶ μεγάλων κατέστην ὑπόχρεως, ὦ μυροβλύτα, οὐχ ὁρῶ τις ἂν γενοίμην μὴ τῶν Ὁμήρου στομάτων τετυχηκώς· τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασι τοῖς εἰποῦσι, συνέσει καὶ λόγων ῥώμῃ μάλιστα ὑπερέχουσι, πρὸς πάντα τὰ τοῦ μεγάλου καθεῖναι σφᾶς αὐτοὺς ἐξεγένετο, ἐμοὶ δὲ μεγ᾽ ἂν εἴη καὶ λίαν ἀγαπητόν, εἰ καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς τρόπον τινὰ μνησθῆναι βραχέα γένοιτο καὶ (25) τούτων ὅσα σε μέγιστ᾽ ἀνθρώπων μάλιστα τῶν ἄλλων σεμνύνει καὶ πρὸ τῶν (A, 105 r.) ἄλλων ἀνθρώπων τίθησιν, ἅτε | πάντων ἀγαθῶν ὑπερέχοντα καὶ σοὶ μάλι-

Codicum sigla: A=Parisinus græcus 1213, ff. 104v - 108r. B=Vindobonensis theol. græcus 262, ff. 125 - 130.

19 ἐπιβαλλοῦμεν B *25 μέγιστα* B

στα διαφερόντως προσόντα. Τὸ μὲν γὰρ τῆς τε περὶ τὸ σῶμα ῥώμης καὶ
τοῦ κατ᾽ αὐτὴν γιγνομένου καὶ τῶν ἐντεῦθεν στεφάνων εἵνεκα λέγειν, καὶ
ὡς κἀν τούτοις ὑπὲρ πάντας ἀνεφάνη τοὺς ἄλλους, ὅτε καὶ τούτοις ἐχρῆν
30 κεχρῆσθαι, μεγίστη τις ὠφέλεια πᾶσι καὶ ὢν καὶ δοκῶν, στρατηγίας καὶ
δημαγωγίας καὶ τροπαίων ἕνεκα λέγω καὶ τῆς ἄλλης φιλοτιμίας, περίεργον
ἂν εἴη ἐν τῷ παρόντι, ὡς ἔμοιγε φαίνεται· ἃ δὲ μόνα καὶ ἀνθρώπῳ μάλα
πρὸς τρόπου καὶ κεχαρισμένα θεῷ καὶ μάλιστά γε τῶν ἄλλων ἁπάντων τῇ
καθαρωτάτῃ Δημητρίου ψυχῇ προσῆκε, καὶ **ἰσόθεον,** ὡς εἰπεῖν κατὰ τὸ
35 ἔπος, αὐτὸν ἀνέδειξε **φῶτα,** τούτων νῦν ἔσται μοι λόγος καὶ τούτοις τὴν
γλῶσσαν σεμνύνας, ἀποδώσω τὸν πόθον οἷς γε ἔνεστιν. Ὁ μὲν οὖν Σολο-
μὼν εἰς ἄκρον σοφίας ἐληλακὼς **εἶπον,** φησί, **τὴν σοφίαν ἐμὴν ἀδελφὴν
εἶναι καὶ ἐφίλησα αὐτήν.** Δημήτριος δέ, ἡ μεγάλη τῆς φύσεως ἔνδειξις
39 καὶ τῶν ἀγαθῶν τελευταία φορά, καὶ ταύτης μὲν οὐδὲν ἧττον ἐκείνου μετ-
B, 126 r. έσχεν, εἰ μὴ καὶ πολλῷ μειζόνως ὅσῳ καὶ στόμα θεοῦ κατέστη, | ἐξάγων
ἄξιον ἐξ ἀναξίου, καὶ τῆς μὲν ἀσεβείας ἀπάγων, πρὸς δὲ τὴν πίστιν ἐνά-
γων καὶ μυσταγωγῶν τὰ σωτήρια, οὗ τί μεῖζον ἢ σοφώτερον ἢ ἁγιώτερον
γένοιτ᾽ ἄν; Πρὸ δέ γε ταύτης καὶ μετὰ ταύτης ἐφίλησε μὲν παρθενίαν, ἐφί-
λησε δὲ ἁγνείαν καὶ τὸ διὰ βίου παντὸς καθαίρεσθαι, ἐπεί περ ὥσπερ ἑκά-
45 τερ᾽ ἀλλήλων ἔχοντα καὶ οὔτε σοφός τις ἂν εἴη μὴ κεκαθαρμένος τὸ πρόσ-
θεν, οὔτε κεκαθαρμένος ἔνι γενέσθαι μὴ σοφὸν γενόμενον· ἀνθ᾽ ὧν ἑαυτοῦ
τὸ σῶμα Δημήτριος ἀπειλικρινημένον εὐθὺς ἐκ παιδὸς καὶ καθαρώτατον
διὰ τέλους τηρήσας, τὴν ψυχὴν ἀξίαν εὖ μάλα τῆς ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ λόγον
παρεσκευάκει σοφίας, ᾗ φίλη μάλιστά γε τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ κάθαρσις.
50 Οὐ γὰρ ὥσπερ κατὰ τοὺς ἄλλους ἅπαντας σῶμα περικείμενος ἦν, οὕτω
δήπου καὶ κατὰ τοὺς ἄλλους ἅπαντας καὶ ταῖς ἐκεῖθεν ἀνάγκαις ὑπήγετο,
A, 105 v. ἀλλὰ τοσοῦτον | ἀπεῖχε τοῦ καὶ ὁπωσοῦν τουτωνὶ τῶν φυσικῶν ἡττᾶσθαι
δεσμῶν καὶ οὕτω καὶ τούτων μετὰ πολλοῦ τοῦ κρείττονος ὑπερέσχεν, ὥσπερ
ἄρα καὶ ὁ πρὸ τῆς παραβάσεως ἄνθρωπος. Τὰς γὰρ αἰσθήσεις ῥυθμίσας
55 κάλλιστα πάντων ὡς μὴ ταῖς ἐπιθυμίαις ὑπάγεσθαι, μηδ᾽ ἀπᾴδειν ἔχειν τῷ
λογισμῷ τὴν ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης καθαρὰν τῶν οὐκ ἀγαθῶν ἔδειξεν ἐννοιῶν
καὶ συμπάσης ὑλικῆς προσπαθείας κρείττω παρεσκεύασεν εἶναι, κἀντεῦθεν
αὖθις τὸ σῶμα ἀπαθὲς καθάπαξ διέθηκε καὶ δι᾽ ἀλλήλων ἄμφω καθάρας
νεὼν ἑαυτὸν ἀνέδειξε θεῖον καὶ ὄργανον πνεύματος· μόνος γὰρ ὧν ἴσμεν ἢ
60 κομιδῇ γε ἐν ὀλίγοις τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν ἀκραιφνεστάτην διὰ βίου παν-
B, 126 v. τὸς τετήρηκε | καὶ τὸ κατ᾽ εἰκόνα σαφῶς ἐπεδείξατο, μᾶλλον δὲ εἰκὼν ἀνε-
φάνη θεοῦ σαφῶς ἐνδειξάμενος ὁποῖον εἶναι κἀν τοῖς ἔργοις τὸν ἀπὸ Χρι-

34–35 Homerus, passim. *37–38* cf. Prov. 7, 4.

27 προσόντα in mrg. B *30 ἅπασι* B *49 ἡ* AB *55 ἀπαπάδειν* B

στοῦ καλούμενον· οἶμαι γὰρ εἴ τις ἐγένετό ποτε ἢ γενήσεται θεοῦ πρὸς
ἀνθρώπους φιλοτιμία ἢ ἀρχέτυπον καθαρότητος ἢ κανὼν ἀκριβὴς ἀπαθείας
65 θεόθεν τοῖς ἀνθρώποις ἀναφανείς, τοῦτον εἶναι τὸν μέγαν καὶ τὴν ἐκείνου
ψυχήν· τοσοῦτόν σοι παρθενίας ἄγαλμα τὸ τῆς καθαρότητος περιὸν καὶ οὕτω
πάντας τῷ ὑπερφυεῖ τῆς ἁγνείας πρὸς ἔκπληξιν ἐνάγεις καὶ θαῦμα καὶ
δίδως ἐντεῦθεν, ὥσπερ καὶ δοκεῖν σου τὸ σῶμα μὴ τῶν κάτω, τῶν δ᾽ οὐρα-
νίων εἶναι σωμάτων καὶ ὧν τὸ ἀπαθὲς ἴδιον, ὥστε ἔξεστιν εἰπεῖν μὴ μόνον
70 τὸν μέγιστον ἐπὶ σωφροσύνῃ Ἰωσὴφ ἐκεῖνον πολλῷ τῷ ὄντι τῇ παρθενίᾳ
παρενεγκεῖν, ἀλλὰ καὶ μετὰ θεολόγον τὸν πάνυ τῆς τῆς παρθενίας προσρή-
σεως ἠξιῶσθαι καὶ μετ᾽ ἐκεῖνον καὶ σὲ παρθένον καλεῖσθαι, μηδὲ τοῖς
ἄλλοις ἐκείνου λειπόμενον, ἐπεὶ καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἁπάντων θεοφιλής,
οἷς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους φιλῶν τὸν Χριστόν, ἐναργέστατον δεῖγμα τῆς
75 πρὸς αὐτὸν ἀγάπης ἐξήνεγκας τὸν θεῖον χρησμόν· ἐπεί γε τῶν λογικῶν αὐτοῦ
θρεμμάτων ὡς οὐκ οἶδ᾽ εἴ τις μελεδωνὸς καὶ προστάτης κατέστης καὶ τῆς
A, 106 r. εὐσεβείας σφίσι συναγωνιστὴς | καὶ συλλήπτωρ κάλλιστα πάντων, τοῖς ἀσε-
βέσι μὲν πολεμῶν καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἑκάστοτε, μετὰ δὲ τούτων ἱστάμε-
νος καὶ τὴν μὲν ἀχλὺν ἐπικειμένην σφίσι τῆς ἀσεβείας διέχων, τὸν δὲ τῆς
80 δικαιοσύνης πᾶσιν ἐκλάμπων ἥλιον καὶ διὰ τούτων κατασκευάζων τῷ Κυρίῳ
λαὸν περιούσιον· ᾔδει γὰρ ἀκριβῶς ὡς τὸ μὲν τῆς καθ᾽ ἑαυτὸν μόνης σωτη-
B, 127 r. ρίας ἀντιποιεῖσθαι | τῆς τῶν ἄλλων ἀλογοῦντα, τῶν σμικρῶν ὡς εἰπεῖν καὶ
τῆς ἐλασσουμένης μερίδος, τὸ δὲ τοῖς σφετέροις ἀγαθοῖς καὶ τὰ ἑτέρων διώ-
κειν καὶ ὅπως εὖ ἔχοντες ὦσι τὰ πρὸς ἀρετὴν κἀκεῖνα ζητεῖν καὶ πρὸς τὸ
85 ποιεῖν καὶ διδάσκειν, κατὰ τὸν θεῖον χρησμόν, τῶν μεγάλων ἐν τῇ βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν καὶ μέγα κτησαμένων ὄνομα· ἀνθ᾽ ὧν ἑαυτὸν καθάπαξ καὶ ὡς
οὐκ οἶδ᾽ εἴ τις καθάρας, οὐκ ἀνεκτὸν ἡγεῖτο οὐδὲ πρὸς αὐτοῦ μέχρις αὐτοῦ
στῆναι τὸ εὖ ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἐκάθηρε καὶ πρὸς οὐρανὸν τὸν
νοῦν εἰς αὐτὸν μεθίστη, πάντων τῶν γηΐνων ἀλογεῖν ἀναπείθων, ὡς μὴ
90 μόνον μηδένων ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὀλέθρων ἀτεχνῶς καθισταμένων ψυχῆς· καὶ
τοίνυν ἐντεῦθεν τοὺς πόδας μὲν ἀποστολικούς τινας ἀπέδειξε καὶ ὡραίους,
ὡς εὐαγγελιζομένους πᾶσιν εἰρήνην καὶ ἀγαθά, τὰς χεῖρας δὲ ἡγνισμένας
μὲν τοῖς ὅλοις καὶ καθαράς, καὶ συμπάσης προσπαθείας κρείττους παντά-
πασι, τοῦ δὲ θείου βαπτίσματος καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἁγιαστίας, ἧς αἴτιοι πᾶσι
95 καθίσταντο, καὶ τῶν μεγάλων τουτωνὶ μυστηρίων ἀξίους ὡς μεταχειρίζουσι τὰ
προσήκοντα· πρὸ δέ γε τούτων καὶ μετὰ τούτων τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην γλῶσ-
σαν καὶ μόνῳ Χριστῷ κινουμένην κάλαμον γραμματέως ὀξυγράφου καὶ κιθά-
ραν πνεύματος, παντὸς μᾶλλον Ὀρφέως θέλγουσαν καὶ κινοῦσαν ἐπὶ τὰ κρείτ-
τω καὶ δι᾽ ὧν ἐπανελθεῖν περιγίνεται πρὸς τὴν ἑστῶσαν καὶ μένουσαν εὐ-

72 καλεῖσθε B *76 μελεδόσνος* B *κατέστης om.* B *81 μόνον* B *84 πρὸς τὸ* B *πρὸς τῷ* A *89 καθίστη* B *90 ψυχὴν* A *95 μεταχειρίζωσι* A

100 κλειαν. οὕτω πάντα τὰ μέλη ὅπλα δικαιοσύνης παρεστήσατο τῷ θεῷ, μόνῳ τού-
A, 106 v. τῳ καὶ ζῶν καὶ κινούμενος καὶ μηδὲν ἔξω τοῦ κατ' αὐτὸν βουλομένου | οὔτ'
B, 127 v. οὖν ἐννοῶν, οὔτ' αὖ πράττειν ἐθέλων, | ὥσπερ δημαγωγός τις ὢν ἐπὶ
γῆς τῶν θείων ἐπιταγμάτων καὶ τοῖς ὅλοις θεῷ προσήκων καὶ μόνα τὰ
τούτου καὶ πράττων ἀεὶ καὶ λέγων καὶ λογιζόμενος καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπο-
105 τιθέμενος· ἄλλοις μὲν γὰρ ἢ μισθὸν προσδοκῶσι ἢ τὰς ἀπειλὰς δεδιόσι, τὸ
καλοῖς κἀγαθοῖς εἶναι περιγίνεται, Δημήτριος δὲ πάνθ' ὅσα ὑπὲρ Χριστοῦ
καὶ τῶν ἐπιταγμάτων ἐκείνου καὶ ἐποίει καὶ ἔλεγε καὶ ἔπασχε τοῦ πρὸς
αὐτὸν ἔρωτος εἵνεκα μόνου καὶ τοῦ πολλῶν καὶ μεγάλων δοκεῖν ὑπόχρεως
ἐκείνῳ καθίστασθαι, καὶ ἐποίει καὶ ἔλεγε καὶ ἔπασχεν, ὥστε μὴ μόνον του-
110 τωνὶ τῶν ῥεόντων ἀλογῆσαι ἑλέσθαι, εἴ τι τῆς ἐκείνου δόξης καὶ μικρὸν
διΐστησιν, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων καὶ ἀρρήτων καὶ ὑπὲρ λόγον, κατὰ τὸν
θεῖον ἀπόστολον· οὕτω γὰρ θεῷ καὶ τοῖς θείοις ἑάλω καὶ οἷς ἔμπλεως κα-
τέστη τῆς αὐτοῦ κατοχῆς, ὡς μὴ μόνον τἀκείνου μόνα περὶ πλείονος ἄγειν
τῶν ἄλλων ἁπάντων καὶ προτιθέναι τοῖς ὅλοις, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
115 ἐκχεῖν μετὰ ῥαστώνης ὑπὲρ τῶν ἐκείνῳ δοκούντων καὶ τὴν κεφαλὴν ἑλέσθαι
ἂν ἀποθέσθαι μεθ' ἡδονῆς ἢ τῆς ἐκείνου μνήμης καὶ τῶν ἐκείνου καὶ
μικρὸν ἀποστῆναι· καὶ σῶμα μὲν δίχα ψυχῆς ἀναπνεῖν ῥᾷον εἶναι καὶ γενέ-
σθαί ποτε, Δημήτριον δὲ δίχα Χριστοῦ καὶ τῶν ἐκείνου λόγων καὶ ἔργων
καὶ τοῦ κατ' ἀμφότερα γινομένου, οὐδ' ἄν τις ἔφη ζῆν καὶ περιεῖναι τῷ
120 βίῳ, ἐπεὶ καὶ ψυχή τις ἦν τῷ Δημητρίῳ Χριστός, οὐκ ἀφισταμένη καὶ πάλιν
ἐπανιοῦσα, κατὰ τὴν ἐν μύθῳ δήπουθεν Ἑρμοτίμου τοῦ Κλαζομενίου
ψυχήν, ἀλλ' ἀεὶ συνοῦσα καὶ μένος θεῖον ἐμπνέουσα καὶ τὰ μεγάλα τελοῦσα
B, 128 r. καὶ οἷα εἰκὸς τοῦτον κἀκεῖνον, | τὸν μὲν τελεῖν, Δημήτριον δὲ τελεῖσθαι, ὡς
ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνειν ἐν ἑκατέρῳ μένειν ἑκάτερον, ἔν τε τῷ θεῷ
125 Δημήτριον καὶ τὸν θεὸν ἐν αὐτῷ, οὐκ ἀφισταμένους ἀλλήλων, κατὰ τὸν
A, 107 r. Ἰωάννην τὸν πάνυ. Τίς γὰρ ἐκείνου μᾶλλον προσῆκε Χριστῷ | ἢ ταῖς ὑπὲρ
οὐρανὸν ἐκείνου καθαρότησιν ἔπρεπεν, ὅς γε οὕτως ἑαυτὸν καθάρας, ὡς
ἀξιόχρεων ἐκείνου διὰ πάντων φανῆναι ; ὁ δὲ τοσοῦτον ποιησάμενος λόγον
ὡς σωτηρία κοινὴ τοῖς κατ' ἐκεῖνον γενέσθαι καὶ λόγοις καὶ ἔργοις καὶ τῷ
130 καθ' ἑαυτὸν παραδείγματι, ἐπεὶ τά γ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις τὸν Χριστοῦ φίλον
διὰ πάντων δεικνύς, μὴ μόνον ὑπὲρ ἐκείνου πέπονθεν, καθάπερ ἐκεῖνος
ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ἡδέως προήκατο τὴν αὐτοῦ, πρὸς ἐκεῖνον καὶ τὰ
ἐκείνου πάντα ὁρῶν, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον τοῖς ὅλοις τὸ αἷμα ἐξέχεε
καὶ τῶν αὐτῶν ἐκείνῳ μελῶν πληγέντων, εἰ καὶ μείζονος οὗτος τῆς πληγῆς

---

111 cf. Rom. 8, 18. *121* cf. RE, 8, 1913, 904. *125* cf. Joh. 6, 56.

---

130 τῷ καθεαυτόν : τὸ καθεαυτὸν B

135 ἐπειράθη, ὡσὰν ἔγωγε οἶμαι, οὕτω τοι πάνυ τοι πρὸς Χριστὸν ἐρωτικῶς
ἔχων πολλῷ μειζόνως ἐντεῦθεν διπλασιάσῃ τὸ φίλτρον, μείζω καὶ τῶν ἐκεί-
νου ποιήσας, κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν· ἀλλὰ τοῦτο μέντοι
τοιοῦτον καὶ οὕτω χάριεν καὶ ὑπερφυὲς καὶ τῆς μεγίστης πρὸς Χριστὸν γνη-
σιότητος δεῖγμα· ἐκεῖνο δέ, πῶς οὐχὶ τῶν ἴσων καὶ τοῦ αὐτοῦ, φασί, γυμνα-
140 σίου καὶ μηδενὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν λειπόμενον, ὧν γε ἔφην εἵνεκα ; Χριστῷ
μὲν γὰρ μῦρον τὸ πρόσρημα· **μῦρον γάρ,** φησι, **ἐκκενωθὲν ὄνομά σου,**
Δημητρίῳ δέ, τοῦ Χριστοῦ ζῶντος ἐν αὐτῷ, οὐ μόνον μῦρον τὸ πρόσρημα,
ἀλλὰ καὶ μῦρόν ἐστιν ἀτεχνῶς καὶ μύρων πηγὴ ἀέναα ῥέουσα, ὥστε τὸν
B, 128 v. οὕτω μὲν ὑπὲρ πάντας φιλοῦντα Χριστὸν καὶ φιλούμενον, | οὕτω δὲ ἑαυτὸν
145 παρεσκευακότα, ὡς μὴ μόνον καὶ πλοῦτον καὶ δόξαν καὶ τὰ παρόντα ταυτί,
ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα καὶ τὴν ψυχὴν αὐτὴν ἑτοίμως ἔχειν προέσθαι ὑπὲρ
τῶν ἐκείνῳ δοκούντων, διὰ πάντων καθάπαξ καὶ ἔργων καὶ λόγων καὶ
προσρημάτων προσήκειν ἔχειν Χριστῷ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι κοινωνεῖν εἰκό-
τως καὶ μάλ' ἀξίως τοῦ τε Δημητρίου πρὸς θεὸν ὃν ὤδινε πόθου, τοῦ τε
150 πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ διακειμένου καὶ ἵλεω· παρὰ πάντα δὲ ταῦτα ἐκεῖνο λέγω,
A, 107 v. ὡς εἴ γε τῆς εὐσεβείας εἵνεκα καὶ τῆς ἄλλων σωτηρίας καὶ οἷς | πρὸς τοὺς
ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνας τοὺς μάρτυρας εἴληφε καὶ νικητὰς ἀνεδείκνυ τὸ αἷμα
ἐκχέας καὶ τὴν ψυχὴν προέμενος, πῶς οὐχ ὃ λέγω δῆλον καθίστησι καὶ
μάλα σαφῶς βεβαιοῖ, ὡς τὸν Χριστὸν ὑπὲρ πάντας καὶ τὰ ἐκείνου πάντα
155 καὶ ἔπνει καὶ ἐμιμεῖτο, ἀκριβεστάτην εἰκόνα ἑαυτὸν ἀναδείξας ἐκείνου καὶ
μάλα ἀξιόχρεων τῆς θείας καὶ ἀρρήτου δόξης καὶ καθαρότητος ; οὕτως, ὦ
θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, διὰ πάντων τῶν βελτίστων ὑπὲρ πάντας ἐξέλαμψας
καὶ ἃ τοῖς ἄλλοις ἰδίᾳ κόσμος καθέστηκε, ταῦτα πάντα μόνος καὶ μεθ' ὑπερ-
βολῆς ἐν σεαυτῷ συνειλόχεις· εἰκότως· τὴν γὰρ ψυχὴν ἀπειλικρινημένην καὶ
160 καθαρωτάτην παρασκευάσας καὶ διαυγῆ καὶ μάλα γε ἑτοίμως ἔχουσαν πρὸς
τὴν τῆς θείας ἀκτῖνος ὑποδοχήν, πάντων ἐξ ἀνάγκης ἀνεφάνης τῶν ἐκεῖθεν
ἀγαθῶν πρυτανεῖον καί, ὃ φύσει πρόσεστι τῷ θεῷ ἀγαθόν, τοῦτο κατὰ χάριν
ἐδέξω καὶ δεύτερον φῶς ὥσπερ ἀνίσχεις ταῖς τοῦ πρώτου φωτὸς ἐλλάμψεσι·
164 δῆλον δὲ ἁπάντων μὲν οὖν, ὅσοι τῆς περὶ θεὸν ἑταιρείας, τοῖς μὲν ἀποστό-
B, 129 r. λοις, τοῖς δὲ | διδασκάλοις, τοῖς δὲ προφήταις, τοῖς δὲ μάρτυσι τὰ προσρή-
ματα, σοῦ δὲ πέρι οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ποιάν τινα δόξαν ἑκτέον καὶ τί δεῖ
προσειπεῖν· σοὶ γὰρ ταῦτα μόνῳ προσήκει καὶ ὥσπερ παντοδαπὸς ἅγιος εἶ,
ταῖς παντοδαπαῖς τοῦ πνεύματος κοσμούμενος χάρισι κἀξ ἅρα πάντων τῶν
τῆς ἀρετῆς μορίων συγκεκραμένος· καὶ γὰρ τὸ μέλλον προεῖπας καὶ τὴν διττὴν

---

137 cf. Joh. 14, 12. *151* Ca. 1, 3.

---

151 εἰ : οἱ AB *152 εἴλειφε* B *166 σὺ* B *168 τῶν om.* B *169 προεῖπε* AB

170 *νίκην τῷ Νέστορι καὶ τοὺς στεφάνους εὐηγγελίσω καὶ μάρτυς καὶ τῶν θείων πραγμάτων ἀθλητὴς ὑπὲρ πάντας ἀνεφάνης τοὺς ἄλλους, τοσούτῳ μείζων τῶν ἄλλων τούτῳ τῷ μέρει, ὅσῳ καὶ μειζόνων ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους τῶν τοῦ πνεύματος χαρισμάτων τετύχηκας· μᾶλλον δὲ ὅσῳ καὶ μαρτύρων ἀνεφάνης συναγωνιστὴς καὶ συσπουδαστὴς καὶ συλλήπτωρ καὶ τῶν στεφάνων*
175 *καὶ τῆς νίκης σφίσιν αἰτιώτατος· ἀλλὰ μὴν ὅ,τι καὶ διδάσκαλος καὶ ἀπόστολος, ἴσασι πάντες, οἱ τοῖς λόγοις τοῖς σοῖς σεσωσμένοι καὶ τῷ θείῳ προσελ-*
A, 108 r. *θόντες βαπτίσματι, θυσίαν | διὰ σοῦ προσενηνοχότες αὐτούς· οὕτω τὸν τῶν ἁγίων σύμπαντα κύκλον ἐν σεαυτῷ δεικνὺς ἔχεις καὶ πάντα τὰ πάντων μόνος καὶ μεθ' ὑπερβολῆς συλλαβὼν καὶ κοσμήσας, πάντα πάντων ἄριστος εἶ·*
180 *καὶ μὴν εἰ καὶ τὸ μεθ' ὑπερβολῆς πάντα τὰ κάλλιστα ἔχειν ἀπῆν, τοῦτο δ' αὐτὸ μόνον ἁπλῶς, τὸ μόνον πάντα δήπουθεν ἔχειν παρῆν, τοσαύτην ἐξ ἄρα τούτου μόνου δόξαν ἔμμελες ἴσχειν, ὅσην ἅπαντες κέκτηνται· ὅταν δὲ συνάμα γε τούτῳ κἀκεῖνο προσῇ, πῶς οὐχὶ πᾶσαν ἐπαίνων ὑπερβολὴν ὑπερβαίνεις καὶ μόνος τῶν πάντων αἰτιώτατος εἶ, μὴ μόνον κεφάλαιον καλοκα-*
185 *γαθίας καὶ συμπάσης ἀρετῆς πρυτανεῖον καὶ θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους φιλοτι-*
B, 129 v. *μία καὶ πάντα | ταυτὶ τὰ κάλλιστα προσειρῆσθαι, ἀλλὰ καὶ υἱὸς ὑψίστου καὶ τριάδος ἑστία καὶ καθαρὸν τοῦ καθαροῦ πνεύματος ὄργανον καὶ εἰκὼν θεοῦ καὶ θεός; Ἀλλ' ὦ πάντα τὰ βέλτιστα καὶ ὢν αὐτὸς καὶ δοκῶν καὶ καλούμενος, ὦ παρθενίας ἄγαλμα καὶ θαῦμα μαρτύρων καὶ συμπάσης ἄλλης τῆς*
190 *περὶ θεὸν ἑταιρείας καί, ἵνα συνελὼν εἴπω, ὦ παντοδαπὸν ἀγαθὸν καὶ διὰ πάντων βέλτιστε πάντων, σὺ μὲν οὕτως ἔχων χαίροις καὶ συγχαίροις σαυτῷ, ὥς σοι μάλιστα τῶν ἄλλων διαφερόντως τὸ χαίρειν προσήκει, ἅτε καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων διαφερόντως τῇ καθαρωτάτῃ Τριάδι προσήκοντι καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀρρήτου δόξης ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπιτυχεῖ καταστάντι, ἅθ' ὑπὲρ*
195 *πάντας τοὺς ἄλλους ταύτης ὑπερασπιστῇ γεγονότι· ἐμοὶ δὲ ὁ μὲν παρὼν λόγος ἐν ἐπιλόγοις, τὸ δ' ὑπὲρ σοῦ λέγειν καὶ γλώττης τρυφὴν ποιεῖσθαι τὰ σὰ οὐκ ἐν ἐπιλόγοις ἔσται ποτέ, ἀλλ', ἕως ἂν εἰς ζῶντας τελῶ, καὶ τῶν ὑπὲρ σοῦ λόγων ἔσται μοι λόγος, ὡς μόνην ταύτην οὖσαν εὐδαίμονα βιοτήν· οὐ γὰρ τοσοῦτον ἐπιλήσομαι ἐμαυτοῦ, μᾶλλον δέ, εἰ καὶ τοῦτο γε εἰπεῖν δεῖ, ἐμαυ-*
200 *τοῦ μὲν ἂν ἐπιλαθοίμην, εἴπερ οἷόν τε καὶ εἱλόμην ἂν τοῦτο γε, εἰ προαίρεσις προὔκειτο, σοῦ δὲ καὶ τῶν σῶν οὐδέποτ' ἂν ἀποσχοίμην· ἅπαξ γάρ τοι*
A, 108 v. *σοῦ καὶ τῶν σῶν ἡττηθεὶς καὶ τούτων ἤδη καθάπαξ | ἐξηρτημένος, οὐκ ἂν δυναίμην, εἰ καὶ σφόδρα ἂν βουλοίμην, εἰς λήθην ἥκειν, ὧν οὐδὲν ἔμοιγε οὔθ' ἥδιον, οὔτε φίλτερον οὔτε ποθεινότερον χρῆσθαι· σὺ δὲ θεία μοι καὶ*
205 *τριπόθητε κεφαλή, ὃν ἔγωγε πρὸ πάντων ἔχω πεφιληκὼς καὶ θαυμάσας, κἀνταῦθα μὲν εἰ καὶ μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς κοινωνοὺς ἡμᾶς τῆς σῆς χάρι-*

---

172 τοσοῦτο B *173 ὅσο* B *179 πάντα* *181 τὸ μόνον in mrg* B *185 πρειτανεῖον* B *191 τὸ χαίρειν* *192 διαφερόντως om.* B *199 ἐπίσομαι* B *corr. s. l.*

B, 130 r. *τος ἀναδείξαις, συνὼν ἀεὶ καὶ περιέπων καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὁρμώμενον πρὸς τὸ βέλτιον ἀπευθύνων καὶ μόνῳ Χριστῷ τὸν νοῦν προσέχειν παρασκευάζων καὶ διὰ πάντων συναιρόμενος τὰ γιγνόμενα, ἐπὶ δὲ τοῦ μέλλοντος τῶν οὐρα-*
210 *νίων ἀγαθῶν καὶ μάλιστά σοι διαφερόντως ἐπιτυχεῖς γεγενῆσθαι παρασκευάσαις χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

Β'

ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Parisinus græcus 1213, f 288.

1.

Εἰς κανόνα τοῦ μεγάλου Δημητρίου, ἀκροστιχίς.

Κύδιμε δέχνυσο μολπήν, δὸς δέ τε μειλίχιον οὖας·
Κύδιμε δέχνυσο μολπήν, τὴν σέο φίλτρον ἐγείρει.

2.

f 288 v. ***Εἰς ἕτερον κανόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἀκροστιχίς.***

Δέξαι τήν, Δημήτριε, ὦ πολύαινε, ἀοιδήν·
μάρτυρα μέλπω τοι πολύτιμον, ὕστατος ἄλλων.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Ὡς ἤδη ἐλέχθη ἀνωτέρω εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας εἶχε γράψει καὶ ἄλλο ἓν ἐγκώμιον διὰ τὸν ἅγιον Δημήτριον, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τὸ 1884. Τὸ ἐγκώμιον αὐτὸ εἶναι κατὰ πολὺ ἐκτενέστερον τοῦ ἐνταῦθα δημοσιευομένου, διαιρεῖται δὲ εἰς τέσσαρα μεγάλα τμήματα : εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν (§§ 1, 2) ἀναπτύσσονται αἱ δυσκολίαι τοῦ θέματος. εἰς τὸ δεύτερον (§§ 3 – 7) ἐγκωμιάζονται ἡ Θεσσαλονίκη καὶ οἱ γονεῖς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, εἰς τὸ τρίτον (§§ 8 – 34) περιγράφονται ἡ ἀντιδικία του μετὰ τοῦ βασιλέως καὶ τὸ μαρτύριόν του, καὶ εἰς τὸ τελευταῖον (§§ 35 – 44) ἐξαίρονται τὰ ἐκ τοῦ βίου του διδάγματα. Τὸ ἐγκώμιον αὐτὸ εἶναι κουραστικόν, διότι περιέχει πλείστους πλατειασμούς, κοινολογίας καὶ ἐκφράσεις ῥητορικάς. Ἱστορικῶς ὅμως παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον : εἰς ὅλους τοὺς κώδικας, οἱ ὁποῖοι τὸ διέσωσαν, ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴν «*τοῦ πρὸς μητρὸς θείου*» τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Νείλου πρὸς τὸν συγγραφέα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πληροφορούμεθα ὅτι τὸ ἐγκώμιον ἐπεκρίθη ζωηρῶς ὑπὸ τῶν διανοουμένων τῆς Θεσσαλονίκης, διότι εἰς αὐτὸ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας παρουσίασε τὸν ἅγιον Δημήτριον ὡς ἀνώτερον Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου : «*Περὶ τὴν ἔννοιαν τῶν συγγραμμάτων σου ἣν ἐν αἰτίαις ποιοῦνταί τινές, ἦλθεν ἡ τούτων φήμη γίνωσκε καὶ ἕως ἡμῶν καὶ ἠρώτησα ἐπὶ τίνι ἡ μέμψις καὶ ἤκουσα τὴν σύγκρισιν εἶναι τὴν ἐνοχλοῦσαν αὐτούς. Δείκνυται γὰρ ἐκ τοῦ λόγου μείζονα εἶναι τοῦ Προδρόμου τὸν μυροβλήτην*» [1]. Ὁ Νεῖλος ὑποστηρίζει τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φέρων ὡς παράδειγμα τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ὅστις ἐχαρακτήρισε τὸν Χριστὸν ὡς «*βραχύ τι παρ' ἀγγέλοις ἠλαττωμένον*» καὶ παροτρύνει τὸν ἀνεψιόν του νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐργασίαν του χωρὶς νὰ δίδῃ προσοχὴν εἰς τὰς ἐπικρίσεις. Ἡ σύγκρισις τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Ἰωάννου γίνεται εἰς τὴν § 41 τοῦ διεξοδικοῦ αὐτοῦ ἐγκωμίου, ἥτις κλείει διὰ τῆς φράσεως : «*Οὕτως ἄρα καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων μεγίστῳ, τὰ μὲν τῶν ἴσων μετέσχεν, τὰ δὲ καὶ νενίκηκεν*» [2]. Ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐπιστολῆς πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Νικόλαος ἔγραψε τὸ ἐγκώμιον εὑρισκόμενος μακρὰν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἰς ἡλικίαν εἰσέτι μαθητευομένου : «*καὶ τὸν ὀλίγον καιρὸν ὃν μέλλεις ποιήσειν αὐτόθι

[1] Λάμπρος, Ἔνθ. ἀν. σελ. 305 κ.ἑ.
[2] Ἰωάννου, Ἔνθ. ἀν. 110.

ἡγοῦ γυμνάσιον γνώμης*». Τὴν τελευταίαν αὐτὴν πληροφορίαν τὴν ἐπιβεβαιοῦν καὶ τὴν συμπληροῦν ἐπιστολαὶ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα σταλεῖσαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν εὑρισκόμενον ἐν Θεσσαλονίκῃ πατέρα του : «*ὃν δὲ νῦν ᾖσα παιᾶνα Δημητρίῳ τῷ καλῷ, σοῦ κελεύοντος ἥκει· ὃς εἰ μὲν τῶν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ πάντων ἄμεινον ᾖσε, τῆς τύχης· εἰ δὲ τοῖς ἄλλοις κατὰ ταυτά, νικῶμεν αὖθις τῷ μετὰ τῶν γερόντων ἐν νεότητι τετάχθαι· εἰ δὲ μεῖζον ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους τῶν πραγμάτων ἡττᾶται, τουτ' αὐτὸ τὸ μᾶλλον ἥττων γενέσθαι τὴν ὑπόθεσιν σεμνύνας· ἡ γὰρ τῶν λόγων ἧττα πρὸς τῶν πραγμάτων γίνεται· φαίνεται δή που τῶν ἄλλων οὗτος βέλτιστος ὤν· οὗτος γὰρ ἐπαίνων ἄμεινον ᾖσεν, ὃς μᾶλλον ἐσέμνυνε. Τοὺς δ' ἐνταῦθα περὶ Μούσας ἔχοντας, τούς τε ἄλλους καὶ πρό γε πάντων τὸν τοῦ χοροῦ κορυφαῖον, ὃς τοῖς ἄλλοις πᾶσι τοῦ γ' εἰδέναι λέγειν αἴτιος, φημὶ δὴ τὸν τῶν φιλοσόφων ὕπατον, δίκαιον ἂν εἴη μὴ τῇ δυνάμει, τῷ δὲ βουλομένῳ συμβαινούσας ὑπὲρ τοῦ λόγου τὰς ψήφους ἐξενεγκεῖν. Εἰ γὰρ ὁ δεῖνα βέλτιον εἶπεν, ἀλλ' οὐ βέλτιον ἠβουλήθη καὶ ἅμα ἐνθυμουμένους, ὡς ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν ψηφιοῦνται καὶ μεθέξουσι τῷ λόγῳ τῆς τύχης, τῶν τε κρότων εἰ τύχοι, τῶν τε ψόγων, αὐτοὶ σπείραντες*» [1]. Εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην ἐπιστολήν του, ἀπευθυνομένην καὶ αὐτὴν πρὸς τὸν πατέρα του, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας γράφει : «*Ὁ δὲ πρὸς τὸν μάρτυρα λόγος νέον τεχθείς, ἔτι δεῖται τῶν γιγνομένων· νοσοῦντι δὲ οὐκ ἐξῆν τοὺς λόγους ἰᾶσθαι καὶ διὰ ταῦτα δὴ μὴ κεκαθαρμένος οὐ τὸ νῦν ἔχον ἧκε, μὴ φανεὶς οὕτως ἔχων λυπήσῃ τοὺς ἐν ὑμῖν Ἕλληνας*» [2]. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Guilland, ὅστις θεωρεῖ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα ἀναφέρονται ἀμφότερα εἰς τὸν ἴδιον, τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ Ἰωάννου, λόγον τοῦ Νικολάου Καβάσιλα [3], νομίζω ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς τὸν πρῶτον, τὸ δὲ ἄλλο εἰς τὸν δεύτερον, τὸν ἐκδιδόμενον ἐνταῦθα. Ὅπως προκύπτει ἐκ τοῦ περιεχομένου των, αἱ πρὸς τὸν πατέρα του εἰς Θεσσαλονίκην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεῖσαι ἓξ ἐπιστολαὶ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα εἶναι ταξινομημέναι εἰς τοὺς κώδικας κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν, συνεπῶς τὸ δεύτερον ὡς ἄνω ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν τρίτην ἐπιστολήν, εἶναι χρονολογικῶς μεταγενέστερον τοῦ ἀποσπάσματος ἐκ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς. Ἐπειδὴ δὲ εἰς μὲν τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν ὁμιλεῖ περὶ ἀποστελλομένου ἐγκωμίου, εἰς δὲ τὴν τρίτην περὶ προσεχῶς μετὰ μεταβολῶν καὶ βελτιώσεων ἀποσταλησομένου, εἶναι ὀρθὸν νομίζω νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἀπόσπασμα ἀναφέρεται εἰς τὸ «Ἐγκώμιον» τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸ «Προσφώνημα», τὸ ὁποῖον πράγματι, ὡς ἐκ τοῦ

[1] Κῶδιξ Parisinus græcus 1213, f. 294 recto. Μικρὸν τμῆμα τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ Guilland, Ἔνθ. ἀν. 98.
[2] Ἴδε σημ. 1, f. 294 verso.
[3] Guilland, Ἔνθ. ἀν. 98.

περιεχομένου του, δέον νὰ θεωρηθῇ δευτέρα ἔκδοσις, μετὰ πλείστων ἀλλαγῶν, τοῦ «Ἐγκωμίου». Ἀμφότερα τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι ἔργα νεαρᾶς ἡλικίας, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιστολῶν τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου των. Χρονολογικὴν ἔνδειξιν οὐδεμίαν παρέχουν: ἂν ὅμως ἡ διαπίστωσις τοῦ Guilland εἶναι ὀρθή, ὅτι ὁ Νικόλαος Καβάσιλας μετέβη πρὸς ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὸ ἔτος 1310, τότε τὰ δύο αὐτὰ κείμενα δέον νὰ ἔχωσι γραφῇ ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τὴν χρονολογίαν αὐτήν, ἐνδεχομένως περὶ τὸ 1312 [1].

2. Οἱ τίτλοι τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα φερομένων εἰς τοὺς κώδικας δεκατριῶν ἐπιγραμμάτων ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Λάμπρου [2]. Πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ πλέον τῶν δύο περὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, συνδέονται τὰ ἑξῆς ἐξ αὐτῶν: «*Εἰς τὸν τοῦ ἑαυτοῦ θεῖον τάφον, κυροῦ Νείλου τῆς Θεσσαλονίκης*», «*Ἡρωϊκὰ εἰς τὸν τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου ἐκείνου κυροῦ Ἰσιδώρου τάφον*», «*Εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τῆς ἁγίας Θεοδώρας*» καὶ «*Εἰς κανόνα τοῦ Θεσσαλονίκης ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*». Ἐξ αὐτῶν δημοσιευμένον μέχρι τοῦδε εἶναι μόνον τὸ πρῶτον [3]. Τὰ ὑπόλοιπα, εἰς τὸν κώδικα Parisinus græcus 1213, ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Parisinus græcus 1213, f 288 recto et verso.

1.

Ἡρωϊκὰ εἰς τὴν τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου ἐκείνου κυροῦ Ἰσιδώρου τάφον.

Ἀγλαὸν ἀρχιερῆα θεοῦ μεγάλοιο ἄνακτος
δέρκεο τόνδε, ξεῖνε, καὶ ἐν φρεσὶ βάλεο σῇσι
ὃς ἀστὴρ ὡς κόσμος ἐπιχθονίων πέλεν ἀνδρῶν
οὗ γε φαείνοντος μεν γήθεεν ἀντολίη τε
5 *ἠδὲ δύσις ἣ καὶ ἓ λάχε Βύζαντος χώρη·*
αὐτὰρ ὃ θνήσκων θρῆνον γαίῃ θήκατο πουλύν·
δάκρυσε καὶ λάχος ἱερόν. ὃ κόσμεεν αὐτὸς ζώων.

---

[1] Ἔνθ. ἀν. 97.

[2] Λάμπρος, Ἔνθ. ἀν. 312-313.

[3] Tafrali O., Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, 300 καὶ πρὸ αὐτοῦ, Δημητρακόπουλος Α., Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, Λειψία, 1872, 76. Ἐσφαλμένως τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ θεωρεῖται ἀνέκδοτον ὑπὸ Salaville S., Nicolas Cabasilas, Explication de la divine liturgie, Paris, 1943, 12.

τόσος ἔην θεοειδὴς φὼς ἥρως Ἰσίδωρος.
Ἀρχιερῆι θεόφρονι ἐσθλῶς γαῖαν ἀφέντι
10 *γήθησεν μὲν Ὄλυμπος καὶ νόες οὐρανίωνες,*
αὐτὰρ γ' εὐσεβέσσι λέλειπται ἄλγεα λυγρά.
Οὐ γὰρ ὁμοῖος ἔην ἄλλος μερόπων ἀνθρώπων.

2.

Εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τῆς ἁγίας Θεοδώρας.

Δῶρου ἐν τριτάτῃ νέκυς αἴης ἐξεφαάνθη,
ὃς μυρόεντα ῥέεθρα ἐπιχθονίοισιν ἀνῆκε.

3.

f. 288 v. ***Εἰς κανόνα τοῦ Θεσσαλονίκης ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.***

Γρηγόριος μέγα κῦδος ἔην μερόπων ἀνθρώπων.

Τὸ ἐπίγραμμα εἰς Ἰσίδωρον δέον νὰ ἔχῃ γραφῇ ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1350 [1], ἔτος θανάτου τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἔτος 1358 [2] καὶ τὸ εἰς Νεῖλον εἰς ἐποχὴν κυμαινομένην μεταξὺ τοῦ 1359 καὶ 1363 [3].

Λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὕψους καὶ τῆς γλώσσης ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπιγραμμάτων, ταῦτα δέον νὰ ἔχωσι γραφῇ κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, ἤτοι εἰς ὥριμον πλέον ἡλικίαν. Οὕτω τὰ μὲν ἐγκώμια εἰς ἅγιον Δημήτριον εἶναι προϊόντα ἀνωρίμου εἰσέτι σπουδαστοῦ, τὰ δὲ ἐπιγράμματα ὡρίμου πλέον ἀνδρὸς χειριζομένου μετὰ γνώσεως καὶ εὐθύνης τὴν γραφίδα. Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευόμενα πεζὰ καὶ ἔμμετρα κείμενα συμβάλλουν ἴσως εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τοῦ διαπρεποῦς αὐτοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης λογίου.

Dumbarton Oaks, Harvard University

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

---

[1] Laurent V., La chronologie des Patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle. «Revue des études byzantines» 7, 1950, 155.

[2] Βέη Ν., Τὸ ἔτος τῆς τελευτῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. «Ἀθηνᾶ» 16, 1904, 638. Τοῦ ἰδίου, Νέαι μαρτυρίαι περὶ τοῦ ἔτους τελευτῆς Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Αὐτόθι, 18, 1906, 39 κ.ἑ. Jugie M., Dict. de theol. catholique, 11, 1932, 1741.

[3] Petit L., Le synodicon de Thessalonique. «Échos d'Orient» 18, 1916, 254.

Ο ΕΝ ΝΙΚΑΙᾼ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ

Ὡς γνωστόν, ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας ὑπάρχουν δύο ὀνομαστοὶ Βυζαντινοὶ ναοί, ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐπ᾽ ἐσχάτων δ᾽ ἦλθον εἰς φῶς τὰ ἐρείπια καὶ τρίτου ναοῦ. Ταῦτα ἐμελέτησεν ἐμπεριστατωμένως ὁ εὐφήμως γνωστὸς Τοῦρκος Βυζαντιολόγος κ. Semavi Eyice (Σεμαβῆ Ἔγιτζε, ἤτοι Ἠριγενὴς Καλλίας), ἀφιερώσας εἰς αὐτὰ πραγματείαν διεξοδικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «İznik' de bir Bizans kilisesi» (Βυζαντινὸς ναὸς ἐν Νικαίᾳ).

Τὰ ἐν λόγῳ ἐρείπια κεῖνται εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς πόλεως καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς τὴν πύλην τὴν καλουμένην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ποῖος ὅμως νὰ ἦτο ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός ; Εἰς τὰς κατωτέρω γραμμὰς θὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ταυτίσεώς του, ὁδηγὸν ἔχοντες τὴν ὄντως πολύτιμον ἐν προκειμένῳ μελέτην τοῦ κ. Ἔγιτζε, καὶ δὴ τὰ ἑξῆς τρία σημεῖα :

α΄) Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ σῴζονται μέχρις ὕψους 1.50 μ. Λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ἐρειπίων ἔδειξεν ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης πρωταρχικὸς ναὸς εἶχεν ὑποστῆ βλάβας σημαντικάς, βραδύτερον δὲ ἀνεστηλώθη καὶ διερρυθμίσθη διαφοροτρόπως. Τὰ σωζόμενα μέρη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκουν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν. Ὁ ναός, ἀναστηλωθείς, διεκοσμήθη μὲ λαμπρὰ μωσαϊκά, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι καὶ διαρκῶς ἀνευρισκόμεναι παμπληθεῖς πολυτελεῖς ψηφῖδες μωσαϊκῶν. Τὸ δάπεδον ἐπίσης ἦτο ἐπεστρωμένον πολυτελέστατα καὶ καλλιτεχνικώτατα. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν εἶχε καταβληθῆ ἡ αὐτὴ ἐπιμέλεια καὶ διὰ τὴν δόμησιν τῶν τοίχων ὅση καὶ διὰ τὴν διακόσμησίν των.

β΄) Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὴν συνήθη Βυζαντινὴν δομικήν, ἤτοι δι᾽ ἀλλεπαλλήλων ὁριζοντίων στρωμάτων πλίνθων ἐναλλασσομένων μὲ στρώματα ἐκ λίθων.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος. Πλέον συγκεκριμένως ὁμιλοῦν αἱ πλίνθοι, ἔχουσαι πάχος μὲν 0,03 μ. καὶ πλάτος ἑκατέρας τῶν πλευρῶν 0,26 μ. Μὲ πλίνθους παρομοίων σχεδὸν διαστάσεων εἶναι ἐκτισμένος καὶ ὁ 19ος πύργος τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας, ὅστις, ὡς φαίνεται, ἐκτίσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1204 – 1222.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγει καὶ ἡ μελέτη ἄλλων τινῶν τεκμηρίων, ὡς ἡ διακοσμητικὴ ἀναγλύφων μαρμάρων κ.λ.π.

Ἡ μεγάλη ἁψὶς τοῦ μνημείου, ἥτις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Ἔγιτζε, θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησίν του, δυστυχῶς ἅμα τῇ ἐκσκαφῇ τούτου κατέπεσε· πάντως τὰ ὑφιστάμενα τεκμήρια θέτουσι τὸ ἔτος 1222 ὡς ἔσχατον ὅριον τῆς χρονολογήσεως τοῦ μνημείου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ τοιοῦτοι ὑπολογισμοὶ εἶναι ἐπιδεκτικοὶ κἄποιας ἐπεκτάσεως, ἀντιθέτως δὲ καὶ περιορισμοῦ.

γ΄) Παρὰ τὸν ναὸν ὑπάρχουν τὰ ὑπολείμματα τοίχων. Εἷς τούτων μάλιστα, οὗτινος μόνον τὰ θεμέλια σῴζονται, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τούτων ὁ κ. Ἔγιτζε ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν μας λέγων ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῇ ἡ μελέτη των, διότι θὰ ἀποβῇ αὕτη χρήσιμος εἰς μελλοντικὰς μελέτας, περὶ τοῦ τοίχου δὲ τῆς νοτίου πλευρᾶς ὁμιλῶν προσθέτει ὅτι, πιθανώτατα, ὁ ναὸς θὰ εἶχεν ἓν παρεκκλήσιον ἢ στοὰς ἐξωτερικὰς ἢ καὶ δωμάτια, τὰ ὁποῖα θὰ ἐγκατελείφθησαν πρὸ τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ. Πράγματι, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἡ ὕπαρξις τούτων συντελεῖ εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ ναοῦ.

Πάντα τὰ σημεῖα ταῦτα μὲ ἤγαγον νὰ μορφώσω τὴν πεποίθησιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Τρύφωνος, περὶ τοῦ ὁποίου διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ ὁ παρὰ Σάθᾳ Ἀνώνυμος Βυζαντινὸς ἱστορικός.

Ὁ Ἀνώνυμος λοιπὸν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Β΄ ὁ Λάσκαρις (1254 – 1258) ἐσέβετο ὑπερβολικὰ τὸν Ἅγιον Τρύφωνα, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς προστάτην του Ἅγιον.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης, ἀποθανὼν ἐν τῷ παρὰ τὴν Σμύρνην Νυμφαίῳ τῇ 30ῇ Ὀκτωβρίου 1254, ἀφῆκεν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχόν του Θεόδωρον Β΄ Λάσκαριν κράτος πλούσιον, ἰσχυρὸν καὶ ἐκτεταμένον. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξετείνετο τοῦτο μέχρι τῆς Φιλαδελφείας, συμπεριλαμβανομένης, ἐπὶ πολλῶν νήσων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Λέσβος καὶ ἡ Ρόδος, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ, πρὸς βορρᾶν, πέραν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Ροδόπης καὶ περιελάμβανεν ἐν Μακεδονίᾳ τὰς πόλεις Σέρρας, Μελένικον, Στενήμαχον καὶ τὴν ὀχυροτάτην Τζέπαιναν, πρὸς δυσμὰς δὲ τὴν ἀκμαίαν πόλιν Στόβους, τὰ Σκόπια, τὴν Πελαγονίαν κλπ. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης εἶχεν ἐντελῶς ὑποταγῆ εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας ἤδη ἀπὸ τοῦ 1246.

Ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Μακεδονίᾳ τὸ κράτος τῆς Νικαίας περιελάμβανε τὰς πόλεις Καστορίαν, Ἀχρίδα, Πρέσπαν, Ἐλμπασὰν κλπ. ἀφαιρεθείσας τὸ 1251 ἀπὸ τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ τὸν Β΄, ὅστις ὑπεχρεώθη, διὰ νὰ κλείσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Βατάτση, νὰ παραδώσῃ τὸν Περλεπέν, τὰ Βελεσσὰ καὶ τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῆς Ἀλβανίας Κρόϊαν.

Ἡ τεραστία αὕτη ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τῆς Νικαίας ἐν Εὐρώπῃ ἐγένετο εἰς βάρος τοῦ Δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ τοῦ Β΄, τοῦ ἡγεμόνος τῆς

Βουλγαρίας Μιχαήλ, γυναικαδέλφου τοῦ νέου αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Β', ὡς καὶ τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις περιωρίσθη μόνον ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ θάνατος τοῦ Βατάτση ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Μιχαήλ, ὅστις ὁρμήσας διέβη τὸν Ἕβρον, καὶ εἰσήλασεν εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν καταλαμβάνων τὰ πάντα. Μόνον αἱ πόλεις Σέρραι, Μελένικον καὶ Μνείακον [1] κατώρθωσαν νὰ προβάλουν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν, χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῆς πολιτοφυλακῆς των. Μόλις ἐπληροφορήθη ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος συνεκάλεσε πάντας τοὺς ἐν τέλει διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Πάντες τὸν ἀπέτρεπον νὰ ἐκστρατεύσῃ, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπλησίαζεν ὁ χειμών. Ὁ Θεόδωρος ὅμως ἐσκέφθη ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσῃ ἀμέσως ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ διὰ νὰ σταματήσῃ τὴν προέλασίν του, εἰς τοῦτο δὲ προέβη τοσοῦτο μᾶλλον θαρρούντως, καθ' ὅσον τῷ παρουσιάσθη καθ' ὕπνους ὁ προστάτης του Ἅγιος Τρύφων ἐνθαρρύνων αὐτόν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Θεοδώρου ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Εἰς ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν οὗτος εἰς τὸν διδάσκαλόν του Νικηφόρον Βλεμμύδην [2], ἀγγέλλων τὰς νίκας του, λέγει σὺν ἄλλοις : «θαύμασον ἐκ βάθους καρδίας τὰ ὑψηλὰ ταῦτα κατορθώματα τῆς *Ἑλληνικῆς* ἀνδρείας» [3]. Ὁ Θεόδωρος ἰσχυρίζετο ἐξ ἄλλου ὅτι εἰς ἑκάστην κρίσιμον περίστασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας, ἔβλεπε τὸν Ἅγιον Τρύφωνα οὐχὶ πλέον καθ' ὕπνον, ἀλλ' ἐν ἐγρηγόρσει νὰ βαδίζῃ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατεύματος.

Ὁ Ἅγιος Τρύφων κατήγετο ἐκ Λαμψάκου, ἐμαρτύρησε δὲ ἐν Νικαίᾳ. Εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου του ἱδρύθη εὐκτήριον πλινθόκτιστον, τὸ ὁποῖον ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ, εἶχεν ὑποστῆ βλάβας σημαντικὰς κατακλυζόμενον ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Ὁ Θεόδωρος, ἐπανακάμψας εἰς Νίκαιαν νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος, ἔσπευσε νὰ ἀναγράψῃ τὰ νικητήρια εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἰδὼν ὅμως τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο τοῦτο, ἀμέσως ἔδωσε διαταγάς, πρὶν ἢ ἐπιληφθῇ ἑτέρας τινος ὑποθέσεως πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεώς του διὰ τὴν ὁποίαν τόσον ἐβιάζετο, νὰ ἀνοικοδομηθῇ τοῦτο

[1] Κατὰ τὸν Ἀντώνιον Μηλιαράκην «Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας», Ἀθῆναι, 1898, σ. 424, τὸ Μνείακον ἦτο πόλις ὀχυρὰ ἐπὶ τοῦ Ἄρδα ποταμοῦ.

[2] Ἐπιστολὴ XLXI, N. Festa, Theod. Ducæ Lascaris, Epistulæ, Φλωρεντία 1898.

[3] Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπογράφεται *ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων* καὶ οὐχὶ τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰ εἰωθότα.

[4] Ἀνώνυμος παρὰ Σάθᾳ, Bibliotheca græca medii ævi, Paris, 1894. Ἐν τῷ Ζῳ τόμῳ, σ. 514.

ἐπειγόντως μετὰ πάσης λαμπρότητος [1]. Εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην προφανῶς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ πλημμελὴς δόμησις τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ὁ κ. Ἔγιτζε.

Ὁ αὐτὸς Ἀνώνυμος ἱστορικὸς προσθέτει καὶ ἄλλας τινὰς λεπτομερείας σχετικὰς μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, δυναμένας νὰ ἐξηγήσωσι τί εἶναι τὰ παρὰ τὸν ναὸν ἐρείπια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέστησε τὴν προσοχήν μας ὁ διαπρεπὴς Τοῦρκος Βυζαντιολόγος.

Λέγει λοιπὸν ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀνώνυμος ἱστορικὸς ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ᾠκοδόμησε πέριξ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος κτήρια σχολικά [2], καὶ δὴ μίαν σχολὴν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σπουδῶν ὡς καὶ δημοσίαν βιβλιοθήκην. Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς ἐπικρατείας του ἵδρυσε σχολὰς καὶ βιβλιοθήκας [3].

Τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων τοῦ φιλομούσου Αὐτοκράτορος δεικνύει ἡ ἑξῆς περικοπὴ μιᾶς ἐπιστολῆς του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκφράζει τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν του, ὅτε οἱ καθηγηταὶ τῆς περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος σχολῆς τῷ ἔστειλαν τοὺς πρώτους ἀποφοίτους αὐτῆς :

«Βλέπων αὐτούς, λέγει, ἐδοκίμασα τὴν χαρὰν τοῦ κηπουροῦ, ὅστις ἀποθαυμάζει τὸν κῆπόν του εὑρισκόμενον ἐν πλήρει ἀνθήσει. Ἡ ἰκμὰς τῆς βλαστήσεως καὶ τὸ σφρῖγος τῆς ἀνθήσεως δίδει μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν προτέρων τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς γεύσεως τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους τὰ δενδρύλλια θὰ παραγάγωσι βραδύτερον [4].

Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἐὰν συνεχίζοντο αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐπὶ τῶν πέριξ τοῦ ναοῦ ἐρειπίων.

Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Ἀνώνυμος, Ἔνθ' ἀν. σ. 514. Βλέπε καὶ τὸ ἐμὸν σύγγραμμα Théodore II Lascaris Empereur de Nicée, Paris, 1908, σ. 70, σημ. 2. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπέσπευδεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως τελεσθῇ ἐν αὐτῷ ἡ τελετὴ τῆς στέψεώς του.

[2] Ἀνώνυμος, Ἔνθ' ἀν.

[3] Βλ. ἐμὸν σύγγραμμα, σσ. 86 - 87.

[4] Ἐπιστολὴ CCXVII.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΤΟΥ ΑΜΙΡΟΥΤΖΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ ΑΠΟΡΗΣΑΝΤΑ

Περὶ τοῦ Τραπεζουντίου φιλοσόφου Γεωργίου τοῦ Ἀμιρούτζη ἐσκόπευον ἄλλοτε νὰ συγγράψω ἰδίαν ἐκτενῆ μονογραφίαν. Συνέλεξα δὲ πρὸς τοῦτο τὸ σχετικὸν ὑλικὸν καὶ ἐμελέτησα τὰ κατὰ τὸν ἄνδρα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔκρινα ὅτι ἠδυνάμην διὰ τῆς ΕΕΒΣ νὰ πραγματευθῶ τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐξωμοσίας ἢ ἐκτουρκεύσεώς του [1] μὲ τὸ ὁποῖον στιγματισμένος ἐπέρασεν ὁ ἀτυχὴς οὗτος πολιτικὸς καὶ λόγιος εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν μυθολογίαν τῶν ἐφημερίδων [2].

Ἀναγκαία εἶναι πάντοτε μία συναγωγὴ τῶν ὅσων ὁ Ἀμιρούτζης ἔγραψε, τῶν τε ἐκδεδομένων [3] καὶ τῶν ἀνεκδότων. Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐλάν-

---

[1] Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἐτούρκευσεν ὁ Γεώργιος Ἀμιρούτζης; ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 99-143. Ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ ἔργου του βιβλιογραφία αὐτόθι σσ. 101-104. Μοναδική, καθ' ὅσον γνωρίζω, μελέτη κυκλοφορήσασα εἰς ἐλάχιστα ἀντίτυπα, μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἰδικήν μου, ἡ τοῦ Ι. Τ. Παμπούκη, Ἡ κατάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμιρούτζης, Ἀθῆναι 1951, σσ. 280-289. Τὴν στάσιν τοῦ Ἀμιρούτζη συνεξετάζει πρὸς τὴν ἅλωσιν τῆς πρωτευούσης τοῦ Πόντου ὁ Ὀδυσσεὺς Λαμψίδης, Πῶς ἡλώθη ἡ Τραπεζοῦς, ἀναγραφὴ καὶ διερεύνησις τῶν πηγῶν, Ἀρχεῖον Πόντου 17, 1952, σσ. 15-54.

[2] Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ περὶ τῆς δῆθεν «Μουχλιώτισσας», ἐρωμένης τοῦ Ἀμιρούτζη (πρβλ. ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 117-118, ὅπου σημειοῦνται μέχρι τινὸς οἱ ἐπὶ τοῦ θέματος γράψαντες), ὡς καταγομένης δῆθεν ἐκ Μουχλίου τῆς Πελοποννήσου. Ἐν τούτοις Μουχλιώτισσα θὰ ἦτο ἡ εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Παναγίας τῆς Μουχλιωτίσσης ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικοῦσα γυνὴ καὶ οὐδὲν ἄλλο. Παρὰ ταῦτα, καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πραγματείας μου, τὸ θέμα τοῦ δῆθεν ἐξισλαμισμοῦ τοῦ Ἀμιρούτζη ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι προσφιλὲς εἰς τοὺς δημοσιογράφους-ἱστοριοδίφας.

[3] Ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Θεοφάνην Μηδείας περιλαμβάνεται καὶ εἰς τὸν κώδικα 2116 (ιε' αἰ. χαρτ.) τῆς Μεγίστης Λαύρας. Πρβλ. Κατάλογον Εὐστρατιάδου-Σπυρ. Λαυριώτου, σ. 407, ἀπὸ τοῦ φ. 18α. Ἐκεῖθεν ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, εἰς τὸ τέλος τοῦ Καταλόγου τῆς Μεγίστης Λαύρας (Paris 1925), σσ. 412-421, προτάξας (σσ. 408-421) μελέτημα: Θεοφάνης ὁ Μηδείας καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἡ πλημμελὴς αὕτη ἔκδοσις (αὐτόθι σσ.

θανεν ἡ περαιτέρω ἐκδιδομένη πραγματεία τοῦ φιλοσόφου, ἡ οὕτως δικαιολογοῦσα τὸν τίτλον τοῦτον αὐτοῦ. Ἐπιγράφεται «*Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα, πρὸ τοῦ λατινισμοῦ*», περιέχεται δ' εἰς τὸν ἄλλοτε μὲν σιναϊτικόν, νῦν δ' ἁγιορειτικὸν κώδικα *Βατοπεδίου 478* τοῦ ιε' αἰ. [1], παραδίδοντα ἔργα Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, Νικ. Καβάσιλα, Δ. Κυδώνη, Γενναδίου Σχολαρίου καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀμιρούτζη [2].

Τὸ ἔργον ἐπεσήμανα κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου εἰς Ἅγιον Ὄρος (θέρος 1950) καὶ μετὰ ταῦτα ἔλαβον φωτογραφίας αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς πραγματείας συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀμιρούτζη εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος τοῦ Ἰωάννου Η' ἀπευθυνθέντος πρὸς τὸν φιλόσοφον, συχνάζοντα εἰς τὴν αὐλήν. Ἡ πραγματεία συνετέθη πρὸ τοῦ «λατινισμοῦ» τοῦ Ἰωάννου Η', ἑπομένως πρὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὸ 1438 ἀναχωρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν σύνοδον τῆς Φεραρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀμιρούτζης ἀντεπροσώπευε τὸν βασιλέα τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννην Δ'. Ὁ φιλόσοφος ἦτο νέος ἀκόμη τὴν ἡλικίαν, διὸ προσφέρει «*τὰς ἀπαρχὰς τῶν ἡμετέρων λόγων*» (138, 7). Τὸ ἐρώτημα ἀπηυθύνθη «*πολλῶν παρόντων, ἑσπέρας ἤδη βαθείας*». Ἠπόρει δ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς μὲν ἔπλασε συνδεδεμένον μετὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ ὑπ' αὐτῆς τυραννούμενον, συμφυᾶ ὡς εἶναι μὲ τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος καὶ τὴν ἀσθένειαν, εἶτα δὲ πίπτοντα κολάζει· ἐνῷ ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ αὐτὸν ἀγγελικῶς ἢ καὶ μείζονος τὴν δύναμιν φύσεως, ὥστε ν' ἀποφύγῃ καὶ τὰς πτώσεις τῆς ἁμαρτίας καὶ τὸν ἀγῶνα κατ' αὐτῆς καὶ τὸν ἐπακολουθοῦντα κολασμόν.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀμιρούτζη εἶναι ἐκτενής, ἄρχεται δ' ἐκ τῆς θεολογικῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ὄντος ἀγαθοῦ καὶ παντοδυνάμου, καὶ προχωρεῖ περαιτέρω διὰ τῆς ἐπικλήσεως τόσον ῥητῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων (ὡς τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου), ὅσον καὶ ἀρχαίων φιλοσόφων, οἷος ὁ Πλάτων. Ὁ Ἀμιρούτζης ἐπιμένει ἐπὶ τοῦ ὅτι πρέπει εἰς κατάστασιν ἀνθρώπου εὑρεθέντες καὶ τὴν ἰδίαν φύσιν μὴ δυνάμενοι νὰ

431-435: (πλήθους) παροραμάτων διόρθωσις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Μηδείας), ἐγένετο ἐρήμην τοῦ λεσβιακοῦ κώδικος καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τῶν κειμένων τούτων ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σσ. 18-35 (πρβλ. περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης τὰ ὑπ' ἐμοῦ σημειωθέντα ἐν ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σ. 103).

[1] Πρβλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου-γέροντος Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων, Paris 1924, σσ. 96-97. Κακῶς ἐκεῖ φέρεται ὁ κῶδιξ ὡς τοῦ ιδ' αἰ.

[2] Φ. ρλς' τοῦ Ἀμουρούζη (sic) εὐχὴ ἱκέσιος ἢ ὕμνος πρὸς Θεόν. Ἐξεδόθη ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου ἐν ΝΕ 3, 1906, σσ. 51-55, ὅπου ὁ κῶδιξ ἀριθμεῖται ὡς 410 (πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ καταλόγου). Νοητέον ὅτι ἐκ τοῦ 478 φφ. ρλε'ν-ρλθ'ν ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἔκδοσις.

μεταλλάξωμεν, νὰ εὐδοκιμήσωμεν, τοῦτο δ' ἰδιαιτέρως συνιστᾷ εἰς τὸν βασιλέα, τὸν ὄντα παράδειγμα τῶν ὑπηκόων. Ἀφοῦ πραγματευθῇ περὶ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως καὶ τῆς πτώσεως τῶν δαιμόνων ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας, δι' ὀλίγων ἀναπτύσσει τὰ τῆς κολάσεως καὶ εἶτα ὁμιλεῖ περὶ δικαιοσύνης. Τὴν ἁμαρτίαν ἀποδίδει εἰς ἀνθρωπίνην ῥαθυμίαν, κακίαν τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποφύγῃ. Ἀναγνωρίζει τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, ἀγνοοῦντος τὸν Θεὸν καὶ τὰς ἐντολάς του διὰ τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ πραγματεία αὕτη, κατὰ ταῦτα, εἶναι ἠθική, τὰ ζητήματα δὲ τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ἀμέσως σχετίζονται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου διεξαγομένου πρὸς τελείωσιν ἀγῶνος.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκδίδω ἐκ τοῦ Μαρκιανοῦ Κώδικος 533 τοῦ αὐτοῦ ιε' αἰ., εἰς τὸν ὁποῖον κατεχωρίσθησαν διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Βησσαρίωνος [1] διάφορα ἔργα αὐτοῦ καὶ ἀλληλογραφία, ἐπιστολὴν τοῦ καρδιναλίου πρὸς τὸν φιλόσοφον καὶ σύντεκνον αὐτοῦ Ἀμιρούτζην. Ἡ ἐπιστολὴ ἐξεδόθη μὲν προλαβόντως ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Βησσαρίωνος Mohler [2] ἀλλὰ τόσον ἐλλιπῶς, ὥστε τὸ πλημμελὲς τῆς ἐκδόσεως καὶ ἡ σπάνις τοῦ τόμου εἰς τὸν ὁποῖον κατεχωρίσθη [3] νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐπανέκδοσιν αὐτῆς [4].

Περὶ τῶν σχέσεων Βησσαρίωνος — Ἀμιρούτζη διέλαβον ἄλλοτε δι' ὀλίγων [5]. Ἐκ τῆς δημοσιευομένης γλαφυρᾶς ἐπιστολῆς τοῦ καρδιναλίου φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἠνώχλει τακτικὰ διὰ γραμμάτων τὸν ἱεράρχην, καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος ἠμέλει νὰ ἀπαντᾷ. Παραπονεῖται δ' ὁ Ἀμιρούτζης διὰ τὴν σιωπήν, καὶ ζητεῖ τὸν λόγον διὰ τὴν ἀμέλειαν ταύτην, ὡς καὶ διὰ σκώμματα τοῦ ἱεράρχου ἐκτοξευθέντα ἐναντίον του. Ὁ Βησσαρίων πάλιν ἐπιρρίπτει μὲν εἰς τοὺς ταχυδρόμους τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐπιστολῶν, ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους οὐδὲ

---

[1] Τὸ ὅτι ὁ κῶδιξ εἶναι αὐτόγραφος ὑπεστήριξα ἐν ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σ. 129 καὶ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην συνετάχθη ὁ Κ. Μέρτζιος, αὐτόθι σ. 245. Ἀντίθετος εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Mohler, Bessarion III, 1942, σ. 416 σημ., ἑπομένου τῷ Χρυσάνθῳ Τραπεζοῦντος, Βησσαρίωνος πρὸς τὴν σύνοδον ἢ περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς, Ἀρχεῖον Πόντου 9, 1939, σ. 6, ὅπου οὗτος λέγει ὅτι: «Ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος δὲν φαίνεται τοῦ Βησσαρίωνος ἀλλ' ἀπροσέκτου τινὸς ἀντιγραφέως. Οὕτω ἐξηγοῦνται τὰ ἱκανὰ γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα ὑπεσημειώσαμεν... πιθανώτατα δὲ καὶ ἀντιγραφικά τινα ἀβλεπτήματα, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐνιαχοῦ δὲν εὐοδοῦται ἡ ἔννοια».

[2] L. Mohler, Kard. Bessarion III, Paderborn 1942, σσ. 422 - 424 (πρβλ. ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 102, 104).

[3] Ἐκάησαν τὰ ἀντίτυπά του κατὰ τὸν τελευταῖον παγκ. πόλεμον.

[4] Φωτογραφίας τῶν χειρογράφων παρέσχεν εἰς ἐμὲ πρό τινων ἐτῶν προθύμως ὁ ἐν Βενετίᾳ ἱστοριοδίφης κ. Κ. Μέρτζιος, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ. Τὰς παραναγνώσεις κ.ἄ. ἐπεμβάσεις τοῦ Mohler ἐσημείωσα εἰς τὸ ὑπόμνημα διὰ τοῦ M.

[5] ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 122 - 129.

νὰ συναγάγῃ οὐδὲ νὰ ἐλέγξῃ πλέον ἠδύνατο, βεβαιοῖ δὲ τὸν φιλόσοφον ὅτι ἐπιφυλάσσει ἑαυτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου, προκειμένου περὶ φίλου τοῦ ὁποίου τὰς μὲν ἀγαθὰς πράξεις πρέπει τις νὰ ἐπαινῇ, νὰ ψέγῃ δὲ τὰς κακάς. Ἂν δὲ συνεζήτησέ τι περὶ τοῦ Ἀμιρούτζη, τοῦτο ἔπραξε μετὰ τῶν κοινῶν καὶ εἰς τοὺς δύο φίλων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιστολὴ γίνεται ἀπολογητική, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς συμβουλὰς περὶ τοῦ τρόπου τῆς χρήσεως τῶν φίλων καὶ τῆς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἀκόμη ὠφελείας.

Ἐνδιαφέρον θὰ ἦτο νὰ ἐγνωρίζαμεν πότε ἐγράφη καὶ ἐστάλη ἡ ἐπιστολή. Μία καὶ μόνη ἐσωτερικὴ ἔνδειξις ὁδηγεῖ εἰς τὸ ὅτι ὁ Βησσαρίων ἔγραφε καθ' ὃν χρόνον ὁ φιλόσοφος εὑρίσκετο εἰς Τραπεζοῦντα, μολονότι πρὸ τῆς ἁλώσεως αὐτῆς (1461): *«Σὺ δ' οὐκ ἂν τῶν ἐν τοῖς μεγίστοις βασιλείοις κερδῶν καὶ τιμῶν καὶ τοῦ παρὰ πάντων ἀποβλέπεσθαι τῶν ἐνταῦθα τὴν εἰς ἡμᾶς προθήσεις ἐπιδημίαν»* [1]. Ἀλλ' ὡς ἔδειξεν ἤδη ὁ L. Lœnertz, ὁ Μαρκ. κῶδιξ 533 ἐγράφη μεταξὺ τῆς 1 Φεβρ. 1440 καὶ τῆς 5 Ἀπριλίου 1449 [2], ἑπομένως ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρέπει νὰ θέσωμεν τὴν ἐπιστολήν. Ἐξ αὐτῆς συνάγομεν καὶ ἄλλα καὶ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφήσει εἰς τὸν καρδινάλιον ὁ φιλόσοφος μὲ τὴν *«μελίχρουν ἐκείνην αὐδήν, ἣν οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι τῇ λύρᾳ παραβάλλων Ὀρφέως»* [3], ῥήτωρ σὺν τοῖς ἄλλοις ἱκανός.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

[1] Βλ. περαιτέρω σ. 131, 22.

[2] Orientalia Christiana Periodica 10, 1944, σσ. 118 - 120.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ. στ. 24.

CODEX VATOPEDINUS 478 (XV s.) f. ρμ'r

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα πρὸ τοῦ λατινισμοῦ :

Σὺ μέν, ὦ θειότατε βασιλεῦ, οὐ διαλείπεις ἡμᾶς ἀεὶ καὶ διὰ πάντων εὐεργετῶν, τῇ τε κοινῇ προνοίᾳ καὶ τοῖς ἰδίοις καθ' ἕκαστον. Εἰ δὲ καὶ δέν-
5 *δρον ἄψυχον, ἐπιμελείας γεωργικῆς ἀπολαῦον, οὐκ ἂν ἐλλείψειε μὴ οὐ τελεσφόρον ἐνεγκεῖν τὸν καρπόν, τίνα ἂν σχοίημεν λόγον ἡμεῖς οἱ τοῦ λόγου τρόφιμοι καὶ θεραπευταί, μὴ τὰς ἀπαρχὰς τῶν ἡμετέρων λόγων, τῷ σῷ κράτει προσφέροντες, ὃς καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἡμᾶς ἀλείφων, ἐπιδιδόναι ποιεῖς ὁσημέραι τοὺς μὴ πάντῃ τῶν σῶν ἀγαθῶν ἀναισθήτως ἔχοντας.*

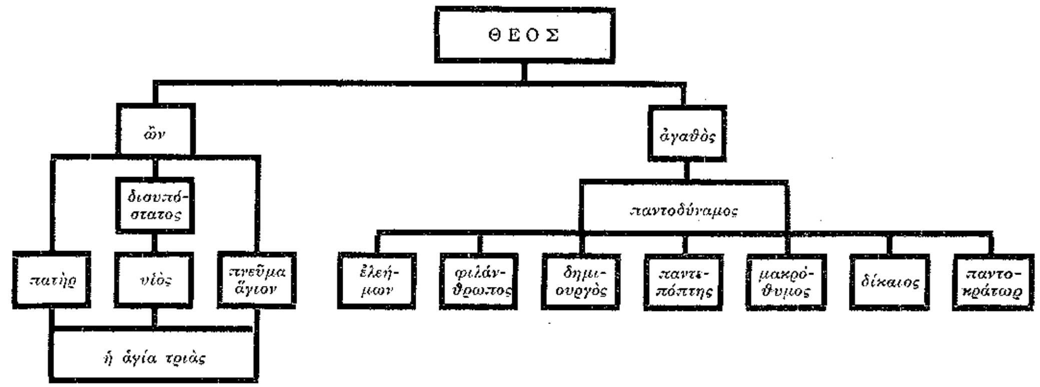
10 *Ἔγωγ' ἂν αὐτὸς τῆς ἐμαυτοῦ οὐδενείας καὶ ἀσθενείας ἐπιλαθόμενος, ἥκω σοι φέρων ἀπόκρισίν τινα, συντεθεῖσαν ὡς δυνατὸν πρὸς ἐκείνην τὴν ζήτησιν ἥν ποτε πολλῶν παρόντων ἑσπέρας ἤδη βαθείας ἡμῖν προὔτεινας. Εἶχε δὲ ἡ ζήτησις οὕτως. Τί δή ποτε ποιῶν τὸν ἄνθρωπον ὁ θεὸς οὕτω καὶ ἀκίνητον καὶ βραδὺν εἰργάσατο πρὸς τὸ ἀγαθόν, τοσαύτας δὲ αὐτῷ προσέφυσε*
15 *κῆρας ἐκ τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους καὶ τῆς σωματικῆς ἀσθενείας, ὡς ἀναγκάζεσθαι σχεδὸν ἐξ αὐτῶν διηνεκῶς ἁμαρτάνειν. Ἔδει γὰρ ἢ τούτων αὐτὸν*
ρμ'v *ἀπαλλάξαντα, μεγάλην τινὰ δύναμιν, ἀγγελικὴν ἢ καὶ ταύτης μείζονα πρὸς τὸ τἀγαθὰ πότ' αὐτῷ ἐμποιῆσαι, ἢ μηκέτι τὴν ἐργασίαν ἀπαιτεῖν, ἧς τὴν δύναμιν οὐ προκατεβάλετο· μηδὲ κολάζειν οὕτως αὐτὸν ἁμαρτάνοντα, κόλασιν*
20 *αἰωνίαν καὶ τέλος οὐκ ἔχουσαν.*

Τούτοις δὲ καὶ αὐτὸς ἔοικε μαρτυρεῖν ὁ θεὸς ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς, ἐγκεῖσθαι μὲν τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος, μηδένα δὲ εἶναι καθαρὸν ἀπὸ ῥύπου, μηδὲ ἁγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν ἀποφαινόμενος. Πρὸς δὴ τοὺς τοιούτους λόγους ἐροῦμεν ἅπερ ἂν χορηγῆσαι
25 *θεὸς αὐτός. Ἐντεῦθεν ἀρξάμενος, ὁ θεός ἐστι μὲν ὤν· ἔστι δὲ ἀγαθός. Δύο ταῦτα ὀνόματα πάντων τῶν ἐπ' αὐτοῦ λεγομένων, κυριώτατά τε καὶ περιεκτικώτατα, καὶ τούτοις αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει· τῷ μέν, ἐν τῇ παλαιᾷ Γραφῇ, τῷ Μωυσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους· τῷ δέ, ἐν τῇ νέᾳ Διαθήκῃ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ παιδός, εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἐλθόντος, καὶ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς*
30 *γνῶσιν ὡς δυνατὸν ἡμῖν ἐκκαλύπτοντος. Ἀλλὰ ὄντα μὲν ἀκούοντες τὸν θεόν,*

---

3 ὑμᾶς cod. *ἡμᾶς* scripsi *13 Ἡ ἀπόκρισις* sic in mrg. scriptum

ἐπὶ τὴν ἔννοιαν εὐθὺς ἐρχόμεθα τῆς μακαρίας οὐσίας αὐτοῦ, καθ' ἣν ἀϊδίως ἐστὶν ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν, ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καθάπερ τι πέρατος ἄπειρον καὶ ἀόριστον. Ἀγαθὸν δὲ ἀκούοντες, ἐνέργειάν τινα νοοῦ-
ρμα'r *μεν πρὸς ἕτερον τείνουσαν, εἴπερ τὸ ἀγαθὸν τισίν ἐστιν ἀγαθὸν καὶ συνεισά-*
35 *γει πρὸς ἃ λέγει. Ἄμφω τοίνυν τὰ θεῖα ταῦτα ὀνόματα, τὸ μὲν τὴν οὐσίαν, τὸ δὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ σημαῖνον, διαιροῦνται, τὸ μὲν εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, αἳ δὴ καλοῦνται πατήρ, υἱὸς καὶ ἅγιον πνεῦμα, τὸ δὲ εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους δυνάμεις καὶ ἐνεργείας. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἑτέραν τῶν διαιρέσεων, τρισυπόστατος ὁ θεός, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν παντοδύναμος ἐστὶ καὶ λέγε-*
40 *ται. Τί πρὸς ταῦτα φήσουσιν οἱ συκοφάνται, καὶ τῶν θεολόγων κατήγοροι; μέμψονται τὴν διαίρεσιν ὡς σύνθεσιν ἀπεργαζομένην. Οὐκοῦν μηδ' εἰς ὑπο-*

στάσεις ὡς ὄντα τὸν θεὸν διαιρήτωσαν. Εἴπερ μὴ δῷς ἀγαθὸν εἰς τὰς ἐνεργείας, ἵν' ἰουδαϊκὸν αὐτοῖς ᾖ τὸ φρόνημα παντελῶς, καὶ τῆς αὐτῶν ἀπονοίας
ρμα'v *ἄξιον· ἀλλ' ἀδιαιρέτως διαιρεῖται, καὶ διῃρημένως συνάπτεται, κατὰ τοὺς*
50 *θεολόγους εἰπεῖν. Καὶ εἰ μὴ ἔστιν ἐκεῖ σύνθεσις, οὐδ' ἐνταῦθα· εἰ δ' ἐνταῦθα, πάντως κἀκεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν παρεκβατικώτερον.*

Ἵνα δὲ πρὸς τὸ ἐξαρχῆς ἐπανέλθωμεν, ἐκ μὲν τῆς ἑτέρας τῶν διαιρέσεων, αἱ προσκυνηταὶ τρεῖς ἡμῖν ἀναφαίνονται ὑποστάσεις πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Τοῦ μέν, ἀιδίως γεννῶντός τε καὶ προσβάλλοντος ἐκ τῆς
55 *ἑαυτοῦ οὐσίας· τῶν δέ, τοῦ μὲν γεννωμένου, τοῦ δὲ προϊόντος ἕτερον τρόπον, ἄρρητόν τε καὶ ἄγνωστον, μόναις ταῖς ἰδιότησι διακρινομένων εἴτ' οὖν ταῖς πρὸς ἀλλήλαις σχέσεσιν. Ἐκ δὲ τῆς ἑτέρας, ἀδιάφοροι πρὸς τὰ ὄντα πρόνοιαι, δυνάμεις τε καὶ ἐνέργειαι καὶ ἀγαθότητες, καθ' ἃς ὁ θεὸς ὀνομάζεται δημιουργός τε καὶ προνοητὴς καὶ κριτής, δίκαιός τε καὶ ἰσχυρὸς καὶ σοφός,*
60 *βασιλεύς τε καὶ κύριος καὶ ὅσα ἄλλα τῆς καταφατικῆς θεολογίας ἐστίν. Ὡς μὲν τοίνυν ὢν ὁ θεός, ἀιδίως ὑπέστησεν ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας τὸν υἱὸν καὶ λόγον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα τριὰς ᾖ τελεία, μονὰς τῇ φύσει καὶ τῇ*

οὐσία μένων. Ὡς δ᾽ ἀγαθός, ἀπό τινος ἀρχῆς ἧς ἠθέλησε τὸν κόσμον τοῦτον
64 παρήγαγε, τὸν ἐξ ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων συνεστηκότα. Τοιαῦται γὰρ αἱ λογι-
ρμβ'r καὶ δυνάμεις τῇ θελήσει μετροῦνται, καὶ προάγονται εἰς ἐνέργειαν καὶ οὐκ
ἐξ ἀνάγκης τῇ οὐσίᾳ παρέπονται. Ἐπεὶ τοίνυν ἐκ τοῦ ἑνὸς προῆλθε, κατὰ μὲν
οὐσίαν δυὰς ἀΐδιος, κατὰ δὲ θέλησιν πλῆθος ἐν χρόνῳ, ἐκεῖ μὲν ταυτότης
ἅπασαι καὶ ἰσότης, ἐν δὲ τῷ πλήθει τὸ ἕτερον εὐθὺς ἀναφαίνεται.

Καὶ τοῦτό μοι δοκοῦσι καὶ Ἕλληνες φαντασθέντες ἐκ ταὐτοῦ καὶ ἑτέ-
70 ρου τὸ πᾶν συνίστασθαι λέγουσι. Κἀκεῖ μέν, ὁμοτιμία πᾶσα καὶ ὁμοβουλία
καὶ σύμπνοια, πάσης γὰρ ὑφέσεως καὶ ὑπεροχῆς ἡ οὐσία ἐκείνη τὸ παράπαν
ἀμέθεκτος. Ἐνταῦθα δέ, τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον καὶ τρίτον καὶ ἐφεξῆς,
οὐσία τε καὶ ἀξία καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις πλῆθος γὰρ ἄτακτον, οὐδ᾽ οὐρανὸς
ἂν ὑποστῆσαι θελήσειε, μή τι γε δὴ θεός. Πῶς δ᾽ ἂν καὶ εἰ κόσμος ἢ ὀνο-
75 μάζοιτο, μὴ ἐξ ἀνομοίων καὶ ἐναντίων ἀλλ᾽ ἐξ ὁμοίων συνεστηκὼς φύσεων ;
Καθάπερ γὰρ ἁρμονία πολυμιγὴς ἔστιν ἕνωσις καὶ δίχα φρονεόντων συμ-
φρόνησις, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ κόσμος οὗτος, τὸ παμμιγὲς καὶ πάμφωνον
ἔργον, διαφέροντα καὶ μαχόμενα πάντως ἕξει τὰ μέρη, κεραννύμενα κατὰ
λόγον τῆς τοῦ δημιουργοῦ τέχνης, καὶ πρὸς μίαν ἁρμονίαν ἔμμουσόν τε καὶ
80 θαυμαστὴν συντελούμενα.

Οὕτω δὴ ἐν τῷ κόσμῳ, πρῶται μὲν φύσεις εἰσὶν αἱ λογικαί τε καὶ
ρμβ'v νοεραὶ καὶ ἀσώματοι, νοῖ τε ἁπλοῖ καὶ ζωαὶ | οὖσαι καὶ ὡσαύτως ἀεὶ τῇ
ἑαυτῶν οὐσίᾳ προσδιαμένουσαι· δεύτεραι δὲ μετ᾽ αὐτὰς οὐκ ἔτι ζωαί, ζῷα
δὲ λογικά τε καὶ νοερά καὶ ἅμα αἰσθητὰ καὶ σωματικῆς παχύτητος περι-
85 κείμενα· τρίται δὲ πάλιν αἱ τῶν ἀλόγων ζῴων διάφοροι φύσεις, τῆς αἰσθη-
τικῆς τε καὶ μεταβατικῆς, οὐκέτι δὲ καὶ τῆς λογικῆς μεμοιρασμένα δυνά-
μεως· καὶ μετ᾽ αὐτὰς αἱ τῶν ζωοφύτων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ὅσαι παντελῶς
ἄψυχοι καὶ ἀκίνητοι, κἀκεῖναι δὲ κατ᾽ ἀναλογίαν ἑκάστη, τῆς ἑτέρας προτι-
μωμένης καὶ δύναμιν ἰδιάζουσαν παρὰ τὰς λοιπὰς φέρουσαι.

90 Τούτων τοίνυν οὕτω παρὰ τοῦ δημιουργοῦ λόγου προηγουμένων τε καὶ
διακεκριμένων καὶ τὸ εἶναι λαχόντων χάριτι μόνον, τί γὰρ ἂν καὶ εἰσήνεγκεν
ἕκαστον ὅτε καὶ μηδαμῇ μηδαμῶς ἦν, εἴ τι μὴ τῷ ἰδίῳ εἶναι ἀρκούμενον
ἐπέβαινε τοῦ ἑτέρου καὶ μὴ χάριν εἶχε τῆς τῶν ὑφειμένων ὑπεροχῆς, ἀλλ᾽
ἤ τι αὐτὸ τὴν ἀπόληψιν τῶν κρειττόνων καὶ οὐδ᾽ ἂν εἶναι τοιοῦτον ἤθελεν;
95 Ἆρ᾽ οὐκ ἂν ἐδόκει λήξειν καὶ μεμψίμοιρον εἶναι καὶ ἀγνοεῖν λόγους πίστεως,
ἐν οἷς ἀνάγκη τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον εἶναι καὶ τὸ παντοδαπὲς καὶ ποικίλον.

Εἰ γὰρ τὸ μὲν φυτὸν ἤθελε καὶ αἰσθάνεσθαι, καὶ ὁ στρόμβος ἐδυσχέ-
ραινεν ὅτι μὴ ἔστιν ἰχθύς, κἀκεῖνος ὅτι μὴ ἔστιν ἄνθρωπος, καὶ οὗ-
ρμγ'r τος ὅτι μὴ | ἔστιν ἄγγελος, τί γε ἄλλο ἢ ἀκοσμία καὶ σύγχυσις ; καὶ οὐκέτι
100 κόσμος, ἀλλ᾽ ὁμοῦ πάντες χρήματα ! Τί ἂν ἑκάστῳ τὸ ὀφειλόμενον ; συν-
τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ πρὸς ὃ γέγονεν ἀποδιδόναι κοσμίως καὶ
τὸ καθ᾽ αὑτὸ συντελεῖν εἰς τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν. Εἰ δ᾽ ἕτερα τούτων

βούλοιτο, βλάψειε μὲν ἂν καὶ τὸ πᾶν ἴσως, ὅσα γε τοῦ μέρους στερούμε-
νον, ἑαυτὸ δὲ πάντως ἀφανιεῖ, καθάπερ μέλος τοῦ ὅλου σώματος ἀπορ-
105 ρηγνύμενον καὶ νεκρούμενον. Σὺ τίς εἶ, φησιν ὁ ἀπόστολος, ὁ ἀνταπο-
κρινόμενος τῷ θεῷ ; τίς προέδωκεν αὐτῷ καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ ; μὴ
ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησαν οὕτως ; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν
ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν
σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν ; πλὴν ἀλλὰ τοῖς μὲν ἀλόγοις τε καὶ ἀψύχοις ἡ
110 φύσις ἀρκεῖ μόνη πρὸς τὴν ἑαυτῶν συντήρησιν· τοῖς δὲ λογικοῖς τε καὶ νοε-
ροῖς, ἅ τε μὴ τὸ εἶναι μόνον ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι λαχοῦσιν, ἑτέρα τις
ἀρχὴ καὶ δύναμις δέδοται, δι᾽ ἧς οὐ μόνον ἑαυτὰ ῥυθμίζειν ἐς ἄγαν καὶ τῇ
δημιουργῷ καὶ παντοδυνάμῳ φύσει προσοικεῖν οὖν δύνανται, ἀλλὰ καὶ τῶν
ρμγ'v ὑποκειμένων ἐπιστατεῖν φύσεων· αὕτη δὲ καλεῖται αὐτεξουσιότης, ἀξίωμα
115 τοῦτο δεσποτικῆς φύσεως, ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης καταβολῆς αὐτῇ συγκεκλη-
ρωμένον· καὶ διὰ τοῦτο κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ γεγονέναι ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρω-
ποι καὶ λέγονται καὶ πιστεύονται. Τοῦτο καθάπερ τὸ ἀναπνεῖν τοῖς τελείοις
τῶν ζῴων, οὕτως ἀναγκαίως τοῖς ἐν τοῖς οὖσι τελείοις, λέγω δὴ τοῖς ἔχουσι
νοῦν καὶ λόγον, καὶ εἰς ἀεὶ διαμένειν καὶ δεσπόζειν ἑτέρων πεπιστωμένοις.
120 Ἆρ᾽ οὖν διὰ τοῦτο μόνοι τῶν ὄντων ἡμεῖς <οὐκ> εὐχαριστήσομεν τῷ θεῷ,
καὶ τὴν ἑαυτῶν φύσιν κακίσομεν; ὅτι γνωστικοὶ τῶν δεόντων ἐσμὲν καὶ ὅτι
τῶν ἐναντίον διακριτικοὶ διὰ τοῦτο τἀναντία ποιήσομεν ; Καὶ ποίας οὐκ ἂν
εἴημεν οὕτω κολάσεώς τε καὶ καταγνώσεως ἄξιοι ;

Καθάπερ εἴ τις βασιλεὺς τοῦ κόσμου παντὸς προκεχειρισμένος, ὁ δέ,
125 τὴν ἁλουργίδα καὶ τὸ διάδημα ἀποῤῥίψας, μετὰ πορνῶν καὶ μίμων διαβιοῦν
ἤθελεν, εἶτα τὸ ἐξεῖναι αὐτῷ προὔβάλλετο καὶ τὸν δόντα τὴν ἀρχὴν ᾐτιᾶτο !
Ἤδη μὲν οὖν ἤνεγκε καὶ τοιαῦτα ὁ χρόνος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ᾄδονται,
Σαρδανάπαλός τε καὶ Νέρων, ὁ μὲν μετὰ γυναικῶν ἔρια ξαίνων καὶ τἆλλα
129 ἡδυπαθῶν, ὁ δὲ τραγῳδοὺς [καὶ] καὶ ὑποκριτὰς μιμούμενος, καὶ τὰ θέατρα
ρμδ'r κατακόπτων ! Ἀλλὰ σκόπησον ὅπως αἰσχρὰ ἦν, παρὰ τὸ τῆς φύσεως βούλη-
μα. Τοιοῦτον ἄρα καὶ ἄνθρωπος παρασυμβεβλημένος τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσιν,
ὅ φησιν ὁ προφήτης, καὶ ὡμοιωμένος αὐτοῖς. Ἀρχικῆς ἐγένου φύσεως ἄνθρω-
πε, ἄρχειν ὀφείλεις, μάλιστα μὲν τῶν ἐν σοὶ παθῶν, ἔπειτα τῶν ὑποτεταγμέ-
νων ἀλόγων καὶ τοῦ κόσμου παντός· μὴ οὖν τὴν τῆς σπουδῆς ἀφορμὴν ῥαθυ-
135 μίας ποιήσῃ πρόφασιν. Ἀρχὴ πᾶσα σπουδῆς καὶ ἐγρηγόρσεως δεῖται καὶ
γὰρ ἔχει τοὺς ἀντιτεταγμένους. Νήφειν ὀφείλεις ἀεὶ καὶ ἐγρηγορεῖν· μηδὲν

---

105 Ro. 9,20. *131* Ps. 48,12,20.

---

113 προσοικεῖ cod. προσοικεῖν scripsi *120* ἡμεῖς εὐχ. cod. ἡμεῖς <οὐκ> εὐχ. scripsi *128-129* καὶ bis in cod. delevi

παρὰ τὸν λόγον ποιεῖν· μηδὲν κατὰ πάθος· μηδὲν ἐκ τοῦ χείρονος μέρους.
Ἀλλ' ἔξεστί μοι, φησί, καὶ τἀναντία ποιεῖν· καὶ καθεύδειν καὶ ῥαθυ-
μεῖν καὶ τρυφεῖν, καὶ ταῖς ἡδοναῖς ὑφιέναι. Ἐν βορβόρῳ δέ εἰπέ μοι,
140 *κυλίεσθαι καὶ τῷ πηλῷ τὴν ὄψιν προσαναπλάττειν οὐκ ἔξεστιν ; ἀλλ' οὐκ*
ἂν ἕλοις τοῦτο· χοίρων γὰρ ἴδιον. Μὴ οὖν ἔνθα μὲν ἡ αἴσθησις τὸ αἰσχρὸν
ὑποβάλλει, ταῦτα προτροπάδην φεῦγε, ἔνθα δὲ ὁ λόγος μηκέθ' ὁμοίως, ἀλλὰ
κἀκεῖ τὸν αὐτὸν τρόπον ὃ καὶ πολλῷ μᾶλλον ὁ λόγος τοῦτο κρίνει καλόν.
Εἰ μὲν ἀναγκαῖον, ἑλοῦ· εἰ δὲ μή, παράπεμψον. Τὸ πάθος τοῦτο κακῶς ὑπο-
145 *βάλλῃ ; φύγε τοῦτο παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ σπουδῇ· ποιήσας γὰρ αὐτό, τῆς*
ρμδ'ν *ἀρχῆς | ἀποβιβασθείσῃ, παραμεληθείσῃ, δουλεύσεις, ἁπλῶς εἰπεῖν, οὐκέτ'*
ἄνθρωπος ἀλλὰ θηρίον ἔσῃ.

Ἀλλὰ τυραννοῦμαί, φησιν, ὑπὸ τῶν παθῶν. Ποίαν τινὰ ταύτην μοι τὴν
τυραννίδα λέγεις ; Εἰ μὲν τὴν κολακείαν καὶ τὸν ὡς ἄν τις εἴποι γαργα-
150 *λισμόν, ἐγὼ μὲν οὐχ ὁρῶ συνιόντα ταυτὶ τὰ ὀνόματα. Κολακεία γὰρ καὶ*
τυραννὶς ἀσύμβατα καὶ τῷ παντὶ διαφέροντα καὶ τὸ κολακεῦον ἀπώ-
σασθαι παντὶ ῥᾴδιον. Εἰ δὲ τὴν ἐξ ἔθους τε καὶ μελέτης τὴν ἐν μακρῷ τῷ
χρόνῳ προσγινομένην, ταύτην μὲν ὁμολογῶ καὶ αὐτὸς τυραννίδα καὶ πασῶν
γε εἶναι βιαιοτάτην καὶ οὐχ ὅτι τὰ ἡδέα καὶ σαίνειν πεφυκότα τὴν αἴσθη-
155 *σιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν οὐδὲν ἐχόντων τερπνὸν ἐξ ἔθους μόνου τυραν-*
νικὰ καὶ δυσαπόβλητα γίνεσθαι. Τίλλουσι γοῦν τὰς τρίχας ἐν τοῖς φροντί-
σιν ἔνιοι. καὶ ἄλλοι ποιοῦσι τοιαῦτα ἕτερα πρὸς οὐδὲν δέον. Ἀλλὰ τὴν τυραν-
νίδα ταύτην αὐτὸς σαυτῷ κατεσκεύασας· ὁ γὰρ ἐνὸν τοῖς κακοῖς μὴ συνε-
θισθῆναι πρὸς τοῦθ' ὑπαχθείς, ἑαυτὸν αἰτιᾶσθαι δίκαιος. Δεῖ δὴ πόνων
160 *ἐνταῦθα καὶ τυραννίδος ἑτέρας πρὸς τοὐναντίον μεταμαθεῖν τὰ κακὰ καὶ*
ἀποξύσαι τὸ ἔθος καὶ τοῖς καλοῖς αὖθις συνεθισθῆναι· καὶ διὰ τοῦτο
ρμε'r *τραχεῖα τε καὶ ἀνάντης καὶ μυρίων μεστὴ πόνων ἡ ἀρετὴ καὶ δοκεῖ καὶ*
λέγεται. Ἐπεὶ ἄλλως γε, τίς οὐκ οἶδε κατὰ φύσιν ἡμῖν οὖσαν τὴν ἀρετὴν
καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνύσαι ῥᾳδίαν ; Οἶδας ὃ τῷ πλησίον καλὸν ποιήσεις ; ὃ
165 *σαυτῷ βούλει παρ' ἐκείνου γενέσθαι ἐν ταῖς ὁμοίαις χρείαις. Οἶδας ὃ κακὸν*
αὐτῷ μὴ ποιήσεις ; ὃ καὶ σὺ φυλάττει παθεῖν παρ' ἐκείνου. Μή τι ἡ φύσις
ἀντιπίπτει πρὸς ταῦτα ; οἶδας τὴν πρὸς θεὸν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον ὅσον
ὀφείλεις ; ἃ καὶ αὐτὸς ἀπαιτεῖς παρὰ τῶν σῶν δούλων, ἵνα μὴ λέγω συνδού-
λων. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς, ὅλος ὁ νόμος ἀνακεφαλαιοῦται,
170 *φησίν. Πᾶν μέτρον ἄριστον· τὸ δὲ μέτρον, ὁ λόγος κρίνει, καὶ ὁ νόμος*
διδάσκει. Πείθου τοίνυν τῷ λόγῳ τε καὶ τῷ νόμῳ.

169 Math. 22,40.

168 - 169 συνδουδούλων cod.

Μὴ καὶ ἡ φύσις τοῦτ' οὐ λέγει ; οὐχ ὁρᾷς ὡς πᾶσα φύσις ὑπὸ τοῦ
μέτρου συνίσταται, ὑπ' ἀμετρίας δὲ διαφθείρεται ; τί δ' ἄλλο ἐστὶν ἡ ἀρετή,
πλὴν μέτρον ; Ἀλλὰ τὸ σῶμά, φησι, καὶ τὸ χεῖρον μέρος καὶ τὸ κάτω
175 *βρῖθον ἐφόλκιον καὶ μυρίαι ἐνταῦθα ἀραὶ καὶ κακηγορίαι. Θαυμάσαι δὲ*
ἄξιον τῶν ταῦτα λεγόντων ὡς, ἐν οἷς μὲν ἂν δέῃ πράττειν δοῦλοι τοῦ
σώματός εἰσιν ἀκριβεῖς καὶ μυρίοις τρόποις αὐτὸ θεραπεύουσιν, ἐν οἷς
ρμε'v *δ' ὑπὲρ τῶν πεπραγμένων ἀπολογεῖσθαι τότε τὸ σῶμα κακίζουσι. Ἄν-*
θρωπε, δεσπόζειν ἐτάχθης τοῦ σώματος· μή, γὰρ αὐτῷ δουλεύειν ; δουλαγω-
180 *γεῖν αὐτὸ καὶ κατάρχειν· μὴ γὰρ ἐλεύθερον ἔχειν ; Εἰ δὲ τὰς ἡνίας ὅλας*
ἀφεὶς καὶ τραχὺ καὶ ἀγέρωχον ἀποφήνας ἐκφερῇ παρ' αὐτοῦ πρὸς ἃ μὴ
βούλοι, τίς εἰπέ μοι ἐπιβάτην ἀφεὶς ἐγκαλέσει τῷ ἵππῳ ;

Ἀλλ' ἤθελόν, φησιν, ἀπηλλάχθαι τοῦ σώματος καὶ τοῖς ἀγγέλοις ὅμοια
βιοτεύειν. Πάλιν μοι τὰ τῆς ἀγνωμοσύνης ἐκεῖνα ῥήματα λέγεις. Εἰ δὲ καὶ
185 *ὁ βοῦς εἶπεν, ἤθελον ἄνθρωπος εἶναι, οὐκ ἂν ἐδόκει δικαιότερα λέγειν ;*
Ἀλλ' οὐκ ἄν, φησιν, εἶπεν· ἐμοὶ γὰρ βέλτιον ἦν γενέσθαι βοΐ, ἢ τοιαύτης
τυχεῖν φύσεως. Ἤδη μέν σοι καὶ πρότερον εἶπον, ὡς οὐδείς σοι τὴν φύσιν
ἀμείβειν δίδωσιν, οὐδὲ τοὺς ὅρους τοῦ εἶναι σαυτῷ μετρεῖν, τῷ γε πρὶν
εἶναι, μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντι· οὐδὲ τὰ ὄντα πάντ' ἀναιρεῖν, τὸ σαυτοῦ μέρος·
190 *πλὴν ἀλλὰ γενοῦ βοῦς ἐφόσον βούλει. Καὶ ἄνθρωπος μένων μίμησαι τὸ τοῦ*
βοὸς τληπαθὲς καὶ καρτερικὸν ἐν τοῖς πόνοις· ὑπάγαγέ σου τὸν αὐχένα τῷ
τοῦ νόμου ζυγῷ· ἔλαυσον τὸ φορτίον τὸ ἐλαφρόν· ἐπίγνωθι τὸν κτησάμενον,
Ἡσαΐας διακελεύεταί σοι· μίμησαι καὶ τὴν ἀγγελικὴν φύσιν εἰ βούλει, καθό-
ρμς'r *σον ἔνεστι, τὸν ἄπαυστον ἐκείνων πρὸς θεὸν πόθον καὶ ἀνε|πίστρεπτον τὸ*
195 *πρὸς τὰς θείας αὐγὰς ἀτρεμεῖ τῷ ὄμματι συντετάχθαι, τὸ ὑμνολογικὸν ἀεὶ*
καὶ κηλῖδος πάσης ἀμέθεκτον.

Εἰ δὲ καὶ φύσιν ἤθελες ἔχειν τὴν αὐτὴν ἐκείνοις, τοῦτο μεμφομένους
τῷ δημιουργῷ, τοῦτο διαβόλου νόσημα. Καὶ γὰρ κἀκεῖνος τῶν ὑπὲρ φύσιν
ἐπιθυμῶν καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐξέπεσεν· ἐπεὶ γὰρ ἄγγελος ἦν καὶ τῆς πρώ-
200 *της ἐν κτιστοῖς φύσεως, ἠθέλησε καὶ θεὸς γενέσθαι. Καὶ οὐ τυχὸν ἄγγελος*
γεγονώς, οὐκ ἂν ἀποχρῶν ἡγήσω, μαθὼν ἅπαξ, μὴ τοῖς οὖσιν ἀρκεῖσθαι ;
Ὁρᾷς, ὡς κἀκείνης ἅπτεται τῆς φύσεως ἡ τροπή, κἀκείνην ἐκπεσεῖν ἔνε-
στι ; Τί γὰρ ἀγγέλου λαμπρότερόν τε καὶ καθαρώτερον ; τί δὲ τοῦ οὐρανοῦ
ἀσφαλέστερον ; Ἀλλ' ὅμως ἐκεῖνος, καὶ σκότος ἐγένετο καὶ κατέπεσε καὶ ἐπὶ
205 *τὴν ἄκραν κακίαν ἀπὸ τῆς ἄκρας ἠνέχθη πρὸς τἀγαθὸν οἰκειώσεως. Πόθεν*
τοῦτο παθών ; ἀπὸ ῥᾳθυμίας μόνης, ἢ καὶ σὲ πρὸς τοὺς τοιούτους λόγους
ἐξάγει καὶ τὴν σαυτοῦ φύσιν αἰτιᾶσθαι παρασκευάζει. Πόσον ὀφείλεις εὐχα-
ριστεῖν, ὅτι ἐκεῖνος μέν, ἅπαξ πεσών, οὐδέποθ' ἑαυτὸν ἀνακαλέσασθαι δύνα-

193 Es. 1,3.

209 ται, πάντως δὲ οὐ δὲ βούλεται. Οὐδὲ πολλάκις πίπτων, τοσαυτάκις ἀνί-
ρμϛ'ν στασθαι δύνῃ καὶ πάλιν πρὸς τἀγαθὸν προσχωρεῖν. Εἰ δὲ καὶ σὺ τῷ πτώ-
ματι ἐπιμένεις, τότε λοιπὸν ὡς τοῖς αὐτοῖς ὑπεύθυνος ὢν τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ
τίσεις καὶ δίκην. Ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, ἐκεῖνος οὐ τῷ σώματι συμπεπλεγμένος,
οὔτε τὸν ὑποβάλλοντα ἔχων, ἀφ' ἑαυτοῦ μόνον καὶ τῆς οἰκείας ὡς ἄν τις
εἴποι παραφροσύνης καὶ τοῦ κόρου τῶν ἀγαθῶν, ἐφρόνησε μὲν ὑπὲρ τὴν
215 ἑαυτοῦ φύσιν, ἀπέστη δὲ τοῦ θεοῦ, κατέπεσε δὲ πτῶμα ἐξαίσιον, δημιουρ-
γὸς γενόμενος τῆς κακίας τῇ τοῦ καλοῦ φυγῇ καὶ ἡμῖν πρόξενος. Αὐτίκα
γὰρ τοῖς πρώτοις ὑπὸ θεοῦ πλασθεῖσι φθονήσας, τὴν αὐτὴν ἐκέρασε
κύλικα καὶ τὴν ὀλέθριον εἰσήνεγκε συμβουλήν, ἔσεσθε, εἰπών, ὡς θεοί, τοῦ
γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν. Βλέπεις, πόθεν αὐτοῖς ἵστησι τὴν πατρίδα;
220 καὶ πῶς ὑποσκελίζειν πειρᾶται ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς κατέπεσεν; Οἱ δέ, ταῖς
ὑπὲρ φύσιν φυσηθέντες ἐλπίσιν, οὔτ' ἀξιόπιστον ὁρῶντες τὸν σύμβουλον,
οὔτ' ἐκ τοῦ σώματος οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχοντες ὥσπερ ἡμεῖς, οὐδέπω γὰρ
ὑπέκειντο τοῖς τοῦ σώματος πάθεσι, προὔδωκαν οὕτω ῥᾳδίως ἀντὶ τῶν ἐν
ἐλπίσι τὰ ἐν χερσὶν ἀγαθά, καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ κτίσαντος κατεπάτησαν, δε-
225 λεασθέντες, εἰκῇ καὶ μάτην, τῷ ὡραίῳ τῆς ὄψεως τοῦ φυτοῦ!

Βλέπεις ὡς οὐδεμία ἀνάγκη, ῥᾳθυμία δὲ μόνη καὶ ἑκούσιος ἡδυπά-
ρμζ'r θεια τῶν κακῶν ἀρχηγός; ἐντεῦθεν ἐπὶ τἀναντία τῶν ἐναντίων ἰάματα,
πόνοις καταδικάζονται καί, ὅ φησιν ὁ Πλάτων, τοῦ ἡδέος λαβόμενοι, συνεπι-
σπῶνται τὸ λυπηρὸν ἅτε ἐκείνῳ κορυφῆς ἐξημμένον, καὶ τοῦ τῆς τρυφῆς
230 χωρίου ῥυφέντες ἀγῶνα καὶ πόλεμον ἀναδέχονται πρός τε τὰ πάθη τοῦ
σώματος καὶ τὸν φιλιωθέντα κακῶς ἐξαρχῆς, ἵν' ἐν τῇ πρὸς αὐτὰ πάλῃ καὶ
μάχῃ νήφοντες διατελῶσι. Διὰ τοῦτο καὶ θανάτῳ τιμῶνται καὶ ὅροις
τακτοῖς τὴν ζωὴν περιγράφονται. Πειρατήριον γὰρ λοιπὸν ὁ βίος αὐτοῖς
γέγονε, κατὰ τὸν Ἰώβ, καὶ στάδιον ἀγώνων καὶ παλαισμάτων πλῆρες· πᾶν
235 δὲ στάδιον ἀνάγκη λυθῆναι καὶ τὸν τῶν στεφάνων καὶ τῆς ἀναρρήσεως
ἐπιστῆναι καιρόν. Ἦ σὺ καθεύδων ἐβούλου στεφανωθῆναι καὶ ῥᾳθυμῶν καὶ
χασμώμενος ἀνακηρυχθῆναι; ἢ τοῖς γενναίοις τὰ ἆθλα διακοπῆναι, διὰ τὴν
σὴν ἔκλυσιν σοῦ φησιν. Ἀλλὰ κἀκείνοις ἤθελον τιμηθῆναι, κἀμὲ μὴ πικρῶς
κολασθῆναι, μὴ δὲ διὰ μικρὰν καὶ πρόσκαιρον ἁμαρτίαν ἀθάνατα βασα-
240 νίζεσθαι.

Ἧκεν ἡμῖν ὁ λόγος, ἐπὶ τὸ πολυθρύλητον ζήτημα καὶ τοῖς πολλοῖς
ρμζ'ν τῶν ῥαθύμων οὐκ εὐπαράδεκτον, περὶ | τοῦ τῆς κολάσεως αἰωνίου καὶ ἀπε-
ράντου. Καὶ πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἀνάγκη τὸν λόγον ἡμῖν ἐπαφεῖναι καίτοι γε

217 Gen. 3,5. 228 Plat. Phaed. 60 b. 234 Job. 7,1.

236, 237 ἢ σύ... ἢ τοῖς γεν. scripsi εἰ σύ... εἰ τοῖς γενν. cod.

πολλαχοῦ καὶ πολλοῖς τῶν ἁγίων εἰρημένον τε καὶ εὐκρινημένον. Ἀλλὰ καὶ
245 ἡμῖν ὀλίγα ῥητέον, ἐπεί περ ἅπαξ εἰς τὰ τοιαῦτα καθήκαμεν. Πρῶτον
μὲν οὖν ἐξ ἐφόδου προσβαίνωμεν πρὸς αὐτούς, ἵν' εὐκαταγώνιστοι καὶ πρὸς
τὰ λοιπὰ γένωνται. Θεὸς αὐτὸς ἀπεφήνατο τὴν κόλασιν αἰώνιον εἶναι καὶ
τὴν ζωὴν αἰώνιον καὶ τὸν σκώληκα τῶν ἁμαρτωλῶν οὐ τελευτήσειν καὶ τὸ
πῦρ οὐ σβεσθήσεσθαι. Θεὸν δὲ ἀκούσας, μηδὲν λοιπὸν προσπεριεργάζου· οἶδε
250 γὰρ ὁ ποιητὴς ὃ διαθήσει τὸ ποίημα. Μᾶλλον δ' αὐτὸς σεαυτὸν ἐπὶ κεφαλὴν
ὠθῶν εἰς τὴν κόλασιν, μηδὲν ἐκεῖνον αἰτιῶ, μήδ' ἀπαίτει σαυτοῦ φιλανθρω-
πότερον περὶ σὲ γενέσθαι. Εἰ μὲν γὰρ ἠγνόεις, εἶχεν ἂν λόγον ἡ πρόφασις.
Εἰ δὲ διὰ προφητῶν παιδαγωγούμενος, δι' ἀποστόλων νουθετούμενος, δι'
αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τὸ μέλλον ἅπαν προδιδασκόμενος, ἔτι τοῖς κακοῖς ἐπιμέ-
255 νεις, τί ἂν ἔδρασας, εἰπέ μοι, εἰ μὴ οὕτως εἶχε τὰ πράγματα; Εἰ γὰρ κολά-
σεως ἠπειλημένης, καὶ τοιαύτης κολάσεως, οὐδὲν ἀνακόπτῃ τῆς ἐπὶ τὰ φαῦλα
ῥοπῆς, πῶς ἂν ἔτι τῶν κακῶν ἀνήνεγκας, κουφοτέραν τὴν κόλασιν προσδο-
ρμη'r κῶν; Διὰ τοῦτο καὶ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τὴν κόλασιν καὶ ἠπείλησεν αὐτὴν πόρ-
ρωθεν ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀφάτου καὶ ἀγαθότητος, ἵνα τῷ φόβῳ σωφρονι-
260 ζόμενοι μὴ ῥᾳδίως οὕτω τοῖς ἁμαρτήμασιν ἑαυτοὺς ἐπιρρίπτωμεν.

Χωρὶς δὲ τούτων, μὴ φιλάνθρωπον ἐννόει τὸν θεὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ
δίκαιον. Ἐπεὶ καὶ πολυώνυμός τε καὶ πολυδύναμος, ἧπερ ἡμῖν εἴρηται,
καὶ τῇ θελήσει μετρουμένας ἀεὶ τὰς δυνάμεις ἔχει καὶ προαγομένας εἰς τὴν
ἐνέργειαν. Τὴν μὲν οὖν χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν τῇ παρούσῃ ζωῇ
265 συνεπλήρωσε καὶ πολλαχόθεν ἡμᾶς ἐπὶ τὰ καλὰ προσβιβάζει καὶ τῶν κακῶν
ἀναστέλλει· νόμον ἔδωκεν εἰς βοήθειαν· ἀγγέλους ἐπέστησε φύλακας· πρὸ
τούτων, τὸ συνειδὸς ἡμῖν ἐγκατέσπειρεν, ἔνοικόν τινα τῶν πραττομένων
δοκιμαστήν· προφήτας ἔπεμψε, σημεῖα καὶ τέρατα δι' αὐτῶν κατὰ γενεὰς
εἰργάσατο καὶ τέλος τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἔδωκεν. Ὢ τοῦ
270 μεγέθους τῆς ἀγαθότητος! Πῶς ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἐπὶ τῆς γῆς
ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη; οὐκ ἀγγελικῆς τινος ἐπιλαβόμε-
νος φύσεως, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ τοῦ ἡμετέ-
ρου τούτου φυράματος καὶ στομώσας αὐτὸ τῷ πυρὶ τῆς θεότητος, οἷον βαφῇ
ρμη'ν σίδηρον, ἀπρόσιτον εἰργάσατο τοῖς παλαμναίοις ἐχθροῖς, καὶ εἰς οὐρανοὺς
275 ἀναγαγών, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τῷ πατρὶ συνεκάθησε. Τίς
ἀξίως θαυμάσει τῆς τοσαύτης δωρεᾶς τὸ μέγεθος; Τοῖς δὲ λοιποῖς ἡμῖν,
ἅτε λοιπὴ κεφαλὴ γεγονὼς ἡμῶν καὶ μέλη ἑαυτοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύον-
τας ποιησάμενος, πνεύματος ἁγίου χάριν καὶ δύναμιν ἔπεμψε καὶ τὴν διὰ
τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησιν ἐδωρήσατο καὶ οὕτως υἱοὺς θεοῦ καὶ συγκλη-
280 ρονόμους τῆς βασιλείας αὐτοῦ κατεστήσατο. Εἰ τοίνυν, μετὰ τὰς τοσαύτας

247 Mat. 25,46. 248–249 Mar. 9,48. 271 He. 2.16. 279 Ro. 8,17.

εὐεργεσίας, ἀχάριστοι γεγονότες ἀθετήσομεν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ τῶν
ἐντολῶν αὐτοῦ καταφρονήσομεν καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν ᾧ ἡγιά-
σθημεν κοινὸν ἡγησόμεθα, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσομεν, τί λοιπόν,
ἀλλ' ἢ τὸ δίκαιον αὐτοῦ φανῆναι καὶ τὸν τῆς δίκης ἐπιστῆναι καιρόν ἐν ᾧ τὰ
285 κατ' ἀξίαν ἕκαστος τῶν βεβιωμένων αὐτῶν λήψεται; Τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ τοῦ
δικαίου λόγος· οὐ τοῖς ἀγαθοῖς μόνον τὰ γέρα καὶ τὰς τιμάς, ἀλλὰ καὶ τοῖς
φαύλοις ἀποδιδόναι τὴν πρέπουσαν δίκην. Εἰ δὲ τούτοις ἀξιοῖς ὡρίσθαι
καὶ πέρας ἔχειν τὴν κόλασιν, ἤ που κἀκείνοις ἀξιώσεις πρόσκαιρα εἶναι τὰ
ἀγαθά. Τοῦτο δ' οὐκ ἔστι λόγον ἔχον, ἀφαιρεθῆναι ποτὲ τοὺς ἁγίους τῶν
290 ἀγαθῶν ὑπὲρ ὧν ἔκαμον καὶ διαιρεθῆναι θεῷ, δι' ὃν τοῦ κόσμου παν-
ρμθ'r τὸς κατεφρόνησαν. Τὰ δ' ἐναντία τοῖς ἐναντίοις ὀφείλεται καί, εἰ τούτοις
αἰώνιος ἡ ζωή, πάντως ἐκείνοις διηνεκὴς ἡ κόλασις· καὶ οὕτως ὁ τοῦ δικαίου
σῴζεται λόγος.

Σκόπει δὲ ἐντεῦθεν. Ὁ ἁμαρτωλὸς προετίμησε τῆς τοῦ θεοῦ ἀγάπης
295 ἡδονήν τινα κατὰ πάθος ἢ ἀνθρωπίνην εὐημερίαν καὶ δόξαν, ἢ ὅλως τι
τῶν προσκαίρων. Δῆλος οὖν ὅτι προετίμησεν αὐτὰ οὐχ ὡς πρόσκαιρα καὶ
ταχὺ παρερχόμενα ἀλλ' ὡς καθέξων αὐτὰ διὰ παντός, εἴπερ ἠδύνατο, καὶ
διὰ παντὸς τοῦ θεοῦ καταφρονήσων. Ἀλγεῖ γοῦν αὐτῶν ἀποσπώμενος καὶ
προσίσχεται τούτοις ἐντόνως τὸν ἅπαντα χρόνον, ὁ δὲ θεὸς αὐτῷ λόγος ἄλ-
300 λως τὸ κενὸν ὄνομα. Δίκαιος οὖν ἐστι, καὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ κρίσιν, τοῦ μὲν
θεοῦ διηνεκῶς αὐτοῦ ἐκπεσεῖν, οὗπερ εἵλετο διηνεκῶς καταφρονεῖν,
ἐκπεσεῖν δὲ κἀκείνων ἃ προετίμησεν, ἐπεί περ οὐ πεφύκασι παραμένειν.
Ἔκπτωσις δὲ θεοῦ διηνεκὴς καὶ τελεία, διηνεκὴς ἔστι βάσανος. Αὕτη κατ'
ἀναλογίαν τῶν ἑκάστῳ πεπλημμελημένων καὶ σκότος ἐστὶ βαθὺ καὶ ἐξώτε-
305 ρον, τοῖς τὸ ἔνδον ἀγαπήσασι σκότος τῆς ἀγνωσίας, καὶ πρὸς τὰς θείας αὐ-
γὰς ἀτενίσαι μὴ βουληθεῖσι· καὶ σκώληξ ἰοβόλος τοῖς τὴν ἡδονὴν τῆς σαρκὸς
περὶ πολλοῦ τεθειμένοις καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν παθῶν ἐγκαλινδηθεῖσι· καὶ
ρμθ'v τάρταρος τοῖς ἐψυγμένοις | περὶ τὴν εἰς θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην καὶ
πῦρ ἀφεγγὲς τοῖς ἐκκεκαυμένοις ὑπὸ θυμοῦ, καὶ μανικοῖς τὸν τρόπον καὶ
310 θηριώδεσι· καὶ βρυγμὸς ὀδόντων τοῖς αἰσχρὰ καὶ κακήγορα φθεγγομέ-
νοις καὶ πᾶν ὅ τι τύχοι προϊεῖσι τοῦ στόματος. Εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἔσται τὰ
πάντα ἐν πᾶσι, τοῖς ἐκπεσοῦσι θεοῦ οὐδὲν ἐλλελείπεται, πλὴν ἡ κακία μόνη.
Κακία δὲ ἡδονῆς ἀφῃρημένη, κόλασίς ἐστι ψυχῆς, ὥσπερ ἡ νόσος τοῦ
σώματος.

315 Ἀλλὰ δὴ καὶ οὕτω σκεπτέον. Ἡ αἰώνιος ἐκείνη ζωὴ καὶ ἡ τῶν δικαίων
ἀπόλαυσις φύεται μὲν ἐν τῷδε τῷ βίῳ καὶ πρόεισιν εἰς τὸ τέλειον, τελειοῦται
δὲ ἐν ἐκείνῳ καὶ τὸ ἄκρον ἀπολαμβάνει, καθάπερ τὸ ἔμβρυον ἐν τῇ μήτρᾳ

283 He. 9,20. 291 Plat. Phædon 103 b.

πλαττόμενον φυσικῶς, ὅταν εἰς φῶς προέλθῃ, τότε βρέφος τέλειον καὶ ἄν-
θρωπος ἤδη γίνεται. Τοῖς τοίνυν ἐνταῦθα μὴ διαπλάσασιν ἑαυτοὺς κατὰ τὴν
320 ἀρετὴν προαιρετικῶς, μηδὲ πρὸς ἐκεῖνον μορφωθεῖσι τὸν βίον, ἀδύνατον ἐκεῖ
τὸ τέλειον ἀπολαβεῖν, ἐπείπερ ἀδύνατον καὶ σῶμα πάλιν τοιοῦτον ἀναλαβεῖν.
Ἀνάγκη τοίνυν αὐτούς, ὥσπερ ἀμβλωθριδίους τινὰς γενομένους ἐκεῖ, μηκέτι
προσδοκᾶν τὴν ἀποκατάστασιν, ἐπεί περ οὐκ ἔστιν ἑτέρα διάπλασις. Ἐπιχει-
324 ρητέον δέ, καὶ ἐντεῦθεν. Οἱ πολιτικοὶ νόμοι, μίμημα τῆς θείας ἰσότητος καὶ
ρν'r δικαιοσύνης σῴζουσιν. Οὐχ ὅτι μόνον τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου | ποιοῦσιν,
ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτοῖς τούτοις τὸ πρῶτον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ὁρίζουσιν. Φαίνον-
ται τοίνυν ἐκεῖνοι τὰς ἀιδίους κολάσεις οὐ τῇ ποσότητι τῶν ἁμαρτημάτων,
ἀλλὰ τῇ ποιότητι ἐπιγράφοντες· οἷον φόνου τίμημα παρ' αὐτοῖς θάνατος
τυχὸν ἢ φυγὴ ἀίδιος· οὐκ ἐάν τις πολλάκις φονεύσῃ, καὶ παρὰ πάντα τὸν
330 βίον, ἀλλὰ κἂν ἅπαξ φονεύσῃ μόνον. Οὕτω δὴ καὶ παρὰ θεοῦ ταῖς πρὸς θά-
νατον ἁμαρτίαις, κἂν ἐπὶ βραχὺν τολμηθῶσι χρόνον ἡ αἰώνιος ἀφόρισις
κόλασις.

Ἀλλὰ τοσοῦτόν, φησι, πλῆθος ἀπολωλέναι, τῶν τε κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκου-
μένην εἰς θεὸν ἀσεβούντων καὶ πεπλανημένην περὶ αὐτοῦ τὴν δόξαν ἐχόν-
335 των, καὶ τῶν ἐν ἁμαρτίαις ἑκάστοτε τὴν ζωὴν ἠνυκότων; Ποῖον πλῆθος
εἰπέ μοι λέγεις; σοὶ κἀμοὶ δοκεῖ πλῆθος εἶναι. Τοῦ θεοῦ δὲ οὐκ ἀκούεις,
ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς σίελος ἐλογίσθησαν; οὐκ
ἐννοεῖς τὸ ἀνυπέρβλητον μέγεθος τῆς θείας δυνάμεως, οὐκ ἀκούεις τοῦ προ-
φήτου λέγοντος, ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐπ' αὐ-
340 τῆς ὡσεὶ ἀκρίδας; Πόσας εἰπέ μοι ψύλλας ἐκ τῆς σαρκός, ἢ κάμπας ἐκ τῶν
ρν'v λαχάνων ἀπεριμερίμνως διέφθειρας; ἀνθρώπου δὲ τὸ μὲν κατ' εἰκόνα φυ-
λάξαντος ἀκραιφνές, καὶ θεῷ δι' ἀρετῆς ἑαυτὸν οἰκειώσαντος, οὐδὲ ὁ πᾶς
κόσμος ἀντάξιος! ἀποστάντος δὲ τῆς θείας μερίδος, καὶ πρὸς τὴν κτηνώδη
ζωὴν ὀλισθήσαντος, αἱρετώτερος παρὰ θεῷ σκώληξ, ὁ τὰ κατὰ φύσιν τηρῶν.
345 Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον, βδελύσσεται κύριος. Οὐχ ὁρᾷς τὸν νεκρὸν ὡς
βδελυττόμεθα πάντες, καὶ τῇ γῇ συγκρύπτομεν, ἵνα μὴ σκωλήκων καὶ ἰχώρων
καὶ δυσωδίας σήψεως ἐμπλήσῃ πάντα; Τοιοῦτόν ἐστι θεῷ, ψυχὴ νεκρω-
θεῖσα δι' ἁμαρτίας καὶ τῆς θείας ἑκουσίως ἑαυτὴν χωρίσασα.

Ἀλλ' ἀνέχεται καὶ μακροθυμεῖ τήν τε μετάνοιαν ἑκάστου τῶν βουλο-
350 μένων καὶ ὅτι καιρὸν ἄλλον ὥρισεν, ἐν ᾧ κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιο-
σύνῃ καὶ ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτό, φησιν ὁ Δαβίδ,
ὁ θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρός. Καὶ εἰ δίκαιος ἅμα καὶ ἰσχυρὸς καὶ τῷ

337 Es. 40,15. 339 Es. 40,20. 345 Ps. 5,6. 352 Ps. 7,11.

348 καὶ τῆς θ. ἑ. ἑ. χ. sic codex; forsitan καὶ τῆς θείας οὐσίας ἑ. ἑ. χ.

θελήματι σύνδρομον ἔχων τὴν δύναμιν, διατὶ τοῖς ἁμαρτάνουσιν οὐκ ἐπέξεισιν ; Ἀλλὰ καὶ μακρόθυμός, φησι, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν.
355 *Ἐὰν δὲ μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν μὲν ῥομφαίαν στιλβώσει καὶ ἐκτενεῖ τὸ τόξον, οὐκ ἐπαφήσει δὲ οὐδὲ τότε μέχρις ἂν ὁ τῆς κρίσεως καιρὸς ἐπιστῇ. Ταῦτα*
ρνα'r *καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων ἴσασι λόγοι, σὺ δὲ τὸ πλῆ|θος ἐκλογιζόμενος, καὶ ἔστιν ἀκοῦσαι παρ' αὐτοῖς δικαιωτήριά τινα ὑπὸ γῆν, καὶ Κωκυτοὺς καὶ Πυριφλεγέθοντας, καὶ ἀσεβεῖς ἀνθρώπους κολαζομένους. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς μὴ νόμον*
360 *ἔχουσι τὸ δίκαιον τοῦ θεοῦ ὑμνεῖται καὶ ὁ τῆς κολάσεως λόγος πεπίστευται. Σὺ δὲ ὁ τὸ πλῆθος ἐκλογιζόμενος, οὐκ ἀκούεις τῆς γραφῆς λεγούσης κρείττων εἷς ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ἢ μυρίοι παράνομοι ; ἢ καὶ τοὺς Χαναναίους ἅπαντας προτιμήσεις ἑνὸς τοῦ Ἀβραάμ ; ἢ καὶ τοὺς Σοδομίτας ἑνὸς τοῦ Λώτ; ἢ καὶ Μαδιηνέας Μωσέως, τῶν παροίκων καὶ ξένων ; Πότε-*
365 *ρον ἠβούλου λίθον ἕνα τίμιον ἔχειν ἐν βαλαντίῳ ἢ μυρίους κάχληκας ἐπὶ γῆς ; καὶ ὀλίγους οἰκέτας εὐπειθεῖς ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἢ πολλοὺς ἀπειθεῖς καὶ ἀτάκτους ; καὶ ὀλίγα δένδρα καρποφόρα ἐν τῷ ἀγρῷ, ἢ πολλὰς ἀκάνθας καὶ βάτους καὶ ῥάμνους ; Πολλὴ μὲν ἥ τε θαλάττης ψάμμος, ἀλλ' ὀλίγοι οἱ μαργαρῖται· καὶ πολὺς μὲν ὁ σίδηρος ὑπὸ γῆν, ἀλλ' ὁ χρυσὸς ὀλίγος· καὶ πολλὰ*
370 *μὲν ἡ γῆ φύει, ὀλίγα δὲ τὰ ἡμῖν εὔχρηστα· σπάνια γὰρ ἀεὶ τὰ καλά, τὸ δὲ πλῆθος εὔωνον καὶ εὐκαταφρόνητον. Διὰ τοῦτό φησιν ὀλίγοι οἱ σῳζόμενοι·*
ρνα'v *καὶ στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπά|γουσα εἰς τὴν ζωὴν καὶ ὀλίγοι οἱ διερχόμενοι δι' αὐτῆς· καὶ πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.*

Ναί, φησιν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο μαθεῖν ἤθελον, πῶς οἱ πλείους κακοί, τῆς
375 *ἀρετῆς κατὰ φύσιν ἡμῖν οὔσης καὶ πῶς ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν οὕτω ῥᾳδίως πάντες ὑποφερόμεθα. Πρὸς δὴ τοῦτο πάλιν ἐροῦμεν, ὅσον γε ἡμῖν ἐφικτόν, ἵνα πλήρης ὁ λόγος καὶ ἀπηρτισμένος γένηται πάντοθεν. Τρία τῶν ὄντων ἐν τοῖς πρακτέοις ἔφαμεν τὰ κριτήρια· τὸν λόγον, τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ πάθος. Ὅταν μὲν οὖν ὁ λόγος αὐτὸς καθ' αὐτὸν ὑγιῶς ἔχων κρίνῃ τὸ πρᾶγμα, μήτε*
380 *αἰσθήσει τινί, μήτε πάθει προσπεπλεγμένος, ἀνάγκη τὸ κατὰ φύσιν ἡμᾶς αἱρετὸν αἱρεῖσθαι, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἀγαθόν· καὶ τὸ κατὰ φύσιν φευκτὸν φεύγειν, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ κακόν· καὶ οὕτω τὰ πραττόμενα κατὰ λόγον γίνεσθαι, καὶ ἀγαθὰ πάντως εἶναι. Ὅταν δὲ τὸ πάθος κρίνῃ τὸ πρᾶγμα, τὸν λόγον ἑαυτοῦ ποιησάμενον, καὶ ἕπεσθαι παρασκευάσαν ἀντὶ τοῦ ἄρχειν, ἀντεστραμ-*
385 *μένως, ἀνάγκη τὰ μὲν αἱρετὰ κατὰ φύσιν φεύγειν, ἤτοι τὰ ἀγαθά· τὰ δὲ φευκτὰ διώκειν, ἤτοι τὰ κακά. Λοιπὴ δὲ καὶ ἡ αἴσθησις, μέση τις ἀμφοτέρων οὖσα, μετὰ μὲν τοῦ λόγου τὰ πράγματα κρίνουσα καὶ αὐτή, τὸ ἀγαθὸν*
ρνβ'r *αἱρεῖται καὶ τὸ κακὸν φεύγει· μετὰ δὲ τοῦ πάθους αὖ, τοὐναντίον, αἱρεῖ-*

358 Plat. Phædon 114a. *359* Ro. 2,14. *362* Si. 16,35r. *371* Lu. 13,23. *372* Math. 7,14. *366* Math. 20,16.

ται μὲν τὸ κακόν, φεύγει δὲ τἀγαθόν. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἄνευ
390 *τοῦ λόγου δύναται κρίνειν, ἅπερ ἂν ὑποβάλῃ καλὰ καὶ ἡδέα ταῦτα ῥᾳδίως δεχόμεθα, κἂν ὁ λόγος μὴ κρίνῃ· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ τῆς κακίας ἀρχὴ καὶ γένεσις πρώτη. Ἡ γὰρ τῶν τοιούτων ἄμετρος χρῆσις, λέγω δὴ τῶν κατ' αἴσθησιν καλῶν καὶ τιμίων, τὴν κακίαν συνίστησι. Κἀντεῦθεν ἐπὶ τὰ πάθη κατὰ μικρὸν ὑπολισθαίνων ὁ ἄνθρωπος, ἅτε λοιπὸν μαθὼν τῇ αἰσθήσει*
395 *δουλεύειν, καὶ τὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν παρωσάμενος, κτηνώδης καὶ θηριώδης ἀντὶ ἀνθρώπου καὶ λογικοῦ γίνεται. Ἐπεὶ οὖν ἡ μὲν αἴσθησις πᾶσιν ἀνθρώποις ἐκ νηπίου σύντροφος, ὁ δὲ λόγος οὐκέθ' ὁμοίως, ἀλλὰ μόλις τελειοῦται χρόνῳ, καὶ νόμῳ συνίσταται καὶ ἔθει κρατύνεται καὶ μαθήσεσι καὶ ἀσκήσεσιν ἐπιδίδωσι, προλαβοῦσα τοῦτον ἐκείνη καὶ τὰ ἑαυτῆς καλὰ καὶ ἡδέα*
400 *προδείξασα καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀμετρίαν εἰσαγαγοῦσα καὶ οὕτως ἐξανδραποδισαμένη τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπαγαγοῦσα πόρρω τοῦ λόγου, τοῖς πάθεσι παραδίδωσιν οἷον ἑτέροις δεσπόταις καὶ τυράννοις πικροῖς. Πρὸς δὲ τούτοις, ἡ μὲν ἀκώλυτός ἐστι καὶ κοινὴ πᾶσιν, οὐ τοῖς λογικοῖς μόνον ἀλλ' ἤδη καὶ*
ρνβ'v *τοῖς ἀλόγοις· ὁ δὲ λόγος, ὑπὸ πολλῶν ἐμποδίζεται | παρὰ τοῖς πολλοῖς. Καὶ*
405 *γὰρ ὁ νόμος αὐτὸν διαφθείρει διεφθαρμένος ὢν καὶ τὸ ἦθος ἐκμελὲς καὶ ἀνάγωγον ὑπὸ τοῦ ἔθους γενόμενον. Πρὸς δὲ τούτοις αἱ τῶν πονηρῶν συνουσίαι καὶ τὸ ἀνάσκητον αὐτὸ καὶ ἀπαίδευτον, οὐ μικρὰ λυμαίνονται τοῦ λογικοῦ τῆς ψυχῆς. Διὰ ταῦτα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ αἴσθησις ἔχει τὸ κράτος καὶ παρωσαμένη τὸν λόγον, ὃς ἀεὶ τοῖς πράγμασιν ἐπιφέρει τὸ μέτρον, ἀποφέ-*
410 *ρει τὸν ἄνθρωπον εἰς πᾶσαν ἀμετρίαν.*

Λοιπὸν κἀκ τούτου τὸ πολὺ τῆς φύσεως μέρος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν ἐστὶ καὶ τοῖς πάθεσιν ὑποκέκυφε καὶ δουλεύει δουλείαν αὐθαίρετον. Ἀλλ' οὐχ ὁ μέγας Ἀβραὰμ ὁ θεοφιλὴς καὶ δίκαιος οὕτως· ἀλλ' ὑπέτταττεν ἀεὶ τὴν Αἰγυπτίαν τῇ Σάρρᾳ, τὴν αἴσθησιν τῇ σοφίᾳ, προφυλαττόμενος τὸ ἐξ αὐτῆς
415 *βλάβος, καίτοι γε πρότερον πεπαιδοποιηκὼς ἐξ αὐτῆς· καὶ τέλος, ἐπεὶ μὴ ἤθελεν ὑποτάττεσθαι, ἐκβάλλειν ἐκέλευε τῆς οἰκίας σὺν τοῖς πρωτοτόκοις αὐτοῖς γεννήμασιν. Ἢ οὐ τοιαῦτα πάσχομεν ἐφ' ἑκάστης, νηπιόθεν ἀρξάμενοι ; ἢ οὐ τοιαῦτα πέπονθε καὶ ἡ φύσις ἡμῶν, ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης καταβολῆς ἀρξαμένη ; Προσέβλεψεν ὁ Ἀδὰμ τοῦ φυτοῦ τοῦ ὡραίου, καὶ ἠπα-*
420 *τήθη τὸν νοῦν κἀντεῦθεν τὴν παρακοὴν καὶ τὸν θάνατον ἐπεισήγα-*
ρνγ'r *γε. | Προσβλέπομεν καὶ ἡμεῖς, ἐδέσμασι ποικίλοις καὶ καρυκεύμασι, πρὸς τρυφὴν καὶ βλακείαν εὐπρεπισμένοι, ἔτι δὲ ἀνθοσμίαις πολυτελέσι καὶ*

406 Iso. 9a. *412* Gen. 21,9-14. *419* Gen. 3,6.

398 *ἀσκήσεσιν* cod.[1] *ἀσκήσει* cod. ante *ἀσκήσεσιν* additum *καὶ μαθήσ<εσι>* in marg.

ὅσοις ἄλλοις τὸ ἁβροδίαιτον τὴν νομὴν ἔχει. Ἐκ τούτων ἀμετρία καὶ
γαστριμαργία καὶ μέθη· ἐκ τούτων ἀσέλγεια καὶ παρανομία πᾶσα. Πάλιν
425 *ἱματίοις εὐανθέσι καὶ κόσμοις καὶ χλανιδίοις ἑτέροις, οἷς οἱ εὐπάρυφοι*
κέχρηνται προσκεχήναμεν· ἔτι δὲ διαφόροις κτήσεσι καὶ ἀγροῖς καὶ συνοι-
κίαις, καὶ ὅσοις ἄλλοις ὁ πλοῦτος ὁρίζεται μᾶλλον δὲ τὸ ἀόριστον ἔχει· ἐκ
τούτων φυλαργυρία καὶ πλεονεξία· ἐκ τούτων ἀδικία καὶ ἁρπαγή· ἐκ τούτων
πόλεμοι καὶ φόνοι πολλάκις καὶ μυρία δεινά. Διὰ ταῦτα οἱ πλείους κακοί·
430 *τῇ γὰρ αἰσθήσει δουλεύουσι καὶ διὰ ταύτης τοῖς πάθεσιν.*

Ἀλλὰ σύ, βασιλέων ἄριστε καὶ θεοφιλέστατε, τὸν λόγον τοῦ βίου παν-
τὸς προστησάμενος, ᾗ περ ἂν ἰθύνῃ ταύτῃ καὶ σαυτὸν ἄγε, καὶ τοὺς ὑπὸ
τὴν σὴν τελοῦντας ἀρχήν. Πάντων μὲν γὰρ δέον τὸν λόγον κρατεῖν, τοῦ δὲ
τῶν ἄλλων κρατοῦντος τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ δυσχερέστερον πολλοὺς δια-
435 *σῴζειν, ἢ ἑαυτὸν μόνον καὶ παράδειγμα τοῦ καλοῦ τοῖς ἄλλοις καθίστα-*
σθαι. Τί γὰρ ὄφελός, φησιν Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, ἁλουργίδος καὶ
ρνγ'v *χρυσῶν ἱματίων καὶ διαλίθου στεφάνου, ὅταν ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῶν παθῶν*
αἰχμάλωτος ᾖ; Τί κέρδος ἐκ τῆς ἔξωθεν ἐλευθερίας, ὅταν τὸ κυριώτερον ἐν
ἡμῖν δουλαγωγῆται αἰσχρῶς καὶ ἐλεεινῶς; Ὥσπερ γὰρ πυρετοῦ πρὸς τὸ
440 *βάθος καταδυομένου καὶ τὰ ἔνδον ἅπαντα καταφλέγοντος, οὐδὲν ὄφελος ἐκ*
τῆς ἄνωθεν ἐπιφανείας τοῦ σώματος, ἂν μηδὲν πάσχῃ τοιοῦτον, οὕτω τῆς
ψυχῆς ἡμῶν ὑπὸ τῶν ἔνδον παθῶν παρασυρομένης, οὐδὲν ὄφελος τῆς ἔξω-
θεν ἀρχῆς οὐδὲ τῆς καθέδρας τῆς βασιλικῆς, ὅταν ὁ νοῦς μετὰ πολλῆς
τυραννίδος ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς βασιλείας ὑπὸ τῶν παθῶν καταστρέφηται
445 *καὶ ὑποκύπτῃ καὶ τρέμῃ τὰς ἐπαναστάσεις αὐτῶν.*

Ταῦτα μὲν ἡ καλὴ διέξεισι γλῶττα. Προστίθημί δέ σοι τοῦτο παρ'
ἐμαυτοῦ, βασιλεῦ. Γίνωσκε, παντὸς ἀνθρώπου πλείονα λόγον ἀπαιτηθήσῃ
παρὰ τοῦ θεοῦ, διὰ δύο ταύτας αἰτίας. Μίαν μέν, ὅτι μείζονα πάντων δύνα-
μιν ἔχεις εἰς τὸ πράττειν τὰ κατὰ γνώμην· οὐ γὰρ πάντες ἃ βούλονται,
450 *ταῦτα καὶ ἰσχύουσιν ἐκτελεῖν. Δευτέραν δέ, ὅτι τύπον παντὸς ἀγαθοῦ καὶ*
ὑπόδειγμα τοῖς ἀρχομένοις ὀφείλεις σεαυτὸν καθιστάναι· πάντες γὰρ τὸν
βασιλέα ὁρῶσι καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἑαυτοὺς ῥυθμίζουσι καὶ οὔτε λανθάνειν τι
ρνδ'r *δύναται τῶν αὐτῷ πραττομένων, οὔτε φανερὸν γενόμενον ἀμίμητον ὑπο|λεί-*
πεσθαι, κἂν ἀγαθὸν ὑπάρχῃ κἂν μὴ τοιοῦτον. Ὡς οὖν οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον,
455 *ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχομένων ἁπάντων ἀποδώσων εὐθύνην, οὕτως ἕπου ταῖς τοῦ*
θεοῦ ἐντολαῖς καὶ τοῖς ἱεροῖς νόμοις, καὶ πρὸς ἐκείνας ἄγε τὰς λοιπὰς καὶ
συμβίβαζε, ἵνα νῦν ὑποβασιλεύων τῷ θεῷ καὶ συμβασιλεύσῃς αὐτῷ κατὰ
τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, τῆς λαμπρᾶς ὄντως ἐκείνης καὶ ἀϊδίου δόξης μετὰ
τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἀξιούμενος :—

CODEX MARCIANUS GRÆCUS 533 (XV s.) ff. 47r – 48r

<Βησσαρίων> τῷ Ἀμοιρούτζῃ

Ἐοίκαμεν, ἐγώ τε καὶ σύ, ὁ μὲν ἐγκαλῶν οὐ σὺν δίκῃ, σὺ δὲ μάτην
ἀπολογεῖσθαι, ἀφέντες ἄλλοθι κοινῇ τὴν οὖσαν αἰτίαν ζητεῖν κἀκεῖθεν τὰς
δίκας εἰσπράττεσθαι. Ἡ γὰρ τῶν ἀνδρῶν μοχθηρία, οἷς τὰ πρὸς ἀλλήλους
πιστεύομεν γράμματα, καὶ σὲ ταῖς τῆς ἀγνωμοσύνης αἰτίαις καὶ ταῖς τῆς
5 *ἀκρισίας ἡμᾶς ὑποβάλλουσα προσέτι καὶ κατ' ἀλλήλων ὀργίζεσθαι καὶ τἀναί-*
τια αἰτιᾶσθαι καὶ πάντα δὴ διατίθησι τὰ δεινότατα. Ἅλιον γὰρ δὴ τῆς σῆς
ἔκφυγε χειρὸς οὐκ εὐφράναν τὸν φίλον τὸ τῶν σοφῶν σου σμῆνος γραμμά-
των, καὶ ἅς, οὐκ οἶδ' ὅσας, φὴς ἐπιστεῖλαι, πλὴν εἰ μὴ λόγος ἦν ἄλλος ἢ
δωδεκὰς καὶ τῶν ἐγκλημάτων ἀποφυγὴ καί τις ἀναχώρησις ἐσκεμμένη. Καί-
10 *τοι πείθεις με λέγων, καὶ μικροῦ συμφωνῶ σοι πρὸς τοὺς ἐλέγχους ὁρῶν,*
ἕτοιμον ὄντα καὶ θαρροῦντα ταῖς διὰ λόγων μὲν ἀποδείξεσιν οὐδαμῶς ὅτου
τυχὸν ἔνι καὶ παρακρούσασθαι σοφιστείᾳ χρησάμενον, αὐτοῖς δὲ τοῖς πρά-
γμασι καὶ ταῖς δι' αἰσθήσεων πίστεσιν, αἷς οὐδὲ τὸν σφόδρα φιλόνεικον
ἀντειπεῖν ἔνι μὴ οὐ πεισθέντα. Ὥστε γὰρ δεῖξαι τοὔθ' οὕτως ἔχον, ζητεῖς
15 *σοι παραστῆσαι τοὺς ἄνδρας οἷς αὐτὰς οὐκ οἶδ' εἴτ' ἐνεχείρισας, εἴτ' ἐγχει-*
ρίσεις· πρᾶγμα πάνυ μὲν οὖν ἐμοὶ ῥᾷστον, ὃς πρῶτον μὲν οὐδ' αὐτὸ τοὔθ'
οἵτινες εἰσὶν οἶδα, πλὴν εἰ μὴ κήρυξί τισι καὶ χρημάτων διανομαῖς αὐτοὺς
συναγάγοιμι. Ἔπειτα καὶ φωράσας οὐκ οἶδ', ὅπως ἂν ἐν ταὐτῷ συναγάγω,
πότερον ἐμαυτόν τε κἀκείνους ἢ πλέοντας ἢ πεζεύοντας ἀγαγὼν παραστήσω
20 *σοι—δεῖ γὰρ παρεῖναι κἀμὲ τῶν ἐλέγχων ἀκροατὴν—ἢ σὲ παρ' ἡμᾶς ἴυγξί*
τισιν ἐπισπάσω· καίτοι τοῦτο μὲν πολλῷ ῥᾷον.

Σὺ δ' οὐκ ἂν τῶν ἐν τοῖς μεγίστοις βασιλείοις κερδῶν καὶ τιμῶν καὶ
τοῦ παρὰ πάντων ἀποβλέπεσθαι τῶν ἐνταῦθα τὴν ὡς ἡμᾶς προθήσεις ἐπι-
δημίαν καὶ ῥῆμα μόνον βασίλειον καὶ εὐμενὲς νεῦμα καὶ τὴν μελίχρουν
25 *ἐκείνην αὐδήν, ἣν οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι τῇ λύρᾳ παραβάλλων Ὀρφέως, τῶν*
ἄλλων ἁπάντων προκρίνων δικαίως. Ὥστε τήν γε τῶν σῶν λόγων τέχνην τε
καὶ δεινότητα, κατασκευήν τε καὶ μεταχείρισιν ἐπαινέσαις μὲν ἂν καὶ σὺ

---

8 ἄλλος cod. *ἄλλως* M *11 ὅταν* cod. *ὅπου* M *15 παραστῆσαι* cod. *παρα-στῆναι* M *19 κἀκείνους ἢ πλέοντας... ἀγαγὼν* cod. *κἀκείνοις ἢ πλείονας... ἀγάγων* M *20 παρ' ἡμᾶς* cod. *παρ'' ὑμᾶς* M *23 προθήσεις* cod. *προσθήσεις* M *26 τέχνην τε καὶ δεινότητα* in marg.

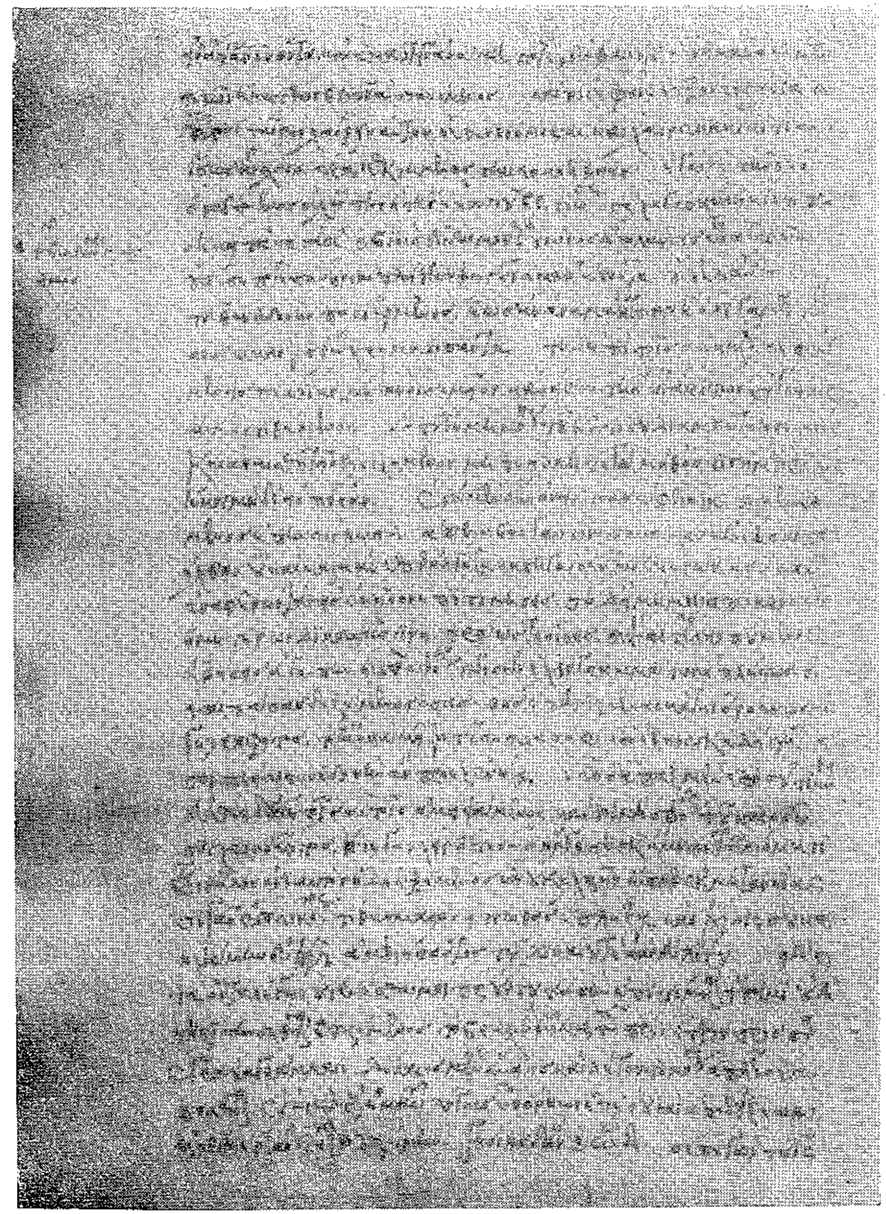
κἀγὼ καὶ ὅστις ἀγαθὸς λόγων κριτής· εἰ δὲ μὴ παρέσυρεν ἡμᾶς κατακλύσασα πειθοῖ τῇ τυράννῳ, μὴ θαυμάσῃς! οὐ γὰρ τὴν τῶν λόγων ἀσθένειαν,
30 *τὴν δὲ τῆς ἀληθείας ἰσχὺν αἰτιάσῃ, παντὸς λόγου κρείττω δεικνυμένην ἑκάστοτε.*

Λυπούμενος δ᾽ ἐφ᾽ οἷς σου καθηψάμεθα σκώμμασι, οὕτω γὰρ τὴν ἐν τοῖς πρὸς ἕτερον γράμμασι πρόσρησιν ὀνομάζεις, εὐφραίνεις ἡμᾶς οὐχ ἧττον ἢ μηδεμίαν αἰτίας αἰτίαν διδούς. Ὥστ᾽ ηὐξαίμην ἂν μάλιστα μὲν μήτε
35 *σκωμμάτων σοι καὶ ὁπωσοῦν δεῖν τῷ βίῳ τε καὶ τοῖς ἔργοις, μήθ᾽ ἡμᾶς*
47 v *τὴν ἀπὸ τοῦ λυπεῖσθαί σε κατηγορούμενον εὐφροσύνην καρποῦσθαι. Εἰ δ᾽ ἄρ᾽ ἄνθρωπον ὄντα καὶ ἁμαρτεῖν ἀνάγκη ποτέ. Εὐφραίνοις γοῦν ἡμᾶς ἀθυμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων βελῶν αἰσθανόμενος· καίτοι γ᾽ ἐφ᾽ οἷς ἕτερόν τις ἀνιᾷ, καὶ τοῦτον ἑταῖρον, χαίρειν αὐτὸν οὔτε νενόμισται· καὶ χαιρεκακίας*
40 *αἰτίαν ἴσως ἂν σχοίη, μητέρα κεκτημένης τὴν κακοήθειαν. Ἐγὼ δὲ τῆς σῆς ὀρεγόμενος οὐχ ἧττον ἢ τῆς ἐμαυτοῦ βελτιώσεως, τάχα γὰρ καὶ ἡμῖν τι προσήκει τὰ κατὰ σέ, καὶ βιοὺς εὐδαιμόνως μεταδώσεις εὐκλείας ἡμῖν, οὐ μόνος ἀπολαύσεις τῶν ἀγαθῶν, οὔτε σὲ ποτὲ παύσομαι πλήττων, φωρῶν ἁμαρτάνοντα, οὔτ᾽ ἐμαυτῷ τὴν ἐντεῦθεν ἡδονὴν ποριζόμενος, ἕως ἂν ἀνα-*
45 *μάρτητον ἢ ὀλιγαμάρτητον αἴσθωμαι, σὺν θεῷ χρηματίσαντα, τὴν ἐπὶ τοῖς μὴ καλῶς πεπραγμένοις πικρίαν, μετανοίας σημεῖον, κἀκείνην τῆς τῶν ἀρίστων ἔργων αἱρέσεως αἰτίαν τιθέμενος, ὥς τοὖγε μὴ μόνου τοῦ βελτίστου διαμαρτάνειν, ἀλλὰ καὶ ἀναισθητεῖν ἐλεγχόμενον, μήτε σὺ μήτ᾽ ἐγώ, μήθ᾽ ὅστις ἡμῶν φίλος ἥκοι μηδὲ εἰς πεῖραν.*

50 *Ἐγὼ μὲν οὖν ὀνειδίσας ὠφέλησα καὶ μεμψάμενος ἐπηνώρθωσα· ἀπέλαβον γὰρ ὧν ἕνεκεν κατηγορῆσαι προήχθην· οὗ καὶ μάλα ἂν ὑπερήλγησα κατηγορούντων ἑτέρων, εἰς ἐμαυτὸν ἀναφέρων τὰς εἰς ἐκεῖνον ἐπιτιμήσεις. Σὺ δ᾽ εἰ μὴ μάλα πικρὸς τῶν ὑμετέρων δικαστὴς γίνῃ, πράως τε οἴσεις καὶ τὴν αἰτίαν σκοπούμενος εὑρήσεις ἀγάπην καὶ τὸ σφόδρα τῶν σῶν ἔχειν γραμ-*
55 *μάτων ἀπλήστως· ὃς εἰ καὶ πάσας δεξάμενος, ὅσας ἔφης ἐπεσταλκέναι, κατηγόρουν ὡς μὴ γεγραφότος, τότ᾽ ἂν καὶ μεῖζον τοῦ σὲ καὶ τὰ σὰ φιλεῖν ἐξήνεγκα δεῖγμα, καί σοι πλείω τὴν ἡδονὴν ἂν προεξένησα.*

Νῦν δ᾽ ἅπαξ μὲν ὑπὸ σοῦ τιμηθείς, εὐθὺς δέ σε ταῖς αὐτοῖς ἀμειψάμενος, καίτοι μὴ σφόδρα τοῦ καιροῦ συγχωροῦντος, ἥ τε γὰρ χεὶρ ὅ τε νοῦς
60 *ἤργει συγκάμνων τῷ σώματι, εἶθ᾽ ὅλον ἐνιαυτὸν ἤδη στερόμενος ὧν οὐκ ἐχρῆν, ὥσπερ ἐκ μετανοίας σιγᾶν ἐγνωκότος, τί θαυμαστὸν εἰ τρωθεὶς ἔπληξα καὶ λόγοις σου καθηψάμην εὐλόγοις, ἀμελήσαντος τοῦ δικαίου τε καὶ εὐλόγου; εἰ δὲ καὶ τὰ ὄντα λέγων οὐ γενέσθαι μοι προὔργου τὴν σὴν ἐπιτίμησιν εἴποιμι, οὐδὲ στηλίτην σε θεῖναι βουλόμενος, τὸ βραχὺ ῥῆμα τοῖς*

37 *ἄρ᾽ ἄν.* cod. *ἄρα ἄν.* M 42 *μεταδώσεις εὐκλείας ἡμῖν* in magr. cod. *μ. εὐκλείαν ἡ.* M 56 *τότ᾽ ἂν* cod. *τό τ᾽ ἂν* M 60 *ἤργει* cod. *εἴργει* protendit M

Codex Marcianus Græcus 533 f. 47v

65 *πρὸς ἕτερον προσπαρέγραψα γράμμασι, δίκαιος μὲν ἂν εἴης καὶ λέγοντι*
μόνον ἁπλῶς οὕτω πεισθῆναι, ἐγὼ γὰρ τοὺς ἐμαυτοῦ λόγους τῶν ὅρκων ἑτέ-
ρου καὶ ἀποδείξεων ἀληθεστέρους ἂν εἶναι βουλοίμην. |
48 r *Γνοίης δ' ἂν καὶ ᾧδε· οὔτε γὰρ ταῖς δημοσίαις κύρβεσιν ἣν ἔφης ὕβριν*
φέρων ἐνέγραψα, ἐφεὶς παντὶ παριόντι τὰ κατὰ σοῦ γράμματα διιέναι, οὔτε
70 *σκεψάμενος ᾧ τινι προσέκρουσάς ποτε καὶ ὃς ἂν οὐκ ἀηδῶς τῶν κατὰ σοῦ*
αἰτιαμάτων ἀκούσειεν ἐν τοῖς πρὸς αὐτόν σου γράμμασιν ἐμνήσθην ἐφ' οἷς
οὐκ ἐχρῆν, μονονοὺ δι' ἐκείνου δημοσιεύων σου τὰ ἐγκλήματα καὶ πολλοὺς
ἀνιστῶν σοι πάντοθεν κατηγόρους· ἀλλὰ τῶν ὄντων σοί τε κἀμοὶ φίλων τὸν
μάλιστα σαφέστατον ἐκλεξάμενος, καὶ ὃν οὐκ ἐνῆν ἐκπομπεύειν σοῦ τοῖς
75 *ἐλαττώμασιν οὐ μᾶλλον ἢ τοῖς [σοῦ] αὐτοῦ, τούτῳ τὴν κατὰ σοῦ μέμψιν ἐκοι-*
νωσάμην, φίλῳ φίλους ἐπανορθῶν, ὥσπερ τισὶ φαρμάκοις προσηνεστέροις
ἰώμενος, εἴ τί σοι θεραπείας ἦν ἄξιον. Σὺ δ' ἀδικῶν ὃν οὐκ ἐχρῆν, αἰτιά-
μασι τὰς κατὰ σοῦ μέμψεις λύειν ἐθέλεις προσεγκαλῶν. Ἀλλὰ τούτων
μὲν ἅλις.
80 *Σὺ δ' ἐντεῦθεν ἤδη τοῦ βίου παρέχων τὰς ἀποδείξεις καὶ πρὸς κανόνα*
ῥυθμισθεὶς ἂν ἐν ἅπαντι τῷ μέλλοντι βίῳ, ὃν ἂν τὸ ἀπὸ τοῦδ' ἕλοιο, ἁπαλῇ
τῇ ψυχῇ καὶ πρώτως ἁψαμένῃ τοῦ ζῆν ἐν τῷ μέσῳ, στάδιον ὃν τρέχεις δρό-
μον, ἐν μέσοις τοσούτοις ἡγούμενος, ὥσπερ τις εὐφυὴς ἀθλητὴς ἀσκήσει τε
καὶ τέχνῃ τὰ πλείω μᾶλλον ἢ τῇ ῥώμῃ θέλε νικᾶν. ἔστιν οὖν καλῶς ἡττημέ-
85 *νος μᾶλλον ἢ κρατεῖν ἐθέλων ἐν πᾶσιν οὐχ οὕτως, σύμφωνον μὲν τοῖς λόγοις*
τὸν βίον δεικνύς, ταπεινώσει δὲ καὶ μετρίῳ φρονήματι πάντας ἕλκων πρὸς
ἑαυτόν, φίλοις μὲν χρώμενος, οἷς ἄμεινον, ἐχθροῦ δὲ μάλιστα μὲν πειρώ-
μενος οὐδενός. Εἶ δ' ἄρ' ἀδύνατον ἔχοντι φίλους, καὶ δηλοῖ Χείλων τοῦ
εἰπόντος μηδένα ἔχειν ἐχθρὸν εἰ μηδὲ φίλον πυθόμενος, πείθεσθαι γοῦν
90 *Ξενοφῶντι, τοῦ νοῦν ἔχοντος ἐστὶ λέγοντι καὶ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ὠφελεῖσθαι.*
Τοῦτο γοῦν καὶ ἰατρῶν πείσαιεν παῖδες ἀπὸ τῶν δηλητηρίων σωτήρια κατα-
σκευάζοντες φάρμακα καὶ ὅσοι ταῖς δυστυχίαις πρὸς εὐτυχίαν ἐχρήσαντο.
Ταύτῃ γὰρ κεκοσμηκὼς μέν, τὰ ἤθη προσθεὶς δὴ τῷ λόγῳ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ
βίου λαμπρότητα, πάθους μὲν περιγενήσῃ παντός· παράδειγμα δὲ καταστὰς
95 *ἀγαθῶν, σαυτόν τε καὶ τοὺς εἰς σὲ βλέποντας βελτίων ἀποφανεῖς.*

D i e l s Vorsokr. I[4] Aut. 71 – 73a. *90* Xenoph. Œcon. 1,14-15.

---

72 μονονοὺ cod. *μόνον οὐ* M *72 – 73 πολλοὺς... κατ.* cod. *πολλῶς... κατ.* M
75 ἢ τοῖς σοῦ αὐτοῦ cod. M ; *σοῦ* delevi *78 λύσιν ἐθέλεις* cod. *χύειν ἠθέλεις* M
84 ἔστιν οὖν cod. forsitan *ἔσει οὖν* *95 βελτίος* cod. *βελτίων* M

Η ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΜΠΝ ΜΠΑΤΤΟΥΤΑ ΑΝΑ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΝ ΑΣΙΑΝ

ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΔ' ΑΙΩΝΑ*

Ὁ ἐρευνῶν τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν πολλὰς καὶ χρησίμους πληροφορίας θὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὰς ταξιδιωτικὰς ἀναμνήσεις τοῦ μαροκηνοῦ περιηγητοῦ Mohammed Abu Abdallah Ibn Battuta (1304 – 1368), ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς τουρκικὰς ἡγεμονίας περὶ τὸ ἔτος 1333, δηλαδὴ καθ' ὃν χρόνον τὸ ἐκεῖθεν τοῦ Βοσπόρου τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε συμπτυχθῆ εἰς στενόχωρον καὶ ἐπισφαλῆ ἐκα-
ζώνην ἐκτεινομένην ἀπὸ Χαλκηδόνος μέχρι Νικομηδείας, περιοχὴν ἥτις ἐπι-
λεῖτο τότε Μεσοθυνία. Νοτιοδυτικῶς τῆς Μεσοθυνίας, ὁ χείμαρρος τῶν ἀστικοὺς
δρομέων, ἀπορροφῶν τὰς ἀγροτικὰς μάζας καὶ ἀποδεκατίζων τοὺς Ἑλλησπόν-
πληθυσμούς, εἶχε φθάσει εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ πραγ-
του καὶ ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῶν Στενῶν παρουσιάζετο πλέον ὡς πραγματικότης, διότι κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν Ἀνδρονίκου τοῦ Β' (1282 – 1328) τὸ βυζαντινὸν ναυτικὸν εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ οἱ παραθαλάσσιοι τοῦρκοι ἡγέται προσέβαλλον ἀκωλύτως τὰς νήσους καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἐνῷ ἀπὸ τὴν Βιθυνίαν ὁ Ὀρχὰν μὲ ἴσην εὐκολίαν ἐνήργει αἰφνιδιασμοὺς εἰς τὰ ἀνατολικὰ περίχωρα τῆς Βασιλευούσης.

Ταῦτα μανθάνομεν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς Νικηφόρον Γρηγορᾶν καὶ Ἰωάννην Καντακουζηνόν, ἀπὸ διάφορα πατριαρχικὰ ἔγγραφα καὶ ἀπὸ ἐκθέσεις Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὰς κυβερνήσεις των. Αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις, ἐλλιπῶς καὶ σποραδικῶς παρεχόμεναι, εἶναι ἐν τούτοις ἱκαναὶ ἐν τῷ συνόλῳ των νὰ διαφωτίσουν τὰς σχέσεις τῶν τουρκικῶν κρατῶν μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τῶν κρατῶν ὅμως τούτων καὶ περὶ τῶν μικρασιατικῶν πληθυσμῶν, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τοὺς Τούρκους ἀλλὰ κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσάν των, αἱ ὑπάρχουσαι πληροφορίαι εἶναι πενιχρότεραι, εἰς πολλὰς δὲ

---

* Ἡ παροῦσα μελέτη ἐγράφη μὲ τὴν γενναιόδωρον ἐνίσχυσιν τοῦ American Council of Learned Societies, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐκφράζω θερμοτάτας εὐχαριστίας. Γ.Α.Γ.

περιοχὰς καὶ περιόδους ἐλλείπουν τελείως. Διὰ τοῦτο πᾶσα περιήγησις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν ἀποκτᾷ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, τὸ δὲ ἔργον τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα καὶ ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον εἶναι μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του. Ἡ ἀξία του ὅμως, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, μειοῦται σημαντικῶς ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως συνοχῆς εἰς τὴν διὰ ξένης χειρὸς καὶ πολλὰ ἔτη ἀργότερον γραφεῖσαν ἀφήγησιν.

Ὁ Ἴμπν Μπαττούτα, ἢ μᾶλλον ὁ καταγράψας τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ Μωάμεθ Ἴμπν Τζουζαγῆ, πραγματεύεται τὴν Μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τρεῖς χωριστοὺς τομεῖς, χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τὸν τρόπον ἢ τὸν χρόνον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸν ἕνα τομέα εἰς τὸν ἄλλον. Συγκεκριμένως, ὁ μαροκηνὸς περιηγητὴς ταξιδεύει πρῶτον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς χερσονήσου μὲ γενικὴν κατεύθυνσιν πρὸς δυσμάς, εἶτα εἰς τὸ κεντρῷον καὶ ἀνατολικόν, καὶ τέλος εἰς τὸ βορειοδυτικόν. Τὸ περίεργον τοῦτο δρομολόγιον πιθανὸν νὰ ὀφείλεται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, ὅστις, νέος τότε ὢν καὶ ἀκάματος, παρεῖχε πολλάκις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐκινεῖτο ἀπὸ χώρας εἰς χώραν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, οὐδὲν ἄλλο ζητῶν πλὴν τῆς ἐλευθερίας νὰ περιπλανᾶται καὶ ν' ἀπολαμβάνῃ τὴν φιλοξενίαν καὶ τὴν γενναιοδωρίαν τῶν μουσουλμάνων ἡγεμόνων. Τί ὅμως ἐξηγεῖ τὴν σιωπήν του ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ταξίδιον ἀπὸ τῆς Ἰωνίας, ἔνθα ὁ τελευταῖος ἀναφερόμενος σταθμός του ἦσαν τὰ Μύλασα, μέχρι τοῦ Ἰκονίου, τετρακόσια περίπου χιλιόμετρα πρὸς ἀνατολάς; Καὶ ἔτι αἰνιγματικώτερον, πῶς μεταφέρεται ἀπὸ τὴν Θεοδοσιούπολιν (Ἐρζερούμ) μέχρι τοῦ Πυργίου (Μπιργκί), χίλια διακόσια χιλιόμετρα πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, ἔνθα εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ δευτέρου τμήματος τῆς ἰωνικῆς αὐτοῦ περιηγήσεως; Δὲν εἶναι βεβαίως ἀπίθανον νὰ ἤλλαξε πορείαν πρὸς δυσμὰς καί, ἀκολουθῶν τὴν αὐτὴν ὁδὸν μέχρις Ἰκονίου, νὰ ἔφθασεν εἰς τὸ Πυργίον χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ τι τὸ ἄξιον μνείας. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι ὑπηγόρευσε τὰ ἀπομνημονεύματά του περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του καὶ ἦτο ἑπόμενον νὰ μὴν ἐνεθυμεῖτο πάντα ὅσα εἶδεν ἢ ἔπραξε. Σύγχυσις παρουσιάζεται καὶ εἰς ἄλλα κεφάλαια τοῦ ἔργου του, συνδυαζομένη δὲ μὲ τὸν ἀφελῆ καὶ εὐεπηρέαστον χαρακτῆρα αὐτοῦ, οὐχὶ σπανίως ἐνθυμίζει τὰς ταξιδιωτικὰς μυθιστορίας, αἵτινες ἦσαν προσφιλὲς ἀνάγνωσμα κατὰ τὸν μεσαίωνα.

Τὰ ἐλαττώματα ὅμως τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀναιρέσουν τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τῆς Περιηγήσεώς του, διότι τὰ μὲν κενὰ εὐκόλως δύνανται ν' ἀποδοθοῦν ἐφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἴμπν Τζουζαγῆ νὰ συμπτύξῃ τὴν ἀπέραντον ὕλην τῶν ἀπομνημονευμάτων («νὰ ἑνώσῃ τὰ τεμάχια τῆς ὑπαγορεύσεως εἰς ἓν βιβλίον», ὅπως ὁ ἴδιος λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἄγνοιάν του ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας διήνυσεν ὁ Ἴμπν Μπαττούτα. Ἐνδέχεται, προσέτι, καὶ τὸ χειρόγραφον νὰ ἐταράχθη ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων, οἵτινες δὲν ἦσαν περισσότερον τοῦ Ἴμπν Τζουζαγῆ εἰδήμονες τῆς γεωγραφίας. Λάθη ἐπίσης παρεισέφρησαν,

διότι ὁ μαροκηνὸς περιηγητὴς δὲν ἐγνώριζε τὴν τουρκικὴν ἢ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, σπανιώτατα δὲ συνήντα Μικρασιάτην ὁμιλοῦντα τὴν ἀραβικήν. Κατὰ ταῦτα, αἱ ἀνακρίβειαι, ἐν σχέσει πρὸς παλαιότερα ἱστορικὰ γεγονότα, εἶναι φυσικὴ συνέπεια τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον συνέλεξε τὰς πληροφορίας του ὅσον καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον διεσώθη τὸ ἔργον του. Σημειωθήτω δὲ ὅτι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ ἔργου, αἱ ἱστορικαὶ ἀνακρίβειαι δὲν εἶναι πολλαί. Ἡμεῖς δὲν θὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν Ἴμπν Μπαττούτα, διὰ νὰ μάθωμεν τίς ἦτο ὁ κτίτωρ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἢ τίνα οἱ Χριστιανοὶ προσεκύνουν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἐφέσου, ἀλλὰ θὰ ζητήσωμεν νὰ διαφωτισθῶμεν περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν τουρκικῶν ἡγεμονιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ χρονολογία τῆς ἐνάρξεως τῆς μικρασιατικῆς περιοδείας τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα δὲν δύναται μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας νὰ καθορισθῇ. Καθ' ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου, εὐθὺς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀφηγήσεως, ἐξεκίνησεν ἐκ τῆς γενετείρας του Ταγγέρης κατὰ τὸ ἔτος Ἐγείρας 725, ἤτοι τῷ 1325, ἄγων τότε ἡλικίαν εἴκοσι δύο σεληνιακῶν ἐνιαυτῶν, δηλαδὴ εἴκοσι ἑνὸς ἔτους. Περιεπλανήθη ἀνὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν, ἄγνωστον πόσους μῆνας, ἐπεσκέφθη τὴν Μέκκαν, ἀνῆλθεν εἰς Μεσοποταμίαν, περιηγήθη τὴν δυτικὴν Περσίαν καί, ἐπανακάμψας εἰς Μέκκαν, παρέμεινεν αὐτόθι ἔτη τρία. Μετὰ ταῦτα ἐπεσκέφθη τὴν Γεμένην, τὰς ἀφρικανικὰς πόλεις Μογκαδίτσιο καὶ Μομμπάζα καὶ τὸ σουλτανᾶτον τοῦ Ὀμὰν καὶ κατέληξε πάλιν εἰς τὴν Μέκκαν. Ἦτο τότε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου, ἔτος Ἐγείρας 732 (1332), «ὅτε ὁ Μαλὴκ ἀν-Νασὴρ, σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου, ἦλθε νὰ προσκυνήσῃ διὰ τελευταίαν φοράν».

Μετὰ τὸ προσκύνημα, ὁ ἀκούραστος περιηγητὴς διέσχισε τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἔρημον τῆς Αἰγύπτου, κατέπλευσε τὸν Νεῖλον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν. Ἐκεῖ, εἰς τὸν λιμένα τῆς Λαοδικείας (σημ. Λατάκιε), ἐπεβιβάσθη πλοίου γενουατικοῦ, μὲ προορισμὸν τὴν Χώραν τῶν Ρωμαίων (Μπιλὰδ ἀρ-Ρούμ), ὡς ἐκαλεῖτο ἡ Μικρὰ Ἀσία «διότι παλαιότερον ἦτο ἰδική των», καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν Ἀλάϋαν (Ἀλάϊγε), κειμένην εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κόλπου τῆς Ἀτταλείας [1]. Πρέπει λοιπὸν νὰ εὑρίσκετο εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἔτους 1332 [2]. Τὸ 1333 ἀποκλείεται διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

---

[1] Voyages d'Ibn Batoutah, ἔκδ. καὶ μετάφρ. C. Defrémery καὶ B. Sanguinetti, τόμ. II, Παρίσιοι 1877, σ. 256.

[2] Σύγχυσιν δύναται ἴσως νὰ προξενήσῃ ἡ πληροφορία τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα (Voyages, II, 427) ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔζη ὁ «Τζίρτζης», ὅστις εἶχε παραιτηθῆ τοῦ θρόνου χάριν τοῦ «υἱοῦ του Ταχφοὺρ» καὶ εἶχε γίνει μοναχός. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ περιηγητής, στερούμενος καλοῦ διερμηνέως

Ἡ Ἀλάϋα ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τῶν Σελτζούκων Ἀλαεδδὶν Κάϋ-Κομπὰδ τοῦ Α', βασιλεύσαντος ἀπὸ τὸ 1219 μέχρι τοῦ 1237. Ἤκμαζε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐμπορεῖον τοῦ Σελτζουκικοῦ Κράτους τοῦ Ρούμ, γνωστὸν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην μὲ τὸ ὄνομα Candelore (παράγωγον ἴσως ἀπὸ τὰς λέξεις *Καλὸν Ὄρος*) [1]. Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Σελτζουκικοῦ Κράτους, ἡ Ἀλάϋα περιῆλθεν εἰς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Καραμάν, ὅπερ ἦτο τὸ μεγαλύτερον καὶ ἰσχυρότερον πολιτικὸν συγκρότημα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὡς ἄρχων τῆς πόλεως ἀναφέρεται ὁ υἱὸς τοῦ Καραμάν, Γιουσοὺφ μπέης. Τὸν Γιουσοὺφ μπέην τοῦτον, διαμένοντα δέκα μίλια ἔξω τῆς πόλεως εἰς τόπον παραθαλάσσιον, ἐπεσκέφθη ὁ Ἴμπν Μπαττούτα συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ τοπικοῦ καδῆ (δικαστοῦ). Ὁ περιηγητὴς ἀπήντησεν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Γιουσοὺφ μπέη περὶ τοῦ ταξιδίου του, χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἀπαρατήρητον τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μαλλιὰ τοῦ ἄρχοντος ἦσαν βαμμένα. Μετὰ τὴν συνέντευξιν, ὁ Γιουσοὺφ ἔστειλεν εἰς τὸν περιηγητὴν χρηματικὸν δῶρον.

Περὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως σημειώνει ὅτι ἦσαν εὐειδεῖς, κόσμιοι, ἐκλεκτικοὶ εἰς τὴν τροφήν των καὶ ἄκρως φιλόξενοι. Αἱ γυναῖκές των δὲν ἐκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ἀπολαμβάνουσαι μεγαλυτέρας ἐλευθερίας παρὰ εἰς τὰς ἄλλας μουσουλμανικὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη. Αἱ γυναῖκες ἐζύμωνον ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, οἱ δὲ ἄνδρες των ἔφερον τὸν νέον ἄρτον εἰς τὸν ξένον καὶ γείτονά των ἐπικαλούμενοι τὰς προσευχὰς καὶ τὰς εὐλογίας του. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἡ χώρα ἦτο δασώδης καὶ ὅτι ἐγίνετο ἐξαγωγὴ ξυλείας εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Εἰς τὴν Ἀττάλειαν (Ἀντάλιγια), ἥτις ἦτο ὁ ἑπόμενος σταθμός του, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐπρόσεξε διὰ πρώτην φορὰν τοὺς Μικρασιάτας Ἕλληνας [2]. Κατῴκουν, λέγει, εἰς ἰδιαιτέραν συνοικίαν τῆς πόλεως, περιβαλλομένην διὰ

εἰς τὴν ξένην καὶ πολυδαίδαλον Κωνσταντίνιγε ἀλ-ἀζὰμ (Κωνσταντινούπολιν τὴν Μεγάλην), δὲν ἀντελήφθη ὀρθῶς τὰ πράγματα, ἴσως δὲ ἔπεσε θῦμα ἐμπαιγμοῦ. Διότι ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ὁ Β', παραιτηθεὶς τῷ 1328 καὶ ὀνομασθεὶς Ἀντώνιος ὡς μοναχός, ἀπέθανε τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1332 (Σ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων συλλογὴ πρώτη, Νέος Ἑλληνομνήμων, VII (1910), 140), τὴν δὲ Κωνσταντινούπολιν ὁ περιηγητὴς ἐπεσκέφθη μετὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς, Μωάμεθ Οὐζμπὲκ Χάν. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ραμαζὰν τοῦ 734 (κατὰ Μάϊον τοῦ 1334) εὑρίσκετο παρὰ τὸν Βόλγαν καὶ ἐξεκίνησε διὰ Κωνσταντινούπολιν τὴν 10ην τοῦ μηνὸς Σαβάλ, δηλαδὴ τὴν 14ην Ἰουνίου (Voyages, II, 397. Πρβλ. Εἰσαγωγήν, Voyages, I, σ. XI). Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ὁ γέρων μοναχός, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδιελέχθη πρὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, δὲν ἦτο ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ πρῴην αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ἄλλος τις ὀνόματι Γεώργιος (=Τζίρτζης).

[1] W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, μετάφρ. F. Raynaud, Λειψία 1936, I, 547 σημ. 6, II, 356.

[2] Voyages, II, 259.

τείχους. Διὰ τείχους, ἐπίσης, περιεκλείοντο αἱ συνοικίαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑβραίων, καθὼς καὶ ἡ κατοικία τοῦ ἄρχοντος καὶ τῶν οἰκείων του. Οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὸ ὑπόλοιπον τῆς πόλεως, ἐκλείδωνον τὰς πύλας τῶν συνοικιακῶν τειχῶν καθ' ἑκάστην νύκτα καὶ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν συγκέντρωσιν τῆς Παρασκευῆς. Μέγα τεῖχος περιέβαλλε σύμπασαν τὴν πόλιν, παρέχον προστασίαν ἀπὸ τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς.

Ἡ Ἀττάλεια ἀναφέρεται ὡς πόλις μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, μὲ ἀκμαῖον ἐμπόριον, ἰδίως ξηρῶν καρπῶν, διεξαγόμενον μετὰ τῆς Αἰγύπτου. Ὁ διοικητὴς τῆς Ἀτταλείας Χιδὴρ μπέης ἐδέχθη τὸν περιηγητὴν ἀσθενῶν καὶ κλινήρης· δὲν ἐλησμόνησεν ὅμως νὰ στείλῃ τὸ καθιερωμένον ἡγεμονικὸν δῶρον φιλοξενίας. Ἡ μεγαλυτέρα ἱκανοποίησις, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθη ὁ περιηγητὴς εἰς τὴν Ἀττάλειαν, ἦτο ἡ πρώτη του ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἀδελφότητα τῶν Νέων (Ἀχιγιὰτ ἀλ-φιτγιάν), μέγα σωματεῖον μὲ ἐνδιαφέροντα ἐπαγγελματικά, μορφωτικὰ καὶ θρησκευτικὰ καὶ μὲ διακλαδώσεις καθ' ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν [1]. Ἁπανταχοῦ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Ἀδελφότητα τῶν Νέων διεκρίνοντο διὰ τὸν θρησκευτικὸν ζῆλόν των καὶ τὴν ἀγάπην των πρὸς τοὺς ξένους Μωαμεθανούς.

Μετὰ τὴν Ἀττάλειαν, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἔφθασεν εἰς Μπουρδοὺρ (Πολυδώριον), μικρὰν πόλιν κειμένην περὶ τὰ ἑκατὸν χιλιόμετρα βορειοδυτικῶς [2], καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σπάρτην καὶ Ἐγριδήρ, παρὰ τὴν νοτίαν ὄχθην τῆς ὁμωνύμου λίμνης [3]. Στραφεὶς πάλιν πρὸς δυσμάς, ἐσταμάτησεν εἰς τὸ Κούλ-χισάρ, ὀχυρὰν πολίχνην περιβαλλομένην ὑπὸ ἕλους. Ὁ διοικητὴς τοῦ Κούλ-χισάρ, ὅστις ἦτο ἀδελφὸς τοῦ ἄρχοντος τοῦ Ἐγριδήρ, παρεχώρησεν εἰς τὸν περιηγητὴν ἔφιππον συνοδείαν μέχρι Λαοδικείας (*Λαντίκ*, σημ. Ντενιζλῆ), διότι «ἡ χώρα ὑφίστατο δεινὰ ὑπὸ ληστῶν καλουμένων Γιαρμιγιάν, οἵτινες κατεῖχον πόλιν ὀνομαζομένην Κιουτάχειαν». Πρόκειται περὶ ὀπαδῶν τοῦ Κέρμιαν (Γκερμιγιάν), τοῦ ἡγεμόνος τῆς Φρυγίας, ὅστις τουρκιστὶ μὲν ἐκαλεῖτο Γκερμιγιανλῆ Ἀλισίρογλου Γιακούμπ, παρὰ δὲ τοῖς Βυζαντινοῖς ἦτο γνωστὸς ὑπὸ τὸ ἐξελληνισμένον ὄνομα Καρμανὸς Ἀλισούριος [4]. Κατ' αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Β' ἔστειλε τὴν στρατιὰν τῶν Καταλάνων μισθοφόρων, οἵτινες ἀνεχαίτισαν προσωρινῶς τὴν κατακτητικὴν ὁρμήν του μεταξὺ

[1] Βλ. προχείρως Γ. Γεωργιάδου Ἀρνάκη, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Ἀθῆναι 1947, σ. 110-124, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

[2] Voyages, II, 266.

[3] Αὐτόθι, σ. 267.

[4] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος, Ε' 21 (σ. 421, ἔκδ. Βόννης). Γρηγορᾶς, Ζ' 1 (Ι, 214, ἔκδ. Βόννης). Πρβλ. Ι. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Anadolu Beylikleri, Ἄγκυρα 1937, σ. 9-10.

τῶν ἐτῶν 1303 καὶ 1305 [1]. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα φαίνεται ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ Κέρμιαν ἦσαν ἐξησθενημέναι καὶ τὰ ἐδάφη του εἶχον σοβαρῶς μειωθῆ, οἱ τέως ὑποτελεῖς εἰς αὐτὸν ἡγεμονίσκοι Καρασῆ, Σαρουχάν, καὶ Ἀϊδὶν εἶχον κερδίσει τὴν ἐλευθερίαν των, ἡ δὲ Λαοδίκεια μετὰ τῆς περιοχῆς της διετέλει ἀνεξάρτητος ὑπὸ τὸν Ἰνὰντς μπέην [2]. Ὁ περιηγητὴς ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ πόλις εἶχεν ἑπτὰ μωαμεθανικὰ τεμένη, πολλὰ ἐργαστήρια βαμβακερῶν ὑφασμάτων, καὶ πλείστους Ἕλληνας κατοίκους, διακρινομένους ἀπὸ τὸ ἰδιάζον κάλυμμα τῆς κεφαλῆς (ὑψηλὸν κωνικὸν πῖλον χρώματος λευκοῦ ἢ ἐρυθροῦ). Αἱ Ἑλληνίδες ἠσχολοῦντο μὲ τὴν ὑφαντουργίαν. Οἱ Ἀχῆ τῆς πόλεως, ὄντες περισσότεροι, ἦσαν διῃρημένοι εἰς δύο παρατάξεις καὶ ἐφιλονίκησαν ζωηρῶς περὶ τοῦ τίς πρῶτον θὰ φιλοξενήσῃ τὸν μακρινὸν περιηγητήν. Ἡ διαφορά των ἐλύθη διὰ κλήρου. Ὁ πλοῦτος τῆς πόλεως, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐπέφερε καὶ χαλάρωσίν τινα τῶν ἠθῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἀναφέρει ἐν παρόδῳ [3].

Ἀπὸ τὴν Λαοδίκειαν ὁ ἀκαταπόνητος ταξιδιώτης ἐξεκίνησε μὲ καραβάνιον ἐνόπλων διὰ Τάβας (τουρκ. Ταβάς), τριάκοντα περίπου χιλιόμετρα νοτίως τῆς Λαοδικείας. Ἡ κατάστασις παρέμενε τεταμένη, ὡς συμπεραίνομεν ἀπὸ τὰς προφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἐλάμβανον τόσον οἱ ταξιδιῶται ὅσον καὶ οἱ διοικηταὶ τῶν πόλεων. Εἰς τὰς Τάβας, π.χ., δὲν ἐπετράπη ἡ εἴσοδος τοῦ καραβανίου ἐν καιρῷ νυκτός, τὴν δὲ ἑπομένην πρωΐαν, πρὶν ἀνοιχθοῦν αἱ πύλαι, οἱ ταξιδιῶται ἀνεκρίθησαν περὶ τῆς ταυτότητός των ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ τείχους· ἐνῷ δὲ εἰσήρχοντο εἰς τὴν πόλιν, δύναμις ἀνδρῶν ἔσπευδε νὰ ἀνιχνεύσῃ τὰ πέριξ διὰ τὸν φόβον τῶν «λῃστῶν», οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν οἱ προμνημονευθέντες ἱππεῖς τοῦ Κέρμιαν [4].

Τὰ Μοῦγλα καὶ τὰ Μύλασα, οἱ δύο ἑπόμενοι σταθμοὶ τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, ἦσαν πόλεις τοῦ κράτους τοῦ Μεντεσέ, τὸ ὁποῖον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Χοτζαεδδὶν Ὀρχάν [5]. Ὁ Ὀρχὰν μπέης ἀπεπειράθη νὰ καταλάβῃ τὴν Ῥόδον, εἰς τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ὀφείλεται ἡ ἐσφαλμένη πληροφορία ὅτι οἱ Ὀθωμανοί, καὶ δὴ ὁ Ὀσμάν, ἐπέδραμον κατὰ τῆς νήσου [6].

---

[1] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος, Ε' 13 (σ. 398), Ε' 14 (σ. 398-400), Ε' 21 (σ. 417-424). Muntaner (Buchon, Chroniques étrangères, Παρίσιοι 1841), σ. 420. Πρβλ. G. Schlumberger, Expédition des Almugavares, Παρίσιοι 1902, σ. 28 κ.ἑξ. καὶ Ε. Ι. Σταματιάδου, Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ἀθῆναι 1869, σ. 45 κ.ἑξ.

[2] Voyages, II, 275.

[3] Αὐτόθι, σ. 271.

[4] Αὐτόθι, σ. 276.

[5] Αὐτόθι, σ. 279.

[6] Βλ. σχετικῶς P. Wittek, Das Fürstentum Mentesche, Κωνσταντινούπολις 1934, σ. 56 κ.ἑξ.

Κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, τὸ κράτος τοῦ Μεντεσὲ εὑρίσκετο ἐν εἰρήνῃ.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀφηγήσεως τοῦ ταξιδίου ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Ἰκόνιον (Κόνια), τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς πόλις μεγάλη καὶ ἀκμαία, μὲ ῥέοντα ὕδατα καὶ μὲ ὡραίους κήπους, μὲ μεγάλην ἀγοράν, ὅπου ὑπῆρχον χωριστὰ διαμερίσματα δι' ἕκαστον ἐπάγγελμα. Ἐφιλοξενήθη καὶ ἐδῶ ὁ ταξιδιώτης ὑπὸ τοῦ καδῆ, ὅστις ἐκαλεῖτο Ἴμπν Καλὰμ Σὰχ καὶ ἦτο μέλος τῆς Ἀδελφότητος. Πλὴν τῶν Ἀχῆ, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπλησίασε καὶ τοὺς δερβίσηδες τοῦ τάγματος Μεβλεβῆ, τοὺς ἐνθέρμους αὐτοὺς μυστικιστὰς τοῦ Ἰσλάμ, μὲ τοὺς ὁποίους, ὡς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσῃ ἀργότερον, ἡ Ἀδελφότης εἶχεν ἀναμφισβήτητον πνευματικὴν συνάφειαν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεβλεβήδων Τζελαλεδδὶν Ρουμῆ (1207 – 1273) ἔζησε καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὸ Ἰκόνιον, ὅπου εὑρίσκετο τότε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται καὶ σήμερον τὸ μαυσωλεῖόν του [1]. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μαυσωλείου ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἀναφέρει τοπικὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Τζελαλεδδίν, ἐγκαταλείψας τοὺς μαθητάς του αἰφνιδίως, ἠκολούθησε μυστηριώδη πωλητὴν γλυκυσμάτων καὶ ἐξηφανίσθη ἐπὶ ἔτη ὁλόκληρα. Ὅταν ἐπανῆλθε, διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος θρησκευτικῆς ἐξάρσεως καὶ ἀπήγγελλε περσικοὺς στίχους, τοὺς ὁποίους κατέγραφον καὶ ἐμάνθανον οἱ ὀπαδοί του.

Τὸ Ἰκόνιον τότε ἦτο ἡ μεγαλυτέρα καὶ διασημοτέρα πόλις τοῦ ἐμιράτου τοῦ Καραμάν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἡ πρωτεύουσα. Πρωτεύουσα ἦτο ἡ Λάρανδα, (Καραμάν), περὶ τὰ ἑκατὸν χιλιόμετρα νοτιοανατολικῶς. Τὸν ἡγεμόνα Μπεδρεδδὶν Ἴμπν Καραμὰν (Καραμάνογλου) συνήντησεν ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἔξω τῆς πόλεως, ἐπιστρέφοντα ἐκ τοῦ κυνηγίου. Μόλις τὸν ἐπλησίασεν, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα, κατῆλθε τοῦ ἵππου του, ὁ δὲ ἐμίρης ἀμέσως ἀνταπέδωσε τὴν ἁβρότητα ταύτην. Ἀφοῦ δὲ ἀντήλλαξαν τοὺς κατ' ἔθος χαιρετισμούς, οἱ δύο ἄνδρες ἐπορεύθησαν μὲ τὴν ἀκολουθίαν των μέχρι τῆς πόλεως.

Μετὰ ταῦτα ὁ Ἴμπν Μπαττούτα μετέβη εἰς Τάξαρα (Κολωνίαν, τουρκ. Ἄκσαραϊ), Νίγδην καὶ Καισάρειαν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ πόλεις αὗται ὑπήγοντο εἰς τοὺς μογγόλους Ἰλχὰν τῆς Βαγδάτης [2]. Ἐπίτροπος τοῦ Ἰλχὰν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἦτο ὁ ἐμίρης Ἀλαεδδὶν Ἐρετνᾶ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰλχὰν Ἀμποῦ Σαΐδ (1335), μὴ ὑπάρχοντος νομίμου διαδόχου, τὸ κράτος διεμελίσθη καὶ ὁ Ἐρετνᾶ ἀπέβαλε τὸν μογγολικὸν ζυγόν, δεχθεὶς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Μαμλούκων. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἔφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν πρὸ τοῦ 1335. Ἐκεῖ ἐπεσκέφθη μίαν ἐκ τῶν συζύγων τοῦ Ἐρετνᾶ, ἥτις ἦτο συγγενὴς τοῦ Ἰλχάν. Ἐγένετο δεκτὸς μὲ

---

[1] Βλ. σχετικῶς Βλ. Μιρμίρογλου, Οἱ Δερβίσσαι, Ἀθῆναι 1940, σ. 290-316.

[2] Voyages, II, 285-288.

τὴν φιλοφροσύνην καὶ γενναιοδωρίαν τὴν ὁποίαν εὗρε καὶ εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἄλλων ἡγεμόνων. Ἀλλ' εἰς τὴν Καισάρειαν ἡ ἐντύπωσίς του ἦτο ἀκόμη ζωηροτέρα, διότι διεπίστωνε ἅπαξ ἔτι τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν ἀπελάμβανον αἱ γυναῖκες τῶν Τούρκων καὶ τῶν Μογγόλων.

Ἕδρα τοῦ Ἐρετνᾶ ἦτο ἡ Σεβάστεια (Σιβάς), τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη μετὰ τὴν Καισάρειαν [1]. Κατέλυσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸ μοναστήριον (ζαβιγὲ) τῶν Ἀχῆ καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἐμίρη εἰς ἀκρόασιν. Ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸν περιηγητὴν ἡ ἀραβομάθεια τοῦ Ἐρετνᾶ, προσὸν τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἄλλος τοῦρκος δυνάστης κατεῖχε. Μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ Ἐρετνᾶ, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐξηκολούθησε τὴν ὁδοιπορίαν του εἰς τὰς πόλεις Ἀμάσειαν, Γκιουμοὺς (Ἀργυρούπολιν ἢ Γκιουμουσχανέ), Ἐρζιντζὰν (Κελτζηνὴν) καὶ Ἐρζεροὺμ (Θεοδοσιούπολιν) [2].

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ὑπέστη ἀνεπανόρθωτον φθορὰν καὶ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐπεδίωκε νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν. Τῷ 1327, ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, ἀπεφασίσθη ὅπως εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας, ὡς πλησιοχωροῦντα, ἀνατεθοῦν αἱ κοινότητες Σεβαστείας, Εὐχαΐτων, Μωκησοῦ, Ναζιανζοῦ καὶ Ἰκονίου «διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν παραχωρήσει Θεοῦ διὰ τὸ πλῆθος ἁμαρτιῶν σύγχυσιν καὶ ἀνωμαλίαν ἐκ τῆς τῶν ἀθέων ἐχθρῶν ἐπιθέσεως» [3]. Ἡ σύμπτυξις ἐπεβάλλετο, διότι ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς εἶχεν ἀραιωθῆ. Ἡ Ἀμάσεια δὲν ἀπετέλει ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ τούτου φαινομένου. Πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ 1317 ἀναφέρει ὅτι «αὕτη ἐστένωται καὶ ἠρήμωται ὑπὸ τῆς τῶν ἐθνῶν καταδρομῆς..... καὶ δὴ ἐξ ἱκανοῦ τινος τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖσε πλήρωμα, ὅσοι δηλαδὴ περιελείφθησαν καὶ περιλειφθέντες οὐχ ὑπεσύρησαν τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἔθνεσι καὶ κατάρχουσι, ἀνεπίσκοπον ἦν καὶ πνευματικοῦ ποιμένος ἐστερημένον» [4]. Ὁ διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἐπίσκοπος δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἕδραν του [5]. Ἄλλο ἔγγραφον, μὲ χρονολογίαν 1318, ὑπαινίσσεται τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν πενίαν τῆς μητροπόλεως Κελτζηνῆς καὶ παραχωρεῖ εἰς τὸν ἱεράρχην της τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τοῦ Κί [6]. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν καθαρῶς ἀρμενικῶν ὀνομάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ὑπήγοντο εἰς τὴν μητρόπολιν Κελτζηνῆς, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι καθ' ἅπασαν τὴν νοτίως τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος

[1] Αὐτόθι, σ. 289 - 291.
[2] Αὐτόθι, σ. 292.
[3] Miklosich-Müller, Acta et diplomata, I, 143.
[4] Αὐτόθι, I, 69.
[5] Αὐτόθι, I, 70.
[6] Αὐτόθι, I, 83.

περιοχὴν τὸ ἀρμενικὸν στοιχεῖον ἦτο ἰσχυρότατον [1]. Εὑρισκόμενοι ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως οἱ Ἀρμένιοι τῆς Κελτζηνῆς, ἦσαν Ὀρθόδοξοι καὶ ὄχι Μονοφυσῖται. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, οἱ Ἀρμένιοι συνεμερίσθησαν τὴν τύχην τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἄλλοι μὲν κατεσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, ἄλλοι δὲ ἤλλαξαν τὴν πίστιν των, ὡς ὑποδηλοῖ καὶ τὸ μνημονευθὲν ἔγγραφον περὶ Ἀμασείας. Ἐν τούτοις εἶναι ἀναμφίλεκτον ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς Ἀρμενίων διεσώθη. Ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐνεθυμεῖτο ὅτι τὸ Ἐρζιντζὰν κατῳκεῖτο κυρίως ὑπὸ Ἀρμενίων, ἐνῷ περὶ τῆς Ἀμασείας σημειώνει ἁπλῶς ὅτι ἦτο ὡραία πόλις μὲ εὐρείας ὁδούς, ἡ Ἀργυρούπολις ἦτο ἐμπορικὸν κέντρον γνωστὸν διὰ τὰ μεταλλεῖα ἀργύρου καὶ τὸ Ἐρζεροὺμ ἦτο κατὰ μέγα μέρος ἐρειπωμένον, συνεπείᾳ πολέμου. Ὁ γηραιότερος κάτοικος τοῦ Ἐρζεροὺμ ἦτο ὁ Ἀχῆ Τουμὰν (130 ἐτῶν !), ὅστις ἐφιλοξένησε τὸν περιηγητὴν καὶ τὴν συνοδείαν του.

Ἡ ἀφήγησις διακόπτεται καὶ πάλιν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα εἰς τὸ Πυργίον (Χριστόπολιν, Μπερκί, σημ. Μπιργκί) [2]. Ἐκεῖ ἐγνώρισε διάσημον μωαμεθανὸν θεολόγον ὀνόματι Μουχιεδδίν, ὅστις δὲν εἶχε μόνον σοφίαν καὶ ἀρετήν, ἀλλὰ καὶ πλοῦτον. Συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Μουχιεδδὶν ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐπεσκέφθη τὸν σουλτᾶνον τοῦ Πυργίου, ὅστις ἦτο ὁ Μωάμεθ, υἱὸς τοῦ Ἀϊδίν. Παραθέριζε τότε εἰς ὀρεινὴν τοποθεσίαν, ὅπου ὁ θεολόγος καὶ ὁ περιηγητής, προσκληθέντες, παρέμειναν ἐπὶ μακρόν. Ὅταν πλέον ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται ἀνίαν, ὁ ἡγεμὼν τοὺς ὡδήγησεν εἰς τὸ ἀνάκτορόν του, εὑρισκόμενον ἐντὸς τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὡς μεγαλοπρεπές. Εἰς τὸν ξένον προσηνέχθη, διαταγῇ τοῦ σουλτάνου, μετεωρίτης λίθος, προσφάτως καταπεσὼν ἔξω τῆς πόλεως καὶ θεωρούμενος ἀντικείμενον ἄξιον θέας. Πλούσια δῶρα—νομίσματα, ἐνδύματα, ἕλλην δοῦλος—ἐπεσφράγισαν τὴν εὐχάριστον ταύτην συναναστροφήν.

Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Μωάμεθ Ἀϊδίνογλου ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 1333, ὅτε τὸν διεδέχθη ὁ δευτερότοκος υἱός του Ἀμούρ (Οὐμοὺρ) μπέης [3], καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Πυργίου ἐγένετο τῷ 1332 ἢ τὸ ἀργότερον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1333.

Τὸ Θύραιον (Τιρὲ) [4] καὶ ἡ Ἔφεσος (Ἁγιὰ-σολοὺκ) [5], οἱ δύο ἑπόμενοι

[1] H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiæ Episcopatuum (Abhandlungen der Philos.-philol. Cl. der König. Bayer. Akademie der Wissenschaften, XXI, 1900, 3, 581).
[2] Voyages, II, 298.
[3] Uzunçarşılı, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 27 - 28.
[4] Voyages, II, 307. Κατὰ τὸν W. H. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, Λονδῖνον 1890, σ. 114, ἡ πόλις αὕτη ἐλέγετο Ἀρκαδιούπολις παλαιότερον. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ὑπὸ ποικίλας μορφάς, Θύραια, Θύρεα, Θύρα, Θηρέων Φρούριον, Θεῖρα.
[5] Voyages, II, 308.

σταθμοὶ τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, ἦσαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Ἀϊδίν. Εἰς τὴν Ἔφεσον «τὸ καθεδρικὸν τέμενος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἄλλοτε χριστιανικὸς ναὸς μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἐκ τῶν περικαλλεστέρων οἰκοδομημάτων τοῦ κόσμου». Πρόκειται βεβαίως περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅστις ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἦτο ὅμοιος καὶ ἐφάμιλλος πρὸς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως [1] καὶ ὅστις ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν πόλιν, καλουμένην κοινῶς Ἅγιος Θεολόγος, τουρκιστὶ Ἁγιὰ-σολοὺκ καὶ ἰταλιστὶ Alto Luogo. Ὁ Ἴμπν Μπαττούτα σημειώνει προσέτι ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἐφέσῳ καὶ «χριστιανικὸς ναὸς μέγας, ἐκτισμένος μὲ λαξευτοὺς λίθους, ἕκαστος τῶν ὁποίων εἶχε μῆκος δέκα ἢ περισσοτέρων πήχεων». Περὶ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ οὐδὲν ἀναφέρει. Εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον εἶχε τότε ἐλαττωθῆ σοβαρώτατα. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Καταλάνων, ἡ πόλις ὑπέστη τρομερὰς δῃώσεις, καταληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐμίρη Σασάν, «ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ κδ΄ ἰνδικτιῶνος γ΄ ἔτους ϛωιγ΄» (δηλαδὴ τῇ 24ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1305) [2]. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐλεηλατήθη, πλεῖστοι δὲ ἐκ τῶν κατοίκων μετεφέρθησαν εἰς Θύραιον ἢ ἐθανατώθησαν [3]. Ὁ Σασὰν ἦτο τότε κύριος ὄχι μόνον τῆς Ἐφέσου καὶ τοῦ Θυραίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πυργίου καὶ τῆς Μαγνησίας. Μετὰ τοῦ Σασὰν συνεκρούσθη ὁ Μωάμεθ Ἀϊδίνογλου περὶ τὸ ἔτος 1308 καὶ ἀνεδείχθη νικητής, προσαρτήσας τὰς πόλεις τοῦ ἀντιπάλου του καὶ φονεύσας αὐτὸν καθ᾽ ὃν χρόνον ἐνήργει ἀντεπίθεσιν τῇ συνδρομῇ τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου (1310) [4]. Ὁ Μωάμεθ Ἀϊδίνογλου, ὢν ἔνθερμος μουσουλμᾶνος, καθ᾽ ἃ λέγει τὸ Düsturname τοῦ Ἐνβερῆ [5] μετέτρεψε πολλοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς εἰς τεμένη, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἦτο καὶ τὸ σεπτὸν προσκύνημα τῆς Ἐφέσου.

---

[1] Γ. Α. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, I, 360 - 364.

[2] Τὰ περὶ τῆς καταλανικῆς κατοχῆς τῆς Ἐφέσου ἐξιστόρησεν ἐν ὀλίγοις ὁ αὐτόπτης μάρτυς Ramon Muntaner (Buchon, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 425), ἀπὸ τὸν ὁποῖον μανθάνομεν ὅτι ἤδη ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἡ πόλις ἐκαλεῖτο Ἁγιὰ-σολούκ. Περὶ τῶν ὠμοτήτων, ἃς διέπραξαν οἱ Κατάλανοι εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἐφέσου καὶ ἄλλων πόλεων, γράφει ὁ Παχυμέρης (Ἀνδρόνικος, Ε΄ 26, σ. 435 - 442). Τὴν χρονολογίαν τῆς καταλήψεως τῆς Ἐφέσου μανθάνομεν ἀπὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα τοῦ Ἐφεσίου Μιχαὴλ Λουλούδη, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψεν ὁ Σ. Λάμπρος, Νέος Ἑλληνομνήμων, I (1904), 209 - 212. Πρβλ. A. Wächter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert, Λειψία 1903, σ. 40.

[3] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος, Ζ΄ 13 (σ. 589).

[4] Βλ. Ν. Α. Βέη (Bees), «Ματθαῖος ὁ Φιλαδελφεὺς Μητροπολίτης Ἐφέσου», Μικρασιατικὴ Ἑστία, I (1946), 24. Wittek, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 33 κ.ἑξ., 41, 63, 68, 74, 136, 139 κ.ἑξ., 180.

[5] Ἔκδ. Mükrimin Halil, Türk Tarih Encümeni Külliyatı, XV, 17. Πρβλ. Wittek, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 38.

Παρὰ ταῦτα τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον δὲν ἐξέλιπε τελείως. Εἰς πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ Δεκεμβρίου 1329 μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφέσου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἀσίας Ματθαίου [1]. Εἰς τὸν Ματθαῖον, ὅστις κατήγετο ἐκ Φιλαδελφείας, ἀργότερον ἐδόθη «κατὰ λόγον ἐπιδόσεως» καὶ ἡ ἐν Θράκῃ μητρόπολις τῆς Βρύσεως, ἀλλὰ λόγοι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἰκονομικοί, τὸν ἔφερον εἰς ῥῆξιν μὲ τὸν ἐπίσκοπον Πυργίου κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1343 καὶ τὸ Πατριαρχεῖον ἔλαβε δυσμενῆ κατ᾽ αὐτοῦ ἀπόφασιν [2]. Τὸ ὀλιγάριθμον τοῦ ποιμνίου του καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ ἔνδεια ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ὁ φανατισμὸς τῶν Τούρκων ἀφ᾽ ἑτέρου συνετέλεσαν ὥστε νὰ διαμείνῃ εἰς τὴν Ἔφεσον βραχὺ μόνον διάστημα, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1340 μέχρι τοῦ 1343 [3]. Τῷ 1340, κατὰ τὴν πρὸς Ἔφεσον πορείαν του, διελθὼν ἐκ Σμύρνης, κατώρθωσε νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ἀμοὺρ καί, ἐξευμενίσας αὐτὸν διὰ πλουσίων δώρων, ἔλαβε συστατικὸν γράμμα πρὸς τὸν ἀδελφόν του Χιδὴρ μπέην, ὅστις διῴκει τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ ἐμιράτου. Ὁ Χιδὴρ μπέης ἦτο διοικητὴς τῆς Ἐφέσου καὶ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα, ἤτοι ἑπτὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ μητροπολίτου Ματθαίου. Ἀπὸ τὸν Ματθαῖον πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μεταβεβλημένος εἰς τζαμί, ἐχρησίμευσεν ἐν μέρει ὡς ὀπωροφυλάκιον [4], πρᾶγμα ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἐφέσου δὲν ἦτο μέγας.

Μετὰ τὴν Ἔφεσον, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐπεσκέφθη τὴν Σμύρνην (Γιαζμίρ, τουρκ. Ἰζμίρ), «μεγάλην πόλιν, παράλιον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρειπωμένην» [5]. Ἐκεῖ ὁ Ἀμοὺρ μπέης ἔσπευσε πρὸς συνάντησίν του, ἀργότερα δὲ ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν δῶρα καὶ ἕλληνα δοῦλον ὀνόματι Νικόλαον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀμοὺρ μὲ τὸν ἰσχυρὸν στόλον του ἐπανειλημμένως ἐπέδραμε κατὰ τῶν νήσων, τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπιχειρῶν παρέκβασιν πρὸς ἐποχὴν μεταγενεστέραν, ὁ περιηγητὴς μνημονεύει τὴν ἐν ἔτει 1344 γενομένην ἐπίθεσιν τῶν Λατίνων κατὰ τῆς πόλεως τῆς Σμύρνης, τὴν κατάληψιν αὐτῆς [6], καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἀμοὺρ τέσσαρα ἔτη ἀργότερον, κατὰ τὴν ἀπόπειράν του νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς εἰσβολεῖς [7]. Ἡ πόλις παρέμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ 1403, ὅτε κατελήφθη ὑπὸ

---

[1] Miklosich-Müller, Acta et diplomata, I, 149.

[2] Miklosich-Müller, Acta et diplomata, I, 235.

[3] Βλ. Βέην, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 31.

[4] Βέης, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 29.

[5] Voyages, II, 309 - 310. Πρβλ. καὶ Miklosich-Müller, Acta et diplomata, I, 92 - 95. Ὡσαύτως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ματθαίου. Βέης, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 28.

[6] Γρηγορᾶς, ΙΓ΄ 13 (II, 689). Καντακουζηνός, Γ΄ 68 (II, 420). Πρβλ. Heyd, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., I, 539.

[7] Γρηγορᾶς, ΙϚ΄ 6 (II, 834).

τῶν Μογγόλων τοῦ Ταμερλάνου. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐγνώριζεν ὅτι τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Σμύρνης ὑπεκίνησαν οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες «ἀπετάθησαν εἰς τὸν πάπαν, ὁ ὁποῖος διέταξε τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Γενούης καὶ τῆς Γαλλίας νὰ ἐπιτεθοῦν, ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ πάπας ἀπέστειλε στράτευμα ἐκ Ρώμης» [1].

Βορειοανατολικῶς τῆς Σμύρνης ἡ Μαγνησία (τότε Μαγνήσιγια καλουμένη, νῦν δὲ Μάνισα) ἦτο ἡ ἕδρα τοῦ ἡγεμόνος Σαρουχάν, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ἴμπν Μπαττούτα συμπροσηυχήθη εἰς τὸ τέμενος τῆς πόλεως [2]. Μετὰ μιᾶς ἡμέρας παραμονὴν εἰς Μαγνησίαν, ἀφίχθη εἰς τὴν Πέργαμον (Μπάργαμα, Μπέργκαμα), ἥτις ἀνῆκεν εἰς τὸν Γιαξῆ Χάν, γόνον τοῦ οἴκου Καρασῆ [3]. Ἡ παλαιὰ πόλις ἦτο σωρὸς ἐρειπίων, «ἀλλ' ὑπῆρχεν ἰσχυρὸν φρούριον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου». Εἰς τὸ Μπαλίκεσερ (Παλαιόκαστρον), ὀγδοήκοντα περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικῶς τῆς Περγάμου, ἐβασίλευεν ὁ Ντεμὶρ Χὰν (Ταμηρχάνης παρὰ τῷ Καντακουζηνῷ), τὸν ὁποῖον ὁ Ἴμπν Μπαττούτα, ἄγνωστον διὰ ποίους λόγους, δὲν συνεπάθησεν [4]. «Ἡ πόλις», λέγει, «ἥτις ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ πατρός του, προσείλκυσε μέγα πλῆθος φαύλων ἀνθρώπων, διότι κατὰ τὸν βασιλέα εἶναι καὶ οἱ ὑπήκοοι». Οὐχ ἧττον ὅμως ὁ περιηγητὴς δὲν παρέλειψε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὸν «ἀνάξιον» ἄρχοντα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐδέχθη μεταξωτὸν μανδύαν ὡς δῶρον.

Ὁ Σαρουχάν, ὁ Γιαξῆ, καὶ ὁ Ντεμὶρ Χὰν εἶχον ἀξιολόγους ναυτικὰς δυνάμεις, ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς ἀναφέρει ὅτι «τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν σατραπῶν ὁ δυνατώτατος.... [ἦν] Ἀμοὺρ ὁ τοῦ Ἀϊτίνη» [5]. Ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψε συμμαχίαν μετ' αὐτοῦ καὶ ἔλαβε σημαντικὴν βοήθειαν κατὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' [6].

Ἀνατολικῶς τῆς ἡγεμονίας τοῦ Καρασῆ ἐξετείνοντο αἱ κτήσεις τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐπεσκέφθη τὴν Προῦσαν, πρωτεύουσαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, τὴν ὁποίαν ἐνεθυμεῖτο διὰ τὴν ἐμπορικήν της κίνησιν, τοὺς ὀπωρῶνάς της, καὶ τὰ ἰαματικὰ λουτρά της. Ἐπίσης ἐνεθυμεῖτο τὸ μαυσωλεῖον τοῦ ἀρχηγέτου καὶ ἐπωνύμου ἥρωος τῶν Ὀθωμανῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο παλαιὸν βυζαντινὸν ναΐδιον [7]. «Σουλτᾶνος τῆς Προύσης»,

[1] Voyages, II, 311. Βλ. Ch. Diehl, R. Guilland, L. Œconomos, R. Grousset, L'Europe orientale, Παρίσιοι 1945, σ. 588 - 589.

[2] Voyages, II, 312. Ὑπὸ τὸ ἐξελληνισμένον ὄνομα Σαρχάνης ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ, Ζ' 1 (I, 214).

[3] Voyages, II, 315. Πρβλ. Καντακουζηνόν, Γ' 10 (II, 70).

[4] Voyages, II, 316.

[5] Καντακουζηνός, Γ' 7 (II, 55 - 56). Πρβλ. Γρηγορᾶν, Η' 11 (II, 351).

[6] Καντακουζηνός, Γ' 56 (II, 344 - 346), Γ' 63 (II, 383), Γ' 64 (II, 392), Γ' 86 (II, 532). Γρηγορᾶς, ΙΒ' 7 (II, 597), ΙΓ' 4 (II, 649).

[7] Voyages, II, 317 - 322.

λέγει, «εἶναι ὁ Ἰχτιγιαρεδδὶν Ὀρχὰν μπέης, υἱὸς τοῦ Ὀσμαντζὶκ (= τοῦ μικροῦ Ὀσμάν). Εἶναι ὁ ἰσχυρότερος τῶν τουρκομάνων βασιλέων καὶ ὁ πλουσιώτερος εἰς χρήματα, γαίας, καὶ στρατιωτικὰς δυνάμεις· κατέχει σχεδὸν ἑκατὸν ὀχυρά, τὰ ὁποῖα συνεχῶς ἐπιθεωρεῖ καὶ ἐπισκευάζει» [1]. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Προύσης ὁ Ἴμπν Μπαττούτα, παρηκολούθησε θρησκευτικὴν τελετὴν τῆς Ἀδελφότητος τῶν Νέων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβον χώραν ἐνθουσιαστικαὶ ἐκδηλώσεις καὶ χοροὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν μυστικοπαθοῦς ἐξάρσεως, ἀκριβῶς ὅπως θὰ συνέβαινε καὶ μεταξὺ τῶν Μεβλεβήδων τοῦ Ἰκονίου.

Ὁ Ὀρχὰν ἔτυχε ν' ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὴν Προῦσαν. Ὁ Ἴμπν Μπαττούτα τὸν συνήντησεν εἰς τὴν Νίκαιαν (Γιαζνίκ, τουρκ. Ἰζνίκ), ἥτις ἦτο τρόπον τινὰ ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Ὁ περιηγητὴς παρετήρησεν ὅτι τὰ βυζαντικὰ τείχη τῆς πόλεως διεσῴζοντο εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ἡ δὲ περιβάλλουσα αὐτὰ τάφρος ἦτο πλήρης ὕδατος. Κινηταὶ γέφυραι ὡδήγουν πρὸς τὰς πύλας [2]. Τὰ πάντα ἐδείκνυον ὅτι ἡ πόλις εἶχε παραδοθῇ χωρὶς νὰ προηγηθῇ σοβαρὸς ἀγὼν περὶ τὰ τείχη. Ἀπὸ βραχὺ χρονικὸν τῆς συλλογῆς Λάμπρου - Ἀμάντου [3], ἀνῆκον εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα, μανθάνομεν ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ κατέλαβον τὴν Νίκαιαν «μηνὶ Μαρτίῳ β' ἰνδικτιῶνος ιδ' ἡμέρᾳ Σαββάτῳ, ἔτους ϛωλθ'» (= 1331), δηλαδὴ δύο περίπου ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ μαροκηνοῦ περιηγητοῦ. Κατὰ τὴν διαμονήν του ἐν τῇ πόλει, διαρκέσασαν τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἀντελήφθη ὁ Ἴμπν Μπαττούτα τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῆς ἐρειπωμένης περιοχῆς καὶ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν κατοίκων. Οἱ διαπρεπέστεροι κάτοικοι ἦσαν μία ἐκ τῶν συζύγων τοῦ Ὀρχὰν καὶ ἕτερον πρόσωπον ὀνόματι Ἀλαεδδίν, «ὁ νομομαθής, ὁ ἰμάμης, ὁ εὐσεβὴς προσκυνητὴς Ἀλαεδδὶν ἂς - σουλτὰν - γιουκί» [4]. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπεδαψίλευσε φιλοφρονήσεις εἰς τὸν ἄραβα ξένον καὶ συνώδευσεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του παρὰ τῇ συζύγῳ τοῦ Ὀρχάν. Ὁ περιηγητής, ὅστις συνήθως προσέχει τὰς συγγενείας μεταξὺ τῶν τούρκων ἡγεμόνων, δὲν ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχάν. Κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ὀθωμανικὴν παράδοσιν, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχάν, καλούμενος Ἀλαεδδίν, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος βεζύρης τῶν Ὀθωμα-

[1] Τὰ «ἑκατὸν ὀχυρὰ» εἶναι τρόπος τοῦ λέγειν, ὅπως ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ ἡ ἔκφρασις «πόλις μεγάλη καὶ ἀκμαία». Ὁ σύγχρονος τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα Σεχαμπεδδὶν ἀλ - Οὐμαρῆ, ὅστις δὲν ἐπεσκέφθη τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀλλὰ συνέλεξε τὸ ὑλικὸν ἀπὸ ταξιδιώτας, ἀναφέρει μὲ τὴν αὐτὴν προχειρότητα ὅτι ὁ Ὀρχὰν κατεῖχε «πεντήκοντα πόλεις καὶ ἔτι μεγαλύτερον ἀριθμὸν ὀχυρῶν, καθὼς καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδας ἱππέων». F. Taeschner, Al-Umari's Bericht über Anatolien, Λειψία 1929, σ. 42. Μετάφρ. E. Quatremère, Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques, XIII (1838), 364.

[2] Voyages, II, 323.

[3] Βραχέα Χρονικά, Ἀθῆναι 1932, σ. 46.

[4] Voyages, II, 324.

νῶν καὶ εἰσήγαγε κεφαλαιώδεις μεταρρυθμίσεις, μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν κοπὴν ἀργυρῶν νομισμάτων [1]. Ἐξ ἀργυρῶν νομισμάτων συνίστατο καὶ τὸ δῶρον φιλοξενίας, τὸ ὁποῖον ἔστειλεν ὁ Ὀρχὰν εἰς τὸν Ἴμπν Μπαττούτα κατὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς Προῦσαν [2].

Μετὰ τὴν Νίκαιαν, ὁ περιηγητὴς διέσχισε τὸν Σαγγάριον ποταμόν, ἐπιβιβασθεὶς σχεδίας συρομένης πρὸς τὴν ὄχθην, καί, ἀφοῦ διενυκτέρευσεν εἰς τὴν κωμόπολιν Κάβαιαν (Κάβιγια, σημ. Γκέϊβε), ἐπορεύθη εἰς Γενιτζέ, εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐσχατιὰν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, φιλοξενούμενος πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἀχῆ [3]. Τὸ μόνον μέρος ὅπου δὲν εὗρε παράρτημα τῆς Ἀδελφότητος ὠνομάζετο Καϊνίκ, περὶ τοῦ ὁποίου παρατηρεῖ [4]: «Κατοικεῖται ὑπὸ ἀπίστων Ρωμαίων [Ἑλλήνων], διατελούντων ὑπὸ μουσουλμανικὴν προστασίαν, ὑπάρχει δὲ μία μόνον οἰκία μουσουλμανικὴ καὶ αὐτὴ ἀνήκει εἰς τοὺς διοικητὰς τῶν Ρωμαίων». Οὕτω ἠναγκάσθη νὰ διανυκτερεύσῃ ὑπὸ τὴν στέγην γραίας Ἑλληνίδος, ἥτις ἠθέλησε νὰ πωλήσῃ εἰς αὐτὸν μεγάλην ποσότητα κρόκου (σαφρᾶ), τούτου ὄντος τοῦ μοναδικοῦ προϊόντος τοῦ χωρίου.

Ἡ τελευταία ὀθωμανικὴ πόλις, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη ὁ Ἴμπν Μπαττούτα, ἦτο ἡ Μοδρηνὴ (Μουτουρνοῦ) [5]. Καθ' ὁδὸν αὐτὸς καὶ ἡ συνοδεία του ὑπέστησαν πολλὰς ταλαιπωρίας, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ ὁδηγοῦ των εἰς μέρος ἀκατοίκητον, ἐνῷ ἔπιπτε πυκνὴ χιών. Τέλος κατέφυγον εἰς μουσουλμανικὸν μοναστήριον, ἔνθα ἔτυχον περιθάλψεως.

Δέκα ἡμέρας μετὰ τὴν Μοδρηνὴν ἔφθασαν εἰς Κασταμῶνα (Κασταμούνιγια), μὲ ἐνδιαμέσους σταθμοὺς εἰς Μπολοῦ καὶ Γκερεντέ [6]. Ἡ πατρὶς τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων μανθάνομεν ὅτι ἦτο καὶ τότε «μεγάλη καὶ ὡραία πόλις, ὅπου τὰ ἀγαθὰ εἶναι ἄφθονα καὶ αἱ τιμαί των εἶναι χαμηλότεραι, ἢ ἀλλαχοῦ», ἦτο δὲ ἕδρα τοῦ Σουλεϊμὰν Πατισάχ, ὅστις ἐδέχθη τὸν περιηγητὴν εὐμενέστατα καὶ ἐχάρισεν εἰς αὐτὸν λευκὸν ἵππον καὶ ἄλλα ἡγεμονικὰ δῶρα [7].

Ἡ Σινώπη (Σάνουμπ, τουρκ. Σινόπ), ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ περιηγητὴς ἀπεχαιρέτισε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σουλεϊμάν, Ἰμπραὴμ μπέη [8]. Ἡ πόλις ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη καὶ ἐφρουρεῖτο ὑπὸ ἰσχυρᾶς δυνάμεως. Πλησίον τῆς Σινώπης ὑπῆρχον ἕνδεκα χωρία κατοικούμενα ὑπὸ Ἑλλήνων. Μετὰ τεσσαρακονθήμερον ἐν αὐτῇ παραμονήν, ἐπεβιβάσθη ἑλληνικοῦ πλοίου, καί, διασχίσας τὸν Εὔξεινον Πόντον ὑπὸ δυσμενεῖς και-

[1] Βλ. Γεωργιάδην Ἀρνάκην, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 164 - 172.
[2] Voyages, II, 321.
[3] Αὐτόθι, σ. 324 - 326.
[4] Αὐτόθι, σ. 328.
[5] Αὐτόθι, σ. 329.
[6] Αὐτόθι, σ. 339.
[7] Αὐτόθι, σ. 342 - 343.
[8] Αὐτόθι, σ. 348.

ρικὰς συνθήκας, ἐξῆλθεν οὐχὶ μακρὰν τοῦ Κέρτς, τοῦ ἀρχαίου Παντικαπαίου, εἰς τὴν Κριμαίαν.

Παρ' ὅλα τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ βιβλίου τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἡ μικρασιατικὴ περιήγησις, ἥτις ἐγένετο κατὰ τὰ ἔτη 1332 καὶ 1333, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐθνολογικὴν ἀλλοίωσιν τῆς χερσονήσου, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν δυτικῶν παραλίων της, καὶ συνάμα ἀποδεικνύει ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἀραιωθῆ σημαντικῶς. Πόλεις ἄλλοτε ἀκμαῖαι ἔφερον βαθέα τὰ ἴχνη τῆς φθορᾶς, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν ὁ χρόνος καὶ οἱ ἄνθρωποι. Συγχρόνως παρετηρεῖτο ἐμπορικὴ κίνησις εἰς ὡρισμένα ἀστικὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα ηὐνοοῦντο ὑπὸ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν θέσεως καὶ εὑρίσκοντο παρὰ τὰς μεγάλας ὁδικὰς ἀρτηρίας, ὡς λ.χ. τὸ Ἰκόνιον, ἡ Λαοδίκεια, ἡ Προῦσα, ἡ Σινώπη. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ὑπαίθρου παρουσίαζεν αἰσθητὴν βελτίωσιν, ἥτις δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν συνεπείᾳ τῶν πολέμων ἀραίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔκτισαν νέας πόλεις, πλὴν τῆς μνημονευθείσης Ἀλαΰας, ἀλλ' ἐγκατεστάθησαν ἀθρόοι ἐντὸς τῶν βυζαντινῶν πόλεων, ἰδίως ἐκείνων αἵτινες ἐξελέγησαν ὡς κέντρα τῆς διοικήσεως. Τὰ ὀνόματα τῶν περισσοτέρων πόλεων παρέμειναν ὡς εἶχον ἐπὶ βυζαντινῶν χρόνων, παραφθαρέντα μόνον φωνητικῶς εἰς τὸ στόμα τῶν νέων κατοίκων.

Μεγίστης σημασίας εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν διεκρίνετο νέος θρησκευτικὸς ζῆλος, ὁ Μουσουλμανισμὸς ἐπεκράτει, ὄχι πάντοτε διὰ τῆς βίας, ὁ δὲ Χριστιανισμὸς ὑπεχώρει. Μὲ ἐλαφρὰν ὄντως συνείδησιν οἱ γηγενεῖς ἤλλασσον τὴν πίστιν των, διὰ νὰ συμμετάσχουν τῶν προνομίων τῆς ἀρχούσης τάξεως. Μουσουλμᾶνοι θεολόγοι καὶ Ἀχῆ ὑπῆρχον εἰς ὅλας τὰς πόλεις καὶ διετήρουν στενὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἡγεμόνας. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς θεολόγου καὶ προσκυνητοῦ τῆς Μέκκας, ὁ Ἴμπν Μπαττούτα ἐγίνετο εὐμενῶς δεκτὸς καὶ ἐτύγχανε φιλοφρονήσεων, τὰς ὁποίας βεβαίως θὰ ἐζήλευεν ὁ σύγχρονός του μητροπολίτης Ἐφέσου Ματθαῖος ὁ Φιλαδελφεύς. Γενικῶς ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα ἐνισχύεται ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Ἰσλαμισμὸς ὡς κοινωνικὴ ὀντότης δὲν ἐστερεῖτο ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως ἱκανῆς νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν παράγοντα, ἀφοῦ προηγουμένως διὰ τῶν τουρκικῶν ὅπλων ἐξηναγκάσθησαν αἱ δυνάμεις τοῦ Βυζαντίου νὰ ὑποχωρήσουν ἐντεῦθεν τῶν Στενῶν. Κατ' ἀκολουθίαν, πᾶσα προσπάθεια νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ μέγα ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας πρέπει ν' ἀρχίζῃ ἀπὸ μίαν βαθυτέραν κατανόησιν τῆς συγκρούσεως πολιτισμῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς χώρας ἥτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν γέφυρα πρὸς διέλευσιν λαῶν, στρατῶν, ἀγαθῶν, καὶ πνευματικῶν ρευμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πεδίον μάχης διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἰσχυροτέρου.

Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΡΝΑΚΗΣ

ΤΟ ΧΙΑΚΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

Τὸ χιακὸν πολίτευμα, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, δὲν διέφερε γενικῶς ἐν πολλοῖς τῶν πολιτευμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον γίνη παραδεκτὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐκυρώθησαν ἐπισήμως εἰς ἄλλας πόλεις καὶ νήσους. Εἶναι γνωστόν, καὶ ἐλέχθη πολλάκις, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔκαμνον διάκρισιν μεταξὺ τόπων κατακτηθέντων καὶ τόπων ἑκουσίως ὑποταχθέντων. Τὰ δορυάλωτα μέρη εἶχον νὰ ὑποφέρωσιν ὅλην τὴν σκληρότητα τῶν κατακτητῶν, ἐνῷ τὰ ἑκουσίως ἢ εἰρηνικῶς στέρξαντα νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς Τούρκους διέσωσαν τὰ μέχρι τότε προνόμια αὐτῶν ἢ ἐπεκύρωσαν ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Χίος δὲν ὑπετάχθη εἰς τοὺς Τούρκους τῷ 1566 κατόπιν αἱματηρᾶς ἀντιστάσεως, ἀλλὰ καλῇ θελήσει, θὰ καταλέξωμεν καὶ αὐτὴν εἰς τοὺς τόπους, οἱ ὁποῖοι διετήρησαν τὰ πάτρια προνόμια. Λέγοντες τὰ πάτρια, ἐννοοῦμεν τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας «θέσμια νόμων», τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ πάλιν ἦσαν ἀπότοκα, ἢ λείψανα ἢ διαμόρφωσις—δὲν ἠξεύρω ποίαν λέξιν πρέπει νὰ προκρίνῃ τις—προηγουμένης καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἀνατρέξωμεν. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ἑνὸς καὶ μόνου τοπικοῦ αὐτοδιοικητικοῦ συστήματος, θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν, ἐφ' ὅσον μᾶς ἐπιτρέπουν τοῦτο αἱ πηγαί, τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ Χιακοῦ πολιτεύματος, διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς διακυμάνσεις καὶ μεταπτώσεις του καὶ φθάσωμεν οὕτως εἰς τὴν τελευταίαν του ἐπὶ Τουρκοκρατίας διαμόρφωσιν.

Παλαιοτάτη μορφὴ καὶ τοῦ Χιακοῦ πολιτεύματος ἦτο ἡ βασιλεία καὶ πρῶτος μυθολογούμενος βασιλεὺς τῆς Χίου τῶν μινωϊκῶν χρόνων, ὁ Οἰνοπίων, ὅστις ἐν τῇ λαϊκῇ παραδόσει συγχέεται πρὸς αὐτὸν τὸν Διόνυσον. Κατὰ τοὺς ὁπωσδήποτε ἱστορικοὺς χρόνους, ἔχομεν ἐν Χίῳ δύο βασιλεῖς, ὡς καὶ ἐν Σπάρτῃ, κληρονομικούς, ὧν ὅμως ἀγνοοῦμεν τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, ἐνῷ γνωρίζομεν πολλῶν ἄλλων χιακῶν γενῶν τὰ ὀνόματα ἐξ ἐπιγραφικῶν κειμένων.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ πατρός μου εἰς τὴν παλαιὰν Μινωϊκὴν Χιακὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ σχολιάσεως πλουσίων ἐπιγραφικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ηὐτύχησεν ὅλα νὰ ἐκδώσῃ καὶ ἑρμηνεύσῃ ὁ ἴδιος, διότι τὸν προέλαβεν ὁ θάνατος, ἐξέδωκα δ' ὅμως ἐγώ, ἀτελέστερον βεβαίως, ἀλλὰ πάντως ἐξέδωκα εἰς τιμὴν τοῦ ὀνόματός του διὰ τὰς πολυετεῖς ἐρεύνας του καὶ κόπους.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ συλλογὴ Χιακῶν καὶ Ἐρυθραϊκῶν ἐπιγραφῶν ἐξεδόθη

εἰς τόμον 400 σελίδων, δαπάνῃ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῷ 1908, τῇ προτάσει τοῦ σεβαστοῦ μοι καθηγητοῦ καὶ ἀειμνήστου Γεωργίου Χατζιδάκι.

Ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα τῆς τε Χίου καὶ τῆς ἔναντι αὐτῆς γείτονος πόλεως τῶν Ἐρυθρῶν, συνάγομεν ἱκανὰς εἰδήσεις περί τε τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἀλλ' ἰδίᾳ καὶ περὶ τῶν νομοθεσιῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῶν δύο ἀδελφῶν ἰωνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι διείποντο σχεδὸν ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων καὶ ἐθίμων. Λέγω ἐθίμων, διότι καὶ ταῦτα εἶχον τὴν θέσιν των εἰς ἕκαστον πολίτευμα καὶ δι' ὅλου τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἔφθανόν πως εἰς θέσιν νόμων. Αὐτοὶ οἱ λεγόμενοι ἄγραφοι νόμοι, ἦσαν φαίνεται ἐπὶ τῶν παλαιῶν σημαντικοί.

Διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πολίτευμα, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι, πρὸ τῆς παρεκβάσεως, εἴχομεν σταθῆ εἰς τὰ γένη. Τὰ γένη αὐτὰ δὲν ἦσαν ἐντελῶς ὅπως τὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ φαίνονται μᾶλλον ἱερατικά, ἂν μὴ κληρονομικά, σχετιζόμενα μὲ τὴν ὑπηρεσίαν ἑνὸς Θεοῦ. Ὀνομαστόταται τῶν χιακῶν παλαιῶν τούτων γενεῶν, εἶναι οἱ Κλυτίδαι, οἱ Εὐρυπυλίδαι, οἱ Τοττεῖται, οἱ Χάλαζοι κἀλ. Τούτων προΐστατο *γενάρχης* ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλαμβάνετο ὁ ἱεροποιὸς τοῦ πολιτεύματος, ὅστις εἰς τὴν μεταγενεστέραν μορφὴν αὐτοῦ διεδέχθη τὸν βασιλέα. Ἐκτὸς τῶν *γενῶν* ἦσαν καὶ αἱ φυλαί, ἄλλη διαίρεσις ἀξιόλογος, ἐμφαίνουσα τὴν προέλευσιν τῶν κατοίκων. Αἱ φυλαὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν *πέντε,* αὗται δ' ἔδιδον τὰ μέλη τῆς γερουσίας.

Γερουσία εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους δὲν ἀναφέρεται ἐν Χίῳ ὑπὸ τ' ὄνομα τοῦτο, ἀλλὰ σῶμα γερόντων, *ἡ σύνοδος τῶν πρεσβυτέρων ἡ ἑδρεύουσα εἰς τὸ πρεσβυτικόν,* ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα. Ἡ σύνοδος αὕτη τῶν πρεσβυτέρων ἐκαλεῖτο καὶ «ἀγέλη τῶν πρεσβυτέρων». *Γερουσίαν* ὀνομαστὶ ἔχομεν μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐκ τῆς συνόδου τῶν πρεσβυτέρων ἦσαν οἱ πρόβουλοι, ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ δὲ παρεκάθηντο εἰς τὸ ἐν Πανιωνίῳ συνέδριον τῶν Ἰώνων ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Χίου καὶ ὡς δικασταί, πρῶτος δὲ πρόβουλος ὑπῆρξεν ὁ παλαιότατος βασιλεὺς Ἕκτωρ, τιμῆς ἕνεκεν, ὡς ἐξιωνίσας ἐπιτυχῶς τὴν νῆσον διὰ τῆς ἐκδιώξεως ἢ ὑποταγῆς τῶν Καρῶν καὶ Ἀβάντων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἦλθον ἐκ Καρίας, οἱ δεύτεροι δ' ἐξ Εὐβοίας.

Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς βλέπομεν καὶ *φράτρας,* ὄχι φράτρας, ὡς ἐν Ἀττικῇ, ἀλλὰ φράτρας ὁμοτέχνων, ἤτοι συντεχνίας, αἱ ὁποῖαι ἐν Χίῳ ἦσαν πατρωνυμικαί, διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφησαν τὰ θέσμια ἐκεῖνα, αἱ τέχναι ἦσαν κληρονομικαί. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἀδελφάτων, ἑπομένως τῶν συντεχνιῶν. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν ἔχομεν ἀπόφασιν τῶν Ἐρυθραίων *χειροτεχνῶν,* οἱ ὁποῖοι στεφανοῦσι τοὺς τάδε καὶ τάδε, ὅπως θὰ ἔπραττεν ἓν σῶμα ὠργανωμένον. Ἔχομεν ἄλλην ἀπόφασιν τῶν ναυκλήρων Χίου, ἐξ ἧς πιστοῦται ὅτι παλαιοτάτη ἦτο ἡ ἀρχὴ τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν ὁμοτέχνων, οἵτινες ἐν τῷ συνόλῳ ἦσαν ὡς πρόσωπον νομικὸν μιᾶς κοι-

νότητος, ὡς ἦσαν καὶ βραδύτερον ἀκριβῶς αἱ συντεχνίαι μὲ τοὺς μαΐστορας καὶ πρωτομαΐστορας ἢ προέδρους τῶν συντεχνιῶν.

Ἀπ᾽ ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἡ Χίος ὠλιγαρχεῖτο κατὰ προτίμησιν, κυρίως ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν δούλων, ἀπιστεύτως μεγάλου. Ἡ ὀλιγαργία ἔλαβε σχεδὸν τὴν μορφὴν τῆς τυραννίας, καὶ δὴ ἐξ ὅτου περιῆλθεν ἡ νῆσος εἰς τὴν ὑποταγὴν ἡμετέρων τε καὶ ξένων κατὰ καιρούς. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ ὀλιγαρχία ὑπήχθη εἰς τὴν βασιλείαν, πρῶτος δ᾽ ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν μεσαιωνικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Χίου, ὁ Ἰωάννης Καλόθετος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐντολοδόχος τῶν Χίων. Δεύτερος μετὰ τοῦτον εἶναι ὁ Ἰωάννης Ζυβός, ὁ τοπάρχης τῆς Χίου κατὰ τὸ 1346 ὁ καὶ παραδοὺς τὴν νῆσον μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν τοῖς Γενοάταις, δυνάμει εἰδικῆς συμφωνίας. Ταύτης ὅμως μὴ τηρηθείσης—γνωστὴ εἶναι ἡ τύχη ἡ ταχεῖα ἢ βραδεῖα τῶν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ συναπτομένων συνθηκῶν ἢ συμβάσεων—ὁ Ἰωάννης Ζυβὸς ὡς πληρεξούσιος τῶν Χίων μεταβαίνει παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἵνα ἐνεργήσῃ περὶ ἀπαλλαγῆς τῆς Χίου ἀπὸ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ μία του γενναία ἀπόπειρα κατὰ τῆς τετειχισμένης πόλεως τῆς νήσου ἀποτυγχάνει, πίπτει δὲ αὐτὸς ἡρωϊκώτατα πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Μόλις ἐτακτοποίησαν οἱ Γενοᾶται τὰ ἐν Χίῳ, εἶδον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ζητημάτων των, δι᾽ ὃ διώρισαν ἀντιπρόσωπόν των μόνιμον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη consul ἢ κοινῶς console=πρόξενος καὶ ὡς τοιοῦτος ἐλαμβάνετο εἷς τῶν γενοατοχίων τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Γαλατᾷ, πολλάκις ὅμως εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἀπεστέλλετο καὶ εἰδικὸς ἐκ Χίου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφέστερον κυρίως κατὰ τοὺς περὶ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, ὅτε καὶ ὀνόματα πολλὰ γνωρίζομεν τῶν τοιούτων πρεσβευτῶν καὶ προξένων τῆς Χίου ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Θὰ φανῇ, ἴσως, ἄσχετος ἡ ἔρευνα περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου—ἂς τὸν ὀνομάσωμεν οὕτω—τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Χίου, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην τὴν παλαιὰν δέον νὰ θεμελιώσωμεν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀρχόντων ἀντιπροσώπων τῆς Χίου, οἱ ὁποῖοι τότε ὠνομάσθησαν *ἔφοροι* ἢ *ἐπίτροποι*.

Ὁ γενοατοχῖος console εἶχε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῶν πλοίων καὶ τῶν ἐμπορευμάτων τῆς Χίου, τὰ ὁποῖα ἀνέπλεον καὶ κατέπλεον τὸν Βόσπορον, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Τούρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς κυριώτερόν του ἔργον εἶχε νὰ ἐξομαλύνῃ τὰς σχέσεις τῆς Χίου πρὸς τοὺς Τούρκους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπιστεύτου ἐλαστικότητος καὶ ἐπὶ Γενοατῶν ἀκόμη. Ὁ ἐτήσιος φόρος ὑποτελείας, αἱ προστριβαὶ διὰ πλοῖα, πειρατείας, φυγάδας, ἁρπαγὰς κλπ. ἦσαν ἀτελείωτοι, περὶ δὲ τὸ τέλος τῆς ἐν Χίῳ Γενοατοκρατίας ἡ θέσις του ἀπέβη δυσχερεστάτη καὶ προβληματική.

Ἅμα τῇ καταλήψει τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ μὲν γενοάτης console παύει πλέον ν᾽ ἀκούεται, ὁπότε καὶ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς νήσου σκηνῆς ἡ πρώτη ἀντιπροσωπεία τῶν νησιωτῶν ἀποτελουμένη ἐκ πέντε ἀνδρῶν, ὧν οἱ μὲν τρεῖς φέρουσι τὸν τίτλον τοῦ δεπουτάτου=ἀντιπροσώπου ἢ βουλευτοῦ, οἱ δὲ ἄλλοι δύο εἶναι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐκκλησίας, ὁ μὲν τῆς ὀρθοδόξου, ὁ δὲ τῆς δυτικῆς, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διαπραγματευθῶσι τὸ μόνιμον πολίτευμα τῆς νήσου, μὲ ἄλλους λόγους νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς λεγομένας *προνομίας*.

Ἀντιπρόσωπος τότε τῆς ἰδικῆς μας ἐκκλησίας ὡρίσθη ὁ παπᾶ Νεόφυτος Μοδινός, διότι ἐπίσκοπος τῆς νήσου δὲν ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς γενοατικῆς κατοχῆς, τῶν δὲ δυτικῶν ὁ Τιμόθεος Γαριβάλδης, ὁ ὁποῖος ἔπαυσε ἔκτοτε νὰ φέρῃ καὶ τὸ ἐπώνυμον Ἰουστινιάνης διὰ τὸν φόβον τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν τριῶν εὐγενῶν Χίων, οἵτινες, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἦσαν ὁ Ἰωάννης Κορέσης, ὁ Λεονάρδος Μινδόνιος καὶ ὁ Δομέστικος Λάσκαρης.

Ἄρχομαι ἀπὸ τοῦ τελευταίου, ἀκολουθοῦσα τὸ χριστιανικὸν ἀξίωμα ὅτι «ἔσονται οἱ πρῶτοι ἔσχατοι καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι». Ὁ Φραγκίσκος Δομέστικος, ἐκ μητρὸς Λάσκαρης, ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 1525 ἐν Χίῳ, πάντως ἐκ πατρὸς Δομεστίκου ἕλληνος καὶ μητρὸς ὀρθοδόξου ἑλληνίδος, Λασκαρίνας. Ὑποπτεύομαι ὅτι Δομέστικοί τινες τῆς Χίου θὰ συνεδέοντο διὰ κηδεστίας πρὸς τοὺς Ἰουστινιάνας, ὡς βλέπομεν παρά τε τῷ Χὸπφ καὶ ὡς αὐτὴ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἐξακριβώσω συναντήσασα πολλὰ ὀνόματά των διαρκοῦντος τοῦ ΙΖ´ αἰῶνος ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Λατιν. ἐπισκοπῆς Χίου. Οἱ Δομέστικοι θὰ ἦσαν τότε καθολικοὶ ἤ, ἂν δὲν ἦσαν ὅλοι, πάντως ὁ κλάδος εἰς ὃν ἀνῆκεν ὁ Φραγκίσκος ἦτο, διότι εἶναι ἀπαράδεκτον ὀρθόδοξος Χῖος νὰ ἐγένετο ἀντιπρόσωπος τοῦ Φιλίππου Β´ τῆς Ἱσπανίας παρὰ τῷ Σουλτάνῳ.

Ὁ Λεονάρδος Μινδόνιος, ἔξοχον ἱστορικὸν πρόσωπον τοῦ ΙϚ´ αἰῶνος, σπουδάσας ἐν Ἰταλίᾳ φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν καὶ εἰς ἀμφοτέρας διακριθείς, διέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β´ καὶ διδάξας ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ. Ἐπιστολαί τινες αὐτοῦ σῴζονται παρὰ Κρουσίῳ. Ἀναφέρεται ὁ ἀνὴρ συχνὰ καὶ εἰς τὸν κώδικα τῆς Λατινικῆς ἐπισκοπῆς Χίου ὡς Leonardo Mendoni medico ἢ medico Mendoni.

Οἱ Κορέσαι ἢ Κορέσιοι ἀνῆκον εἰς μίαν ἀπὸ τὰς παλαιοτάτας βυζαντινὰς οἰκογενείας τῆς νήσου, ὄντες ἄρχοντες παλαιοὶ καὶ τιμαριοῦχοι μέχρι τοῦ 1346, ὅτε ἦλθον οἱ Γενοᾶται, πρὸς τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ ἐπολέμησαν γενναίως τότε οἱ ἐκ τοῦ γένους των Σεβαστὸς καὶ Κώστας, σύνδικοι, καὶ Μιχαήλ, μέγας σακελλάριος, συγγενεῖς ὅλοι τοῦ Ἰωάννου Ζυβοῦ, τοῦ τοπάρχου τῆς Χίου, ἴσως δὲ καὶ συγγενεῖς τοῦ Βασιλέως. Οἱ Κορέσιοι ἐξησφάλισαν δὲ διὰ τῆς συμβάσεως πρὸς τοὺς Γενοάτας πολλὰ οἰκογενειακὰ δικαιώματα, κτήματα, πύργους, κτήνη, ἀνθρώπους ἀναγνωρισθέντες καὶ ὡς «Χρυσοβουλλᾶτοι», ἤτοι

κάτοχοι οἰκογενειακῶν χρυσοβούλλων. Τούτων ἀπόγονος ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ καὶ πιθανῶς ἀρχηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας, διότι ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ἀκόμη καὶ δυτικὸς κλάδος τῶν Χίων Κορέσηδων. Καὶ ὁ μὲν δυτικὸς κλάδος προσέκειτο, ὡς εἰκός, τοῖς καθολικοῖς, ὁ δὲ ἀνατολικὸς ἦτο ἐχθρὸς τούτων καὶ ἑπομένως καὶ τῶν Γενοατῶν. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐκείνου ὁ πάππος τοῦ Ἰωάννου, Ἰωάννης καὶ αὐτὸς ἢ Τζοβάνης, ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ οἴκου καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Βενετίας, εἰς ὃ ἀξίωμα τὸν διεδέχθη ὁ υἱός του Πέτρος, τοῦ ὁποίου πάλιν υἱὸς ἦτο ὁ ἡμέτερος ἐπὶ τῆς ἁλώσεως Ἰωάννης Κορέσης, πανίσχυρος, ὡς εἶπον, κυρίως διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσιν του, διὰ τὴν φιλίαν του τὴν στενὴν πρὸς τὸν πατριάρχην, πρὸς τοὺς Ζυγομαλάδες, πρὸς τοὺς Τούρκους.

Δὲν γνωρίζω ἂν πρέπῃ νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου εἰς ὃ ἔφθασαν οἱ Ἰουστινιάναι καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους των, οἵτινες διισχυρίσθησαν ὅτι, δῆθεν, ὁ Κορέσης οὗτος μὲ τὸ κόμμα του τὸ ἀντικαθολικὸν προεκάλεσε καὶ ἐπετάχυνε τὴν κατάληψιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων, διὰ τῶν γνωριμιῶν του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα συνήθως διέτριβε. Ἂν συνδυάσωμεν καὶ τὴν ἀντιπροσωπείαν τῆς Βενετίας ἣν εἶχε, δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν νὰ τὸν δεχθῶμεν ὡς ἐχθρὸν τοῦ γενοατικοῦ καθεστῶτος. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ἰατρὸς πολυμαθέστατος καὶ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων σπουδάσας ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Κρούσιος λέγει περὶ αὐτοῦ : doctissimus Chii medicus erudite scribit et litteras bene pingit. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ἃς ἀντήλλαξε μετὰ τοῦ πατριάρχου Μελετίου Πηγᾶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἔριδος τῶν ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν ἐν Χίῳ, φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ κορυφαῖος τῶν ἐντοπίων καὶ ὁ ὀξύτερος ἐν τῷ χειρισμῷ καὶ τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος, ἔχων συνεπικούρους καὶ συναγωνιστὰς τὸν Λεονάρδον Μινδόνιον καὶ τὸν Γεώργιον Σεβαστόπουλον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Μάξιμον τὸν Μαργούνιον συνεδέετο πολύ, σῴζονται δὲ τρεῖς τούτου ἐπιστολαὶ πρὸς αὐτόν, ἐν δὲ τῇ Τουρκογραικίᾳ καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου πρὸς Μητροφάνην τὸν Γ', ἄλλας δὲ δύο του ἐπιστολὰς πρὸς αὐτὸν ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Ἀθ. Κεραμεύς. Ἀνεμίχθη ὁ Ἰωάννης ἢ μᾶλλον ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν Μητροπολίτου ἐν Χίῳ, χηρεύοντος τοῦ θρόνου τῆς Χίου ἀπὸ τοῦ 1385 ἴσως. Ἡ δρᾶσίς του ηὔξησε ἔτι πλέον ἐξ ὅτου ἤρχισαν οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, μεθ' ὧν στενῶς συνεδέετο καὶ συνηγωνίσθη καὶ οὓς ἐφιλοξένησε, ὡς γνωστόν, καὶ ἐν Χίῳ. Εἰς τιμὴν μάλιστα τοῦ μεγάλου Κυρίλλου Λουκάρεως, ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, ἐν ᾧ ὡμίλησε κατὰ τῶν καθολικῶν, καὶ δὴ τῶν Ἰησουϊτῶν, ὠνομάσθη ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν : Παναγία ἡ Λουκαριώτισσα.

Οἱ καθολικοὶ κατηγόρησαν τὸν Κορέσην καὶ ἄλλους ἀκόμη συγγενεῖς του ὡς διαμαρτυρομένους καὶ μάλιστα τὸ ἔτος 1612 εὑρίσκω εἰς τὸ λατινικὸν ἀρχεῖον ἕνα Κορέσην μὲ τὴν ἑξῆς διάκρισιν : detto diamartyro : ἤτοι ὁ ἐπιλεγόμενος διαμαρτυρόμενος. Ταῦτα πάντα δηλοῦσιν ἄνδρα ἀγώνων, πυγμῆς, χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι τὸ γνωστὸν λόγιον τῶν Χίων τὸ ὁποῖον διεσώθη καὶ μέχρις ἡμῶν ἔκτοτε : «Σὰν ἀρέσει τοῦ Κορέση, ὁλουνοῦ τοῦ κόσμου ἀρέσει», τόση ἦτο ἡ παντοδυναμία του καὶ ἡ ἐπιρροή.

Ἄγνωστος εἶναι ὁ χρόνος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης, εὑρέθη τόδε τὸ σημείωμα γραφὲν ὑπὸ φίλης χειρὸς μεταγενεστέρας. «Αἰωνία σου ἡ μνήμη, αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀδελφὲ ποθεινότατε, Ἰωάννη Κορέση, ᾧ ἦν κτῆμα ἡ βίβλος αὕτη—οἴμοι, οἴμοι, οἴμοι, οἵου ἐστέρημαι ὁ δείλαιος ἀγαθοῦ !».

Κατόπιν τῶν ὅσων διέλαβον συντομώτατα βιογραφοῦσα τοὺς μεγάλους τούτους ἄνδρας, εἶναι νομίζω αὐτονόητον καὶ πασιφανές, ὅτι ἐμπιστευθεῖσα ἡ Χίος τὸ μέγα ζήτημά της περὶ ἐπικυρώσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν ἐλευθεριῶν της εἰς τὰς χεῖράς των, δικαίως ἀπεκόμισε πλήρη τὴν νίκην. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐγνώριζον καλῶς τὰ πράγματα, ἔβλεπον ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὴν κατάρρευσιν τῶν μισητῶν Γενοβέζων καὶ τὴν ὑπεβοήθουν· τοὺς Τούρκους ἐγνώριζον καὶ ἐπλησίαζον πολὺ καὶ ἐπενέβησαν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν, ἕκαστος μὲ τὴν δύναμιν καὶ μὲ τὰ μέσα του. Οὗτοι ἐγνώριζον ποῖαι ἐλευθερίαι εἶχον χορηγηθῆ εἰς τοὺς Κυκλαδίτας καὶ εἰς τοὺς Δωδεκανησίους, ἐμελέτησαν τὰς ἐλλείψεις των, τὰς συνεπλήρωσαν, συνέταξαν τὰ αἰτήματά των καὶ τότε ἦλθον ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς νήσου πρὸς τὸν Σελὶμ Β', ὅστις ἐξέδωκε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1567, ἓν ἔτος σχεδὸν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου, τὸν περίφημον ἀκτιναμὲν ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο αἱ χιακαὶ προνομίαι.

Εἰς τὰ διασωθέντα τοῦ Χίου Ἰακώβου Παλαιολόγου ἔχομεν καὶ μίαν ὡραίαν σχετικὴν λεπτομέρειαν, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἀπονομὴν τῶν προνομιῶν, λέγεται, ὅτι ὁ Σουλτᾶνος Σελὶμ ἔγραψε τοῖς Χίοις τήνδε τὴν λακωνικωτάτην ἐπιστολήν :

«Τὴν φορολογίαν ὑμῶν, ὦ Χίοι, ἠλαφρώσαμεν. Νῦν δὲ διὰ τῶν ἔργων ὑμῶν θ' ἀποδείξετε, ἐὰν εἶσθε ἄξιοι τῆς τοιαύτης ἡμῶν εὐνοίας. Ἡμεῖς ἐκρίναμεν ὅτι δέον νὰ μείνετε ἀτελεῖς, διότι παρὰ τῶν φίλων δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν χρήματα, ἀλλὰ μόνον πίστιν.»

Οἱ δὲ Χῖοι φέρονται ὡς ἀποκριθέντες ὧδε :

«Ἡμεῖς θέλομεν αἰωνίως σοι ὀφείλει χάριτας, διότι ἐπετύχομεν τοῦ ἔργου τῇ Σῇ γενναιοδωρίᾳ καὶ οὐχὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀξίᾳ. Ἡμῖν τόδε παρήγορον, ὅτι ἐνικήσαμεν οὐχὶ διὰ τῆς γενναιοδωρίας, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς φιλίας Σου !»

Ἐν ταῖς Convenzioni di Scio, γίνεται λόγος περὶ τῶν Χρυσοβούλλων λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο εἰς τὸν τόπον *προστάγματα* καὶ τοὺς ἔχοντας τοιαῦτα χρυσόβουλλα χρυσοβουλλάτους ἀπήλλασον διαφόρων ὑποχρεώσεων ἃς ἀπαλλαγὰς ἐτήρησαν καὶ οἱ Γενοᾶται καὶ οἱ Τοῦρκοι οἵτινες μᾶλλον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Χίους ἀκριβῶς νὰ ἔχωσι ἃς προνομίας εἶχον. Ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνον ἄτομα οἱ λεγόμενοι *Χρυσοβουλλᾶτοι*, ἦσαν καὶ αἱ μοναί, καὶ αἱ συν-

τεχνίαι τὰς ὁποίας ἀνεγνώρισαν οἱ Γενοβέζοι, ἀφ᾽ οὗ μαρτυρεῖται γραπτῶς ὅτι καὶ κλῆρος καὶ ἄρχοντες καὶ συντεχνίαι εἶχον τὰς οἰκείας θέσεις εἰς τὴν παρέλασιν ἥτις ἐγίνετο κατὰ τὰς ἐπισήμως ἡμέρας πρὸ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀρχόντων. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοὶ τοῦ λαοῦ ἐλέγοντο *δεπουτᾶτοι*, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοὺς εὑρίσκομεν νὰ ἔχουν μόλις κατελήφθη ἡ Χίος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ εἰς ἔγγραφα τοῦ γενοατικοῦ ἀρχείου, τὸ ὁποῖον, χάριν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Χίῳ Γενοατοκρατίας, ἐπιμελῶς ἠρευνήσαμεν. Εἰς Γενοατοκρατικὸν ἔγγραφον τοῦ archivio Governatori φύλλον 711, 803 τοῦ ἔτους 1471 ζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπίσκοπον καὶ τοὺς δεπουτάτους τῆς Χίου χρηματικὴ συνδρομὴ δι᾽ ἀνάγκας ἄλλης γενοατικῆς ἀποικίας τοῦ Καρρᾶ· εἰς ἄλλο ἔγγραφον τοῦ 1511 οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ χιακοῦ λαοῦ, ἕλληνες ἐκ τῶν εὐγενεστάτων, ἀπευθύνονται πρὸς αὐτὴν τὴν Δημοκρατίαν τῆς Γενούης μὴ εὑρίσκοντες δίκαιον παρὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, διὰ ζήτημα τῆς Νέας Μονῆς, ἄλλος δὲ ἄρχων, ὀνόματι Δομέστικος, ζητεῖ νὰ μὴ καταπατηθῶσι τὰ παλαιά του προνόμια κτλ.

Ἐπειδὴ καὶ βραδύτερον κύριον ἔργον τῶν γερόντων ἢ δεπουτάτων ἦτο ἡ εἴσπραξις τοῦ ἐτησίου φόρου καὶ ἡ εὐθύνη μεγάλη τούτων ἔναντι τῶν Τούρκων, καὶ ἐπειδὴ βλέπω ὅτι καὶ ἐπὶ Γενοατῶν, ἀπὸ τοὺς δεπουτάτους ἐζητεῖτο ἡ εἰσφορὰ καὶ ἐπὶ Ρωμαίων ἀκόμη, τρεῖς εἶναι οἱ ὑπόλογοι τοπικοὶ ἄρχοντες καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν οἱ γέροντες εἶναι εἰσπράκτορες τῶν φόρων ἄγομαι νὰ δεχθῶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς δημογεροντίας : ἡ εὐθύνη δηλ. τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐνεδύθη, φυσικῷ τῷ λόγῳ, καὶ ἀρχικῶς καὶ σὺν τῷ χρόνῳ δύναμιν ἱκανὴν διὰ τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἥτις ἀνέκαθεν ἐμφανίζεται ὡς ἡ σπουδαιοτάτη. Ἴσως, διαρκούσης τῆς γενοατοκρατίας, πρέπει νὰ ταυτίσωμεν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ τῆς Χίου ἕλληνας μὲ τοὺς *κοδεσπότας (οἰκοδεσπότας)* ἢ *συνδεσπότας* ἢ *πρωτογέρους*, ὡς ἀκριβῶς ὀνομάζονται εἰς τὰ γενοατικὰ ἔγγραφα. Οὗτοι ἦσαν δώδεκα εἰς ὅλην τὴν νῆσον, ἀνὰ εἷς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὑπόλογοι ὡς φαίνεται—τοῦτο εἶναι τὸ σοβαρὸν—καὶ διὰ τὸν φόρον καὶ διὰ τὴν παραγωγήν, διότι ὁ φόρος ἐδίδετο εἰς εἶδος. Ἐκτὸς ταύτης τῆς ὑποχρεώσεως εἶχον καὶ τὴν τῶν δώρων πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τὰ ὁποῖα οἱ μὲν γενοᾶται μᾶς γνωρίζουν ὅτι ἐλέγοντο *ξένια* καὶ τότε ἀκόμη, ἡ δὲ ἡμετέρα λαϊκὴ παράδοσις *κανίσκια*. Ἐγὼ αὐτὴ ἤκουσα χῖον γέροντα εἰς ὑπηρεσίαν φραγκικοῦ κτήματος ὄντα νὰ λέγῃ : «Ἔτσι εἶναι οἱ φράγκοι, θέλουν νὰ τοὺς κανισκεύεις», δηλαδὴ νὰ τοὺς φιλοδωρῇς.

Ἐπὶ Γενοατοκρατίας ἐν Χίῳ ἦσαν ἀνεγνωρισμένοι ὀργανισμοὶ ὁμοτέχνων, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὴν χιακὴν μετὰ τῆς Γενούης ἀλληλογραφίαν. Ὅτε εἶχον ἔλθει ἐκ Γενούης νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς Χίον, διαρκοῦντος τοῦ ΙΕ´ αἰῶνος ξένοι τεχνῖται μετάξης, οἱ ἡμέτεροι ἐξωργίσθησαν καὶ κατώρθωσαν νὰ τοὺς ἐκδιώξουν ἑνωθέντες εἰς ὀργανισμούς, κληθέντας *τῶν Μεταξάδων*, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὰ ἐργαστήριά των εἰς τὴν συνοικίαν τῆς πόλεως τὴν καλουμένην ὁ *Μεταξοφόρος*, ἤτοι Μετάξης φόρος, τουτέστιν ἀγορά. Παρεμπιπτόντως λέγω καὶ ὅτι οἱ συσσωματωμένοι ὁμότεχνοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς ἴδια τμήματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἔδωσαν τὰ ὀνόματά των εἰς διαφόρους συνοικίας τῆς πόλεως. Φερ᾽ εἰπεῖν : ἡ Βλατταρειά, τὰ Γναφαρειά, τὰ Γουναρειά, τὰ Μακελλειά, τὸ Τσουκαλειό, τὰ Ἀργαστηράκια, Μεταξοφόρος κλπ.

Εἰς τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Χρ. Μαυροπούλου τουρκικὰ ἔγγραφα Χίου, ἀναφέρονταί τινα καὶ περὶ συντεχνιῶν, ἢ ἐσναφίων (συναφιῶν). Ἐπὶ τουρκοκρατίας γνωρίζομεν ὅτι ἕκαστον ἐσνάφιον εἶχεν ἴδιον ναόν, ὅπως ἔχει καὶ σήμερον καὶ ὅπου ἕκαστον κάμνει ἀνελλιπῶς τὴν ἑορτὴν κατ᾽ ἔτος πανηγυρικῶς. Οὕτως ἐπανέρχεταί τις εἰς τὰ παλαιὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα, καθ᾽ ἃ οἱ *ὅμιλοι* ἢ *θίασοι*, ὡς ἐλέγοντο καὶ ἐν Χίῳ τότε, εἶχον τὸν ὀργανισμόν των, τὰς ἑορτάς, τὰς φράτρας, δηλ. τὰ ἰδικά μας ἀδελφᾶτα.

Ὅταν παρέλαβεν ὁ Πιαλῆ-πασᾶς τὴν Χίον ἀπὸ τοὺς γενοάτας Ἰουστιάνας, ἀνέθηκε τὴν ἐσωτερικήν της διοίκησιν εἰς τρεῖς ἄνδρας. Οὗτοι θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς οἱ δημογέροντες ἐκείνου τοῦ ἔτους, τοὺς ὁποίους εὗρεν, ὡς ἐκπροσώπους τοῦ φορολογουμένου λαοῦ, ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ Ζωρζῆς Βοῦρος, Ἀντώνιος Γαβρᾶς καὶ Μιχαὴλ Ἀληθινός.

Ὁ Ἰάκωβος Παλαιολόγος ἐπισκεφθεὶς μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τὴν νῆσον τοὺς ἀποκαλεῖ βιλλάνους (=villani), διότι φαίνεται ν᾽ ἀντιπροσώπευον καὶ τὰ ἄλλα, πλὴν τῆς πόλεως, τμήματα τῆς Χίου, εἰς ἃ τὴν διῄρεσαν καὶ οἱ Γενοᾶται, τὴν Ἐπανωμεριὰν ἢ Ἐπανωχώραν, τὴν Κατωμεριὰν ἢ Κατωχώραν καὶ τὴν Χώραν, ἤτοι τὸ μέσον τμῆμα τῆς νήσου. Οὕτω καὶ τότε τρεῖς ἔμειναν οἱ δεπουτᾶτοι τῆς νήσου ἢ δημογέροντες, ἂν καὶ δὲν συμφωνοῦν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, οἱ περὶ Χίου γράψαντες.

Ὁ Μιχ. Ἰουνστινιάνης τοὺς λέγει τέσσαρας κατὰ τὸν ΙΖ´ αἰῶνα, αἱρετοὺς ἄρχοντας, «τοὺς ὁποίους ἐκλέγει τὸ Συμβούλιον διὰ νὰ κυβερνῶσι». Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ συμβουλίου, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐννοεῖ ὅ,τι ἴσχυσεν ἐπὶ Γενοατῶν, ὧν ἦτο αὐτὸς ἀπόγονος. Φαίνεται ὅτι τὸ λεγόμενον consilio piccolo ἐξέλεγε τοὺς δεπουτάτους, τοπικοὺς ἄρχοντας τῆς νήσου. Τούτου δὲ τοῦ συμβουλίου συνέχεια ἦτο καὶ τὸ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν *προεστώτων* ἢ *προεστῶν* δηλ. τῶν διατελεσάντων ἤδη ἀρχόντων, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς νέους. Δέον δὲ νὰ τονισθῇ, ὅτι τοῦ αὐτονομιακοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσαν οἱ Γενοᾶται ἐν Χίῳ, τὰ πλεῖστα στοιχεῖα περιελήφθησαν καὶ εἰς τὸ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ Σελὶμ Β´ νέον, ἂς εἴπωμεν, πολίτευμα τῆς Χίου.

Δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον ὅτι δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ τότε πολιτεύματος τῶν Χίων, διότι αἱ ὑπάρχουσαι πηγαὶ ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὰς σχέσεις τῶν Γενοατῶν πρὸς τοὺς Χίους εἴτε τῶν Τούρκων πρὸς αὐτούς, οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν αὐτῶν τῶν Χίων.

Ὁπωσδήποτε ἐν ἀρχῇ, οἱ δεπουτᾶτοι εἶναι τρεῖς ὀρθόδοξοι καὶ εἷς καθολικὸς καὶ τοῦτο διετηρήθη μέχρι τοῦ 1694, ὅτε, ἡττηθέντων τῶν βενετῶν ἐν Χίῳ, καὶ μειωθείσης ἀνυπολογίστως τῆς δυνάμεως τῶν καθολικῶν, ἐξῃρέθη ὁ εἷς καθολικὸς καὶ ἔμειναν τρεῖς ὀρθόδοξοι μέχρι τοῦ 1840, ἀπὸ τοῦ χρόνου δ' ἐκείνου μέχρι τῆς κυρώσεως τοῦ περὶ βιλαετίων νόμου, ἔτους καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν δημογερόντων, ἔμειναν μόνον τρεῖς Ἕλληνες. Τὸ ὄνομα δεπουτᾶτοι ἔμεινε μέχρι καὶ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἔκτοτε δ' ἐκλήθησαν οὗτοι γέροντες καὶ δημογέροντες.

Ὡς βάσις τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας αὐτονόμου πολιτεύματος τῶν Χίων θεωρεῖται ὁ περίφημος ἀκτιναμὲς τοῦ Σελὶμ Β', ἄγνωστος καὶ αὐτὸς τέως, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνεύρεσις ὀφείλεται εἰς τὸν πατέρα μου. Ὁ ἀκτιναμὲς οὗτος δὲν εἶναι πρῶτον ἔγγραφον παροχῆς αὐτονομίας, ὡς ἐλέχθη, ἀλλὰ βελτίωσις σημαντικὴ τῶν ὅρων τῆς αὐτονομίας, ἧς ἕνεκα βελτιώσεως ἠδυνήθησαν οἱ Χῖοι νὰ ἐργασθῶσι σπουδαίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ νὰ πλουτίσουν ἑαυτοὺς τε καὶ τὴν πατρίδα των, τῆς ὁποίας τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀνέμενον μεθ' ὑπομονῆς, μὴ θέλοντες νὰ αἱματοκυλισθῇ αὕτη ἐκ νέου.

Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Χῖοι ἔζησαν καλῶς ἐπὶ τῶν Τούρκων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως ὁπότε πλεῖστοι κατεσφάγησαν ἢ ᾐχμαλωτίσθησαν ἀδίκως κατόπιν μιᾶς ἀθέου ἀπελευθερωτικῆς, δῆθεν, ἐπιχειρήσεως τῶν Σαμίων. Αἱ περιπέτειαι τέλος τῆς νήσου ἔπαυσαν ὅταν ἔφθασεν ἡ γλυκεῖα ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεως, διὰ γενναίων θυσιῶν τοῦ τε ἐνδόξου ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐντοπίων, ἐν ἔτει 1912 – 1913, θυσιῶν, ἃς εἶδον καὶ ἔζησα καὶ ἐθαύμασα ἐκ τοῦ ἐγγύς, κατὰ τὰς ἱερὰς ἐκείνας ἡμέρας.

Α. Κ. ΣΑΡΟΥ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΕΝ ΤΩ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩ ΚΡΑΤΕΙ

Β'

Θράκη.

1. Γενικαὶ παρατηρήσεις. Τὸ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσόβουλλον τοῦ 1198 ἐμφανίζει τὴν θρακικὴν καθ' ὅλου περιοχὴν διῃρημένην εἰς μεγάλας τινὰς διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἄλλας ἐλάσσονας μονάδας: εἰς τὸ θέμα Θράκης καὶ Μακεδονίας [1] μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ ὑπαγομένων ἐπισκέψεων, εἰς τὸ θέμα Χερρονήσου, εἰς τὸ θέμα Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, εἰς τὸ θέμα Ἀγχιάλου, εἰς τὸ θέμα Φιλιππουπόλεως, Βερόης, Μόρας καὶ Ἀχριδοῦ [2]. Περιελάμβανεν ὡσαύτως ἡ θρακικὴ χώρα τὰς ἐπισκέψεις Χοιροβάκ-

---

[1] Εἰς τὰ μολυβδόβουλλα τῶν λειτουργῶν τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ τελευταίως ἐκδοθὲν τοῦ Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίου καὶ κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου Θράκης καὶ Μακεδονίας τοῦ Μονοχαρίτου. Ἀνήκει τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος: V. Laurent, Documents de Sigillographie. La Collection C. Orghidan (Παρίσιοι, 1952), σελ. 130 - 131, ἀριθ. 241.

[2] Σπουδαιότατα σφραγιστικὰ μνημεῖα ἐκ τῆς αὐτῆς συλλογῆς Orghidan ἐκδοθέντα αὐτόθι, σελ. 129 - 130, ἀριθ. 239 - 240, παρέχουν νέον ὑλικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ θέματος Φιλιππουπόλεως. Εἶναι ἀμφότερα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἀνῆκον τὸ μὲν εἰς κριτὴν τῆς Φιλιππουπόλεως, τὸ δὲ εἰς *ἐκ προσώπου* Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως. Τοῦ τελευταίου ἰδιαιτέρως ἡ σημασία εἶναι μεγάλη, διότι διὰ πρώτην φορὰν τὰ ὀνόματα τῶν δύο πόλεων εὕρηνται παρεζευγμένα ἐπὶ μολυβδίνης σφραγῖδος. Εἶναι δὲ καὶ κατὰ τοῦτο σημαντικὸν τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν μνημεῖον, καθ' ὅτι δεικνύει ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος τὸ θέμα Φιλιππουπόλεως ἔτεινε νὰ ἐπεκταθῇ, διὰ νὰ καταλήξῃ τελικῶς εἰς τὸ θέμα Φιλιππουπόλεως, Βερόης, Μόρας καὶ Ἀχριδοῦ. Κατὰ τὸν πατέρα V. Laurent, τὸ ἀρχικὸν θέμα ἱδρύθη, τὸ ἐνωρίτερον, μετὰ τὴν ὁριστικὴν κατάλυσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'. Δὲν ἠδυνήθημεν δυστυχῶς νὰ ἴδωμεν μελέτην τοῦ πατρὸς Laurent, ἀναφερομένην εἰς μολυβδόβουλλον τοῦ Ἀργυροῦ Καρατζᾶ, πρωτοκουροπαλάτου καὶ δουκὸς Φιλιππουπόλεως, καὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ ρουμανικῇ Revista Istorica, τόμ. 29 (1943), σελ. 203 - 210.

χων, Σηλυβρίας, Τζουρουλοῦ καὶ Θεοδωρουπόλεως, Μεσσήνης, Ἀρκαδιουπόλεως καὶ Βουλγαροφύγου [1]. Ὁ συντάκτης τῆς Partitio Romaniæ, παραλείπων τὴν μεταξὺ Ἀξιοῦ καὶ Ἕβρου περιοχὴν δι' οὓς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν λόγους [2], παρέχει ἀναγραφὴν τῶν περιφερειῶν καὶ τῶν πολισμάτων, ἅτινα ἀνῆκον εἰς τὴν Θράκην. Τὰ ἐδάφη ταῦτα ἔμελλον νὰ ἀποτελέσουν τὴν πρώτην μερίδα τοῦ Δουκὸς καὶ τῆς Κοινότητος Βενετίας (Pars prima domini Ducis et Communis Venetiæ), τὴν πρώτην μερίδα τοῦ Αὐτοκράτορος (Pars prima domini Imperatoris) καὶ τὴν πρώτην ὡσαύτως μερίδα τῶν Σταυροφόρων (Pars prima Peregrinorum). Ἦσαν δὲ αἱ περιφέρειαι αὗται αἱ ἑξῆς: Civitas Archadiopoli. Messini. Bulgarofigo. Pertinentia Putis et Nicodemi. Civitas Heraclee. Pertinentia Chalkidos, cum civitate Rodosto et Panido, cum omnibus, que sub ipsis. Civitas Adrianopoli cum omnibus, que, sub ipsa. Pertinentia Gani. Casale Chortocopli. Casalia Chotriki, Kerasea, Miriofitum. Pertinentia Peristasi. Pertinentia Brachioli. Casalia de Raulatis et Examili. Emporium Sagudai. Pertinentia Gallipoli. Lazu et Lactu. Pertinentia de Muntimanis et Sigopotamo, cum omnibus, que sub istis. A Porta Aurea et Blachernali et occidentali Steno usque ad Midiam et Agathopoli. Similiter et ab ipsa civitate Vizoi usque ad Zurlo et Theodoropoli. Pertinentia [3] micra et megali Brissi. Pertinentia Gehenna. Civitas Panfili cum omnibus, que sub ipsa. Pertinentia Culi. Civitas Apri cum omnibus, que sub ipsa. Didimochium cum omnibus, que sub ipsa. Pertinentia de Kipsali. Pertinentia de Garelli. Pertinentia de Lebuecho. Pertinentia de Bira. Pertinentia Macri et Traianopoli, cum casali de Brachon. Pertinentia Scifis et Pagadi, cum omnibus, que sub ipsa. Pertinentia Maditi, cum omnibus, que sub ipsa. Icalotichas, cum omnibus, que sub ipsa, i. e. Anafarsus, Tinsaccos, Iplagia, Potamia et Aacros, cum omnibus, que sub ipsa. Pertinentia de Phitoto. Pertinentia de Galanatom. Molinoto. Pertinentia de Jalocastelli. Pertinentia Sirolefki. Catepanikium de Eno cum apothikis. Catepanikium de Russa, cum omnibus, que sub ipsa, et pertinentia de Agiovivario [4].

---

[1] Βλ. ἀνωτέρω, ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 53 - 55 [89 - 91]. Τῆς παρούσης μελέτης τὰ προηγούμενα μέρη ἐδημοσιεύθησαν ἐν Ἐπετηρίδος τόμ. 17 (1941), σελ. 208 - 274, τόμ. 18 (1948), σελ. 42 - 62, τόμ. 19 (1949), σελ. 3 - 25 καὶ τόμ. 21 (1951), σελ. 179 - 209.

[2] Βλ. ἀνωτέρω, ΕΕΒΣ, τόμ. 21, σελ. 180 κἑ. [122 κἑ].

[3] Ἐν τῇ ἐκδόσει φέρεται ἡ γραφὴ provintia micra et megali Brissi. Ἀντ' αὐτῆς προτιμῶμεν τὴν γραφὴν pertinentia, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ κῶδιξ τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἡ ὁποία ἁρμόζει περισσότερον πρὸς τὴν ἀσήμαντον ταύτην περιφέρειαν.

[4] Tafel καὶ Thomas, Urkunden, τόμ. Α', σελ. 464 - 468, 473 - 474, 480 - 484.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἡ θρᾳκικὴ περιοχὴ ἐμφανίζεται ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς διανομῆς εἰς ἄκρον κατατετμημένη. Οὐδαμοῦ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ κειμένου γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως provincia, τὴν ὁποίαν εἴδομεν εὐρέως χρησιμοποιουμένην ἀνωτέρω. Ὁ συντάκτης, κατὰ προτίμησιν, δηλοῖ τὰς διοικητικὰς περιφερείας διὰ τῶν ὅρων civitas (πόλις, κάστρον), pertinentia (ἐπίσκεψις), katepanikium (κατεπανίκιον) καὶ casale, ὅρον, τὸν ὁποῖον ἀποδίδομεν διὰ τοῦ βυζαντινοῦ *προάστιον* [1]. Ἐξέχουσαν πάντως θέσιν κατέχει ἡ διὰ τοῦ ὅρου pertinentia, ἤτοι *ἐπίσκεψις*, δηλουμένη περιφέρεια, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἀνάγει τὴν προέλευσιν εἰς τὰ πλαίσια τῆς φορολογικῆς διοικήσεως. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν γνώμην, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου ἐχρησιμοποίησε πρωτίστως πηγὰς ἐκ τῶν ἀρχείων τῶν δημοσιονομικῶν τοῦ Κράτους ὑπηρεσιῶν [2].

2. *Πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἕβρου.* Ἐρχόμενοι εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ πρῶτος κλῆρος τῶν Σταυροφόρων, ὡς ὁρίζεται ἐν τῇ Partitio Romaniæ, περιελάμβανε πόλεις τινὰς καὶ περιφερείας, κειμένας δυτικῶς τοῦ Ἕβρου. Τὸ φυσικὸν σύνορον τοῦ ποταμοῦ δὲν ἐλήφθη καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὡς ὁροθετικὴ γραμμή, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ παλαιότερον τὰ ὅρια τῶν δύο θεμάτων, Βολεροῦ καὶ Μακεδονίας, εὑρίσκοντο πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἕβρου, μεταξὺ Μαρωνείας καὶ Μάκρης [3].

Πρώτη ἤρχετο ἡ ἐπίσκεψις Μάκρης καὶ Τραϊανουπόλεως [4]. Ἐπανειλημμένως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μνημονεύουν τὰ δύο ταῦτα πολίσματα [5]. Καὶ ἡ μὲν Μάκρη ἔκειτο, ὅπου καὶ ἡ σημερινὴ ὁμώνυμος πολίχνη, ἡ δὲ Τραϊανούπολις ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Δορίσκου, οὐχὶ μακρὰν τῆς παραλίας τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως [6]. Ἐνωρὶς ἡ Τραϊανούπολις προήχθη ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ. Ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἀναφέρεται ὡς μητρόπολις, ἔχουσα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν της ἀρχικῶς μὲν τὰς ἐπισκοπὰς Πήρου ἢ Πόρων καὶ Ἀναστασιουπόλεως, ἀκολούθως δὲ τὰς τοῦ Διδυμοτείχου, Μάκρης, Μοσυνοπόλεως, Ἀναστασιουπόλεως, Πόρων καὶ Ξανθείας [7]. Μεταξὺ ἄλλων, μνημονεύομεν ἐνταῦθα μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἰς τὸν μητρο-

---

[1] Ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 21, σελ. 199, σημ. 2 [141, σημ. 2].

[2] Αὐτόθι, σελ. 182 [124].

[3] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, ΙΙΙ, σελ. 293 κἑ., 402.

[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 482.

[5] Tafel, Via Egnatia, Β', σελ. 34 κἑ., 50 κἑ.

[6] A. Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace (Παρίσιοι, 1876), σελ. 62 κἑ. Ἀχ. Σαμοθράκη, Ὀλίγα τινὰ περὶ Τραϊανουπόλεως, Θρᾳκικά, τόμ. 18 (1943), σελ. 177 κἑ.

[7] Georgii Cyprii Descriptio Orbis Romani, ἔκδ. H. Gelzer, σελ. 25 καὶ 79, ἀριθ. 500 καὶ 1680.

πολίτην Τραϊανουπόλεως Μιχαὴλ τὸν Βαρύν [1]. 'Από ἀπόψεως διοικητικῆς, εἶναι γνωστὸν ὅτι παλαιότερον ἡ πόλις περιελαμβάνετο εἰς τὸ θέμα Μακεδονίας, ὡς περιφανῶς δεικνύει ἐπιγραφή, εὑρεθεῖσα κατὰ τόπον καὶ ἔχουσα οὕτω· *ἐν Τραϊανουπό[λει] [θ]έμα Μακεδωνίας* [2]. Κατὰ τὸν Bertrandon de La Broquière, ἐπισκεφθέντα τὴν περιοχὴν τῷ 1433, ἀμφότεραι αἱ πόλεις, καὶ ἡ Μάκρη καὶ ἡ Τραϊανούπολις, ἄλλοτε ἀνθοῦσαι, ἔκειντο ἠρειπωμέναι [3].

Μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Μάκρης καὶ Τραϊανουπόλεως τὸ ἔγγραφον συνάπτει τὸ casale de Brachon. Ὁ Tafel μεταγράφει : «σὺν τῷ χωρίῳ τοῦ Βράχων», τοιοῦτο δὲ τοπωνύμιον οὐδεμίαν θὰ παρεῖχε γλωσσικὴν δυσχέρειαν [4]. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ ἔγγραφον πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς casale de Blachon, ἤτοι προάστιον τῶν Βλάχων, διότι ἐν τῷ Τυπικῷ τῆς Κοσμοσωτείρας, περὶ οὗ εὐθὺς κατωτέρω, μνημονεύεται τόπος ὑπὸ τὸ ὄνομα ὁ Σωτὴρ τῶν Βλάχων [5].

Παρὰ τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ ἔκειτο ἡ ἐπίσκεψις Βήρας [6]. Ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ ὁ σεβαστοκράτωρ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνός, υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α´ καὶ πατὴρ τοῦ Ἀνδρονίκου Α´, ἀνεκαίνισε τῷ 1151/1152 τὴν μονὴν τῆς Κοσμοσωτείρας. Ἐν τῷ περισωθέντι Τυπικῷ ὁ ἱδρυτὴς περιγράφει τὴν Βήραν ὡς τόπον «ἔρημον ἀνθρώπων καὶ οἰκημάτων», ὡς ἐνδιαίτημα «ὄφεων μόνον καὶ σκορπίων», «κλάδοις ἀμφιλαφέσι περιστρεφόμενον» [7]. Τὴν μονὴν τῆς Βήρας ἢ τοῦ Βηρὸς ἐπεσκέφθη ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Α´ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του : «καὶ τοῖς ἐκεῖσε κυνηγεσίοις ἐνευφρανθείς, κατὰ τὴν πατρῴαν ἀφικνεῖται μονήν, τὴν ἐν τῇ Βήρᾳ διακειμένην, καὶ τῷ

---

[1] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 118. Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ Μολυβδόβουλλα, σελ. 5, ἀρ. 12.

[2] A. Dumont, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 54 - 55.

[3] Ch. Schefer, Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière (Παρίσιοι, 1892), σελ. 174 καὶ 179.

[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 492.

[5] L. Petit, Typikon du monastère de la Kosmosotira près d'Ænos (1152), Izvestija τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τόμ. 13 (1908), σελ. 52.

[6] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 481. Ἀχ. Θ. Σαμοθράκη, Λεξικὸν Γεωγραφικὸν καὶ Ἱστορικὸν τῆς Θρᾴκης, Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. 7 (1940 - 1941), σελ. 311 κέ.

[7] L. Petit, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 19 κέ. Περὶ τῆς μονῆς βλ. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Βήρας, Θρᾳκικά, τόμ. 4 (1933), σελ. 3 - 34. Ἀξιόλογος εἶναι ἡ αὐτόθι, σελ. 27, δημοσιευομένη ἔμμετρος ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ μέλους τινὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, φέροντος τὸν τίτλον τοῦ *δεσπότου*. Ἐπειδὴ ὁ τίτλος οὗτος εἰσήχθη εἰς τὴν βυζαντινὴν αὐλὴν καὶ διοίκησιν τὸ πρῶτον τῷ 1163 (L. Bréhier, Les institutions de l'Empire byzantin, σελ. 140), ἕπεται ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ ἔτους τούτου.

τοῦ φύσαντος ἐφίσταται μνήματι μετὰ δορυφορίας καὶ δόξης βασιλικῆς» [1]. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἀναφέρει τὸ μοναστήριον τοῦτο ὡς Abbeie de Vera ἤ, κατ' ἄλλην γραφήν, Abbeie de Veroisne [2]. Κατὰ τὸν ΙΔ´ μεσοῦντα αἰῶνα ὁ τόπος εἶχε μεταβληθῆ εἰς φρούριον καὶ πόλισμα, ὡς διδάσκει ὁ Καντακουζηνός : «φρούριόν τι καρτερικώτατον παρὰ τὸν Ἕβρον κατῳκισμένον, ὃ πρότερον μὲν φροντιστήριον ἀνδρῶν μοναζόντων ἦν, τότε δὲ ὑπὸ τῶν συνεχῶν πολέμων καὶ τῶν ἐφόδων τῶν βαρβαρικῶν ἀγροτῶν τινων κατῳκισμένων πόλισμα ἤδη ἦν» [3]. Τῷ 1433 ὁ Bertrandon de La Broquière ἔγραφε σχετικῶς : «Item, de là, je vins a une ville que l'on nomme Vira : en ceste ville souloit avoir ung beau chastel lequel est abbatu en aucun lieu, et m'a dit ung grec qu'il y souloit avoir III^c (300) chanoines et y est encoires le cuer de l'eglise, de quoy les Turcz ont faict leur musquée et ont edifié autour de ce chastel une grande ville qui est peuplée de Grecz et de Turcz» [4].

Κατὰ τὴν αὐτὴν περιοχήν, καὶ δὴ ἐν τῇ ἀμεσωτέρᾳ περιφερείᾳ τῆς Αἴνου, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν Pertinentia Scifis et Pagadi cum omnibus, quæ sub ipsa [5]. Περὶ τοῦ πρώτου τοπωνυμίου ὁ Tafel παρατηρεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν τύπον Scifis λανθάνει πιθανῶς τὸ κατὰ τὴν Θρᾴκην φρούριον Τζύμπη, προσθέτων εἰς ταῦτα ὅτι ἀγνοεῖ τὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοπωνύμιον Pagadi [6]. Τοῦτο, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἔχει προφανῶς σχέσιν πρὸς τὸ νεοελληνικὸν *πηγάδι*. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὄνομα Scifis, ἡ εἰκασία τοῦ Tafel φαίνεται ἐλάχιστα πιθανή. Καθ' ἡμᾶς, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ δὴ ὑπὸ τὸν τύπον sifis, τὸν μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ κώδικος τοῦ Ἁγίου Μάρκου, λανθάνει τὸ «χωρίον ἡ Σόφους», τὸ ὁποῖον μνημονεύεται ἐν τῷ Τυπικῷ τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Κοσμοσωτείρας [7].

Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ καὶ παρὰ τὴν Αἶνον ἔκειτο πιθανώτατα τὸ emporium Sagudæ, τὸ *ἐμπόριον* Σαγουδάους [8]. Ἡ λέξις *ἐμπόριον* ἢ *ἐμπορεῖον* χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ κάτω μέρους πόλεώς τινος, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ φρούριον [9]. Οὕτω ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὁμιλῶν περὶ

---

[1] Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 363.

[2] Villehardouin, § 382, ἔκδ. Faral, τόμ. Β', σελ. 190. Πρβλ. σελ. 191, σημ. 6.

[3] Καντακουζηνός, τόμ. Γ', σελ. 310.

[4] Ch. Schefer, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 179 - 180.

[5] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 482.

[6] Αὐτόθι, σημ. 4 καὶ 5.

[7] L. Petit, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 52.

[8] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 467.

[9] Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Le Despotat grec de Morée, τόμ. Β´ (Ἀθῆναι 1953), σελ. 168, σημ. 2.

τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν (1147), μνημονεύει τὸ *ἐμπόριον*, «ὅπερ ἡ κάτω πόλις ἐπονομάζεται» [1]. Εἶναι ὡσαύτως γνωστὰ τὸ *ἐμπορεῖον* Στρουμμίτζης, ἀναφερόμενον ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1286 [2], καὶ τὸ *ἐμπόριον* τῆς Βελιγοστῆς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως [3]. Ἐκ τοῦ ὅρου τούτου προῆλθε καὶ τὸ τοπωνύμιον *Νιμπουργειό* [4]. Τὸ τοπωνύμιον Σαγουδάους μαρτυρεῖται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ [5], ἀλλὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Κοσμοσωτείρας γνωρίζει ὁμώνυμον συνοικισμὸν ἐν Θρᾴκῃ: «ἐμπόριον ἡ Σαγουδάους μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων παροίκων καὶ ἐνοίκων, τοῦ τε δικαίου τοῦ βασιλικάτου καὶ τοῦ φούνδακος» [6]. Διευκρινεῖται ὅτι τὸ ἐμπόριον Σαγουδάους περιελαμβάνετο μεταξὺ τῶν ἐντὸς τῆς Αἴνου καὶ ἐκτὸς δεσποτικῶς διαφερόντων [7] τῷ Ἰσαακίῳ τῷ Κομνηνῷ ἀκινήτων, ὧν τὴν ἀνακαίνισιν, ἐκ μακροῦ χρόνου σχεδὸν ἀμαυρωθέντων, γενέσθαι ἐβούλετο [8].

Δὲν θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν περιφέρειαν Διδυμοτείχου καὶ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Αἱ δύο αὗται πόλεις, αἱ κείμεναι ἑκατέρωθεν τοῦ Ἕβρου καὶ ἐμφανιζόμεναι ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὡς ἀπαρτίζουσαι διακεκριμένας περιφερείας, ἀπετέλουν κατὰ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ 1198 τὸ ἡνωμένον θέμα Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου [9].

3. Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἕβρου. Ἀνατολικῶς τοῦ Ἕβρου, χωροῦντες ἀπὸ τῆς παραλίου πρὸς τὴν μεσόγαιον, θὰ μνημονεύσωμεν πρῶτον τὸ κατεπανίκιον Αἴνου μετὰ τῶν Ἀποθηκῶν [10]. Τὴν ἰδιαιτέραν ἀκμήν της ὀφείλει ἡ πόλις αὕτη εἰς τὴν ἐπίκαιρον διὰ τὰς οἰκονομικὰς ἀνταλλαγὰς θέσιν της. Προσφυέστατα ὁ ἱστορικὸς Κριτόβουλος ἐξαίρει τὰς φυσικὰς συνθήκας, αἵτινες ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὴν νὰ ἀναπτυχθῇ. «Αἶνος γάρ, λέγει, ἦν μὲν τὸ παλαιὸν πόλις μεγίστη τῶν Αἰολίδων, ἐπί τε δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ δυναστείᾳ μέγα φρονοῦσα, ξυμπάσης τε τῆς καθ᾿ αὐτὴν παραλίας κρατοῦσα, ἀλλὰ δὴ καὶ

[1] Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 99.

[2] Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σελ. 300.

[3] Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 4666.

[4] Ἰ. Βογιατζίδου, Περὶ τοῦ νεοελληνικοῦ γεωγραφικοῦ ὀνόματος Νιμπουργειοῦ, Ἀθηνᾶ, τόμ. 20 (1908), σελ. 15 - 32.

[5] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΕ', 2, τόμ. Β', σελ. 269 (Reif.). Πρβλ. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale, σελ. 179, σημ. 3.

[6] L. Petit, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 52. Περὶ τῆς λέξεως *φοῦνδαξ* βλ. κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Αἴνου γραφομένοις.

[7] Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος: Ν. Ἀ. Βέη, Über die Konstruktion von διαφέρειν ('gehören') mit dem Genitiv, Glotta, τόμ. 2, σελ. 118 κἑ.

[8] L. Petit, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 52.

[9] Βλ. ἀνωτέρω, ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 57 - 58 [86 - 87].

[10] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 484. Τὰ κατὰ τὸν θεσμὸν τοῦ *κατεπανικίου* ἀπὸ τοῦ ΙΒ' λήγοντος αἰῶνος θὰ διευκρινηθοῦν ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ.

τῶν νήσων ἐνίων. Κεῖται γὰρ ἐν καλλίστῳ τῆς παραλίας Θρᾴκης τε καὶ Μακεδονίας μέρει. Ἐκ μεσημβρίας μὲν ἔχουσα τό τε Αἰγαῖον καὶ τὰς νήσους παρακειμένας Ἴμβρον καὶ Λῆμνον καὶ τὰς λοιπὰς καὶ τὴν ἀπὸ τούτων ἐμπορίαν δαψιλῶς καρπουμένη· ἀπὸ δὲ ἄρκτου Ἕβρον ποταμόν, ὃς ἔκ τε τῆς ἄνω Μυσίας καὶ τοῦ Αἵμονος ὄρους τὰς πηγὰς ἔχων ῥεῖ διὰ τῆς μεσογείας Θρᾴκης τε καὶ Μακεδονίας, κατὰ μεσημβρίαν ἀεὶ πορευόμενος, προϊὼν δὲ κατὰ μικρὸν καὶ τὴν Ἀδριανοῦ παραρρέων μέγας τε γίνεται καὶ ναυσὶ περατός...». Καὶ κατωτέρω: «Ὁ δ᾿ οὖν Ἕβρος κατιών τε καὶ πρὸς τῷ Δορίσκῳ γινόμενος καὶ παραρρέων αὐτόν, ἔξεισι πρὸ τοῦ λιμένος Αἴνου ἐς τὴν ταύτῃ θάλασσαν τοῦ Αἰγαίου. Τρέφει δὲ γένη τε παντοδαπῶν ἰχθύων πολλά, μειζόνων τε καὶ μειόνων, ἀλλὰ δὴ καὶ πιόνων· παρέχει δὲ καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει δι᾿ αὐτοῦ πλοίοις φορτηγοῖς τὰς ἐμπορίας ποιεῖσθαι ἔς τε τὴν μεσόγειον καί τινας τῶν ἐν αὐτῇ πόλεων πλησιοχώρους αὐτῷ. Εἰσὶ δὲ καὶ πρὸ τῆς πόλεως λίμναι καὶ ἕτεραι πέριξ αὐτῆς, αἳ δὴ καὶ χερρόνησον ταύτην ποιοῦσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἑτέρα τις λίμνη μεγάλη ἐμβάλλουσα ἐς αὐτὰς ὄπισθεν τοῦ πρὸ τῆς πόλεως ὄρους, κειμένη πρὸς βορρᾶν ἄνεμον, Στεντορὶς καλουμένη τὸ παλαιόν, τρέφουσαι καὶ αὗται ἰχθύων τε γένη πολλὰ καὶ κύκνων ἀγέλας καὶ πτηνῶν ἄλλων ἐδωδίμων, λίμναις ἐνδιαιτωμένων καὶ ποταμοῖς... Τὸ δὲ δὴ μεῖζον καὶ ᾧ πάσας σχεδὸν τὰς γειτονούσας νικᾷ μεθ᾿ ὑπερβολῆς τῇ τε τῶν χρημάτων καὶ προσόδων φορᾷ, οἱ ἐν αὐτῇ γινόμενοι ἅλες πλεῖστοι καὶ κάλλιστοι τῶν ἁπανταχοῦ, οὓς ἀνὰ πᾶσαν Θρᾴκην τε καὶ Μακεδονίαν διαδιδοῦσά τε καὶ διατιθεμένη ὅτι πλεῖστον ξυλλέγει χρυσὸν καὶ ἄργυρον· καὶ ὡς ἀπὸ πηγῶν οὕτως ἡ πόλις αὕτη τὸ ἐξ ἀρχῆς εὐδαίμων τε ἦν καὶ πλοῦτον ἄφθονον εἶχε καὶ δύναμιν πλείστην καὶ δόξαν περιεβέβλητο, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἐκόμα καλοῖς» [1].

Τὴν οἰκονομικὴν σημασίαν τῆς πόλεως δεικνύουν καὶ αἱ ἐνταῦθα μνημονευόμεναι ἀποθῆκαι. Αὗται, ὡς παλαιότερον τὰ ῥωμαϊκὰ horrea καὶ τὰ βυζαντινὰ *ὡρρεῖα* ἢ *ὅρρια*, ἦσαν κρατικὰ καταστήματα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς φορολογίας [2]. Ἐπιγραφικὰ καὶ σφραγιστικὰ μνημεῖα, ὡς καὶ ἄλλα κείμενα, ἀναφέρονται εἰς τοὺς θεσμοὺς τῶν *ὁριαρίων* καὶ τῶν *ἀποθηκαρίων* [3]. Πρὸς δήλωσιν τῶν

[1] Κριτόβουλος, Β', 12: Fragmenta Historicorum Græcorum, τόμ. Ε', σελ. 112 - 113. Πρβλ. Β. Ἀ. Μυστακίδου, Αἶνος, Ἕβρος, Ἁλικαὶ - Ἰχθυοτροφεῖα, Θρᾳκικά, τόμ. 3 (1932), σελ. 66 - 67. Περὶ Αἴνου βλ. καὶ Ἀ. Θ. Σαμοθράκη, Λεξικὸν Γεωγραφικὸν καὶ Ἱστορικὸν τῆς Θρᾴκης, Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. 7 (1940 - 1941), σελ. 260 κἑ.

[2] G. Millet, Apothécarios, Byz. Zeitschrift, τόμ. 30 (1929 - 1930), σελ. 430 κἑ. Περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ *ἀποθήκης* καὶ horreum βλ. αὐτόθι, σελ. 433 κἑ.

[3] Αὐτόθι, σελ. 430 κἑ. Δὲν εἴδομεν τὴν νεωτάτην μελέτην τοῦ S. G. Mercati, Ὁριάριος: Horrearius, Ægyptus, τόμ. 30 (1950), σελ. 8 - 13.

ἀποθηκῶν ἐχρησιμοποιήθη βραδύτερον καὶ ἡ λέξις *φούνδαξ*, τὴν ὁποίαν ἐν παρόδῳ ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παραθέσεως χωρίου τοῦ Τυπικοῦ τῆς Κοσμοσωτείρας καὶ τὴν ὁποίαν θὰ συναντήσωμεν καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς. Ἡ λέξις αὕτη διετηρήθη εἰς τὰ μεσαιωνικὰ fundicus καὶ fondaco, προέρχεται δὲ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ funduq καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *πανδοχεῖον* [1].

Ἤρχετο ἀκολούθως ἡ ἐπίσκεψις Κυψέλων [2]. Τὰ Κύψελα, Κύψαλα ἢ Ὕψαλα, ἔκειντο παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν ποταμῶν Ἕβρου καὶ Ἐργινίου, ὅπου, κατὰ τὸν Στράβωνα, ἐτερματίζετο ἡ Ἐγνατία Ὁδός [3]. Ἡ ἀρχαία αὕτη πόλις ἐπανειλημμένως μνημονεύεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ οὗτοι καὶ οἱ παλαιότεροι ὁμιλοῦν περὶ τῆς δασώδους περιοχῆς, ἡ ὁποία περιέβαλλε τὰ Κύψελα [4]. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἀναφέρει τὴν mult bele prærie, prés de la Capesale [5], ὁ δὲ Edrisi τὴν πόλιν «κειμένην οὐχὶ μακρὰν τοῦ ποταμοῦ, τοῦ ἐπονομαζομένου Μαρίτσα, ποταμοῦ σημαντικοῦ, τὸν ὁποῖον διέρχεταί τις διὰ πλοίων» [6]. Τὰ Κύψελα ἀπετέλεσαν ἐπισκοπὴν καὶ ἀκολούθως ἀρχιεπισκοπήν [7]. Μολυβδόβουλλον τοῦ Ι' αἰῶνος ἀνῆκεν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κυψέλλου Λέοντα [8]. Κατὰ τὸ ἔτος 1433, ὁ Bertrandon de La Broquière εὗρε τὴν πόλιν ἠρειπωμένην ἐκ τῶν πολέμων [9].

Ἀνατολικώτερον ἔκειτο τὸ *κατεπανίκιον* Ρουσίου μετὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀγριοβιβαρίου [10]. Τὸ μεσαιωνικὸν τοῦτο πόλισμα ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀρχαίαν Τόπειρον καὶ τὸ νεώτερον Ρούσκιοϊ, παρὰ τὴν Κέσσανην [11]. Κατὰ τὸν Edrisi, τὸ Ρούσιον ἦτο ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς κλιτύος ὑψηλοῦ ὄρους [12]. Οἱ δυτικοὶ ἱστορικοὶ τῶν Σταυροφοριῶν ἀναφέρουν τοῦτο ὡς Rusa civitas καὶ ὡς

---

[1] G. Bratianu, Études Byzantines d'histoire économique et sociale, σελ. 145.

[2] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 481.

[3] Tafel, Via Egnatia, Β', σελ. 57 - 58.

[4] Αὐτόθι, σελ. 57.

[5] Villehardouin, § 496, τόμ. Β', σελ. 310.

[6] Παρὰ Tafel, Constantinus Porphyrogenitus De Provinciis Regni Byzantini (Tübingen, 1846), σελ. 33.

[7] Georgius Cyprius, ἔκδ. H. Gelzer, σελ. 4 καὶ 59, ἀρ. 64 καὶ 1182. Πρβλ. 'Α. Σταμούλη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Θρᾴκης, Θρᾳκικά, τόμ. 14 (1940), σελ. 126 - 127.

[8] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 119.

[9] Ch. Schefer, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 173.

[10] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 484.

[11] Tafel, Via Egnatia, Β', σελ. 19 κἑ. Πρβλ. Ν. 'Α. Βέη, Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τζάρον Συμεών, Ἑλληνικά, τόμ. 1 (1928), σελ. 369, σημ. 5.

[12] Παρὰ Tafel, Constantinus Porphyrogenitus, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 33.

La Rousse [1]. Ὁ ἐπίσκοπος Ρουσίου Τρύφων ὑπέγραψε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ 879, ὁ δὲ Ἀρέθας, ἐν ἐπιστολῇ γραφείσῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 914 καὶ 924, ἐξαίρει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἄλλου ἐπισκόπου, τοῦ Εὐθυμίου, «εἰς μηδὲν τῶν προταθέντων ὑπὸ Βουλγάρων ὑπείξαντος, ἀλλ' εὐσταθῶς ἄγαν τὰς ἀπειλὰς ὑπενεγκόντος» [2]. Τὸ Ἀγριοβίβαρον, τὸ ὁποῖον συνάπτεται πρὸς τὸ κατεπανίκιον Ρουσίου, ἔκειτο ἴσως ἐν τῇ ἰχθυοτρόφῳ περιοχῇ τῆς Στεντορίδος λίμνης [3].

Θὰ μνημονεύσωμεν ἀκολούθως δύο ἄλλας περιφερείας: τὴν ἐπίσκεψιν Γαρέλλης καὶ τὴν πόλιν (civitas) Ἄπρων μετὰ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν ὑπαγομένων [4]. Τὰ δύο ταῦτα «πολίχνια», ὡς ἀποκαλεῖ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς τὴν Γάρελλαν καὶ τὸν Ἄπρων [5], ἀναφέρονται συνήθως παρεζευγμέναι ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν. Ἐπανειλημμένως τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ. Ἀναφερόμενος εἰς τὸν κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους διακριθέντα Συργιάννην, ὁ αὐτοκράτωρ ἱστορικὸς γράφει: «δύο ἐξ αὐτῶν [τῶν πόλεων τῆς Θρᾴκης, ὧν ἐπετρόπευεν ὁ Συργιάννης], τὸν Ἄπρων καὶ τὴν Γάρελλαν, φρουραῖς κατασχὼν καὶ τἆλλα ἀσφαλισάμενος, ὥστ' ἔχειν πρὸς πολιορκίαν ἀντέχειν, ἀπέστη πρὸς τὸν πρεσβύτερον βασιλέα Νοεμβρίου μηνός» [6]. Ἡ Γάρελλα ὑπῆρξεν ἕδρα ἐπισκόπου καὶ ἀκολούθως ἀρχιεπισκόπου [7].

Ὁ Ἄπρως ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων πόλεων τῆς Θρᾴκης. Ἔκειτο ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν τῶν ἀγουσῶν πρὸς Αἶνον καὶ πρὸς τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μνημονεύεται ὡς Colonia Claudia Aprensis, ἐπὶ δὲ Θεοδοσίου τοῦ Α', ἀνακτισθεῖσα, μετωνομάσθη εἰς Θεοδοσιούπολιν, τὸ ὄνομα ὅμως τοῦτο δὲν κατίσχυσε τελικῶς [8].

---

[1] Histoire Anonyme de la Première Croisade, ἔκδ. L. Bréhier, § 5, σελ. 26. Villehardouin, § 402, τόμ. Β', σελ. 214 κ.ἀ. Πρβλ. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale, σελ. 170 καὶ σημ. 5.

[2] Σ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (Ἀθῆναι, 1913), σελ. 18. Πρβλ. Ν. 'Α. Βέη, Ἔνθ' ἀνωτ., Ἑλληνικά, τόμ. 1 (1928), σελ. 368. S. P. Sestakov, Zur Geschichte der griechisch - bulgarischen Beziehungen, Byzantinoslavica, τόμ. 1 (1929), σελ. 162 (γερμ. περίληψις).

[3] Τὰ χειρόγραφα, πλὴν τοῦ κώδικος τοῦ Ἁγίου Μάρκου, παρέχουν τὴν γραφὴν Agriovivario. Ὁ Tafel προετίμησε τὴν γραφὴν Agiovivario, τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ κώδικος τούτου: Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 485, σημ. 9.

[4] Αὐτόθι, σελ. 481.

[5] Νικηφόρος Γρηγορᾶς, τόμ. Β', σελ. 229.

[6] Ἰωάννης Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 123. Πρβλ. σελ. 138 καὶ 143. Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 481, σημ. 4.

[7] 'Α. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., Θρᾳκικά, τόμ. 14 (1940), σελ. 101 - 102.

[8] Hirschfeld, Aproi, ἐν Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, τόμ. Β', 1, στ. 272.

Κατὰ τὸν Edrisi, ὁ Ἄπρως ἦτο ἀνθοῦσα πόλις τοῦ ἐσωτερικοῦ, περιβαλλομένη ὑπὸ κατοικιῶν καὶ ἀμπελώνων [1]. Ὁ Ἄπρως ἦτο ἀρχικῶς ἕδρα ἐπισκόπου, τελοῦντος ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας, ἀκολούθως προήχθη εἰς ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τέλος, πρὸ τοῦ 1171, εἰς μητρόπολιν [2]. Ἐσώθη μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἰς ἄδηλον ἀρχιερέα Ἄπρων καὶ ραίκτορα [3]. Ἡ πόλις ταυτίζεται πρὸς τὴν Neapolis ἢ la cité de Naples τῶν δυτικῶν ἱστορικῶν τῶν Σταυροφοριῶν [4]. Οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ κατεπανίκιον Ἄκρους ἢ Ἄκρου, τοῦ ὁποίου τὸ κέντρον εὑρίσκετο ἐν Ἱερισσῷ [5].

Τρίτον θρακικὸν πόλισμα μνημονεύεται ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἄπρω καὶ τῆς Γαρέλλης: τὸ Πάμφιλον ἢ Πάμφυλον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς Partitio Romaniæ ὡς πόλις (civitas) [6]. Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸ Πάμφιλον περιελάμβανε τὴν *κάτω πόλιν* καὶ τὴν *ἀκρόπολιν* [7], ἀπὸ δὲ τοῦ Η' αἰῶνος ἦτο ἕδρα ἐπισκοπῆς, τεταγμένης ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας [8]. Ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρέχουν Ἕλληνες καὶ δυτικοὶ ἱστορικοί, ἰδιαίτατα ὁ Βιλλεαρδουῖνος, προκύπτει ὅτι τὸ θρακικὸν τοῦτο πόλισμα ἔκειτο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Ραιδεστόν, καὶ δὴ πρὸ τῆς Χαριουπόλεως [9]. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς, ὑπήγετο εἰς τὸ θέμα Μακεδονίας [10].

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ Παμφίλου ἔκειτο ἡ ἐπίσκεψις Κούλη [11]. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Πετσενέγγων, μνημονεύει τὸ *τοῦ Κούλη πολίχνιον* καὶ τὸν *τοῦ Κούλη ρύακα*: «ὁρῶντες δὲ τοὺς περὶ τὰς κωμοπόλεις τῶν παρακειμένων χωρῶν πρὸς τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια συνελαυνομένους διὰ πτοίαν πολλήν, ἀπάραντες τοῦ οὑτωσὶ καλουμένου Παμφύλου τόπου, καταλαμβάνουσι τὸ τοῦ Κούλη πολίχνιον τὸ ἅπαν συνεπαγό-

[1] Παρὰ Tafel, Constantinus Porphyrogenitus, σελ. 33.

[2] Β. Στεφανίδου, Ὁ μητροπολίτης Ἄπρος ἢ ὁ μητροπολίτης Ἄπρω; Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 4 (1927), σελ. 265 - 266. Β. Μυστακίδου, Μητρόπολις Ἄπρω καὶ μητροπολίτης Ἄπρω, Θρᾳκικά, τόμ. 2 (1929), σελ. 39 κἑ. 'Α. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 83 - 85.

[3] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 116.

[4] Πρβλ. E. Faral, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Βιλλεαρδουίνου, τόμ. Β', σελ. 201, σημ. 3.

[5] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 361, σημ. 2.

[6] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 480.

[7] Ἰωάννης Καντακουζηνός, τόμ. Β', σελ. 187.

[8] 'Α. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 153 - 154.

[9] E. Faral, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Βιλλεαρδουίνου, τόμ. Β', σελ. 179, σημ. 2.

[10] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 393 - 394.

[11] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 480.

μενοι στράτευμα» [1]. Ἐκ τῆς ὅλης ἐκθέσεως τῆς Κομνηνῆς προκύπτει ὅτι ἡ ἐπίσκεψις Κούλη ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παμφίλου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περιοχὴν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ τὸ casale Chortocopli, ἤτοι τὸ προάστιον τοῦ Χορτοκοπείου [2]. Ὁ τόπος εἶναι γνωστὸς ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ casal qui Cortacople est appellez, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι χρησιμοποιεῖ τὸν αὐτὸν ὅρον casale, τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς διανομῆς [3]. Τὸ Χορτοκοπεῖον ἢ Χορτοκόπιον ἔκειτο ἐπί τινος κοινοῦ σημείου τῶν ὁδῶν, τῶν ἀγουσῶν ἀφ' ἑνὸς ἐκ Καλλιπόλεως εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ Κυψέλων εἰς Ραιδεστόν, πιθανώτατα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἄπρω [4]. Τὸ τοπωνύμιον Χορτοκοπεῖον ἢ Χορτοκόπιον εὑρίσκομεν μνημονευόμενον ἐν ἁγιορειτικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1044 ἢ 1059 [5].

Ἀφοῦ μνημονεύσωμεν τὴν Τζουρουλὸν καὶ τὴν Θεοδωρούπολιν, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω [6] ὁ προσήκων λόγος, ἀφοῦ παραδράμωμεν τὰς πόλεις (civitates) Βουλγαρόφυγον, Μεσσήνην καὶ Ἀρκαδιούπολιν, τὰς ὁποίας τὸ ἡμέτερον περὶ διανομῆς ἔγγραφον ἀναγράφει πρώτας μεταξὺ τῶν κτήσεων τοῦ πρώτου κλήρου τοῦ δουκὸς καὶ τῆς Κοινότητος Βενετίας [7] καὶ τῶν ὁποίων ἠρευνήθη ἤδη ἡ ἐν τῇ ἐπαρχιακῇ διοικήσει καθ' ὅλου θέσις [8], θὰ προχωρήσωμεν πρὸς τὴν Βιζύην. Αὕτη ἀναφέρεται ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὡς ἁπλῆ πόλις (civitas) [9]. Ἀπὸ τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς ἐνταῦθα διοικητικῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους, ἡ Βιζύη, ἐπισημοτάτη θρακικὴ πόλις καὶ ἕδρα παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς περιφερείας [10], παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Πράγματι κατὰ τὸν Η' καὶ Θ' αἰῶνα, αὕτη ἀπετέλεσεν ἰδίαν διοικητικὴν καὶ στρατιωτικὴν μονάδα ὑπὸ *τουρμάρχην*. Ἐσώθη μολυβδόβουλλον τῶν χρόνων τούτων, ἀνῆκον εἴς τινα Σταυράκιον, βασιλικὸν σπαθάριον καὶ τουρμάρχην Βιζύης [11]. Ἁγιολογικὸν κείμενον, μεταγενέστερον τοῦ μολυβδοβούλλου, ὁ Βίος τῆς

[1] Ἄννα ἡ Κομνηνή, Ζ', 1, τόμ. Α', σελ. 227 - 228.

[2] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 466.

[3] Villehardouin, 381 - 382, τόμ. Β', σελ. 189 κἑ.

[4] Πρβλ. E. Faral, Αὐτόθι, σελ. 190, σημ. 1.

[5] Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σελ. 178. Τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο κατὰ τὴν χερσόνησον Παλλήνης.

[6] Ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 54 [83].

[7] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 464.

[8] Ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 54 - 55 [83 - 84].

[9] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 474.

[10] 'Α. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 90 κἑ. Πρβλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολ. καὶ Δυτ. Θρᾴκης, Θρᾳκικά, τόμ. 6 (1935), σελ. 53 κἑ.

[11] Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ Μολυβδόβουλλα, σελ. 11, ἀρ. 31.

Ἁγίας Μαρίας τῆς νέας, μεταστάσης εἰς Κύριον περὶ τὸ ἔτος 902 [1], μνημονεύει τὸν δρουγγάριον Νικηφόρον, προαχθέντα εἰς τουρμάρχην Βιζύης πιθανῶς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βουλγαροφύγου (896) [2]. Ἡ παρουσία τῶν ἀρχόντων τούτων ἔχει προφανῶς σχέσιν πρὸς τὴν ἄμυναν τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Συμεὼν (927) εὑρέθη ἐκτεθειμένη εἰς τὰς βουλγαρικὰς ἐπιδρομάς. Τὸ μνημονευθὲν ἁγιολογικὸν κείμενον εἶναι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης σημαντικὴ πηγή [3].

Ἐρχόμεθα ἀκολούθως εἰς τὴν ἐπίσκεψιν Γεένης (pertinentia Gehenna) [4]. Περὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ὁ Tafel γράφει [5]: forma mirifica. Ganos malimus? sed hoc ipsum supra habuimus. An Daonium?. Οὔτε περὶ τοῦ Γάνου πρόκειται, ἀφοῦ οὗτος, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς, ἀναφέρεται ἀλλαχοῦ, οὔτε καὶ περὶ τοῦ Δαονίου. Ὡς ἤδη διέγνωσεν ὁ Θεόδωρος Menke, ἡ Γέενα τοῦ ἐγγράφου πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν νεωτέραν Γένναν [6], ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὸν καζᾶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν [7]. Ὁμώνυμον χωρίον εὑρίσκομεν ἀναγραφόμενον ἐν ἐγγράφοις τοῦ Ἁγίου Ὄρους [8].

Ἔτι βορειότερον ἔκειτο ἡ ἐπίσκεψις τῆς Μικρᾶς καὶ τῆς Μεγάλης Βρύσεως [9]. Ὡς παρετήρησεν ὁ Tafel, ἐπισκοπὴ Βρύσεως, ἀνήκουσα εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀδριανουπόλεως, ἀναφέρεται ἐν τοῖς Νέοις Τακτικοῖς [10]. Ἀκολούθως εἰσάγεται ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐγγράφῳ διάκρισις τῆς Μικρᾶς καὶ τῆς Μεγάλης Βρύσεως, ἐκκλησιαστικὰ δὲ ἔγγραφα ὁμιλοῦν περὶ ἐπισκοπῆς τῆς Μεγάλης Βρύσεως καὶ ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Μικρᾶς Βρύσεως [11]. Διένεξις μεταξὺ ἀρχιερέων τῶν δύο τούτων περιφερειῶν ἀνήχθη ἐνώπιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπὶ πατριάρχου Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργη (1157 – 1170) [12]. Βιβλιογραφικὸν

[1] Cy. Moravcsik, Byzantinoturcica, τόμ. Α', σελ. 359.
[2] Fr. Dvornik, Quelques données sur les Slaves extraites du tome IV Novembris des «Acta Sanctorum», Byzantinoslavica, τόμ. 1 (1929), σελ. 40.
[3] Αὐτόθι, σελ. 39 - 43.
[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 480.
[5] Αὐτόθι, σημ. 4.
[6] Th. Menke, Erlaüterunde Vorbemerkungen zur Spruner - Menke Hand - Atlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit, σελ. 40. Ἀ. Χρηστίδου, Γέννα, Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. 2 (1935 - 1936), σελ. 119 κέ.
[7] Γ. Λαμπουσιάδου, Ὁδοιπορικόν, Θρακικά, τόμ. 10 (1938), σελ. 254.
[8] Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω, Ἑλληνικά, τόμ. 2 (1929), σελ. 352 καὶ 377.
[9] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 480.
[10] Georgius Cyprius, ἔκδ. H. Gelzer, σελ. 80, ἀρ. 1718.
[11] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 95 κέ.
[12] V. Grumel, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, τόμ. Α', τεῦχος 3 (1947), σελ. 137, ἀρ. 1098.

σημείωμα κώδικος τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου τοῦ ἔτους 1169 μνημονεύει τὸν ταβουλλάριον καὶ κληρικὸν τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς πόλεως Μικρᾶς Βρύσεως τὸν Ψελλόν, «ἀνοικοδομήσαντα» ἐξ ἐπιταγῆς Γερασίμου μοναχοῦ, καθηγουμένου τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἐν μάρτυσι περιωνύμου Θεοδώρου τοῦ Κλεισουριώτου, τὸ χειρόγραφον τοῦτο [1].

4. Ἡ Θρᾳκικὴ Χερσόνησος καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Προποντίδος. Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐγράφετο τὸ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ἡ θρᾳκικὴ Χερσόνησος ἀπετέλει εἰσέτι ἰδίαν διοικητικὴν περιφέρειαν [2]. Ἐν τῇ Partitio Romaniæ ἡ περιοχὴ αὕτη, ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ Θρᾴκη, παρίσταται διεσπασμένη εἰς ἐπισκέψεις, πόλεις καὶ ἄλλας ἐλάσσονας περιφερείας.

Ἀπώταται πασῶν τῶν διοικητικῶν τούτων περιφερειῶν ἦσαν αἱ ἐπισκέψεις Μαδύτου καὶ Καλλιπόλεως [3]. Καὶ ἡ Μάδυτος καὶ ἡ Καλλίπολις φέρονται ἐνωρίτατα ὡς ἐπισκοπαί, τεταγμέναι ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας [4]. Ἐσώθη μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἰς τὸν μητροπολίτην Μαδύτων Νικηφόρον [5]. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν Καλλιπόλεως τὸ ἔγγραφον περιέχει τὰ τοπωνύμια Lazu et Lactu. Δὲν εἶναι σαφές, ἐὰν οἱ διὰ τούτων δηλούμενοι τόποι ἀνῆκον εἰς τὴν εἰρημένην ἐπίσκεψιν ἢ ἐὰν ἀπετέλουν ἰδίαν περιφέρειαν. Πάντως τὸ χωρίον νοσεῖ προφανῶς, καθ' ἃ δὲ σημειοῖ καὶ ὁ Tafel, τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα ἐν τῇ μεσαιωνικῇ γεωγραφίᾳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν [6]. Ἴσως ὑπ' αὐτὰ λανθάνει ἡ τοπωνυμία *Λίζηκος*, ὑπὸ τὴν ὁποίαν φέρεται ἐπισκοπή, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας [7].

Μνημονεύεται ἀκολούθως ἡ Pertinentia de Muntimanis et Sigopotamo, cum omnibus, quæ sub istis [8]. Περὶ τοῦ πρώτου τῶν ὀνομάτων

[1] Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Α', σελ. 279. Πρβλ. Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 95 - 96.
[2] Πρβλ. ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 55 - 56 [84 - 85].
[3] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 467 - 468 καὶ 483.
[4] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 122 κέ., 129 κέ.
[5] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 115. Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων Μαδύτου βλ. Ch. Picard - A. J. Reinach, Voyage dans la Chersonèse et aux îles de la mer de Thrace, Bulletin de Correspondance Hellénique, τόμ. 36 (1912), σελ. 305 κέ.
[6] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 468, σημ. 2.
[7] Georgius Cyprius, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 63, ἀρ. 1274. Πρβλ. Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 129.
[8] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 468.

τούτων ὁ αὐτὸς Tafel παρατηρεῖ : «locus nobis incognitus, scriptione, ut patet, corrupta»[1]. Τὰ χειρόγραφα παρέχουν τὰς γραφάς : De Muntemanis, De Muntimanis, Demum Temanis καὶ Munciakianis, οὐδεμία ὅμως αὐτῶν βοηθεῖ ἡμᾶς διὰ τὴν γεωγραφικὴν ἀναγνώρισιν. Σημειοῦμεν ἁπλῶς ὅτι ἡ κατάληξις τῆς τελευταίας (Munciakianis) φαίνεται παραδίδουσα ἀκραιφνέστερον βυζαντινὸν τύπον. Τοὐναντίον, εἶναι γνωστὸς ὁ Σιγὸς ποταμός, ρέων κατὰ τὴν θρᾳκικὴν Χερσόνησον, παρὰ τὴν Μάδυτον καὶ τὴν Σηστόν[2].

Κατὰ τὴν αὐτὴν περιοχὴν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἐλάσσονές τινες περιφέρειαι καὶ ἄσημα πολίσματα. Μεταξὺ τούτων καταλέγομεν πρῶτον τὴν ἐπίσκεψιν Ὑαλοκαστελλίου[3]. Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, ὅστις ποιεῖται μνείαν τοῦ τοπωνυμίου, προκύπτει ὅτι τὸ Ὑαλοκαστέλλιον ἔκειτο παρὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν τοῦ Ἑλλησπόντου, κατά τινα χῶρον ἐπιτηδείως ἔχοντα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας[4]. Ἀναγράφονται περαιτέρω ἡ Pertinentia Galanatom καὶ τὸ Molinoto[5]. Διὰ τὸ τελευταῖον οἱ κώδικες παρέχουν ἐπίσης τὰς γραφὰς Molivoto καὶ Molivoro. Ἡ πρώτη εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ὑγιεστέρα, διότι ὑπ' αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ θρᾳκικὸν Μελίβοτον. Τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ Χωνιάτου, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ναυτικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κοντοστεφάνου ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου (1169), προσδιορίζει τὴν θέσιν τοῦ Μελιβότου : «μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κοντοστέφανος ἔξεισιν (ἦγε δὲ τότε ὀγδόην μὴν ὁ Ἰούλιος), καὶ δὴ πρὸς τὸ Μελίβοτον καταχθεὶς καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐκεῖσε ἀφιγμένου θεατοῦ τοῦ στόλου τὰ πρὸς τὸ ἔργον ὑφηγηθείς, μετὰ δύο ἡμέρας ἀνάγεται καὶ κατάγεται εἰς τὰ Κοῖλα, ταῦτα δὴ τὰ περὶ Σηστόν τε καὶ Ἄβυδον»[6]. Κατὰ ταῦτα, τὸ Μελίβοτον πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ πρὸ τῆς πόλεως Κοῖλα, ἡ ὁποία ἔκειτο οὐχὶ μακρὰν τῆς Σηστοῦ καὶ τῆς Μαδύτου[7]. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ τοπωνύμιον Galanatom, τοῦτο παραδίδεται καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους Galavotom, Galavaton καὶ Gavalatori. Ὁ τελευταῖος ἐβοήθησεν ἡμᾶς νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ

---

[1] Αὐτόθι, σημ. 3.

[2] Αὐτόθι, σημ. 4.

[3] Αὐτόθι, σελ. 484.

[4] Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 360.

[5] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 484.

[6] Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 209. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 539.

[7] Περὶ τῶν Κοίλων ἢ τῆς Κοιλανῶν πόλεως, ὡς ἀναφέρεται ἐν ἐπιγραφῇ, βλ. A. Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace, σελ. 66. Ch. Picard-A. J. Reinach, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 285 κἑ.

ὄνομα τοῦ μεσαιωνικοῦ συνοικισμοῦ διετηρήθη εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Γαλατάρια τοῦ καζᾶ τῆς Καλλιπόλεως[1].

Χωροῦντες περαιτέρω, θὰ μνημονεύσωσμεν τὴν ἐπίσκεψιν Βραγχιαλίου[2] καὶ τὰ προάστια τῦν Ραουλάτων καὶ τοῦ Ἑξαμιλίου[3]. Τὸ ὄνομα τοῦ Βραγχιαλίου μαρτυρεῖται ὑπὸ Βυζαντινῶν καὶ Λατίνων συγγραφέων[4]. Ἀνωτέρω ἀπεκρούσαμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ Tafel, ἀντικαταστήσαντος ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἀλεξίου Γ' τὸ ὄνομα τῆς Ἀγχιάλου διὰ τοῦ ἡμετέρου Βραγχιαλίου[5]. Τὸ Ἑξαμίλιον ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαίαν Λυσιμάχειαν, μνημονεύεται δὲ πολλάκις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν[6]. Ἦτο ἕδρα ἐπισκοπῆς, ὑπαγομένης ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας[7]. Μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' ἢ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀνῆκεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἑξαμιλίου Στυλιανόν[8]. Κατὰ χώραν εὑρέθησαν ἀρχαῖαι καὶ παλαιοχριστιανικαὶ ἐπιγραφαί[9]. Περὶ τοῦ προαστίου τῶν Ραουλάτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Τὸ ὄνομα ἔχει προφανῶς σχέσιν πρὸς τὴν γνωστὴν βυζαντινὴν οἰκογένειαν τῶν Ραούλ[10].

Ἐν συνεχείᾳ ἤρχοντο ἡ ἐπίσκεψις Περιστάσεως[11], τὰ casalia Chotriki, Kerasea, Miriofitum[12] καὶ ἡ ἐπίσκεψις Γάνου[13]. Ἡ μεσαιωνικὴ Περίστασις ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαίαν Τηρίστασιν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα μνημονεύεται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἱστορικοῖς[14]. Ἡ Περίστασις ὁμοῦ μετὰ τοῦ Μυριοφύτου ἀπετέλεσαν τὴν ἐπισκοπὴν Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως[15]. Τὸ Μυριόφυτον τοῦτο ἀναφέρεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐγγράφῳ ὡς προάστιον, ὡς προάστια δὲ χαρακτηρίζονται ὡσαύτως οἱ τόποι Chotriki καὶ Kerasea. Ἡ Κερασέα

---

[1] Στ. Β. Ψάλτη, Ἡ Θρᾴκη καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ στοιχείου (Ἀθῆναι, 1919), σελ. 160 - 161.

[2] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 467.

[3] Αὐτόθι, σελ. 467.

[4] Αὐτόθι, σελ. 269, σημ. 4.

[5] Πρβλ. ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 58 - 59 [87 - 88].

[6] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 467, σημ. 4.

[7] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 111.

[8] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 116.

[9] A. Dumont, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 49 κἑ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Θρᾴκης, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπή, παράρτημα τοῦ 17 τόμου (1886), σελ. 103 κἑ.

[10] Περὶ αὐτῆς βλ. Ἀντ. Χατζῆ, Οἱ Ραούλ, Ράλ, Ράλαι, Kirchain 1909. Β. Ἀ. Μυστακίδου, Οἱ Ράλ(λ)αι, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 5 (1928), σελ. 257 κἑ.

[11] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 467.

[12] Αὐτόθι, σελ. 466.

[13] Αὐτόθι, σελ. 466.

[14] Αὐτόθι, σελ. 467, σημ. 1.

[15] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 147 - 148.

πρέπει ἀδιστάκτως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ὁμώνυμον νεώτερον πόλισμα τοῦ καζᾶ Μυριοφύτου [1], δυσχερέστερος ὅμως ἀποβαίνει ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς τοῦ τοπωνυμίου Chotriki. Τὰ χειρόγραφα παρέχουν καὶ ἄλλας γραφάς: Cotriki, Kotrichi. Coltrihi, Corici. Ὁ Tafel ὁμολογεῖ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ προτείνῃ ἀναγνώρισίν τινα [2], συνομολογοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς. Διὰ νὰ διευκολύνωμεν ἐνδεχομένως τοὺς μεταγενεστέρους ἐρευνητάς, σημειοῦμεν ἁπλῶς ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἔκειτο ἡ παράλιος πολίχνη Χώρα, ἥτις ἑνωθεῖσα μετὰ τοῦ Γάνου ἀπετέλεσαν ἑνιαίαν ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν. Ἴσως ὑπὸ τὸ τοπωνύμιον τοῦ ἐγγράφου, δεινῶς διεστρεβλωμένον, λανθάνει τῆς πολίχνης ταύτης τὸ ὄνομα. Σημειοῦμεν ἐπίσης ὅτι ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Δημητρίου Κυδώνη ἀναγινώσκομεν τὸ ὄνομα τοῦ Χορτιάτου [3].

Ἡ Γάνος ἢ ὁ Γάνος, ὅστις ἦτο τὸ κέντρον τῆς ὁμωνύμου ἐπισκέψεως, πολλάκις ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ὡς καὶ τὰ «ὄρη τοῦ Γάνου» [4], ὅπου εἶχεν ἱδρυθῇ διάσημος μοναχικὴ πολιτεία. Ἐπ' ἐσχάτων ἐξεδόθη μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἰς τὸν *πρῶτον* τοῦ Γάνου [5], μνημονεύεται δὲ καὶ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὁ *προκαθήμενος* Γάνους ὁ Κεκοχλημένος [6]. Τὸ θρᾳκικὸν τοῦτο πόλισμα ἀπετέλεσεν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ εἶτα μητρόπολιν, ἀπὸ δὲ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος φέρεται ἡνωμένον μετὰ τῆς Χώρας [7].

Ἀκολούθως ἡ Partitio Romaniæ καταλέγει τὴν ἐπίσκεψιν Χαλκίδος μετὰ τῶν πόλεων Ραιδεστοῦ καὶ Πανίδου καὶ μετὰ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὰς ὑποκειμένων [8]. Ἡ Χαλκὶς ἔκειτο παρὰ τὰς Μέτρας καὶ εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς ὁμωνύμου ἐπισκοπῆς, ἡ ὁποία ὑπήγετο ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας [9]. Αἱ μετ' αὐτῆς ἀναγραφόμεναι δύο πόλεις, ἡ Ραιδεστὸς καὶ τὸ Πάνι-

[1] Σ τ. Β. Ψ ά λ τ η, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 150 κέ.

[2] T a f e l καὶ T h o m a s, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 466 - 467, σημ. 4.

[3] G. G a m m e l l i, Démétrius Cydonès Correspondance, σελ. 108.

[4] T a f e l καὶ T h o m a s, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 466, σημ. 2.

[5] V. L a u r e n t, La Collection C. Orghidan, σελ. 200, ἀρ. 392. Καὶ ἄλλα μολυβδόβουλλα βλ. παρὰ G. S c h l u m b e r g e r, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 118. Πρβλ. Κ. Κ ω ν σ τ α ν τ ο π ο ύ λ ο υ, Χρονολογήσεις Βυζαντιακῶν μολυβδοβούλλων τῆς Θρᾴκης, Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. 3 (1936 - 1937), σελ. 207. Πρός τινα πρῶτον τοῦ Γάνου ἀπευθύνεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Τορνίκη: Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 13 (1916), σελ. 8.

[6] K. K r u m b a c h e r, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἑλλ. μετ., τόμ. Β', σελ. 154.

[7] Ἀ. Σ τ α μ ο ύ λ η, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 98 κέ.

[8] T a f e l καὶ T h o m a s, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 465.

[9] Μ. Σ α ρ α ν τ ῆ, Περὶ τῆς ἐν Θρᾴκῃ Χαλκίδος, Μεσαιωνικὰ Γράμματα, τόμ. 2 (1935), σελ. 156 - 170. Ἀ. Σ τ α μ ο ύ λ η, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 185. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ R. J a n i n, ἐν Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques, τόμ. ΙΒ' (1951), σελ. 278.

δον, εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἀστικῶν κέντρων τῆς παραλίου Θρᾴκης.

Ἡ Ραιδεστὸς ἱδρύθη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Βισάνθης [1]. Τὴν ἰδιαιτέραν ἀκμήν της ὀφείλει εἰς τὴν ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ἐξῆρεν ἤδη ὁ Προκόπιος: «Ἡρακλείας δὲ ἄποθεν ἡμέρας ὁδόν, λέγει, χωρίον ἐπιθαλασσίδιον ἦν, Ραιδεστὸς ὄνομα, παράπλου μὲν ἐφ' Ἑλλησπόντου καλῶς κείμενον, εὐλίμενον δὲ καὶ τῇ κατὰ θάλασσαν ἐργασίᾳ ἐπιτηδείως ἔχον τοῖς ἐπ' ἐμπορίᾳ ναυτιλλομένοις καταίρειν τε καὶ ἀποφορτίζεσθαι προσηνῶς μάλιστα καὶ αὖ πάλιν ἀνάγεσθαι οὐδενὶ πόνῳ ἐμπλησαμένους τοῦ γόμου τὰ πλοῖα» [2]. Ὁ Edrisi ἐπαινεῖ τὴν χαιρίεσσαν τοποθεσίαν, ἐφ' ἧς ἦτο ἱδρυμένη ἡ πόλις, καὶ τοὺς περιβάλλοντας αὐτὴν ἀμπελῶνας [3]. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης ἐξ ἄλλου καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ του ἔργῳ καὶ ἐν τῇ Διατάξει, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκε τῷ 1077 ὑπὲρ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συσταθέντος Πτωχοτροφείου, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ *κάστρου Ραιδεστοῦ* καὶ παρέχει πληροφορίας τινάς, χρησίμους διὰ τὴν τοπογραφίαν αὐτοῦ [4].

Ἡ Ραιδεστὸς ἦτο σημαντικὸν κέντρον ἐμπορίας τοῦ σίτου. Ἀναφερόμενος εἰς τὰ μέτρα μονοπωλήσεως, τὰ ὁποῖα ἔλαβε κατὰ τὰ ἔτη 1073 - 1074 ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου Νικηφόρος, σύμβουλος τοῦ Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Δούκα, ὁ Ἀτταλειάτης γράφει: «... ἐν τῷ κάστρῳ τῇ Ραιδεστῷ κατάγουσιν ἅμαξαι τὸν σῖτον πολλαὶ καὶ διαπιπράσκουσι διασκεδαννύμεναι εἴς τε τὰ τῶν μοναστηρίων ξενοδοχεῖα καὶ κατατόπια καὶ αὐτῆς τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ πολλῶν ἐγχωρίων καὶ ἄνετον ποιοῦνται τὴν πρᾶσιν πρὸς τὸν βουλόμενον καὶ ἀκώλυτον, καὶ οὕτως ὁδεύει διὰ πάντων τὸ ἀγαθὸν τῆς εὐθηνίας» [5]. Τὰς μεθόδους ταύτας κατήργησεν ὁ Νικηφόρος, ἱδρύσας δημοσίαν ἀποθήκην, *φούνδακα*: «οὐ γάρ, ὥσπερ τὸ πρότερον ἦν, ὁ βουλόμενος ἐξωνεῖτο τὸν σῖτον καὶ μετὰ τοῦ πωλοῦντος συνήλλαττε, καὶ εἴ περ μὴ ἐν τῷδε τῷ κατατοπίῳ ἠρέσκετο, μετέβαινεν εἰς τὸ ἄλλο καὶ αὖθις εἰς ἕτερον, καὶ ἀπὸ τῶν ἁμαξῶν ἡ πρᾶσις ἐγίνετο· ἀλλ' εἰσερχόμενα τὰ γεώργια ἐν τῇ τοῦ φούνδακος εἱρκτῇ σιτώνας εἶχον ἐνοίκους τοῦ φούνδακος καὶ σιτοκαπήλους πολλούς, καὶ οὗτοι προαρπάζοντες τὸν σῖτον ἐξωνοῦντο καὶ ἀπετίθουν καὶ διηγωνίζοντο κερδαίνειν ἐπὶ τῷ νομίσματι νομίσματα τρία. Ἠγόραζε δὲ ἀπὸ τῶν ἁμαξῶν οὐδείς, οὔτε ναυτικὸς εἰσάγων αὐτὸν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, οὔτε ἀστικός, οὔτε ἄγροικος, οὔτε ἄλλος οὐδείς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σιτοκαπήλων τοῦ φούνδακος ἡ πρᾶσις προέβαινεν, ὡς ἐκεῖνοι ἐβούλοντο καὶ ὁ προκαθήμενος αὐτῶν

[1] Oberhummer, Bisanthe, Pauly - Wissowa, Real Encycl., τόμ. Γ', 1, στ. 500 - 501.

[2] Π ρ ο κ ο π ί ο υ, Περὶ κτισμάτων, Δ', 9 (Haury, τόμ. Γ', 2, σελ. 139).

[3] Παρὰ T a f e l, Constantinus Porphyrogenitus, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 37.

[4] Μ ι χ α ὴ λ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ, Ἱστορία, σελ. 201 (Bonn). Ἡ Διάταξις παρὰ M i k l o s i c h καὶ M ü l l e r, Acta et Diplomata græca, τόμ. Ε', σελ. 293 κέ.

[5] Μ ι χ α ὴ λ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ, Ἱστορία, σελ. 201 - 202.

λυμεὼν *φουνδακάριος*, ὃς καινοτομῶν τοὺς τὸν σῖτον καταβιβάζοντας καὶ σῖτον ἐκ τούτων κακῶς ἀφαιρούμενος καὶ βαρείας ἀπαιτήσεις ὑπὲρ τῶν τοπιατικῶν εἰσπραττόμενος, ἠνάγκαζε τὴν πρᾶσιν διὰ τὸ καινοτομεῖσθαι πολυειδῶς ἐνδεεστέραν ποιεῖν» [1]. Μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων ἡ Ραιδεστὸς διετήρησε τὴν οἰκονομικήν της ἀκμήν. Τὴν οἰκονομικὴν σημασίαν τῆς πόλεως δεικνύουν ὡσαύτως καὶ τὰ σφραγιστικὰ μνημεῖα. Οὕτω μολυβδόβουλλον τοῦ ἔτους 967/968, εὑρεθὲν κατὰ τόπον, ἀναφέρεται εἰς τὰ «βασιλικὰ κομμέρκια τῆς Θρᾴκης» [2], τελευταίως δὲ ἐδημοσιεύθη μολυβδόβουλλον τοῦ Θ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἴς τινα Γεώργιον, βασιλικὸν κανδιδᾶτον καὶ διοικητὴν Ραιδεστοῦ [3].

Ὁ τύπος *Πάνιδον*, ὑφ' ὃν φέρεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐγγράφῳ ἡ πόλις τοῦ Πανίου, μνημονεύεται ἐπανειλημμένως καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις ἱστορικοῖς τῶν Σταυροφοριῶν [4]. Οὕτω ὁ Foucher de Chartres χρησιμοποιεῖ τὸν τύπον Panadox [5], ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος γράφει Panedor [6]. Ἴσως τὸ ὄνομα Πάνιδον πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ἐν μονογράμματι, χαραχθέντι ἐπὶ χαλκίνης σφραγῖδος [7]. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐπιγραφικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα μαρτυροῦν ὅτι ἀπὸ τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος συνέχεια εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ Πανίου [8]. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον εἶναι τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα Ἰωάννου τινὸς *πραγματευτοῦ* ἐκ κώμης Μαγζάρθων [9]. Κατὰ τοὺς πρωΐμους βυζαντινοὺς χρόνους οἱ *πραγματευταί*, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς παλαιοτέρους negociatores, ἦσαν λειτουργοὶ προσηλωμένοι εἰς τὰ κτήματα τοῦ στέμματος [10], ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης τὸ ἐπιγραφικὸν τοῦτο μνημεῖον εἶναι διδακτικόν. Ἐκ τῶν σφραγιστικῶν μνημείων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Πανίου, μνημονεύομεν ἐνταῦθα τρία τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνήκοντα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Πανίου Θεόδωρον, εἰς τὸν ποιμένα Πανίου Νικηφόρον καὶ εἰς τὸν ποιμένα Πανίου Ἰωάννην [11]. Ἀξιολογώτερον ὅμως πάντων εἶναι τὸ μολυβδόβουλλον

[1] Αὐτόθι, σελ. 202 - 203. Πρβλ. G. Bratianu, Études Byzantines d'histoire économique et sociale, σελ. 142 κἑ.
[2] Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 82.
[3] V. Laurent, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 140, ἀρ. 260.
[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 466, σημ. 4.
[5] Παρὰ P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale, σελ. 171.
[6] Villehardouin, § 417, τόμ. Β', σελ. 230.
[7] Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 81.
[8] Αὐτόθι, σελ. 87 κἑ. A. Dumont, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 45 κἑ. Πρβλ. Ν. Ἀ. Βέη, Zur einer byzantinischen Inschrift aus Panion vom Jahre 882, Rhein. Museum, τόμ. 71 (1916), σελ. 285 κἑ.
[9] Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 94.
[10] G. Millet, Ἔνθ' ἀνωτ., Byz. Zeitschrift, τόμ. 30 (1929 - 1930), σελ. 437.
[11] Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ Μολυβδόβουλλα, σελ. 285, ἀρ.

τοῦ Ι' αἰῶνος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν *ἄρχοντα* Πανίου Μιχαήλ [1]. Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης πληροφορούμεθα ὅτι ἡ θρᾳκικὴ πόλις διῳκεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ ἰδίου λειτουργοῦ, τοῦ *ἄρχοντος*, τὸν ὁποῖον εἴδομεν ἀσκοῦντα διοικητικὰ καθήκοντα καὶ εἰς ἄλλας πόλεις καὶ περιφερείας τοῦ Κράτους [2].

Τὸ ἔγγραφον τῆς διανομῆς ἀναφέρει καὶ τρίτην [3] σημαντικὴν πόλιν τῆς Προποντίδος, τὴν Ἡράκλειαν (civitas Heracleæ) [4]. Ἔκειτο αὕτη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς πάλαι ἀνθούσης ἑλληνικῆς πόλεως Περίνθου [5], τὴν ὁποίαν διεδέχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος [6]. Καὶ τὰ ἐκ Περίνθου - Ἡρακλείας ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα εἶναι ἀξιολογώτατα, μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως καὶ περὶ τῆς ἀδιασπάστου συνεχείας τοῦ ἐν αὐτῇ βίου [7]. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἡ Ἡράκλεια ἦτο πυκνῶς κατῳκημένη καὶ ἐμπορικωτάτη, παρέχουσα καταφύγιον εἰς τοὺς στόλους καὶ τοὺς στρατούς [8]. Τὴν ναυτικὴν αὐτῆς σημασίαν ἐξαίρει καὶ ὁ Βιλλεαρδουῖνος, λέγων ὅτι «la cité d'Arecloie», «seoit sor un bon port de mer» [9]. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς, ἡ Ἡράκλεια ὑπῆρξεν ἡ ἐπισημοτάτη τῶν θρᾳκικῶν περιφερειῶν, χρηματίσασα μητρόπολις τῆς ἐπαρχίας Εὐρώπης Θρᾴκης [10].

31α - 31γ. Πρβλ. V. Laurent, Les Bulles métriques dans la Sigillographie byzantine, Ἑλληνικά, τόμ. 5 (1932), σελ. 390, ἀρ. 335 καὶ τόμ. 6 (1933), σελ. 81, ἀρ. 426 - 427.
[1] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 159 - 160.
[2] Βλ. ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 17, σελ. 260 [53] καὶ 270 κἑ. [63 κἑ.], τόμ. 21, σελ. 202 κἑ. [144 κἑ.]. Ἐκ τῶν ἐπ' ἐσχάτων δημοσιευθέντων μολυβδοβούλλων προσθέτομεν ἄδηλον ἄρχοντα Χίου τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ἄδηλον ὡσαύτως ἄρχοντα Θηβῶν τοῦ Ι' ἢ ΙΑ' αἰῶνος: V. Laurent, La Collection C. Orghidan, σελ. 110 - 111 καὶ 127, ἀρ. 204 καὶ 236.
[3] Περιέργως τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον παραλείπει καὶ ἄλλην σημαντικωτάτην καὶ ἀνθοῦσαν πόλιν τῆς Προποντίδος, τὴν Σηλύμβριαν, ἐκτὸς ἐὰν αὕτη λανθάνῃ ὑπό τινα τῶν κακῶς παραδεδομένων τοπωνυμιῶν.
[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 465.
[5] E. Oberhummer, Perinthos, ἐν Pauly - Wissowa - Kroll, Real Encycl., τόμ. ΙΘ' (1937), στ. 802 κἑ.
[6] Αὐτόθι, στ. 810.
[7] G. Seure, Antiquités Thraces de la Propontide, Bulletin de Correspondance Hellénique, τόμ. 36 (1912), σελ. 534 κἑ.
[8] Edrisi, παρὰ Tafel, Constantinus Porphyrogenitus, σελ. 37.
[9] Villehardouin, § 417, τόμ. Β', σελ. 230.
[10] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 112 κἑ. Μητροπολίτου Κορυτσᾶς Εὐλογίου Κουρίλα, Heraclea Sacra, Θρᾳκικά, τόμ. 17 (1942), σελ. 379 κἑ. Τὸ δημοσιευόμενον πρῶτον κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Θρᾳκῶν ἐπὶ τὸν Χριστιανισμόν.

Περαιτέρω ἡ Partitio Romaniæ ἀναγράφει τὰς ἀκολούθους τοπωνυμίας: Icalotichas, cum omnibus, quæ sub ipsa, id est Anafartus, Tinsaccos, Iplagia, Potamia et Aacros, cum omnibus, quæ sub ipsa [1]. Ἅπαντες οἱ τόποι οὗτοι ἔκειντο ἐν τῇ ἀμέσῳ περιοχῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τοῦ πρώτου ὀνόματος ὁ Tafel παρατηρεῖ: «An Megalotichos? Estne locus noster idem cum loco veterum Μακρὸν Τεῖχος Chersonesi thracicæ?... An sermo est de loco Κοῖλα prope Sestum, quem Kalas dicit Benjamin Tudelitanus?» [2]. Ἐξ ἄλλου ὁ κ. Στ. Κυριακίδης ὑποθέτει ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα λανθάνει αὐτὴ ἡ περιφέρεια τῆς θρακικῆς Χερσονήσου [3]. Καθ' ἡμᾶς, τὸ τοπωνύμιον Icalotichas δὲν δηλοῖ οὔτε τὴν Χερσόνησον οὔτε τὰ Κοῖλα [4], ἀλλά, ὡς μετά τινος δισταγμοῦ διέγνωσεν ὁ Tafel, τὸ Μεγάλο Τεῖχος. Τοῦ ὅρου Μέγα Τεῖχος γίνεται χρῆσις ἐν βυζαντιναῖς πηγαῖς πρὸς δήλωσιν τοῦ κυρίου ὀχυρωματικοῦ ἔργου τοῦ Θεοδοσίου [5].

Ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ Τείχους μνημονεύονται καὶ ἄλλαι τοποθεσίαι. Ἡ Πλαγιὰ πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ὁμώνυμον νεώτερον χωρίον τοῦ σαντζακίου Τσαλτάτζας [6]. Ἀγνοοῦμεν ἐὰν σῴζεται τοπωνύμιον Ποταμιά, πάντως vox bene sonat græce, ὡς ἔγραψεν ὁ Tafel [7]. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Anafartus κρύπτονται τὰ νεώτερα Ἀνάφαρτα [8]. Ὑπολείπονται ἑπομένως πρὸς ἀναγνώρισιν τὰ τοπωνύμια Tinsaccos καὶ Aacros. Καὶ περὶ τοῦ πρώτου καὶ περὶ τοῦ δευτέρου ὁ Tafel σημειώνει: locus cum scriptione sua nobis incognitus [9]. Τὸ ὄνομα Aacros παραδίδεται ὑπὸ διαφόρους τύπους ἐν τοῖς χειρογράφοις: Aacros, Acros, Aatios. Οὐδὲν τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς πολισμάτων καὶ χωρίων τῆς περιοχῆς ἔφερεν ὄνομα παρεμφερές. Πρὸς στιγμὴν ἀπεβλέψαμεν εἰς τὰ Ἄθυρα, ἀλλ' ἐν διπλωματικαῖς πηγαῖς, ἀναφερομέναις εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ψυχοσωστρίας, εὕρομεν τοπωνύμιον προσομοιάζον πρὸς τὰς γραφὰς τοῦ περὶ διανομῆς ἡμετέρου ἐγγράφου. Ἐν χρυσοβούλλῳ δηλονότι τοῦ αὐτοκρά-

[1] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 483.
[2] Αὐτόθι, σημ. 2.
[3] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 429, σημ. 2 καὶ 432-433.
[4] Ἐάν τις ἀπέκρουε τὸν ἐνταῦθα προτεινόμενον ταυτισμόν, θὰ ἠδύνατο μᾶλλον νὰ συνάψῃ τὴν γραφὴν Icalotichas πρὸς τὸ τοπωνύμιον *τὰς Καλάς*. Χωρίον τὰς Καλὰς εὑρίσκομεν ἐν χρυσοβούλλῳ Ἰωάννου τοῦ Κανταχουζηνοῦ, περὶ οὗ θὰ γίνῃ καὶ κατωτέρω λόγος: Γέροντος Ἀρκαδίου τοῦ Βατοπεδινοῦ, Γράμματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ψυχοσωτρίας, Byz.-Neugriechische Jahrbücher, τόμ. 13 (1937), σελ. ζ', στ. 63.
[5] R. Janin, Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique (Παρίσιοι, 1950), σελ. 250.
[6] Στ. Β. Ψάλτη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 312.
[7] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 483, σημ. 6.
[8] Th. Menke, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 40.
[9] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 483, σημ. 4 καὶ 7.

τορος Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐκδοθέντι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1349, γίνεται λόγος περὶ «τοῦ ποταμοῦ τοῦ καλουμένου Ἀέρος» [1]. Ἴσως ὁ ποταμὸς οὗτος πρόκειτο ἐν τῷ νοσοῦντι χωρίῳ, ἄλλως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Θρᾴκην τοποθεσία ὁμώνυμος πρὸς τὸ μακεδονικὸν Ἄκρος [2]. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν Tinsaccos, νομίζομεν ὅτι αὕτη πρέπει ἀδιστάκτως νὰ ταυτισθῇ πρὸς «φρούριόν τι Σηλυβρίας ἐγγύς, Σάκκους ὀνομαζόμενον», περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Καντακουζηνός, ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων [3].

5. Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀγαθοπόλεως. Μεταξὺ τῶν ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸν πρῶτον κλῆρον τοῦ Αὐτοκράτορος, ἡ Partitio Romaniæ μνημονεύει τὰ ἐκτεινόμενα ἀπὸ τῆς Χρυσῆς Πύλης, τῆς Πύλης τῶν Βλαχερνῶν καὶ τοῦ Στενοῦ τῆς Δύσεως μέχρι Μηδείας καὶ Ἀγαθοπόλεως: A Porta Aurea et Blachernali et occidendali Steno usque ad Midiam et Agathopoli [4].

Ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων δύο πυλῶν τοῦ χερσαίου τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν Χρυσῆ λεγομένη ἔκειτο πρὸς νότον κατὰ τὴν ὁδόν, τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸ Ἕβδομον, τὸ Ῥήγιον καὶ τὴν Προποντίδα [5]· ἡ Πόρτα τῶν Βλαχερνῶν, Πόρτα τοῦ μονοτείχους τῶν Βλαχερνῶν, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Θεοφάνης [6], εὑρίσκετο εἰς τὴν βορειοτάτην συνοικίαν τῆς πόλεως καὶ ἠνοίγετο ἐπὶ τοῦ τείχους, τοῦ ἀνεγερθέντος τῷ 627 ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου [7].

Διὰ τοῦ ὀνόματος *Στενόν*, δυτικὸν Στενόν, Στενὸν τῆς Δύσεως ἢ *Ἀνάπλους*, οἱ Βυζαντινοὶ ἐδήλουν τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου [8]. Ὁ Θεοφάνης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ *Στενοῦ τοῦ Πόντου* καὶ περὶ τῶν *θρᾳκῴων τοῦ Στενοῦ μερῶν* [9]. Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ οἰκονομικῆς σημασίας τῶν Στενῶν καὶ ἐμνημονεύθησαν μολυβδόβουλλα τοῦ Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνος, ἀνήκοντα εἰς τὸν πρωτοσπαθάριον Ἀρκάδιον καὶ στρατηγὸν Βοσπόρου καὶ εἰς τὸν χαρτουλάριον Χρυσοπόλεως καὶ Βοσπόρου Ἰωάννην [10].

[1] Γέροντος Ἀρκαδίου τοῦ Βατοπεδινοῦ, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. η'. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σελ. 120 κἑ.
[2] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 361, σημ. 2 καὶ 475.
[3] Ἰωάννης Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 136 καὶ 144.
[4] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 473-474.
[5] R. Janin, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 252 κἑ.
[6] Θεοφάνης, τόμ. Α', σελ. 386 (De Boor).
[7] R. Janin, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 267.
[8] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 473, σημ. 7. R. Janin, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 426 καὶ 437.
[9] Θεοφάνης, τόμ. Α', σελ. 367 καὶ 481 (De Boor).
[10] Ἀνωτέρω ΕΕΒΣ, τόμ. 18, σελ. 56 [85].

Κατὰ τοὺς πρωΐμους βυζαντινοὺς χρόνους προΐστατο τῆς περιφερείας ὁ *κόμης τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ Πόντου* ἢ *κόμης τῶν Στενῶν τῆς Ποντικῆς Θαλάσσης*, ἑδρεύων ἐν Ἱερῷ, ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς [1]. Βραδύτερον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐκθέτων «τίνι τρόπῳ γέγονεν τὸ βασιλικὸν δρομώνιον», ἀναφέρει τὰ *πλώιμα τῶν Στενιτῶν* καὶ προσθέτει: «τὸ γὰρ παλαιὸν εἶχεν καὶ τὸ Στενὸν χελάνδια βασιλικοπλώιμα μέχρι τῶν δέκα» [2]. Τελευταίως ἐδημοσιεύθη μολυβδόβουλλον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀνῆκον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, βεστάρχην καὶ στρατηγὸν τοῦ Στενοῦ τὸν Χαψέν [3]. Ἐν χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ ἔτους 1349, μνημονεύεται ἡ Μονὴ Κεγχρίου, διακειμένη «κατὰ τὸ ἐῷον μέρος τοῦ περὶ τὸν Ἀνάπλουν Στενοῦ» [4].

Αἱ δύο ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου θρακικαὶ πόλεις εἶναι γνωσταὶ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὰ καὶ ὡς ἐμπορικὰ κέντρα. Ἡ Μήδεια ἀπετέλει ἐπισκοπὴν ὑποκειμένην εἰς τὴν μητρόπολιν Ἡρακλείας, ἡ δὲ Ἀγαθόπολις, ἐπισκοπὴ καὶ αὕτη ἀρχικῶς, ἀνῆκεν εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀδριανουπόλεως [5]. Μεταξὺ τῶν πόλεων, εἰς ἃς διὰ χρυσοβούλλου τοῦ 1336 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν ἐμπορίαν εἰς τοὺς ἐκ Μονεμβασίας ναυτίλους, περιλαμβάνονται ἡ Μήδεια καὶ ἡ Ἀγαθόπολις [6].

Σημείωσις. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναγραφομένας διοικητικὰς περιφερείας δὲν περιλαμβάνομεν τέσσαρας, τῶν ὁποίων ἡ ἀναγνώρισις δὲν κατέστη δυνατή. Εἶναι δὲ αὗται ἡ Pertinentia Putis et Nicodemi, ἡ Pertinentia Lebuecho, ἡ Pertinentia de Phitoto καὶ ἡ Pertinentia Sirolefki.

Περὶ τῆς τελευταίας τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀπορρίπτοντες ὡς ἀπιθάνους τὰς ὑποθέσεις τοῦ Tafel [7], ὅτι τὸ τοπωνύμιον Ξηρολεύκη, τὸ ὁποῖον φαίνεται λανθάνον ἐν τῷ ἐγγράφῳ, δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστόν. Περὶ τῆς Pertinentia Putis et Nicodemi ὁ Tafel οὐδὲν προτείνει [8]. Τὰ χειρόγραφα παρέχουν ὡσαύτως τὰς γραφάς: Pucis, Piacis, Puti, Pictis

---

[1] J. B. Bury, History of the Later Roman Empire², τόμ. Β' (Λονδῖνον, 1923), σελ. 355, σημ. 5. E. Stein, Histoire du Bas-Empire, τόμ. Β' (Παρίσιοι, 1949), σελ. 442, σημ. 1.

[2] Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, ἔκδ. Moravcsik, κεφ. 51, σελ. 246 καὶ 250.

[3] V. Laurent, La Collection C. Orghidan, σελ. 126, ἀρ. 234.

[4] Γέροντος Ἀρκαδίου τοῦ Βατοπεδινοῦ, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. ζ'. Fr. Dölger, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 124.

[5] Georgius Cyprius, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 63 καὶ 80, ἀρ. 1273 καὶ 1711. Πρβλ. Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65 κἑ., 143 κἑ.

[6] Miklosich καὶ Müller, Acta et Diplomata græca, τόμ. Ε', σελ. 165 κἑ.

[7] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 484, σημ. 5.

[8] Αὐτόθι, σελ. 465, σημ. 5 καὶ 6.

καὶ Nicodimi, Nicomidi, Meodimi. Εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἐρευνητοῦ ἔρχονται τὰ τοπωνύμια *Πύθιον, Ἐμπύθιον* ἀφ' ἑνὸς καὶ *Νικαίας, Νίκης, Νικίτζης* ἀφ' ἑτέρου. Ἡ θρακικὴ Νίκαια, Νίκη καὶ Nequise, κατὰ τὸν Βιλλεαρδουῖνον [1], εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς πόλισμα καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια [2]. Θὰ ἠδύνατό τις ὡσαύτως νὰ ὑποθέσῃ ὅτι πρόκεινται ἐνταῦθα τὰ μικρασιατικὰ τοπωνύμια Νικομήδεια καὶ Πύθια, κατὰ λάθος περιληφθέντα μεταξὺ τῶν θρακικῶν.

Τὴν Pertinentia Lebuecho, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα παραδίδεται καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους Lebuccho, Lebucto καὶ Tetucito, ὁ Tafel ταυτίζει πρὸς τὸν *Ἀκιδοῦκτον* ἢ *Κηδόκτον* (προφανῶς τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ λατινικὸν aquaeductum), χῶρον παρὰ τὴν Ἡράκλειαν, μνημονευόμενον ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν [3]. Ἀντὶ τῆς ἥκιστα πιθανῆς ταύτης ἀναγνωρίσεως, θὰ ἠδύνατό τις νὰ προτείνῃ τὸν συσχετισμὸν τοῦ τοπωνυμίου πρὸς τὸ θρακικὸν *Λεβεδὸς* ἢ *Λέβαδα*, ἕδρας ἐπισκοπῆς τεταγμένης ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Φιλιππουπόλεως [4], ἢ πρὸς τὸ *Λεβούνιον*, ὅπου τῷ 1091 ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐνίκησε τοὺς Πετσενέγγους [5]. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα παρέχονται ἐνταῦθα ὡς ἁπλαῖ ἐνδείξεις.

Τὸ ὄνομα τῆς Pertinentia Phitoto, φέρεται ὑπὸ διαφόρους τύπους: Plitoto, Plithoto, Phitoro. Ὁ Tafel γράφει περὶ αὐτῆς: locus cum scriptione hactenus nobis incognitus [6]. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ τοπωνύμιον τοῦτο περισῴζει τὸ ὄνομα τοῦ θρακικοῦ πολίσματος *Πολύβοτον*. Ὁ Tafel συνάπτει τὸ Πολύβοτον τοῦτο πρὸς τὸ Μελίβοτον, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος [7]. Ἡ γνώμη αὕτη πρέπει ἴσως νὰ ἀναθεωρηθῇ. Καθ' ὅσον, τοὐλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν στοιχείων, τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸ Πολύβοτον ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ρουσίου, ὅπου ἀναφέρεται μετὰ τῶν πόλεων Κισσοῦ καὶ Ἀκονίτου [8], ἐνῷ τὸ Μελίβοτον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς Χερσονήσου.

Σημειώνομεν, τέλος, ὅτι μεταξὺ τῶν θρακικῶν πόλεων, τῶν ἀναγραφο-

---

[1] Villehardouin, § 344, τόμ. Β', σελ. 154.

[2] Θεοφάνης, τόμ. Α', σελ. 496. Georgius Cyprius, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 59, ἀρ. 1184. Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 148 κἑ.

[3] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 482, σημ. 5.

[4] Ἀ. Σταμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 127-128.

[5] Ἄννα ἡ Κομνηνή, Η', 4-5, τόμ. Β', σελ. 12 καὶ 14 (Reiff.).

[6] Tafel καὶ Thomas, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 484, σημ. 1.

[7] Αὐτόθι, σημ. 3.

[8] Ἄννα ἡ Κομνηνή, Ζ', 9, τόμ. Α', σελ. 254. Ἰωάννης Καντακουζηνός, τόμ. Α', σελ. 436.

μένων ἐν τῇ Partitio Romaniæ, δὲν μνημονεύεται ἡ Χαριούπολις, ἐκτὸς ἐὰν λανθάνῃ ὑπό τινα ἐσφαλμένην γραφήν. Ἡ Χαριούπολις, κειμένη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς Ραιδεστόν, ἀναφέρεται πολλάκις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν. Μολυβδόβουλλον τοῦ Θ' αἰῶνος ἀνῆκεν εἰς τὸν Θεοδόσιον, βασιλικὸν σπαθάριον καὶ τοποτηρητὴν Χαριοπόλεως [1].

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

[1] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 159.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ

Ἡ ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικὴ Σχολὴ ἱδρύθη τὸ ἔτος 1764 [1], παλαιότερον ὅμως μυστικὴ καὶ ἀνεπίσημος Σχολὴ φαίνεται ὅτι ἐλειτούργει εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 967 ἱδρυθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων βράχων τοῦ *Μονοπόρου* μονὴν Παναγίας τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ *Φιλοσόφου* [2], ἥτις καὶ μέχρι σήμερον *κρυφὸ σχολειὸ* ὑπὸ τοῦ λαοῦ καλεῖται. Ἀπὸ τὴν δημιουργηθεῖσαν εἰς τὴν μονὴν βιβλιοθήκην χειρογράφων καὶ ἐντύπων ὀλίγα μόνον περιεσώθησαν καὶ ταῦτα κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐν Δημητσάνῃ Σχολῆς μετεφέρθησαν ἐκεῖ. Ὁ μακραίων βίος τῆς μονῆς διέρρευσεν ἐν μέσῳ ἐθνικῶν περιπετειῶν. Ἕνεκα τούτου γραπτὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας αὐτῆς δὲν διεσώθησαν. Πάντως ὑπάρχουν ἐνδείξεις, πείθουσαι ὅτι εἰς τὴν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου ὑπῆρχε συλλογὴ χειρογράφων.

Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων ἓν περγαμηνὸν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, περιέχον λόγους τῶν Πατέρων, εἶχε συναποκομίσει εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ τρόφιμος τῆς μονῆς καὶ εἶτα πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Σωφρόνιος Δ' ὁ Καρκαλᾶς [3]. Ἕτερος κῶδιξ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, περιέχων Εὐαγγέλιον, ὡσαύτως ἐπὶ περγαμηνῆς, ἤδη εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἡμῶν Βιβλιοθήκην ἀποκείμενος [4], εἶναι

[1] [Εὐθ. Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, ἐν Ἀθήναις 1847, σσ. κ'+76. Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Ἡ Δημητσάνα, ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 14 κἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Γορτυνία, ἐν Πάτραις 1898, σελ. 139 κἑξ. Σπ. Π. Λάμπρου, Ἡ Δημητσάνα καὶ ἡ Σχολὴ αὐτῆς· Λόγοι καὶ Ἄρθρα, ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 504 κἑξ. Πρβλ. καὶ «Ἀρκαδικὴν Ἐπετηρίδα», τόμ. Β' (1907), σελ. 40 - 41. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 229 κἑξ. κλπ.

[2] Εὐθ. Καστόρχη, Περὶ τῆς πρὸ αἰώνων ὑπάρξεως Ἑλληνικῆς Σχολῆς ἐν τῇ κατὰ τὴν Δημητσάναν ἱερᾷ μονῇ τῇ ἐπικαλουμένῃ τοῦ Φιλοσόφου, «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ», τόμ. Θ' (1865), σελ. 123 - 130.

[3] Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, τόμ. Β', ἐν Πετρουπόλει 1894, σελ. 578 - 579. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. Κ' (1950), σελ. 226.

[4] Ὑπ' ἀριθ. 163. Ἰωάννου καὶ Ἀλκιβιάδου Σακκελίωνος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1892, σελ. 31 - 32. Ὁ ἀοίδιμος διδάσκαλος, ἱεροκῆρυξ καὶ εἶτα ἐπίσκοπος Φθιώτι-

τὸ περίφημον Εὐαγγέλιον, τὸ λεγόμενον τοῦ *Βλαχομανόλη*, ἐφ' οὗ παραδίδεται ὅτι πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως μὲν ὡρκίζοντο οἱ Γορτύνιοι καὶ μάλιστα οἱ ἀδελφοποιτοί [1], μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ Παπαφλέσσας ὥρκιζε τοὺς μυουμένους εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας ἐν Δημητσάνῃ [2]. "Αλλα χειρόγραφα, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Καστόρχης, διηρπάγησαν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἐλευθέρου βίου [3], ἀσφαλῶς δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς 'Επαναστάσεως μετὰ τῶν ἐντύπων βιβλίων καὶ χειρόγραφα θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς κατασκευὴν φισιγγίων [4].

'Εν τούτοις μετὰ τὴν 'Επανάστασιν ὑπῆρχον ἄξια λόγου παλαιὰ χειρόγραφα εἰς Δημητσάναν, ὡς τὸ περιέχον λόγους τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς σχῆμα 4ον, ἱστορημένον, ἔτι δὲ ἄλλα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος συνεσταχωμένα εἰς ἕν, ἐν ᾧ λόγοι τοῦ 'Ισοκράτους καὶ ἡ Μέλισσα 'Αντωνίου τοῦ Βυζαντίου, διὰ χειρὸς τοῦ ἔτους 1587 [5]. 'Εκτὸς δ' αὐτῶν καὶ ἀριθμὸς κωδίκων νεωτέρων χρόνων εἶχεν ἀπολειφθῆ, ὅστις διὰ τῆς προσθήκης χειρογράφων ἐκ δωρεῶν διαφόρων δημητσανιτῶν καὶ τῆς περισυλλογῆς τῶν ἀνὰ τὰς μονὰς τῆς περιφερείας, τοὺς ναοὺς καὶ λοιπὰ πρόσωπα, ἀνέρχεται σήμερον εἰς 167 ἐν ὅλῳ, ὧν 23 ἐν τέλει (ἀπὸ τοῦ ἀριθ. 145 - 167) εἰσήχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην ἐπ' ἐσχάτων ἐκ τῆς γορτυνιακῆς μονῆς Προδρόμου. Εἶναι φανερὸν ὅτι μέγας ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων τούτων συνδέεται πρὸς τὰ ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Δημητσάνης διδασκόμενα μαθήματα καὶ ἢ εἶναι μαθηματάρια, ἔργα τῶν κατὰ καιροὺς μαθητῶν, ὅμοια τῶν ὁποίων ἐκ Δημητσάνης μετεφέροντο καὶ εἰς ἄλλα μέρη [6], διότι πολλαχοῦ οὗτοι ἱδρύοντες σχολεῖα ἀνεδεικνύοντο εἰς αὐτὰ διδάσκαλοι [1], ἢ εἶναι ἀντίγραφα ἐξ ἄλλων προτύπων πρὸς τὸν αὐτὸν πάλιν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας. Τοιαῦτα χειρόγραφα ἔφθασαν μέχρι τοῦ 'Αγίου "Ορους, ἀνήκοντα ἄλλοτε εἰς δημητσανίτας λογίους μοναχούς, μηθητεύσαντας ἐν Δημητσάνῃ καὶ μετακομίσαντες εἰς "Αθω τὰ χειρόγραφα, οἷοι μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ 'Ιωάννης – 'Ιερόθεος Σπηλιωτόπουλος καὶ 'Ονούφριος Κουντουρόπουλος [2], οἵτινες ἔγραψαν ποικίλην μαθητικήν, διδακτικὴν καὶ μορφωτικὴν ὕλην εἰς τὰ χειρόγραφα αὐτῶν [3].

Καὶ ναὶ μὲν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς 'Επαναστάσεως κατεστράφη τὸ μέγιστον μέρος τῆς πλουσίας διὰ τὴν ἐποχήν της Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Δημητσάνῃ Σχολῆς [4] καὶ τρόπον τινὰ διεκόπη ἡ χειρόγραφος παράδοσις δι' ἕν

δος Καλλίνικος Καστόρχης, εἰς τὰς φροντίδας τοῦ ὁποίου πολλοὺς ἐκ τῶν σημερινῶν κωδίκων ὀφείλει ἡ συλλογὴ τῆς Δημητσάνης, εἶχε προσφέρει χειρόγραφα καὶ εἰς τὴν 'Εθνικὴν ἡμῶν ἐν 'Αθήναις Βιβλιοθήκην. 'Εκ δωρεᾶς τοῦ ἰδίου τούτου προέρχονται καὶ τὰ αὐτόθι αὐτόγραφα ἀπομνημονεύματα τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ.

[1] [Εὐθ. Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ 'Ελληνικῆς Σχολῆς, σελ. 38. Μ. Οἰκονόμου, 'Ιστορικὰ τῆς 'Ελληνικῆς παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἱερὸς τῶν 'Ελλήνων ἀγών, ἐν 'Αθήναις 1873, σελ. 868.

[2] Σπ. Π. Λάμπρου, 'Η πυρῖτις τῆς Δημητσάνης· Λόγοι καὶ "Αρθρα, σελ. 513.

[3] "Ενθ' ἀνωτ., σελ. 38.

[4] Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς (1770 - 1836), ἔκδ. «'Εστίας», τόμ. Α', ἐν 'Αθήναις 1889, σελ. 69. Φ. Χρυσανθοπούλου - Φωτάκου, 'Απομνημονεύματα περὶ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, ἔκδ. Σ. 'Ανδροπούλου, ἐν 'Αθήναις 1899, σελ. 141. Σπ. Π. Λάμπρου, "Ενθ' ἀνωτ., σελ. 516 κ.ἄ.

[5] Y. Hartley, Researches in Greece..., London 1831, σελ. 356.

[6] Οὕτω μαθηματάριον κατὰ τὸ ἔτος 1783 γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ δημητζαναίου Παπαγεωργοπούλου, διὰ τῆς ψυχαγωγίας δὲ περιέχον ἑρμηνευόμενα κείμενα, ἀπέκειτο εἰς 'Ιεροσόλυμα. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, "Ενθ' ἀνωτ., τόμ. Α', ἐν Πετρουπόλει 1893, σελ. 377. Δύο χειρόγραφα τοιαῦτα συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν κωδίκων τῆς μονῆς 'Αγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι (ἤδη ἐν τῷ 'Ιστορικῷ 'Αρχείῳ Σπάρτης), τὰ ὑπ' ἀριθ. 59 καὶ 64, ὧν τὸ πρῶτον ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἐν Δημητσάνῃ διδασκάλου 'Αγαπίου Παπαδοπούλου ἐκ τῆς Γραμματικῆς, τὸ δὲ δεύτερον περιέχον ἑρμηνείαν ψυχαγωγικὴν λόγων τοῦ 'Ισοκράτους κλπ. Βλ. Ν. Α. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Θεράπναις μονῆς τῶν 'Αγίων Τεσσαράκοντα, «'Επετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ», τόμ. Η' (1904), σελ. 137, 138 - 139. "Αλλο χειρόγραφον ΙΗ' αἰῶνος, λόγους τῶν Πατέρων περιέχον, εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Ζαγορᾷ βιβλιοθήκης, βλ. Κ. Δυοβουνιώτην, «Νέος 'Ελληνομνήμων», τόμ. ΙΓ' (1916), σελ. 464. "Ετερον ἀπόκειται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς, ΙΘ' αἰῶνος, περιέχον ἐκλογὰς Πατερικῶν λόγων. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Νέος 'Ελληνομνήμων», τόμ. ΙΔ' (1917), σελ. 99.

[1] [Εὐθ. Καστόρχη], "Ενθ' ἀνωτ., σελ. 22 - 23. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐκ Δημητσάνης διδασκάλων ἀνάγονται πολλοί, ὡς ὁ ἐν 'Αθήναις 'Αθανάσιος Μπουσόπουλος, ὁ ἐν Τριπόλει Παρθένιος, οἱ ἐν Βυτίνῃ Δανιὴλ καὶ Παρθένιος κ.ἄ. 'Εν Βαμβακοῦ τῆς Λακεδαίμονος ἐδίδασκε πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως ἀγνώστου ἐπωνύμου διδάσκαλος, ἁπλῶς ἀλλὰ χαρακτηριστικῶς Δημητσανίτης καλούμενος. Φ. Κουκουλέ, 'Ιστορία τῆς Βαμβακοῦς, ἐν 'Αθήναις 1907, σελ. 55. Π. Παπαζαφειροπούλου, Μεθυδριάς, ἤτοι ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἀφήγησις περὶ τῆς ἐν Βυτίνῃ 'Ελληνικῆς Σχολῆς..., ἐν 'Αθήναις 1883, σελ. 21 κἑξ. 'Ιω. Οἰκονόμου - Λοντοτσακίρη, Σημείωμα γιὰ τοὺς διδασκάλους τοῦ Σοποτοῦ, παρὰ Ν. Πολίτῃ, Χειρόγραφα μοναστηριῶν Αἰγίου καὶ Καλαβρύτων, «'Ελληνικά», τόμ. ΙΑ' (1939), σελ. 106.

[2] Μ. Ι. Γεδεών, Λόγιοι καὶ βιβλιοθῆκαι τῆς ἐν "Αθῳ μονῆς τῶν 'Ιβήρων· «'Εκκλ. 'Αλήθεια», τόμ. Δ' (1883 - 1884), σελ. 526, Ε' (1884 - 1885), σελ. 166.

[3] Οὕτως οἱ ὑπ' ἀριθ. 2339, 2342, 2405, 2407, 2425, 2548, 4619, 5772 ἁγιορειτικοὶ κώδικες (μονῶν Ξηροποτάμου καὶ 'Ιβήρων) προέρχονται ἐκ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Σχολῆς. Σπ. Π. Λάμπρου, Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos..., τόμ. Α', ἐν Κανταβριγίᾳ 1895, σελ. 200, 202 - 204, 215 καὶ τόμ. Β', 1900, σελ. 157, 343.

[4] Περὶ τῆς βιβλιοθήκης βλ. 'Ιερωνύμου Βογιατσῆ, Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκης, «'Αττικὸν 'Ημερολόγιον» Εἰρηναίου 'Ασωπίου, ἔτ. Β' (1868), σελ. 75 - 79. Τάκη Ταχτικοῦ (=Τάσου Γριτσοπούλου), 'Η Βιβλιοθήκη Δημητσάνης, ἐν Τριπόλει 1939, σσ. 7.

ἀξιόλογον διὰ τὴν Πελοπόννησον πνευματικὸν ἵδρυμα, ἀλλὰ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν τῇδε κἀκεῖσε διασκορπισθέντων κωδίκων καὶ διὰ δωρεῶν διαφόρων δημητσανιτῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, κατωρθώθη ὥστε νὰ πληρωθοῦν αἱ κεναὶ προθῆκαι τῆς Βιβλιοθήκης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἀνακηρυχθεῖσα Δημοσία Βιβλιοθήκη ν' ἀριθμῇ περὶ τοὺς ἕνδεκα χιλιάδας τόμων σήμερον, νὰ συγκροτηθῇ δὲ ἡ ὁπωσοῦν ἐνδιαφέρουσα συλλογὴ τῶν χειρογράφων, ὁ κατάλογος τῶν ὁποίων μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς συντομίας ἐκδίδεται κατωτέρω, διὰ τῆς γνωστῆς καὶ καθιερωθείσης παλαιογραφικῆς μεθόδου. Τὰ χειρόγραφα τῆς ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκης καὶ τὰ παρ' αὐτῇ ἔγγραφα ἤγαγον εἰς τὴν ἵδρυσιν τοπικοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς ἐπαρχίας Γορτυνίας ἐκ μέρους τῆς πολιτείας, ἵνα διὰ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ἐγκατεσπαρμένου εἰς νομικὰ ἢ φυσικὰ πρόσωπα ἀρχειακοῦ ὑλικοῦ καὶ δι' ἀγορῶν πλουτιζόμενον ἀποτελέσῃ τοῦτο εὐπρόσωπον κρατικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ τὴν διάσωσιν καὶ μελέτην τῶν πηγῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Ἓν βῆμα σταθερὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ μετὰ χεῖρας Καταλόγου.

1.

Περγαμηνή. Διαστ. 0,11×0,07 μ. Αἰὼν ΙϚ'. Φ. 163.

Ὡρολόγιον τὸ Μέγα.

Ἀκέφαλος καὶ κολοβός.

Ἐν τέλει προστίθενται:

(φ. 106α). Μηνολόγιον, περιέχον τὰς ἐνδοξοτέρας καὶ ἐπισημοτέρας τῶν ἑορτῶν...

(φ. 139β). Ψαλμοὶ διάφοροι.

(φ. 144α). Τροπάρια τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου ἐκ τῆς ὀκτωήχου.

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται καλῶς, παρὰ τὴν ἐκ τῆς συχνῆς χρήσεως καὶ τῶν κηρίων καὶ λυχνιῶν φθοράν. Κοσμεῖται ὑπὸ κεφαλαιωδῶν γραμμάτων, ἅτινα μετὰ τέχνης ἐξειργασμένα, πεποικιλμένα διὰ χρυσοῦ, εὐμεγέθη καὶ ὡραῖα, περικοσμοῦν τὰ φύλλα τοῦ κώδικος. Ἐπίτιτλοι βραχεῖς διὰ μέλανος ἐρυθροῦ ἔχουν ἀποσβεσθῆ ἐκ τῆς τριβῆς, ἐνῷ τὸ μέλαν τοῦ κειμένου οὐδεμίαν παρουσιάζει μεταβολήν. Ἡ στάχωσις βυρσίνη. Ἡ προσθία πινακὶς διατηρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκέραιον τὸ ἐκ σκληροῦ δέρματος περικάλυμμα, ἡ ἑτέρα οὐδόλως, οὖσα καρυΐνη. Τὸ νῶτον καλύπτεται δι' ὑφάσματος, ἐκπεσούσης τῆς βύρσης.

Μεταξὺ τῶν φ. 14–15 ἐξερρύη ἓν φύλλον, ἕτερα δὲ μεταξὺ τῶν 16–17Α καὶ 102–103 καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ κῶδιξ εἶναι γεγραμμένος μετ' ἄκρας ἐπιμελείας, ἡ χεὶρ τοῦ βιβλιογράφου ἔγραψε σταθερῶς διὰ γραμμάτων σμικροτάτων, μὲ πληθὺν συντομογραφιῶν καὶ ἐπιτμήσεων.

2.

Χαρτ. Διαστ. 0,146×0,095×0,07 (νῶτον). Αἰὼν ΙΖ'. Φ. 383.

1. (φ. 1α). Μαξίμου ἱερομ. Πελοποννησίου, τοῦ ὁμολογητοῦ, Κυριακοδρόμιον, ἤτοι ὁμιλίαι εἰς τὰ Εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀρχ.: *Ἀδελφὸς ἠρώτησε γέροντα λέγων· παρακαλῶ σε, πάτερ, εἰπέ μοι, τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως.*

2. (φ. 42α). Τοῦ αὐτοῦ, Κεφάλαια διάφορα ἐν ἐξηγήσει ὑπάρχοντα. Περὶ τῆς εἰς θεὸν ἀγάπης, τίς ἐστι καὶ πῶς ἢ διὰ τίνων κατορθοῦται... Ἀρχ.: *Ἀγάπη μέν ἐστι διάθεσις ψυχῆς ἀγαθή...*

3. (φ. 265α). Περὶ τοῦ τί εἰσιν ἐργασίαι, δι' ὧν ὁ θεὸς θεραπεύεται... Ἀρχ.: *Πρώτη ἡ καθαρὰ προσευχή. Δευτέρα ἡ ψαλμῳδία, ἢ μετὰ πλήθους ἢ κατὰ μόνας...*

4. (φ. 273α). Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ,

Παραίνεσις πρὸς μοναχόν. "Αρχ. : *'Ακρασίαν βρωμάτων, περικόπτει νηστεία· ἀκολασίαν δὲ πορνείας περιαιρεῖ ἐγκράτεια μετὰ προσευχῆς...*

5. (φ. 277α). Τοῦ αὐτοῦ, Κεφάλαια διάφορα. "Αρχ. : *Φόβον θεοῦ ἔχε καὶ πόθον, καθαρῷ δὲ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως πρὸς πάντας κέχρησο...*

6. (φ. 283β). Τοῦ ἀββᾶ Νείλου, Στίχοι κατὰ ἀλφάβητον πρὸς ἀρχάριον μοναχόν. "Αρχ. : *'Αρχὴν ἀγαθὴν τὴν ξενιτείαν ποιοῦ. Βίον εὐκλεῆ κοινόβιον λογίζου...*

7. (φ. 284β). Τοῦ αὐτοῦ, 'Ετέρα ἀλφάβητος ὡραία.

8. (φ. 286α). Τοῦ αὐτοῦ, 'Ετέρα ἀλφάβητος ὡραία.

9. (φ. 287α). Τοῦ αὐτοῦ, "Ετερα κεφάλαια εἴκοσι ἕξ.

10. (φ. 288α). Θ. Στουδίτου, Πρὸς μοναχούς.

11. (φ. 288β). Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ, Περὶ ἀντιζύγων ἀρετῶν καὶ κακιῶν Κεφάλαια.

12. (φ. 297α). Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν 'Ισαὰκ τοῦ Σύρου, α) λόγος περὶ τάξεως τῶν ἀρχιερέων. "Αρχ. : *αὕτη ἐστὶν ἡ τάξις ἡ σώφρων καὶ θεῷ προσφιλής, τὸ μὴ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὧδε κἀκεῖσε...* β) διδαχὴ περὶ τῆς μοναχικῆς πολιτείας.

13. (φ. 305α). Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, 'Ομιλία Γ'.

14. (φ. 313α). 'Ιωάννου, 'Επισκόπου Καρπάθου, Πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς 'Ινδίας προτρέψαντας μοναχοὺς παρακλητική.

15. (φ. 322β). 'Αρχὴ τῆς διόπτας κεφάλαια κείμενα. Περιέχει γνώμας Πατέρων, ἤτοι 'Ιω. Χρυσοστόμου, Κυρίλλου, Βασιλείου, 'Ισαάκ, Μαξίμου, 'Ισιδώρου Πηλουσιώτου, Σειράχ, Σολομῶντος, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Θεοδωρήτου 'Ηρακλείας, 'Αγ. 'Αναστασίου, Νείλου.

16. (φ. 339α). 'Αδήλου, α) Ψυχή. Σύντομος ἐξήγησις καὶ διάγνωσις τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς. "Αρχ. : *ὅτι τρία μέρη τῆς ψυχῆς, λογισμός, θυμὸς καὶ ἐπιθυμία...·* β) (φ. 345α). Περὶ τῆς αὐτεξουσιότητος τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων· γ) (φ. 347α). Περὶ διακρίσεως τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων.

17. (φ. 349α). 'Ιω. Χρυσοστόμου, Περὶ τοῦ γινώσκειν ἀλλήλους ἐν τῷ μέλλοντι δίκαιοι καὶ ἁμαρτωλοί, ἐξήγησις ὑπὸ ἀδήλου.

18. (φ. 350β). Περὶ τῶν ἐπουρανίων ταγμάτων κλπ.

19. (φ. 352α). Περὶ τῶν ἑπτὰ ἁμαρτημάτων κλπ.

20. (φ. 359β). Περὶ τῆς ἐπιγείων καὶ ἐπουρανίων κατασκευῆς. "Αρχ. : *τῆς γῆς τὸ σχῆμα οὔτε τετράγωνόν ἐστιν, οὔτε τρίγωνον, οὐδὲ πάλιν ὁλοστρόγγυλον... ἤγουν περιστρογγυλόμακρον καὶ οἷον αὐγοσχημάτιστον...* Περὶ τῶν τεσσάρων θαλασσῶν. Περὶ τοῦ ὠκεανοῦ ποταμοῦ. Περὶ τοῦ παραδείσου. Περὶ τῶν θερμῶν ὑδάτων. Περὶ νεφελῶν, χιόνος, βροχῶν, χαλάζης, πάχνης, δροσίας καὶ κρυστάλου. Περὶ κομήτων τῶν πιπτόντων εἰς τὴν γῆν. Περὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων. Περὶ τῶν ὑδαρικῶν ζωδίων...

'Εν φ. 39β, ἡ σημείωσις : *† ἐτοῦτο τὸ βιβλίο εἶναι τοῦ σηγματίου (;) ὅροβ κ(αὶ) ὅποιος τὸ ξενῶσοι ἂς ἔχει τὸ ἐπιτίμιον.*

'Εν φ. 40α, δι' ἐρυθροῦ μέλανος, κηλιδώσαντος πᾶσαν τὴν σελίδα καὶ τὴν προηγουμένην, ταῦτα : *δόξα σοι ὁ θ(εὸς) ἡμ(ῶν) ὁ δοὺς ἀρχὴν κ(αὶ) τέλος καὶ πάλ(ιν) ἐρῶ δώξα [σοι· τέλος] ἔσχεν πόνω δαβὶδ τάλ[ανος] κ(αὶ) ρα[κεν]δύτου· ἐν τῆ χώρα κ(αὶ) πόλ(ει) Θηβῶν κ(αὶ) ἐν ἔτει ἀπὸ ἀδὰμ ζρλε' ἀπὸ χ(ριστο)ῦ δὲ αχκζ' μαρτίου ἐτεληώθη.*

Δι' ὑστέρας γραφῆς ἐν φ. 41β, ταῦτα : *Αὐτὸ τὸ βιβλίον ὑπάρχει τοῦ μοναστηρίου Φιλοσόφου καὶ ὅποιος τὸ πάρῃ νὰ διαβάσῃ καὶ δὲν ἐννοιασθῇ νὰ τὸ δώσῃ ὀπίσω, νὰ ἔχῃ τὴν κατάραν τῆς Παναγίας καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου 'Ιούδα.*

Φ. 320α, ἐν τῷ ἐσχάτῳ στίχῳ, διὰ χειρὸς τοῦ βιβλιογράφου : *τῷ τελειοτ(ῇ) τ(ῶν) καλ(ῶν) θ(ε)ῷ † δόξα αχκθῳ οκτωβρ(ίου) κη' ἐν τῇ χώρᾳ... [Θηβῶν].*

'Ο κῶδιξ εἶναι κολοβός. Πιθανώτατα ἐγράφη ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός, ἀλλ' εἰς χρόνους διαφόρους. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ ἡ χρῆσις τριῶν εἰδῶν μέλανος. Τὰ ἀρχικὰ τῶν διαφόρων κεφαλαίων μεγάλα, ἐρυθροβαφῆ, μετά τινος διακόσμου. "Αξιαι παρατηρήσεως φράσεις τινὲς ἐν τῇ ᾤα, οἷον : (φ. 116β) *ἄκουε,* (φ. 115β) *ὅρα,* (φ. 106β) *πρόσεχε τί φησιν ὁ πατήρ,* (φ. 96β) *σαφέστατον* κλπ. 'Η στάχωσις διὰ βύρσης τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. 'Επὶ τοῦ νώτου : *Θεοφόρου Μαξίμου.*

3.

Χαρτ. Διαστ. 0,131×0,082. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 47.

Καλλινίκου Καστόρχη[1], 'Επισκόπου Φθιώτιδος, 'Ημερολόγιον ἀπὸ τοῦ 'Οκτωβρίου 1838 μέχρι 'Οκτωβρίου 1852.

---

[1] 'Ο Καλλίνικος Καστόρχης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν δραστηρίων κληρικῶν τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου καὶ μετ' αὐτήν, χρηματίσας διδάσκαλος εἰς διαφόρους τόπους, ἱεροκήρυξ, γραμματεὺς ἀγωνιστῶν, ὑπουργείων καὶ ἐπιτροπῶν καὶ τέλος ἐπίσκοπος Φθιώτιδος. Τοῦ ἀνδρὸς ἀπόκεινται καὶ ἄλλοι κώδικες εἰς τὴν ἰδίαν βιβλιοθήκην, εἴτε ἴδιοι, εἴτε ποικιλοτρόπως ἀποκτηθέντες. Περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸ παρὸν βλ. 1) Κ. Δυοβουνιώτου, Καλλίνικος Καστόρχης, «'Ιερὸς Σύνδεσμος», ἔτ. Η' (ΙϚ'), περ. β', φ. 189 (15/3/1913), σελ. 3-4. 2) 'Αρχιμ. Χρυσάνθου 'Αντωνιάδου, Καλλίνικος Καστόρχης, αὐτόθι φ. 194 (1/6/1913), σελ. 2-3. 3) Γ. Π. Κρέμου, 'Ο 'Αρχιεπίσκοπος Φθιώτιδος Καλλίνικος Καστόρχης, ἐν 'Αθήναις 1863, σελ. ιδ'+93. 4) Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, μητρ. Γόρτυνος-Μεγαλοπόλεως, 'Ο Φθιώτιδος Καλλίνικος Καστόρχης, «Θεολογία», τόμ. Θ' (1931), σελ. 97-113. 5) Τὰ τῆς ἐκφορᾶς καὶ ταφῆς τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει ἀρχιεπισκόπου Φθιώτιδος καὶ Λοκρίδος Καλλινίκου Καστόρχη καὶ οἱ εἰς αὐτὸν ἐκφωνηθέντες ἐπικήδειοι λόγοι [ὑπὸ τοῦ ἱεροκήρυκος Χριστοφόρου Σταματιάδου καὶ τοῦ βουλευτοῦ 'Αττικῆς Τιμολέοντος Φιλήμονος], 'Αθήνησιν 1877, σσ. 32.

Φύλλα τινὰ ἀφέθησαν λευκά, ἵνα συμπληρωθῶσιν ὡς φαίνεται βραδύτερον. Στάχωσις βυρσίνη νεωτάτη. Ὁ κῶδιξ περιῆλθεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην ἐκ δωρεᾶς τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Παππούλια.

4.

Χαρτ. Διαστ. 0136×0,096. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 27.

[Π α ν α γ ι ώ τ ο υ Κ ά λ α – Τ σ ο π α ν ά κ ο υ], «Στιχουργία τῆς Πελοπόννισος πολέμους 1821 απριλίου 25» [1].

5.

Χαρτ. Διαστ. 0,156×0,105. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 111.

1 (φ. 5α) «Ἐπιστολαὶ κατὰ πᾶν ὁτιοῦν πρόσωπον, σὺν τοῖς τίτλοις, μετά καί τινων ἄλλων ἑρμηνειῶν».

Προτάσσονται σημειώσεις τινὲς καὶ διηγήσεις ἱστορικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ (φ. 1 – 4), ἕπονται δὲ (φ. 50α) κεφάλαια «περὶ τῶν ἐπιστολικῶν τύπων, πόσοι εἶναι καὶ πῶς ὀνομάζεται ἕκαστος». Ἀπὸ τοῦ φ. 71β σχέδια προικοσυμφώνου, περὶ τοῦ πῶς δεῖ γράφειν τὸν πνευματικὸν τὴν συμμαρτυρίαν, τοὺς ἀρχιερεῖς συστατικόν, παραίτησιν κ.ἄ. [2].

Ἐν φ. 56β ἐν τῇ ᾤᾳ : *Καὶ τόδε Ἀθανασίου Καλπακοπούλου*. Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται ἐν φ. 108β, 80β. Ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ κῶδιξ ἐγράφη ἐν τῇ Σχολῇ Δημητσάνης. Ἡ Βιβλιοθήκη αὐτῆς ἀπέκτησεν αὐτὸν διὰ δωρεᾶς τοῦ μητροπολίτου Φθιώτιδος Ἰακώβου Παπαϊωάννου ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ πατρός του Νικολάου ἱερέως Παπαϊωάννου [3].

6.

Χαρτ. Διαστ. 0,152×0,103. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 168.

1. (φ. 9α). Ἀ δ ή λ ο υ, Ρητορικῆς πραγματεία. Ἀρχ. : *Περὶ περιό-*

---

[1] Βραχεῖαν περιγραφὴν μετά τινων πληροφοριῶν τοῦ κώδικος βλ. ὑπὸ Τ ά σ ο υ Ἀ θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἕνα τραγούδι τοῦ Τσοπανάκου, «Νέα Ἑστία», τόμ. ΚΗ' (1940), σελ. 1155 κἑξ. Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ὀλίγα περὶ Τσοπανάκου, αὐτόθι, τόμ. ΚΘ' (1941), σελ. 465 - 466.

[2] Σχέδια ἐπιστολῶν τινων ἀναφέρονται εἰς πραγματικὰ γεγονότα καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἤδη. Τ ά σ ο υ Ἀ θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. Κ' (1950), σελ. 239 - 241.

[3] Κατὰ σημείωμα ἐπὶ χάρτου, ἀπὸ 20 Σεπτεμβ. 1923, τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Παππούλια.

δου. Περίοδός ἐστι λόγος καθ' ἑαυτόν, διάνοιαν τελείαν καὶ ἀπολελυμένην δηλῶν..... Ἄλλα κεφάλαια : Περὶ ἁρμονίας τῆς κατεστραμμένης περιόδου. Περὶ τοῦ τρόπου τοῦ τὴν περίοδον ἐκτείνειν καὶ τὸ ἁπλῶς πᾶσαν ὁμιλίαν. Περὶ ποιότητος.

2. (φ. 37α). «Λευχειμονοῦσα ρητορική, εἴτουν Ἀφθονίου προγυμνάσματα, ἐκ τ(ῆς) Λατίν(ων) ἀνθολογηθέντα φωνῆς .. σπουδῇ καὶ πόνῳ Ἀναστασίου πα(πα) : Βασιλοπούλου, τοῦ ἐξ Ἰωαννί(νων) ἐν τῇ κωμοπόλει Τυρνάβῳ τῆς Θετταλί(ας) διατρίβοντος· χάριν τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομ(ένων) πρωτοπείρων μαθητῶν» [1].

Ἐν φ. 37β ὁ αὐτὸς καθορίζει σαφέστερον ἐν στίχοις οὑτωσὶ τὰ τοῦ βιβλίου :

Ἰακώβου ἱεροδιακόνου τοῦ Κυπρίου εἰς τὴν Βίβλον

Πυκτίδα ρητορικῆς ὁ λατινιίδων ὀχετεύσ(ας)
ταύτην ἐκ λιβάδων ἔπλετ' Ἀναστάσιος·
ἀμφοτέρης πάντως διαλέκτου δεξιὸς ἴδμων
πλήρης τῶν σοφίης καὶ χαρίτ(ων) τρόφιμ(ος).

Τοῦ αὐτοῦ, κατ' ἐρωταπόκρισιν

ΠΕΥ. *Τίς σε ἁλουργοφορεῖν θέτο ῥητορικὴ βαθύολβε,*
τὴν πάρος οὔ τοῖον φᾶρος ἑασσαμένην ;
ΑΠ. *Ἔξοχος ἐν λογίοισιν ἀνὴρ στόμα καλλιόπης τε,*
ἔρνος Ἰωαννί(νων) θεῖος Ἀναστάσιος·
Παίδων Ἑλλήν(ων) χάριν αὐτὰρ ἑῶν γε μαθητῶν
πλεῖστα πονησάμε(νος) τεῦχ' μ' ἁλουργοφορεῖν·
Οὗ τὸ πόλ' ἐν σοφίῃ ἄγαται κωμόπτολις ἄρτι
Τύρναβος, ὡσαύτως πᾶσατε θετταλίη.
Σφῶν ἐνὶ γυμνασίῳ σελαγίζοντος νεοδμήτῳ
μαρμαρυγαῖς ἀρετῶν πολυμαθημοσύνης.

---

[1] Περὶ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων διδασκάλου καὶ ἱεροκήρυκος βλ. Κ. Ν. Σ ά θ α, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σελ. 441 - 442. Οἱ στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1192 χειρογράφου κώδικος τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν Βιβλιοθήκης, ὑπὸ Ἰ ω ά ν ν ο υ καὶ Ἀ λ κ ι β ι ά δ ο υ Σ α κ κ ε λ ί ω ν ο ς, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1892, σελ. 216 - 217. Βλ. καὶ Ἐ π α μ. Γ. Φ α ρ μ α κ ί δ ο υ, Ἡ Λάρισα, Βόλος 1926, σελ. 102 - 103. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἀντιγράφου, Μ. Π α ρ α ν ί κ α, Σχολὴ ἐν Τυρνάβῳ τῷ 1702, περιοδ. τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμ. ΙΑ' (1876 - 1877), σελ. 74.

Ἐν φ. 38α ἡ προσφώνησις :

Τῷ πανιερωτάτῳ κ(αὶ) λογιωτάτῳ μ(ητ)ροπολίτῃ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Λαρίσσης κυρίῳ κυρίῳ Παρθενίῳ ὑπερτίμῳ κ(αὶ) ἐξάρχῳ δευτέρας Θετταλί(ας) κ(αὶ) πάσης Ἑλλάδος, ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1702.

Ἀρχ. : *Ἔπρεπεν ἄρα, δέσποτα ἀξιάγαστε...* [1]. Μεθ' ὃ ἐπιγράμματα εἰς τὸν ἴδιον.

3. (φ. 39β). Στοιχεῖα ῥητορικῆς, κατ' ἐρωταπόκρισιν. Προτάσσεται προοίμιον.

Ἐν φ. 159α : *χάρις τοίνυν τῇ προσκυνητῇ, καὶ ἁγίᾳ τριάδι, ἐξ ἧς πᾶν εἴ τι ἀγαθὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθοδότης μετοχετεύεται, καὶ ἐξαπλοῦται· μόνῳ γὰρ σοφῷ θεῷ (κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον) διὰ Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Τέλος.*

Ἐν φ. 159β : *Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις Γεωργίου τοῦ Τζερκιστιανοῦ.*

Ἐν φ. 167α : *ἀφηερώθη παρα Παναγ. ἐκ Δημιτζάνα Καρακάλου.*

Ἐν φ. 8β ἐν τῇ ὤᾳ διακρίνεται μετ' ἄλλων δύο δυσξυμβλήτων λέξεων τὸ ὄνομα *Ἀγάπιος*.

Φύλλα τινὰ ἀφέθησαν λευκά. Ἡ γραφὴ ἐπιμεμελημένη. Ἡ διατήρησις καλή. Στάχωσις διὰ βύρσης νεωτάτη. Ἐκ τῆς νοτίδος φύλλα ἱκανὰ διαποτισθέντα ἐφθάρησαν.

7.

Χαρτ. Διαστ. 0,147×0,102. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 114.

1. (φ. 5α). «Τοῦ πανσεβάστου καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης Ἀρμενοπούλου, Λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον, περιέχον τὰ κοινῶς γραφόμενα ῥήματα, ἐν ᾧ δείκνυται τινὰ μὲν αὐτῶν εἰσὶν ἀμετάβατα, τινὰ δὲ μεταβατικά...».

Οὕτως : ἀγάλλομαι τὸ χαίρω, ἀγάλλω δὲ τὸ τιμῶ, ἕτερον, αἰτιατικήν, ὅθεν καὶ ἄγαλμα μεταβατικὸν εἰς αἰτιατικήν· ὡσαύτως καὶ τὸ ἀγάλλομαι τῇ ψυχῇ εἰς δοτικήν.

Φ. 34β. *Εἶδον, ἀντὶ τοῦ ἐθεασάμην, καὶ μεθ' ὅσων συνάπτεται προθέσεων, οἷον κατεῖδον, περιεῖδον, ἀντὶ τοῦ περιέβλεψα· ἐπεῖδον, ὅπερ ἐπὶ πολὺ μὲν ἐπὶ συμφορᾶς τίθεται, ἅπαξ δὲ ἐπὶ ἐπιθυμίας παρὰ Θουκυδίδῃ· ὑπερεῖδον δὲ μόνον ἀντὶ τοῦ κατεφρόνησα εἰς γενικήν.*

2. (φ. 84α). Βιβλίον γραμματικῶν ἐρωτημάτων : *Τί ἐστι γραμματική ;*

[1] Ἡ προσφώνησις πρὸς τὸν Λαρίσης Παρθένιον Β' (1688 - 1702) δὲν περιέχεται παρὰ τοῖς ἀνωτέρω. Περὶ αὐτοῦ βλ. Ε. Φαρμακίδην, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 102 - 103. Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, «Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ», τόμ. Ι' (1914), σελ. 275 - 276, ἔνθα καὶ ἄλλα ἐπιγράμματα πρὸς τὸν αὐτὸν Παρθένιον. Μ. Παρανίκα, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 75, ἡ ἐπιστολή.

Γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρα ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ πολὺ λεγομένων.

Φύλλα τινὰ ἀφέθησαν λευκά. Ἐν ἀρχῇ προτάσσονται κανόνες γραμματικοί. Ἐκ τοῦ λεξιλογίου ἐλλείπει τὸ στοιχεῖον Ρ, τὸ Π δὲν ὁλοκληροῦται, περατοῦται δὲ τοῦτο διὰ τοῦ Χ. Ἔγραψαν δύο χεῖρες. Στάχωσις νεωτέρα βυρσίνη.

8.

Χαρτ. Διαστ. 0,15×0,102. Αἰὼν ΙΘ' Φ. 48.

Μαθηματάριον.

Περιέχει γραμματικὰς ἀσκήσεις ἐπὶ τῶν τριῶν κλίσεων.

Ἐν φ. 1β : *καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις Γεωργίου τοῦ ἐκ Σίφνου.*

Ὁ κῶδιξ ἀστάχωτος

9.

Χαρτ. Διαστ. 0,135×0,09. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 16.

Κατάστιχον, περιέχον κτηματικὰς ἀναγραφάς, λογαριασμούς, ἐνθυμήσεις, μεριδοχάρτια, ἀδήλου τινὸς μονῆς Φθιώτιδος (Σούρπη ;), μεταφερθὲν ἐκεῖθεν μετ' ἄλλων ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Φθιώτιδος Καλλινίκου Καστόρχη. Ἄνευ σταχώσεως.

10.

Χαρτ. Διαστ. 0,135×0,10. Αἰὼν ΙΘ'.

Ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ.

11.

Χαρτ. Διαστ. 0,158×0,102. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 75.

Μαθηματάριον, περιέχον σχόλια εἰς τοὺς ἐπιστολικοὺς τύπους μετὰ ὑποδειγμάτων.

Ἐν φ. 1α κατὰ τὴν ἄνω ὤαν : *ἐν τῷ αψμεῳ ἔτει μουνιχιῶνος δ' ἱσταμένου.*

Στάχωσις νεωτάτη.

12.

Χαρτ. Διαστ. 0,152×0,111. Αἰὼν ΙϚ'-ΙΗ'. Φ. 176.

1. (φ. 9β). Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, Πῶς χρὴ ἀναγινώσκειν ἢ ἀναγινώσκοντι προσέχειν. Ἀρχ. : *Ὅταν ταῖς θείαις βίβλοις προσομιλῇς, μὴ*

ἁπλῶς ἔσο κατεσπουδασμένος, ἐπιτρέχων ἐξ ἐπιπολῆς καὶ διιδὼν παρέργως τὰ γεγραμμένα...

2. (φ. 10α). Ἀ ν τ ω ν ί ο υ τ ο ῦ Β υ ζ α ν τ ί ο υ, «Ἀπομνημονεύματα συλλεγέντα παρ' αὐτοῦ ἐκ διαφόρων τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν· ἃ λέγονται Μέλισσα...». Λόγος εἰς διάφορα κεφάλαια Γενέσεως, Ἐξόδου κλπ.

Προηγεῖται (φ. 4α) πίναξ τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου.

3. (φ. 107α). Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἐκ τῶν τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Μελίσσης· τούτου προτάσσεται (φ. 105α) «προσευχὴ ἐκ τοῦ Θηκαρᾶ»,

4. (φ. 139α). Μ α ξ ί μ ο υ τ ο ῦ Π ε λ ο π ο ν ν η σ ί ο υ, Ἐκ τῶν κεφαλαίων ἐκ τῆς πρώτης ἑκατοντάδος... Ἐκλογαὶ καὶ ἐκ τῆς β' καὶ γ' ἑκατοντάδος.

5. (φ. 153α). Ἱ π π ο κ ρ ά τ ο υ ς, Ἀφορισμῶν τμῆμα α' – η'. Ἀρχ. : *Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρά, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερή, ἡ δὲ κρίσις χαλεπή...*

6. (φ. 166β). Τ ο ῦ Ἁ γ ί ο υ Ἀ ν τ ι ό χ ο υ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ λογισμῶν.

Ἐν φ. 7α ἐπιστολὴ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου, τοῦ ἐξ Αἰτωλίας, πρὸς Παλλάδιον τὸν Πελοποννήσιον ἰατρόν, ἀπὸ 18 Σεπτ. 1664 [1].

Ἐν δὲ φ. 9α τὰ ἑπόμενα σημειώματα :

Εἰς χρῆσιν νικηφόρου ἱερομ(ονά)χ(ου) πρεγγέλε(ως) κ(αὶ) τῶν φίλ(ων) νῦν δ' ἀμβροσίου θετ(ταλοῦ) κ(αὶ) τῶν ἑξῆς.

Γρόσια 12 — ἐτιμήθη τὸ παρόν : —

† 1670 — Νοεμβρίου, τρέχον(τος) ἠγόρασα τὸ παρὸν βιβλίον 'γώ, ὁ ρηθεὶς ἀμβρόσιος, ἐξ Ἀθην(ῶν) μέρους δι' ὀβολῶν ΡΝ' ἐν ταῖς Θήβαις τ(ῆς) Βοιωτί(ας) κ(αὶ) μηδεὶς αὐθάδης τολμήσῃ κ(αὶ) ἀποξενώσῃ μοι τοῦτο ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης κ(αὶ) θελήσεως ἐν βάρει ἀλύτου ἀφωρισμοῦ τοῦ ἀπὸ θ(εο)ῦ. Τὸ δὲ βιβλίον μέλισσα.

† 1672 ἐν μη(νὶ) Ὀκτωβρίῳ, 18 ἡμέρᾳ ς' ὁποὺ ἔγινεν | ἡ φρικτὴ καταιγὶς κ(αὶ) ζάλη καὶ ταραχὴ τῶν ὑδάτων, τοῦ νεροπον|τισμοῦ, καὶ τῆς

---

[1] Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀνέκδοτος. Πρὸς τὸν αὐτὸν Παλλάδιον ὁ Εὐγένιος ἀπέστειλε καὶ ἄλλην ἐπιστολήν, κατὰ τὸ ἔτος 1668. Βλ. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, μητροπ. πρ. Λεοντοπόλεως, Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ, «Ἑλληνικά», τόμ. Ζ' (1934), σελ. 83 κἑξ., ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ περὶ τοῦ διδασκάλου βιβλιογραφία. Ἡ πρὸς τὸν Παλλάδιον ἐπιστολὴ τοῦ 1668, αὐτόθι, τόμ. Θ' (1935), σελ. 285 - 286, ἀριθ. 79.

χαλάζης· ὁποῦ ἐκινδύνευσε νὰ ἀφανησθῇ ἡ περί|φημος, ἐκείνη ἀθῆνα· ἔγινε δὲ χαλασμ(ὸς) πολὺς εἰς τὰ σπήτια κ(αὶ) | μεγάλη ζημία· κ(αὶ) πάντες ἐτρόμαξαν τ(ὴν) ἀπειλ(ὴν) τοῦ κ(υρίο)υ.

† 1673—ἰανουαρίῳ, 27—ἦλθεν ὁ ἀδελφός μου ἰωαννάκ(ης) ἀπὸ | σμύρνης. μὲ τ(ὴν) συντροφί(αν) του. τὸν γεωργάκη ἀστρίτη. κ(αὶ) φίλιππον καραντῆ.

† 1674 Μαρτίῳ α ἐκάθισε κεχαγιᾶς, τουτέστιν ἐγένε|το ἐπιστάτης καὶ ἐπίτροπος τοῦ καπετάνιου, ἀλλῆ πασιᾶ | ὁ μουσταφάγας τοῦ σαρικαμπάκη ὁ υἱός· ὑπῆγε γ(ὰ)ρ | ἀτός του εἰς τὴν πόλι· ἔγινε μανζίλης· τουτέστι ἐκαθηρέθη τ(ῆς) τιμῆς. | κ(αὶ) τ(ῆς) θεί(ας) δικαιοκρισί(ας).

Φ. 9β διὰ χειρὸς τοῦ βιβλιογράφου :

ἐν ἔτη αφϞζ' μηνὶ αὐγούστῳ κς' : ἡμέρᾳ παρασκευῇ ἔβα^ία^ ἀρχ(ὴ) ~ου~ γράψαι· Ἐν τέλει δὲ τοῦ φ. ταῦτα : *† οἱ φιλί(αν) παραθεωροῦντες κἂν τὴν ἐκ τῶν ἠδικημένων | ἐκφύγουσι κόλασιν, ἀλλ' οὖν γε τὴν ἐκ θ(εο)ῦ τιμω|ρίαν οὐκ ἀποκρούσονται.*

Ἡ κατὰ τὸ σημείωμα τοῦτο τῇ 26 Αὐγούστου 1597 ἀρξαμένη ἀντιγραφὴ τοῦ κώδικος προχωρεῖ οὕτω πως :

Σάββατον 27 Αὐγ. εὑρίσκεται φ. 12β – 15β.

Κυριακὴ 28 Αὐγ. εὑρίσκεται φ. 16α – 21β.

Δευτέρα 29 Αὐγ. εὑρίσκεται φ. 22α – 27β, ὅπου προτρέπει τοὺς ἀναγνώστας διὰ τῆς φράσεως : *ἀδελφοί, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κ(υρί)ῳ κ(αὶ) ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.* Τρίτη 30 Αὐγ. ἄρχεται ἀπὸ τοῦ φ. 29α, τὴν τετάρτην 31 Αὐγ. ἀπὸ φ. 36β – 45α, ἔνθα σημειοῖ : *σεπτε βρίῳ α' ἡμέρα πέμπτη.* Ἀπὸ τοῦ φ. 53β ἄρχεται τὴν Παρασκευὴν 2 Σεπτ. φθάνων μέχρι τοῦ φ. 62β, συνεχίζει δὲ τὴν ἑπομένην Σάββατον 3 Σεπτ. Ἡ Κυριακὴ 4 Σεπτ. ὑπῆρξε διὰ τὸν βιβλιογράφον ἡμέρα ἀργίας, διότι τὴν Δευτέραν 5 Σεπτ. εὑρίσκεται εἰς φ. 68β, τὴν δὲ Τρίτην 6 Σεπτ. εἰς φ. 76α, ὅπου σημειοῖ : *σεπτεμβ(ρίου) ς' ἡμέρα τρίτη, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐγένετο κλύδ(ων) μέγ(ας) τ(ῆς) θαλάσσου σὺν ὑετῷ σφοδροτάτῳ, ἀρξάμενος ἐκ μεσονυκτίου.* Τὴν Τετάρτην 7 Σεπτ. ὁ βιβλιογράφος εὑρίσκεται ἐν φ. 78α, τὴν Πέμπτην 8 Σεπτ. ἐν φ. 81β, ἔνθα σημειοῖ : *τῇ Πέμπτῃ· ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ἤρξατο κοπάζειν ὁ κλύδ(ων).* Τὴν Παρασκευὴν 9 Σεπτ. εὑρίσκεται ἐν φ. 83α, τὸ Σάββατον 10 Σεπτ. ἐν φ. 90α, τὴν Κυριακὴν 11 Σεπτ. ἐν φ. 95α καὶ τὴν Δευτέραν 12 Σεπτ. ἐν φ. 99β – 104β, ὁπότε ἡ συνέχεια ἀνήκει εἰς ἄλλην χεῖρα, νεωτέραν ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐμπειροτέραν.

Φ. 106α (περικεκομμένον καθέτως κατὰ τὸ 1/3 αὐτοῦ) :

αἱ μῆναις, τούρκικα, φαρσὶ | ἀρχὴ Μάϊος | μοχαρέμ, σαφέρ, ρεμποῦ λάβρ κλπ.

† δο. 1671 – 7179 – | 1081 – 6400 ἰνδ(ικτιῶν)ος θ' | ἡλίου κύκλοι ια'. Σ(ελήνη)ς κύκλοι ις'. θεμελί(ωσις) | σελή(νης) κθ'. —

φ. 106β : *Οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησεν ὁ Χ(ριστὸ)ς ἐπὶ τοῦ σ(ταυ)ροῦ*, μεθ' ὅ :
† εἰ τὸ φέρον σὲ φέρει, φέρων κ(αὶ) φέρε·
εἰ δὲ τὸ φέρον σὲ φέρει κ(αὶ) σὺ οὐ φέρεις,
ἀγανακτεῖς κ(αὶ) σαυτὸν λυπεῖς, κ(αὶ) τὸ φέρον σὲ φέρει·
ἤγουν ἀνίσως τὸ τυχὸν σὲ φέρει φέρον κ(αὶ) ἐσύ.
κ(αὶ) ἀνίσως κάμῃς τὸ ἐναντίον, ἀλλὰ ἀδημονεῖς, κ(αὶ) λυπεῖς
τοῦ λόγου σου πικραίνεις καὶ πάλιν τὸ φέρον σὲ φέρει.

'Εν φ. 137β τὸ 'Εξαποστειλάριον τῆς Κοιμήσεως (*'Απόστολοι ἐκ περάτων...*) γεγραμμένον τουρκιστὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων.

Φ. 138β : *οὐκοῦν ἐλλειπῆ οὖν ἐγράφη τὰ ἀποφθέγματα διὰ τὸ κατεπεῖγον τοῦ καιροῦ. τό τε γὰρ πρωτότυπον ἀπήτει ὁ δανειοσάμενος καὶ ὁ γράφων οὐκ εἶχον τὸν ἀρκοῦντα χρόνον· οὐδεὶς ἄρα μοι μεμψάτω τῆς παραιτήσ(εως)*.

Φ. 152β. Οἱ μῆνες καθ' Ἕλληνες : *'Ιούνιος ἑκατομβαιών, 'Ιούλιος μεταγειτνιὼν* κλπ., μεθ' ὃ τὸ ἐπίγραμμα :

Οὐκ ἔνι τὸν πονέοντα ἐν ἀρετῇσιν ἄδηλον
ἀρετὰ γὰρ λάμπει, ἴσα φάος ἡλίου
θᾶττον αὐδήσας φωνὴν ἰχθύας ἔνιγε τὸ καλόν.

Φ. 165α. *Τῶν δώδεκα πολυτίμων λίθων τὰ ὀνόματα καὶ τὸ εἶδος καὶ ἡ ὠχρά : α) σάρδιος, λίθος ἄσπρος κλπ.*

Φ. 176β : *πέφυκε ἐμοῦ εὐσταθίου· ἄν(θρωπ)ος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέ...*

Στάχωσις τοῦ κώδικος διὰ καστανοχρόου βύρσης. 'Εκ τῆς νοτίδος οὗτος ὑπέστη βλάβας τινας, ἀλλὰ διατηρεῖται καλῶς.

13.

Χαρτ. Διαστ. 0,155×0,103. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 43.

'Εξήγησις τῶν ἐπιστολικῶν τύπων. Ἀρχ. : *τῆς ἐπιστολῆς γλυκὸν εἶναι τὸ πολιτικὸν καὶ χαριτωμένον εἶναι τὸ ἐπιτηδευμένον μὲ ἁπλότητα...* [1].

---

[1] 'Εκ τῶν πολλῶν ἐκδόσεων τοῦ βιβλίου τούτου ἡ ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκη κατέχει δύο ἀντίτυπα, ὧν τὸ μὲν ἐν Μοσχοπόλει 1744, παρὰ Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ, τὸ δὲ ἐν Ἅλλῃ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βάερ, αψξη'. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἦτο «ἐκ τῶν τοῦ Καλλινίκου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Δημητζάνης», φέρει δὲ τὸ σημείωμα : *καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις 'Αναγνώστου Σπηλιωτοπούλου δημητζαναίου, ὅπερ χάριν μοι δέδοται παρά τινος 'Ιακώβου ἱεροδιακόνου πελοποννησίου.* Τὸ ἀντίτυπον αὐτοῦ φέρει κατὰ πάσας σχεδὸν τὰς σελίδας αὐτοῦ ποικίλας συμπληρωματικὰς σημειώσεις ἐν τῇ ᾤα καὶ τοῖς διαστίχοις, ἀξίας μελέτης. Τὸ δεύτερον ἀντίτυπον ἦτο «ἐκ τῶν τοῦ Πολυχρονίου Καρακάλου, διδασκάλου, δωρεὰ εἰς τὴν Σχολὴν Δημητσάνης, 'Απρίλιος 1873», φέρει δὲ τὸ σημείωμα : *προσετέθη μοι καὶ τόδε 'Αντωνίῳ τῷ ἐκ Δημητζάνης.* Τὰ ἀντίτυπα ἔχουν ταξινομηθῆ ὑπὸ ἐπίσημα Ε 782 καὶ Ε 783 εἰς 8ον.

'Εν φ. 1α ἀλβανοελληνικὸν λεξιλόγιον : *κάπο – κεφάλι, νάζο – μύτη, ὄκιο – μάτι, ντόκα – στόμα, μάνο – χέρι, ὀρέκια – αὐτί...*

Τὰ φ. 1β – 4 λευκά. Στάχωσις ἐξηρθρωμένη, αἱ πινακίδες κεκαλυμμέναι διὰ παλαιοῦ τιλφοβρώτου ὑφάσματος.

14.

Χαρτ. Διαστ. 0,153×0,15×0,095. Αἰὼν ΙϚ'. Φ. 594.

1. (φ. 3α). Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Κ α λ λ ί σ τ ο υ, τ ο ῦ Ξ α ν θ ο π ο ύ λ ο υ, 'Εξήγησις εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῶν ὀκτὼ ἤχων. «Ὁ πρόλογος πρὸς τὸν αἰτησάμενον ὁσιώτατον ἀρχιμανδρίτην τῆς τούτου Σινᾶ μονῆς ἱερομόναχον κύριν Καλλίνικον». Ἀρχ. : *Σὺ μὲν ὦ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπε τῇ περὶ τὸ καλὸν σχέσει, τῆς τῶν ἀρετῶν κλίμακος...* Προηγεῖται (φ. 2β) πίναξ τῶν περιεχομένων καὶ ἐν τέλει ἕπεται (φ. 152α) «ἐπίλογος πρὸς τὸν ἀξιώσαντα».

2. (φ. 153α). Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Πρὸς τὸν αὐτὸν ἐρωτήσαντα, περὶ τῆς ὑπακοῆς, τοῦ κοντακίου, τοῦ οἴκου καὶ τοῦ ἐξαποστειλαρίου, ὁπόθεν οὖν ἐκλήθησαν, μεθ' ὃ ἐξήγησις εἰς τὴν τιμιωτέραν.

3. (φ. 188α). Ἰ ω ά ν ν ο υ μ ο ν α χ ο ῦ τ ο ῦ Ζ ω ν α ρ ᾶ, γεγονότος μεγάλου δρουγγαρίου τῆς βίγλης καὶ ἀσκητοῦ, 'Εξήγησις τῶν ἀναστασίμων κανόνων τῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ.

4. (584α). Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, 'Εξήγησις εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ περὶ τῆς ἑνοειδοῦς αἰτίας τοῦ πνεύματος.

'Εν φ. 1α σημείωμα παλαιὸν ἐκ στίχων δύο κατέστη ὅλως ἐξίτηλον. 'Εν φ. 1β δοκίμια κονδυλίου.

Φ. 2α : *'Εκ τῶν τοῦ Θεοφάνους τοῦ Καβαλλάρη κ(αὶ) αὕτη τοῦ δυνηθῆναι σὺν ταῖς ἄλλοις εὐμοίρησεν.* Μεθ' ὃ δι' ἄλλης χειρός : *πάλαι μὲν ἦν Θεοφάνους νῦν δὲ ὑπάρχει τοῦ μοναστηρίου τῆς παναγίας τῆς καισαριανῆς.*

Φ. 183α διὰ χειρὸς τοῦ βιβλιογράφου : *† χάρις τῷ θ(ε)ῷ, τῷ συντελεστῇ τ(ῶν) καλ(ῶν) ἔργ(ων) μόχθος δὲ γ' ἐστὶν ἰω(άννου) δορυανοῦ ῥυπαροῦ τε καὶ ἀμαθοῦς :— αφνθ ιουλλ(ίου) η :*

Φ. 402β δι' ἐρυθροῦ μέλανος : *μέσω ὁρᾶται τῆς γραφῆς τοῦ βιβλίου τοῦ δαμασκόθεν μελῳδοῦ ἰωάννου : —*

Φ. 593α : *† θ(εο)ῦ μὲν δῶρον, ἰω(άννου) δὲ δορυανοῦ πόνος – – –*
† χ(ριστ)ὲ δίδου πονέοντι τεὴν πλύο... † α[φ]νς νοεμβρ(ίου) ΙΓ : —

Ὁ κῶδιξ κοσμεῖται μὲ ὁλοσέλιδον εἰκόνα Ἰωάννου τοῦ Δασμακηνοῦ (φ. 187β) μετριωτάτης τέχνης. Αἱ ἐπικεφαλίδες καὶ τὰ ἐπίτιτλα ἐγράφησαν δι' ἐρυθροῦ μέλανος, τὰ δὲ ἀρχικὰ μεγάλα ἀλλ' οἱονεὶ ἄτεχνα. Τὰ τελευταῖα φύλλα ἐκ τῆς πολλῆς καὶ μακροχρονίου χρήσεως καὶ τῆς νοτίδος ἐφθάρησαν, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ φ. 340 μέχρι τέλους τμῆμα μυόβρωτον κατὰ τὴν ἄνω ᾤαν. Τὰ φ. 183β – 187α ἀφέθησαν λευκά. Ἡ στάχωσις παλαιὰ βυρσίνη καστανοῦ χρώματος, αἱ δὲ πινακίδες ἐκ ξύλου ἐλάτης.

15.

Χαρτ. Διαστ. 0,162×0,113. Αἰὼν ΙϚ'. Φ. 253.
Κολοβός.

1. (φ. 1α). Ἀκολουθίαι διαφόρων ἑορτῶν, οἷον Μεταμορφώσεως, Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ἐπιτάφιος ὕμνος τῆς Θεοτόκου (φ. 38α), τοῦ ἱεροῦ νιπτῆρος (φ. 123α).

2. (φ. 50α). «Στιχηρὰ προσόμοια προεόρτια καὶ μεθεόρτια εἰς τοὺς αἴνους τῆς κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας... θεοτόκου... πονηθέντα καὶ ποιηθέντα παρ' ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου παλαιῶν πατρῶν... ἦχος πλ. β', αἱ ἀγγελικαί». Τὸ πρῶτον τροπάριον :

Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθαι δυνάμεις πρὸς Γεθσημανῆ, τοῦ κηδεῦσαι τὴν παρθένον· ἀπόστολοι παντόθεν ἐκ περάτων ἀθροίσθητε· ἅπας τε λαὸς καὶ βασιλεῖς τε, δράμετε σπουδῇ, χαρᾷ καὶ φόβῳ, πιστῶς κράζοντες· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, παρθένε πανάχραντε.

Ἐπὶ τῶν τεσσάρων τροπαρίων τῶν αἴνων ἡ ἀκροστιχὶς *ΑΒΓΔ*. Περαιτέρω (φ. 57α) εἰς προσόμοια στιχηρὰ τῶν αἴνων τῆς 21 Αὐγούστου μεθεόρτια, ἡ ἀκροστιχίς : *Διονυσίου.*

Φ. 36β, δι' ἐρυθροῦ μέλανος : *† ὦ ὑπεραγία μου θ(εοτό)κε βοήθησόν μοι τῷ δούλῳ σου Διονυσίῳ ἀρχιθύτῃ παλαιῶν πατρῶν.*

Φ. 49β, ἐν τέλει : *† ὦ ὑπεραγία μου θ(εοτό)κε· δέξαι τὸ μικρὸν τουτὶ δῶρον τοῦ δούλου σου· ὡς τὰ δύο λεπτὰ ὁ υἱός κ(αὶ) θ(εό)ς μου τῆς χήρας. ἀμην Διονυσίου παλαι(ῶν) πατρ(ῶν) † ζμθῳ <1541> αὐγούστου ιδ' ἰν(δικτιῶνο)ς ἐν τῇ μονῇ τοῦ γεροκομιου*[1].

3. (φ. 59β). Μουσικὰ γυμνάσματα, ἄνευ ἐπικεφαλίδος.

4. (φ. 62α). Τοῦ ἁγίου ἐνδόξου... Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὑπόμνημα τῆς... κοιμήσεως τῆς... Θεοτόκου. Παρὰ Ἰωάννου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης.

---

[1] Περὶ τῆς ἐν λόγῳ μονῆς Γηροκομείου βλ. Στεφ. Ν. Θωμοπούλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, ἐν Ἀθήναις 1888, σελ. 355, ὑποσ. 1 κ.ἀ. Περὶ τῆς ἰδίας ταύτης μονῆς ἔχομεν πρὸς ἔκδοσιν ἔγγραφα ἀνέκδοτα.

5. (φ. 99α). Ἀκολουθία Τιμίου Προδρόμου κλπ. Μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς, φ. 121α : *τέλος τῆς ἀκολουθ(ίας), τοῦ τιμίου κ(αὶ) ἁγίου ἐνδόξου προφήτου προδρόμου κ(αὶ) βαπτιστοῦ ἰωάννου· ἐν ἔτει ζῳ, μῳ <1531>· σεπτεμβρίου ιβ.* Μεθ' ὃ ταῦτα : *† τίμιε κ(αὶ) ἅγιε ἔνδοξε προφῆτα κ(αὶ) πρόδρομε χ(ριστο)ῦ βαπτιστὰ ἰωάννη κ(αὶ) μάρτυς· βοήθησόν μοι τῷ δούλῳ σου, διονυσίῳ τῷ τάλενι κ(αὶ) ἀρχιθύτῃ παλαιῶν πατρῶν ἀμήν.* Εὐθὺς δὲ κατωτέρω : *† ἐγράφη παρ' ἐμοῦ ἐν τῇ εὐαγεστάτῃ μονῇ τῆς ὑπ(εραγίας) μου θ(εοτό)κου τῆς ἐπονομαζομένης γηροκομιτίσης κ(αὶ) παμμακαρίστου· εἰς δόξαν προσκύνησιν κ(αὶ) τιμὴν αὐτῆς κ(αὶ) τοῦ τιμίου κ(αὶ) ἁγίου προδρόμου· κ(αὶ) οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθε καμοί :—*

6. (φ. 123α). Ἀκολουθία τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ νιπτῆρος.

7. (φ. 129β). Πατριάρχου Φιλοθέου, Εὐχὴ ἱκετήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

8. (φ.140α). Γεωργίου, μητροπολίτου Νικομηδείας καὶ ῥήτορος, Λόγος τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ εἰς τὸ «εἱστήκεισαν παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ». Ἀρχ. : *πρὸς ὑψηλοτάτην ἡμῖν ἀναδραμὼν ὁ λόγος περιοπήν, γεγονοτέρα σάλπιγγος ἠχεῖ, πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν συγκαλεῖται κτίσιν...*

9. (164α). Ἀκολουθία τῆς Μ. Παρασκευῆς, (φ. 176α, 235) ὁ τοῦ Μ. Σαββάτου ἐπιτάφιος θρῆνος.

10. (φ. 216α). Ἐπιφανίου, ἐπισκόπου Κύπρου, Λόγος εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου.

11. (φ. 284α). Προσόμοια Ἀναλήψεως καὶ Πεντηκοστῆς.

Φ. 175β[1] : *1719 ενμινι ὀκτωβρίου εἰς τῆς ταίσαιραις εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἐναγίοις πατρὸς ἡμῶν ἱεροθέου ἐπισκόπου ἀθηνῶν ἐχειροτονίθηκα ἐγὸ ὁ ἐλάγχηστος ἱερόθεος ἱερομόναχος θομόπουλος καὶ ἤμουν χρόνόν ἠκόσιεναν καὶ μὲ ἐχείροτόνίσε ὀκὺρ μπακράτηος ἀρχηεπήσκοπος δημήτζήάνης*[2] *εἰς τὸν ναὸν τῆς ὑπερευλογήμένης δεσπήνης ἡμῶν θεοτόκου τῆς ὁμιαλίτησας*[3] *καὶ γράφομεν εἰς θίμησιν κ(αὶ) συγχόρισαταίμου διατὸν κ(ύριο)ν :—*

Αἱ πινακίδες τῆς σταχώσεως ἀπεσπάσθησαν παντελῶς. Ἐκ τῆς νοτίδος, τῶν κηρίων καὶ τῆς πολλῆς χρήσεως ὁ κῶδιξ ὑπέστη φθοράς, φύλλα τινὰ ἐξέπεσαν, ἄλλα ἀφέθησαν λευκά, τὰ γράμματα τῶν ἐπιτίτλων, δι' ἐρυθροῦ

---

[1] Τὸ αὐτὸ τοῦτο σημείωμα εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ γράψας νὰ γράψῃ ἐν φ. 163β, μεταμεληθεὶς ὅμως τὸ διέγραψεν ἐκεῖ.

[2] Περὶ αὐτοῦ βλ. Τάσον 'Αθ. Γριτσόπουλον, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. Κ' (1950), σελ. 233 - 234.

[3] Περὶ τῆς μονῆς βλ. τὸ μελέτημα Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάναν μονὴ Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, ἐν Ἀθήναις 1947, σσ. 49.

μέλανος γεγραμμένα, κατέστησαν ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς. Χρῆσις μέλανος ἐρυθροῦ ἐγένετο καὶ εἰς τὰς σημειώσεις, ὁδηγίας κλπ.

16.

Χαρτ. Διαστ. 0,175×0,13. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 96.

Χερουβικὰ διαφόρων συνθετῶν μετὰ τῶν μουσικῶν σημείων. Ἐκ δωρεᾶς Νικ. Α. Κάτζια.

17.

Χαρτ. Διαστ. 0,174×0,119. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 151.

Ἀκέφαλος.

Μουσικὸν βιβλίον, περιέχον δοξαστικά, ἑωθινὰ καὶ ἄλλα τροπάρια.

Φ. 149α : *αὐτῶ τὸ χαρτὶ ὑπάρχει τοῦ Ἀναγνώστη Μαρκόπουλου ἀπὸ χωρίον Λυβομπίσι καὶ ὅποιος τὸν χριστιανὸν καὶ ἀπίστων ἀγαρηνῶν ἤθελε ἐνχιρίσι αὐτῶ εἶναι ἀφορισμένος κατιραμένος.*

1829 Αὐγούστου 12 Λυβομπίσι
ὁ γράψας
Κονσταντῖνος Ν. Δημητρακόπουλος

Παρεμφερεῖς σημειώσεις περιέχουν τὰ φ. 148β καὶ 151β μετά τινων δοκιμίων κονδυλίου.

Στάχωσις λίαν ἐπιμελὴς τοῦ κώδικος, ὅστις πορποῦται πλαγίως καὶ κοσμεῖται ἐπ᾿ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τῶν πινακίδων δι᾿ ἐντύπων παραστάσεων ἐπὶ τῆς βύρσης.

18.

Χαρτ. Διαστ. 0,172×0,113. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 127.

Ἀ δ ή λ ο υ, Βιβλίον περὶ μουσικῆς. Ἐν ἀρχῇ (φ. 1–15, 19β–28) προτάσσεται «ἀφήγησις προεισοδιώδης περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς μουσικῆς» καὶ (φ. 15β–19α) «κατάλογος τῶν διδασκάλων καὶ μελῳδῶν, καταστρωθεὶς ὑπὸ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου». Ἀπὸ φ. 29α μουσικῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς βιβλία, κεφάλαια καὶ παράγραφοι, μετὰ γυμνασμάτων μουσικῶν, σχημάτων καὶ πινάκων.

Φ. 127α : *Γέγραπτο χειρὶ βίβλος, ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου δφρ᾿ ἐς χρῆσιν ἧ Γρηγορίου· αωις΄ Σεπτεμβρίου Βα.*

Κῶδιξ μὲ καλαισθησίαν καὶ μεγίστην ἐπιμέλειαν γεγραμμένος. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου ἐκ τῶν προλεγομένων αὐτοῦ ἀποδεικνύεται γνώστης βαθὺς τοῦ θέματος, παραθέτων πλὴν τοῦ καταλόγου τῶν μουσικοδιδασκάλων οὓς ἀνέδειξεν ὁ χρόνος καὶ τὴν σχετικὴν μουσικὴν βιβλιογραφίαν (φ. 19β). Ἐν φ. 12β ἡ ὑποσημείωσις δι᾿ ἄλλης χειρός: *ἁρμονικὰ στοιχεῖα· καὶ περὶ ρυθμῶν πραγματεῖαι ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ι. Μ ε ο υ ρ σ ί ο υ, ἐν Λουγδούνῳ 1616,* εἰς 4ον *καὶ ὑπὸ Μ ά ρ κ ο υ Μ ε ϊ β ο μ ί ο υ,* ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν, *Συγγραφεῖς Μουσικοὶ ἀρχαῖοι, ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1654,* εἰς 4ον.

Ἡ βυρσίνη στάχωσις, φέρουσα εἰς τὸ νῶτον χρυσᾶ κοσμήματα, διατηρεῖται καλῶς.

19.

Χαρτ. Διαστ. 0,19×0,135. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 191.

Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Γ α ζ ῆ, Τὸ τέταρτον, ἤτοι τὸ Συντακτικόν, προσαυξηθὲν καὶ ἀναπληρωθὲν εἰς φράσιν ἁπλῆν...

Ἐκ τῆς ἐν φ. 3α προμετωπίδος, τὸ χειρόγραφον βάσιν εἶχε τὴν ἔκδοσιν Νικήτα Κονταράτου – Λαυρεντίου Χρυσοβελώνη, Ἑνετίησιν 1802 [1], κατὰ δὲ τὴν ἐν τέλει τοῦ ἰδίου φύλλου σημείωσιν: *καὶ γέγραπται παρ᾿ ἐμοῦ Κανέλου Κατζόρχη τοῦ ἐκ Δημητζάνης κατὰ τὸ αωκον ἔτος.*

Ἐν φ. 2αβ προτάσσεται κεφάλαιον «περὶ τῶν δασυνομένων φωνηέντων», συντεταγμένον εἰς τροπάρια ἦχου πλ. β΄ κατὰ τὸ «ὅλην ἀποθέμενοι». Ἰδοὺ ἡ ἀρχή: *Ὁμοῦ, τὸ ἱλάσθητι, ἁμάξι, ἅλυσον, ὅσιος, ἁλμυρὸς καὶ ἕτοιμος...*

Φ. 182β : *ἐνταῦθα τέρμα τῆς καλῆς χειρουργίας*
ὡς καλὸν ἔργον χειρός ἐστι τὸ γράφειν.

Ἐγράφη δὲ παρ᾿ ἐμοῦ Κανέλου γεωργιάδου Κατζορχοπούλλου καὶ αὕτη τὸ αωθον ἔτος ὀκτωμβρίου αη.

Φ. 183α τὸ ἀκόλουθον ἀλφαβητικὸν μαθητικὸν παράγγελμα:

Πορεύθητι εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ἐὰν ἐπιθυμῇς σοφίαν καὶ ἐπιστήμην, ἐκεῖ τὴν ἔχεις. Μὲ τὸ Α τὴν ἀρχὴν τῆς σοφίας· μὲ τὸ Β τὸ βάθος· μὲ τὸ Γ τὴν γλυκύτητα· μὲ τὸ Δ τὴν διδασκαλίαν· μὲ τὸ Ε τὴν ἐπιστήμην· μὲ τὸ Ζ τὸν ζῆλον· μὲ τὸ Η τὴν ἡδονήν· μὲ τὸ Κ τὸ καύχημα· μὲ τὸ Λ τὴν λάμψιν· μὲ τὸ Μ τὴν μελέτην· μὲ τὸ Ν τὸ νόημα· μὲ τὸ Ξ τὴν ξανθόμορφον Ἀθηνᾶν· μὲ τὸ Ο τὸν ὄμβρον τῆς μελισταλάκτου φιλοσοφίας· μὲ τὸ Π τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ φωτίζον· μὲ τὸ Ρ τὸν ρυθμὸν τῶν διδασκάλων· μὲ τὸ Σ τὴν συλλογὴν τῶν ἐπιστημῶν· μὲ τὸ Τ τὸ τέλος πάσης σοφίας· μὲ τὸ Υ τὴν ὑπερ-

[1] Βλ. Δ. Σ. Γ κ ί ν η – Β. Γ. Μ έ ξ α, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863, τόμ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 23, ἀριθ. 189. Ἑρμηνείαν εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς αὐτῆς Γραμματικῆς τοῦ Θ. Γαζῆ ἐξέδωκεν Ἑνετίησι τὸ αὐτὸ ἔτος, παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἱερομόναχος Δημητζαναῖος, τρόφιμος τῆς ἐν Δημητζάνῃ σχολῆς καὶ οὗτος. Αὐτόθι, σελ. 19, ἀριθ. 114.

βολὴν τῆς μαθήσεως· μὲ τὸ Φ τὸ φῶς· μὲ τὸ Χ τὴν χάριν· μὲ τὸ Ψ τὴν ψυχήν· μὲ τὸ Ω τὴν ὠφέλειαν τὴν μεγάλην ὁποὺ ἔχει ἡ φιλόσοφός σου ψυχὴ μὲ τὸ νὰ ἠξεύρῃ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὸν πλάστην της.

Φ. 183β. Ἀνάλυσις φιλοσοφικοῦ συλλογισμοῦ· φ. 188β περὶ τῶν εἰδῶν τῶν ἐπιστολῶν· φ. 190α περὶ τοῦ τί ἐστι λογική.

Φ. 191β : *αωιᵠ πυανεψιῶνος κῆ ἐτελειώσαμεν τὴν λογικήν.*

20.

Χαρτ. Διαστ. 0,196×0,123. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 63.

Κολοβός. Μαθηματάριον.

1. (φ. 2α). Θεοδώρου Προδρόμου, Τετράστιχα ἰαμβικὰ καὶ ἡρωικὰ εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ῥηθέντα ἐν πάσῃ τῇ παλαιᾷ γραφῇ. Γένεσις, εἰς τὸ ἑξαήμερον ἔργον τοῦ θεοῦ.

2. (φ. 34α). Τοῦ αὐτοῦ, τὰ αὐτά, γεγραμμένα δι᾽ ἄλλης χειρὸς καὶ ἐπὶ χάρτου ἐκλεκτῆς ποιότητος, χρώματος κυανοῦ.

Φ. 34α : *καὶ τόδε πέλει Δανιὴλ τοῦ ἐκ Δημητζάνης.*

Τὰ ἀρχικὰ τῶν ἐπιτίτλων καὶ τοῦ κειμένου ἐρυθροβαφῆ, ἀλλαχοῦ κεραμόχροα ἢ βυσσινοβαφῆ. Τὸ β΄ μέρος ἐπιμελέστερον γεγραμμένον. Κατὰ τὸ τέλος ἑκάστου κεφαλαίου μικραί τινες διακοσμήσεις, παριστῶσαι φύλλα δένδρων, πτηνά, μικροὺς ἀγγέλους κλπ. Ἡ στάχωσις βυρσίνη, κατὰ τὰς πινακίδας ἀνενεώθη διὰ χρωματιστοῦ ἐξωφύλλου.

21.

Χαρτ. Διαστ. 0,187×0,132. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 246.

Ἐξήγησις τῶν τοῦ Συνεσίου, ἐπισκόπου Κυρήνης, ἐπιστολῶν.

Κατὰ τὴν ᾤαν περίληψις καὶ σημειώσεις τῶν ἐπιστολῶν διὰ μικρῶν γραμμάτων. Τὰ πρῶτα φύλλα ἐφθαρμένα. Στάχωσις διὰ βύρσης.

22.

Χαρτ. Διαστ. 0,185×0,136. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 118.

Μαθηματάριον, περιέχον τὰ ἀκόλουθα :

1. (φ. 4α). Διάλογοι ἑλληνικοὶ χάριν τῶν ἀρχαρίων.
2. (φ. 20α). «Παραδείγματα Γεωργίου Κορεσσίου, εἰς διάφορα συμβαλλόμενα».
3. (φ. 43α). Ἐπικτήτου στωικοῦ, Ἐγχειρίδιον.
4. (φ. 64α). Ἐπιστολαί, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου Κορυδαλέως.

5. (φ. 99α). Δημοφίλου, Ἐκ τῶν πυθαγορείων ἐπῶν.
6. (φ. 103α). Δημοκράτους φιλοσόφου, Γνῶμαι χρυσαῖ.
7. α) (φ. 107α). Ἀδήλου, Εὐχὴ κατανυκτικὴ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον κατ᾽ ἀλφάβητον (ἔμμετρος). Ἀρχ. :

Ἄχραντε, πανάσπιλε, σεμνὴ παρθένε,
βασιλέα τέξασα, θεὸν καὶ λόγον...

β) (φ. 109α). Ὁμοία κατανυκτικὴ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἀρχ. :

Ἀνείκαστε, μακρόθυμε Χριστέ, σύγγνωθί μοι,
βάρος πολὺ περίκειμαι, κούφισον τοῦτο σῶτερ...

γ) Περὶ προσκυνήσεως κατ᾽ ἐρωταπόκρισιν.

Φύλλα τινὰ τοῦ κώδικος ἐξέπεσαν. Ἄλλα ἀφέθησαν λευκά. Περικάλυμμα τοῦ κώδικος φύλλα χειρογράφου ΙΒ΄ αἰῶνος.

23.

Χαρτ. Διαστ. 0,196×0,141. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 128.

Μαθηματάριον. Περιέχει θέματα, κατὰ τὸν Λάσκαριν, εἰλημμένα ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οὐχ ἧττον καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, πρὸς ἐφαρμογὴν γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων, κατὰ τὴν μέθοδον Θ. Γαζῆ. Προτάσσεται ἑρμηνεία ἀποφθεγμάτων τῶν ἑπτὰ σοφῶν, διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας. Ἀπὸ φ. 110α θέματα εἰς ἄσκησιν τῶν ἐπιστολικῶν τύπων, ἀπὸ δὲ φ. 118α θέματα πρὸς γύμνασιν πρωτοπείρων μαθητῶν, ἐν εἴδει προσευχῶν συντεταγμένα. Τὰ τελευταῖα ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ κώδικος παρένθετον ἐπὶ διαφόρου ποιότητος χάρτου.

Ἡ στάχωσις ἐξηρθρωμένη, αἱ πινακίδες ἄνευ ἐπικαλύμματος.

24.

Χαρτ. Διαστ. 0,196×0,145. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 162.

Καλλινίκου Καστόρχη, Ἀκατέργαστοι λόγοι καὶ σημειώσεις διάφοροι πρὸς κατασκευὴν λόγων.

Ἐν τῷ παραφύλλῳ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἡ χρονολογία : *1838 ἐν Ἀθήναις.*

Ὁ κῶδιξ περιῆλθεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Δημητσάνης ἐκ δωρεᾶς Δ. Παππούλια. Στάχωσις διὰ βύρσης μετ᾽ ἐπικαλύμματος τῶν πινακίδων δι᾽ ἐγχρώμου χάρτου εἰς σύγχρονον ἐποχήν.

25.

Χαρτ. Διαστ. 0,192×0,143. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 172.
'Ακέφαλος καὶ κολοβός.
Διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας ἑρμηνεία περικοπῶν: α) Παλ. Διαθήκης· β) ἰαμβικῶν τετραστίχων καὶ ἡρωοελεγείων· γ) μύθων, περικοπῶν τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων· δ) λόγων Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (περὶ τῶν τοῦ βίου ὁδῶν, ἐπικηδ. εἰς Μ. Βασίλειον, διστίχων ἰαμβικῶν)· ε) νουθεσιῶν ὁσίου Νείλου.
Ὁ κῶδιξ λίαν ἐφθαρμένος ἐκ τῆς νοτίδος, ἐξηρθρωμένος.

26.

Περγαμηνὴ Διαστ. 0,171×0,124×0,051. Αἰὼν ΙϚ'. Φ. 223.
Εὐαγγέλιον τὸ διὰ τεσσάρων.
Α' (φ. 4α). Τὸ κατὰ Ματθαῖον.
Β' (φ. 56α). Τὸ κατὰ Μᾶρκον.
Γ' (φ. 93α). Τὸ κατὰ Λουκᾶν.
Δ' (φ. 157α). Τὸ κατὰ 'Ιωάννην.
Προηγεῖται ἑκάστου πίναξ τῶν κεφαλαίων, ὡς ἐπίσης πολύχρωμος ἡ εἰκὼν τοῦ οἰκείου εὐαγγελιστοῦ. Αἱ εἰκόνες τῶν Μάρκου καὶ Λουκᾶ ἀπέβησαν ὅλως ἐξίτηλοι. Τοῦ Ματθαίου διατηρεῖται καλῶς τὸ πρόσωπον. Ἡ εἰκὼν τοῦ 'Ιωάννου ἐκπεσοῦσα ἀντικατεστάθη δι' ἄλλης ἐπὶ φύλλου ἐκ χάρτου κοινοῦ ἀτέχνου. Τὰ φύλλα ἀφ' ὧν ἄρχεται ἕκαστον εὐαγγέλιον κοσμοῦνται ἐν ἀρχῇ διὰ φύλλων, κλάδων, μίσχων καὶ πτηνῶν λίαν ἐπιτυχῶς. Ὁ βιβλιογράφος κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς του μιμεῖται μετ' ἐπιτυχίας γραφὴν ΙΒ' αἰῶνος. 'Εν τῇ ἄνω καὶ κάτω ὤᾳ καὶ πλαγίως ἐσημείωσε δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων καὶ χρυσῶν ἐπιτίτλων κεφάλαια πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν κατὰ Κυριακὰς ἀναγινωσκομένων Εὐαγγελίων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ κεφαλαιώδη χρυσᾶ ὡραῖα γράμματα ἔγραψεν. Εἰς ἑκάστην σελίδα στίχοι 22 εἰς ἔκτασιν 0,11 ὕψος, 0,076 πλάτος. Τὰ φ. 202–223 ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκ χάρτου κοινοῦ, περιέχουν εὑρετήριον τῶν Εὐαγγελίων: «συναξάριον σὺν θ(ε)ῷ τῶν Εὐαγγελίων τοῦ ὅλου χρόνου», ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, παραπέμπει εἰς τὰ οἰκεῖα κεφάλαια.
Κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τοῦ κώδικος παρατηροῦνται ἀβλεπτήματα, π.χ. τὸ φ. 78 ἠριθμήθη δίς, τὸ μεταξὺ τοῦ φ. 196–197 ἀφέθη ἄνευ ἀριθμήσεως. Διατήρησις τοῦ κώδικος ἀρίστη. Στάχωσις νεωτέρα, βυρσίνη. Κατὰ σημείωσιν ἐπὶ τοῦ φ. 1α τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου τῆς Σχολῆς Δημητσάνης 'Ιερωνύμου Βογιατζῆ, τῇ 7 Μαΐου 1877, ὁ κῶδιξ προέρχεται ἐκ δωρεᾶς τοῦ Καλλινίκου Καστόρχη.

'Εν τέλει τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων τὰ ἐπιγράμματα [1]:

Φ. 2α, ἐν τέλει τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὑρετηρίου:

Ὁ πρὶν τελώνης καὶ σχολάζων τοῖς [φόροις]
Εὐαγγελιστὴς νῦν δέδεικται προφόρ(ος)
Ματθαῖος ὁ κράτιστος ὁ θεηγόρος·
τὴν τοῦ λόγου γὰρ σαρκικὴν ἐνδημίαν
καθιστορεῖ τε καὶ σαφῶς διαγράφει.

Φ. 55α, εἰς τὸν Μᾶρκον:

Πέτρου μυηθεὶς τοῖς ἀπορρήτοις λόγοις
τὴν τοῦ θεοῦ κένωσιν εἰς βροτῶν φύσιν,
ἐν ᾗ τὸ διπλοῦν ὢν θεάν(θρωπ)ος φέρει,
ταύτην καθεξῆς συντίθησι πανσόφως
ὁ δευτερεύων Μᾶρκος ἐν θεογράφοις.

Φ. 92α, εἰς τὸν Λουκᾶν:

[Τ]ρίτος δὲ Λουκᾶς ῥητορεύει μειζόνως
[τ]οῦ μέχρις ἡμῶν μετριωθέντος λόγου·
[τ]ὴν παιδικὴν αὔξησιν εἶτα καὶ μέσην
[κ]αὶ τὴν τελείαν τῆς θεώσεως χάριν
[Παῦ]λον γὰρ ἔσχε τεχνικὸν παιδοτρίβην.

27.

Περγαμηνὴ Διαστ. 0,21×0,143×0,069. Αἰὼν ΙϚ'. Φ. 278.
Καινὴ Διαθήκη
Α' (φ. 8α). Τὸ κατὰ Ματθαῖον.
Β' (φ. 50α). Τὸ κατὰ Μᾶρκον.
Γ' (φ. 79α). Τὸ κατὰ Λουκᾶν.
Δ' (φ. 118α). Τὸ κατὰ 'Ιωάννην.
Ε' (φ. 148α). Πράξεις 'Αποστόλων.
Ϛ' (φ. 186α). 'Ιακώβου, Καθολικὴ ἐπιστολή.

---

[1] Βλ. 'Αθ. Κομίνη, Συναγωγὴ ἐπιγραμμάτων εἰς τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστάς, «'Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. ΚΑ' (1951), σελ. 264, 4, 268, 7, 271, 4, ἐκ παλαιοτέρων κωδίκων. Τὰ ἐπιγράμματα πιθανῶς εἶναι Νικήτα Δαβὶδ τοῦ Παφλαγόνος.

Ζ' (φ. 190α). Πέτρου, 'Επιστολὴ πρώτη.
Η' (φ. 196β). 'Ιωάννου, 'Επιστολὴ πρώτη.
Θ' (φ. 200β). 'Ιωάννου, 'Επιστολὴ δευτέρα.
Ι' (φ. 201α). 'Ιωάννου, Καθολικὴ ἐπιστολὴ β'.
ΙΑ' (φ. 201). 'Ιούδα, Καθολικὴ ἐπιστολή.
ΙΒ' (φ. 202β). Παύλου, Πρόλογος προτασσόμενος τῆς βίβλου.
ΙΓ' (φ. 208β). Παύλου, 'Επιστολαί : α) πρὸς Ρωμαίους· β) Α' πρὸς Κορινθίους (φ. 224β)· γ) Β' πρὸς Κορινθίους (φ. 232β)· δ) Γαλάτας (φ. (242α)· ε) 'Εφεσίους (φ. 246β)· ς) Φιλιππησίους (250β)· ζ) Κολοσσαεῖς (φ. 254α)· η) Α' Θεσσαλονικεῖς (φ. 257α)· θ) Β' Θεσσαλονικεῖς (φ. 260β)· ι) Α' Τιμόθεον (φ. 262α)· ια) Β' Τιμόθεον (φ. 265β)· ιβ) Τίτον (φ. 268α)· ιγ) Φιλήμονα (φ. 269β)· ιδ) 'Εβραίους (φ. 270β).

Φ. 6α, φ. 278β δοκίμια κονδυλίου.

Φ. 1α : *'Εξεβήκαμεν κ(αὶ) ἡμεῖς ἀπὸ τὰ αφιδ ἰνδ(ικτιῶνος) β' μαΐῳ κ' κ ετεληοθη ο π(αρ)ὼν πατρι(αρχικὸς) κ(αὶ) τουπιτο ·χω σπιμας τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἤτοι κ' ἐτελιοθη κ(αὶ) ἡ μαρουδιὰ ὁμίως κ(αὶ) ὁ Ιωρ τ(ῆς) κακτιο ερ κ(αὶ) ὁ Γιαν(νης ;)*

Φ. 6β : *αφιδ μαΐῳ ἐδιέβην ο βαρητ ἀπὸ τ(ὴν) ἔγρι(πον) εἰς τὸ μετ(ό)χ(ιον).*

'Ο κῶδιξ διατηρεῖ καλῶς στάχωσιν ἐκ βύρσης, διακοσμουμένην κατὰ τὰς πινακίδας ὑπὸ ἐντύπων παραστάσεων τοῦ 'Εσταυρωμένου καὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, πλαισιουμένων ὑπὸ ρόμβων. "Εγχρωμος γλυφὴ τονίζει τὴν παράστασιν, ἐντὸς τεσσάρων δὲ μικρῶν τριγώνων ἀπεικονίζονται οἱ Εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν σημάτων των, εἰς τὸ νῶτον δὲ κοσμήματα χρυσᾶ ἑλικοειδῆ καὶ ἄνθη. 'Εκ τῶν θηλυκωτήρων, δι' ὧν ἐπορποῦτο ὁ κῶδιξ, ἐξέπεσαν οἱ ἱμάντες. Φύλλα τινὰ συνεσταχωμένα καὶ περιληφθέντα εἰς τὴν παλαιὰν κατὰ φύλλα ἀρίθμησιν εἶναι ἐκ χάρτου. 'Εκ τῶν τεσσάρων ὁλοσελίδων εἰκόνων τῶν Εὐαγγελιστῶν, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ὁ κῶδιξ, ἔχουν ἀπομείνει ὁ Ματθαῖος (φ. 7β) καὶ ὁ Λουκᾶς (φ. 78β), ἐξέπεσε δὲ τὸ φ. 117 ἐφ' οὗ ὁ 'Ιωάννης καὶ τὸ μεταξὺ 49 - 50 φύλλον τὸ περιέχον τὸν Μᾶρκον. "Εγραψαν δύο χεῖρες, διὰ διαφόρου μέλανος καὶ γραμμάτων μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων (στίχοι ἐν ἑκάστῃ σελίδι 30 - 34 τῆς πρώτης, 30 - 31 τῆς δευτέρας, πλάτ. φᾶς 0,028 - 0,037 μ.) μετὰ ἢ ἄνευ ἐρυθροβαφῶν ἀριθμήσεων τῶν κεφαλαίων καὶ ἐπιτίτλων. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν βιβλιογράφων ἡ μίμησις γραφῆς ΙΒ' αἰῶνος.

28.

Χαρτ. Διαστ. 0,205×0,16. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 82.

Κ α λ λ ι ν ί κ ο υ Κ α σ τ ό ρ χ η, Λόγοι εἰς τὰς Κυριακὰς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Τὰ πρῶτα φύλλα λίαν ἐφθαρμένα. Στάχωσις βυρσίνη καστανόχρους, ἀλλὰ ὁ κῶδιξ τιλφόβρωτος.

29.

Χαρτ. Διασ 0,18×0,134. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 149.

'Ακέφαλος - κολοβὸς

1. (φ. 1α). 'Α β β ᾶ 'Ι σ α ά κ, Λόγος πρὸς μοναχοὺς ἀρχαρίους, μεταφρασθεὶς παρὰ Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ Στουδίτου. "Αρχ. : *'Αδελφοὶ καὶ πατέρες, αὐτὰ τὰ λόγια καὶ τὲς παραγγελίες ἔγραψεν ὁ ἀββᾶς 'Ισαάκ...*
2. (φ. 3α). 'Α δ ή λ ο υ, Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τὴν ἔνδοξον μετάστασιν τῆς ἀειπαρθένου θεομήτορος.
3. (φ. 10α). Περὶ ἐξομολογήσεως.
4. (φ. 17α, 142α). Φ ω τ ί ο υ, π α τ ρ. Κ Π ό λ ε ω ς, 'Εκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα ἐπιστολῆς : τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος.
5. (φ. 49α). Κ ά τ ω ν ο ς, Γνῶμαι παραινετικαὶ δίστιχοι, ἃς μετήνεγκεν ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς εἰς τὴν ἑλληνίδα διάλεκτον Μάξιμος ὁ Πλανούδιος.
6. (φ. 57α). 'Επικτήτου ἐγχειρίδιον.
7. (φ. 69α). Σ ο φ ί α Σ ε ι ρ ά χ, ψυχαγωγικῶς ἑρμηνευομένη.
8. (φ. 85α, 122α). Ν ε ί λ ο υ τ ο ῦ ὁ σ ί ο υ, Νουθεσίαι.
9. (φ. 93α). 'Εξηγήσεις εἰς τὰ τοῦ Γαυρίου "Ελληνος τετράστιχα, περὶ ἀνθρώπου καὶ λιθίνου λέοντος.
10. (φ. 108α). 'Εξηγήσεις εἰς τὴν 'Ο μ ή ρ ο υ, Βατραχομυιομαχίαν.

Φ. 140α : *Εἴληφαν τέλος αἱ ἐξηγήσεις τῶν παραινέσεων τοῦ 'Αββᾶ Νείλου ἐν τῷ αψϞβ^ω <1792> ἔτει 'Ιουνίου κς^η, τῷ δὲ τῶν καλῶν ἔργων συντελεστῇ θ(ε)ῷ ἔστω κλέος μέγα.*

Φύλλα ἱκανὰ ἀφέθησαν λευκά. 'Η στάχωσις, αἱ πινακίδες καί τινα φύλλα ὅλως ἐξέπεσαν.

30.

Χαρτ. Διαστ. 0,185×0,137. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 167.

1. (φ. 1α). 'Εξήγησις εἰς τὰ τοῦ Φ ω τ ί ο υ, πατρ. ΚΠόλεως, ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς κεφάλαια· τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος. Ψυχαγωγικῶς. "Αρχ. : *ὦ Μιχαήλ, πνευματικὸν τέκνον, γέννημα ἡμέτερον, ἐδικόν μου...* [1].

---

[1] Περὶ τῶν τοῦ Φωτίου ἐπιστολῶν καὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐκδόσεων βλ. C h. K r u m b a c h e r (μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου), 'Ιστορία τῆς Βυζαντηνῆς λογοτεχνίας, τόμ. Β', ἐν 'Αθήναις 1900 (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ), σελ. 232 - 233. 'Η Βιβλιοθήκη Δημητσάνης κατέχει δύο ἐκδόσεις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, μίαν ἐν Λονδίνῳ 1651 ex officina Rogeri Danielis καὶ ἑτέραν 'Ιωάννου Ν. Βαλέττα, ἐν Λονδίνῳ 1864, ὑπὸ ἐπίσημα Ιγ 3555 εἰς 4ον καὶ Ιγ 3560 εἰς 4ον. Κατ' ἐμὴν γνώμην, ἡ ἐξήγησις τοῦ παρόντος χειρογράφου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Δανιὴλ Γεωργοπούλου.

2. (φ. 105α). Ἀνάπτυξις, ἤτοι ἐξήγησις εἰς τὴν Ἀ ν τ ω ν ί ο υ τ ο ῦ Β υ ζ α ν τ ί ο υ Χρηστοήθειαν. Ἀρχ. : *Ἡ λογική, ἡ ἀθάνατος καὶ νοερὰ ψυχὴ εἶναι πρᾶγμα τιμαλφέστατον, θειότατον, μέγα...* [1].

Φ. 104α : *Τέλος κ(α)τ(ὰ) τὴν ἀρχὴν τοῦ δεκεμβρίου τοῦ ἁγίου Νικολάου κατὰ αωδ^{ον} ἔτος.*

Φ. 167α. Ὁ βιβλιογράφος ἢ κτίτωρ τοῦ κώδικος συνέθεσε ταῦτα τὰ τροπάρια.

Ἦχ. Γ' : Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις

Τοῦτο τὸ παρὸν βιβλίον πέλει ἐμοῦ Δημητρίου· ὁ τοίνυν τοῦτο συλήσας, ἄνευ τοῦ θελήματός μου, νὰ ὀνομάζεται κλέπτης, ἐμὲ τοῦτ' ἀφαιρέσας.

Ὑπέρποτε δ' αὖθις χαρῶ ἐν τῇ τούτου εὑρέσει καὶ τὸν φανερώσαντά μοι τὸν τοῦτ' ἀφαιρέσαντά με ἐν τῷ τῶν φίλων συντάττω χορῷ καὶ τῶν εὐνουστάτων.

Χαῖρε σὺ ὁποὺ τὸ πάρῃς ὡσὰν ὁποὺ θὰ τὸ διαβάζῃς κἀγὼ τοὔμπαλιν λυποῦμαι, ὡσὰν ὁποὺ τὸ ὑστεροῦμαι.

Εἰς τὰς ἐκ χάρτου πινακίδας, ἐπικεκαλυμμένας ὑφάσματι, προσετέθησαν ἔγγραφα παλαιὰ δίκην παραφύλλων, ἐξ ὧν ἓν ἀναφερόμενον εἰς τὴν Σχολὴν Δημητσάνης περιέχει ἐνδιαφέροντα αὐτὴν πράγματα.

31.

Χαρτ. Διαστ. 0,185×0,133. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 252.

1. (φ. 2α). Ἀ θ α ν α σ ί ο υ Ψ α λ ί δ α, Λογικὴ καὶ μεταφυσική [2] : α) περὶ φιλοσοφίας ἐν γένει· β) περὶ μεταφυσικῆς (φ. 63α)· γ) περὶ κοσμολογίας γενικῶς (φ. 96α)· δ) πνευματολογία (φ. 114α), ἡ τὴν λογικήν, ψυχολογίαν καὶ φυσικὴν θεολογίαν περιέχουσα· ε) μεταφυσικὴ (φ. 134α).

2. (φ. 158α). Πρακτικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα, τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ. Εἰς τρία μέρη : α) στοιχεῖα πρακτ. φιλοσοφίας· β) στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος (φ. 174β)· γ) κυρίως ἠθικὴ (φ. 196β).

Φ. 2α : *αωκζ' Ὀκτωβρί(ου) κε' ἐν Κερκύρᾳ,* μεθ' ὃ τὸ ὄνομα *Κ. Καστόρχη.*

Ἀρίθμησις παλαιοτέρα κατὰ σελίδας ἐλλιπής. Στάχωσις τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

[1] Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς Χρηστοηθείας βλ. Π ε ρ. Γ. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Προσθῆκαι εἰς τὰ περὶ Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου, «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», τόμ. Ζ' (1910 - 1918), σελ. 472 κἑξ.

[2] Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀθαν. Ψαλίδα συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων τοῦ ἀνδρός. Περὶ τούτου βλ. πρόσφατον μελέτην τοῦ συναδέλφου Λ. Ι. Β ρ α ν ο ύ σ η, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους, ὁ πατριώτης, ὁ πολιτικός, ὁ ἀγωνιστής, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», τόμ. Α' (1952), σελ. 331 κἑξ. (καὶ ἰδιαιτέρως).

32.

Χαρτ. Διαστ. 0,195×0,14. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 72

(φ. 4α). Ἡ ρ ω δ ι α ν ο ῦ, Τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας ἱστοριῶν βιβλία τέσσαρα.

1α : *Τὸ παρὸν ὑπάρ(χει) καὶ εἶναι τῆς σχολῆς τοῖς ἐκ Δημητζάνης 1828 δεκεβρίου α'.* Μεθ' ὅ : *καὶ τόδε προσετέθη σὺν τοῖς ἄλλοις Διαμαντῇ δημητζαναίου.*

Φ. 3α : *Καὶ τόδε δανιὴλ μοναχοῦ καὶ ὑποδιακόνου τοῦ καταγομένου ἐκ τῆς δημητζάνας.*

33.

Χαρτ. Διαστ. 0,19×0,147. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 169.

1. (φ. 1α). Ἐξήγησις τῶν ἰαμβικῶν τετραστίχων καὶ τῶν ἡρωοελεγείων Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ῥηθέντα ἐν τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ.

2. (φ. 66α). Ἐξηγήσεις εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ ἁγίου Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τ ο ῦ Θ ε ο λ ό γ ο υ, Χριστὸς πάσχων, ψυχαγωγικῶς. Ἀρχ. : *ὦ ἀκροατά, μηθητά, ἐπειδὴ βούλεσαι, ἀγαπᾶς, ὀρέγεσαι, ἐπιθυμεῖς, γλίχεσαι, νὰ κλύῃς, ἀκούῃς, ἐνωτίζεσαι...*

3. (φ. 92α). Ἐξήγησις εἰς λόγους Δ η μ ο σ θ έ ν ο υ ς, Κατὰ Φιλίππου πρῶτον.

4. (φ. 144α). Ἐξήγησις Κ ά τ ω ν ο ς Ρ ω μ α ί ο υ, Γνῶμαι παραινετικαὶ δίστιχοι, ὡς μετήνεγκεν ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς... Μάξιμος ὁ Πλανούδιος.

Φ. 1α : *Ἐκ τῶν τοῦ Σταματίου δημητζαναίου Ψαρούλη.*

Στάχωσις ἄνευ περικαλύμματος τῶν πινακίδων. Φύλλα τινὰ ἀφέθησαν λευκά. Δύο ἐν ἀρχῇ παράφυλλα ἐκ χειρογράφου περιέχοντος ψυχαγωγίαν ἀρχαίου κειμένου.

34.

Χαρτ. Διαστ. 0,193×0,147. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 61.

Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Σ α ρ ά φ η, Κυδωνιέως, «Γραμματικῆς βιβλίον δεύτερον, ἤτοι τὸ περὶ συντάξεως τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν, φιλοπονηθὲν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου... χάριν τῆς νεολαίας τῆς αὐτοῦ πατρίδος καὶ τῶν παρ' αὐτῷ παιδείας ἕνεκα φοιτώντων ἀλλοδαπῶν νέων καὶ ἀντιγραφὲν ὑπὸ ἐμοῦ Γεωργίου Δημητρίου Κατελούζου, Δημητζαναίου, 1831 Ἰανουαρίου 20 ἐν Δημητζάνῃ αωλα', σχολαρχοῦντος τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ Γεωργοπούλου Ζυγ(οβιστινοῦ), αὕτη ἐγράφη».

Φ. 1α : *Ἀρχίσαμεν τὴν παροῦσαν γραμματικὴν τοῦ συντακτικοῦ μέρους*

τῇ κη' τοῦ 'Απριλίου ἡμέρα τρίτη 1831, σχολαρχοῦντος τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου διδασκάλου Δανιὴλ Γεωργοπούλου ἐν Δημητζάνῃ. Μεθ' ὅ διὰ μολυβδίδος : *τὴν ἐτελειώσαμεν τὴν 16 9βρίου 1831 ἡμέρα Δευτέρα.*

Φ. 61β : *Καὶ τόδε πέλει κτῆμα ἐμοῦ Γ. Δ. Κατελούζου καὶ ἀντίγραψα αὐτὸ 20 'Ιανουαρίου μέχρι 15 Φεβρουαρίου 1831.*

Στάχωσις διὰ βύρσης στερεά. Τὸ ἐπὶ τῶν πινακίδων ἐπικάλυμμα χάρτης ροδόχρους.

35.

Χαρτ. Διαστ. 0,20×0,142. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 56.

Μαθηματάριον.

1. (φ. 2α). Συμμαθητῶν διάλογος περὶ εὐτυχίας.
2. (φ. 8α). 'Α ν τ ω ν ί ο υ τ ο ῦ Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Χρηστοήθεια.
3. (φ. 34α). Λεξιλόγιον δυσκόλων λέξεων.
4. (φ. 40α). Ν ε ί λ ο υ ἐ π ι σ κ ό π ο υ, Νουθεσίαι κατ' ἀλφάβητον.
5. (φ. 48α). Διάλογοι ἑλληνικοὶ τῶν ἀρχαρίων.

Φ. 45β : *Παρακαλῶ πάντας, προσέχετε τοῖς εἰρημένοις. Τέλος τῶν παραινέσεων τοῦ ἁγίου Νείλου· τῷ δὲ θεῷ δόξα· αψοθ' κατὰ μῆνα Μάρτιον ἐν τῇ Πάργῃ.*

'Αγάπι(ος) Πε(λοποννήσιος).

Στάχωσις ἁπλῆ βυρσίνη. Φύλλα ἱκανὰ λευκά. Τὰ τελευταῖα τοῦ κώδικος ἐκ τῆς νοτίδος πλήρως διαπεποτισμένα.

36.

Χαρτ. Διαστ. 0,199×0,143. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 204.

'Ακέφαλος.

Μαθηματάριον. Τὰ κυριώτερα τῶν περιεχομένων.

1. (φ. 1α). 'Ερμηνεία ἀποφθεγμάτων καὶ τετραστίχων, ψυχαγωγικῶς.
2. (Φ. 20α). 'Α γ α π η τ ο ῦ δ ι α κ ό ν ο υ, ῎Εκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν, ἥτις παρ' ῞Ελλησι Βασιλικὴ ὀνομάζεται σχέδη, ψυχαγωγικῶς.
3. (φ. 40α). Λ α σ κ ά ρ ε ω ς, Εἰς τὸν ῞Ομηρον ραψῳδία Α, Β.
4. (φ. 64α). Θ ε μ ι σ τ ί ο υ, Λόγοι καὶ ἐξήγησις αὐτῶν : α) περὶ τῆς φιληκοΐας τοῦ βασιλέως· β) περὶ φιλοσοφίας προτρεπτικὸς εἰς τοὺς Νικομηδεῖς.

Φ. 72β : *Τέλος τῶν τοῦ Θεμιστίου λόγων... αωε Φευρ. γ' ἐν Δημη :*

Φ. 109β : *῎Εδωσα δῶρον τὰς τοῦ Θεμιστίου ἐξηγήσεις τοῦ Σταμάτη κατὰ τὸ αωε^ον^ ἔτος τῇ Φεβρουαρίου τρίτη καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν, τοῦ τὰς ἔδωσα διὰ νὰ μοῦ τὸ ἀντιπληρώσῃ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ.*

5. (φ. 110α). 'Εξήγησις εἰς Φ ω κ υ λ ί δ ο υ ἅπαν τὸ νουθετικὸν ποίημα.
6. (φ. 122β). 'Εξήγησις εἰς τὰ γνωμικὰ ἐλεγεῖα Σ ό λ ω ν ο ς τοῦ νομοθέτου.
7. (φ. 130α). 'Εξήγησις τῶν ἐλεγειακῶν γνωμῶν καὶ παραινέσεων Θ ε ό γ ν ι δ ο ς τοῦ Μεγαρέως.

Φ. 152β : *εἰλήφασι τέρμα καὶ αἱ πρὸς τὸν Κύρνον τοῦ ποιητοῦ Θεόγνιδος τοῦ Μεγαρέως γνῶμαι, τῷ δὲ θεὸς* (sic) *κλέος μέγα. 'Ετελειώθη αὐτὸ ὑπ' ἐμοῦ Μανουήλου 1805 Μαΐου 6 ἡμέρα Σαββάτο.*

9. (φ. 154α). 'Εξήγησις παρακλητικοῦ κανόνος εἰς ὑπεραγίαν Θεοτόκον τοῦ Θ ε ο σ τ η ρ ί κ τ ο υ μοναχοῦ.
10. (φ. 162α). 'Εξήγησις εἰς τὸ τοῦ 'Η ρ ω δ ι α ν ο ῦ Α' βιβλίον τῶν ἱστοριῶν τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας.
11. (φ. 178α). 'Εξήγησις εἰς τὴν πρὸς Εὐτρόπιον, εὐνοῦχον, πατρίκιον καὶ ὕπατον ὁμιλίαν 'Ιω. τοῦ Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ.

Φ. 202β : *'Εκ τῶν τοῦ Σταμάτη Ψαρούλη.*

'Ο κῶδιξ ἀπηρτίσθη διὰ τῆς σταχώσεως τετραδίων ἐπὶ μέρους. Αἱ πινακίδες ἄνευ περικαλύμματος.

37.

Χαρτ. Διαστ. 0,203×0,154. Αἰὼν ΙΖ'. Φ. 76.

'Ακέφαλος, κολοβός.

1. (φ. 1α). Ποικίλη θεολογικὴ ὕλη, ἤτοι περὶ πίστεως, ἑρμηνεία τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, λόγοι εἰς διαφόρους ἑορτὰς (Κυριακὴν τῆς 'Ορθοδοξίας, Μεταμόρφωσιν, Εὐαγγελισμὸν κλπ.).
2. (φ. 48α). Π α ν τ ο λ έ ο ν τ ο ς π ρ ε σ β υ τ έ ρ ο υ, Λόγοι εἰς τὴν ῞Υψωσιν τοῦ Σταυροῦ.
3. (φ. 51α). Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ, πατρ. 'Ιεροσολύμων, Λόγος ὅμοιος.
4. (φ. 55α). 'Ι ω ά ν ν ο υ Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Λόγοι εἰς Πέτρον καὶ 'Ηλίαν.
5. (φ. 65α). ῎Αλλοι τινὲς λόγοι εἰς διαφόρους ἑορτάς.
6. (φ. 71α). 'Ερμηνεία λέξεων καὶ φράσεων, δείγματα ἐπιστολῶν καὶ περὶ τοῦ πῶς χρὴ συντάσσειν τὰς ἐπιστολάς.

Στάχωσις ἐξηρθρωμένη.

38.

Χαρτ. Διαστ. 0,205×0,15. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 232.

1. (φ. 1α). Σημειώματα ἐκ τοῦ β' καὶ γ' τόμου τοῦ Κ υ ρ ί λ λ ο υ 'Αλεξανδρείας πρὸς τοὺς Προφήτας καὶ τὴν Κ. Διαθήκην.

2. (φ. 177α). Σημειώματα ἐκ τοῦ Ζ' τόμου τοῦ Χρυσοστόμου.
3. (φ. 205α). Ὁμοίως ἐκ τῶν τοῦ Οἰκουμενίου.
4. (φ. 215α). Ὁμοίως ἐκ τῶν Ἀμφιλοχίου, Θεοφυλάκτου.
5. (φ. 218α). Πόθεν οἱ ἄνθρωποι τὸ κατ' ἀρχὰς τοὺς ἤχους εὗρον.

Φ. 1α. Σημειωματάριον Μακαρίου ἱερομονάχου Χριστιανόπλου, τοῦ καὶ Μαριδάκη, τοῦ Κρητός [1].

Φ. 16β : *Αὐτοὶ οἱ στίχοι εἶναι γραμμένοι εἰς τὴν κόκκινη κολόνα, ὁποὺ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εὑρίσκεται ὀρθὴ στημένη*

ΚΙΟΝΑ ΤΕΤΡΑΠΛΕΥΡΟΝ ΑΕΙ ΧΘΟΝΙ
ΚΕΙΜΕ ΜΟΝ' ΑΧΘΟΣ ΜΟΥΝΟΣ Α
ΝΑΣΤΗΣΑΙ ΘΕΥΔΟΣΙΟΣ ΒΑ-
ΣΙΛΕΥΕ ἤγουν

Κολόνα εἶμαι τετράγωνος καὶ κείτομαι πάντοτε εἰς τὴν γῆν ἕνα μόνον βάρος, τὴν ὁποίαν ἐμένα μὲ ἔστησεν ὀρθὴν μόνος ὁ Θεοδόσιος βασιλεύς.

Καὶ εὐθὺς περαιτέρω :

Τὸ παρὸν ἀξιόλογον βιβλίον ἀφιερῶ τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ Δημητζάνης
Τῇ 14 Αὐγούστῳ 1864 ἐν Ἀθήναις
† Ὁ Φθιώτιδος Καλλίνικος.

39.

Χαρτ. Διαστ. 0,215×0,155. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 268.
Ἀκέφαλος.

Μαθηματάριον, περιέχον τὰ ἀκόλουθα διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας ἑρμηνευόμενα :

1. (φ. 2α). [Μεγ. Βασιλείου], Λόγος κατὰ τῶν ὀργιζομένων.
2. (φ. 17α). [Τοῦ αὐτοῦ], Λόγος εἰς τὸ «καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας».
3. (φ. 32α). [Τοῦ αὐτοῦ], Λόγος εἰς τὸ «πρόσεχε σεαυτῷ».
4. (φ. 50α). [Τοῦ αὐτοῦ], Λόγος πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, παραίνεσις.

[1] Πρόκειται περὶ τοῦ μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως Μακαρίου, ἀδελφοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου Β', περὶ τοῦ ὁποίου λογίου καὶ συγγραφέως ὄντος βλ. πρὸς τὸ παρὸν Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σελ. 601. Πλείονα περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ παρασκευαζομένῳ εἰδικῷ μελετήματι περὶ τῆς μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως.

5. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Εἰς τοὺς λόγους καὶ τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανὸν λόγος.
6. (φ. 89α). Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τοὺς Μακαβαίους.
7. (φ. 103α). Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια=γενέθλια τοῦ Σωτῆρος.
8. (φ. 120α). Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ περὶ φιλοπτωχίας λόγου.
9. (φ. 121α). Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιτάφιος εἰς Καισάριον, τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν.
10. (φ. 146α). Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντου φυγῆς...
11. (φ. 213α). Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα Γρηγόριον.
12. (φ. 218α). Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἡνίκα ἀπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας.
13. (φ. 223α). Θεμιστίου φιλοσόφου, τοῦ ἐπικληθέντος Εὐφραδοῦς, Περὶ φιλίας.
14. (φ. 247α). Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς φιληκοΐας τοῦ βασιλέως. Λόγος η^{ος}.
15. (φ. 258α). Τοῦ αὐτοῦ, Προτρεπτικὸς Νικομηδεῦσιν εἰς φιλόσοφον λόγος.

Προτάσσεται (φ. 1α) εὑρετήριον τῶν περιεχομένων καὶ ἑρμηνευομένων λόγων. Φ. 145β : *αψπζ^{ῳ} Ἀπριλίου ε'*. Μεθ' ὃ δι' ἄλλης χειρός : *Ι. Ν. Μιχαλόπουλος.*

Φ. 211β : *Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα καὶ κλέος*

αψπζ^{ῳ} :· Ὀκτωβρίου κη^{η} παρὰ Σχολῆς Δημητζάνης
Φιλόθεος ἱεροδιάκονος Παπαγεωργόπουλλος.

Φ. 212β : *Ποίημα Γ. Σ.*

Ἰσότιμοι οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐλεύθεροι γεννῶνται
καὶ διὰ μόνην ἀρετὴν πρέπει νὰ προτιμῶνται·
χάριν ποτὲ μὴν λησμονῇς, κακὸν μὴν ἐνθυμεῖσαι,
δίδε καλὸν ἀντὶ καλοῦ καὶ οὕτως ἐκδικεῖσαι.
Γ. Σταυρινὸς

Χαμηλότερον δὲ μεταγενεστέρως ἡ ὑπογραφή : *Α. Ν. Καζῆς.* Στάχωσις διὰ βύρσης κατεστραμμένη. Γραφὴ λίαν ἐπιμεμελημένη.

40.

Χαρτ. Διαστ. 0,202×0,155×0,067. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 399.

1. (φ. 2α). Ἀ δ ή λ ο υ, Ἑρμηνεία τοῦ κανόνος, ἤτοι εἱρμοῦ, ᾠδῆς, καὶ τροπαρίου ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ.

2. (φ. 381β). Μ ι χ α ὴ λ Ἐ φ ε σ ί ο υ τ ο ῦ Ψ ε λ λ ο ῦ, Ἐπίλυσίς τινων ζητημάτων θεολογικῶν: εἰς τὸ θεολογικὸν ῥητὸν ὁ τοῦ πατρὸς ὅρος καὶ λόγος.

Φ. 381α: *αψναᵠ Ἰουλίου α ἐν σμύρνῃ.*

Τέλος τῷ δὲ θεῷ δόξα, τῷ ἐνισχύσαντί με γεγραφέναι τὴν βίβλον μνήσθητε οἱ ἀναγινώσκοντες τοῦ πτωχοῦ Νεοφύτου, ἱεροδιακόνου τε Φιλαδελφείας.

Γραφὴ ἐπιμεμελημένη μαρτυρεῖ χεῖρα ἠσκημένην. Φύλλα τινὰ τοῦ κώδικος ἐν τέλει διεποτίσθησαν ὑπὸ τῆς νοτίδος. Στάχωσις διὰ βύρσης, ἥτις φέρει εἰς τὸ νῶτον ποικίλματα χρυσᾶ καὶ ἐγχάρακτα γράμματα, δι' ὧν ἀπηρτίσθη ἡ φράσις: *ἑρμηνεία κανόνων*. Αἱ πινακίδες ἐπικεκαλυμμέναι διὰ χάρτου ἐγχρώμου λεπτοῦ.

41.

Χαρτ. Διαστ. 0,198×0,15. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 281.

Μαθηματάριον, περιλαβὸν ἑρμηνείαν διὰ τῆς ψυχαγωγίας εἰς τὰ ἀκόλουθα κείμενα:

1. (φ. 1α). Ἰ σ ο κ ρ ά τ ο υ ς, Λόγοι: α) πρὸς Δημόνικον· β) πρὸς Νικοκλέα (φ. 19β)· γ) εἰς Εὐαγόραν ἐγκώμιον (φ. 39α)· δ) Πλαταϊκὸς (φ. 71α).

Φ. 19α *Τέλος καὶ τῷ θεῷ ἔστω κλέος*

1798 Ἀπριλλίου 7· ἐτελειώσαμεν τὰ μαθήματα τοῦ Ἰσοκράτους.

Φ. 38α: *1798 Ἰουνίου 21 ἐτελειώσαμεν τὸν λόγον τὸν πρὸς Νικοκλέα, περὶ βασιλείας, ἡμέρα δευτέρα.*

Φ. 70β: *1798 Δεκεμβρίου 26 τέλος τοῦ παρόντος λόγου τοῦ Ἰσοκράτους τὸν πρὸς Εὐαγόραν ἐγκώμιον καὶ ἀρχὴ τοῦ αὐτοῦ, λόγος Πλαταϊκός.*

2. (φ. 90α). Λ ο υ κ ι α ν ο ῦ, Πατρίδος ἐγκώμιον.

3. (φ. 98α). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ, Λόγοι: α) περὶ φιλοπτωχίας (φ. 98α)· β) εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανὸν (φ. 177α)· γ) εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος (φ. 216α).

4. (φ. 122α). Β α σ ι λ ε ί ο υ Μ ε γ ά λ ο υ, Ὁμιλίαι: α) κατὰ τῶν ὀργιζομένων (φ. 122α)· β) «καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας» (φ. 140β)· γ) «πρόσεχε σεαυτῷ» (φ. 158α)· δ) πρὸς τοὺς νέους... παραίνεσις (φ. 253α).

42.

Χαρτ. Διαστ. 0,205×0,15 μ. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 77.

Κ α λ λ ι ν ί κ ο υ Κ α σ τ ό ρ χ η, Κατάστιχον. Ἀτομικαὶ καὶ οἰκογενειακαὶ σημειώσεις καὶ λογαριασμοί. Προτάσσεται βιογραφία του καὶ ἐν τέλει καταχωρίζονται προικοσύμφωνα ἀνεψιῶν του, 1839 - 1851, ὡς καὶ πίναξ τῶν περιεχομένων τοῦ καταστίχου ἐν τέλει.

Ὁ κῶδιξ φέρει βυρσίνην στάχωσιν, ἐπὶ δὲ τῶν πινακίδων ἐπικάλυμμα ἐκ στιλπνοῦ χρωματιστοῦ χάρτου. Ἡ κατὰ τὸ μέσον τῆς προσθίας πινακίδος σχηματιζομένη γλῶσσα ἀναδιπλοῦται εἰς τὴν ἑτέραν καὶ ἀσφαλίζεται δι' ἱμάντος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ ἰδία αὐτὴ σχηματίζει φάκελλον πρὸς ἀπόθεσιν σημειωμάτων. Περιῆλθε τῇ βιβλιοθήκῃ ἐκ δωρεᾶς Δ. Π. Παππούλια.

43.

Χαρτ. Διαστ. 0,20×0,153. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 191.

Ἀκέφαλος.

1. (φ. 1α, 174α). Γραμματικοὶ καὶ συντακτικοὶ κανόνες μετ' ἀσκήσεων διὰ τῆς παραθέσεως τεμαχίων ἐκ τῶν ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ μεταγενεστέρων συγγραφέων, κεφάλαια περὶ μετρικῆς κλπ. γεγραμμένα ἀτάκτως καὶ ὑπὸ πολλῶν χειρῶν.

2. (φ. 143α). Ἑρμηνεία τοῦ ἀπολυτικίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς: «τὴν σπουδήν σου τῇ κλήσει κατάλληλον...».

3. (φ. 146α). Ν ε ί λ ο υ μ ο ν α χ ο ῦ, Παράδεισος, ἤτοι κεφάλαια μεταληφθέντα ἐκ τῆς βίβλου τῶν ἀποφθεγμάτων.

4. (φ. 157α). Θ ε ο φ ί λ ο υ Κ ο ρ υ δ α λ έ ω ς, Διαίρεσις τῆς ποιητικῆς.

Ἐνιαχοῦ πλεῖστα δοκίμια κονδυλίου.

Φ. 191β: *κατὰ τὸ αψλδᵠ αὐγούστου λ ἡμέρα Παρασκευὴ ἑσπέρας εἰς τὰς τρεῖς ὥρας τῆς νυκτὸς ἔπεσεν οὐρανόθεν πῦρ.*

Φ. 4α: Ἀφιέρωσις τῇ Σχολῇ Δημητζάνης καὶ ἡ ὑπογραφή: *† ὁ Φθιώτιδος Καλλίνικος*. Φ. 41α, διὰ χειρὸς τοῦ ἰδίου: *Ποικιλογραφία παλαιοῦ τινος διδασκάλου Κρήτης γραφεῖσα τῷ 1734 ἀφιερῶ τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ Δημητζάνης*. Μεθ' ὃ ἡ μονοκονδυλιά: *† ὁ Φθιώτιδος Καλλίνικος 1866.*

44.

Χαρτ. Διαστ. 0,215×0,145. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 185.

Μαθηματάριον ἐν ᾧ διὰ τῆς ψυχαγωγίας ἑρμηνεύονται:

1. (φ. 1α). Ἰ σ ο κ ρ ά τ ο υ ς, Λόγοι, ἤτοι Πλαταϊκός, περὶ τοῦ ἀκούειν.
2. (φ. 44α). Π λ ο υ τ ά ρ χ ο υ, Περὶ πολυπραγμοσύνης.
3. (φ. 62α). Δ η μ ο σ θ έ ν ο υ ς, Α' Ὀλυνθιακός.
4. (φ. 72α). Β α σ ι λ ε ί ο υ Μ ε γ ά λ ο υ, Πρὸς τούς νέους, κατὰ τῶν ὀργιζομένων, «καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας», «πρόσεχε σεαυτῷ».

5. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγος περὶ φιλοπτωχίας.

Φ. 1α. *'Εκ τῶν τοῦ Πολυχρονίου Καρακάλου δωρεὰ τῇ Σχολῇ Δημητζάνης.*

Φ 17β : *Αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι τῆς ἐν Δημητζάνῃ Σχολῆς.*

Στάχωσις διὰ βύρσης κατεστραμμένη.

45.

Χαρτ. Διαστ. 0,21×0,142. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 241.

Ἑρμηνεία κατ' ἐρωταπόκρισιν εἰς τὰς κατὰ Κυριακὰς καὶ λοιπὰς ἑορτὰς ἀναγινωσκομένας περικοπὰς τῶν 'Αποστόλων.

Φ. 237α. Προτέστον ἔτους 1803 τοῦ Βασιλείου Τζουνάκη πρὸς τοὺς δεπουτάτους τοῦ ἐμπορικοῦ σώματος τῶν πραγματευτῶν Ρωμαίων.—Κοπρομέσον αἱρετοκρισίας ἐπὶ τοῦ προηγουμένου προτέστου.—Πόλιτζα ντεκάρικο τοῦ αὐτοῦ Β. Τζουνάκη, ὅστις χαρακτηρίζεται «Σούδιτος ὀτομάνος».—

Φ. 238α. Χρονικὸν ἔτους 1807 1 'Ιανουαρίου ρωσο-ιταλικῶν καὶ τουρκικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ φύλλον εἶναι περικεκομμένον.

Στάχωσις βυρσίνη καστανόχρους.

46.

Χαρτ. Διαστ. 0,208×0,155. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 128.

'Ακέφαλος καὶ κολοβός.

Ἑρμηνεία διὰ τῆς ψυχαγωγίας 1) κεφαλαίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (φ. 1α)· 2) εἰς ἰαμβικὰ τετράστιχα καὶ ἡρωοελεγεῖα εἰς διαφόρους ἑορτὰς (φ. 84α).

Φ. 14β : *Αὐτὸ τὸ βιβλίον ὑπάρχει καὶ εἶναι ἐμοῦ τοῦ 'Ιωάννου Σκαπετοράχη καὶ ὅγιος τὸ πάρῃ νὰ ἔχει τὴν κατάρα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας.*

'Ιωάννης Σκαπετοράχης

Στάχωσις διὰ βύρσης χρώματος μέλανος.

47.

Χαρτ. Διαστ. 0,215×0,155. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 58.

Κτητορικὸς κῶδιξ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ κατὰ τὸν δῆμον Γόρτυνος χωρίου Βλαχόρραφτη, καθιερωθεὶς τῇ 20 Φεβρουαρίου 1763 (φ. 3α), περιέχων διάφορα σημειώματα καὶ ἀφιερώσεις μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων.

Φ. 4α : *'Αφιέρωσε ὁ ἅγιος Καισαρίας τις Φίλιπον συνπατριώτης ὄντας τὸ ἐπίκλιν θανασόπλος ἕναν σταυρὸν ἀσημοχρυσωμένον μὲ μαργαριτάρια, ἕνα στιχάρι χρυσὸν καὶ ἕνα φελόνιον χρυσὸν καὶ ἕνα πετραχήλιον χρυσὸν καὶ μία καθιέρωσις καὶ ἔγραψε τὸ ὄνομά του 'Ανανίας ἀρχιερεὺς καὶ 'Ανθίμου ἱερομονάχου, Κανέλο καὶ Παϊσίας μοναχῆς καὶ Γεωργίου.*

Φ. 20β : *Καισαρείας τῆς Φιλίππου ἀρχιερεὺς Θανασόπλος*
ὁ ἀδελφός του Νεόφυτος ἀρχιερεὺς Ναζαρὲτ
Κύριλλος ἱεροδιάκονος ἀνεψιός τους
Διονύσιος ἱερομόναχος Δημόπουλος ἡγούμενος Καλαμίου
Κύριλλος ἀρχιερεὺς Ναζαρὲτ Βλαχορραφτίτης, ἀνεψιὸς τοῦ Καισαρείας Θανασοπούλου κλπ.

Στάχωσις διὰ καστανοχρόου βύρσης.

48.

Χαρτ. Διαστ. 0,217×0,15. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 136.

Μεγάλου Βασιλείου, 'Ηθικοὶ λόγοι κδ' ἐκλεχθέντες διὰ Συμεὼν τοῦ Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου ἐκ πασῶν τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ, μετὰ σημειώσεων ἑρμηνευτικῶν :

α) φ. 1α. Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.
β) φ. 8β. Περὶ διδαχῆς καὶ νουθεσίας.
γ) φ. 14β. Περὶ ἀγάπης τῆς πρὸς θεὸν καὶ τὸν πλησίον.
δ) φ. 18α. Περὶ ἐλεημοσύνης.
ε) φ. 24β. Περὶ πλούτου καὶ πενίας.
ς) φ. 31α. Περὶ πλεονεξίας.
ζ) φ. 38α. Περὶ ἁμαρτίας.
η) φ. 48α. Περὶ μετανοίας.
θ) φ. 58α. Περὶ προσευχῆς.
ι) φ. 62α. Περὶ νηστείας.
ια) φ. 68α. Περὶ θανάτου.
ιβ) φ. 79α. Περὶ λύπης καὶ ἀθυμίας.
ιγ) φ. 84α. Περὶ ὑπομονῆς καὶ μακροθυμίας.
ιδ) φ. 89α. Περὶ μελλούσης κρίσεως.
ιε) φ. 93α. Περὶ ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας.
ις) φ. 97β. Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης.
ιζ) φ. 104β. Περὶ ὀργῆς καὶ ἔχθρας.
ιη) φ. 109α. Περὶ φόνου καὶ βασκανίας.
ιθ) φ. 114α. Περὶ σωφροσύνης καὶ ἀκολασίας.
κ) φ. 118. Περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ κενοδοξίας.
κα) φ. 122α. Περὶ εὐτυχίας, δυστυχίας καὶ φρονήσεως.
κβ) φ. 125β. Περὶ προνοίας.
κγ) φ. 130α. Περὶ ψυχῆς.
κδ) φ. 132α. Περὶ τιμῆς γονέων καὶ γήρως καὶ νεότητος.

Στάχωσις κατεστραμμένη. Ὁ βιβλιογράφος εἶναι ἄριστος καλλιγράφος. Εἰς τὸ παράφυλλον ἐν ἀρχῇ προτάσσει πίνακα περιεχομένων. 'Ηρίθμησε κατὰ σελίδας ὁ ἴδιος.

49.

Χαρτ. Διαστ. 0,21×0,152. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 99.

Ποσοτική.

Ὁ κῶδιξ περιέχει εἰς δύο παράφυλλα γεωμετρικὰ σχήματα, κατά τινα δὲ σημείωσιν ἐν τῷ πρώτῳ παραφύλλῳ, περιῆλθεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην ἐκ δωρεᾶς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀργοδίδος Καλλινίκου Τερζοπούλου τὸ 1875.

50.

Χαρτ. Διαστ. 0,21×0,15. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 106.
Πρακτικὴ ἀριθμητικὴ μετά τινων κεφαλαίων θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς.
Στάχωσις βυρσίνη ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος. Δωρεὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς ὁ προηγούμενος κῶδιξ.

51.

Χαρτ. Διαστ. 0,212×0,157. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 267.
Μαθηματάριον ἑρμηνευθὲν διὰ τῆς ψυχαγωγίας. Περιέχει :
1. (φ. 1α). Ἀ γ α π η τ ο ῦ δ ι α κ ό ν ο υ, Ἔκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν.
2. (φ. 29α). Φ ω τ ί ο υ π α τ ρ ι ά ρ χ ο υ, Ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς.
3. (φ. 101α). Θ ε ό γ ν ι δ ο ς Μ ε γ α ρ έ ω ς – Σ ι κ ε λ ι ώ τ ο υ, Γνῶμαι ἐλεγειακαί.
Φ. 122α : *εἰλήφασι τὰ παρόντα τὸ τέρμα ᾧδε ἐν τῷ αψπγῳ ἔτει κατὰ μῆνα δεκέμβριον, ἡμέρα δ' εἰς τὰς 20 : τοῦ παρόντος μηνός.*
4. (φ. 125α). Ἰ σ ο κ ρ ά τ ο υ ς, Πρὸς Δημόνικον παραίνεσις.
5. (φ. 145α). Π λ ο υ τ ά ρ χ ο υ, α) περὶ παίδων ἀγωγῆς· β) περὶ πολυπραγμοσύνης (φ. 189α)· γ) περὶ τοῦ ἀκούειν (φ. 215α).
6. (φ. 248α). Ἑρμηνεία εὐαγγελικῶν περικοπῶν καὶ τμημάτων τῆς λειτουργίας.
7. (φ. 256α – 267). Προσθήκη φύλλων, ἐν ᾗ περιέχεται τμῆμα τῆς περὶ προσευχῆς ὁμιλίας Ἰω. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, διὰ τῆς ψυχαγωγίας. Ἡ στάχωσις ἐξηρθρωμένη, αἱ δὲ πινακίδες ἄνευ ἐπικαλύμματος.

52.

Χαρτ. Διαστ. 0,210×0,157. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 227.
Μαθηματάριον ἐν ᾧ περιέχονται ψυχαγωγικῶς ἑρμηνευόμενα :
1. (φ. 1α, 225α). Ἰ σ ο κ ρ ά τ ο υ ς, Πρὸς Νικοκλέα περὶ βασιλείας·
2. (φ. 5α). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ, α) λόγος εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν· β) εἰς τοὺς Μακκαβαίους (φ. 19α)· γ) ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἀδελφὸν Καισάριον (φ. 34β)· δ) εἰς τὰ Θεοφάνεια (φ. 61α)· ε) περὶ φιλοπτωχίας (φ. 77α)· ϛ) ἐξήγησις εἰς τὸν ἀπολογητικὸν λόγον ἕνεκεν τῆς εἰς πόντον φυγῆς (φ. 111α).

Φ. 18β : *εἴληφε πέρας ὁ παρὼν λόγος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ 1803 Ἰουνίου κ'.*
Φ. 76β : *εἴληφον τέλος οἱ τοῦ Γρηγορίου λόγοι εἰς τὸ αωδ'*
Φ. 110β : *ἐτελειώθη ὁ παρὼν περὶ φιλοπτωχίας λόγος κατὰ τὸ αωδ' ἐν μηνὶ Ἰουνίου κη' καὶ νὰ ἔχω τὴν εὐχὴν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, στηρίζουσά με ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ, ἀμήν.*
3. Ἐξήγησις εἰς τὰ Α, Β, Γ στοιχεῖα τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁ μ ή ρ ο υ.
Φ. 223β : *εἴληφον τέλος αἱ τοῦ Ὁμήρου ἐξηγήσεις μέχρι τοῦ γάμμα στοιχείου κατὰ ἀλφάβητον αωεῳ Ἰανν(ουαρίου) κε ἐκ δημ(ητζάνης).*
Στάχωσις διὰ μέλανος χρώματος βύρσης. Κατά τινα σημείωσιν ἐν φ. 5α, ὁ κῶδιξ εἶναι : *ἐκ τῶν τοῦ Σταματίου δημητζαναίου Ψαρούλη.*

53.

Χαρτ. Διαστ. 0,21×0,168. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 161.
Μαθηματάριον περιέχον ψυχαγωγικῶς ἑρμηνευόμενα τὰ ἀκόλουθα :
1. (1α). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ, α) Περὶ τῶν τοῦ βίου ὁδῶν, β) εἰς Μ. Βασίλειον ἐπικήδιος (φ 3β).
2. (φ. 5α). Ἀ ν τ ω ν ί ο υ τ ο ῦ Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Χρηστοήθεια.
3. (φ. 51α). Ἐξήγησις εἰς τοὺς Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ καὶ Ἰω. Δαμασκηνοῦ κανόνας α) τοῦ Τ. Σταυροῦ· β) τῶν Χριστουγέννων (φ. 65α)· γ) Θεοφανείων (φ. 86α)· δ) Βαΐων (φ. 108α)· ε) Μ. Δευτέρας (φ. 118β)· ϛ) Μ. Τρίτης (φ. 122α)· ζ) Μ. Τετάρτης (φ. 123β).
4. (φ. 128α). Ἐξήγησις εἰς τὴν Ὁ μ ή ρ ο υ βατραχομυομαχίαν.
5. (φ. 144α). Ἐξήγησις εἰς τὸν πρὸς τοὺς νέους λόγον τοῦ Μ. Β α σ ι λ ε ί ο υ.
Ἐκ σημειώσεως φ. 3α πληροφορούμεθα ὅτι ὁ κῶδιξ, ὡς καὶ ὁ προηγούμενος, εἶναι : *ἐκ τῶν τοῦ Σταματίου δημητζαναίου* <*Ψαρούλη*>, ἐκ δὲ ὁμοίας φ. 143β : *αὗται αἱ ἐξηγήσεις μοι ἐδόθησαν χάρισμα ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστη Καραβελοπούλου εἰς τοὺς αωδ'.*
Στάχωσις ἄνευ περικαλύμματος, τὸ δὲ νῶτον φέρει τεμάχιον λινοῦ ὑφάσματος.

54.

Χαρτ. Διαστ. 0,212×0,152. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 113.
Φυσικῆς τὸ μηχανικὸν μέρος, μετὰ σχημάτων.
Φ. 97β : *τέλος τῇ 30 Ἰουλίου 1838 ἐν Ἄνδρῳ.*
Ὁ κῶδιξ προέρχεται ἐκ δωρεᾶς Καλλινίκου Τερζοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀργολίδος.

55.

Χαρτ. Διαστ. 0,22×0,166. Αἰὼν ΙΗ'. Φ. 357.

Μαθηματάριον, διὰ τῆς ψυχαγωγίας ἑρμηνευθέντας λόγους Γ ρ η γ ο-ρ ί ο υ τ ο ῦ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ περιέχον, ὡς ἀκολούθως : φ. 1α εἰς ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, φ. 20β ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, φ. 69β εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον, ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἐπανελθόντα, φ. 91β εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, φ. 123α ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, φ. 211α κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς δεύτερος, φ. 259α πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ μὴ ἀπαντήσαντας μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον, φ. 266α εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης, φ. 294α περὶ φιλοπτωχίας, φ. 342β πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον.

Στάχωσις βυρσίνη, αἱ πινακίδες ἐπικεκαλυμμέναι διὰ χρωματιστοῦ στιλπνοῦ χάρτου. Ὁ κῶδιξ φέρει παλαιὰν κατὰ σελίδας ἀρίθμησιν.

56.

Χαρτ. Διαστ. 0,213×0,16. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 353.

'Ακέφαλος.

Μαθηματάριον περιέχον διὰ τῆς ψυχαγωγικῆς ἑρμηνείας α) ἐπιγράμματα εἰς γεγονότα Κ. Διαθήκης (φ. 1α), β) Θ ε ο δ. Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τετράστιχα ἰαμβικὰ εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ῥηθέντα ἐν τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ (φ. 5α), γ) τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ὅμοια καὶ ἡρωοελεγεῖα εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ῥηθέντα ἐν τῷ τετραευαγγελίῳ (φ. 94α), δ) ἑρμηνεία τῶν ἀναβαθμῶν κατ' ἤχους (φ. 150α), ε) ἑρμηνεία εἰς διαφόρους κανόνας ἑορτῶν, ἤτοι Εὐαγγελισμοῦ, Τ. Σταυροῦ, Χριστουγέννων, Θεοφανείων, Ὑπαπαντῆς, Βαΐων, Μ. Ἑβδομάδος, Πάσχα, Πεντηκοστῆς, Κοιμήσεως (φ. 158α), ς) Φ ω τ ί ο υ π α τ ρ ι ά ρ-χ ο υ, ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς... (φ. 270α) καὶ ζ) ἐπιγράμματα εἰς γεγονότα Κ. Διαθήκης

Εἰς τὰ ἀνωτέρω περιεχόμενα ἀντιστοιχοῦν αἱ ἀκόλουθοι χρονολογίαι διδασκαλίας ἐν τῇ Σχολῇ Δημητζάνης :

Φ. 4β : *κατὰ τὸ 1806 ἐδιδάχθημεν τὰ μαθήματα αὐτὰ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου π. 'Αγαπίου παπα - Αντωνοπούλου, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1812. 'Ιωάννης ἱερεὺς Σακελλαρίου. 'Εν Δημητζάνῃ τῇ 2 Αὐγ(ούστου) 1871.*

Φ. 206β : *Τέλος τοῦ κανόνος τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. 'Εν ἔτει 1807.*

Φ. 214α : *Τέλος τοῦ κανόνος τῆς Βαϊφόρου, ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ 20 1807 ἔλαβε τέλος.*

Φ. 226β : *Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα· εἴληφε τέρμα καὶ ὁ παρὼν κανὼν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Εης. 1808 φευρ. 31* (sic).

Φ. 241α : *Εἴληφε τέρμα καὶ ὁ παρὼν κανὼν ὁ ἀναστάσιμος, ἐν ἔτη χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ ὀγδόῳ ἐν μηνὶ Μαΐῳ 17 καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν τῶν μεταγενεστέρων. Ἡμέρᾳ Δευτέρᾳ ἐτελειώθη αὐτὸς καὶ Τρίτη σὺν θεῷ ἐκάμαμεν ἀρχὴν τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς. καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν.*

Φ. 251α : *εἴληφε τέρμα καὶ ὁ παρὼν κανὼν ἐν ἔτη χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ ὀγδόῳ κατὰ μῆναν Ἰούνιον καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμησιν καὶ οὗτος καθὼς κτ :*

φ. 349β : *εἴληφον τέρμα αὗται αἱ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1804 ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ 2.*

Στάχωσις βυρσίνη, ἧς ἡ ὀπισθία πινακὶς κατεστραμμένη, ὡς καὶ φύλλα τινὰ (325 κἑξ.) κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ αὐτῶν.

57.

Χαρτ. Διαστ. 0,204×0,158. Αἰὼν ΙΖ'. Φ. 275.

Φ. 11α. Μ α ξ ί μ ο υ Π ε λ ο π ο ν ν η σ ί ο υ τ ο ῦ ὁ μ ο λ ο γ η-τ ο ῦ, Κυριακοδρόμιον. Προτάσσεται (φ. 2α) Ἀ δ ή λ ο υ, Λόγος εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τ. Σταυροῦ κλπ.

'Εν φ. ἐπικεκολλημένῳ τῆς προσθίᾳ ἔσωθεν πινακίδι ἡ ἀκόλουθος σημείωσις διὰ χειρὸς οὐ τῆς τοῦ βιβλιογράφου :

† αὐτῶ τῶ θεί(ον) κ(αὶ) ἱερὸν κυριακοδρόμιον περηέχη δύο εὐαγγελη-στάς, τὸν θί(ον) κ(αὶ) ἱερὸν ματθαῖ(ον) κ(αὶ) τὸν Λουκὰν ἔχη δὲ κ(αὶ) εἰς τ(ὴν) ἀρχήν του ἕναν λόγον εἰς τ(ὴν) ὕψοσην τ(οῦ) τιμίου κ(αὶ) ζοωπιοῦ στ(αυ)ροῦ κ(αὶ) πῶς εὗρεν αὐτὸν ἡ μακαρία Ἑλένη. Μεθ' ὅ :

† ὑπάρχη δὲ αὐτῶ κἀμοῦ τοῦ εὐτελοὺς κ(αὶ) ἐλαχίστου.

Ἱλαρίωνος (;) ἱερομονάχου ἐκ τῆς μον(ῆς) τοῦ $Κ^{ου}τλ^{ου}μ^{ου}σι^{ου}$ *<Κου-τλουμουσίου> ἐξ ἁγίου ὅρους τοῦ ἄθων(ος) κ(αὶ) μὒδὶς εἰστερήσι αὐτῶ διχῶς (τῆς) ἐμ(ῆς) γνώμης ἵνα μὴ λάβῃ τῶ ἐπιτίμι(ον) ἴγουν (τὰς) ἀρ(ὰς) τὸν τι κ(αὶ) η θεοφώρον π(ατ)έρων κ(αὶ) ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτολοῦ :— ἰοῦ ποτὲ γεωργήου κουζούβαρϊ εἰοῦ ὑπάρχι κ(αὶ) εἶναι ἐκ νίσσος ἄνδρου.*

Φ. 1α δι' ἄλλης χειρός :

† τω παρ(ὸν) βιβλήων ὤνω μα ζαι ται κι ρι ακο δρώ μη(ον) εἶ πάρ χη δὲ κα μού του εὐτελοὺς κ(αὶ) ελα χί στου νεκτάρίοῦ ·ἱ·ερο μονά-χου αρι στη ωτη τω ἐπή κλη(ον) πεδέναϊτης· νεκτάριος ιερομ(όναχος).

Στάχωσις βυρσίνη καστανόχρους. Εἰς τὰ ἄκρα τῶν ἐπικεκαλυμμένων διὰ βύρσης πινακίδων διακρίνονται αἱ ὀπαί ἀφ' ὧν ἐκρέμαντο ἱμάντες ἀσφαλίζοντες τὸν κώδικα. Ὁ χάρτης βαρὺς καὶ σκληρός, ἡ δὲ γραφὴ ἐπιμελής.

58.

Χαρτ. Διαστ. 0,212×0,164. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 76.

'Ακέφαλος, κολοβός.

1. (φ. 1α). Στοιχεῖα μεταφυσικῆς κατ' ἐρωταπόκρισιν. Ἀρχ. : *Ζήτημα ια΄ κεφ. ια. Ἀνίσως τὸ νὰ εἶναι τινὰς εἰς κόλασιν παντοτινὴν εἶναι βαρύτερον ἀπὸ τὸ νὰ μὴν εἶναι παντάπασιν, πῶς ὁ θεὸς ἔπλασεν ἐκείνους ὁποὺ ἔμελλον νὰ κολασθοῦν διὰ τὲς ἁμαρτίες τους, τὸ χειρότερον προτιμήσας ἀπὸ καλλιώτερον ;* Εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τοῦ κεφαλαίου γίνεται μεταφορὰ εἰς ἀρχαῖον λόγον, οὕτως : *εἰ τὸ ἐν κολάσει διηνεκεῖ εἶναι τοῦ μηδόλως εἶναι χαλεπώτερον, πῶς ὁ θεὸς τοὺς μέλλοντας κολάζεσθαι ἐξ οἰκείων ἁμαρτιῶν παρήγαγε τὸ χεῖρον μᾶλλον...*

2. (φ. 9α). Λογική. Προσφωνεῖται τῷ ὁσιωτάτῳ Κοσμᾷ, ἐπισκόπῳ Μαϊουμᾶ.

Φ. 51β : *Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα, θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἰωάννου πόνος.* Ἐκ σημειώσεως φ. 1α πληροφορούμεθα ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι : *ἐκ τῶν τοῦ Πολυχρονίου Καρακάλου δωρεὰ εἰς τὴν Σχολὴν Δημητζάνης.*

Στάχωσις ἐξηρθρωμένη.

59.

Χαρτ. Διαστ. 0,215×0,165. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 167.

Κολοβός.

Ε ὐ θ υ μ ί ο υ Ζ ι γ α δ η ν ο ῦ, Ἐξήγησις εἰς τὸ Ψαλτήριον. Περιέχει ψαλμοὺς 1–50, Ἐκ τῆς νοτίδος ἐπῆλθε μεγίστη φθορὰ εἰς πλεῖστα φύλλα, ἰδία ἐν ἀρχῇ τοῦ κώδικος. Κατὰ σημείωσιν φ. 13α : *καὶ τοῦτο τοῦ πρωτοσυγκέλλου λαδᾶ.*

Στάχωσις βυρσίνη μέλανος χρώματος. Αἱ πινακίδες ἐπικεκεκαλυμμέναι δι' ἐγχρώμου λείου χάρτου.

60.

Χαρτ. Διαστ. 0,213×0,168. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 239.

1. (φ. 1α). Ἀρχὴ τῆς τάξεως καὶ ἀκολουθίας τοῦ ἱεροῦ νιπτῆρος.

Φ. 23β : *Νεκτάριος ἱερομόναχος αψξζ΄.*

2. (φ. 25α). Ἀ β β ᾶ Μ α ξ ί μ ο υ, τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, Ἀπομνημονεύματα, ἤτοι Ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ' ἡμᾶς ἁγίων καὶ ἑτέρων φιλοσόφων.

Στάχωσις διὰ βύρσης χρώματος μέλανος, κατὰ τὸ νῶτον ἐφθαρμένης ὡς καὶ εἴς τινα σημεῖα τῶν πινακίδων.

61.

Χαρτ. Διαστ. 0,222×0,14. Αἰὼν ΙΘ΄. Φ. 150.

1. (φ. 2α). Ε ὐ ρ ι π ί δ ο υ, Ἑκάβη. Νεοελληνικὴ μετάφρασις.

Φ. 1α : *τὸ παρὸν τετράδιον ὑπάρχει ἐμοῦ Εὐθυμίου Καστόρχη, τοῦ ἐκ Δημητζάνης. 1828 Ἰουλίου 17 Δημητζάνα.*

2. (φ. 39α). Ε ὐ θ. Κ α σ τ ό ρ χ η, Λόγος εἰς τὴν πολιοῦχον Δημητζάνης Ἁγίαν Κυριακήν, ῥηθεὶς τῇ 7 Ἰουλίου 1829 ἐν Δημητσάνῃ [1].

3. (φ. 51α). Ἑλληνικὴ ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἐρανισθεῖσα ἐκ διαφόρων συγγραφέων.

Τὸν κώδικα, μετὰ βυρσίνης σταχώσεως, ἀπετέλεσαν ἐπὶ μέρους τετράδια ἀνίσου μεγέθους.

62.

Χαρτ. Διαστ. 0,21×0,155. Αἰὼν ΙΗ΄. Φ. 141.

Μαθηματάριον, ἐν ᾧ ἐξηγοῦνται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας ἐκλογαὶ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ἀπὸ δὲ φ. 139β–141β περιέχονται γραμματικοὶ κανόνες.

Φ. 139β : *αψμθ΄ σεπτμ(β)ρί(ου) λ΄ αἴδοσα τὸν ἄρχοντα κυρίτζη κονσταντάκιν γροσια τὸν ἄρῆθμὸν 30 να τὰ βάλι εἰς τὸ διάφορο. ὁμίως κ(αὶ) πτερσινὰ γροσια τὸν ἄρῆθμὸν 100 κ(αὶ) αὐτὰ εἰς τὸ διάφορον : αψμη΄ ὀκτοβρίου ιγ΄.*

ἕτερα γροσια—21 νοεμβρίου α΄.

Στάχωσις διὰ βύρσης μελανῆς, ἥτις κατὰ τὴν πρόσοψιν τῶν πινακίδων φέρει ἔντυπα κοσμήματα. Κατὰ σημείωσιν φ. 1α εἶναι : *ἐκ τῶν τοῦ Πολυχρονίου Καρακάλου, δωρεὰ τῇ Σχολῇ Δημητζάνης τῇ 16 Ἀπριλίου 1873.*

63.

Χαρτ. Διαστ. 0,213×0,154. Αἰὼν ΙΖ΄–ΙΗ΄. Φ.213.

1. (φ. 1α). Λόγοι εἰς διαφόρους Κυριακὰς καὶ ἑορτάς, μετὰ ἐρανισμάτων ἐκ διαφόρων συγγραφέων. Πρὸ ἑκάστου λόγου βραχεῖα σημείωσις ἀναφέρεται εἰς τὸν χρόνον τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου, π.χ. φ. 8 εἰς τὴν ἑορτὴν

[1] Εἰς τὸν λόγον τοῦτον ὁ ὁμιλητὴς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ κατὰ τὴν Σχολὴν Δημητσάνης πράγματα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῇ ὑποδείξει προφανῶς τῆς διευθύνσεως αὐτῆς. Οὕτως ὁμιλῶν διὰ τὰ ἐκ τῆς παιδείας ἀγαθὰ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ὠφελήματα διὰ τὴν Δημητσάναν ἀπαριθμῶν μνημονεύει τοὺς διδασκάλους Γεράσιμον, Ἀγάπιον, ἱερομονάχους, Ἀγάπιον, Δανιὴλ καὶ Παρθένιον μοναχούς, μεθ' ὃ ἀναμιμνήσκεται τῶν περιφήμων λόγων τοῦ Ἀγαπίου καὶ ἀναζητεῖ αὐτὸν νὰ ἴδῃ τὴν παρακμὴν τοῦ σχολείου καὶ βροντοφωνήσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναδιοργανώσεως, τώρα ὁπότε οἱ ἐπίτροποι εἶχον ἀποσυρθῆ καὶ γενικὴ ἀδιαφορία περιέβαλλε τὴν φυτοζωοῦσαν Σχολήν, ἣν καὶ οἱ διδάσκαλοι ἠπείλουν νὰ ἐγκαταλείψουν. Περαιτέρω κάμνει ἔκκλησιν, νὰ παραμείνουν οἱ γονεῖς μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας, διὰ νὰ συσκεφθοῦν καὶ ἐκλέξουν ἐπιτρόπους. Δὲν χρειάζονται—λέγει—χρήματα, διότι ὑπάρχουν ἄλλοι ζηλωταὶ τῆς δόξης τοῦ σχολείου, ὡς ὁ ἀποθανὼν Βουτζόπουλος <=Μπουσόπουλος>, ὅστις ἀφῆκεν ἀρκετὴν ποσότητα εἰς τὸ σχολεῖον. Τέλος ἀναγινώσκει ἀναφορὰν τῶν μαθητῶν πρὸς τοὺς γονεῖς των, οὓς καλοῦν νὰ συνέλθουν εἰς τὸ σχολεῖον πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος.

τοῦ ἁγίου 'Ιακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, 1692 'Οκτωβρίου 23. Χρονικὸ διάστημα, καθ' ὃ ἐγράφησαν οἱ λόγοι οὗτοι, εἶναι 1670–1707, ἄνευ τηρήσεως τῆς φυσικῆς σειρᾶς. 'Ο γράφων χειρίζεται καλῶς τὴν ἁπλουστέραν γλῶσσαν, χρησιμοποιῶν εἰκόνας καὶ παρομοιώσεις καὶ πολλὰς ποιητικὰς ἐκφράσεις. Οὕτω π.χ. (φ. 11α) εἰς τὴν Γ' Κυριακὴν τῶν νηστειῶν : *'Επιθυμῶν ὁ ἱδρωμένος διαβάτης νὰ εὕρῃ ἕνα δένδρον εὐσκιόφυλλον, νὰ καθίσῃ νὰ ἀναπαυθῇ..., ζητεῖ ὁ διψασμένος δρομεὺς μίαν βρύσην δροσερὰν εἰς τὴν πολλὴν στράταν τοῦ κυνηγίου του..., ζητεῖ νὰ εὕρῃ ὁ ξενιτεμένος κῆπον εὐανθῆ, διὰ νὰ λάβῃ ἀναψυχήν... 'Ο σταυρὸς εἶναι τὸ δένδρον τῆς ἀναπαύσεως, τὸ πλατύφυλλον, τὸ θεοδώρητον, ἡ πηγὴ τῆς 'Εδέμ...*

Φ. 54β : *αψζ' τὴν ἔκαμα (τὴν ὁμολογίαν) εἰς τὸ κάστρον τῆς 'Ανατολῆς τὸ παλαιόν.*

Φ. 177α : *'Ιστέον ὅτι τοῦτον τὸν λόγον δὲν τὸν ἐσύνθεσα ἐγώ, ἀλλ' εὗρον αὐτὸν οὕτω γεγραμμένον· σὺ δὲ ὦ ἀναγνῶστα, ὅσα μὲν νοήματα ἔχει καλὰ λάβε καὶ μετάφρασον εἰς γλῶσσαν καλὴν καὶ λέγε, ὅσα δὲ μὴ ἀποδίωξε ἢ διόρθωσον κατὰ δύναμιν. 'Αζαρίας.*

'Εν τέλει τοῦ κώδικος, φ. 190α λόγοι τινὲς 'Ι ω. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, εἰς τὸν νιπτῆρα, τὸ ἅγιον Πάσχα, περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, μεθ' ὃ φ. 209–213 δοκίμια κονδυλίου.

Στάχωσις διὰ ὑφάσματος.

64.

Χαρτ. Διαστ. 0,22×0,155. Αἰὼν ΙΖ'. Φ. 132.

'Ακέφαλος κολοβός.

Χρονογράφος ἐν περιλήψει.

'Εξηρθρωμένος.

65.

Χαρτ. Διαστ. 0,209×0,16. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 157.

1. (φ. 49α). 'Α γ α π η τ ο ῦ δ ι α κ ό ν ο υ, Ἔκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν, διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας ἑρμηνευθέντων.

2. (φ. 71α, 81α). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ, α) Γνῶμαι μονόστιχοι παραινετικαὶ κατ' ἀλφάβητον· β) περὶ τῶν τοῦ βίου ὁδῶν (φ. 75α)· γ) εἰς Μ. Βασίλειον ἐπικήδια (φ. 78α)· δ) τετράστιχα (φ. 89α). Ψυχαγωγικῶς.

3. (φ. 74α). 'Ι γ ν α τ ί ο υ σ κ ε υ ο φ ύ λ α κ ο ς, Παραίνεσις τοῖς νέοις κατὰ στοιχεῖον, ψυχαγωγικῶς.

4. (φ. 119α). Χρηστοήθεια διὰ στίχων ἰάμβων Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.

Φ. 100α : *Τέλος τῶν τοῦ θείου Γρηγορίου τετραστίχων, τῷ δὲ θεῷ ἔστω κλέος μέγα. αωεφ 'Ιανουαρίου ϛῃ τῶν Φώτων. Δημητρίου Ζιγο(βιστινοῦ) καὶ τόδε.*

Φ. 156β : *Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ 'Αναγνώστου Γεωργοπούλου τοῦ ἐκ Ζυγοβιστίου.* Καὶ περαιτέρω διὰ χειρὸς μεταγενεστέρας : *καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ 'Αθανασίου Φωτεινοπούλου ἐκ Ζυγοβιστίου τὴν 8 Δεκεμβρίου 1837.*

Στάχωσις καστανόχρους βυρσίνη. 'Επὶ τῆς καλυπτούσης τὰς πινακίδας τοιαύτης ἔντυποι ρόμβοι καὶ κοσμήματα. Φύλλα ἱκανὰ περικεκομμένα. 'Ο κῶδιξ ἐκ δωρεᾶς Δ. Π. Παππούλια.

66.

Χαρτ. Διαστ. 0,213×0,146. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 205.

1. (φ. 1α). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ο ῦ, Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν ἔπη, δι' ὧν παροξύνει λεληθότως ἡμᾶς πρὸς τὸν ἐν Χριστῷ βίον.

2. (φ. 105α). Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Τετράστιχα ἰαμβικὰ καὶ ἡρωοελεγεῖα εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ρηθέντα ἐν τῇ παλαιᾷ Γραφῇ.

3. (φ. 182α). Θ ε ό γ ν ι δ ο ς Μ ε γ α ρ έ ω ς - Σ ι κ ε λ ι ώ τ ο υ, Γνῶμαι ἐλεγειακαί.

Τὰ κείμενα, λίαν ἐπιμελῶς γεγραμμένα, ἑρμηνεύονται διὰ τῆς γνωστῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας. 'Ο κῶδιξ ἐκ δωρεᾶς Πολυχρονίου Καρακάλλου, κατὰ τὸ ἐν φ. 1α σημείωμα. Καστανόχρους βύρσα περικαλύπτει τὸν κώδικα, ἐπὶ τῶν πινακίδων ἔντυπον κόσμημα παριστᾷ ἐντὸς ἀνοικτοῦ ρόμβου τὸν Χριστὸν ἀναστάντα, ὄπισθεν δὲ τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, μετὰ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ 'Ιωάννου.

67.

Χαρτ. Διαστ. 0,212×0,15. Αἰὼν ΙΖ'. Φ. 130.

Κολοβός.

Κῶδιξ νομικῆς ὕλης. 'Ο βιβλιογράφος καθορίζει ὡς ἑξῆς (φ. 8αβ) τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος, προσφωνῶν : τοῖς ἁπανταχοῦ εὑρισκομένοις χριστωνύμοις λαοῖς, ἱερωμένοις τε καὶ λαϊκοῖς, ἐν Κυρίῳ χαίρειν :

«Θησαυρ(ὸς) κεκρυμμέ(νος) καὶ πηγὴ ἐσφραγισμένη εἰς ὠφέλειαν ἐν ἀμφοτέροις, ὥς φησιν ἡ θεία Γραφή. Τοῦτο εἰδὼς ἐγὼ ὁ εὐτελὴς ἠβουλήθην βαλεῖν πᾶσαν τὴν ἐλπί(δα) εἰς τ(ὴν) τοῦ υἱοῦ καὶ θ(εο)ῦ λόγου μ(ητέ)ρα τὴν πανένδοξον κυρίαν ἡμ(ῶν) ὑπεραγί(αν) θ(εοτό)κον, δι' ἱκεσί(ας) τοῦ ἁγίου ἐνδόξου καὶ πανευφήμου ἀποστόλου πρωτομάρτ(υρος) καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, ὅπως μὴ ἐάσῃ τὸν θησαυρ(ὸν) κεκρυμ(μένον), οὐδὲ τὴν πηγ(ὴν) ἐσφραγισμένην· δηλονότι τὰ τ(ῶν) θεί(ων) νόμων κεφάλαια μετενεγκεῖν εἰς λέξιν ἁπλὴν καὶ ποιήσας ἐκλογὴν εἰς πάντας τοὺς ἐγκρίτους καὶ ἀναγκαί(ους) τ(ῶν) θεί(ων) καὶ ἱερῶν ἀποστό(λων) κανόνας καὶ τ(ῶν) ἁγί(ων) συνόδ(ων) τ(ῶν) θεοφόρων π(ατ)έρων καὶ ἑτέρ(ων) ἁγιωτάτ(ων ἀρχιερέων καὶ τινας νεαρὰς βασιλέων καὶ τ(ῶν) ἄλλων ὅσοι μετ' ἐπιμελεί(ας) συνέγραψ(αν) καὶ ἐντυπῶσαι αὐτ(οὺς) κεφαλαιωδῶς ὑμῖν τοῖς φιλομαθέσιν

οὐ κ(α)τ(ὰ) γλῶτταν Ἑλλάδος, ἀλλὰ φράσιν κοιν(ήν), διὸ μηδεῖς ὑμῶν ἀξιῶ ὅσοι τουτὶ τὸ βιβλίον προθύμως ἀνὰ χεῖρ(ας) κατέχειν βούλεσθαι εἰς κατηγορί(αν) ἐμοὶ τῷ ἐλαχίστῳ καὶ ἀμαθῆ μὴ βάλλητε .τῷ τὰ καλῶς ἔχοντα καὶ ἐν φράσῃ ἀκριβῆ εὑρησκόμενα εἰς ἁπλὴν λέξιν βαλεῖν βουληθέν(τα)· οἶδα γὰρ ἀκριβῶς ὥς τινες τ(ῶν) πρὸ ἡμ(ῶν) καὶ τῶν νῦν εὑρισκομ(ένων) τοῦτ(ο) πεποιήκασι δ καὶ ἡμᾶς εἰς τοῦτ(ο) κινηθῆναι ἠνάγκασαν· ἀλλ' οἱ ἀναγινώσκοντες τοῦτο τ(ὴν) τῶν εὐχῶν χορηγίαν μὴ ὑστερήσητε δέομαι τοῖς πλεῖστα κοπιάσ(ασι) περὶ τούτων καὶ ἱδρῶ(σι) πολλοῖς εἰς λέξιν ἁπλὴν ταῦτ(α) πάντα μεταβαλεῖν· ὃς δὲ βούλεται εὑρεῖν τὰ τοῦ λεχθέντος βιβλίου κεφάλαια τ(ὸν) ἐπ' αὐτῷ γινόμε(νον) πίνακα μετ' ἐπιμελεί(ας) ἀναγινωσκέτω καὶ οὕτω ῥαδίως γενήσεται ὑμῖν τὸ ἀμφισβητούμ(ενον)· ἔρρωσθε. Ἤνυσται αὕτη ἡ βίβλος μ(ε)τ(ὰ) πολλοῦ μόχθου, ἐν ἔτει ζρλϛ^{φ} ἰνδ(ικτιῶνος) ια^{ης}, ἀπὸ δὲ Χ(ριστο)ῦ ἡμ(ῶν) γεννήσεως α^{φ} χ^{φ} κ^{φ} η^{ω}, μαρτίῳ κγ^{η}.

Ὄντως προτάσσεται πίναξ τῶν περιεχομένων κεφαλαίων.

Ὁ κῶδιξ ἐχρησιμοποιεῖτο συχνότατα, ἕνεκα τούτου δὲ τὰ φύλλα αὐτοῦ ἐφθάρησαν, σχεδὸν καταστάντα ἀηδῆ. Ἡ βύρσα τῆς σταχώσεως κατεστραμμένη, αἱ δὲ ξύλινοι πινακίδες ἀπεγυμνώθησαν. Ἴχνη μόνον σῴζονται παλαιοῦ θηλυκωτῆρος.

Ὁ κῶδιξ εἶναι συνεσταχωμένος μετ' ἐντύπου, ἐκ δωρεᾶς Καλλινίκου Καστόρχη, ἐπιγραφομένου οὕτως: *Ἐξομολογητάριον, ἤτοι βιβλίον ψυχωφελέστατον, περιέχον διδασκαλίαν σύντομον πρὸς τὸν πνευματικόν, πῶς νὰ ἐξομολογῇ... συνερανισθὲν μὲν ἐκ διαφόρων διδασκάλων καὶ εἰς ἀρίστην τάξιν ταχθὲν παρὰ τοῦ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει ἀσκήσαντος ἀοιδίμου διδασκάλου Νικοδήμου, ἕκτη ἔκδοσις, ἐν Βενετίᾳ 1852* [1].

68.

Χαρτ. Διαστ. 0,22×0,15. Αἰὼν ΙΘ'. Φ. 165.

Ἀκέφαλος, κολοβός.

1. (φ. 1α). Καλαντάριον τοῦ ἐνιαυτοῦ.
2. (φ. 12α). Βροντολόγιον καὶ σεισμολόγιον τῶν 12 ζῳδίων.
3. (φ. 34α). Ἰατροσόφιον ἐκλελεγμένον ἐκ πολλῶν βιβλίων καὶ ἰατρῶν ἐμπείρων Γαληνοῦ, Ἱπποκράτους, Μελετίου, Ἰακώβου τοῦ Μαΐνης κλπ.
4. (φ. 163α). Ἀ δ. Κ ο ρ α ῆ, Σάλπισμα πολεμιστήριον. Ἀρχ.: *ἀδελφοί, φίλοι καὶ συμπατριῶται, ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων...*

(Εἰς τὸν ἑπόμενον τόμον ἡ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ)

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Τὸ βιβλίον περιέχει βιογραφίαν καὶ κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικοδήμου ὑπὸ τοῦ ἤδη ἐν τῇ εἰσαγωγῇ μνημονευθέντος δημητσανίτου Ὀνουφρίου Ἰβηρίτου. Βλ. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, τόμ. Β', σελ. 337.

ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α'

Δημοσιεύω κατωτέρω δύο γράμματα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου τοῦ Α'. Περὶ αὐτοῦ ἀρκετὰ ἔγραψα ἐσχάτως ἐν τῷ περ. «Ὀρθοδοξίᾳ» [1].

Ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Ἀθανασίου διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη. «*Τέταρσιν ἐνιαυτοῖς*», γράφει ὁ Γ. Παχυμέρης, «*τὴν ἐκκλησίαν κατέχων, αὐτὴν σχεδὸν ἡμέραν εἶδε τῆς ἐκβολῆς, ἣν δὴ καὶ ἀναβάσεως ἔγνωκεν ἥτις καὶ ἐλαφηβολιῶνος* (Ὀκτωβρίου) *ἑκκαιδεκάτη ἦν*» [2]. Τὴν 14 Ὀκτωβρίου τοῦ 1289 ἐχειροτονήθη, τὴν 16 Ὀκτωβρίου τοῦ 1293 ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Ἡ δευτέρα πατριαρχεία τοῦ εἰρημένου πατριάρχου ἤρχισε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1303 καὶ ἐτερματίσθη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1309. Περὶ τοῦ πατριάρχου τούτου ἔγραψα καὶ εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἔργον μου «Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου» (τόμος Α') [3].

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ («γράμμα») ἀπευθύνεται πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰ Μαρίαν. Πρόκειται περὶ τῆς συζύγου Μιχαὴλ τοῦ Θ', υἱοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β'. Ὁ Μιχαὴλ συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ πατρός του ἀπὸ τοῦ 1295 – 1320. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Ἀθανασίου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἶχε λήξει κατὰ τὸ 1293, ἕπεται ὅτι τὸ γράμμα πρὸς τὴν Μαρίαν ἐστάλη κατὰ τὴν δευτέραν πατριαρχείαν τοῦ εἰρημένου πατριάρχου. Ἡ Μαρία ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀρμενίας Λέοντος τοῦ Β' (1270 – 1289), ὠνομάζετο Ξένη (Ρίτα) καὶ συζευχθεῖσα μετὰ τοῦ Μιχαὴλ μετωνομάσθη Μαρία. Ὅταν ὁ πατριάρχης γράφῃ «*πῶς ἐκ μακρᾶς σὲ ἀνε-*

[1] Βλ. τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου Α' ἐπιστολιμαία διδασκαλία πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον τὸν Β', Ὀρθοδοξία 1952 σ. 1 - 8 καὶ 23 - 29 καὶ εἰς ἴδιον ἀνάτυπον. Βλ. καὶ τὰ ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ τοῦ 1953, σ. 195 - 198, «εὐλύτωσις καὶ διάζευξις παρὰ Βυζαντινοῖς».

[2] Βιβλ. β' κεφ. 15. Migne, 142, στ. 473, ὅπου αἱ σημειώσεις ἐκ τοῦ Βανδουρίου.

[3] Σελ. 151 κ.ἑξ. 369, 380, 392. Ἐκεῖ ἐξετάζω καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης.

καλέσατο γῆς», ἐννοεῖ ἀκριβῶς τὴν ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἔλευσιν τῆς Μαρίας. Διὰ τῆς φράσεως *«καὶ συμβασιλεύειν ἐκέλευσε»* (ὁ θεὸς) ὑπαινίσσεται τὴν συμβασιλείαν Ἀνδρονίκου καὶ Μιχαὴλ καὶ τῆς συζύγου τοῦ τελευταίου καθὼς ἔγινε λόγος ἀνωτέρω.

Μακρὸν λόγον κάμνει ἡ ἐπιστολὴ περὶ τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ εἰρηνικῆς ἑνώσεως. Ἐπειδὴ ἡ Μαρία προῆλθεν ἐξ Ἀρμενίας, καὶ μάλιστα ἐξ ἡγεμονικῆς οἰκογενείας, τῆς ὁποίας ὁ πατὴρ Λέων Β', ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Γ' τοῦ Ἀγγέλου, διεξήγαγε διὰ τοῦ Καθολικοῦ καὶ διὰ συνόδου (ἐν Ταρσῷ 1196) διαπραγματεύσεις πρὸς ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου, πάντως πρόκειται εἰς τὸ γράμμα τοῦτο περὶ προσπαθειῶν πρὸς ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἄλλως τε ἀπόπειραι πρὸς ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας μετὰ τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου ἔλαβον χώραν καὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ Αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως – Νικαίας διέμενον (1239) ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Γερμανοῦ τοῦ Β' [1].

Ἡ περαιτέρω περικοπὴ τοῦ πρώτου γράμματος ὑπαινίσσεται καὶ ἐσωτερικὰς ἔριδας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τῶν ὁποίων ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν εἰς ἄλλα γράμματά του σταλέντα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β'. Ἀναμφιβόλως ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς Ἀρσενιάτας (σχίσμα Ἀρσενίου) [2], οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο ἤδη καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ πατριάρχου τούτου.

Τὸ δεύτερον γράμμα ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον τὸν Β'· ἐπειδὴ δὲ ἀναφέρει τοὺς «Μεγαβάρους» ἢ «Μογαβάρους» [3], τουτέστι τὴν Καταλανικὴν Ἑταιρείαν, αὕτη δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος κατόπιν συμφωνίας ἐπιτευχθείσης μεταξὺ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Καταλανῶν Rogero de Flor καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου Β' περὶ τὰ μέσα τοῦ 1202, βεβαιούμεθα ὅτι καὶ τὸ γράμμα αὐτὸ ἐγράφη κατὰ τὴν δευτέραν πατριαρχείαν τοῦ Ἀθανασίου.

Τὸ γράμμα ἀναφέρει περὶ πανωλεθρίας ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Καταλανοὶ ἐκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνικάνου Ἀνδρονίκου —παρὰ τὰς συστάσεις τοῦ συμβασιλέως υἱοῦ του Μιχαὴλ Θ'—πρὸς ἐκδίωξιν

[1] Rod. Guilland, La politique religieuse de l'Empire byzantin, fascicule II, σ. 62.

[2] Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, σ. 399, 400.

[3] *Μεγάβαροι* καὶ *Μεγαβαρεῖς* ὡς νομάδες τῆς Αἰθιοπίας ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ΙΖ', 812), ὅστις γράφει *«καὶ οὐ πολλοὶ οὐδὲ μάχιμοι»*. Αὐτοὶ ὠνομάζοντο ἀραβιστὶ ἀλ - μουγκαβίρ. Ὅταν οἱ Ἄραβες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἱσπανίαν, τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐδόθη εἰς τοὺς Καταλανούς, ὡς κατοικοῦντας τὰ δυτικώτερα μέρη. Νομίζω ὅτι ἡ λέξις ἀλ - μουγκαβὶρ (ἀλ ἀραβ. ἄρθρον) προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὴν λέξιν ἀλ - μαγρίπ, οἱ καὶ μαγρὶπ=οἱ δυτικοί. Τὸ μαγρὶπ ἀπὸ τὴν λέξιν Γὰρπ=δύσις.

τῶν Ὀθωμανῶν, οἱ ὁποῖοι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς. Οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ μετεβλήθησαν εἰς πολεμίους καὶ καταστρεπτικοὺς διώκτας· κατέσφαξαν τοὺς κατοίκους τῆς ἐν Θράκῃ Καλλιπόλεως, ἐδῄουν δὲ κατὰ τὰ ἔτη 1307, 1308 καταλαβόντες τὴν Κασσάνδρειαν, τὰς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας. Τὰ αὐτὰ διέπραξαν καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Τὰ μέρη τῆς καταστροφῆς—πανωλεθρίας—ὁ Ἀθανάσιος φανερώνει μὲ τὰς λέξεις *Μακεδονία* καὶ *Ἀνατολή*. Ὅταν δὲ λέγῃ νὰ τηρηθῇ ἡ Πόλις (Κωνσταντινούπολις) ἐν ἀσφαλείᾳ, ὑπονοεῖ τὴν γνωστὴν ἐπιδρομὴν τῶν Καταλανῶν, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ προάστια τῆς Πόλεως.

Τὸ χειρόγραφον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀντέγραψα τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα γράμματα εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐθνικὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων καὶ εἶναι ὁ χαρτῷος κῶδιξ 516 supplément grec (fonds). Αἱ ἐπιστολαὶ καταχωρίζονται εἰς τὰ φύλλα 146 καὶ 147. Τὸ χειρόγραφον αὐτὸ ἀνῆκέ ποτε εἰς τὸν φιλόμουσον ἀρχιεπίσκοπον Ῥήμης Κάρολον Tellerius. Περιέχει ὄχι ὀλίγα γράμματα καὶ ἄλλα πονήματα μικρὰ (διδασκαλίας) τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου. Περὶ αὐτοῦ δ' ἀναφέρει ἀρκετὰς πληροφορίας ὁ Ans. Bandurius εἰς τὸν Β' τόμον τοῦ Imperium orientale, τὰ ὁποῖα κατεχωρίσθησαν καὶ εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ 142 τόμου τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ Migne, στ. 473 κ.ἑξ.

† Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ

COD. PARISINUS, SUPPLEMENT GREC 516

1

146 r **Γράμμα πρὸς τὴν δέσποιναν τὴν κυρὰ Μαρίαν**

Ἡνίκα τινὰ συμβῇ γνωρίσαι ἡμῖν τὰ αὐτόθι καταλαμβάνειν, ὅσης
πληρούμεθα τῆς χαρᾶς, ἔχειν καιρὸν λογιζόμενοι, διὰ γράμματος ὁμιλῆσαι
τῇ βασιλείᾳ σου, πιστώσεταί σε Χριστὸς ὁ βασιλεὺς καὶ θεός σου, νεφροὺς
5 *καὶ καρδίας ἐτάζειν εἰδώς. Τὸ δ' αἴτιον τῆς χαρᾶς ἡμῶν, ταῦτα τὰ κατὰ σὲ*
θεοῦ οἰκονομίας μυστήρια. πῶς ἐκ μακρᾶς σε ἀνεκαλέσατο γῆς, πῶς καὶ
συμβασιλεύειν ἐκέλευσε τῷ κρατίστῳ καὶ ἁγίῳ μου αὐτοκράτορι· πῶς τὰς
τῆς εὐσεβείας ἀρχάς, ἀκραδάντους καὶ ἀνοθεύτους τῇ εὐθυτάτῃ καὶ ἀγαθῇ
σου ψυχῇ καὶ καρδίᾳ κεκράτηκε· πῶς πάλιν εὑρίσκεσθαί σε ἐν τῷ καιρῷ
10 *τούτῳ εἰς ἀναγκαίων πραγμάτων κυβέρνησιν αὐτόθι ἐξέπεμψεν· ὅτι δὲ καὶ*
τῇ τῆς ἐκκλησίας εἰρηνικῇ ἑνώσει πολλὴν μετέρχεσθαί σε μανθάνω τὴν
μεταχείρισιν, πόσος σοι μισθὸς ἀποκείσεται παρὰ τοῦ τὰ διεστῶτα ἑνώσαν-
τος ἐν εἰρήνῃ μεγάλου Θεοῦ, καὶ διαλύσαντος τὸν φραγμόν, οὐ δι' ἀγγέλου,
ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀγνώμονας ἐπιδημίας ἁγίας μετὰ σαρ-
15 *κός. Ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ σκοπείτω ἡ βασιλεία σου, τίνα εὐφραίνεις· σπου-*
δάζεις δὲ μετὰ τίνος καὶ τίνι προσάγεις, τοὺς τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας τῇ
συνετῇ σου μεταχειρίσει, ποιοῦσα ἀσπάζεσθαι. Πλὴν ἀλλὰ δέομαι, τοὺς
ἀναξίους κρίνοντας ἑαυτοὺς τοῦ τῆς εἰρήνης καλοῦ, μὴ κυβερνήσει δῆθεν
146 v *ἐλπίδος, δωρεᾶς ἢ παρρησίας μετάδιδε, | εἰς στηριγμὸν οἱ ἄφρονες τῆς*
20 *αὐτῶν ψυχοφθόρου ἐνστάσεως δέχονται τὰ τοιαῦτα, οὐκ εἰς διόρθωσιν, καὶ*
μᾶλλον οἱ ὑπ' ἐκείνων πλανώμενοι, οὐ γὰρ ἀγνοίᾳ ἵνα καὶ ἐλεῶνται, ἀλλ'
ἐμπαθείᾳ ἀποδιΐστανται. Εἰ δὲ διά τε τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ δὲ μᾶλλον
ἀποκοπτόμενοι, πότε καὶ ἔσονται τοῖς κρατοῦσι πιστοί, κἂν σχηματίζωνται
τοῦτο ἐν δολιότητι ; εἰ δὲ τὸν ἔλεον καλῶν πανταχοῦ ὁ ἀντιλέγων ἐνίσταται,
25 *ἔχεις πολλὰς χήρας καὶ ὀρφανοὺς καὶ ἀδικουμένους παρά τινων, ἐκεῖ δὴ*
τὸν ἔλεον εὖ ποίησον τὸν κοινωνικόν, καὶ μὴ ἀντιλαβοῦ τὸν σχιζόμενον.
Μάχας καὶ ταραχὰς τοῦ κόσμου κατακρατεῖν ἐπιθυμεῖ ὁ σχιζόμενος ἅπαξ
τὸν τῆς εἰρήνης Θεὸν ἀπωσάμενος ἐκ καρδίας φιλονεικίᾳ κακῇ. Δένδρον ζωῆς
ἡ ἐκκλησία Χριστοῦ. Ὡς οὖν ἐκ δένδρου καλοῦ κλάδον ἀποκοπέντα μαραι-
30 *νόμενον κατ' ὀλίγον ἡ ξηρότης κατέλαβε καὶ ἔστι πυρὸς ἀνάλωμα, οὕτω*

κἀνταῦθα. Ἡ δὲ βεβαίωσις αὕτη· πολλοὶ μετὰ τὴν ἔνσαρκον τοῦ Χριστοῦ
καὶ Θεοῦ μου οἰκονομίαν τοῦ ζωηφόρου δένδρου τῆς ἐκκλησίας, φημί, ἀπέ-
κοψαν ἑαυτούς, ἢ δι' αἵρεσιν ἢ διὰ σχίσμα. Καὶ τὸ μὲν τῆς ζωῆς δένδρον,
ἡ ἐκκλησία, ποτιζομένη ὑπὸ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρός μου καὶ φωτιζομένη
35 *ἀνθεῖ· οἱ ταύτης δὲ ἀποστάντες ἀπώλοντο, ὡς ἑκόντες ἀπὸ Θεοῦ μακρύναν-*
τες ἑαυτούς. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον· ὁ δὲ τῶν οἰκτιρμῶν κύριος ἵλεων
βλέψοι τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἣν ἡμῖν ἐνεχείρισε. καὶ δυναμώσοι ἡμῖν, καὶ
147 r *συμ|βασιλεύσοι καὶ συνετίσοι ὡς φίλον αὐτῷ τὸν χριστώνυμον διεξάγειν*
λαόν, οὕτως γὰρ πάντων ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ, καὶ ὑμᾶς ἐν γήρᾳ βαθεῖ σὺν
40 *τοῖς θεοφρουρήτοις κλάδοις ὑμῶν συντηρήσοι ἐν πᾶσι καλοῖς καὶ ὧδε συμβα-*
σιλεύσοι ὑμῖν ἐν τῷ μέλλοντι καὶ ἡμῖν ἐκείνῳ συμβασιλεῦσαι καταξιώσοι,
Ἀμήν.

2

147 r **Γράμμα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Ἀναφέρον τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρὰ τῶν αἱμοβόρων Μογαβάρων.**

Διατί δὲ καὶ τὰ συμβάντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ συμβαίνοντα μέχρι τοῦ
147 v *νῦν καὶ τῇ Μακεδονίᾳ, φημί, πρὸς δὲ καὶ ἔνθα | ὁ βασιλεὺς κυρὸς μιχαὴλ*
5 *καὶ πῶς διοικεῖται ὃν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἐνεπιστεύσατό σοι λαὸν παρ' ἑκάστου·*
καὶ πῶς τοῦτον ἐν βρώσει ἄρτου, οἱ τὸν κύριον μὴ ἐπικαλούμενοι κατε-
σθίουσιν, ἵνα ἐάσω τὴν ἐκ τῶν αἱμοβόρων ἢ μ ε γ α β ά ρ ω ν πανωλεθρίαν·
εἰ γὰρ καὶ κτηνῶν αὐτῶν δίκαιος οἰκτείρει ψυχάς, οὐαί μοι τοῖς κατ' εἰκόνα
Θεοῦ τί συνέπεσε. Διατί δὲ ταῦτα μὴ οἶδεν ἡ βασιλεία σου εἰς ἀκρίβειαν,
10 *ἀλλὰ τοὺς ταῦτα μηνύοντας ἀπωθεῖται καὶ ἄγνωστα διαμένει τὰ ὄντως*
ἐλεεινὰ καὶ δακρύων μεστά ; ἢ εἰ καὶ εἰς ἀκοάς τι τούτων δοθῇ, ἡ ἀναβολὴ
κατέλειψεν, ὡς ἔοικε τῶν ἐμῶν κακῶν ἢ εἴπω κἀκείνων, τὰ σπλάγχνα
κλειούσης Θεοῦ τὰ φιλάνθρωπα, δι' αὐτὰ τὰ τῆς βασιλείας σου. Καὶ εἴθε
μὴ ἐζητήθη ὕστερον ἐξ ἡμῶν πόθεν δὲ καὶ βοήθειαν καὶ εἰρήνην ἐλπίζομεν,
15 *ἢ ἐκ ποίας ἐπιστροφῆς, ὅπου Θεὸν ὁμολογοῦντες εἰδέναι, τῆς ἔργοις ἀρνού-*
μεθα. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῶν κακῶν ἡμῶν ὡς μηδὲν παραλείψαντες τῶν
αὐτῶν ἀρετῶν καὶ ἡμῖν δυνατῶν, ἀνάστα λέγομεν, ἐλπίζομεν καὶ σῶσον
ἡμᾶς. Ὢ τῆς ἀναισθησίας. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἰὼβ εἶχε τοῦτο θαρρῆσαι, ὁ
καὶ περὶ τῶν υἱῶν ἀποστέλλων καὶ καθαρίζων, μήπως ἐκεῖνοι κακὸν οὐ
20 *λέγω εἰ ἔπραξαν, ἀλλ' εἰ ἐνενόησαν. Διατί μὴ ἐνωτιζώμεθα μᾶλλον τὸ ἁρμό-*
ζον ἡμῖν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, καὶ κἂν τῷ δέει διεγειρώμεθα ; ἢ τίς ἐντε-
νεῖ τὸ τόξον αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀσθενήσουσιν οἱ αὐτοῦ παρακούοντες, ἢ τὸ ἐὰν
148 r *μὴ | ἐπιστραφῆτε τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει ; Εἰ οὖν δέχου με Σαμουὴλ*

κἂν ἀπό γε τοῦ νῦν ζῶσαι ὥσπερ ἀνὴρ τὴν ζώνην καὶ τὴν ῥομφαίαν σου·
25 *ῥῖψον τὸν ὄκνον καὶ τὴν μικροψυχίαν καὶ τὸ εἰς ἀναβολὰς τὰ πράγματα ἀναρτᾶν, καὶ τὸ ἀδεῖσθαί τινας ἢ χαρίζεσθαι. Ὁ γὰρ λέγων ὀλίγα, καὶ πράττων τῶν ὀφειλόντων πολλά, ἀξιέπαινος, ὁ λέγων δὲ μόνον ἀλλὰ μὴ πράττων, πάντως μικρὸς ἢ οὐδὲν τοῦ ἠχοῦντος χαλκοῦ διενήνοχε. Εἰπὲ καὶ αὐτὸς τοῖς λόγοις καὶ πλέον τοῖς ἔργοις, ῥίψας ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῇ Θεομή-*
30 *τορι τὴν ἀδυναμίαν σου, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβήσομαι τοῖχον καὶ δὴ καὶ τὸ προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς πράττειν τὰ φίλα αὐτῷ, καὶ τὸ ἐκ δεξιῶν μου ἐστι. ἐν οἷς οὐ δεῖ με ὑπ' αὐτοῦ ῥωννύμενον μὴ σαλεύεσθαι, τότε γάρ σου ἀναμφιβόλως συναντιλήψεται καὶ λαλήσει τὸ ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε, πλὴν ἕνεκεν καὶ ἀληθείας καὶ πραότη-*
35 *τος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἐλεημοσύνης καὶ κρίσεως καὶ τῶν ὅσα φίλον αὐτῷ, τότε γὰρ καὶ ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ ἐνισχύσει σε θαυμαστῶς ἐκ δεξιῶν σου παρών, αὐτὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὑπερασπίζων καὶ συντηρῶν σου τὴν βασιλείαν ὑγιῆ καὶ πολυχρόνιον.—Ἀναφέρω δὲ δεόμενος ἵνα μετὰ Θεὸν τηρῆται ἡ πόλις ἐν ἀσφαλείᾳ πολεμίους λογιζομένων ἡμῶν τοὺς μογαβά-*
40 *ρους καὶ ὡς δύναμις φροντίσαι τούτων ἐλευθέρους δειχθῆναι χριστιανοὺς ἀγανακτοῦντος Θεοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἄλλοις ἡμῶν κακοῖς, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ μὴ ἀναβολὰς ἀναμένειν ἀλλ' ἐν τάχει ὡς ἔφην βουλευθῆναι τὰ δέοντα.*

Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΜΩΑΜΕΘ Β' ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΤΗΤΟΥ

(ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΒΑΡΒΕΡΙΝΟΝ ΚΩΔΙΚΑ 111 ΤΗΣ ΒΑΤΙΚΑΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ)

Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα γεγονότα τῆς νεωτέρας ἱστορίας, αἱ δὲ συνέπειαι αὐτῆς εἶχον ἀπήχησιν εἰς ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Αἱ πηγαί, αἱ ὁποῖαι μᾶς διέσωσαν τὰς σχετικὰς περιγραφάς, εἶναι πολυάριθμοι καὶ πλούσιαι εἰς πληροφορίας, ἀφθονωτέρας δὲ εἰδήσεις μᾶς ἀφῆκαν αὐτόπται μάρτυρες καὶ σύγχρονοι ἢ μεταγενέστεροι χρονογράφοι. Εἶναι οὗτοι ὄχι μόνον Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ Δυτικοὶ καὶ Σλάβοι καὶ Τοῦρκοι ἀκόμη, αἱ δὲ ἀφηγήσεις των εἶναι τόσον λεπτομερεῖς, ὥστε νὰ δύναταί τις μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας νὰ ἀναπαραστήσῃ, εἰς τὰς γενικὰς τοὐλάχιστον γραμμάς, τὴν ἱστορίαν τῶν δύο περίπου μηνῶν τῆς πολιορκίας.

Παραλλήλως πρὸς τὰς πηγὰς ταύτας πρέπει νὰ μνημονευθῶσι καὶ τὰ λογοτεχνικὰ καὶ τὰ λαϊκὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, ἰδίᾳ δὲ οἱ διάφοροι «θρῆνοι», οἱ ὁποῖοι παρέχουν ἐπίσης πολυτίμους καὶ πλουσίας εἰδήσεις περὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἐγένετο ἡ ἅλωσις, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν πόνων τῶν ὑποδούλων ὡς καὶ περὶ τῶν ἐλπίδων αὐτῶν διὰ τὴν μέλλουσαν τοῦ Ἔθνους ἀνάστασιν [1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πηγῶν αἱ παρουσιάζουσαι τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον εἶναι ἀναμφιβόλως οἱ τέσσαρες ἱστορικοὶ τῆς ἁλώσεως, ἤτοι οἱ Δοῦκας, Κριτόβουλος ὁ Ἴμβριος, Σφραντζῆς καὶ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, τῶν ὁποίων αἱ ἀφηγήσεις, συμπληροῦσαι ἀλλήλας, ἐπιτρέπουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ παρακολουθήσῃ μετὰ συγκινήσεως ὥραν πρὸς ὥραν, ἂν μὴ στιγμὴν πρὸς στιγμήν, τὴν τραγικὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων [2].

---

[1] Σπ. Λάμπρου, Μονῳδίαι καὶ θρῆνοι ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Νέος Ἑλληνομνήμων, Ε' (1908), 190 - 269. Γ. Ζώρα, Ἀνέκδοτος θρῆνος ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιθεώρησις, Β' (1939), τοῦ αὐτοῦ, Πόνοι καὶ ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β' (1949), 415 ἑπ., τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ μετ' αὐτὴν διαμορφωθεῖσαι ἐθνικαὶ καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Ἔνθ' ἀν., 865 ἑπ.

[2] Βλ. Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ

Εἰς τὰς πολυτίμους ταύτας πηγὰς δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλη ἀξιόλογος, μέχρι τοῦδε δὲ ἀνέκδοτος καὶ ἀχρησιμοποίητος παραμείνασα ἀφήγησις, ἥτις περιέχει τὴν ἱστορίαν τῶν Τούρκων σουλτάνων, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ τουρκικοῦ Ἔθνους μέχρι τοῦ ἔτους 1512. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ κῶδιξ ὁ περιέχων αὐτὴν εἶναι καὶ ἀκέφαλος καὶ κολοβός, καθίσταται ἀδύνατον νὰ καθορισθῶσι μετ' ἀκριβείας τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας ταύτης· πάντως τὸ χειρόγραφον ἐγράφη τὸν ις' αἰῶνα.

Τὸν κώδικα ἀνέγραψε πρῶτος εἰς τὸ σύντομον εὑρετήριον τῶν Βαρβερινῶν κωδίκων τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης ὁ Seymour Ricci [1], ὁ δὲ Λάμπρος, συμπληρῶν τὰς πληροφορίας ἐκείνου, γράφει τὰ κάτωθι: «Ὁ κῶδιξ 111 περιγράφεται ὡς ἑξῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ricci: Imperatorum Turcorum Historia (1373 – 1513) 86 ff. Εἶναι δὲ κῶδιξ φύλλων 97, γεγραμμένος τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ἀκέφαλος καὶ κολοβός. Καὶ ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ λίαν ἀνορθογράφου τούτου κώδικος ἔχει ὧδε· (ἄνωθεν ἐν τῇ ᾤᾳ: *μουρὰτ) ἐξεύνης ἐδιάβη ὁποῦ δὲν τὸ ὀλπήζαναι καὶ δὲν εἶχαν τὶ κάμι καὶ ἐπαραδώθησαν καὶ ἐκὶ ἤβρε τὸν υἱὸν του τὸν Σαοῦς καὶ τὸν ἔπηασε ζοντανὸ καὶ ἔπηάσε τα παληκαρόπουλα ὅπου εἴταναι σιντροφήα του*... Τελευτᾷ δὲ ὁ κῶδιξ κολοβὸς ἐν φ. 97β διὰ τῶν ἑξῆς: *ἀμι ὁ Σαιλήμις ἐγρήκισαι τὴν επήβουλήαν τον πασαδον τὸν ἐδικό του καὶ ἐγιρε(ψαι)*... Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι οὔτε πρὸς τὴν Ἔκθεσιν χρονικὴν οὔτε πρὸς τὸν Ψευδοδωρόθεον ἀνταποκρίνεται ὁ κῶδιξ οὗτος, καὶ κατὰ ταῦτα εἶναι ἄξιος ἰδίας μελέτης» [2].

Βραδύτερον μὲ τὸν κώδικα ἠσχολήθη ὁ γνωστὸς ἑλληνιστὴς Gy. Moravcsik, ὅστις προέβη εἰς σχετικὴν ἀνακοίνωσιν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [3], μνείαν ποιησάμενος αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλας μελέτας του [4]. Παραλλήλως τὸ ἐν λόγῳ χρονικὸν ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ τοῦ γράφοντος, ὅστις παλαιότερον ἐδημοσίευσεν ἀποσπάσματα, τελευταίως δὲ καὶ σχετικὰς μὲ εἰδικὰ τμήματα αὐτοῦ μελέτας [5].

βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἀθῆναι 1953 καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν.

[1] S. Ricci, Liste sommaire des mss. grecs de la Bibliotheca Barberina, Revue des Bibliothèques (1907), σ. 81 - 125 (καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει).

[2] Σπ. Λάμπρου, Περί τινων βαρβερινῶν κωδίκων, Νέος Ἑλληνομνήμων, Ε' (1908), 454 - 467.

[3] Gy. Moravcsik, Ἄγνωστον Ἑλληνικὸν χρονικὸν περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 5 (1930), 447 - 450.

[4] Gy. Moravcsik, Bericht des Leonardus Chiensis über den Fall von Konstantinopel in einer vulgärgriechischen Quelle, Byzantinische Zeitschrift, 44 (1951), 428 - 436.

[5] Γ. Ζώρα, Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἡ ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων (κατὰ τὸν ἀνέκδοτον βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111), Ἑλ-

Ὁ κῶδιξ παρουσιάζει μεγάλην σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς. Καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς μὲν πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέως, τὸ ὁποῖον διακρίνει ἡ ἁπλότης καὶ ἡ ζωηρότης τῆς ἀφηγήσεως, ὡς καὶ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμιλουμένης τῆς τότε ἐποχῆς. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ περιεχομένου εἶναι ἄξιαι ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ μελέτης αἱ παρεχόμεναι ἱστορικαὶ πληροφορίαι, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ συγγραφεύς. Τὰ προβλήματα ὅμως αὐτὰ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰδικώτερον ἐν καιρῷ, ὅταν θὰ προβῶμεν εἰς κριτικὴν τοῦ ὅλου χειρογράφου ἔκδοσιν [1].

Τὸ ὑπὸ μελέτην χρονικὸν ἱστορεῖ τὰ γεγονότα μὲ κέντρον τοὺς Τούρκους σουλτάνους. Ἤδη ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς τῆς ἁλώσεως Λαόνικος Χαλκοκονδύλης εἶχεν ἐγκαινιάσει ἀνάλογον τρόπον ἀφηγήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν του, περιέχουσαν τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1298 – 1463, μὲ τὴν «θεμελιώδη διαφορὰν—ὡς λέγει ὁ Κρουμπάχερ [2]—ὅτι εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πάντα τὰ προγενέστερα προϊόντα τῆς Βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας, οὐχὶ πλέον τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ τὸ τουρκικὸν Κράτος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, περὶ ὃ συνείρεται ἡ διήγησις».

Τὸ παράδειγμα τοῦ Χαλκοκονδύλη ἀκολουθεῖ, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης ἱστορίας, ἐκθέτων τὰ γεγονότα μὲ κέντρον τὸ τουρκικὸν Ἔθνος καὶ διαιρῶν αὐτὴν εἰς κεφάλαια χωριστὰ δι' ἕνα ἕκαστον σουλτάνον.

Ἐκ τῶν κεφαλαίων τούτων δημοσιεύομεν κατωτέρω τὸ εἰς τὴν βασιλείαν Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ ἀναφερόμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκτίθενται διὰ μακρῶν τὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον μέχρι τοῦ θανάτου του, καὶ δὴ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν παρ' αὐτοῦ ἀναληφθέντων πολέμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχει ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς βυζαντινῆς πρωτευούσης καὶ ἡ ἅλωσις αὐτῆς [3].

ληνικὴ Δημιουργία, Β' (1949), 679 - 691, τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ τὸν ἀνέκδοτον βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111 τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης), Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Γ' (1950), 851 - 862, τοῦ αὐτοῦ, Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου (κατὰ τὸν ἀνέκδοτον βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111), Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Δ' (1951), 202 - 204. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου εἰργάσθη, τῇ ὑποδείξει μου καὶ ὁ Φ. Βίκκιο, δημοσιεύσας ἀποσπάσματά τινα ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει Ρώμης (1939).

[1] Μὲ τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ χρονικοῦ ἠσχολήθη τελευταίως ὁ Gy. Moravcsik, Bericht des Leonardus Chiensis über den Fall von Konstantinopel in einer vulgärgriechischen Quelle, Ἔνθ' ἀν.

[2] Κ. Κρουμπάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι 1900, Α', σ. 610.

[3] Γ. Ζώρα, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἔνθ' ἀν.

Ἡ ἔκδοσις δ' αὕτη ἔστω μικρὰ καὶ εὐλαβὴς συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς τρομερᾶς ἐκείνης ἐθνικῆς περιπετείας, τῆς ὁποίας κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συμπληροῦται ἡ πεντακοσιοστὴ θλιβερὰ ἐπέτειος [1].

Ἡ τραγῳδία τοῦ 1453 ὑπῆρξε σκληρὰ δοκιμασία διὰ τὸ Ἔθνος, τετρακόσια δὲ ὅλα ἔτη ἀπητήθησαν, ἵνα ὁ ἑλληνισμὸς κατορθώσῃ νὰ ἐπανεύρῃ καὶ πάλιν τὰς δυνάμεις του καὶ διεξαγάγῃ τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀγῶνα. Κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον τὸ παράδειγμα καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς τελευταίας νυκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς θυσίας τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος ἀπετέλεσαν τὸν φωτεινὸν φάρον, ὅστις ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ὑποδούλους, θὰ ἀποτελῶσι δὲ καὶ εἰς τὸ μέλλον καθ' ὅλας τὰς κρισίμους στιγμὰς πηγὴν ἐθνικῆς πίστεως καὶ ὑπερηφανείας: «Ὁσαιδήποτε—γράφει σχετικῶς ὁ Ἀδαμαντίου [2]—νέαι θεωρίαι καὶ νέα διδάγματα κατακλύσουν τοὺς νεαροὺς Ἕλληνας, ὁποιοσδήποτε φθοροποιὸς κάματος καὶ ἂν καταλαμβάνῃ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχήν, δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπερόχως μεγαλοπρεπῆ ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ὀδύνῃ νύκτα ἐκείνην διὰ ν' ἀνανήψωμεν καὶ νὰ λάβωμεν νέας δυνάμεις καὶ νέας ἐλπίδας. Ἡ ἀνάμνησις σκηνῶν, αἱ ὁποῖαι οὔτε συνέβησαν ἄλλοτε εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὔτε θὰ συμβοῦν πλέον, εἶναι ἓν Ἐθνικὸν λουτρόν, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ἔθνους, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ ἡγέται αὐτοῦ, ὁσάκις ὁμιλοῦν ἢ πράττουν τι σχετικὸν μὲ τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν. Εἶναι βαρεῖα, εἶναι καταθλιπτικὴ ἡ κληρονομία, ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι ὀφείλουν νὰ εἶναι ὑπερήφανοι ὅτι τοιοῦτος ἱστορικὸς κλῆρος ἔλαχεν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ ἀρύωνται ἐξ αὐτοῦ ἀκαταβλήτους δυνάμεις».

* * *

Ὁ κῶδιξ σῴζεται ἐν καλῇ καταστάσει, καίτοι ἔχουν ἀπολεσθῆ τὰ πρῶτα καὶ τὰ τελευταῖα φύλλα αὐτοῦ, ἡ δὲ γραφή του εἶναι, κατὰ κανόνα, καθαρὰ καὶ εὐανάγνωστος, μὲ σπανίας μόνον διαγραφὰς ἢ διορθώσεις, γενομένας διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ γραφέως. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἁπλῆ δημοτική, μέ τινας ἰδιωτισμοὺς καὶ πολλοὺς σολοικισμούς, καὶ μὲ συχνὴν χρῆσιν ξενικῶν λέξεων καὶ

[1] Ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος βιβλιογραφία εἶναι πλουσιωτάτη. Ἀναφέρω ἐδῶ μόνον τὴν ὡραιοτάτην καὶ συγκινητικὴν περιγραφὴν τοῦ Γ. Σλουμπερζέ, Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καὶ ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1914), ἥτις παραμένει πάντοτε βασικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος.

[2] Ἀ. Ἀδαμαντίου, Ἡ τελευταία νὺξ τῆς Βυζαντινῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. Πρωΐας, Ἀθῆναι 1935, μέρος Β', σ. 32.

ἰταλικῶν ὅρων καὶ ὀνομάτων, γεγονὸς ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν ἐπίδρασιν καὶ δυτικῶν πηγῶν [1]. Ἐν τῇ ᾤᾳ ἄνω σημειοῦται τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος, περὶ οὗ γίνεται λόγος, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ Μωάμεθ προστίθεται ἐνίοτε καὶ ἡ φράσις «Μεχμέτης, ὁποὺ ἐπῆρε τὴν πόλι» [2].

Ἐν τῇ κατωτέρω ἐκδόσει ἐμείναμεν πιστοὶ εἰς τὸ χειρόγραφον, διωρθώσαμεν ὅμως τὰ πολυάριθμα ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ ἀποκατεστήσαμεν τὴν στίξιν, ἥτις ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἔχει τεθῆ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν [3].

[1] Παρατηρήσεις περὶ τῆς γλώσσης θέλομεν προτάξει ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ ὅλου κώδικος ἐκδόσει.

[2] Ἡ εἰς τὸν σουλτάνον Μωάμεθ τὸν Β' ἀναφερομένη ἀφήγησις καταλαμβάνει τὰ φ. 50v - 81r τοῦ βαρβερινοῦ κώδικος, ἤτοι τὸ τρίτον περίπου τοῦ ὅλου κειμένου.

[3] Ἀταξία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τονισμὸν τῶν λέξεων, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἄτονοι, ἐνῷ ἄλλαι φέρουσι δύο ἢ τρεῖς τόνους.

50r **_Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ βασιλεία τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη,_**
υἱοῦ τοῦ Μουράτη : ὁ δέκατος —10—

Λοιπὸν ὡσὰν ἐκάθησε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης εἰς τὴν βασιλεία εἰς τὴν
Ἀνδριανούπολι καὶ εἶχε τότε ἀγάπη μὲ τὴν Οὐγγαρία, μὲ τὶς Βουλγάρους
5 *καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἀφεντάδες τῶν χριστιανῶν καὶ μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ μὲ*
τοὺς Βενετζάνους.

Καὶ περάσοντας ὀλίγους χρόνους, ἐμάζωξε τετρακόσες χιλιάδες φουσ-
σᾶτα [1], *ἀπεζοὺς καὶ καβελλάρους, καὶ ἔβγαλε λόγους πὼς θέλει νὰ πάγη*
καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας [2]. *Ἀμμὴ ὡσὰν ἐβγῆκε ὄξω ἀπὸ τὴν Ἀνδριανού-*
10 *πολι, ἐξάφνου ἐδιάβη καταπάνω εἰς τὴν δυστυχισμένη βασιλείαν τῶν Ρω-*
51r *μαίων, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, ὁποὺ ἦτονε τότε βασιλέας τῆς Κωνσταν-*
τινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, καὶ τὸν ἐπαρομοιάζανε Δράκο [3],
ὅτι ἦτονε δυνατός, ἀνδρειωμένος. Καὶ πηγαίνοντας ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης
εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, ἐδιαγούμιζε καὶ ἐσκλάβωνε τοὺς χριστιανοὺς
15 *ὁποὺ ἦτανε ὄξω εἰς τὰ χωρία τῆς Πόλης.*

Καὶ ὡσὰν ἔσωσε εἰς τὴν Πόλι, ἔβαλε τὰ φουσσᾶτα καὶ ἐπερικυκλώσανε

2 primum *ἑνδέκατος* scripsit post in *δέκατος* mutavit 4 *ἀνδρηανόπολη*
11 in margine superiori : *πόλεμος τῆς Κωνσταντινόπολης*

[1] Τὰς δυνάμεις τοῦ Μωάμεθ ἐκστρατεύοντος κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἄγνωστος χρονογράφος ἀναβιβάζει εἰς τετρακοσίας χιλιάδας. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῶν πηγῶν—ἰδίᾳ δὲ τῶν «θρήνων»—εἰδήσεις ποικίλλουσιν, ἀναλόγως τῶν προθέσεων τῶν συγγραφέων, τῶν μὲν ζητούντων νὰ παρουσιάσωσι τὰ ἐχθρικὰ στρατεύματα πολυάριθμα, ἵνα δικαιολογήσωσιν οὕτω τὴν ἀδυναμίαν ἀντιστάσεως τῶν πολιορκημένων, τῶν δὲ προσπαθούντων νὰ παραστήσωσι ταῦτα οὐχὶ πολυπληθῆ, ἵνα εὐκολώτερον ἐνθαρρύνωσι τοὺς Εὐρωπαίους νὰ ἀναλάβωσι σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Βλ., σὺν τοῖς ἄλλοις Γ. Ζώρα, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἔνθ' ἀν., τοῦ αὐτοῦ, Πόνοι καὶ ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων, Ἔνθ' ἀν.

[2] Ὁ συγγραφεὺς τῆς χρονογραφίας ὑπογραμμίζει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν δόλιον χαρακτῆρα τοῦ Μωάμεθ, ὅστις, προτιθέμενος νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προσεποιεῖτο ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Οὐγγαρίας. Εἰς τὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν ἐπανέρχεται καὶ κατωτέρω, στιγματίζων τὴν ἀνειλικρινῆ συμπεριφορὰν τοῦ σουλτάνου.

[3] Ὁ συγγραφεὺς καὶ κατωτέρω ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐπωνομάζετο «Δράκος», ὡς ἐκ τῆς ἐπιβλητικῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ.

τὸ γῦρο ὅλην τὴν Πόλι, τὰ φουσσᾶτα ὅλα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης, καὶ
ἀρχίσανε καὶ ἐπολεμούσανε ἡμέρα καὶ νύκτα μὲ πᾶσα λογῆς ἅρματα. Καὶ οἱ
Ρωμαῖοι ἀπὸ μέσα ἐπολεμούσανε καὶ ἀντιστέκανε καὶ ἐρρίχνασι ἀπάνω εἰς
20 *τὸ πλῆθος τῶν Τουρκῶν φωτίες ἀρτιφιτζιάλους μὲ βοτάνι καὶ τειάφι, τὰ*
ὁποῖα τὰ ἐρρίχνασι ἀπάνω ἀπὸ τὰ τειχία. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπόξω ἐκάμνασι
κάποιους πύργους ξύλινους καὶ τοὺς ἐντύσανε μὲ πετζία, διὰ νὰ μὴν τοὺς
ἐκάψῃ ἡ φωτία· καὶ τὶς ἐγεμίσανε χῶμας καὶ τὶς ἐσύρανε κοντὰ εἰς τὸν
τεῖχο, 'ς τὰ χαντάκια, διὰ νὰ τὰ γεμίζουνε νὰ ἐμποῦνε μέσα. Καὶ ἐκάμανε
25 *καὶ πλέκτες μὲ τὰ κλαδία καὶ κοφίνες μεγάλες καὶ ἄλλα πράματα πολλῶν*
λογίων διὰ νὰ τὰ γεμίσουνε, νὰ ἀνεβοῦνε, νὰ ἐμποῦνε μέσα. Ἐκάμανε καὶ
ἁμάξα ὡσὰν καστέλλια καὶ ἄλλα ἰντζένια, καὶ ἔλεγε ὅτι : «Καὶ δὲν πιστεύω
ὅτι οἱ Ρωμᾶνοι νὰ ἐκάμανε τόσα πράματα ὅταν ἐπολεμούσανε τὴν Καρτα-
γένα, ὁποὺ εἶναι σήμερο τὸ Τούνεζι, εἰς τοὺς Μώρους».

30 *Καὶ τὸ περισσότερο, ὁποὺ ὥρισε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης καὶ ἐκάμανε*
μία μεγάλη λουμπάρδα, ὁποὺ ἦτονε τὸ βόλι της ἕνδεκα πιθαμὲς τὸ γῦρο,
καὶ ἔδερνε εἰς τὸν πύργο λεγόμενο Βατανίνεο, κοντὰ εἰς τὴν πόρτα τοῦ
Ἁγίου Ρωμανοῦ. Καὶ τόσο ἔδερνε τὸν τεῖχο, ὅτι ἔπεφτε καὶ ἐγέμιζε τὸ χαν-
τάκι καὶ ἴσασε ἴσια μὲ τὴ γῆ, καὶ ἐκάμασι στράτα δρόμου διὰ νὰ ἐμποῦσι
35 *μέσα οἱ Τοῦρκοι. Καὶ ἐμπαίνασι, ἐὰν δὲν ἠθέλανε προϊδεῖ οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ*
μέσα, ὁποὺ ἐκτίσανε ἄλλον τεῖχο ἀπὸ μέσα. Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ σουλτὰν Μεχε-
μέτης τὸν τεῖχο κτισμένο, ἐθάμαξε καὶ λέγει : «Ἐτοῦτες τὶς τέχνες δὲν τὶς
51v *κάμουσι οἱ Ρωμαῖοι, μόνε οἱ Φράγκοι, ὁποὺ κάμουσι τόσες τέχνες καὶ*
ἀντιστέκουνται εἰσὲ τόσον πόλεμον καὶ δὲν φοβοῦνται μηδὲ σαΐττες, μηδὲ
40 *ἄλλα μάγγανα, ὁποὺ τοὺς πολεμῶ».*

Καὶ οἱ Γαλατιανοί, ὁποὺ εἶναι 'ς τὸ Γαλατᾶ, ἐδείχνασι πὼς ἔχουνε
ἀγάπη μὲ τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη, καὶ ἀφήσανε καὶ ἔκτισε ὁ Τοῦρκος ἕναν
πύργο εἰς τὴν χώρα τους δυνατόν, ὁ ὁποῖος ἔναι ἕως τὴν σήμερον, καὶ διὰ
τοῦτο δὲν ἠπορούσανε νὰ βοηθήσουνε τῆς Πόλης. Λοιπὸν αὐτὴ ἡ πονηρὰ
45 *ἀγάπη, ὁποὺ εἴχανε μὲ τὸν Μεχεμέτη, ἀπεράσανε καμπόσες ἡμέρες· ἀμμὴ*
κάλλιο τους ἦτονε νὰ ἔχουσι μάχη καθάρια παρὰ τὴν ἀγάπη τὴν ψεύτικη,
διατὶ δὲν ἤθελε κάμει ὁ Τοῦρκος τὸν πύργον, ὡς εἴπαμε, ὁποὺ ἐκεῖνος ἦτονε
ὁ χαλασμὸς τοῦ Γαλατᾶ. Διατὶ ἂν δὲν ἦτονε αὐτός, ἠθέλανε ἀντισταθῆ τοῦ
Τούρκου, καὶ δὲν ἐπαραδιδόντησαν ὡσὰν γυναῖκες. Καὶ οἱ ἐλεεινοὶ Πολῖται
50 *εἴδανε πὼς οἱ Γαλατιανοὶ δὲν τοὺς δίδουνε καμμίαν βοήθειαν, ἀλλὰ μηδὲ*
ἄλλες ἀφεντίες τῶν χριστιανῶν, ἐπολεμούσανε μοναχοὶ καὶ ἀντιστέκανε εἰς
τὸν πόλεμον ἡμέρα καὶ νύκτα, ὅσο ἐδυνόντησάνε, διατὶ δὲν ἀκαρτερούσανε

27 *και ελεγε ὅτη* supra lineam add. cod. 45 *μὲ τὸν* iteratum in cod. delevi 47 *διατὶ* iteratum in cod. delevi

βοήθειαν, ὡς εἴπαμε, μηδὲ ἀπὸ τὴν Βενετίαν, μηδὲ ἀπὸ τὴ Γένοβα, μηδὲ ἀπὸ κανέναν τόπον, μόνε ἀπὸ τὸν Θεόν [1]. *Ἀμμὴ ἡ ἁμαρτία τοῦ λαοῦ δὲν ἄφινε.*

55 *Λοιπὸν ἦτανε ἀποκλεισμένη ἡ Πόλις μὲ μία ἅλυσσο χοντρή, ὁποὺ τὴν ἔβαλε ὁ βασιλέας ἀπὸ τὴν μίαν μερέα τοῦ γιαλοῦ ἕως εἰς τὴν ἄλλη, καὶ ἔκλεισε τὸ λιμιῶνα διὰ νὰ μὴν ἐμπῇ μέσα ἡ ἀρμάδα, τὰ κάτεργα τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη. Τότε ἦρθανε τὰ κάτεργα τὰ τούρκικα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ ἄλλους τόπους καὶ ἀπὸ τὴν Δύσι, καὶ φοῦστες καλὰ ἀρματωμένα, τὸ ὁποῖο ἦτανε*
60 *κάτεργα καὶ φοῦστες ἕως ἑκατὸν εἴκοσι, καὶ ἐσύρνανε καὶ πολλὲς βάρκες καὶ ἄλλα πλεούμενα φορτωμένα ἀνθρώπους τοξότες, καὶ ὡρμήσανε νὰ ἐμποῦνε μέσα ᾽ς τὸ λιμιῶνα, ᾽ς τὸ Γαλατᾶ. Ἀμμὴ ὡσὰν τὸν ηὗρανε κλεισμένο μὲ τὴν ἅλυσσο καὶ τὴν μέσα μερέα ἦτανε καράβια κάτεργα χριστιανικὰ ἀραμένα· καὶ ἦτανε τὰ καραβία ἀρματωμένα καὶ τὰ ἐδιώχνανε ἀπὸ*
65 *μακρέα καὶ δὲν ἀφίνασι νὰ ἐμπῇ ἡ τούρκικη ἀρμάδα. Καὶ ἐγύρισε ὀπίσω εἰς τὸ πέλαγο.*

52r *Καὶ | οἱ Τοῦρκοι τὴν στερέα ἐπολεμούσανε τὰ τειχία τῆς Πόλης καὶ τὰ ἐρρίχνασι μὲ τὰ μάγγανα, ὁποὺ ἐξέρασι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, καὶ τὰ ἐρρίξανε τρεῖς βολὲς καὶ ἐκάμανε τόπον διὰ νὰ ἐμποῦνε. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι πάλι τὰ*
70 *ἐφειάνασι. Καὶ ἰδόντας οὕτω ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης, ἀπολπίστη πὼς δὲν ἠπορεῖ νὰ τὴν ἐπάρῃ.*

Τότε εὑρέθη ἕνας ἀρνιγάδος, ὁποὺ ἦτονε πρῶτα χριστιανός, ὁποὺ ἦτονε Ταλιάνος, καὶ εἶχε ξέρει ἀπὸ τὸν ποταμόν, τὸ λέγουσι Πό, ὁποὺ ἀπερνοῦσι τὰ πλεούμενα, καὶ ἐδιάβη καὶ εἶπε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη ὅτι :
75 *«Ἐγὼ ξέρω νὰ μπάσω τὴν ἀρμάδα εἰς τὸν λιμιῶνα εἰς τὸν Γαλατᾶ τῆς Πόλης». Καὶ ἐπῆρε θέλημα καὶ τὸ ἔκαμε ὅτι ἀπέρασε τὰ κάτεργα ὅλα ἀπὸ τὸ πλάγι τῆς στερέα, ὅλα γλυκά, ὁποὺ δὲν ἐβλάφτη μηδὲ ἕνα* [2]. *Καί, ὡσὰν τὰ εἴδανε οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὁ βασιλέας πὼς ἐμπῆκε ἡ ἀρμάδα τοῦ Τούρκου μέσα εἰς τὸ λιμιῶνα, ἐφοβήθησαν πολὺ καὶ ἐβάλανε εἰς τὸ*

---

68 ἐξάρασι

---

[1] Περὶ τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἰδεολογικῶν ρευμάτων ἐν Βυζαντίῳ ὡς καὶ περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν διαμορφωθεισῶν κατευθύνσεων βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, Ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν, Ἀθῆναι 1950. Γ. Ζώρα, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ μετ᾽ αὐτὴν διαμορφωθεῖσαι ἐθνικαὶ καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις, Ἔνθ᾽ ἀν., τοῦ αὐτοῦ, Πόνοι καὶ ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων, Ἔνθ᾽ ἀν.

[2] Εἶναι γνωστὸν ὅτι 14 ἔτη πρὸ τῆς διὰ ξηρᾶς μεταφορᾶς τοῦ τουρκικοῦ στόλου, εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ἐπιτυχῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀνάλογος ὑπερνεώλκησις εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας τῷ 1439. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ Μωάμεθ εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ γεγονότος καὶ ἐμιμήθη αὐτό, ἢ μήπως τις τῶν πρωτεργατῶν ἢ ἄλ-

80 *νοῦ τους νὰ κάμουνε τρόπον νὰ τὰ χαλάσουνε μὲ φωτίες ἢ μὲ πέτρες ἢ μὲ ἄλλα τίβοτες, διατὶ ἐπολεμούσανε καὶ αὐτὰ τὴν χώρα ἀπὸ πᾶσα μερέα, καὶ ἐχαλάσανε καὶ τὴν ἅλυσσο.*

Τότε ἦτονε χρεία νὰ πάνε οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὰ τειχία νὰ ἀντιστέκουνε εἰς τὸ μέρος τοῦ γιαλοῦ· καὶ ἐδιάβησαν πολλοὶ πολεμιστᾶδες καὶ ἐπολεμούσανε μὲ τοὺς Τούρκους, ὁποὺ ἐβάλανε σκάλες νὰ ἀνεβοῦσι καὶ δὲν τοὺς ἀφίνασι.
85 *Τότε ἐκάμανε μία τζάταρα ἢ σκάλα - ταράτζα ξύλινη οἱ Τοῦρκοι, μακρέα τέσσαρες χιλιάδες ὀργυῖες καὶ πλατέα πεντακόσες ὀργυῖες, καὶ τὴν ἐκαρφώσανε καλὰ ἀπάνω εἰς τὴν θάλασσα καὶ τὴν ἐτραβήξανε κοντὰ εἰς τὰ τειχία τῆς Πόλης· καὶ ἐβάλανε ἀπάνω εἰς τὸ αὐτὸ ποῦντε πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐπολεμούσανε, διατὶ ἀπὸ κάτω τοῦ αὐτοῦ πόντε ἔβαλε πολλὰ βουτζία ἄδεια*
90 *καὶ τὴν ἐκράτειε ἀπάνω. Καὶ ἐπολεμούσανε μέρα καὶ νύκτα. Καὶ ἔστειλνε τὰ πλεούμενα καὶ ἠφέρνανε φουσσᾶτα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ τὴ Δύσι,*
52v *τόσο ὅτι ἀπερνούσανε ἀπὸ τὸ ποῦντε καὶ ἐρχόντησάνε | καὶ ἀπερνούσανε ἀπὸ τὸ ποῦντε. Καὶ ἔκαμνε δύο δουλεῖες, ὁποὺ ἔπαιρνε τοὺς πολεμιστᾶδες καὶ ἐπήγαινε κοντὰ εἰς τὰ τειχία καὶ ἐπολεμούσανε· ἀκόμη ἔκαμνε καὶ ἄλλο, ὅτι*
95 *ἐμπόδιζε καὶ πλεούμενα νὰ μὴν ἐρθοῦνε νὰ δώσουνε βοήθεια τῆς Πόλης.*

Καὶ εἰς αὐτὸ ἦρθανε τρία καράβια Γενουβήσικα μὲ ἕνα τοῦ βασιλέως φορτωμένα στάρι, παξιμάδια καὶ ἄλλες τροφὲς διὰ βοήθειαν τῆς Πόλης ἀπὸ τὴν Χίο· ὁμοίως καὶ ἅρματα καὶ ἀνθρώπους εἰς βοήθειαν· καὶ τὸ καράβι τοῦ βασιλέως ἐρχέτονε ἀπὸ τὴν Τζιτζίλια φορτωμένο. Καὶ ὡς ἦρθανε κοντὰ
100 *εἰς τὴν χώρα, τὰ εἴδανε οἱ Τοῦρκοι, ὁποὺ ἐφυλάγανε τὸ ἔμπα, ἐβγήκανε τὰ κάτεργα καὶ οἱ φοῦστες καὶ ἐδιάβησαν ἀπάνω εἰς τὰ καράβια καὶ ἐπολεμούσανε. Καὶ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἐκαβαλλίκεψε καὶ ἐδιάβη εἰσὲ τόπον ψηλὸ τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἐκοίταζε τὸν πόλεμον. Ὁμοίως τὰ ἐκοιτάζανε καὶ ἀπὸ τὴν Πόλι. Τότε ἐδιάβησαν τὰ κάτεργα πρῶτα ἀπάνω εἰς τὸ καράβι τοῦ βασιλέως*
105 *καὶ ἐπολεμούσανε ἀνδρειωμένα, εἰς τὸ ὁποῖο ἦτονε καραβοκύρις Φιλίππος*

---

102 ὁ add. *σουτὰν*

λος ναυτικὸς ἢ ἐργάτης ἐπώλησεν εἰς αὐτὸν τὸ μυστικὸν τῆς μεταφορᾶς. Ὁ Βερναρδάκης (Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ κατόρθωμα τῆς λίμνης Γάρδας ἀνεκοινώθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὑπό τινος χριστιανοῦ, ὁ δὲ σύγχρονος τῆς ἁλώσεως λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος ὁ Χῖος λέγει ὅτι ὁ μηχανικὸς ὁ βοηθήσας τὸ ἔργον τοῦ Μωάμεθ ἦτο ἀκριβῶς ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸ κατόρθωμα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἁλώσεως οὐδεμίαν σχετικὴν παρέχουν πληροφορίαν, ὥστε ἡ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου μας εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας, ὡς μνημονεύουσα τὸ πρῶτον τὸ γεγονός. Βλ. καὶ Κ. Καιροφύλα, Μεταφορὰ πλοίων διὰ ξηρᾶς. Σόρβολος καὶ Μωάμεθ Β΄, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶ Σπουδῶν, Ζ΄, 46 - 51.

βοήθειαν, ὡς εἴπαμε, μηδὲ ἀπὸ τὴν Βενετίαν, μηδὲ ἀπὸ τὴ Γένοβα, μηδὲ ἀπὸ
κανέναν τόπον, μόνε ἀπὸ τὸν Θεόν [1]. Ἀμμὴ ἡ ἁμαρτία τοῦ λαοῦ δὲν ἄφινε.
55 Λοιπὸν ἤτανε ἀποκλεισμένη ἡ Πόλις μὲ μία ἅλυσσο χοντρή, ὁποὺ τὴν ἔβα-
λε ὁ βασιλέας ἀπὸ τὴν μίαν μερέα τοῦ γιαλοῦ ἕως εἰς τὴν ἄλλη, καὶ ἔκλεισε
τὸ λιμιῶνα διὰ νὰ μὴν ἐμπῇ μέσα ἡ ἀρμάδα, τὰ κάτεργα τοῦ σουλτὰν Μεχε-
μέτη. Τότε ἤρθανε τὰ κάτεργα τὰ τούρκικα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ ἄλλους
τόπους καὶ ἀπὸ τὴν Δύσι, καὶ φοῦστες καλὰ ἀρματωμένα, τὸ ὁποῖο ἤτανε
60 κάτεργα καὶ φοῦστες ἕως ἑκατὸν εἴκοσι, καὶ ἐσύρνανε καὶ πολλὲς βάρκες
καὶ ἄλλα πλεούμενα φορτωμένα ἀνθρώπους τοξότες, καὶ ὡρμήσανε νὰ
ἐμποῦνε μέσα ᾽ς τὸ λιμιῶνα, ᾽ς τὸ Γαλατᾶ. Ἀμμὴ ὡσὰν τὸν ηὗρανε κλει-
σμένο μὲ τὴν ἅλυσσο καὶ τὴν μέσα μερέα ἤτανε καράβια κάτεργα χριστια-
νικὰ ἀραμένα· καὶ ἤτανε τὰ καραβία ἀρματωμένα καὶ τὰ ἐδιώχνανε ἀπὸ
65 μακρέα καὶ δὲν ἀφίνασι νὰ ἐμπῇ ἡ τούρκικη ἀρμάδα. Καὶ ἐγύρισε ὀπίσω
εἰς τὸ πέλαγο.
52r Καὶ | οἱ Τοῦρκοι τὴν στερέα ἐπολεμούσανε τὰ τειχία τῆς Πόλης καὶ τὰ
ἐρρίχνασι μὲ τὰ μάγγανα, ὁποὺ ἐξέρασι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, καὶ τὰ ἐρρίξανε
τρεῖς βολὲς καὶ ἐκάμανε τόπον διὰ νὰ ἐμποῦνε. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι πάλι τὰ
70 ἐφειάνασι. Καὶ ἰδόντας οὕτω ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης, ἀπολπίστη πῶς δὲν
ἠπορεῖ νὰ τὴν ἐπάρῃ.

Τότε εὑρέθη ἕνας ἀρνιγάδος, ὁποὺ ἤτονε πρῶτα χριστιανός, ὁποὺ ἤτονε
Ταλιάνος, καὶ εἶχε ξέρει ἀπὸ τὸν ποταμόν, τὸ λέγουσι Πό, ὁποὺ ἀπερ-
νοῦσι τὰ πλεούμενα, καὶ ἐδιάβη καὶ εἶπε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη ὅτι :
75 «Ἐγὼ ξέρω νὰ μπάσω τὴν ἀρμάδα εἰς τὸν λιμιῶνα εἰς τὸν Γαλατᾶ τῆς
Πόλης». Καὶ ἐπῆρε θέλημα καὶ τὸ ἔκαμε ὅτι ἀπέρασε τὰ κάτεργα ὅλα
ἀπὸ τὸ πλάγι τῆς στερέα, ὅλα γλυκά, ὁποὺ δὲν ἐβλάφτη μηδὲ ἕνα [2]. Καί,
ὡσὰν τὰ εἴδανε οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὁ βασιλέας πῶς ἐμπῆκε ἡ ἀρμάδα
τοῦ Τούρκου μέσα εἰς τὸ λιμιῶνα, ἐφοβήθησαν πολὺ καὶ ἐβάλανε εἰς τὸ

---

68 ἐξάρασι

---

[1] Περὶ τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἰδεολογικῶν ρευμάτων ἐν Βυζαντίῳ ὡς καὶ περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν διαμορφωθεισῶν κατευθύνσεων βλ. Δ. Ζακυθη- νοῦ, Ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν, Ἀθῆναι 1950. Γ. Ζώρα, Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ μετ᾽ αὐτὴν διαμορφω- θεῖσαι ἐθνικαὶ καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις, Ἔνθ᾽ ἀν., τοῦ αὐτοῦ, Πόνοι καὶ ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων, Ἔνθ᾽ ἀν.

[2] Εἶναι γνωστὸν ὅτι 14 ἔτη πρὸ τῆς διὰ ξηρᾶς μεταφορᾶς τοῦ τουρκικοῦ στό- λου, εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ἐπιτυχῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀνάλογος ὑπερνεώλκησις εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας τῷ 1439. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ Μωάμεθ εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ γεγονότος καὶ ἐμιμήθη αὐτό, ἢ μήπως τις τῶν πρωτεργατῶν ἢ ἄλ-

80 νοῦ τους νὰ κάμουνε τρόπον νὰ τὰ χαλάσουνε μὲ φωτίες ἢ μὲ πέτρες ἢ μὲ
ἄλλα τίβοτες, διατὶ ἐπολεμούσανε καὶ αὐτὰ τὴν χώρα ἀπὸ πᾶσα μερέα, καὶ
ἐχαλάσανε καὶ τὴν ἅλυσσο.

Τότε ἤτονε χρεία νὰ πάνε οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὰ τειχία νὰ ἀντιστέκουνε εἰς
τὸ μέρος τοῦ γιαλοῦ· καὶ ἐδιάβησαν πολλοὶ πολεμιστᾶδες καὶ ἐπολεμούσανε μὲ
τοὺς Τούρκους, ὁποὺ ἐβάλανε σκάλες νὰ ἀνεβοῦσι καὶ δὲν τοὺς ἀφίνασι.
85 Τότε ἐκάμανε μία τζάταρα ἢ σκάλα - ταράτζα ξύλινη οἱ Τοῦρκοι, μακρέα
τέσσαρες χιλιάδες ὀργυῖες καὶ πλατέα πεντακόσες ὀργυῖες, καὶ τὴν ἐκαρφώ-
σανε καλὰ ἀπάνω εἰς τὴν θάλασσα καὶ τὴν ἐτραβήξανε κοντὰ εἰς τὰ τειχία
τῆς Πόλης· καὶ ἐβάλανε ἀπάνω εἰς τὸ αὐτὸ ποῦντε πολλοὺς Τούρκους καὶ
ἐπολεμούσανε, διατὶ ἀπὸ κάτω τοῦ αὐτοῦ πόντε ἔβαλε πολλὰ βουτζία ἄδεια
90 καὶ τὴν ἐκράτειε ἀπάνω. Καὶ ἐπολεμούσανε μέρα καὶ νύκτα. Καὶ ἔστειλνε
τὰ πλεούμενα καὶ ἠφέρνανε φουσσᾶτα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ τὴ Δύσι,
52v τόσο ὅτι ἀπερνούσανε ἀπὸ τὸ ποῦντε καὶ ἐρχόντησάνε | καὶ ἀπερνούσανε ἀπὸ
τὸ ποῦντε. Καὶ ἔκαμνε δύο δουλεῖες, ὁποὺ ἔπαιρνε τοὺς πολεμιστᾶδες καὶ
ἐπήγαινε κοντὰ εἰς τὰ τειχία καὶ ἐπολεμούσανε· ἀκόμη ἔκαμνε καὶ ἄλλο, ὅτι
95 ἐμπόδιζε καὶ πλεούμενα νὰ μὴν ἐρθοῦνε νὰ δώσουνε βοήθεια τῆς Πόλης.

Καὶ εἰς αὐτὸ ἤρθανε τρία καράβια Γενουβήσικα μὲ ἕνα τοῦ βασιλέως
φορτωμένα στάρι, παξιμάδια καὶ ἄλλες τροφὲς διὰ βοήθειαν τῆς Πόλης ἀπὸ
τὴν Χίο· ὁμοίως καὶ ἄρματα καὶ ἀνθρώπους εἰς βοήθειαν· καὶ τὸ καράβι
τοῦ βασιλέως ἐρχέτονε ἀπὸ τὴν Τζιτζίλια φορτωμένο. Καὶ ὡς ἤρθανε κοντὰ
100 εἰς τὴν χώρα, τὰ εἴδανε οἱ Τοῦρκοι, ὁποὺ ἐφυλάγανε τὸ ἔμπα, ἐβγήκανε τὰ
κάτεργα καὶ οἱ φοῦστες καὶ ἐδιάβησαν ἀπάνω εἰς τὰ καράβια καὶ ἐπολεμού-
σανε. Καὶ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἐκαβαλλίκεψε καὶ ἐδιάβη εἰσὲ τόπον ψηλὸ
τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἐκοίταζε τὸν πόλεμον. Ὁμοίως τὰ ἐκοιτάζανε καὶ ἀπὸ τὴν
Πόλι. Τότε ἐδιάβησαν τὰ κάτεργα πρῶτα ἀπάνω εἰς τὸ καράβι τοῦ βασιλέως
105 καὶ ἐπολεμούσανε ἀνδρειωμένα, εἰς τὸ ὁποῖο ἤτονε καραβοκύρις Φιλίππος

---

102 ὁ add. σουτὰν

λος ναυτικὸς ἢ ἐργάτης ἐπώλησεν εἰς αὐτὸν τὸ μυστικὸν τῆς μεταφορᾶς. Ὁ Βερ- ναρδάκης (Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ κατόρθωμα τῆς λίμνης Γάρδας ἀνεκοινώθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὑπό τινος χριστιανοῦ, ὁ δὲ σύγχρονος τῆς ἁλώσεως λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος ὁ Χῖος λέγει ὅτι ὁ μηχα- νικὸς ὁ βοηθήσας τὸ ἔργον τοῦ Μωάμεθ ἦτο ἀκριβῶς ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸ κατόρθωμα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἁλώσεως οὐδεμίαν σχετικὴν παρέχουν πληροφορίαν, ὥστε ἡ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου μας εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας, ὡς μνημονεύουσα τὸ πρῶτον τὸ γεγονός. Βλ. καὶ Κ. Καιροφύλα, Μεταφορὰ πλοίων διὰ ξηρᾶς. Σόρβολος καὶ Μωάμεθ Β΄, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶ Σπουδῶν, Ζ΄, 46 - 51.

καὶ Ντομνέγος. Καὶ ἐγινόντησαν πολλὲς φωνὲς καὶ μεγάλη ταραχὴ τοῦ πολέ-
μου καὶ ἐτζακίζανε τὰ κουπία τῶν κατέργων μὲ λουμπάρδες καὶ ἐσκοτώ-
νασι πολλοὺς Τούρκους. Καὶ ὁ σουλτάνος, ὁποὺ ἔστεκε ψηλὰ καὶ ἐκοίταζε
πῶς τὴν ἐχαλούσανε, ἐβλαστήμα καὶ ἔκαμε τὸ ἄλογό του νὰ πάγῃ κατὰ τὸν
110 γιαλό· καὶ δὲν εἶχε τί κάμῃ καὶ ἐξέσκισε τὰ ρουχά του, ὁποὺ ἐφόρειε.

Τότε πάλι ἄναψε ὁ πόλεμος δυναμώτερα, καὶ τὴν ἀρμάδα τὴν ἐχαλού-
σανε δυναμώτερα παρὰ πρῶτα· καὶ τόσο τὰ ἐχαλάσανε, ὅτι δὲν ἐδυνόντησάνε
νὰ συρθοῦνε μὲ τὰ κουπία, νὰ 'ρθοῦνε εἰς τὴν γῆ. Τὸ ὁποῖο λέγουσι πῶς
ἐσκοτώθησαν πλέο παρὰ δέκα χιλιάδες Τοῦρκοι, ὁποὺ ἤτανε κάτεργα καὶ
115 φοῦστες ἕως διακόσες. Τότε εἶπε ὁ σουλτάνος ὅτι: «Ἡ δύναμί μου ἔναι
53r ὀλίγη εἰς τὴν θάλασσα, ἐπειδὴ εἶχα τόσα κάτεργα | καὶ τόση ἀρμάδα καὶ δὲν
ἠπορούσανε τρία καράβια, μηδὲ ἕνα». Τότε ἐγλυτώσανε ὅλα αὐτὰ τὰ καράβια
καὶ ἐμπήκασι μέσα εἰς τὴν Πόλι καλὰ τὴ νύκτα, χωρὶς νὰ βλαφτοῦσι ποσῶς·
καὶ ἀποθάνασι ὀλίγοι λαβωμένοι.

120 Καὶ ὁ σουλτάνος ἤθελε νὰ φουρκίσῃ τὸν καπετὰν πασᾶ, ὁποὺ ἤτονε εἰς
τὴν ἀρμάδα· καὶ τὸν ἐπαρακαλέσανε οἱ ἄλλοι πασᾶδες καὶ ἐχάρισε τὴν ζωή
του, ἀλήθεια τὸν ἐξώρισε. Καὶ τότε ἔβαλε ὅτι νὰ χαλάσῃ τὰ καράβια τῶν
χριστιανῶν, ὁποὺ ἤτανε εἰς τὸν λιμιῶνα, ὁποὺ ἤτανε εἰς τὸ μέρος τοῦ Γα-
λατᾶ, τὸ μέρος τῆς Ἀνατολῆς, τὰ ὁποῖα καράβια εἴχανε μέσα ἀνδρειωμένους
125 κουρσάρους. Λοιπὸν ἔβαλε ὁ σουλτάνος λουμπάρδες εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀνατο-
λῆς. Καὶ ἕνας Ρωμαῖος, ὁποὺ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πόλι καὶ ἔγινε ἀρνιγάδος,
ἤτονε πολλὰ τεχνίτης λουμπαρδάρης, ἔβαλε μία λουμπάρδα ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ
Γαλατᾶ καὶ ἔσυρε μία λουμπαρδέα καὶ ηὗρε τὸ καράβι τοῦ καπετάνιου καὶ
τὸ ἔσπασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ φοῦντος, ὁποὺ ἤτονε φορτωμένο πολλὰ πράματα
130 χρειαζόμενα τοῦ βασιλέως. Καὶ τὰ ἄλλα καράβια ἐσηκώθησαν καὶ ἐδιάβη-
σαν ἀπὸ κάτω εἰς τὰ τειχία τοῦ Γαλατᾶ, διὰ νὰ μὴν πάθουνε τὰ ὅμοια.
Ἀμμὴ ὑστέρου ἐπετάξανε πλέο παρὰ 150 λουμπαρδὲς καὶ δὲν ἔβλαψε μηδὲ
ἕνα· καὶ τὸ εἴχανε διὰ θαῦμα τοῦ Θεοῦ, ὁποὺ ἤτανε τριάντα καράβια καὶ
δὲν ἔβλαψε μηδὲ ἕνα. Καὶ ἤτανε καὶ τρία κάτεργα χοντρὰ βενέτικα καὶ δύο
135 λιανά, τὰ ὁποῖα ἐστάθησαν διὰ νὰ βοηθήσουν τῆς Πόλης.

Τότε ἐμαλώσανε μὲ τὰ λόγια οἱ Βενετζᾶνοι μὲ τοὺς Γενουβήσους καὶ
ὑβριζόντησαν, λέγοντας πῶς: «Ἐσεῖς οἱ Βενετζᾶνοι δὲν βοηθᾶτε τῶν χρι-
στιανῶν». Τότε ἔδωσε ἀπιλογία ὁ βασιλεὺς τῶν Βενετζάνω, ὅτι νὰ φύγουν
ἀπὸ κεῖ.

140 Λοιπὸν καθημερούσιος ἐπερίσσευε ὁ πόλεμος, ὁποὺ ἐπολεμούσανε οἱ
Τοῦρκοι, καὶ ἐκάμανε τρόπον νὰ κάψουνε τὶς φοῦστες τῶν Τουρκῶν, ὁποὺ
ἤτανε μέσα 'ς τὸ λιμνιῶνα. Τότε ἔδωσε ὁ βασιλεὺς τὴν αὐτὴν ἔννοια τοῦ Ἰωάν-

111 δυναμώτερα ex δηναμώμέτερα 114 ἐσκοτόθη-θησαν 123 χριστιανῶν: χρηά-
νὸν cod. 133 τρίαντα

53v νη Γιουστινιανοῦ, ὁποὺ ἤτονε καπετάνιος, καὶ τοῦ μισὲρ Γιά|κομον Κόκου,
τζιντιλόμου βενετζιάνου, καὶ ἑτοιμάστησαν εἰς τὴν αὐτὴν δουλείαν. Καὶ οἱ
145 Τοῦρκοι ἐμάθανε ἐκεῖνο ὁποὺ θὲ νὰ κάμουνε οἱ χριστιανοὶ καὶ ἑτοιμάστη-
σαν ὀγληγορήτερα καὶ ἐφυλασσόντησαν ἀπὸ τὶς λουμπάρδες, καὶ ἐφουντάρανε
καμπόσα ξύλα, μὲ ζημία τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐκεῖ ὁποὺ ἐδιάβησαν πολλοὶ
χριστιανοὶ καὶ ἐχαλούσανε τὰ πλεούμενα τῶν Τουρκῶν, ἐπιάσανε οἱ Τοῦρκοι
πολλοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἐδιαβάσανε ὀμπρὸς εἰς τὰ μάτια τῶν χριστιανῶ
150 εἰς τὰ τειχία καὶ τοὺς ἐκόψανε. Καὶ ὡς τὰ εἴδανε αὐτὰ οἱ Πολῖτες, εἴχανε
καμπόσους Τούρκους πιασμένους, καὶ τὶς ἐπήρανε ὀμπρὸς εἰς τοὺς Τούρ-
κους καὶ τοὺς ἐκόψανε ὅλους, τάχα διὰ ἐξεδίκησι.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ τοῦτα ἐκαμώθη ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης τάχα πῶς θέλει
νὰ κάμῃ ἀγάπην μὲ τὸν βασιλέα, καὶ ἔστειλε μαντατοφόρον, λέγοντας πῶς:
155 «Ἐγὼ ἐμετανόησα νὰ πολεμῶ μὲ τὸν βασιλέα, μὲ τοὺς Ρωμαίους, ὁποὺ
ἐπαρακινήθηκα καὶ τὸ ἔκαμα διὰ ἐπιμονὴ τῶν Οὐγγάρων. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι
καὶ ὁ βασιλεὺ ἐγνωρίσανε τὰ αὐτὰ λόγια ὅτι ἤτανε ψεύτικα καὶ δὲν τὰ ἐπι-
στέψανε ποσῶς, διὰ κανέναν τρόπον, διατὶ τὸν ἠξέρανε ὅτι ποτέ του δὲν
ἔστεκε εἰς τὸν λόγο του ἀλλὰ μηδὲ εἰς τὸν ὅρκον του καὶ μηδὲ εἰσὲ σύβασι
160 καμμίαν. Καὶ δὲν ἤτανε τὰ λόγια του ἀληθινά, μόνε τοὺς τὰ ἔστειλε διὰ νὰ
τοὺς ἀναμπαίξῃ. Καὶ δὲν εἴχανε τί κάμῃ, μόνε ἐβάλανε τὴν ὀλπίδα τους εἰς
τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἐπαρακαλούσανε ἡμέρα καὶ νύκτα νὰ τοὺσε συμπαθήσῃ τὰ
ἁμαρτήματά τους καὶ νὰ τοὺς ἐγλυτώσῃ καὶ ἀπὸ τὸ κίνδυνο τοῦ πολέμου
καὶ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ τὸνε πολεμήσῃ Αὐτὸς ὁποὺ ἔχει
165 τὴν δύναμιν.

Καὶ καθημέρα καὶ νύκτα ἤτανε οἱ ἐλεεινοὶ χριστιανοὶ ἀπάνω εἰς τὰ
τειχία, ἀρματωμένοι μὲ τ' ἄρματά τους καὶ μὲ τὰ σκουτάρια τους, καὶ ἐπο-
54r λεμούσανε ἀνδρειωμένα καὶ ἐσκοτώνανε τοὺς | ἐχθρούς. Καὶ τοῦτο τί ἀξίζει,
ὁποὺ ἂν ἐσκοτώνανε δέκα, αὐτοὶ ἐρχόντησάνε ἑκατό, ὁποὺ ἤτονε πλῆθος
170 πολὺ Ἀγαρηνοί, καὶ οἱ πολεμιστᾶδες οἱ χριστιανοὶ ἤτανε ὅλοι—ὅλοι Ρω-
μαῖοι ἔξι χιλιάδες καὶ Φράγκοι ἤτανε, μὲ τοὺς ξένους, ἄλλες τρεῖς χιλιάδες
καὶ ἤτονε καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μὲ δύο χιλιάδες ὅλοι—ὅλοι οἱ πολε-
μιστᾶδες τῆς Πόλης οἱ χριστιανοί. Ἀμμὴ τί ἠθέλαν κάμει αὐτοὶ εἰς τὸ
στόμα τοῦ λεονταρίου ἢ τί νὰ κάμῃ μία ψίχα ψωμὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρκου-
175 δίου ἢ τί ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ ἕνας ἄνθρωπος μοναχὸς εἰσὲ χίλιους;

Ὦ Ρωμαῖοι φιλάργυροι, δημηγέρτες, τραδιτόροι, ὁποὺ ἐτραδίρετε τὴν
πατρίδα σας, ὁποὺ ὁ βασιλέας σας ἤτονε πτωχὸς καὶ σᾶς ἐπαρακάλειε μὲ τὰ
δάκρυα 'ς τὰ μάτια νὰ τὸν δανείσετε φλωρία διὰ νὰ δώσῃ νὰ μαζώξῃ πολε-
μιστᾶδες ἀνθρώπους νὰ βοηθήσωνε καὶ νὰ πολεμήσουνε, καὶ ἐσεῖς ἀρνειέ-

145 ὁ-ὁπου 151 κα-καμπόσους 156 ἐπηνομὶ 167 σκουτάρι 170 πελεμιστάδες

180 *στε μεθ' ὅρκου πῶς δὲν ἔχετε καὶ εἶστε πτωχοί ! 'Αμμὴ ὑστέρου, ὁποὺ σᾶς
ἐπῆρε ὁ Τοῦρκος, εὑρέθητε πλούσιοι, καὶ σᾶς τὸ πῆρε ὁ Τοῦρκος καὶ ἔκοψε
καὶ τὸ κεφάλι σας, ὡς θέλει τὸ φανερώσει ἡ ἱστορία ὀμπρός.*

*'Αμμὴ κάποιοι φοβούμενοι τὸν Θεὸ τοῦ ἐδανείσανε ὀλίγα, καὶ ὁ Γαρ-
δενάλες, ὁποὺ εὑρέθη ἐκεῖ καὶ ἔκαμε καὶ ἐδυναμώνασι τὴν χώρα, διατὶ ὁ*
185 *βασιλεὺ εἶχε μεγάλην σύχυσι καὶ δὲν ἤξερε πλέο τὸ τί νὰ κάμῃ καί, ἐπειδὴ
δὲν τοῦ ἐδίδανε φλωρία οἱ πλούσιοι, δὲν εἶχε τί κάμῃ, καὶ ἐπῆρε ἀπὸ τὶς
ἐκκλησίες καὶ ἀπὸ τὰ μοναστήρια τὰ ἀσημικά τους καὶ τὰ ἔκαμνε μονέδα,
ὡς καθὼς τὸ ἐκάμασι παλαιὰ οἱ Ρωμᾶνοι εἰς τὴν Ρώμα, καὶ ἐπλήρωνε τοὺς
δουλευτᾶδες, ὁποὺ ἐδουλεύαν εἰς τὰ τειχία.*

190 *Τότε ἔβαλε καὶ ἐμέρασε τοὺς πολεμιστᾶδες εἰς τὰ τειχία, εἰς τοὺς πύρ-
γους, ὡς καθὼς ἔκαμνε χρείαν· καὶ ἔβαλε τὸν 'Ιωάννη τὸν Γιουστινιανὸ*
54v *πρῶτον καπετάνιο, καὶ καλὰ ἐφύλαγε, | ἂ δὲν τὸν ἠθέλανε σκοτώσει. Λοιπὸν
ἔδωσέ του τριακόσους συντρόφους καὶ ἐστεκέτονε καὶ φύλαγε εἰς τὴν πόρτα
τοῦ 'Αγίου Ρωμανοῦ, ἀπάνω 'ς τὰ τειχία. 'Ακόμη ἔδωσέ του καὶ ἄλλους*
195 *καμπόσους ἀρματωμένους νὰ ἀντιστέκουνται τῶν Τουρκῶν, διατὶ ἐκεῖ ἦτονε
τὸ πλέο κίνδυνο. Καὶ τὸ Μαυρίκιον Γενουβῆζο τὸν ἔβαλε νὰ φυλάγῃ κοντὰ
εἰς τὴν Μαυρέα πόρτα μὲ καλὴ συντροφία Ρωμαίους μὲ μπαλαίστρες· καὶ
ἦτονε ἀνάντια τοῦ καστελλίου, ὁποὺ ἐκάμανε οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὸ ἐπολέμα
ἀνδρείως. Τὸ ὁποῖο καστέλλι ἦτονε ξύλινο, ὡς τὸ εἴπαμε, καὶ τὸ ἐσύρνανε*
200 *μὲ τοὺς τροχοὺς ὁποὺ ἠθέλαν. Καὶ τὸν Παῦλο, Τρωΐλο καὶ τὸν 'Αντώνιον
Πακκιάρδι ἐφυλάγανε τὸ μέρος τοῦ Μυλίανδρου, εἰς τὸ ὁποῖο Μυλίανδρο
ἦτονε τὸ πλέο κίνδυνο τῆς χώρας. Καὶ ἐπολεμούσανε μέρα καὶ νύκτα, πότε
μὲ φωτίες, πότε μὲ τὶς μπαλαίστρες, μὲ ἀνδρεία καὶ θάρσος πολύ. Καὶ καμ-
μία βολὰ ἀνεβαίνασι οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ τειχία· καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐκαταδιώχνασι*
205 *καὶ τοὺς ἐρρίχνασι κάτω καὶ τοὺς ἐσκοτώνασι. Καὶ ἐκάμνασι ὡσὰν 'Αχιλ-
λέοι καὶ δὲν ἐφοβούντησαν τοὺς 'Αγαρηνοὺς μηδὲ διὰ τίποτε.*

*Καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστηνὸς ἦτονε γέροντας, ἀμμὴ ἦτονε πολλὰ
ἀνδρειωμένος εἰς τὸ δοξάρι, καὶ ὁ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, σοφὸς ἄνθρω-
πος καὶ ἄρχων, καὶ ὁ 'Ιωάννης ὁ 'Αλαμᾶνος ἐφυλάγασι τὴν πόρτα τῆς Καλι-*
210 *γαρέας, καὶ ὁ Κονταρίνης Κονταρίνι, τζιντιλόμος Βενετζᾶνος, καὶ αὐτὸς μὲ
τὴν συντροφία του ἐφύλαγε τὴν πόρτα τὴν 'Αβρέα, εἰς τὸν λιμιῶνα. Καὶ
τοὺς ἐπίλοιπους Ρωμαίους τοὺς ἐδιαμέρασε εἰσὲ πολλοὺς τόπους τῆς χώρας,
εἰς τὰ τειχία. Καὶ τὸ παλάτι τὸ βασιλικὸ τὸ ἐπαράδωσε τοῦ Γερόλυμου
Μινότου, τζιντιλόμου Βενετζάνου, μὲ τὴν συντροφία του, ὁποὺ ἦτονε μπάϊ-*
215 *λος. Καὶ τὸν Γαρδενάλε τὸν ἔβαλε καὶ ἐφύλαγε τὴν μερέα τοῦ 'Αγίου Δημη-
τρίου, τὴν μερέα τοῦ γιαλοῦ. Καὶ τὸν κόνσολο τῶν Κατελάνων ἐφύλαγε τὸν*

---

183 πατρηάρχης primum *γαρδενάλες* post scripsit. *201 τον μέρος 209 ἄρχο
214 βενετζάρου 215-216* post *Δημητρίου κὲ* delevit cod.

*πύργο, ὁποὺ ἔναι ἀνάντια τοῦ ἱπποδρομίου. Καὶ τὸν κὺρ Λούκα τὸν ἔβαλε
καὶ ἐφύλαγε τὸν λιμιῶνα μὲ τὸ μέρος ὅλο τοῦ γιαλοῦ. Καὶ τὸν Γερόλυμον*
55r *'Ινταλιᾶνο καὶ τὸν Λινάρδο | Γενουβῆσο τὸν ἔβαλε νὰ φυλάγῃ ἀντάμα μὲ*
220 *πολλοὺς συντρόφους τὴν ξυλόπορτα καὶ τὶς πύργους, ὁποὺ τὶς κράζουνε
'Αβενιάδους, ὁποὺ ἤτανε μετακαμωμένοι καὶ τὶς ἐμπαλώσανε μὲ ἔξοδο τοῦ
Γαρδενάλε. Καὶ οἱ καλογέροι καὶ οἱ παπᾶδες τοὺς ἔβαλε ἀπάνω, καὶ τοὺς
ἐμέρασε εἰσὲ πολλοὺς τόπους ἀπάνω εἰς τὰ τειχία, διὰ νὰ βιγλίζουνε, διὰ νὰ
εἶναι ξαγρυπνοί. Καὶ τὸν Γαμπριέλ, τζιντιλόμο Τριβιζάν, ὁποὺ ἦτονε καπε-*
225 *τάνιος τῶν κατέργων τῶν βενέτικων, τὸν ἔβαλε μὲ σαράντα ἀνθρώπους νὰ
φυλάγουνε τὸν πύργο τοῦ ῎Αμου, ὁποὺ ἔναι κοντὰ εἰς τὸ βασιλικὸ παλάτι.
Καὶ τὸν 'Αντώνιον Ντιέδο, τζιντιλόμο Βενετζᾶνο, ὁποὺ ἦτονε καπετάνιος
τῶν χοντρῶ κατέργων, τὸν ἔβαλε νὰ φυλάγῃ τὰ κάτεργα καὶ ὅλα τὰ πλεού-
μενα, ὁποὺ ἤτανε εἰς τὸν λιμιῶνα, καὶ ἐβάρειε τὶς τρουμπέττες καὶ ἐκάλειε*
230 *τοὺς ἐχθροὺς εἰσὲ πόλεμον. Καὶ τὸν κὺρ Δημήτριο τὸν Παλαιολόγον, υἱὸν
τοῦ κὺρ Νικολάου, καὶ τὸν Νικολὸ τὸν Γουδέλο τὸν γαμπρό του τοὺς ἔβαλε
μὲ ἄλλους πολλοὺς συντρόφους, καὶ ἐστεκόντησαν ἕτοιμοι, ὅτι ὅποτε τοὺς
δώσωνε λόγο νὰ δράμουνε νὰ βοηθήσουνε ἐκεῖ ὅπου κάμει χρεία*[1].

Καὶ ἀκαρτερούσανε τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου μὲ φόβον πολύ. Καὶ κά-
235 *ποιοι ἐκοιτάζανε νὰ φύγουνε, νὰ πάνε ὄξω, εἰς τὰ χωριὰ ἢ νὰ κρυφτοῦσι
ἀλλοῦ, νὰ γλυτώσουνε. Καὶ εὑρίσκανε ἀφορμὴ καὶ ἐλέγανε, ὅτι· «'Εμεῖς
εἴμεστάνε πτωχοὶ ἀνθρῶποι, καὶ πάμε νὰ δουλέψωμε, νὰ ζήσωμε». Καὶ οἱ
καπετανέοι τοὺς ἐκρατούσανε σὰν περὶ στανέο ἀπάνω εἰς τὰ τειχία· καὶ εἰσὲ
τοῦτα ἐχαιρόντησάνε οἱ ἐχθροὶ ἀπόξω*[2]. *Λοιπὸν ἐτραβούσανε οἱ χριστιανοὶ*
240 *πολλὰ βουτζία καὶ τὰ ἐβάλασι ἀπάνω εἰς τὰ τειχία, διὰ νὰ φυλάγουνται ἀπὸ
τὸ πλῆθος τὶς σαΐττες, ὁποὺ ἐρρίχνασι οἱ Τοῦρκοι ἀπόξω. 'Ομοίως ἐρρί-
χνασι καὶ λιθάρια πολλά. ῏Ω ντροπὴ μεγάλη νὰ τοὺς πολεμοῦνε οἱ ἐχθροὶ*

---

231 τὸν τονικολὼ 238 πάό 242 ἐχθὴ

---

[1] 'Ο συγγραφεὺς παρέχει λεπτομερεῖς, οὐχὶ ὅμως πάντοτε καὶ ἀκριβεῖς, πληροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγωνιζομένων, περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ὅλης ἀμύνης, περὶ τῆς διατάξεως τῶν 'Ελλήνων καὶ ξένων ἀρχηγῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς κατανομῆς τῶν δυνάμεων, ἀκολουθῶν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν αὐτὴν σειρὰν μὲ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Σφραντζῆ (σ. 252 - 258).

[2] 'Ο χρονογράφος, καίτοι κατὰ κανόνα ἐξυμνεῖ καὶ ἐκθειάζει τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν 'Ελλήνων ἀγωνιστῶν, καταδικάζει ὅμως αὐστηρότατα ὅσους ἐξ αὐτῶν ἐδείχθησαν ἀνάλγητοι κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμάς, ἀποφεύγοντες τὸν ἀγῶνα ἢ ἀποκρύπτοντες τὰ ὑλικὰ αὐτῶν ἀγαθά. Βλ. 'Α. 'Αδαμαντίου, 'Η τελευταία νὺξ τῆς Βυζαντινῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν 'Ιστορίᾳ, ἔκδ. Πρωΐας, μέρος Β΄, σ. 32.

μὲ τὰ λιθάρια ! Καὶ ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ Ρωμαῖοι οἱ ἀνδρειωμένοι, ἐκεῖνοι
οἱ θαβαστοί, ὁποὺ ὡρίζανε ὅλον τὸν κόσμο μὲ τὸ σπαθί τους ;
245 *Τότε ἔκαμε ὁ βασιλεὺ Παλαιολόγος καὶ ἐμάζωξε τὸ ψωμὶ καὶ τὸ ἐμέ-*
55v *ραζε εἰσὲ ὅλην τὴν χώρα εἰς τὶς φαμελίες, διὰ νὰ μὴν εὑρίσκουνε πρόφασι*
νὰ λέγουνε, ὅτι «ψωμὶ δὲν ἔχομε σπίτια μας καὶ πάμε νὰ δουλέψωμε». Καὶ
κάποιοι ἄρχοντες, ἀβάροι, ἀδιάκριτοι, ἐκρύβανε τὰ στάρια, διὰ νὰ τὰ που-
λήσουνε ἀκριβά, νὰ μαζώξουνε φλωρία· καὶ δὲν ἐβάλανε εἰς τὸ νοῦ τους
250 *πῶς θέλουν τὰ πάρει οἱ ἐχθροὶ μαζὶ μὲ τὴν ζωήν τους. Καὶ ἄλλοι τὰ ἐκρύ-*
βανε. Τότε οἱ πολεμιστᾶδες δὲν ἀκούανε, μηδὲ ὑποτασσόντησάνε τῶν καπε-
τανέων τους μηδὲ μὲ βρισίες, μηδὲ μὲ παρακάλεσες, μηδὲ μὲ ραβδές,
μηδὲ μὲ ἄλλο· μόνε ἔκαμνε καθεὶς ὅ,τι ἤθελε. Ἀλλὰ μηδὲ διὰ τὸν βασιλέα
δὲν ἐκάμασι, καὶ τόνε ὑβρίζανε ὀμπρός του· καὶ αὐτὸς ἐκαμόνετόνε πῶς δὲν
255 *τὰ ἤκουει.*

Καὶ ὁ πρῶτος καπετάνιος τῶν πολεμιστάδων, ὁποὺ ἦτονε, ὡς εἴπαμε,
ὁ Ἰωάννης ὁ Γιουστουνιᾶς, ἀκαρτέρειε ἀνδρείως τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου,
ὁποὺ ἔμελλε νὰ κάμῃ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης. Καὶ ἔκαμε καὶ ἐφτειάσανε τὸν
τεῖχο, ὁποὺ ἦτονε μισοχαλασμένος ἀπὸ τὶς λουμπαρδὲς τῆς μεγάλης λουμ-
260 *πάρδας, ὁποὺ εἴχανε οἱ Τοῦρκοι. Τότε ἐζήτησε ὁ ρηθεὶς Γιουστινιᾶς τὸν*
κὺρ Λούκα, ὁποὺ ἐκράτειε τὰ ἅρματα τῆς βασιλείας, ὅτι νὰ τοῦ δώσῃ τὶς
λουμπάρδες, νὰ τὶς ἐβάλῃ ἀπάνω εἰς τὰ τειχία νὰ πολεμᾷ τοὺς ἐχθρούς. Καὶ
ὁ κὺρ Λούκας τὶς ἀρνήθη καὶ ὁ Γιουστινιᾶς τοῦ εἶπε· «Ὦ τραδιτόρο καὶ
ἐπίβουλε, ἐδὰ σὲ σκοτώνω μὲ τὸ σπαθὶ ὁποὺ βαστῶ». Καὶ ὡσὰν ἐγνώ-
265 *ρισε τὴν γνώμη του, ἤθελε νὰ ἀφήσῃ νὰ μὴν πολεμᾷ, διατὶ ἐγνώρισε πῶς*
τὸν ἐφθονούσανε οἱ Ρωμαῖοι διατὶ αὐτὸς ἦτον Φράγκος καὶ τὸν ἐτίμησε ὁ
βασιλέας καὶ τὸν ἐκάμε πρῶτο καπετάνιο νὰ φυλάγῃ τὸν τόπον, ὁποὺ τοῦ
ἐπαράδωσε. Καὶ ὡς τὸ ἐμάθανε οἱ ἄρχοντες οἱ Ρωμαῖοι, εἴπανε τοῦ Γιου-
στινιᾶ, ὅτι νὰ μὴν τὸν ξεριστῇ τὸν κὺρ Λούκα· καὶ τὸν ἐπαρακαλέσανε πολλά,
270 *ὅτι νὰ ξετρέχῃ τὸν πόλεμον. Καὶ μὲ τοῦτα ἐφτειάσανε τὸν τεῖχον, ὁποὺ ἦτονε*
55r *χαλασμένος* [1]. *Τότε ἐγνωρίσανε οἱ Τοῦρκοι, ὅτι | πῶς ἔναι μεγάλος προβλε-*

---

244 τὸν add. *250 θέλον*

---

[1] Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸ γνωστὸν μεταξὺ Γιουστουνιᾶ (Ἰουστινιανοῦ Ἰωάννου Λόγγου) καὶ κὺρ Λούκα (Λουκᾶ Νοταρᾶ) ἐπεισόδιον, ὅπερ διηυθετήθη τῇ ἐπεμβάσει ἄλλων Βυζαντινῶν στρατηγῶν. Τὸ αὐτὸ ἐπεισόδιον ἱστορῶν καὶ ὁ Σφραντζῆς (σ. 262 - 263), καταλήγει διὰ τῶν ἑξῆς : *«Διὰ ταῦτα μὲν οὖν τὰ αἴτια ἦλθον καὶ εἰς λόγους νεωτερικούς, καὶ ὕβρεις ἐξέχεον ἑκατέρωθεν τῶν στομάτων εἷς κατὰ τοῦ ἑτέρου, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν Νοταρᾶν ἀνωφελῆ καὶ ἀλάστορα καὶ ἐχθρὸν τῆς πατρίδος ἐκάλεσεν, αὐτὸς δὲ πάλιν αὐτὸν ἐξ ἐναντίας ὕβρεσιν ἑτέραις ἐνέπλυνε. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ταῦτα παραλαβὼν αὐτοὺς κατ' ἰδίαν λέγει· «ἀδελφοί,*

πτὴς καπετάνιος εἰς τὸν τόπον τῆς χαλάστριας καὶ ἐν τῷ ἅμα τὶς ἐφτειά-
νει [1]. *«Ἀμμὴ ἤθελα νὰ ἦτονε μετὰ μένα ὁ καπετάνιος Γιουστινιανός, νὰ*
τὸν ἔκαμνα μέγαν ἄνθρωπον, νὰ τὸν ἐτίμουννα ὡσὰν ἤθελε». Καὶ τοῦ
275 *ἔστειλε πολλὰ ταξίματα διὰ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Πόλι, νὰ πάγῃ μὲ δαῦτον.*
Ἀμμὴ αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ τὰ ἀκούσῃ ποσῶς, νὰ κάμῃ τέτοια δημηγερ-
σίαν· μόνε ἔκαμε ἐκεῖνα ὅσα ἠμόρειε νὰ γλυτώσουνε ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῶν
χριστιανῶν. Καὶ ἔκαμνε μεγάλον κόπον καὶ συνδρομή, νὰ κτίσῃ τὸν χαλα-
σμένον τεῖχον.
280 *Ἀμμὴ ἄλλοι, ὁποὺ ἐμαζώνασι τὰ εἰσοδήματα τῆς βασιλείας, λέγω ὁ*
Μανοὴλ ὁ Δραγάρος καὶ ὁ ἱερομόναχος, ὁποὺ ἐσυβάστησαν οἱ δύο καὶ ἐκλέ-
βανε τὰ φλωρία τῆς βασιλείας· καὶ τοὺς ἐζητούσανε νὰ κάμουνε ἔξοδο καὶ
ἀρνιόντησαν καὶ ἐλέγανε, ὅτι «Εἴμεσταν πτωχοὶ καὶ δὲν ἔχομε». Ἀμμὴ
ὕστερα, ὅταν τοὺς ἐπῆραν οἱ Τοῦρκοι, εὑρέθησαν πλούσιοι μὲ πολλὰ φλωρία.
285 *Καὶ ὁ βασιλεὺ δὲν εἶχε τί κάμῃ, ὅτι τοῦ ἐλείπανε δύο ἐναγκαῖα πρά-*
ματα : καιρὸς καὶ φλωρία. Διατὶ ἂν εἶχε καιρὸ ἤθελε μαζώξει φλωρία καὶ
πολεμιστάδες νὰ ἀντισταθῇ τῶν ἐχθρῶν. Ἀμμὴ ἀνόλπιστο ἐξαφνικὸ τοῦ
ἦλθε καὶ δὲν εἶχε τί κάμῃ· μόνε ἔβαλε τὴν ὀλπίδα του εἰς τὰ διπλᾶ τειχία
καὶ εἰς τὰ χαντάκια, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ εἰς τὸ ὕστερο τὰ ἐχαλάσανε οἱ ἐχθροὶ
290 *καὶ ἐμπήκανε μέσα.*

Τότε ἐβγῆκε λόγος εἰς τὰ φουσσᾶτα τοῦ Τούρκου πῶς ἔρχεται μεγάλη
δύναμι φουσσᾶτα ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία εἰς βοήθειαν τῆς Πόλης, καὶ ἐβάλανε
βουλὴ ὅτι νὰ χωρίσουνε εἰς δύο μέρη διὰ νὰ ἀντισταθοῦσι τῶν Οὐγγάρων.
Καὶ ἐλέγανε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη ὅτι νὰ ἀφήσουνε τὴν χώρα, νὰ μὴν
295 *πολεμοῦνε, μόνε νὰ τὴν ἀφήσουνε νὰ πάνε, «διὰ νὰ μὴν ἔρθοῦνε οἱ χρι-*
στιανοὶ καὶ μᾶς ἐξαφνίσουνε». Καὶ ἐστάθησαν τὰ φουσσᾶτα καὶ δὲν ἐπολε-
μούσανε.

Τότε ηὗρε ἀδεία καὶ καιρὸ καὶ ἐμίλησε ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ὁποὺ ἦτονε πρῶ-
299 *τος βιζύρης τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη, ὁποὺ ἦτονε μαθημένος εἰς τοὺς πολέ-*
55v *μους, ἦτονε καὶ συβολάτορας | εἰσὲ πᾶσά του βουλὴ καὶ ἐσυβούλευε τὸν σουλ-*
τὰν Μεχεμέτη, ὅτι νὰ μὴν πολεμᾷ μὲ τὴν Πόλι, ὁποὺ ἔναι μεγάλο κάστρο

---

275 τὰ - ταξήματα 288 ὀληπήδα 290 ἐμπή-νε 293 μερα

οὐκ ἔστι καιρὸς ἀναμέσον ἡμῶν τοιούτως ποιεῖν καὶ λέγειν καὶ μάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς συγχωρήσωμεν καὶ τῷ θεῷ δεηθῶμεν ἵνα λυτρωθῶμεν ἐκ τοῦ προφανοῦς στόματος τοῦ αἰσθητοῦ τούτου δράκοντος». Καὶ ἑτέρους οὐκ ὀλίγους λόγους αὐτοῖς εἰπὼν εἰρηνοποίησεν αὐτούς, καὶ ἕκαστος τούτων ἐν τῷ ἐμπιστευθέντι αὐτῷ τόπῳ ἐπανέστρεψε, τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἐκπληρῶν».

[1] Προφανῶς ὁ γραφεὺς ἐνταῦθα παρέλιπε φράσιν τινά, πιθανῶς : *«Καὶ ὁ Μεχεμέτης ἔλεγε».*

καὶ δυνατὸ καὶ ἔχει πολλοὺς πολεμιστᾶδες καὶ Φράγκους καὶ στέκει εἰσὲ
δυνατὸν τόπον καὶ ἔχει καὶ πολλὲς τροφές, καὶ θέλουνε ἔρθει πολλοὶ χρι-
στιανοὶ νὰ τὶς βοηθήσουνε. Καὶ ἐτοῦτα ὁποὺ ἔλεγε ὁ Ἀλῆ πασᾶς τοῦ σουλ-
305 τὰν Μεχεμέτη, τοῦ τὰ ἔλεγε διατὶ ἀγάπα τοὺς Ρωμαίους καὶ εἶχε καὶ πολλὴ
φιλίαν μὲ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο.

Τότε ἐσηκώθη ὁ δεύτερος βιζύρης πασᾶς, ὀνόματι Τζογᾶνος, καὶ ἐναν-
τιώθη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπὸ τὸν φθόνο, ὁποὺ εἶχε εἰσὲ δαῦτον. Καὶ ἤτονε
καὶ ἐχθρὸς τῶν Ρωμαίω, καὶ εἶπε τοῦ σουλτάνου, ὅτι· «Βασιλέα μου, ἡ
310 δύναμί σου ἔναι πολλὴ καὶ μεγάλη, ὁποὺ καμμία βασιλεία εἰς τὸν κόσμον
δὲν ἠπορεῖ νὰ σὲ νικήσῃ· καὶ τὴν Πόλι, ὁποὺ τήνε πολεμοῦμε τώρα τόσες
ἡμέρες μὴν τὴν ἀφήσῃς, ὁποὺ ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων εἶναι τώρα ἀχαμνὴ
καὶ τὰ τειχία τῆς χώρας τὰ ἔχομε δαρμένα καὶ μισοχαλασμένα μὲ τὶς λουμ-
πάρδες, καὶ τὸ περισσότερο ἠξεύρω ὅτι δὲν ἀκαρτεροῦνε καμμίαν βοήθειαν
315 ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἀπὸ τὴν Ἰτάλιαν».

Τὰ ὅμοια λόγια τοῦ εἶπε καὶ ὁ τρίτος πασᾶς Τουραχάνης, ὁποὺ ἤτονε
ἀπάνω εἰς τὰ φουσσᾶτα τῆς Δύσης. Καὶ πάλι ὁ ῥηθεὶς Τζογᾶνος τοῦ ἔλεγε·
«Τώρα ἔναι καιρὸς νὰ πάρωμε τὴν Πόλι, ὁποὺ οἱ βασιλεῖς οἱ χριστιανοὶ
δὲν ἠποροῦνε νὰ τῆς βοηθήσουνε, καὶ τὸ περισσότερο οἱ Γενουβήσοι δὲν
320 ὁμοφωνοῦσι μὲ τοὺς Βενετζάνους, διατὶ καὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἔχουσι πόλεμο
μὲ τὸν δοῦκα τῆς Μιλάνας».

Τότε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἔπιασε τὴν βουλὴ τοῦ Τζογάνου, ὁμοίως
καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῆς Πόρτας. Τότε εἶπε ὁ σουλτάνος ὅτι νὰ μὴν σταθοῦνε,
μόνε νὰ πολεμοῦσι, καὶ εἶπε, ὅτι· «Τάχα νὰ εἶχε περισσότερη δύναμι ὁ
325 Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν ἀπὸ ἐμένα, ὁποὺ ἐπῆρε ὅλον τὸν κόσμον; Λοιπὸν
θέλω νὰ πολεμῶ καὶ νὰ δοκιμάζω τὴν τύχην, διατὶ ὁ παπποῦς μου καὶ ὁ
πατέρας μου ἤρθανε καὶ τὴν ἐπολεμῆσαν καὶ δὲν εἴχανε τόσο μεγάλο φουσ-
σᾶτο, ὡσὰν τὸ ἔχω ἐγὼ τώρα, καὶ τὶς λουμπάρδες ὁποὺ ἔχω, ἐκεῖνοι δὲν
56r τὶς εἴχανε. Καὶ διὰ τοῦτο λέ|γω σου, ὦ Τζογᾶνο, ἑτοίμασε τὴν ἡμέρα, ὁποὺ
330 θέλεις νὰ πολεμήσωμε μὲ ὅση δύναμιν καὶ ἂν ἔχωμε, καὶ βάλε τὰ φουσσᾶτα
ὡς θέλεις καὶ ἀπόκλεισε καὶ τὸν Γαλατᾶ, διὰ νὰ μὴν ὑπάνε καὶ δώσουνε
βοήθειαν τῆς Πόλης, καὶ κάμε εἴτι σοῦ ἀρέσῃ».

Τότε, ὡσὰν εἶδε ὁ Ἀλῆ πασᾶς ὅτι δὲν ἀπέρασε ἡ βουλή του, μόνε τοῦ
Τζογάνου καὶ ἔγινε ἡ ἀπόφασι τοῦ πολέμου, ἔγραψε χαρτὶ καὶ ἔστειλε κρυφὰ
335 τοῦ βασιλέως Παλαιολόγου μέσα εἰς τὴν Πόλι, ὅτι νὰ σταθῇ ἀνδρείως καὶ
νὰ φυλάγῃ τὴν Πόλι ὅσο δύνεται καὶ νὰ μὴν φοβηθῇ τὴν τρελλάδα τοῦ
σουλτάνου, ὁποὺ ἔναι νέος. Καὶ ὄχι μία γραφή, ἀμμὴ τοῦ ἔστειλε ἄμμὴ καὶ
ἄλλη καὶ ἄλλη, ὅτι νὰ πολεμᾷ στερεῶς.

---

316 εἰπη 317 ἀπάλο 319 ὑπορούνα 337 in margine: 1454 ἐπῆραν οἱ Τοῦρ-
κοι τὴν Κωνσταντινούπολι 338 ante στερεῶς add. πολεμᾷ

Τότε ὁ σουλτάνος καὶ ὁ Τζογᾶνος ἐβάλανε διαλαλημὸ εἰσὲ ὅλο τὸ φουσ-
340 σᾶτο εἰς τὶς 28 τοῦ Μαΐου μηνός, ἡμέρα Τρίτη, εἰς τοὺς 1454 [1], καὶ ἐζώ-
σανε τὸ γῦρο τὰ τειχία τῆς ἐλεεινῆς Πόλης καὶ ἐκάμανε νηστεία τρεῖς ἡμέ-
ρες, καὶ ἀνάψανε φωτερὰ ὅλη πᾶσα νύκτα· καὶ ἐπαρακαλούσανε τὸ Θεὸ νὰ
τοὺς δώσῃ χάρι νὰ τὴν ἐπάρουνε.

Καὶ οὕτως ἑτοιμάστησαν. Καὶ ὁ σουλτάνος τοὺς ἔταξε ὅτι ἂν τὴν ἐπά-
345 ρουνε νὰ εἶναι τρεῖς ἡμέρες χάρισμά τους ὁ διαγουμᾶς, εἴτι καὶ ἂν πάρουσι.
Καὶ τοὺς ἔκαμε ὅρκον εἰς τὸν Θεὸ καὶ εἰς τοὺς τέσσαρες χιλιάδες προφῆτες
καὶ μὰ τὴν ψυχὴ τοῦ πατρός του καὶ εἰς τὰ παιδία του καὶ εἰς τὸ σπαθὶ
ὁποὺ ζώνεται, ὅτι ὅσα πάρουνε, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδία, ῥοῦχα, εἰς τὶς
τρεῖς ἡμέρες, νὰ εἶναι ἐδικά τους [2]. Τότε ἐφωνάξανε ὅλοι καὶ ἐκάμανε μεγά-
350 λον ἀλαλαγμὸν καὶ ἐλέγανε· «Ἰλαλά, Ἰλαλά, Μουχαμὲτ ῥουσοὺλ Ἀλλά».
Θέλει νὰ εἰπῇ· «Θεός, Θεός, ὁποὺ ἔναι πάντα, καὶ ὁ Μουχαμέτης, ὁποὺ
ἔναι δοῦλός του». Καὶ ἐδίδανε τὰ χέρια ἕνας τοῦ ἀλλοῦ, καὶ ἐχαιρέτα ἕνας
τὸν ἄλλον καὶ ἐφιλούντησαν καὶ ἀποχαιρέτα ἕνας τὸν ἄλλον, πῶς θέλουσι νὰ
ἐμποῦσι εἰς τὸν πόλεμον νὰ ἀποθάνουσι.

355 Καὶ οἱ ἐλεεινοὶ Ρωμαῖοι ἐθαμάζαν αὐτὰ καὶ ἐπαρακαλούσανε τὸ Θεὸ
μετὰ δακρύων καὶ ἀναστενάζανε κάμνοντας λιτανεῖες ἀπάνω εἰς τὰ τει-
56v χία | καὶ μέσα ἀπὸ τὴν χώρα μὲ τὶς ἁγίες εἰκόνες, μὲ μεγάλην εὐλάβειαν,
καὶ ἀκολουθούσανε πολὺς λαός, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδία, μικροί,
ξυπόλυτοι, καὶ ἐξεμολογούντησαν τὰς ἁμαρτίες αὐτῶν, καὶ ἐπαρακαλούσανε
μεγάλοι. Καὶ ἐξεμολογούντησαν τὰς ἁμαρτίες αὐτῶν, καὶ ἐπαρακαλούσανε
360 τὸν Κύριον ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, διατὶ ἄλλη δύναμι
δὲν ἠπόρειε νὰ πολεμήσῃ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Τούρκου πάρεξ ὁ Θεός [3].
Καὶ ἀκαρτερούσανε τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου.

---

340 ἡμέρα τρίτη in margine add. cod. 341 νίστηα 348 ἄνδες 356 ἀνα-
στενά-στενάζανε

---

[1] Παραδόξως ὁ χρονογράφος ἀναφέρει δὶς ἐσφαλμένην τὴν χρονολογίαν τῆς
ἁλώσεως, τὴν ὁποίαν γράφει γενομένην τῷ 1454.

[2] Τὰ αὐτὰ περίπου μαρτυρεῖ καὶ ὁ Σφραντζῆς, ὅστις, σὺν τοῖς ἄλλοις, φέρει
τὸν Μωάμεθ εἰπόντα καὶ τὰ ἑξῆς πρὸς τοὺς ἀγωνιστάς του: «Καὶ ἐὰν καὶ ἐξ ἡμῶν
τινὲς ἀποκτανθῶσιν, ὡς ἔθος ἐστὶν ἐν τοῖς πολέμοις, γεγραμμένον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ,
καλῶς οἴδατε διὰ τοῦ ἡμετέρου κορὰν τί φησιν ὁ προφήτης, ὅτι ὁ ἀποθανὼν ἐν καιρῷ
τοιούτῳ ὁλόσωμος ἐν τῷ Παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ ἀριστήσει καὶ πιεῖ, καὶ μετὰ
παίδων καὶ μετὰ γυναικῶν ὡραίων καὶ παρθένων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἄν-
θεσιν ἀναπαυθῇ, καὶ ἐν λουτροῖς ὡραιοτάτοις λουσθῇ, καὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ἐκ θεοῦ
ἕξει ταῦτα» (σ. 270).

[3] Ἡ ὀργάνωσις προσευχῶν καὶ λιτανειῶν ἀπετέλει, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην,
κοινὴν συνήθειαν εἰς τὸ Βυζάντιον, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι πολλάκις, καὶ δὴ εἰς στι-
γμὰς κινδύνων ἢ ἄλλων ἀντιξόων περιστάσεων, οἱ πιστοὶ περιέφερον εἰς διαφόρους
πόλεις—προηγουμένων τῶν ἱερέων—τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας, ψάλλον-

Τότε ἔκραξε ὁ βασιλεὺ ὅλους τοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς καπετανέους καὶ ὅλους τοὺς ἄνδρες τοῦ πολέμου καὶ τοὺς ἐπίλοιπους τῆς χώρας, καὶ ἄρχισε
365 *εἶπε τοὺς λόγους ἐτούτους, λέγοντας· «Θεωρῶ, ἀδελφοί μου, ἄρχοντες καὶ καπετάνοι, καὶ ἐσεῖς ὁ ἐπίλοιπος λαός, ὁποὺ ἀκαρτεροῦμε τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου, ἐσεῖς ὁποὺ πάντα ἐπολεμᾶτε τοὺς ἐχθροὺς τῶν χριστιανῶν ἀνδρειωμένα, σᾶς ἔναι παραδομένη ἡ πατρίδα σας ἡ εὐγενική, ὁποὺ ὁ φθονερὸς Τοῦρκος, ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης, ὁποὺ ἔχει σήμερα πενήντα δύο ἡμέρες, ὁποὺ*
370 *μᾶς πολεμᾷ, μέρα καὶ νύκτα· καὶ τὸ περισσότερο ὁποὺ εἶναι τὰ τειχία μας χαλασμένα καὶ ἐρρίχνασι λιθάρια καὶ πλῆθος σαΐττες ἀπάνω σας, καὶ ἐσεῖς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ τὶς ἐμποδίζετε καὶ τοὺς ἐρρίχνετε κάτω. Λοιπὸν ὀλπίζω εἰς τὸν Θεὸ καὶ εἰς τὰ χέρια σας τὰ ἀνδρειωμένα μὲ τὰ ἄρματά σας, ὅτι ἐκεῖνο τὸ πλῆθος τῶν Τουρκῶν, τῶν ἄγριων καὶ βαρβάρων, ὁποὺ τρέ-*
375 *χουνε μὲ μεγάλες φωνὲς καὶ ἀπετοῦσι ἀμέτρητες σαΐττες, οἱ ὁποῖες δὲν σᾶς βλάβουνε ποσῶς, διατὶ ἔχετε ἄρματα σιδερὰ καὶ καλὰ σκουτάρια. Καὶ διὰ τοῦτο μὴ δειλιάσετε, ἀδελφοί μου, ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ κάμει χρεία νὰ εἶστε θαρσεῖς καὶ ἀνδρεῖοι, διατὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ εἶναι ζῷα καὶ ἕνας ἄνθρωπος διώχνει πολλὰ ζῷα. Οὕτως νὰ τοὺς ἀποδιώχνετε ὡσὰν ζῷα, διατὶ καὶ*
380 *ὁ αὐτὸς ὁ σουλτάνος ἔκαμε ὡσὰν ζό, ὁποὺ ἔναι, ὁποὺ εἴχαμε ἀγάπη μὲ ὅρκον καὶ ἄφησε τὸν ὅρκον του καὶ ἀφησε τὴν ἀγάπη καὶ ἔκαμε ἀμάχη ἄδικη. Καὶ ἔδραμε ἀπὸ τὴν Ἀνδριανούπολι καὶ ἔκαμε ὡσὰν τὸ ζό, καὶ ἦρθε*

364 ποπολέμου 367 χρηὰνὸν 368 ἀσαίνε

τες ταυτοχρόνως συγκινητικοὺς ὕμνους καὶ προσευχάς. Τοῦτο ἐγένετο καὶ κατὰ τὰς τελευταίας τραγικὰς ὥρας τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφεραν ἕως τὰ τείχη τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τὴν σεπτὴν Ὁδηγήτριαν, τὴν τοσάκις θαυματουργήσασαν καὶ ἐξ ἀσφαλοῦς καταστροφῆς σώσασαν τὴν Πόλιν, ὡς δὲ προσθέτει ὁ Σφραντζῆς: *«μετὰ κλαυθμοῦ ἀλλήλους ἀνεθαρρύνοντο ἵνα ἀνδρείως ἀντισταθῶσι τοῖς ἐναντίοις ἐπὶ τῇ ὥρᾳ τῆς συμπλοκῆς»* (σ. 271).

Ὡς παρατηρεῖ ὁ Πέαρς (Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ Β', ἔκδ. Συμεωνίδου, ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου 1912, σ. 110): «Θὰ ἦτο σφάλμα μέγα νὰ νομίσῃ τις, ὅτι, ἐπειδὴ αἱ λιτανεῖαι καὶ ἡ πίστις πρὸς τὰ ἅγια λείψανα ξενίζουσιν εἰς τὸν νεώτερον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, δὲν ἐνεπνέοντο αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ὑπὸ πραγματικοῦ χριστιανικοῦ αἰσθήματος ἢ ὅτι ἦσαν ἄσκοποι. Ἐνεθάρρυνον τοὺς μαχητὰς νὰ δεικνύωνται θαρραλεώτεροι καὶ ἐνέπνεον ἐλπίδας εἰς τοὺς ἀόπλους, ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο μετ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν λιτανείαν ταύτην ὁ κλῆρος ὅλος μετὰ κατανύξεως ἱκέτευε τὸν Παντοδύναμον, ὅπως μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν καταστροφὴν τῆς κληρονομίας του, ὅπως βοηθήσῃ τὸν πιστὸν λαὸν πρὸς σωτηρίαν του καὶ ὅπως ἀποδείξῃ οὕτως, ὅτι Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος Θεός, ὁ ὑπερασπίζων τοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τῶν Μουσουλμάνων. Οὕτως, ἀφοῦ ἀνέθεσαν εἰς Αὐτὸν ὅλας τὰς ἐλπίδας των, ἀνέμενον μετὰ θάρρους τὴν κρίσιμον στιγμήν».

57r *εἰς τὰ χωρία μας, καὶ ἐκατάσφαξε τοὺς χωριάτες μας, ὁποὺ ἐκατοικούσανε ὄξω, εἰς τὸν καιρὸ ὁποὺ ἐθερίζανε καὶ ἐσκλάβωσε πολλούς. Καὶ τώρα*
385 *πολεμᾷ τὴν Πόλι ὁποὺ τὴν ἔκτισε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ἦτονε τέντα καὶ σκέπος τῆς πατρίδας καὶ βοήθεια τῶν χριστιανῶν καὶ δύναμι τῶν Ρωμαίων· καὶ τώρα βούλεται νὰ χαλάσῃ τὴν βασιλεία μας καὶ νὰ τζαλοπατήσῃ καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὴν ἐκάμῃ σταῦλος τῶν ἀλόγων του. Ὦ ἄρχοντες, ὦ καπετάνοι ἀδελφοί μου, ὦ παιδιὰ παλληκάρια τοῦ Χριστοῦ,*
390 *πασκίσετε καὶ πολεμήσετε νὰ κληρονομήσετε τὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Καὶ ἐσεῖς, ὦ ἀδελφοὶ Γενουβήσοι ἀνδρειωμένοι, ὁποὺ ἐνικήσετε πολλοὺς πολέμους καὶ εἶστε πάντα σας βοηθοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τῆς πόλης, τῆς μητέρας σας, εἰσὲ πολλοὺς πολέμους τῶν Τουρκῶν καὶ τοὺς ἐνικᾶτε. Ὦ Βενετζᾶνοι ἀδελφοί, δείξετε τὴν ἀνδρεία σας μὲ τὰ σπαθία σας, ὁποὺ πολλὲς βολὲς ἐχύ-*
395 *σετε τὸ αἷμας τῶν Τουρκῶν, ὁποὺ θυμοῦμαι ὁ Λουρδᾶνος, τζιντιλόμος Βενετζᾶνος, ὁποὺ ἦτονε καπετάνιος τζενεράλες εἰς τὴν ἀρμάδα σας, καὶ ἐπολέμησε μὲ τὰ κάτεργα τῶν ἐχθρῶν καὶ τὰ ἐκαταχάλασε. Λοιπὸν καὶ ἐσεῖς, ὁποὺ εὑρέθητε ἐδῶ, ζωστῆτε τὰ σπαθία σας εἰς ἐτοῦτον τὸν τιμημένον πόλεμον, διὰ νὰ τιμηθῆτε ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· καὶ ἐσεῖς ὁ ἐπίλοιπος λαός,*
400 *ὁποὺ μέλλει νὰ πολεμήσετε, νὰ ὑποτάσσεστε 'ς τοὺς καπετανέους σας καὶ τοὺς μεγαλύτερους. Καὶ βάλετε καλὰ εἰς τὸ νοῦ σας, ὅτι ἐτούτη ἡ μέρα ἔναι ὁποὺ μέλλει νὰ τιμηθῆτε, διατὶ ἂν ἐσεῖς χάσετε μία στάλα αἷμας, θέλετε λάβει τὸ στέφανο τοῦ μαρτυρίου, ὁποὺ εἶναι ἀτελεύτητον». Καὶ ἔσωσε καὶ ἐτελείωσε ὁ βασιλεὺ τὴν ὁμιλίαν του. Ἀκόμη εἶπε καὶ τοῦτο· «Ἑτοιμα-*
405 *στῆτε τὴν αὔριον, ὁποὺ ἔναι ἡ ἡμέρα τοῦ πολέμου»* [1].

Καὶ ὡσὰν ἠκούσανε τὰ λόγια τοῦ βασιλέως, ἐπῆρανε θάρσος, καὶ ἀφήσανε πᾶσαν ἄλλην ἔννοιαν καὶ ἑτοιμάστησαν. Καὶ ἐδώσανε τόπους νὰ πολεμοῦσι οἱ ζωναρᾶτοι καὶ οἱ τριβοῦνοι καὶ οἱ καπετανέοι. Καὶ ἐκάμανε ὅλην
409 *ἐκείνην τὴ νύκτα καλὲς βίγλες, ὁποὺ ἐξημέρωνε ἡμέρα Τρίτη· καὶ ἦτανε*
57v *ὅλοι ἕτοιμοι εἰς τὰ τειχία καὶ εἰς τοὺς πύργους. Καὶ εἴχανε τὶς | πόρτες κλεισμένες διὰ νὰ μὴν ἠπορῇ τινὰς νὰ ἐβγῇ ἀπὸ τὴν χώρα. Καὶ οἱ Τοῦρ-*

395 αἷμας ex *ἔμασας* *400 στούς : τοὺς* cod. *406 λωλόγια*

[1] Οἱ λόγοι τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος, τοὺς ὁποίους κατὰ διάφορον τρόπον διέσωσαν καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ (Σφραντζῆς, σ. 272 ἑπ.) ἀπήχησαν βαθύτατα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πολιορκουμένων, παρὰ δὲ τὴν συνείδησιν τῆς κρισιμότητος τῶν στιγμῶν, πάντες ἐπίστευον εἰς τὴν ἄνωθεν προστασίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὡς βεβαιοῖ ὁ Σφραντζῆς (σ. 279): *«Ἀκούσαντες δὲ οἱ δυστυχεῖς Ρωμαῖοι καρδίαν ὡς λέοντες ἐποίησαν, καὶ ἀλλήλοις συγχωρηθέντες ᾔτουν εἰς τῷ ἑτέρῳ καταλλαγῆναι, καὶ μετὰ κλαυθμοῦ ἐνηγκαλίζοντο, μήτε φιλτάτων τέκνων μνημονεύοντες οὔτε γυναικῶν ἢ πλούτου φροντίζοντες, εἰ μὴ μόνον τοῦ ἀποθανεῖν ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι».*

κοι ἐσύρνασι τὰ μάγγανα κοντὰ εἰς τὰ τειχία· ὁμοίως ἐσύρνασι καὶ τὰ ἁμάξα
τὰ καστελλᾶτα καὶ τὶς σκάλες καὶ ἄλλα πράματα πολεμικά. Ὁμοίως ἠφέ-
ρασι καὶ τὴν ἀρμάδα τους τὰ μέρη τοῦ γιαλοῦ, τὸ γῦρο ἀπὸ τὰ τειχία.
415 Ὁμοίως ἐφέρασι καὶ τὸ γιοφύρι τὸ ξύλινο κοντὰ εἰς τὰ τείχη τοῦ γιαλοῦ,
καὶ ἐβάλασι ὅλους τοὺς γέρους καὶ ἀχαμνοὺς Τούρκους ὀμπρὸς εἰς τὸν πόλε-
μον καὶ τοὺς δυνατοὺς ἀπὸ πίσω.

Τότε, ὡσὰν ἑτοιμάστησαν, ἀρχίσανε τὸν πόλεμον ἀπὸ τὸ μεσάνυκτο.
Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀντιστέκανε ἀνδρειωμένα εἰς τοὺς Τούρκους, ἕως ὁποὺ ἐξη-
420 μέρωσε καὶ ἐβγῆκε ὁ ἥλιος. Τότε ἐπαίζανε τὰ παιγνίδια τοῦ πολέμου τὰ
μουσικὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ ἐκαλούσανε τοὺς Ρωμαίους εἰσὲ πόλεμον, καὶ
ἀφωνάζανε μεγάλες φωνές, ὡς ἔχουσι συνήθειαν. Καὶ ἀφωνάζανε τὸν ἀλα-
λαγμόν τους.

Τότε ἀνέβησάνε ἀπὸ τὸ γιοφύρι τὸ ξύλινο, ἀπὸ τὴν μερέαν τοῦ γιαλοῦ,
425 καὶ ἀπετούσανε τὶς σαΐττες καὶ ἐρχόντησάνε ὡσὰν τὸ σύγνοφο. Καὶ οἱ Ρω-
μαῖοι τοὺς ἐρρίξανε κάτω ἀπὸ τὰ τειχία· καὶ ἐρρίχνασι ἀπάνω εἰς τοὺς
Τούρκους κοντάρια καὶ μπαλαίστρες, ὅσο ἐδυνόντησαν. Καὶ ἀλαργάρανε τοὺς
ἐχθρούς, καὶ ἐγινόντησαν μεγάλες φωνὲς καὶ σύγχυσες. Καὶ ὅσο πλέο ἐσκο-
τωνόντησαν οἱ Τοῦρκοι, τόσο πλέο ἐστριμώνανε νὰ ἀνεβοῦνε εἰς τὰ τειχία.
430 Καὶ ἄλλοι ἐκρυβόντησάνε ἀπὸ κάτω, νὰ μὴν τὶς ἐσκοτώνουνε μὲ τὶς πέτρες
ἀπὸ πάνω. Καὶ ἐγίνετόνε μεγάλος πόλεμος, τόσο ὅτι ἐλαβωνόντησαν πολλοὶ
χριστιανοί. Καὶ ἀφίνανε τὸν πόλεμον, καὶ ἐπηγαίνανε ἀφορμὴ νὰ για-
τρεφτῶνε.

Καὶ ὁ πρῶτος καπετάνιος, ὁ Ἰωάννης ὁ Γιουστινιᾶς, ἐστεκέτονε ἀν-
435 δρείως εἰς τὸν τόπον του μὲ τοὺς ἄλλους. Καὶ ὁ βασιλεὺ τοὺς ἀνάγκαζε καὶ
τοὺς ἔλεγε· «Σταθῆτε, παιδία μου, ὡσὰν ἄνδρες». Καὶ ἄλλοι ἐφέρνασι βοή-
θειαν εἰς τοὺς πολεμιστᾶδες.

Καὶ ἡ κακὴ τύχη ἠθέλησε καὶ ἐλαβώθη ὁ καπετάνιος Γιουστουνιᾶς μὲ
μία σαϊττέα εἰς τὰ σαγόνια, καὶ ἔτρεχε τὸ αἷμας εἰσὲ ὅλο του τὸ κορμί. Καὶ
440 ἐσκιάχτη νὰ μὴν ἀποθάνῃ, καὶ δὲν ἐμίλησε λόγον νὰ βάλῃ ἄλλον εἰς τὸν
58r τόπο του, | μόνε ἄφησε τὸν πόλεμον καὶ ἔφυγε κρυφὰ διὰ νὰ μὴν τζακι-
στοῦνε οἱ συντρόφοι του. Καὶ ἐμπήκανε οἱ ἐχθροὶ μέσα, ὁποὺ ἂν ἤθελε ἀφή-
σει ἄλλον εἰς τὸν τόπο του, δὲν ἠθέλανε ἐμπῆ οἱ ἐχθροί, καὶ ἤθελε κρατεῖ
τὸν πόλεμον καὶ δὲν ἠθέλα χάσει τὴν χώρα, τόσο ὅτι ἀκόμη ἀντιστέκανε οἱ
445 Ρωμαῖοι καὶ πολεμούσανε ἀνδρείως [1]. Καὶ ἐσκλήρυνε πολλὰ ὁ πόλεμος.

---

429 ἐτρημόνανε 432 χρηανὶ 444 ὁ – ὅτι

---

[1] Ὁ συγγραφεὺς ὅστις ἀνωτέρω ἐπαινεῖ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐνταῦθα ἐπιρρίπτει ἐπ' αὐτοῦ ὅλον τὸ βάρος τῆς καταστροφῆς ὡς

Καὶ ὁ βασιλεύ, ὡσὰν ἔμαθε ὅτι ἐλαβώθη ὁ καπετάνιος καὶ ἔφυγε, τότε
ἐπήγαινε μὲ ἀναστεναγμὸν νὰ τὸν εὕρῃ, καὶ ἐρώτα ποῦ νὰ τὸν εὕρῃ. Καὶ
οἱ πολεμιστᾶδες οἱ συντρόφοι του, ἐπολεμούσανε χωρὶς καπετάνιο, ἀμμὴ
ἀρχίσανε καὶ αὐτοὶ καὶ ἀφίναν τὸν πόλεμον καὶ ἐφεύγανε. Τότε ἐπήρανε οἱ
450 Τοῦρκοι θάρρος πολὺ καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐδειλιάσανε πολλά· καὶ ἐτοῦτα ἐγίνη-
σαν, διατὶ ἔφυγε ὁ καπετάνιος, ὁποὺ ἔκαμνε χρεία νὰ στέκῃ καὶ νὰ πολεμᾷ
ἕως νὰ ἀποθάνῃ εἰς τὴν τιμή του, καὶ ἤθελε δίδει θάρρος καὶ τῶν συντρό-
φων του, διατὶ ὅλη ἡ δύναμι τοῦ Τούρκου ἤτονε εἰς ἐκείνην τὴν μερέα. Καὶ
οἱ ἐλεεινοὶ Ρωμαῖοι ἀμμὴ ἐλιγοστεύανε καὶ δὲν ἠπορούσανε ν' ἀντισταθοῦνε
455 εἰσὲ τόσο πλῆθος Τουρκῶν. Καὶ ἤτονε καὶ χαλασμένο τὸ τειχίο ἀπὸ τὶς
λουμπάρδες, καλὰ καὶ ἤτονε μεταφτειασμένο.

Ἀπὸ κεῖ ἀνέβη τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐσέβαιναν μέσα ὡσὰν μία
θάλασσα φουσκωμένη ἀπὸ πολὺν ἄνεμον, ὡσὰν τὸ μελίσσι τὸ ἀμέτρητο, μὲ
μεγάλην χαρὰν καὶ φωνὲς καὶ ἀφωνάζανε· «Νίκη, νίκη !». Καὶ ἐπολεμού-
460 σανε δυνατὰ διὰ νὰ καταβάλουσι τοὺς Ρωμαίους. Καὶ ὁ δυστυχισμένος βα-
σιλεὺ ὡσὰν εἶδε ὅτι δὲν εἶχε ὀλπίδα ἀπὸ τὸν καπετάνιο εἶπε μεγάλῃ τῇ
φωνῇ· «Ὦ κακότυχος ἐγώ ! Ἐχάθη ἡ χώρα, ἐχάθη ἡ βασιλεία μου ! Ὦ
τύχης ἐναντία ! Σταμάτησε σὲ παρακαλῶ, ὦ καπετάνιο Γιουστινιάνε ! Τὸ
δικό σου φυγίο εἶναι ἡ ἀφορμή, ὁποὺ ἄφησες τὸν τόπον σου καὶ ἐμπήκανε
565 οἱ Τοῦρκοι καὶ χάνεται ἡ χώρα, ὁποὺ ἡ λαβωματέα σου δὲν ἦτον θανατί-
σιμη, καὶ ἀλησμόνησες ἐκεῖνα, ὁποὺ μοῦ ἔταζες, ὅτι ν' ἀποθάνῃς εἰς τὸ
σπαθί σου». Ἀμμὴ ὁ καπετάνιος ἔφυγε καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Γαλατᾶ· καὶ ἀπὸ
κεῖ ἐδιάβη εἰς τὴ Χίο λαβωμένος, καὶ ὑστέρου ἀπόθανε μὲ ἐντροπή.
569 Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ βασιλεὺ ὅτι πλέο δὲν εἶχε ὀλπίδα, εἶπε· «Οἴμέ, δὲν
58v ἔναι τινὰς νὰ μοῦ πάρῃ | τὴν ζωή μου, νὰ μὴν πιαστῶ σκλάβος εἰς τὸν
ἐχθρό μου ;» Τότε λέγουσι πῶς ἔκραξε τὸν πνεβματικὸν καὶ ἐξεμολογήθη
αὐτὸς καὶ ἡ βασίλισσά του καὶ τὰ παιδία του. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἔβαλε καὶ ἐκόψαν
τὰ κεφάλια τῶν παιδίων του καὶ τῆς βασίλισσας ὀμπρός του [1]. Καὶ ἀπὸ κεῖ

---

573 τεφάληα

ἐγκαταλείψαντος εἰς κρίσιμον στιγμὴν ἀνυπεράσπιστον ἓν τῶν σημαντικωτέρων καὶ στρατηγικωτέρων σημείων τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ κρίσις ὅμως αὕτη, ἥτις ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς, συμπίπτει πρὸς τὴν τοῦ Σφραντζῆ (σ. 283 - 294), δὲν φαίνεται καθ' ὅλα ἀκριβὴς καὶ δικαία (βλ. Ν. Τωμαδάκη, Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), Ἔνθ' ἀν., σ. 158).

[1] Περὶ τῆς τύχης τῶν οἰκείων τοῦ αὐτοκράτορος πολλαὶ φῆμαι καὶ θρῦλοι ἐκυκλοφόρησαν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὀφειλόμενοι κυρίως εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν. Μεταξὺ τῶν θρύλων τούτων περιλαμβάνεται καὶ ὁ τῆς παρούσης χρονογραφίας, καθ' ὃν ὁ

ἐκαβαλλίκεψε μὲ τοὺς οἰκειακούς του, καὶ ἐδιάβη καὶ ἐμπῆκε εἰς τὸ πλῆθος
575 *τῶν Τουρκῶν, μαζὶ μὲ τὸν Θεόφιλο τὸν Παλαιολόγο, τὸν ἀνιψιό του, καὶ*
ἐκόψανε πολλοὺς Ἀγαρηνούς. Λέγουσι ὅτι ὁ βασιλεὺ ἔκαμε ὡσὰν Ἀχιλλέας,
διατὶ ἥτονε πολλὰ ἀνδρειωμένος, ὁποὺ τὸν ἐπαρανομίζανε Δράκο ἀπὸ
τὴν δύναμι τοῦ κορμίου, ὁποὺ εἶχε, καὶ εἶπε· «Ἐπειδὴ ἐχάθη ἡ χώρα δὲ
θέλω πλέο νὰ ζήσω». Καὶ ἐτρόμαξε τοὺς ἐχθρούς. Ἀμμὴ τί ἠμπόρειε νὰ
580 *κάμῃ εἰς τὸ μελίσσι τὸ ἀμέτρητο; Λέγουσι ὅτι πολλὴ ὥρα τοὺς ἀντίστεκε*

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὀλίγον πρὸ τῆς θυσίας του, προβλέπων τὸ προσεχὲς τέλος, ἀφοῦ ἐκοινώνησε μετὰ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του τῶν ἀχράντων μυστηρίων, διέταξε τὴν ἐνώπιόν του θανάτωσιν τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του. Τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἥτις εἶναι τελείως ἀνακριβὴς ἀφοῦ, ὡς καὶ ἄλλοι ἰδίᾳ δὲ ὁ Λάμπρος ἀπέδειξεν, ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πολιορκίας ἦτο χῆρος, τέκνα δὲ οὐδέποτε εἶχεν ἀποκτήσει, ἐπαναλαμβάνουσι διάφοροι ἑλληνικαὶ καὶ ξέναι πηγαί. Οὕτως ὁ περὶ τὸ 1580 ἀκμάσας μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Ἱέραξ, ἐν τῷ ἐμμέτρῳ αὐτοῦ χρονικῷ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Διὰ τὴν τῶν Τούρκων βασιλείαν» γράφει:

> *Ὁ Κωνσταντῖνος κράτωρ δέ, ὁ Δράγατσης τοὐπίκλην*
> *ἐν τῷ μεγίστῳ τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας,*
> *τῆς παρ' Ἰουστινιανοῦ ἐκ βάθρων ἐγερθείσης,*
> *καταφυγὼν ὁ δυστυχὴς σὺν γυναικὶ καὶ τέκνοις*
> *μεταλαμβάνει τῶν φρικτῶν Κυρίου μυστηρίων,*
> *αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ παῖδες ὁμοῦ καὶ δοῦλοι·*
> *τὴν ὁμεινέτιν φεῦ! δ' αὐτοῦ καρατομεῖ τὸ πρῶτον*
> *καὶ παῖδας καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς οἰκείους πάντας*
> *μὴ ζῆν προκρίνας, θανεῖν δέ, αὐτοῦ ἐπὶ τὸ σέβας.*

Βλ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α΄, σ. 266, στ. 669 ἑπ., ὡς καὶ Σπ. Λάμπρου, Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὡς σύζυγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῖς θρύλοις, Ἔνθ' ἀν.

Τὰς αὐτὰς πληροφορίας, εἴτε παραλαβὼν ἐκ τοῦ Ἱέρακος, εἴτε ἐξ ἄλλης πηγῆς, ἐπαναλαμβάνει ὀλίγον βραδύτερον ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον περὶ τῶν κινδύνων καὶ συμφορῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγων τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος: *«Φέρεται δὲ λόγος ὅτι πρότερον μεταδοὺς τῶν θείων μυστηρίων τοῖς παισὶν αὐτοῦ, τῇ βασιλίσσῃ καὶ πολλοῖς συγγενέσι καὶ οἰκείοις ἅπαντας ἀποκεφαλισθῆναι προσέταξε τοῦ μὴ αἰχμαλωσίας τυχεῖν»* (M. Grusii, Turcogræcia, σ. 96) προσθέτων ὅτι: *«Βασιλίσσης ὄνομα ὑστάτης οὐκ οἶδα. Ἠρώτησα γὰρ πολλοῖς, καὶ οὐδείς μοι εἶχε λέγειν ἀληθείας ῥήματα ἢ γραφὴν δεῖξαι»*.

Ὁ Κρούσιος τόσον εἶχε πεισθῆ περὶ τοῦ πράγματος, ὥστε συνέταξε καὶ δύο ἐπιγράμματα εἰς τὸ τελευταῖον αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος τοῦ Βυζαντίου (Ἔνθ' ἀν., σ. 57). Τῆς φήμης ταύτης ἥτις, κυκλοφορήσασα ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν, εὐρέως μετεδόθη καὶ εἰς τὴν ξένην, φαίνεται ὅτι πρώτη γραπτὴ ἑλληνικὴ πηγή, εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ ἡμετέρου χρονογράφου. Διὰ πλείονας εἰδήσεις περὶ τοῦ θέματος βλ. τὴν ἐν τῇ ἑπομένῃ σημειώσει ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν.

καὶ τοὺς ἐμπόδιζε νὰ μὴν ἐμποῦνε παραμέσα. Καὶ ἐπειδὴ τὸν ἐτριγύρισε
τὸ πλῆθος, τοῦ ἐδώσανε μὲ μία τζάτα καὶ τὸν ἐκόψανε δύο κομμάτια[1]*. Τὸ*
ὅμοιο ἔκαμε καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Νταλμάτας, καὶ ἔκαμε καὶ αὐτὸς ὡσὰν τὸν
Ἀχιλλέα, καὶ ἐσκότωσε πολλοὺς ἐχθρούς.
585 *Καὶ πολλοὶ χριστιανοί, ὡσὰν εἶδανε ὅτι ἐμπήκανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν*
χώρα, ἐκοιτάζανε νὰ φεύγουνε ἀπὸ τὶς πόρτες τῆς χώρας· καὶ ἀπὸ τὴν τρί-
μωξι τοῦ φευγίου ἀποθάνασι πολλοί. Καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὡσὰν ἀνέβησαν ἀπὸ
τὸν ἕναν τεῖχον, ἀνέβησαν καὶ εἰς τὸν δεύτερον. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἤτανε ἀπὸ
κάτω· καὶ ἐκεῖνοι ἀποπάνω ἐρρίχνανε λιθάρια καὶ τοὺς ἐθανατώνασι καὶ
590 *τοὺς ἐτζακίσανε, καὶ ἐφεύγανε ὡσὰν πρόβατα. Τότε ἐκαβαλλικέψανε πολλοὶ*

---

581 τονε τρηγιρήσαι

---

[1] Αἱ περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ αὐτοκράτορος εἰδήσεις εἶναι ἐπίσης ἀβέβαιοι, πολλοὶ δὲ θρῦλοι ἐκυκλοφόρησαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, περὶ τῶν ὁποίων διὰ μακρῶν ἠσχολήθησαν οἱ Λάμπρος καὶ Βέης. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἁλώσεως ὁ Σφραντζῆς γράφει ὅτι: *«Τινὲς μὲν ἐλθόντες, ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ πόλει εἶναι ἔλεγον κεκρυμμένος, ἄλλοι δὲ τεθνάναι μαχόμενον»* (σ. 290), ὁ Χαλκοκονδύλης (ἔκδ. Βόννης, σ. 399, ἔκδ. Darkò, Β΄, σ. 163) ἀναφέρει: *«Τοῦ μέντοι βασιλέως Ἑλλήνων τὴν κεφαλὴν τῶν νεηλύδων τις μετὰ ταῦτα παρὰ βασιλέα ἐνεγκάμενος δῶρά τε ἔλαβε καὶ ἀρχὴ ἐδωρήθη. Ὅτῳ δὲ τρόπῳ ἀποθάνοι, οὐδεὶς ἤσθετο τῶν νεηλύδων φράσαι. Κατὰ γὰρ τὴν πύλην σὺν πολλοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ὡς ὁ τυχὼν ἐτελεύτησε»*, κατὰ δὲ τὸν Δοῦκαν: *«Ὁ βασιλεὺς οὖν ἀπαγορεύσας ἑαυτόν, ἱστάμενος βαστάζων σπάθην καὶ ἀσπίδα εἶπε λόγον λύπης ἄξιον, οὐκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ; Ἦν γὰρ μονώτατος ἀπολειφθείς. Τότε εἷς τῶν Τούρκων δοὺς αὐτῷ κατὰ πρόσωπον καὶ πλήξας, καὶ αὐτὸς τῷ Τούρκῳ ἑτέραν ἐχαρίσατο. Τῶν ὄπισθεν δ' ἕτερος καιρίαν δοὺς πληγήν, ἔπεσε κατὰ γῆς· οὐ γὰρ ᾔδεισαν, ὅτι ὁ βασιλεύς ἐστιν, ἀλλ' ὡς κοινὸν στρατιώτην τοῦτον θανατώσαντες ἀφῆκαν»* (σ. 286 - 287).

Κατὰ τὸν ἄγνωστον χρονογράφον μας, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεφάσισε μόνος—ὅταν ἐχάθη πᾶσα ἐλπὶς διασώσεως—νὰ ἀποθάνῃ καὶ ριφθεὶς εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἐφονεύθη διὰ τζάτας, ἥτις καὶ διεμέλισεν αὐτόν.

Περὶ τῆς τύχης τοῦ Παλαιολόγου ὑπάρχει πλουσία βιβλιογραφία βλ. ἰδίᾳ Σπ. Λάμπρου, Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὡς σύζυγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῖς θρύλοις, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. Δ΄ (1907), σ. 417 - 466. Ν. Βέη, Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς κρατικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (codex Græcus, fol 62 - 297) καὶ τοῦ θρύλου τοῦ Μαρμαρωμένου βασιλιᾶ, Byzantinische Neugriechische Jahrbücher, τόμ. ΙΓ΄, 1936 - 1937 καὶ ἀνάτυπον ἐν Ἀθήναις 1938, ὡς καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερομένην πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Ξ. Σιδερίδου, Περὶ τοῦ τάφου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς σπάθης Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ἐν τῷ βιβλίῳ Πολιορκία καὶ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1453 συγγραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ διασήμου καὶ σοφοῦ ἀρχαιολόγου Α. Δ. Μόρτμανν (πατρός), μεταφρασθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Α. Βαφειάδου Λεσβίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909, σ. 174 - 209. Γ. Ζώρα, Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Ἔνθ' ἀν.

Ρωμαῖοι καὶ ἐδιάβησαν ν' ἀμποδίσουνε τοὺς Τούρκους, καὶ ἐτζακίσανε τοὺς Τούρκους, λέγοντας ὅτι οἱ Ρωμαῖοι εἶναι πολλοί, ἀμμὴ αὐτοὶ ἦτανε ὀλίγοι. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπάνω ἀπὸ τὰ τειχία ἐρρίχνασι τὰ λιθάρια καὶ τοὺς ἐτζακίσανε, διατὶ ἐλαβώσανε τὸν πρῶτο καπετάνιο τῶν χριστιανῶν, ὀνόματι Παῦλο,
595 *καὶ ἔφυγε.*

59r *Ὦ, μέγα κακὸ εἰς τὴν δυστυχισμένην Κωνσταντινούπολι! Ἀκόμη ὁ ἥλιος δὲν ἦτονε καλὰ σηκωμένος ἀπὸ τὴν ἀνατολή, ὁποὺ δὲν ἦτονε δύο ὧρες τῆς ἡμέρας, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπεριλάβανε τὴν ἐλεεινὴ πόλι. Καὶ ἐκεῖ ὁποὺ ἐμπήκανε εἰς τὴν χώρα, ὅσοι χριστιανοὶ ἀντιστέκανε μὲ τὰ ἅρματά τους,*
600 *ὅλους τοὺς ἐκόφτανε, καὶ ὅσοι ἐπροσκυνούσανε, τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους, καὶ τοὺς γέροντες τοὺς ἀχαμνοὺς τοὺς ἐκόφτανε.*

Τότε ἐδράμανε εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν τὴν περιβόητην, καὶ τὴν ἐκουρσέψανε καὶ ἐπήρανε τὶς ἁγίες εἰκόνες καὶ τὶς ἐτζακίζανε καὶ τὶς ἐτζαλοπατούσανε, καὶ τοὺς ἁγίους τοὺς ζωγραφισμένους τοὺς ἐβγάλανε τὰ ὀμμάτιά
605 *τους. Ὁμοίως ἐδιάβησαν καὶ εἰς τὶς ἄλλες ἐκκλησίες καὶ εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰ κουρσεύανε καὶ ἐπαίρνασι τὰ σκεύη, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ δισκοπότηρα καὶ ἂν ἄλλα ἔν' τῶν ἱερέων. Καὶ ἐκαταγδύσανε καὶ ἐκουρσέψανε ὅλην τὴν χώρα. Καὶ οἱ χριστιανοὶ ἐκλαίγανε καὶ ἀφωνάζανε φωνὲς εἰς τὸν οὐρανό. Καὶ ἐτζακίζανε τὰ σεντούκια τῶν ἀρχόντων μὲ τὰ τζεκούρια καὶ εὑρίσκανε*
610 *πολλὰ φλωρία, νέα καὶ παλαιά, βίον πολύ. Καὶ τόσο βίον ηὕρανε ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τὰ ὁσπίτια, ὅτι ἐθάβμασε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης τὸ πολὺ βίον, ὁποὺ εἴχανε κρυμμένο καὶ ἐδιάβη εἰς τὰ χέρια τῶν Τουρκῶν. Ὦ Ρωμαῖοι ἀκριβοί, μίζεροι καὶ κακότυχοι, ὁποὺ ἐφάνη εἰς τὸ φῶς τόσον βίον, ὁποὺ σᾶς ἐζήτα ὁ βασιλέας σας δανεικὰ καὶ δὲν τὰ δώσετε νὰ βοηθήσῃ τὴν χώρα*
615 *σας, μόνε τὸ ἀρνειέστε καὶ ἐλέγετε, ὅτι δὲν ἔχομε καὶ εἴμεσταν πτωχοί, καὶ τώρα τὰ ἐπήρανε οἱ Τοῦρκοι.*

Λοιπὸν τότε ἔκραξε ὁ σουλτάνος καὶ ἠφέρανε ὅλα τὰ κούρση καὶ τὶς σκλάβους ὀμπρός του, ὄξω ἀπὸ κεῖνα ὁποὺ ἐπήρανε τὶς τρεῖς ἡμέρες, ὁποὺ
59v *τοὺς ἔταξε. Καὶ ἠφέρανε ὀμπρός του ἑξῆντα χιλιάδες | σκλαβία χριστιανούς,*
620 *τὶς ὁποίους, λέγουνε, τὶς ἐδιαμέρασε εἰς τὸ φουσσᾶτο τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ τὶς ἐδιαβάσανε ἐκεῖ διὰ νὰ φθαρθοῦνε, νὰ μὴν γυρίσουνε εἰς τὴν Πόλι. Τότε ὥρισε καὶ ἐκατεβάσανε καὶ τὶς σταυροὺς ἀπάνω ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς ἐκκλησίες καὶ τοὺς ἐκαταπατούσανε. Καὶ ἐφθείρανε τὶς παρθένες καὶ ἐκάμανε μεγάλη πορνειὰ καὶ καταδίκη. Ὦ Θεέ μου, συμπάθησέ μου,*
625 *ὁποὺ γράφω τὰ κακὰ καὶ τὶς ντροπές, ὁποὺ ἐκάμανε εἰς τὸ γένος τῶν χριστιανῶν. Ἂς σωπάσω! μεγάλη ὑπομονὴ τοῦ Θεοῦ! Ἀμμὴ τὰ ἁμαρτήματά μας ἔναι καὶ ἐγίνη ἡ παραχώρησις τοῦ Θεοῦ! Λοιπόν, ὡσὰν ἐκάμανε τὴ*

---

594 *χρηάνὸν* 604 *ἐβγέλανε*

νίκη, ὥρισε ὁ σουλτάνος καὶ ἐκάμανε χαρὲς μεγάλες τρεῖς ἡμέρες, καὶ ἐδοξάστη πολλά, ὁποὺ ἐκέρδισε μίαν βασιλείαν μεγάλη τῶν δυστυχισμένων
630 *Ρωμαίων.*

Τότε ἔβαλε καὶ ἐκράξανε τὸν κὺρ Λούκα, ὁποὺ ἦτονε πρῶτος ἄρχος, ὁποὺ ἐκράτειε τὰ σκεύη τῆς βασιλείας καὶ ἦρθε ὀμπρός του· ὁμοίως καὶ τοὺς ἄλλους ἄρχοντες. Τότε τοὺς εἶπε: «Διατί δὲν ἐπαρακαλέσετε τὸν βασιλέα σας νὰ μοῦ δώσῃ τὴν χώρα καὶ νὰ κάμῃ ἀγάπη;» Τότε ἀποκρίθη ὁ κὺρ Λούκας,
635 *τάχα νὰ ἔχῃ τὴν φιλία του, καὶ εἶπέ του: «Ἀφέντη, οἱ Γαλατιανοὶ καὶ οἱ Βενετζᾶνοι δὲν τὸν ἀφήσανε, διατὶ τοῦ ἐδώσανε φλωρία καὶ ἅρματα καὶ σολδάτους πολεμιστᾶδες, καὶ τοῦ εἴπανε: «Κράτειε, καὶ ἐμεῖς σοῦ βοηθοῦμε· μόνε μὴν παραδοθῇς εἰς τὸν Τοῦρκον». Ὦ, τὸν κακότυχο, ὁποὺ ἤθελε νὰ κάμῃ φιλίαν μὲ τὰ ψέματα εἰς τὸν σουλτάνο, ὁποὺ αὐτὸς ὁ κὺρ Λούκας ὅλην*
640 *του τὴν ζωὴ ἦτονε διαστρεμμένος ἄνθρωπος, καὶ τὸ περισσότερο ὁποὺ ἐκατάδωσε καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶ, τὸν πρῶτόν του βεζύρη, καὶ εἶπε: «Ἀφέντη, ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦτονε πολλὰ φίλος τοῦ βασιλέου μας καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ τοῦ*
60r *ἔστειλνε συχνὰ γραφές, ὅτι νὰ στέκῃ δυνατὸς νὰ πολεμᾷ καὶ νὰ μὴν παραδοθῇ. Καὶ ἰδὲς τὴν ἀλήθειαν, ὁποὺ λέγω: ἐγὼ ἔχω ἐδῶ καὶ τὰ χαρτία, ὁποὺ*
645 *ἔστειλε μὲ τὴν βούλλα του, ὁποὺ τὰ ἐφύλαγα». Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ σουλτάνος, ἐθυμώθη κατὰ πολλὰ καὶ ὥρισε νὰ χαλάσουνε τὸν Γαλατᾶ· καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶ ὥρισε καὶ τὸν ἐβάλασι 'ς τὸν πύργο δεμένον, καὶ ἔκαμε ἀφεντικὰ τὰ ὑπάρχοντά του καὶ τὸ βίο του. Καὶ ὅταν ἐδιάβη ὁ σουλτάνος εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι, ὥρισε καὶ ἐκόψαν τὸ κεφάλι του. Καὶ πολὺ τὸν ἐκλά-*
650 *ψανε οἱ ἀνθρῶποί του καὶ ὅλο τὸ φουσσᾶτο, διότις τὸν ἀγαπούσανε πολὺ ἀπὸ τὴν καλωσύνη του.*

Καὶ τὸν κὺρ Λούκα τὸν ἐπλήρωσε κατὰ τὰ ἔργα του. Καὶ τί ἔκαμε; Αὐτὸς εἶχε τέσσαρους υἱούς, καὶ τὶς δύο τοὺς ἐσκοτώσανε εἰς τὸν πόλεμο, καὶ τοῦ τρίτου ἔκοψε τὸ κεφάλι του ὁ σουλτάνος καὶ τὸν μικρότερον τὸν ἐπῆρε
655 *ὁ σουλτάνος διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του· καὶ τὸν κὺρ Λούκα ἔκοψε τὸ κεφάλι του*[1]. *Ὁμοίως καὶ τοὺς ἄλλους ἄρχοντες τῆς Πόλης. Ὁμοίως ὥρισε καὶ*

---

628 *μεγάλε* 637 *σολτάδους* 638 *τὸ* 647 – 648 *ἀφετικα*

---

[1] Ὁ χρονογράφος, συμφωνῶν εἰς τοῦτο μὲ τὸν Σφραντζῆν, παρουσιάζει τὸν κὺρ Λούκαν (Λουκᾶν Νοταρᾶν) ὑπὸ τὴν πλέον σκοτεινὴν ὄψιν, λέγων ὅτι: «*Ὁ κὺρ Λούκας ὅλην του τὴν ζωὴν ἦτονε διαστραμμένος ἄνθρωπος*». Ἐκτὸς τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου Ἰουστινιανοῦ - Νοταρᾶ, κατηγορεῖ τοῦτον ὡς προδώσαντα εἰς τὸν Μωάμεθ τὸν Ἀλῆ πασᾶν, κατηγορία ἥτις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπὸ τοῦ Δούκα (σ. 299 - 300): «*Ὁ δὲ δοὺξ* (δηλ. ὁ Νοταρᾶς) *ἀπεκρίνατο* (ἐνν. πρὸς τὸν Μωάμεθ): "*κύριε, οὐκ εἴχομεν τόσην ἡμεῖς ἐξουσίαν τοῦ διδόναι σε τὴν πόλιν, οὐδὲ βασιλεὺς αὐτός, ἄλλως ὅτι καί τινες τῶν σῶν ἐδυνάμουν τὸν βασιλέα ἐν λόγοις γράφοντες μὴ φοβοῦ, οὐ γὰρ ἰσχύει*

ἐκόψανε τὸ κεφάλι τοῦ μπαΐλου τῶν Βενετζάνω ἀντάμα μὲ ἕνα του υἱόν. Ὁμοίως ἔκοψε καὶ ὅλους τοὺς Βενετζάνους, τοὺς τζιντιλόμους, ὁποὺ ηὑρέθησαν ἐκεῖ 'ς τὴν Πόλι. Ἔκοψε καὶ τὸν μπάϊλον τῶν Ταρακονέζων μὲ τοὺς
660 *δύο του υἱούς. Ἤθελε νὰ κόψῃ καὶ τὸν Κονταρίνι, Βενετζᾶνο, μὲ ἄλλους ἕξι τζιντιλόμους, ἀμμὴ διατὶ εἴχανε πιαστῆ σκλάβοι καὶ ἐξαγοράστησαν· διὰ ἕξι χιλιάδες φλωρία, τοὺς ἄφησε.*

Τότε ἐτελείωσε ὅλες τὶς χαρές, ὁποὺ ἔκαμε εἰς τὴν κακομοίρα Πόλι. Ὁμοίως εἶχε στείλει καὶ εἰσὲ ὅλην του τὴν βασιλεία καὶ ἔκαμαν χαρές. Καὶ
665 *τότε ἔδωσε θέλημα τοῦ φουσσάτου καὶ ἐδιάβη πασαεῖς εἰς τὸν τόπον του χαρούμενος. Ὦ μεγάλη καταδίκη, ὁποὺ ἐγίνη εἰς τὴν Βασίλισσα τῶν πόλεων τοῦ κόσμου ὅλου, ὁποὺ ποτὲ δὲν ἐγίνη εἰσὲ καμμίαν χώρα ὡσὰν ἐγίνη εἰς τὴν ἐλεεινὴ Πόλι! Καὶ λέγουσιν κάποιοι ὅτι ὁ Τοῦρκος ἔκαμε τὴν ἀντιμοιβὴ τῆς Τρωάδας, ὁποὺ ἐκάμανε οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐπειδὴ ὁ Τοῦρκος κρατεῖ ἀπὸ*
670 *τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς Ἀνατολῆς ἐξεγδικιώθη εἰς τὴν Πόλι*[1]*. Τότε ἔκαμε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης νὰ τὸν ἐλέγουνε Χογκιάρ, ἤγουν αὐτοκράτωρ καίσαρα.*
60v *Τὸν Ἀλῆ πασᾶ | ἤθελε νὰ τοῦ κόψῃ τὸ κεφάλι του πρωτύτερα, ἀμμὴ διὰ τοὺς γιαννιτζάρους δὲν ἠμπόρειε, διατὶ τὸν ἀγαπούσανε πολλά.*

* * *

Λοιπὸν ἡ ἀνάλωσις τῆς ἐλεεινῆς Πόλης ἐδιάβησαν τὰ θλιβερὰ μαντᾶτα
675 *εἰσὲ ὅλην τὴν οἰκουμένην. Καὶ ὡσὰν ἐμάθανε οἱ ἄρχοντες οἱ ἀφεντάδες, ὁποὺ ἤτανε ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως Παλαιολόγου, ἑτοιμάστησαν νὰ φύγουνε νὰ πάνε εἰς τὴν Φραγκία. Ἀμμὴ ὁ σουλτάνος ἔστειλε νὰ ἔχουνε ἀγάπη μετ' αὔτους, καὶ ἐστάθησαν πολλὰ πικραμένοι καὶ λυπημένοι. Καὶ οἱ Ἀλβανῖτες ὁποὺ ἤτανε 'ς τὸ Μορέα, ὡς ἐμάθανε, πὼς οἱ ἀφεντάδες θέλουνε ν' ἀφή-*
680 *σουν τὸν τόπον νὰ πάνε εἰς τὴν Φραγκία, ἀπιστήσανε καὶ ἐσηκώσανε κεφάλι,*

---

667 ποτὲ : τὲ cod. *673 ὑπώρηὲ*

καθ' ὑμῶν''. Τοῦτο γοῦν ὑπέλαβεν ὁ τύραννος διὰ τὸν Χαλὶλ πασίαν». Παρ' ὅλα ταῦτα προεκάλεσε τὴν ἀντιπάθειαν τοῦ Μωάμεθ, ὅστις καὶ αὐτὸν ἀπεκεφάλισε καὶ τὸν τρίτον υἱὸν παρέλαβεν εἰς τὴν «ὑπηρεσίαν» του καὶ τὸν νεώτερον υἱὸν ἐφόνευσε (βλ. Ν. Τωμαδάκη, Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), Ἔνθ' ἀν., σ. 160).

[8] Τὸ αὐτὸ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης (σ. 166 - 167) γράφων : *«Δοκεῖ δὲ ἡ ξυμφορὰ αὕτη μεγίστη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων ὑπερβαλέσθαι τῷ πάθει, καὶ τῇ τῶν Ἰλίου παραπλησίαν γεγονέναι, δίκην γενέσθαι τοῦ Ἰλίου ὑπὸ τῶν βαρβάρων τοῖς Ἕλλησι (πασσυδὶ) ἀπολουμένοις, καὶ οὕτω τοὺς Ῥωμαίους οἴεσθαι ξυμβῆναι, τὴν τίσιν ἀφῖχθαι τοῖς Ἕλλησι τῆς πάλαι ποτὲ γενομένης Ἰλίου ξυμφορᾶς».*

καὶ ἐκάμανε πρῶτον καπετάνιον τὸν Πέτρο Κλάδο, κακοποιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐθυμήθη νὰ ἀφεντέψῃ τὸν Μορέα. Ἀμμὴ τὸν ἀφήσανε αὐτὸν καὶ ἐκάμανε τὸν κὺρ Μανοὴλ τὸν Κατακουζηνό.

Τότε ἀρχίσανε καὶ ἐδιαγουμίζαν τὸν Μορέα. Τότε ἐστείλανε καὶ εἰς τὸν
685 *σουλτὰν Μεχεμέτ, ὅτι νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ ὁρίζουνε τὸν Μορέα καὶ νὰ τοῦ δίνουνε χαράτζι. Εἰς τὴν αὐτὴ βουλὴ ἤτονε καὶ ὁ Ζαχαρίας ὁ Τζεντουριώνης καὶ ὁ κὺρ Λούκας, οἱ πρῶτοι ἄρχοντες τοῦ Μορέως. Καὶ ἐγινέτονε ἐτοῦτο. Ἀμμὴ ὁ δεσπότης Δημήτριος καὶ δεσπότης κὺρ Θωμᾶς, οἱ δύο ἀδελφοί, ἤτανε κοντὰ εἰς τὸν σουλτάνο, ὁποὺ ἤτανε ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως Παλαιο-*
690 *λόγου, ὁποὺ ἐσκοτώθη εἰς τὴν ἀνάλωσι τῆς Πόλης καὶ εἴπανε καὶ ἐπαραπονέθησαν εἰς τὸν σουλτάνο διὰ τοὺς Ἀλβανῖτες, πὼς ἐσηκώσανε κεφάλι. Καὶ τότε τοὺς ἔδωσε τὸν Τουραχάνη, μὲ καμπόσο φουσσᾶτο, καὶ ἐπηγαίνανε ἀντάμα μὲ τοὺς δεσπότες εἰς τὸν Μορέα. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθαν οἱ Ἀλβανῖτες, ἐμαζώκτησαν καὶ ἐβάλανε τὶς γυναῖκές τους καὶ τὰ παιδία τους εἰσὲ δυνα-*
695 *τοὺς τόπους. Καὶ αὐτοὶ ἐδιάβησαν καὶ ἐκρατούσανε τὸν τεῖχο τοῦ Ἑξαμιλίου, νὰ μὴν τοὺς ἀφήσουνε νὰ ἐμποῦσι εἰς τὸν Μορέα.*

61r *Καὶ τότε ἔσωσε καὶ ὁ Τουραχάνης μὲ τοὺς δεσπότες | καὶ ἐκάμανε πόλεμον καὶ ἐτζακίσανε τοὺς Ἀλβανῖτες. Καὶ τὴν δευτερονύκτα ἐφύγανε καὶ ὁ Τουραχάνης ἐμπῆκε εἰς τὸν Μορέα μὲ τοὺς δεσπότες. Ἐσώσανε καὶ ἐπιά-*
700 *σανε Ἀρβανῖτες, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδία ἕως δέκα χιλιάδες ψυχές, καὶ ἄλλους ἐκόψανε καὶ ἄλλους ἐκάμανε σκλάβους. Καὶ ἐγυρίσανε ὀπίσω ὁ Τουραχάνης μὲ τὶς δεσπότες καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὴν Αἶνο καὶ ἠθέλανε νὰ τὴν ἐπολεμήσουνε. Ἀμμὴ ἐπαραδόθη μὲ ἀγάπη νὰ δίδῃ χαράτζι.*

Καὶ τότε ἐστείλανε οἱ Ἀλβανῖτες ἀπὸ τὸν Μορέα, ὅτι νὰ κάμουνε ἀγάπη
705 *μὲ τοὺς δεσπότες καὶ νὰ τοὺς ἐπιστρέψουνε εἴτι καὶ ἂν ἐπήρανε ἀπὸ τὸν Μορέα. Καὶ ἐμπῆκε εἰς τὴν μέση ὁ Τουραχάνης καὶ τοὺς ἔκαμε τὴν ἀγάπην μὲ τοὺς δεσπότες. Καὶ ὁ Τουραχάνης ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι εἰς τὸ σπίτι του καὶ οἱ δεσπότες ἐγυρίσανε εἰς τὸν Μορέα, εἰς τὴν Μεζηθρᾶ, εἰς τὴν ἀφεντία τους.*

710 *Καὶ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἐσήκωσε πόλεμον καταπάνω τῶν Βουλγάρων διὰ νὰ πολεμήσῃ νὰ πάρῃ τὸ κάστρο τὸ Νόβο Γράδο, ὁποὺ ἔναι κοντὰ εἰς τὸν Ντούναβι ποταμόν. Καὶ ἐδιάβη καὶ τὸ ἀπόκλεισε μὲ πολὺ φουσσᾶτο. Καὶ δὲν εἶχε τί κάμῃ, καὶ ἐπαραδόθη νὰ δίδῃ χαράτζι πᾶσα χρόνο καὶ νὰ δουλεύουνε καὶ τὸ ἀσημοκοπεῖο, ὁποὺ ἔναι ἐκεῖ.*

715 *Καὶ καμπόσοι χριστιανοί, ὡσὰν ἐμάθανε καὶ ἔρχεται ὁ σουλτάνος, ἐφύγανε πρωτύτερα καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὴν Σιδεροβία. Καὶ τότε ὁ σουλτάνος ἐδιάβη καταπάνω τοῦ δεσπότου Γεωργίου τῶν Σερβίων. Ἀμμή, ὡς τὸ*

---

683 κατακοζηνὼ 684 ἄρσανε 699 - 700 ἐπήἀσανε semper in cod. *715 χρηἀνὶ 717 σηδερωβηᾶ*

ἔμαθε ὁ δεσπότης, ἐπῆρε τοὺς ἀνθρώπους του καὶ ἐδιάβη καὶ ἐμίλησε μὲ
τὸν Λουνιάδη, τὸν ρῆγα τῆς Οὐγγαρίας, καὶ τὸν ἐπαρακάλεσε, ὡσὰν γενεὰ
720 ὁποὺ τὸν εἶχε, ὅτι νὰ τοῦ βοηθήσῃ, ὁποὺ ἔρχεται ὁ σουλτάνος ἀπάνω εἰς τὶς
χῶρές του μὲ πολὺ φουσσᾶτο. Καὶ ὁ Λουνιάδης ηὗρε πρόφασι ὅτι : «Ἐγὼ
δὲν ἠμπορῶ νὰ σοῦ βοηθήσω, ὅτι ἔχω ἄλλα νὰ κάμω». Καὶ ὡσὰν τὸν ἀπη-
61v λόγιασε, δὲν εἶχε τί κάμῃ καὶ ἐγύρισε εἰς τὸν σουλτάνο καὶ ἔκαμε ἀγάπη
μὲ δαῦτον καὶ νὰ τοῦ δίδῃ κάθε χρόνο εἴκοσι χιλιάδες φλωρία, καὶ ἔκαμε
725 τὴν ἀγάπη. Καὶ περάσοντας ὀλίγος καιρός, ἀπόθανε ὁ δεσπότης καὶ ἐκά-
θησε εἰς τὴν ἀφεντία ὁ υἱός του ὁ Λάζαρος, ὁ ὁποῖος ἤτονε ὁ μικρότερος.
Καὶ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ ἔβγαλε τὰ μάτια του καὶ τὸν ἐτύφλωσε· καὶ
δὲν εἶχε τί κάμῃ καὶ ἐδιάβη τυφλὸς εἰς τὸν σουλτάνο καὶ ἐπαραπονέθη καὶ
ἐγκάλεσε τὸν ἀδελφό του. Καὶ ὡς εἶδε οὕτως, ἔστειλε καὶ τοὺς ἐπῆρε τὴν
730 ἀφεντία τους καὶ μόνε ὀλίγο τοὺς ἄφησε, ὅσο μόνο διὰ νὰ ζοῦνε.

Καὶ τὸν δεύτερον χρόνο ἐσήκωσε φουσσᾶτα ὁ σουλτάνος νὰ πάγῃ κατα-
πάνω τῆς Οὐγγαρίας, νὰ πάρῃ τὸ Μπελιγράδι. Καὶ ἔστειλε ὀμπρὸς τὸν
Ἀλῆ πασᾶ μὲ καμπόσο φουσσᾶτο καὶ ἀρμάτωσε καμπόσα κάτεργα. Καὶ
ἔβαλε τὸν Κερὶμ καπετὰν πασᾶ νὰ πάγῃ καταπάνω τοῦ βασιλέως τοῦ Τρα-
735 πεζόντος. Καὶ ὁ σουλτάνος ἐβγῆκε μὲ τὰ φουσσᾶτά του καὶ μὲ τοὺς γιαν-
νιτζάρους καὶ ἐπήγαινε τὸ μέρος τῆς Βουλγαρίας. Καὶ ἐδιάβη ὁ πρίντζιπος
τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν δρόμον καὶ τὸν ἐσυναπάντησε· καὶ ἔδωσέ του πολλὰ
χαρίσματα μὲ χαρά, καὶ τοῦτο διατὶ ἐφοβάτονε εἰς τὸ γύρισμα ἀπὸ τὸ Μπε-
λιγράδι, μήπως καὶ τοῦ πάρῃ τὴν ἀφεντία του.

740 Λοιπὸν ἐδιάβη ὁ σουλτάνος εἰς τὸ Μπελιγράδι καὶ ἔβαλε νὰ πολεμοῦνε
τὰ τειχία. Καὶ εἶχε εἰς τὸν ποταμό, τὸν Ντούναβι, ἕως διακόσια πλεούμενα
σαΐκες, ὁ ὁποῖος ποταμὸς τρέχει σιμὰ εἰς τὰ θεμέλια τοῦ κάστρου. Καὶ τὰ
εἶχε ἁρματωμένα διὰ νὰ μὴν ἐρθῇ βοήθεια ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία ἀπὸ πάνω
καὶ τὸν ἐμποδίζῃ. Τότε ἄρχισε καὶ ἐπολέμα τὸ κάστρο, τὴν μερέα τῆς στε-
745 ρέας. Καὶ ὁ ρῆγας τῆς Οὐγγαρίας Μαθαῖος ἑτοίμασε καὶ αὐτὸς τὰ φουσ-
σᾶτά του καὶ ἐπήγαινε τὸ μέρος τοῦ χείλου τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἔσυρνε καὶ
62r πολλὰ πλεούμενα, ὁποὺ εἶχε εἰς τὸ Μπουδούνι, καὶ ἐρχόντησαν ἀπὸ τὸν
ποταμὸν τὸν Ντούναβι, διὰ νὰ ἀβιστήρῃ τὶς σαΐκες τοῦ σουλτάνου, ὁποὺ εἶχε
καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ποταμόν. Καὶ τότε ἔσωσαν καὶ ἀβιστήρανε. Καὶ πολέμου
750 γενομένου, ἐνίκησε ὁ Οὔγγαρος ὁ ρῆγας τὴν ἀρμάδα τοῦ Τούρκου καὶ ἐπῆρέ
του καὶ εἴκοσι πλεούμενα καὶ ἐφουντάρησε καὶ ἐβούλιαξε τὰ περισσότερα
καὶ ἐσκότωσε πολλοὺς Τούρκους· καὶ ἐπνίγησαν καὶ πολλοὶ καὶ οἱ ἐπίλοιποι
ἀβιστηρήσανε εἰς τὴν γῆ καὶ ἐγλυτώσανε. Καὶ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης, ὡσὰν

---

719 γενέὰ 722 ὑπορῶ 736 πρήντζη-τζηπος 742 ὁ add. 744-745 σερέας
750 οὐγγάρος

εἶδε τὸν τζακισμὸ τῆς ἀρμάδας του, ἐμάζωξε ὅσα πλεούμενα ἐγλυτώσανε καὶ
755 ἔβαλε φωτία καὶ τὰ ἔκαψε διὰ νὰ μὴν τὰ πάρουνε οἱ Οὔγγαροι καὶ τὰ
ἁρματώσουνε.

Καὶ ὁ Λουνιάδης ἔκαμε συντροφίαν μὲ τὸν Καπεστρᾶνο, τὸν ἀδελφὸ
τοῦ ἁγίου Φραντζέσκου, τὸν ὁποῖον τὸν ἔστειλε ὁ Πάπας εἰς τὴν Οὐγγαρία
διὰ νὰ καταπάψῃ τοὺς αἱρετικούς. Καὶ ἤτονε εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν,
760 ὁποὺ τοὺς ἔβαλε καὶ ὁμονοιάσανε νὰ πάνε καταπάνω τῶν Τούρκων, τὸ
ὁποῖο μὲ τὶς διδαχές, ὁποὺ ἔκαμνε, ἐδιάβη καὶ εἰς τὸ Μπελιγράδι καὶ τοὺς
ἔλεγε ὅτι νὰ σταθοῦνε ἀνδρεῖοι καταπάνω τοῦ Τούρκου. Καὶ τοῦτο ἤτονε
πρὶν νὰ 'λθῇ ὁ σουλτάνος εἰς τὸ Μπελιγράδι.

Λοιπὸν ὁ Καραγιὸς πασᾶς τῆς Ρούμελης, ἐκεῖ ὁποὺ ἐπολεμούσανε τὸ
765 Μπελιγράδι τὸν ἐσκοτώσανε μὲ τὴν λουμπάρδα. Καὶ ἐπικράθη πολὺ ὁ σουλ-
τάνος καὶ εἶπε, ὅτι : «Ἐτοῦτος ὁ πόλεμος δὲν μοῦ ἀρέσει, διατὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ
δὲν εἶδα καλὸ σημάδι». Ἀμμὴ ὡσὰν ἦρθε ἡ μέρα ὁποὺ ἤθελε νὰ πολεμήσῃ
τὸ κάστρο, εἶδε τοὺς γιαννιτζάρους καὶ ἀνεβαίνανε ἀπὸ τὰ τειχία μὲ
τὶς σκάλες καὶ ἐμπαίνανε μέσα, θαρρῶντας πὼς τὸ παίρνουσι. Καὶ ἀρχί-
770 σανε νὰ διαγουμίζουνε διατὶ ἐθαρρούσανε ὅτι ἐφύγανε οἱ Οὔγγαροι καὶ
ἀφήσανε τὸ κάστρο. Ἀμμὴ ὁ Λουνιάδης, ὁποὺ ἤτονε κρυμμένος μέσα
μὲ τοὺς ἀνθρώπους του εἰσὲ κρυφὸν τόπον τῆς χώρας, ἐβγῆκε καὶ ἐλάλησε
62v τὴν τρουπέττα καὶ ἐδράμανε ὅλοι καταπάνω τῶν Τουρκῶν καὶ τῶν γιαν-
νιτζάρων. Καὶ ὡσὰν τοὺς εἴδανε ἀφνίδια, ἐνεκρώθησαν. Τότε ἐφεύγανε.
775 Καὶ ὅσους ἐσώνανε, ἐσκοτώνανε· καὶ οἱ ἐπίλοιποι, ἐγκρεμιζόντησαν ἀπὸ τὰ
τειχία· καὶ ἐγλυτώσανε ὀλίγοι. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐβγήκανε ὄξω ἀπὸ τὸ κάστρο ὁ
Λουνιάδης μὲ τοὺς ἀνθρώπους του καὶ ἐδιάβη εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς
ἐπάτησε καὶ ἐπῆρε τὶς λουμπάρδες τους ὅλες διατὶ ἐφεύγανε οἱ Τοῦρκοι.
Τότε ἀνέμεινε πικραμένος ὁ σουλτάνος, ὁποὺ ἀνέμεινε χωρὶς λουμπάρδες,
780 καὶ δὲν εἶχε μὲ τί νὰ πολεμήσῃ τὸ κάστρο.

Τότε ἐσηκώθη καὶ ἔφυγε ἀπὸ κεῖ. Καὶ οἱ Οὔγγαροι ἐτρέχανε ἀπὸ πίσω
του διὰ νὰ διαγουμίσουν τὶς τέντες του. Καὶ ὡς εἶδε ὁ σουλτάνος ταῦτα
ἐμανιώθη καὶ εἶπε ὅτι νὰ γυρίσουνε ὀπίσω, νὰ σταθοῦνε νὰ πολεμήσουνε.
Καὶ εἰσὲ τούτην τὴν ἀνακάτωσι, ὁποὺ ἦρθαν οἱ Οὔγγαροι νὰ διαγουμίσουνε,
785 λέγουσιν ὅτι ἐσκότωσε ἀτός του ἕναν Οὔγγαρο· ὁ ὁποῖος Οὔγγαρος τὸν ἐλά-
βωσε εἰς τὸ στῆθος, ἀμμὴ δὲν τὸν ἔβλαψε. Καὶ ἐπολεμούσανε ἀνδρειωμένα
μία μερέα καὶ ἄλλη διὰ νὰ γλυτώσουνε τὶς λουμπάρδες. Καὶ πάλι ἐτζάκισαν
οἱ Οὔγγαροι τοὺς Τούρκους. Καὶ ὁ σουλτάνος ἐμανιώνετόνε εἰς τὸ φουσσᾶτό
του, ὁποὺ οἱ γιαννιτζάροι δὲν ἐμπαίνασι εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐφοβέριζε τὸν
790 γιαννιτζάραγα νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ζωήν του. Ἀμμὴ ὁ γιαννιτζάραγας τοῦ εἶπε :

---

778 τιης 776 πηκρὰ-πηκραμένος 783 γιρήσήσουνε 789 ἐφοβώρηζε

«Οἱ γιαννιτζάροι εἶναι λαβωμένοι καὶ ἄρρωστοι ἀπὸ τὶς λαβωματὲς καὶ
ἔμειναν ὀλίγοι, καὶ δὲν ἠθέλανε νὰ ἐμποῦσι ᾽ς τὸν πόλεμο». Καὶ διὰ τοῦτον
τὸν φοβερισμὸν ἐμπῆκε εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὸν ἐσκοτώσανε πολεμῶντας;
καὶ ὁ Λουνιάδης διώχνοντας Τούρκους· ὁμοίως καὶ οἱ Οὔγγαροι.
795 Καὶ ἐκεῖ ἤρθανε ἕξι χιλιάδες Τοῦρκοι ἐξαποσταμένοι, ὁποὺ τὶς ἔστειλε
ὁ σουλτάνος, καβελλάρους διαλεκτούς, καὶ ἐβάλανε εἰς τὴν μέση τοὺς Οὐγγά-
ρους, καὶ δὲν τοὺς ἀφίνασι νὰ ἐβγοῦσι ἀπὸ τὶς βάρκες, ὁποὺ ἐρχόντησαν
εἰς βοήθειαν τοῦ Λουνιάδη, καὶ ἐσκοτώσανε πολλοὺς διὰ νὰ γλυτώσουνε τὶς
799 τέντες καὶ τὶς λουμπάρδες. Τότε πάλι ἐδυναμώσανε οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐγυρί-
63r σανε εἰς τὶς τέντες τους καὶ τὶς λουμπάρδες τὶς ἐπήρανε οἱ Οὔγγαροι.
Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ σουλτάνος ἔτοιας λογῆς, τὴν δευτερονύκτα ἐσηκώθη,
διατὶ εἶδε τὸ φουσσᾶτό του καταλαβωμένο καὶ κακὰ γεναμένο. Ἐσηκώθη
καὶ ἔφυγε ἀπὸ κεῖ καὶ ἐφοβάτονε μήπως καὶ θέλουν ἐρθῇ οἱ Οὔγγαροι ἀπὸ
πίσω του καὶ τὸ κάμουνε ὡσὰν καὶ πρῶτα. Καὶ ἃ δὲν ἤθελε λαβωθῇ ὁ Λου-
805 νιάδης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαβωματέα ἀπόθανε εἰσὲ ὀλίγες ἡμέρες, πάλι ἐκυνῆγα
τὸν σουλτάνο ἀπὸ πίσω. Καὶ τὸ περισσότερο ὅτι ἔπιασε πολὺ θανατικὸ εἰς τὴν
Οὐγγαρία καὶ ἀποθάνασι πολλοί. Καὶ ἄφησε ὁ Λουνιάδης μεγαλώτατο ὄνομα.
Τότε ἐκάθησε εἰς τὸ ρηγᾶτο ὁ υἱός του ὁ Ματθαῖος, καὶ αὐτὸς ἀνδρειωμένος.
Τότε ὡσὰν ἐγύρισε ὁ σουλτάνος εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι καὶ ἐσυνάντησε
810 τὰ παιδία του, καὶ ἔκαμε μεγάλες χαρὲς καὶ ἐκάλεσε καὶ ἐδιάβησαν ἀπὸ
πᾶσαν τόπον ἀφεντάδες Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί. Καὶ ἐδιάβησαν πολλοὶ καὶ
πολλὰ χαρίσματα τὸν ἐδιαβάσανε καὶ ἐκάμανε παιγνίδια καὶ μεγάλες χαρές.
Καὶ ὡσὰν ἀπεράσανε οἱ χαρές, ἔστειλε εἰς τοὺς δεσπότες τοῦ Μορέως,
ὅτι νὰ τοῦ στείλωνε τὸ χαράτζι, καὶ τοὺς ἐγύρευε ἀφορμὴ διὰ νὰ σηκώση
815 πόλεμον, νὰ πάγη καταπάνω τους. Καὶ ἔστειλε μαντατοφόρους εἰς αὐτούς.
Καὶ ὁ μαντατοφόρος τοὺς ηὗρε εἰσὲ σκάνταλα καὶ δὲν τοῦ δώσανε ἀπόκρισι,
λέγοντας : «Δῶσε ἐσύ, δῶσε καὶ ἐσύ», ἕνας τὸν ἄλλον μὲ τοὺς Ἀλβανῖτες.
Τότε ἐγύρισε ὁ μαντατοφόρος εἰς τὸν σουλτάνο καὶ εἶπέ του τὴν ὑπόθεσι.
Καὶ πάλι ἐμετάστειλε ὅτι νὰ τοῦ δώσουνε τρίων χρονῶν χαράτζι, καὶ τοῦτο
820 διὰ νὰ τοὺς κάμη νὰ σκανταλίζουνται περισσότερο καὶ νὰ πολεμοῦσι ἕνας
τὸν ἄλλον. Τότε δὲν ἐστέρξανε νὰ δώσουνε χαράτζι μηδὲ ἕνα, μηδὲ τρίτο,
μόνε ἐμαλώνανε ἀνάμεσόν τους. Ἐμάζωξε φουσσᾶτο καὶ ἔδωσέ το τοῦ Με-
χεμὲτ πασᾶ καὶ ἐδιάβη εἰς τὰ σύνορα τῆς Οὐγγαρίας μὲ ὀγδοήντα χιλιάδες
φουσσᾶτο διὰ νὰ κρατῇ καὶ νὰ φυλάγη, νὰ μὴν κατεβοῦνε οἱ Οὔγγαροι. Καὶ
825 ὡσὰν ἐδιάβη ἐκεῖ, ἡ Οὐγγαρία ἤτονε εἰρηνεμένη. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν
63v Πόσινα καὶ ἐπολέμησε καὶ ἐπῆρε ὀλίγα καστέλλια. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς
τὸν Ντούναβι, νὰ φυλάγη ἕνα κάστρο ἐδικό τους τούρκικο μήπως καὶ
ἐρθοῦνε οἱ Οὔγγαροι καὶ τὸ κουρσέψουν.

---

809 ἐσοῦνώτησαι 815 πάνονο

Τότε ὁ σουλτάνος ἑτοιμάστη καὶ ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη
830 εἰς τὸν Μορέα καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κόρινθο, νὰ πολεμήση νὰ πάρῃ καὶ τὰ
ἄρματά της, ὁποὺ εἶχε πολλὰ καὶ ὄμορφα. Ἀμμὴ δὲν τὴν ἐπῆρε τότε. Καὶ
ἀπὸ κεῖ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὰ Βασιλικά. Ἀμμὴ ἐγύρισε καὶ ἔβαλε ἀπάνω
εἰς τὸ Φλιούνι, ψηλὸν τόπον, καὶ ἀποκλείσανε τὴν Κόρινθο τάχα διὰ νὰ
παραδοθῇ. Καὶ οἱ Κορινθαῖοι δὲν εἴχασι τροφὲς νὰ φάνε, διατὶ ξάφνου
835 ἦρθε ὁ Τοῦρκος. Καὶ ἤτονε ἀφέντης μέσα εἰς τὴν Κόρινθο, ὁποὺ τὴν ἐκυ-
βέρνα, ὁ κὺρ Λούκας καὶ ὁ Ἀσάνης, ὁ ὁποῖος δὲν ηὑρέθη ἐκεῖ μέσα. Ἀμμὴ
ὡς τὸ ἔμαθε, ἐδιάβη εἰς τὸ Ἀνάπλι, ὁποὺ ἤτονε τῶν Βενετζάνω, καὶ ἐπῆρε
πλεούμενα καὶ τὰ ἐφόρτωσε φαγητά, παξιμάδια καὶ ἄλλα καὶ πολεμιστᾶδες,
καὶ ἐδιάβη διὰ θαλάσσης εἰς τὶς Κεχρές, ὁποὺ τὶς ἐλέγανε παλαιὰ Οὔτικα.
840 Καὶ ἐβγήκανε καὶ ἐδιάβησαν διὰ νυκτὸς μέσα εἰς τὴν Κόρινθο, κρυφὰ ἀπὸ
τὶς Τούρκους.
Καὶ ὁ σουλτάνος ἐδιάβη μέσα εἰς τὸν Μορέα καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Ταρσό,
καὶ ἄφησε καὶ ἐπολεμούσανε τὴν Κόρινθο· καὶ ὁ Τόκκος, ἕνας ἀπὸ τοὺς
Μοραΐτες, καὶ ἐμάζωξε πολλοὺς Μοραΐτες, λέγοντας νὰ ἀντισταθῇ τοῦ σουλ-
845 τὰν Μεχεμέτ. Καὶ ἐδιάβη καὶ ἐστάθη ἀπάνω εἰς τόπον λεγόμενο Φλιούνι,
εἰσὲ δυνατὸν τόπον. Καὶ ὁ σουλτάνος ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε τὸν Ταρσό. Καὶ
ἐπῆρε τριακόσα παιδία καὶ ἐπῆρε τοὺς Ρωμαίους ὅλους καὶ ἔβαλε Τούρκους
φυλάκτορες.
Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε ἄλλον ἕνα καστέλλι, τὸ λέγουνε Ρούμ-
850 πηδα, καὶ ἄλλον ἕνα καστέλλι, τὸ λέγαν Ἀκρίβα. Καὶ εἴχανε φυλάξει τὰ
παιδία τους καὶ τὶς γυναῖκές τους· καὶ αὐτοὶ ἀντιστάθησαν καὶ ἐπολεμού-
σανε τρεῖς ἡμέρες καὶ ἐσκοτώθησαν πολλοὶ Τοῦρκοι. Καὶ ὡσὰν εἴδανε οὕτως
64r ἠθέ|λανε νὰ πάνε, νὰ τὸ ἀφήσουνε. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ μέσα ἐστείλανε
μαντατοφόρους, ὅτι νὰ παραδοθοῦνε καὶ νὰ κάμουσι ἀγάπη καὶ μὲ τοιοῦτο
855 ὅτι νὰ τοὺς φυλάξῃ ἀπὸ τὴν μανίαν τῶν γιαννιτζάρων, ὁποὺ ἐλαβώθησαν
πολλοὶ εἰς τὸν πόλεμον. Καὶ οὕτω ἔστερξε, ἀμμὴ νὰ ἐβγοῦνε ὅλοι οἱ χρι-
στιανοὶ νὰ σταθοῦνε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι. Καὶ οἱ χριστιανοί, ὡς ἠκού-
σανε αὐτά, ἐφύγανε οἱ περισσότεροι. Ἀμμὴ ἐπῆρε τὰ παιδία τους, καὶ ὅσους
ἐπίασε ἔκοψε τὰ χέρια τους καὶ τὰ πόδια τους. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη μέσα εἰς
860 τὴν Μαντίνεια, τὰ μέρη τῆς Καλαμάτας καὶ εἰς τὴν χώρα τὴν Πατζανίκα.
Καὶ ἐκράξανε τὸν κὺρ Μανοὴλ τὸν Κατακουζηνό, ὁποὺ ἤτονε καπετάνιος τῶν
Μοραΐτῶν καὶ τῶν Ἀλβανιτῶν, καὶ ἤτονε εἰς βοήθειαν τοῦ σουλτάνου, καὶ
ἠνάγκαζε νὰ παραδίδουνται τὰ κάστρη τοῦ Μορέος εἰς τὸν σουλτάνο. Ἀμμὴ
κάποιοι χριστιανοὶ Μοραΐτες δημηγέρτες, εἶπανε τοῦ σουλτάνου ὅτι : «Ὁ κὺρ

---

836 - 837 ἀμίορος 838 παξημάδη 847 ante Τούρκους ρομ cod. delevit
854 μαντοφώρους 860 μαντήνια in margine 861 κατακοζηνὼ 863 μωρέους

865 *Μανοὴλ ὁ Κατακουζηνὸς ἔλεγε ὅτι νὰ κρατοῦμε δυνατὰ νὰ μὴν παραδιδό-*
μεσταν εἰς τὴν ἀφεντία σου». Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ σουλτάνος, τοῦ ἐκακο-
φάνη πολλὰ καὶ τὸν ἐδίωξε ἀπὸ τὸ φουσσᾶτό του· καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸν
ἀκολουθᾷ, ἀλλὰ μηδὲ τὰ λόγια του, μηδὲ τὴ βουλή του δὲν τὴν ἤθελε.
Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη ὁ σουλτάνος καὶ ἐπολέμα τὴν Μαντίνεια. Ἀμμὴ
870 *ἤτονε δυνατὸ κάστρο καὶ δὲν ἠμπόρειε νὰ τὸ πάρῃ. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη*
καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ βουνὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία, ὁποὺ ἔναι τὸ μέρος τῆς Μεζη-
θρᾶς, τὸ ὁποῖο βουνὸ τὸ λέγασι παλαιὰ Ταγέτο. Ἐκεῖ ἤτανε πολλοὶ Ρωμαῖοι
μαζωμένοι καὶ ἤτονε καὶ ὁ δεσπότης Δημήτριος. Καὶ δὲν ἠμπόρειε νὰ πάγῃ
ἐκεῖ, καὶ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Λακωνία, κάτω τὰ μέρη τῆς Μεζη-
875 *θρᾶς. Καὶ ἐθυμήθη νὰ πάρῃ τὴν Μονοβασία, διατὶ ἔφυγε ἕνας ἀπὸ τοὺς*
ἄρχοντες τοῦ Μορέως, ὁποὺ ἐκράτειε τὴν Μαντίνεια καὶ δὲν ἄφινε νὰ παρα-
δοθῇ εἰς τὸν σουλτάνο. Ἀμμὴ ὡσὰν τοῦ εἴπανε ὅτι τὸ κάστρο ἡ Μονοβα-
σία ἔναι δυνατὸ κάστρο καὶ δὲν ἔχει παρμό, ἐγύρισε ὀπίσω καὶ ἐδιάβη εἰς
64v *τὸ πα|λαιὸ Μουχλί, ὁποὺ ἤτονε εἰσὲ δαῦτο κυβερνήτης ὁ ἀφέντης ὁ Ἀσάνης*
880 *Δημήτριος. Καὶ ἐδιάβη μὲ ὅλα του τὰ φουσσᾶτα καὶ ἐτεντῶσαν τὸ γῦρο*
καὶ ἀπὸ τὸν κάμπο. Τὸ ὁποῖο Μουχλὶ στέκει ἀπάνω εἰσὲ μία κορφὴ βουνοῦ
καλὰ ἁρματωμένο καὶ δυνατό, διατὶ εἶχε τὸ γῦρο τρία τειχία, καὶ οἱ Τοῦρ-
κοι ἐπήρανε τὸ νερό τους, ὁποὺ ἤτονε ὄξω τοῦ κάστρου.

Τότε ἔστειλε μαντατοφόρον ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης εἰς τὸν Ἀσάνη, ὅτι
885 *νὰ παραδοθῇ. Καὶ ὁ Ἀσάνης ἔδωσε ἀπόκρισι ὅτι : «Κάλλιο νὰ ἀποθάνωμε*
παρὰ νὰ παραδοθοῦμε». Τότε ὥρισε ὁ σουλτάνος καὶ ἠφέρανε τὶς λουμπάρ-
δες καὶ τὶς ἐστήσανε κοντὰ εἰς τὰ τειχία καὶ εἰς τὶς πόρτες· καὶ ἐβαρούσανε
καὶ ἐχαλούσανε τὰ τειχία. Καὶ εἶδε ὁ Ἀσάνης ὅτι ὁ πρῶτος τεῖχος δὲν θέλει
σταθῆ δυνατὸς εἰς τὶς λουμπάρδες καὶ τὸν ἐχαλούσανε. Καὶ ὡσὰν εἴδανε οἱ
890 *Ρωμαῖοι οὕτως ἁρματώθησαν καὶ ἐβγήκανε ὄξω καὶ ἐπολεμούσανε. Ἀμμὴ*
δὲν ἠμπορούσανε νὰ ἀντισταθοῦνε καὶ ἐμπήκανε μέσα ᾽ς τὸ κάστρο.

Τότε ἐμπήκανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πρῶτον τεῖχον καὶ οἱ Ρωμαῖοι
ἐμπήκανε εἰς τὸν δεύτερον καὶ ἀντιστέκανε. Καὶ πάλι ἐρρίξανε τὶς λουμπάρ-
δες καὶ ἐρρίξανε ἕνα μέρος τοῦ τείχου καὶ ἀπὸ τὸν δεύτερον. Τότε οἱ
895 *Ρωμαῖοι ἐμπήκανε καὶ εἰς τὸν τρίτον τεῖχον καὶ ἀντιστέκανε. Τότε ἐσώθη-*
σαν τὰ φαγητά τους καὶ δὲν εἴχανε τί κάμῃ, ὅτι τοὺς ἐπολέμα ὀκτὼ ἡμέρες.
Καὶ ὁ Ἀσάνης καὶ ὁ κὺρ Λούκας, ὁποὺ ἤτανε πρῶτοι, ἐβγήκανε καὶ ἐδια-
βήσανε μὲ τὸ θέλημα τοῦ σουλτάνου, καὶ ἐδιάβησαν ἔξω, καὶ ηὕρανε τὸν
σουλτάνο εἰς τὴν τέντα του. Καὶ ἐμιλήσανε διὰ νὰ κάμουσι ἀγάπην. Καὶ ὁ
900 *σουλτάνος τοὺς εἶπε ὅτι : «Νὰ μοῦ παραδώσετε τὸ Μουχλὶ καὶ τὴν Πάτρα*

---

870 ὑπόρῃε 873 καὶ εἴτονε καὶ ὁ δεσπότης δημήτρηος in margine add. cod. *ὑπόρῃε 888 ε - εἶδε 891 ὑπορούσανε 896 ὁτὴς τους*

καὶ τὴν Ἀχαΐα μὲ τὰ σύνορά τους· καὶ ὅσον τόπον ἐπάτησε τὸ φουσσᾶτό
μου ἐδῶ εἰς τὸ Μουχλὶ νὰ τὸν ἐξαγοράσετε. Τότε νά ᾽χωμε ἀγάπην». Καὶ
ὁ Ἀσάνης τοῦ εἶπε : «Ἀφέντη, ἐγὼ δὲν ὁρίζω τόσα, ἀμμὴ νὰ στείλω λόγο
τοῦ ἀφεντός μας, τοῦ δεσπότου Δημητρίου, ὁποὺ ἔναι εἰς τὸ βουνὸ τοῦ ἁγίου
905 *Ἠλία, ὁποὺ τὸ ξέρει ἡ ἀφεντία σου, καὶ θέλει γενῆ τὸ θέλημά σου».*
Καὶ τότε ἐδιά|βη καὶ ἔστειλε λόγο εἰς τὸν δεσπότη Δημήτριον, ὅπως·
65r *«Ἔτζι παγαίνει ὑπόθεσις καὶ δὲν ἠμποροῦμε νὰ κάμωμε ἀλλέως, μόνε νὰ*
δώσωμε ἐτοῦτα ὁποὺ γυρεύει ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης καὶ νὰ κάμωμε ἀγάπη,
εἴτε δὲ ἀλλέως εἶπε ὅτι θέλει τὰ πάρει μὲ τὸ σπαθί του». Καὶ ὁ δεσπότης
910 *τοῦ ἔστειλε θέλημα ὅτι νὰ τὰ δώκῃ, νὰ γενῇ ἀγάπη, καὶ κάλλιο νὰ δώσῃ*
τὰ ὀλίγα νὰ γλυτώσῃ τὰ πολλὰ παρὰ νὰ χάσῃ καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῦ Μορέως.
Τότε ἦρθε ἡ ἀπόκρισι καὶ ἐπαραδόθησαν εἰς τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη. Καὶ
ἐπερίλαβε τὰ κάστρη καὶ ἔβαλε φυλάκτορες εἰς αὐτὰ καὶ ἐξαγοράσανε οἱ
ἐλεεινοὶ Μουχλιῶτες τὰ χωράφια τους καὶ τὰ ἀμπέλια τους, καὶ ἐδίδανε
915 *καὶ δίδουνε χαράτζι. Τότε ὁ σουλτάνος ἐχάλασε τὸ κάστρο τὸ Μουχλί, καὶ*
πέτρα ἀπάνω εἰς πέτρα, καὶ τοὺς χριστιανοὺς τοὺς ἔβγαλε ὄξω καὶ ἐκαθή-
σανε εἰς τὰ χωρία ἕως τὴν σήμερον. Καὶ ἀπὸ κεῖ, ὡσὰν τὰ ἐπερίλαβε ὅλα
αὐτά, ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν θρόνο του εἰς τὴν Κων-
σταντινούπολι, χαρούμενος καὶ νικητής.
920 *Καὶ περάσοντας ὁ χρόνος, ἐπῆρε τὴν Ἀθήνα, διατὶ ἀπόθανε ὁ Νέρις*
ὁ Ἀτζιάβολος, Φιορεντῖνος δοῦκας, ὁποὺ ὥριζε τὴν Ἀθήνα μὲ τὰ σύνορά
της. Ἀπόθανε καὶ ἄφησε τὴν γυναῖκά του μ᾽ ἕνα παιδὶ ἀρσενικό [1]. *Ἡ ὁποία*

---

906 ὁπὸς 907 ὑπορούμε 911 περὴ

---

[1] Εἶναι γνωστὰ τὰ γεγονότα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν τερματισμὸν τῆς κυριαρχίας τῆς φλωρεντινῆς οἰκογενείας τῶν Ἀντζαγιωλῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὅταν τῷ 1451 ἀπέθανεν ὁ Νέριος Β΄, δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀφῆκε χήραν τὴν ἐκ τῆς μεγάλης ἐπίσης οἰκογενείας τῶν Τζώρτζη καταγομένην, ὡραιοτάτην δὲ καὶ ῥαδιοῦργον σύζυγον αὐτοῦ Κιάραν, μετὰ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ Φραγκίσκου. Ἡ Κιάρα ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου τέκνου της, κατώρθωσε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν δι᾽ ἴδιον λογαριασμόν, ἐπιτυχοῦσα τὴν ἐπικύρωσιν τῆς πράξεώς της καὶ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέστειλε πλούσια δῶρα. Συνέβη τότε νὰ φθάσῃ εἰς Ἀθήνας δι᾽ ἐμπορικὰς ὑποθέσεις νεαρὸς ἐνετὸς εὐπατρίδης, ὁ Βαρθολομαῖος Κονταρίνης, τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ Πρίαμος, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Πέτρος Ἀλμέριος, εἶχε διατελέσει διοικητὴς τοῦ Ναυπλίου. Ἡ συνάντησις μετὰ τῆς ὡραίας δουκίσσης ὑπῆρξε μοιραία δι᾽ ἀμφοτέρους. Ἡ Κιάρα τὸν ἔπεισε νὰ δηλητηριάσῃ τὴν νόμιμον σύζυγόν του εἰς Ἑνετίαν καί, ἐπιστρέφων, νὰ νυμφευθῇ αὐτήν, ὅπερ ἐκεῖνος καὶ ἔπραξε, γενόμενος κύριος τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μωάμεθ, πληροφορηθεὶς ταῦτα, ἐκάλεσε τὸν Κονταρίνη, ὅστις ἔσπευσε μετὰ τοῦ προγόνου του Φραγκίσκου εἰς Ἀνδριανούπολιν, ἵνα παράσχῃ ἐξηγήσεις. Τῇ συγκατανεύσει τοῦ σουλτάνου, ὁ παρ᾽ αὐτῷ διαμένων υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Νερίου

γυναῖκα ἐστάθη κυρὰ εἰς τὴν ἀφεντία τοῦ ἀνδρός της, ἕως νὰ μεγαλώση τὸ
παιδί· διατὶ ἔστειλνε εἰς τὸν σουλτάνο καὶ πολλὰ χαρίσματα διὰ νὰ στέκη εἰς
925 τὴν ἀφεντία. Ὁ ὁποῖος Ἀτζιόβολος εἶχε τὸν θεῖό του, καὶ ἐστεκέτονε εἰς
τὸν σουλτάνο, ὡσὰν μπάϊλος. Καὶ περάσοντας ὀλίγο, ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα
ἕνας τζιντιλόμος Βενετζᾶνος, ὁποὺ ἤτονε κονσεγιέρης μὲ τὸν μπάϊλο τοῦ
Ἀναπλίου, καὶ ἐπῆρε πολλῶ λογίων πραματεία καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα,
ὡς εἴπαμε. Καὶ αὐτὸς δὲν ἐδιάβη τόσο διὰ τὴν πραματεία, μόνο διὰ νὰ
930 μιλήση νὰ πάρη τὴν γυναῖκα τοῦ ἀφεντός του Ἀτζιάβολου διὰ γυναῖκα, διὰ
65r νὰ πάρη καὶ τὴν ἀφεντίαν, διότις καὶ αὐτὴ φράγκα ἤτονε καὶ αὐτὸς νέος
τζιντιλόμος, τὸ γένος του Παλμερῖνος· καὶ πολλὲς βολὲς ἐμιλούσανε οἱ δύο
φράγκικα. Αὐτὸς νέος καὶ ἡ δουκέσσα νέα, ἀγαπήθησαν· καὶ ἐπῆρέ την
διὰ γυναῖκα μὲ τοιοῦτο, ὅτι νὰ χωρίση τὴν γυναῖκά του, ὁποὺ εἶχε εἰς τὴν
935 Βενετία. Καὶ ἔστερξε καὶ ἐπαράδωσέ του τὴν ἀφεντίαν τῆς Ἀθήνας, ἤγουν

---

925 ὁ add. primum *αδελφο του* scripsit post in *θηο του* mutavit 928 *ἀθήνας*

Β' Ἀντωνίου Φράγκος (Φραγκῖσκος) εὗρε τότε εὐκαιρίαν, ἵνα διεκδικήση ὑπὲρ αὐτοῦ κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ δουκάτου, ἐγκατασταθεὶς δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐφυλάκισε μὲν κατ' ἀρχὰς εἰς Μέγαρα, ἐφόνευσε δὲ βραδύτερον τὴν θείαν του Κιάραν. Τοῦτο ἐξηρέθισε τὸν Μωάμεθ, ὅστις, ἀποφασίσας νὰ θέση τέρμα εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν, διέταξε τὸν Ὀμάρ, υἱὸν τοῦ Τουρχάν, ὅπως ἐκδιώξη τοὺς Φράγκους ἐξ Ἀθηνῶν. Καὶ κατώρθωσε μὲν τοῦτο μετά τινος εὐκολίας ὁ Ὀμὰρ διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ὁ Φράγκος ὠχυρώθη εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀντιτάσσων ἐπὶ μακρὸν χρόνον σθεναρὰν ἀντίστασιν καὶ ἐπιτυχών, τέλος, ὅπως ἀποχωρήση, λαμβάνων εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Θήβας, ὅπου μετὰ τῆς οἰκογενείας του θὰ ἀπήλαυε εἰδικῶν προνομιῶν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην, ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ὁ Μωάμεθ, τὰς λεπτομερείας δὲ τῆς ἐπισκέψεως αὐτῆς περιγράφουν διὰ μακρῶν οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς, εἰς τόνον ἐνίοτε μελοδραματικόν. Μετά τινα χρόνον ὁ Φράγκος, νομίσας ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπανιδρύση ὑπ' αὐτὸν τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, προέβη εἰς σχετικὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως, τὰς ὁποίας ὅμως πληροφορηθεὶς ὁ σουλτάνος, διέταξε τὴν σύλληψιν δέκα προεστώτων, τοὺς ὁποίους ἐξώρισε μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκ παραλλήλου διέταξε τὸν Σαγανὸν πασᾶν, ὅπως φονεύση τὸν Φράγκον, ἐξοντώνων οὕτω τὸν τελευταῖον Ἀντζαγιώλην ἄρχοντα τῆς Ἀττικῆς.

Περὶ τῶν γεγονότων βλ. τὰς γνωστὰς περὶ τῶν Ἀθηνῶν μελέτας τῶν Φ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κλπ. μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ἔκδ. Μαρασλῆ, 1904. Φ. Μύλλερ, Ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ Ρωμαίων, Φράγκων καὶ Τούρκων, μονογραφία μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1926 (τεῦχος δέκατον. Αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τοὺς Φλωρεντινούς). Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Ἀθῆναι 1889 - 1900, ὡς καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν.

τὸ δουκᾶτο. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν Βενετία καὶ ἔκαμε κατασκευὴ καὶ
ἀπόθανε ἡ γυναῖκά του διὰ τὴν ἀγάπη τῆς δουκέσσας καὶ διὰ τὸ δουκᾶδο.
Λέγουσι ὅτι ἤτονε ἔμορφη κατὰ πολλά.

Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς εἴδανε αὐτά, τὰ ἐδώσανε γνωστὰ τοῦ σουλτὰν
940 Μεχεμέτη. Καὶ ἡ δουκέσσα ἔλεγε τῶν Ἀθηναίων ὅτι: «Ὁ δοῦκας, ὅταν ἀπό-
θαινε, ἔκαμε διαθήκη καὶ παραγγελία, ὅτι ἐτοῦτον τὸν τζιντιλόμο νὰ τόνε
κάμω ἐπίτροπον τοῦ παιδίου». Τότε τὸ ἔμαθε καὶ ὁ θεῖος τοῦ ἀποθαμένου
δουκός, ὀνόματι Φραντζέσκος καὶ τοῦ ἐκακοφάνη πολλά. Καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν
σουλτάνο, ὁποὺ ἤτονε κοντά του μπάϊλος, ὡς εἴπαμε, καὶ εἶπέ του τὴν ὑπό-
945 θεσι· καὶ ἔκαμε τρόπον καὶ ἐπῆρε αὐτὸς τὴν ἀφεντία, τὸ δουκᾶδο καὶ ἐγίνη
δοῦκας εἰς τὴν Ἀθήνα, μὲ ὁρισμὸ τοῦ σουλτάνου. Καὶ ἔπιασε τὴν δουκέσσα
καὶ τὴν ἔβαλε 'ς τὴ φυλακὴ εἰς τὰ Μέγαρα. Καὶ περάσοντας ὀλίγες ἡμέρες,
ἔκοψε τὸ κεφάλι της.

Καὶ ὁ τζιντιλόμος, ὡσὰν εἶδε πῶς ἔχασε τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν ἀφεν-
950 τία, ἐδιάβη εἰς τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη καὶ ἐγκάλεσε τὸν Φραντζέσκο Ἀτζιά-
βολο, ὁποὺ ἔκοψε τὴν γυναῖκά του. Τότε ὁ σουλτάνος ἔδωσε μέρος ἀπὸ τὸ
φουσσᾶτό του τοῦ Ὀμὲρ Τζιχαλῆ, καὶ τὸν ἔστειλε εἰς τὴν Ἀθήνα διὰ νὰ
τὴν ἐπάρη ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Φραντζέσκου. Καὶ ὁ αὐτός, ὡσὰν τὸ ἔμαθε,
ἐμπῆκε μέσα 'ς τὸ κάστρο μὲ ὅλους τοὺς ἄρχοντες καὶ ἀντιστάθη ὀλίγο τοῦ
955 Ὀμὲρ μπέη· τόσο ὅτι ἐμίλησε μαζὺ μὲ τὸν Φραντζέσκο καὶ ἐσυβάστησαν ὅτι
νὰ παραδώση τὴν Ἀθήνα μὲ τὸ κάστρο, ὡς καθὼς εὑρίσκεται καὶ νὰ τοῦ
δώση τὴ Θήβα. Καὶ οὕτως ἐστέρξανε· καὶ ἐπῆρε τὴν Θήβα καὶ ἔδωσε τὴν
Ἀθήνα.

66r Καὶ ὅταν ἐβγῆκε ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὸν Μορέα, ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα
960 καὶ ἐστάθη ἐκεῖ [1]. Καὶ ἐδιάβησαν οἱ ἄρχοντες τοῦ Μορέως καὶ ὁ δεσπότης
Δημήτριος καὶ ἐσυβάστησαν νὰ δίδουνε χαράτζι· καὶ ἐκάμανε ἀγάπη μὲ τοὺς
Τούρκους. Καὶ ἐζήτησε καὶ ἐπῆρε διὰ γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη
Δημητρίου.

Ἤτονε ἐκεῖ καὶ ὁ ἀδελφός του ὁ δεσπότης Θωμᾶς, ὁποὺ ἤτονε ὁ μικρό-
965 τερος. Δὲν ἠθέλησε τὴν αὐτὴν σύβασι καὶ ἐκοίταζε νὰ σηκώση φουσσᾶτα τοῦ

---

939 *γνοστω* 956 *ἐβρήσκιετε* 962 *μέουρκους*

---

[1] Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης χρονογραφίας περιορίζεται ἁπλῶς νὰ ἀναφέρη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ σουλτάνου εἰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ προσθέση ἄλλο τι, ἐνῷ ἄλλοι ἱστορικοὶ περιγράφουν διὰ μακρῶν τὰς ἐντυπώσεις τοῦ Μωάμεθ· ὁ Κριτόβουλος ὁ Ἴμβριος μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι ὁ σουλτάνος ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν *«ὡς σοφός τε καὶ φιλέλλην (!) καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος»*.

Μορέως διὰ ν' ἀντισταθῇ τοῦ σουλτάνου. Καὶ τὸν ἐσυβούλευε ὁ κὺρ Λούκας, ὁποὺ ἤτονε ἕνας πρῶτος τοῦ Μορέως. Καὶ τότε τὸ ἔμαθε ὁ σουλτάνος, πὼς ὁ Θωμᾶς ἐβγῆκε ἀπὸ τὸν συβασμὸ καὶ ἄρχισε νὰ παίρνῃ τὶς χῶρες τοῦ Μορέως, ὁποὺ τὶς εἶχε παρμένες ὁ Τοῦρκος. Ὁμοίως ἐδιάβη καὶ ἐναντίος
970 τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ δεσπότη Δημητρίου. Καὶ λέγουσι ὅτι ὁ Ὀμέρμπεης τὸν ἠνάγκασε εἰς αὐτὰ καὶ ἐσήκωσε κεφάλι. Διὰ τοῦτο ἐδίωξε τὸν Ὀμέρμπεη καὶ τὸν ἔκαμε μαζίλι.

Τότε ἐσηκώθη ὁ σουλτάνος καὶ ἐδιάβη τὰ μέρη τῆς Οὐγγαρίας μὲ τὰ φουσσᾶτά του, διατὶ εἶχε στειλμένο τὸν πασᾶ, ὡς εἴπαμε, μὲ 80 χιλιάδες
975 φουσσᾶτο καὶ εἶχε ἀπεράσει τὸν Ντούναβι ποταμό. Καὶ ἤρθανε οἱ Οὔγγαροι καὶ ἐπολεμήσανε. Καὶ ἐνίκησε ὁ πασᾶς τοὺς Οὔγγαρους καὶ ἐπίασε πολλοὺς σκλάβους καὶ τὶς ἔστειλε τοῦ σουλτάνου εἰς τὰ Σκούπια.

Καὶ ὡσὰν ἐδώσανε τὰ μαντᾶτα τοῦ σουλτάνου, πὼς ὁ Θωμᾶς ὁ δεσπότης ἐσήκωσε κεφάλι καὶ φουσσᾶτα εἰς τὸν Μορέα καὶ πὼς παίρνει τὶς χῶρές
980 του καὶ σκοτώνει τοὺς γιαννιτζάρους, ὁποὺ ἐφυλάγαν τὰ κάστρη του, ἐπικράθη καὶ ἔστειλε τὸ φουσσᾶτο τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Θεσσαλίας μέσα 'ς τὸν Μορέα μὲ τὸν μπεγλέρμπεη, ὀνόματι Καμούτζα. Καὶ ἐδιάβη καὶ ἀπέρασε τὸ μέρος τῆς Παλαίας Πάτρας καὶ ἀπόκλεισε τὸ Βαρούσι. Καὶ ἐβγήκανε καμ-
984 πόσοι ἀπὸ τὶς Πατριναίους τοὺς ἄρχοντες καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸ Λιοντάρι
66v καὶ εἴπανέ του πὼς οἱ Τοῦρκοι ἤρθανε 'ς τὴν Πάτρα καὶ πολεμοῦνε.

Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ αὐτὸς δεσπότης Θωμᾶς, ἐμάζωξε τὸ φουσσᾶτο, ὁποὺ εἶχε τοὺς Μοραΐτες καὶ ἠθέλησε νὰ πολεμήσῃ, ἵνα δοκιμάσῃ τὴν τύχη. Ἀμμὴ ἔμαθε πὼς ἤτανε καὶ ἄλλο φουσσᾶτο τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐρχέτονε ἀπάνω του. Ἐβουλήθησαν νὰ κατεβοῦνε ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Λιονταρίου· νὰ
990 κατεβοῦνε 'ς τὸν κάμπο νὰ πάνε κατὰ τὰ Μουχλία. Ἀμμὴ οἱ Τοῦρκοι ἐδράμανε καὶ ἐτριγυρίσαν τὸ κάστρο τοῦ Λιονταρίου καὶ ἐπιάσανε ἕως διακόσους Ρωμαίους καὶ Ἀλβανῖτες. Καὶ οἱ ἐπίλοιποι μὲ τὸν κὺρ Θωμᾶ ἐμπήκανε 'ς τὸ κάστρο καὶ ἐγλυτώσανε. Τότε οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠμπορούσανε νὰ σταθοῦνε διατὶ τοὺς ἔπιασε το θανατικὸ καὶ ἀποθαίνασι καὶ ἀπὸ τὴν πεῖνα· καὶ εἴχανε
995 καὶ πολλὴ σκλαβία, ὁποὺ τὶς ἐπήρανε ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀχαΐας. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορούσανε νὰ σταθοῦνε καὶ ἐγυρίσανε ὀπίσω. Τότε ηὗρε ἀδεία ὁ δεσπότης Θωμᾶς καὶ ἐπῆρε τὸ φουσσᾶτό του καὶ τὴν δύναμίν του καὶ ἐπήγαινε καὶ ἔπαιρνε τὶς χῶρες καὶ τὰ κάστρη τοῦ Μορέως, ὁποὺ τὶς εἶχε παρμένες πρωτύτερα ὁ σουλτὰν Μεχεμὲτ καὶ ἐσκότωνε τοὺς γιαννιτζάρους.

1000 Καὶ τοῦτα διατὶ ὁ σουλτάνος ἐδιάβη μὲ τὰ φουσσᾶτά του ἀπάνω εἰς

---

966 διὰνατησταθὴ 968 ἐγῖκε 970 ὀμέρπεις 984 λοντάρη 986 post Θωμᾶς in cod. scriptum ὁ δεσπότης 988 πὼς iteratum in cod. delevi 989 λονταρήου 991 λονταρήου 992 ὑ ἐπήλη με 993 ὑπορούσανε ναστούνε 996 ὑπορούσανε 999 σουτὰν

τὴν Οὐγγαρία, εἰς τὸ κάστρο εἰς τὴν Σιδερόβια εἰς τὴν Ρούσια. Καὶ τοῦτο διατὶ ἀπόθανε ὁ δεσπότης Λάζαρος καὶ ἔμεινε ἡ γυναῖκά του χήρα μὲ ἕνα παιδὶ θηλυκό, καὶ ἐκράτειε τὴν ἀφεντία καὶ τὸ κάστρο Σιδερόβια. Τὴν ὁποίαν θυγατέρα τὴν ἐπάντρεψε καὶ τὴν ἔδωσε τοῦ ἀφεντὸς τῆς Μπόσινας καὶ
1005 ἔβαλε ὅτι νὰ κάμῃ τὸ δουκᾶτο τὸ ἐδικό του καὶ τῆς γυναικός του νὰ τὰ σμείξῃ καὶ νὰ τὰ κάμῃ ἕνα.

Καὶ ὁ Τοῦρκος εἶδε τὰ πράματα ποὺ γίνεται οὕτως, ἐπῆγε καταπάνω νὰ πολεμήσῃ τὴν Σιδερόβια· καὶ εἴδανε ὅτι δὲν ἠμποροῦνε νὰ ἀντισταθοῦνε. Τότε ἔδωσε ἡ γυναῖκα τὰ κλειδία τοῦ κάστρου τῶν ἀρχόντων της καὶ
1010 τὰ ἔστειλε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτ. Καὶ τὸ ἐπερίλαβε μετὰ πάσης χαρᾶς καὶ χαρίσματα τοὺς ἐχάρισε καὶ ἔδωσε θέλημα τῆς κυρᾶς νὰ πάρῃ ὅ,τι θέλει ἀπὸ τὸ κάστρο της καὶ τὸ βιό της, νὰ πάγῃ ὁποὺ θέλει. Καὶ οὕτως ἔκαμε, καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία. Καὶ ὁ σουλτάνος ἐπερίλαβε τὸ κάστρο
67r τὴν Σιδερόβια μὲ τὴν ἀφεντία τῶν Σερβίω· καὶ ἀπὸ κεῖ ἐγύρισε εἰς τὴν
1015 Κωνσταντινούπολι, εἰς τὸν θρόνο του, χαρούμενος.

Καὶ περάσοντας ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη καὶ ἐτέντωσε εἰς τὴν Ἀμάσεια, εἰς τὴν Ἀνατολή· τὴν ὁποίαν Ἀμάσεια τὴν ὡρίζανε οἱ Γενουβήσοι. Λέγουσι ὅτι οἱ Γενουβήσοι ἐστείλανε λόγο τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη, ὅτι νὰ τοὺς δώσῃ τὸ Γαλατᾶ, ὁποὺ ἤτονε δικός τους: «Ὁποὺ ἐμεῖς εἴχαμε
1020 καὶ ἔχομε ἀγάπη καὶ δὲν σοῦ τὴν ἐδώσαμε». Καὶ ὁ σουλτάνος τοὺς εἶπε, ὅτι: «Ἐγὼ δὲν τὴν ἐπῆρα, μόνε οἱ γέροντές σας, ὁποὺ ἤτανε μέσα, μοῦ τὴν ἐπαραδώσανε καὶ τὴν ἐπερίλαβα». Καὶ οἱ Γενουβήσοι δὲν ἐστεργήθησαν ταῦτα τὰ λόγια, μόνε ἐκάμανε ἀμάχη μὲ τὸν σουλτάνο· καὶ διὰ τούτην τὴν ἀφορμὴ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀμάστρο καὶ ἐπολέμα. Καὶ πολεμῶντας δὲν ἠμπόρειε νὰ
1025 σταθῇ εἰς τὴν δύναμι τοῦ σουλτάνου, καὶ ἐπαραδόθη. Καὶ ἐπῆρε τὰ δύο μερτικὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς ἔστειλε εἰς τὴν Πόλι, καὶ τὸ ἕνα μερτικὸ τὸ ἄφησε εἰς τὴν χώρα.

Καὶ κάμνοντας ἐτοῦτα, τότε ἦρθε εἰσὲ δαῦτον ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Δαυῒδ τῆς Τραπεζόντας μὲ τὸ χαράτζι καὶ ἐβεβαίωσε πάλι τὴν ἀγάπη, ὁποὺ
1030 εἴχανε καὶ πρῶτα. Ὁ ὁποῖος ἤτονε ἀπὸ γένος βασιλικὸ παλαιὸ τῶν Κομνενῶ τῆς Πόλης, καὶ διὰ τοῦτο ἐκάμνασι συμπεθερίο μὲ τοὺς ἀφεντάδες, ὁποὺ ἤτανε τὰ μέρη ἐκεῖνα. Καὶ εἶχε κάμει παλαιὸν καιρὸ ὁ πάππους του συμπεθερίο μὲ τὸν Ταμερλᾶνο.

Τότε πάλι ἦρθε μαντᾶτο τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τὸν Μορέα, πὼς ὁ δεσπό-
1035 της Θωμᾶς πολεμᾷ τὰ κάστρη τοῦ Μορέως καὶ ἐπῆρε πολλὰ καὶ ἔκοψε πολλοὺς Τούρκους. Καὶ ἐδιάβη φουσσᾶτο τούρκικο νὰ τόνε πιάσῃ· καὶ αὐτὸς

1001 ράσια 1002 λαζάρος 1008 ὑποροῦνε 1013 ὁ add. 1020 ὁ add. 1023-1024 ταυτὰ λώγια 1024 ὑπόρηε 1030 ὁ add. 1036 ἐπήᾶση semper in cod.

ἔφυγε καὶ ἐγλύτωσε μέσα ᾽ς τὸ Λιοντάρι, ὡς εἴπαμε. Καὶ εἶχε καὶ ὥριζε
τὴν Μαντίνεια καὶ ἄλλους τόπους νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει.
Τότε, ὡς ἤκουσε τοὺς πολέμους τοῦ κὺρ Θωμᾶ, καλὰ καὶ εἶχε βουλὴ
1040 νὰ πάγῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴ νὰ πολεμήσῃ τὸν Οὐζοὺν χασᾶν, ἀμμὴ ἄλλαξε τὴν
βουλή του, καὶ ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κόρινθο νὰ
67v τήνε πολεμήσῃ, ὁποὺ ἦτονε ἀπάνω εἰσὲ δαύτην ὁ Ἀσάνης ἀφέντης. Ἀμμὴ
πηγαίνοντας ὁ αὐτὸς Ἀσάνης ἀπάνω εἰς τὴν Κόρινθο, τὸν ηὕρανε οἱ
Τοῦρκοι καὶ τὸν ἐπιάσανε μὲ ὅλους του τοὺς συντρόφους καὶ τὸν ἐδιαβάσανε
1045 εἰς τὸν σουλτάνο, καὶ τοὺς ἐφυλάκωσε.

Καὶ ἔστειλε τὸν Μεχεμὲτ πασᾶ μὲ φουσσᾶτο καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Μεζη-
θρᾶ. Καὶ ἦτονε μέσα ὁ δεσπότης Δημήτριος καὶ ἤθελε νὰ πολεμήσῃ· ἀμμὴ
ἔμαθε πὼς ἐπιάσανε τὸν γαμπρό του τὸν Ἀσάνη καὶ τὸν ἔχει ὁ σουλτάνος
χάψι. Τότε ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν τέντα τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη καὶ
1050 ἐγονάτισε ὀμπρός του. Καὶ ἐδέκτη τόνε μὲ χαρὰ καὶ μὲ ἱλαρὸ πρόσωπο καὶ
μεγάλη τιμὴ τοῦ ἔκαμε, καὶ τοῦ εἶπε: «Μὴν πικραίνεσαι· μόνε στάσου
καλόκαρδος καὶ μὴν φοβᾶσαι τίβοτα διὰ τὰ περασμένα· καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ
δώσω ἄλλους τόπους, νὰ σὲ ἀναπάψω, νὰ περάσῃς τὴν ζωή σου ὡσὰν σοῦ
πρέπει, ὡσὰν βασιλόπουλλος ὁποὺ εἶσαι. Ἀντὶς τὸν Μεζηθρᾶ, νὰ σοῦ δώσω
1055 ἄλλον τόπο». Καὶ ἐπρόσταξε νὰ τοῦ ἔχουνε τὴν ἔννοια του εἴτι τοῦ κάμει
χρεία, καὶ νὰ τὸν ὑπηρετοῦνε μὲ τιμή.

Τότε ἐσηκώθη ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὸν Μεζηθρᾶ, ἀπότης τὸν ἐπερίλαβε,
καὶ ἐπῆρε καὶ τὸν δεσπότη Δημήτριον μαζί του, καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Καστρὶ
τὸ κάστρο. Καὶ ἐπῆρε τὸ ἐξώχωρο. Καὶ ἐπαραδόθη καὶ τὸ Κάστρο μὲ πόλε-
1060 μον. Καὶ ἐπῆρε καὶ ἔκοψε τριακόσους Καστριῶτες. Καὶ τὸν ἀφέντη τοῦ
κάστρου τὸν ἐπιριόνισε εἰς τὴν μέση μαζὶ μ᾽ ἐκεινούς, ὁποὺ ἐπολεμούσανε.

Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη τὴν μερέα τῆς Μεγαλόπολης. Καὶ ὡς
τὸ μάθανε οἱ ἐλεεινοὶ Ρωμαῖοι, ἐφύγανε ἀπὸ κεῖ καὶ ἐδιάβησαν καὶ ἐμπή-
κανε εἰς τὸ κάστρο τὸ Γαρδίκι, κάστρο δυνατό· καὶ ἦτονε ἀπάνω εἰσὲ δαῦτο
1065 ὀνόματι Μπόκας. Καὶ τὸ ἀπόκλεισε μὲ πόλεμο. Καὶ εἴδανε οἱ χριστιανοὶ
ὅτι δὲν ἠμπορούσανε νὰ ἀντισταθοῦνε τοῦ σουλτάνου· ἀνοίξανε τὶς πόρτες τὴ
νύκτα καὶ ἐφύγανε τὰ βουνὰ εἰς τοὺς δρυμῶνες, ὁποὺ εἶναι ἐκεῖ κοντά.
Τότε ἐπαραδόθη καὶ ἐκόψανε ὅλα τους τὰ ζῷα. Καὶ οἱ χριστιανοί, ὅπου
ἐφύγανε, ἐδιάβησαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοὺς δρυμῶνες καὶ τοὺς εὑρίσκανε καὶ
1070 τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους.

Καὶ ὁ σουλτάνος ἔβαλε διαλαλημὸ εἰσὲ ὅλο του τὸ φουσσᾶτο, ὅτι ὅλους
68r τοὺς χριστιανούς, ὁποὺ ἐπιάσανε νὰ τοὺς φέρουνε. Καὶ ὅποιος δὲν τὸν

1037 λοντάρῃ 1038 νὰ add. 1055 τὴν καταδήκιν τοῦ μορέος in margine
1062 γαρδίκι in margine 1066 ὑπορούσανε 1072 ὠλοὺς χρηστηάνοὺς

ἐφέρει, ὅποιος χριστιανὸς σκοτώσῃ τὸν ἀφέντη του νὰ ἔναι καλὰ σκοτωμέ-
νος· καὶ αὐτὸς νὰ ἔναι ἐλεύτερος. Τότε τὶς ἠφέρανε ὅλους, χίλιους τριακό-
1075 σους, τοὺς ὁποίους ἔβαλε καὶ ἐκόψανε τὰ κεφάλια τους ὁλονῶνε τῶν ἐλεει-
νῶν. Καὶ ἔπιασε καὶ τοὺς ἐλεεινοὺς Μεγαλοπολῖτες, ἕως ἕξι χιλιάδες, καὶ
ἔβαλε καὶ τοὺς ἔκοψε ὅλους καὶ δὲν ἄφησε μηδὲ ἕναν ζωντανό. Καὶ τότε
ἐβγῆκε ὁ λόγος εἰσὲ ὅλον τὸν Μορέα πὼς κάμει ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης τόση
σφαγὴ εἰς τοὺς ἐλεεινοὺς τοὺς Μοραΐτες, τὶς χριστιανούς! Τότε ἐπηγαίνανε
1080 θεληματικῶς τὰ ἄλλα κάστρη καὶ καστέλλια καὶ χῶρες καὶ ἐπαραδιδόντησαν
εἰς τὸν σουλτάνο.

Τότε ἦρθε καὶ ἐπαραδόθη καὶ τὸ κάστρο τὸ Σαλβάρι, ὁποὺ ἦτονε κοντὰ
εἰς τὸ Ναβαρῖνο. Καὶ ἐμάζωξε ἀπὸ κεῖ τὸ γῦρο δέκα χιλιάδες χριστιανοὺς
καὶ τοὺς ἔστειλε ᾽ς τὴν Κωνσταντινούπολι διὰ νὰ τὴν ἐγεμίσῃ διατὶ δὲν εἶχε
1085 πολλοὺς ἀνθρώπους.

Καὶ ὡσὰν εἶχε τὸν δεσπότη Δημήτριον, τὸν ἔκραξε κοντά του καὶ ἐμι-
λήσανε ἀντάμα πολλὴ ὥρα. Καὶ ἐσυβάστησαν ὅτι νὰ πάρῃ ὁ σουλτάνος τὴν
θυγατέρα τοῦ δεσπότη Δημητρίου διὰ γυναῖκα. Τότε ἔστειλε ὁ δεσπότης τὸν
υἱόν του Ἰσάκιον μὲ ὁρισμὸ εἰς τὶς Μονοβασιῶτες ὅτι νὰ δώσου τὴν φαμε-
1090 λία του, ἤγουν τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν θυγατέρα του, ὅπου ἔναι αὐτοῦ.
Ὁμοίως νὰ δώσουνε καὶ τὸ κάστρο τῆς Μονοβασίας τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη.
Ἀμμὴ οἱ Μονοβασιῶτες δὲν ἐστέρξανε τὸν ὁρισμὸν τοῦ δεσπότη Δημητρίου,
μηδὲ τὸν ὁρισμὸ τοῦ σουλτάνου, μόνε ἐβγάλαν ὄξω ἀπὸ τὸ κάστρο τὴν
γυναῖκά του καὶ τὴν θυγατέρα του καὶ τὶς ἐπαραδώσανε τοῦ υἱοῦ του, τοῦ
1095 Ἰσακίου, καὶ τὶς δουλεύτριες. Καὶ ἐδιάβασέ τις εἰς τὸν σουλτάνο καὶ ἔβγαλε
τὸν πρωτό του μουνοῦχο μ᾽ ἄλλους μουνούχους καὶ συντροφία πολλή, καὶ
τὶς ἐδιάβασε εἰς τὴν Ἔγριπο.

Λοιπόν, ὡσὰν ἐπῆρε τὰ κάστρη τῶν Ρωμαίων εἰς τὸν Μορέα, ἄρχισε
νὰ βάλῃ χέρι καὶ εἰς τὰ κάστρη, ὅπου ὡρίζαν οἱ Βενετζᾶνοι εἰς τὸ Μορέα.
1100 Τότε ἐδιάβη τὸ μέρος τῆς Κορώνης. Καὶ ὁ Τζογᾶνος πασᾶς ἐδιάβη μὲ φουσ-
68v σᾶτο εἰς τὴν Καλαμάτα καὶ τὴν ἐπῆρε ἀπὸ τὸν πρίντζιπον τὸν Τουντάκη.
Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὸν Γρεμπενὸ τὸ κάστρο ὁποὺ ἔναι ἀπάνω εἰσὲ
βουνό, σκληρὸς τόπος καστέλλι, καὶ δὲν ἠπόρεσε νὰ τὸ πάρῃ.

Καὶ ὁ σουλτάνος ἐβγῆκε ἀπὸ τὴν Κορώνη καὶ ἐδιάβη νὰ δοκιμάσῃ τὸ
1105 Ναβαρῖνο, ὁποὺ ἦτονε μέσα φευγᾶτος ὁ δεσπότης Θωμᾶς, διατὶ ἐκαρτέρειε
τὸ τέλος τοῦ Μορέως πῶς θέλει ἀπογενεῖ. Καὶ ὡσὰν εἶδε καὶ ἔμαθε τὰ γενό-
μενα καὶ τὴν καταδίκην τοῦ ἐλεεινοῦ Μορέως, καὶ ἐπῆρε τὴν φαμελία του
καὶ ἐμπῆκε εἰσὲ καράβι καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ρώμη, εἰς τὸν Πάπα, καὶ ἐτε-

1076 τούς : ἀτοὺς cod. 1079 ἐλενοὺς 1088 τον – τον 1095 δουλευτρης 1101
καλαμάτα in margine 1102 γρεμπενὸ in margine

λείωσε τὴν ζωή του εἰρηνικά. Καὶ τότε ἤρθανε καράβια βενέτικα εἰς τὸ
1110 Ναβαρῖνο μὲ τοὺς ἰμπασσαδόρους τῶν Βενετζάνω, καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸν
σουλτὰν Μεχεμέτη καὶ ἐστερεῶσαν τὴν ἀγάπην, ὁποὺ εἴχανε καὶ πρωτύτερα.
Ἐτρέχανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ χωρία τὰ Βενέτικα καὶ ἐπιάσανε πολλοὺς καὶ
τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους.

Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη ἀπὸ τὸ Ναβαρῖνο καὶ ἐπῆγε χαλῶντας τὴν Ἀχαΐα.
1115 Καὶ τότε ἔστειλε τὸν δεσπότη Δημήτριον καὶ ἐπήγαινε τὰ μέρη τῆς Θήβας
μὲ συντροφία. Καὶ ἐπειδὴ ἐπήγαινε ὁ σουλτάνος τὰ μέρη τῆς Ἀχαΐας τῶν
Πατρῶν, καὶ ἔσυρνε μαζί του καὶ τὸν Ἀσάνη, τὸν γαμπρὸ τοῦ δεσπότου,
τότε ἤρθανε χριστιανοὶ ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἁγίας Μαύρας καὶ ἀπὸ ἄλλους
ἀγαπημένους, πὼς ὁ Τζογᾶνος μπέης ἔπιασε πολλοὺς ραγιάδες χριστιανοὺς
1120 καὶ τοὺς ἔκαμε σκλάβους. Τότε τοὺς ἔδωσε ὁρισμὸ ὅτι νὰ εἶναι ἐλεύτεροι
καὶ τὸν Τζογᾶνο τὸν ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τιμήν του καὶ τὸν ἔδιωξε καὶ τὸ φλάμ-
πουρό του τὸ ἔδωσε τοῦ φλαμπουριάρη τῶν Σκουπίων, τὸν ὁποῖον τὸν ἔστειλε
καὶ ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε τὸν Γρεμπενό.

Καὶ ὁ σουλτάνος ἐπήγαινε τὸ μέσος τοῦ Μορέως ἀπὸ τὰ χωρία, καὶ
1125 ἔπιανε τοὺς ἐλεεινοὺς χριστιανούς, καὶ ἄλλους ἐσκότωνε καὶ ἄλλους ἔκαμε
σκλάβους. Καὶ οἱ ἐπίλοιποι χριστιανοὶ δὲν εἴχανε τὶ κάμη διὰ νὰ γλυτώ-
σουνε. Καὶ ἐμαζώνανε τὸ βίον τους καὶ ἐπηγαίνανε καὶ ἐπροσκυνούσανε
τὸν σουλτάνο καὶ τοῦ τὸ δίδανε καὶ ἐγλυτώνανε. Καὶ τὸ φουσσᾶτο οἱ Τοῦρκοι
69r ἐπηγαίνανε ἀπὸ τὰ χωρία καὶ ἀπὸ τὶς χῶρες ποὺ ἐδιαλέγανε τοὺς καλύτε-
1130 ρους καὶ τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους καὶ ἐδιαγουμίζανε τὰ ἐλεεινὰ χωρία. Καὶ
ἔγινε πρόβατο ὁ ἐλεεινὸς Μορέας εἰς τὰ δόντια τοῦ λύκου. Καὶ ἀπὸ κεῖ
ἐδιάβη εἰς τὴν Πάτρα μὲ ὅλο του τὸ φουσσᾶτο καὶ ἐπερίλαβε τὸ κάστρο, καὶ
ἔστειλε φουσσᾶτο εἰς τὸν Σαλμενῖκο ὅτι νὰ παραδοθοῦνε. Καὶ αὐτοὶ ἀπο-
κρίθησαν καὶ εἴπανε: «Δὲν ἠξέρομε τί νὰ κάμωμε, διατὶ εἴδαμε τὴν κατα-
1135 δίκην ὁποὺ ἔκαμες εἰς τὶς ἄλλες χῶρες καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους, καὶ ἐπαρα-
διδόντησαν καὶ ἀπέκει τοὺς ἔκοφτες».

Λοιπὸν τὸ Σαλμενῖκο στέκει εἰσὲ μίαν κορφὴ βουνοῦ δυνατό. Ἐκεῖ
εἴχανε τὶς γυναῖκές τους καὶ τὰ παιδία τους, ὁμοίως καὶ τὰ ἄλλα χωρία.
Λοιπὸν τότε ἐδώσανε πόλεμον εἰς τὸ Βαρούσι. Καὶ ἐπολεμούσανε ἑφτὰ ἡμέ-
1140 ρες· καὶ τοὺς ἐπήρανε τὸ νερό, ὅτι δὲν εἴχανε μέσα. Καὶ δὲν εἴχανε τὶ κάμη
διψασμένοι, πεινασμένοι, καὶ ἐπαραδόθησαν. Καὶ τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς ἔκαμε
ὅλους σκλάβους καὶ τὶς ἐμέρασε τοῦ φουσσάτου του. Καὶ ἐπῆρε ἐνιακόσα
παιδία ἀρσενικὰ καὶ τὰ ἔκαμε διὰ γιαννιτζάρους· καὶ τοὺς χωριάτες τοὺς
ἔβγαλε καὶ τοὺς ἐπούλησε σκλάβους.

1116 τῶν : της cod. 1125 ελαῦνους 1129 τὶς : τη cod. 1130 ἐδηᾶγουμίζανε τα ε-τα ελευνὰ 1135 ἂλε χόρες 1141 πηναμένη

1145 Καὶ ὁ Παλαιολόγος ὁποὺ ἤτονε ἀφέντης εἰσὲ δαῦτο, ἤτονε εἰς τὸ δυνα-
μώτερο καστέλλι τοῦ Σαλμενίκου, καὶ ἔστειλε λόγο ὅτι ἂν ὁρίση νὰ μακρύνη
ἀπὸ τὸ Σαλμενῖκο ἕως ἕνα μίλι μὲ ὅλο του τὸ φουσσᾶτο, στέργει νὰ παρα-
δώση τὸ κάστρο κατὰ πῶς ἔναι. Καὶ τότε ἔστερξε ὁ σουλτάνος καὶ ἐδιάβη,
ἀμμὴ ἄφησε τὸν Καμοὺτζ πασᾶ νὰ περιλάβη τὸ κάστρο. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι δὲν
1150 ἠθέλανε νὰ ἠκούσουνε τὸν Παλαιολόγον, διατὶ εἴχανε τὰ ροῦχά τους κρυμμένα
καὶ εἰς τὰ κάστρη τῶν Βενετζάνω. Μόνε ἀνοίξανε τὶς πόρτες τὴ νύκτα καὶ
ἐφύγανε. Καὶ ὁ Καμούτζη πασᾶς ὁποὺ ἐφύλαγε ὄξω, τοὺς ἔπιασε καὶ τοὺς
ἔκαμε σκλάβους. Καὶ ὡσὰν εἴδανε οἱ ἐπίλοιποι Ρωμαῖοι, ὁποὺ ἐμείνανε, δὲν
1154 ἠθέλανε νὰ παραδοθοῦνε, μόνε ἐστείλανε εἰς τὸν σουλτάνο: «πὼς ὁ Καμοὺτζ
69v πασᾶς δὲν ἐστάθη 'ς τὸ λόγο του, μόνε ἔπιασε | τοὺς ἀνθρώπους μας, καὶ
τοὺς ἔκαμε σκλάβους· καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπαραδώσαμε τὸ κάστρο». Τότε
ἔβγαλε τὸν Καμοῦτζο ἀπὸ τὴν τιμή του καὶ ἔβαλε τὸν Τζογᾶνο νὰ κοιτάξη
τὰ πράματα τοῦ Μορέως.

Τότε ἐδιάβη ὁ σουλτάνος τὰ μέρη τοῦ Βασιλικοῦ· καὶ δὲν εἶχε τροφές.
1160 Καὶ ηὗρε ἀφορμὴ καὶ ἔστειλε καὶ ἔβαλε διαλαλημὸ εἰσὲ ὅλα τὰ χωρία, ὅτι
νὰ φέρουνε ψωμία, ἀλεύρια, κριθάρια, χορτάρια, κρίατα νὰ πουλήση ὅσα
θέλη κάθε ἕνας· καὶ τινὰς νὰ μὴν τοὺς πειράξη. Τότε, ὡς τὸ ἠκούσανε,
ἐδράμανε πολλοὶ χριστιανοὶ καὶ ἐπιστέψανε· καὶ ἤρθανε καὶ ἠφέρανε πολλῶν
λογίων φαγητά. Καὶ ὡσὰν ἤρθανε, δὲν ἐστάθη εἰς τὸν λόγον του, μόνε ἀπο-
1165 λύθη τὸ φουσσᾶτο καὶ οἱ γιαννιτζάροι καὶ τοὺς ἐπιάσανε καὶ τοὺς ἐκάμανε
σκλάβους. Ὢ τῆς καταδίκης! Τὸ ὅμοιο ἔκαμε καὶ εἰς τὴν Ἤπειρο ὄξω.

Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα. Καὶ ἐκεῖ τοῦ εἴπανε
οἱ καστροφύλακες οἱ Τοῦρκοι οἱ ἀγᾶδες, ὅτι οἱ ἄρχοντες οἱ Ἀθηναῖοι ἐσυ-
βάστησαν μὲ τὸν Φραντζέσκο Ἀτζιάβολο, ὁποὺ ἤτονε πρῶτα δοῦκας εἰς τὴν
1170 Ἀθήνα, ὅτι νὰ τόνε φέρουνε νὰ παραδώσουνε τὴν Ἀθήνα, νὰ τόνε κάμουνε
δοῦκα καὶ ἀφέντη τους. Ὡς τὰ ἤκουσε αὐτὰ ὁ σουλτάνος, ἔπιασε δέκα πρώ-
τους ἄρχοντες καὶ τοὺς ἐσήκωσε καὶ τοὺς ἔστειλε εἰς τὴν φυλακή· καὶ ἐστά-
θησαν καμπόσες ἡμέρες, καὶ ἀπὸ κεῖ τοὺς ἔκαμε σεργούνηδες, ἐξώρισε μὲ
τὶς φαμελίες τους καὶ τοὺς ἔστειλε εἰς τὴν Πόλι νὰ κάθουνται ἐκεῖ. Καὶ
1175 ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη ὁ σουλτάνος καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, εἰς τὸ
σαράγι του, χαρούμενος καὶ νικητής.

Καὶ ὁ δεσπότης Δημήτριος, ὁποὺ ἐπήγαινε ἀργὰ - ἀργά, καὶ ἀκαρτέρειε
τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη νὰ ἰδῇ νὰ τοῦ δώση τόπον νὰ ζήση, ὡς καθὼς τοῦ
1179 ἔταξε. Τότε τοῦ ἐπαράδωσε νὰ παίρνη τὴν ἐσοδεία τῆς Αἶνος, τὰ ὅσα
70r ἐμπά|ζουνε οἱ ἅλκες· καὶ ἔδωσέ του καὶ πολὺ βίον διὰ νὰ ξοδιάξη.

1149 ἄλησαι 1160 καὶ ηὗρε add. 1168 ἄρχοντε 1171 διὰ τὴν Ἀθήνα in margine 1174 τὶς ex τὰς

Καὶ ὥρισε ὅτι νὰ πάγῃ ὁ Φραντζέσκος ᾿Ατζιάβολος νὰ σμείξῃ τὸν Τζο-
γᾶν πασᾶ, ὁποὺ εἶναι φλαμπουριάρης τοῦ Μορέως καὶ τῆς Θεσσαλίας. Καὶ
οὕτως ἔκαμε. Καὶ ἐδιάβη καὶ ἔσμειξέ τονε τὸ βράδυ καὶ ὡμιλήσανε πολλά.
Τότε ὥρισε ὁ φλαμπουριάρης καὶ ἔκοψε τὸ κεφάλι τοῦ Φραντζέσκου ᾿Ατζιά-
1185 *βολον, διατὶ οὕτως ὥρισε ὁ σουλτάνος καὶ ἐτελειώθη ἡ ἀφεντία τῶν ᾿Ατζιά-*
βολων ἀπὸ τὸ δουκᾶδο τῆς ᾿Αθήνας καὶ τῆς Θήβας[1].

* * *

Καὶ πηγαίνοντας ὁ σουλτάνος εἰς τὴν Πόλι, τοῦ ἦρθε μαντᾶτο πῶς οἱ
Οὔγγαροι ἐκάμανε φουσσᾶτο καὶ κατεβαίνουσι τὰ μέρη τοῦ Ντούναβι. ᾿Αμμὴ
δὲν ἤτονε βέβια καὶ ἐπῆγε εἰς τὴν ᾿Ανδριανούπολι, ἀντάμα μὲ τὸν δεσπότη
1190 *Δημήτριον μὲ ὅλην του τὴν φαμελίαν.*
Καὶ ὁ Τζογᾶν πασᾶς, ὁποὺ ἔμεινε εἰς τὸν Μορέα, ἔκαμε νὰ ἡμερώνῃ
τοὺς τόπους τοῦ Μορέως, καὶ ἐμάζωξε πολὺ πλοῦτον ἀπὸ τοὺς ἐλεεινοὺς
Μοραΐτες καὶ τὸ ἔστειλε εἰς τὴν Θεσσαλία, εἰς τὸ σπίτι του, κρυφὰ ἀπὸ τὸν
σουλτάνο. ῾Ομοίως ἔστειλε καὶ πολλοὺς σκλάβους καὶ ἔγινε πολλὰ πλούσος
1195 *ἀπὸ τοὺς Μοραΐτες. Καὶ πάλι ἐδιάβη εἰς τὸ κάστρο, εἰς τὸ Σαλμενῖκο. Καὶ*
ὁ δεσπότης Θωμᾶς ὁ Παλαιολόγος, ὁποὺ ἤτονε ἐκεῖ μέσα, ἐβγῆκε καὶ ἐδιάβη
εἰς τὸ Ναυαρῖνο. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν Φραγκία, ὡς εἴπαμε. Καὶ ἀπὸ
κεῖ ἔστειλε λόγο μαντατοφόρο εἰς τὸν σουλτάνο ὅτι: «Νὰ μοῦ δώσῃς ὅλα τὰ
κάστρη τοῦ Μορέως, νὰ σοῦ δώσω τὴν Μονοβασία». Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ
1200 *σουλτάνος, ἔβαλε τὸν μαντατοφόρο εἰς τὴν φυλακή.*
Καὶ περάσοντας, ἐσήκωσε πόλεμον ὁ σουλτάνος καταπάνω τοῦ ἀφεντὸς

1182 Θεσσαλίας ex *Θελαλήας* *1196 ἐγίκε καὶ - καὶ*

---

[1] Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ δραματικὸν τέλος τῶν ᾿Ατζαγιωλῶν, οἱ τελευταῖοι ἐκπρόσωποι τῶν ὁποίων ἐπλήρωσαν διὰ τοῦ αἵματός των τὰς ἰδίας αὐτῶν σκευωρίας καὶ δολιότητας. Οὐδεὶς βεβαίως ἔκλαυσε τὴν σκληρὰν μοῖράν των! Δυστυχῶς διὰ τὴν πόλιν τῶν ᾿Αθηνῶν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπηκολούθησαν δῃώσεις, λεηλασίαι καὶ φόνοι, ὥστε τὸ κλεινὸν ἄστυ μετεβλήθη εἰς ἀσήμαντον καὶ σχεδὸν ἀκατοίκητον χῶρον. Τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς κατάπτωσιν πικρῶς ἐθρήνησαν οἱ θαυμασταὶ τῆς ἀρχαίας δόξης, ἐγράφησαν δὲ καὶ «θρῆνοι», διεκτραγῳδοῦντες τὴν νέαν κατάστασιν. Μεταξὺ αὐτῶν σημαντικώτερος ὁ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἁλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας, ἣ γέγον᾿ ὑπὸ τῶν Περσῶν (=Τούρκων) εἰς ᾿Αττικὴν ᾿Αθήνα», ἐκδοθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ Γ α β ρ ι ὴ λ Δ ε σ τ ο ύ ν η ἐν Πετρουπόλει τῷ 1881 καὶ ἀναδημοσιευθεὶς ὑπὸ Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ εἰς τὰ «Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν ᾿Αθηναίων», τόμ. Α΄, ἐν ᾿Αθήναις 1889, βλ. καὶ Θ. Φ ι λ α δ ε λ φ έ ω ς, ῾Ιστορία τῶν ᾿Αθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ᾿Αθῆναι 1902, τόμ. Α΄, σ. 134.

τοῦ Σινώπι, εἰς τὴν Κασταμόνια, ὁποὺ εἶναι Τοῦρκοι, καὶ τοῦ ηὗρε ἀφορμή,
70v *ὅτι ἐδώσανε βοήθεια τοῦ Οὐζοὺν Χασάνου ὅταν ἐπολέμα | εἰς τὴν ᾿Ανα-*
τολή. Τότε ἐτοίμασε ἑκατὸν πενήντα κάτεργα καὶ τὰ ἔστειλε εἰς τὴν Μαύρη
1205 *θάλασσα· καὶ ἐπηγαίνανε τὰ δεξιὰ μέρη κατὰ τῆς ᾿Ανατολῆς εἰς τὸ Σινώπι.*
Καὶ ὁ σουλτάνος ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη στερέας τὰ μέρη τῆς
᾿Ανατολῆς εἰς τὸ Σινώπι τὸ κάστρο, ὁποὺ ἤτονε ἀφέντης, ὁποὺ τὸ ὥριζε ὁ
᾿Ισμαΐλης Τοῦρκος· ὁ ὁποῖος ἔστειλε λόγο τοῦ σουλτάνου, ὅτι νὰ τοῦ παρα-
δώσῃ τὸ Σινώπι καὶ νὰ κάμῃ ἀλλαξία νὰ τοῦ δώσῃ τὴν Φιλιππόπολι. Καὶ
1210 *ἔστερξαν καὶ ἐπαράδωσέ του τὸ Σινώπι μὲ ὅλο του τὸ σύνορο, ὁποὺ ἁπλώ-*
νει ἀπὸ τὴν ῾Ηρακλεία ἕως εἰς τὴν Πασταγόνια, οἱ ὁποῖοι τόποι ἐβγαίνουνε
τὸ χάρκωμα· ἡ ὁποία Πασταγόνια ἔναι πολλὰ πλούσα. Καὶ εἶχε τὴν γυναῖκά
του καὶ τὰ παιδία του μέσα, εἰσὲ φύλαξι. Καὶ ὁ ᾿Ισμαΐλης ἤτονε εἰς τὸ
Σινώπι καὶ τὸ ἐφύλαγε· καὶ ἤτανε ἐκεῖ πολλὰ καράβια. Μέσα εἰς αὐτὰ τὰ
1215 *καράβια ἤτονε ἕνα πολλὰ μεγάλο, ἕως ἐνιακόσω βουτζῶ, ὁποὺ τὸν καιρὸν*
ἐκεῖνον δὲν ἐγίνη ἄλλο μεγαλύτερο, καὶ διὰ θαῦμα τὸ ἐπῆρε ὁ σουλτάνος καὶ
τὸ ἔστειλε εἰς τὴν Πόλι. Καὶ ἐπερίλαβε καὶ τὸ Σινώπι. Καὶ ἀπὸ κεῖ
ἐσηκώθη μὲ τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ βασιλέως τοῦ Τραπε-
ζόντος καὶ τοῦ Οὐζοὺν Χασάνου. Καὶ ἐμπῆκε ὁ σουλτάνος εἰς τοὺς τόπους
1220 *τους, εἰς τὴν Καππαδοκίαν.*
Καὶ τότε ἐδιάβη ὁ υἱός του ὁ μεγαλύτερος, ὁποὺ ἤτονε εἰς τὴν ᾿Αμά-
σεια, καὶ ἔσμειξε μὲ τὸν πατέρα του τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη. ῾Ομοίως ἦρθε
καὶ ὁ πενθερός του, ὁ Ταργέτης, καὶ τὸν ἐσυναπάντησε καὶ ἐπηγαίνασι συν-
τροφία του. Καὶ ὡσὰν ἀπέρασε τὴν Σεβαστίαν, ἐδιάβη καὶ ἐμπῆκε εἰς τοὺς
1225 *τόπους τοῦ Οὐζοὺν Χασάνου καὶ ἐδιαγούμιζε πολλοὺς τόπους καὶ ἐπῆρέ του*
καὶ τὸ κάστρο τὸ Κορικό. Καὶ πηγαίνοντας παραμπρός, ἦρθε ἡ μάννα τοῦ
71r *Οὐζοὺν Χασάνου καὶ τὸν ἐσυναπάντησε. Καὶ τὴν ἐδέ|κτη μετὰ χαρᾶς καὶ*
ὡμιλήσανε ἀντάμα πολλὴν ὥρα, διατὶ ἤτανε ὁμόπιστοι καὶ ὁμόγλωσσοι Τοῦρ-
κοι, καὶ ἔστερξαν τὴν ἀγάπην.
1230 *Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Τραπεζόντα, τοῦ βασι-*
λέως Δαυΐδ, καὶ τοῦτο διατὶ τὸν ἐγκάλεσε ὁ ἀνιψιός του μικροπαλληκαρό-
πουλλο εἰς τὸν σουλτάνο, λέγοντας ὅτι: «῾Ο θεῖός μου μοῦ ἐπῆρε τὴν βασι-
λείαν μου, ὁποὺ ὁ πατέρας μου ἤτονε βασιλεὺς καὶ τὴν ὥριζε». Τότε ηὗρε
ἀφορμὴ ὁ σουλτάνος καὶ ἐσηκώθη μὲ τὴν ἀρμάδα του ἀπὸ τὸ Σινώπι
1235 *καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Τραπεζόντα καὶ ἐδιαγούμισε τὸ ἐξώχωρο. Καὶ κατόπι*
ἐδιάβη στερέας καὶ ὁ σουλτάνος, καὶ τὸ πολέμα ὁ πασάς του τριανταδύο μέρες.
Τότε, ὡσὰν ἔσωσε καὶ ὁ σουλτάνος, τοῦ ἔστειλε λόγο ὁ ἀφέντης τοῦ Τρα-

---

1208 ὁ add. *1218 ἐσκόθη*—primum *οὐζοὺν κασάμου* scripsit post in *του βὰσηλέος* mutavit—*τρεπεζόντος* *1219 κασάνου* *1227 κασάνου* *1228 εἶ-εἶτανε*

πεζόντος, ὅτι «νὰ τοῦ παραδώση ὅλην του τὴν ἀφεντία καὶ νὰ τοῦ δώση
τόπον νὰ ζήση, ὡσὰν ἔδωσε καὶ τοῦ δεσπότου Δημητρίου ἀπὸ τὸν Μορέα.
1240 *Καὶ νὰ τοῦ δώση καὶ τὴν θυγατέρα του διὰ γυναῖκα, καὶ νὰ τοῦ δώση ὅση*
ἐσοδεία μοῦ μπαίνει ἀπὸ τὸν τόπον ὀνόματι Κόλκο». Καὶ ὡσὰν ἤκουσε
αὐτὰ ὁ σουλτάνος, δὲν ἔστερξε καὶ ἐμανιώθη καὶ ἀποφάσισε νὰ πολεμήση.
Καὶ πρωτύτερα παρὰ νὰ σώση ἡ ἀρμάδα νὰ πολεμήση, ἐδιάβη ἡ γυναῖκα τοῦ
βασιλέως Δαυῒδ καὶ ἔσμειξε τὸν γαμπρό της, τὸν Μαλκία, ὁποὺ εἶχε μεγάλη
1245 *ἀγάπη μὲ τὸν σουλτάνο, διὰ νὰ πάγη νὰ παρακαλέση τὸν σουλτάνο νὰ κάμη*
ἀγάπη μὲ τὸν βασιλέα Δαυῒδ. Καὶ τὴν ἀγάπην τὴν ἔκαμε διατὶ ἔστερξαν καὶ
ἐπαραδώσανέ του ὅλην τὴν ἀφεντία καὶ τοὺς τόπους, ὁποὺ ὥριζε ὁ Δαυῒδ.
Καὶ ἔγινε ἀγάπη καὶ ἔπαψε ὁ πόλεμος. Καὶ τὸν βασιλέα Δαυῒδ τὸν
1249 *ἐπῆρε μὲ ὅλην του τὴν φαμελίαν μὲ τιμὴ καὶ ἀγάπην καὶ ἔστειλέ τονε*
77v *διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι διὰ ¦ πλέο γρηγορύτερα. Καὶ τὰ*
φουσσᾶτα τοῦ σουλτάνου ἐδιάβησαν στερέας. Καὶ ὥρισε ὅτι ὁ βασιλέας
Δαυῒδ νὰ πάγη εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι νὰ καθήση ἐκεῖ μὲ τὴν φαμε-
λία του [1].

Καὶ ὁ σουλτάνος, ὅταν ἔσωσε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, ἔβαλε καὶ
1255 *ἔκαμε μεγάλες χαρὲς διὰ τὴν νίκην ὁποὺ ἔκαμε. Καὶ ἐπῆρε τὴν βασιλείαν*
τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Τραπεζόντα καὶ τὸν Μορέα καὶ ἄλλους
τόπους πολλούς. Καὶ δὲν ἄφησε ποσῶς ρίζα τῶν ἐλεεινῶν Ρωμαίων. Δόξα
τῷ Θεῷ ! δίκαια ἡ κρίσι σου, Κύριε !

Καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁποὺ ἤτανε εἰς τὸ κάστρο, τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς
1260 *διαμέρασε· καὶ ἔκαμε μέρος ἀπὸ δαύτους Τούρκους σιλιχτάρηδες καὶ τὸ ἄλλο*
μεράδι τοὺς ἔκαμε σπαχογλάνηδες, καὶ τὸ ἄλλο μέρος τὶς ἔκαμε γιαννιτζά-
ρους, νὰ στέκουνται εἰς τὴν Πόλι. Καὶ ἐπῆρε 800 παλληκαρόπουλλα καὶ τὰ
ἔβαλε νὰ γενοῦσι γιαννιτζάροι. Τοιοῦτον τρόπον ἐμοίρασε καὶ τὶς γυναῖκες,
καὶ τὶς ἔδωσε τῶν ἀνθρώπων τοῦ σαραγίου.

1240 δώση ὡση ὡση 1242 καὶ ἀ - καὶ ἀπόφάσησαι 1245 μαλκία ex *καλκία*
1253 ἀνδρηανώπολη 1257 ελεῦνον 1261 τὶς : την cod.

---

[1] Ὡς γνωστόν, τὸ θέμα τῆς παραδόσεως τῆς Τραπεζοῦντος ἀπετέλεσε ἀντικεί-
μενον μακρῶν συζητήσεων μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν, εἰς τοῦτο δὲ συνέβαλον αἱ ὑπὸ
τῶν πηγῶν παρεχόμεναι ἀντιφατικαὶ πληροφορίαι (βλ. Ο. Λαμψίδου, Πῶς
ἡλώθη ἡ Τραπεζοῦς (ἀναγραφὴ καὶ διερεύνησις τῶν πηγῶν), Ἀρχεῖον Πόντου, τόμ.
17, Ἀθῆναι 1952). Ὁ ἡμέτερος χρονογράφος οὐδὲν ἀναφέρει περὶ Ἀμιρούτζη,
παρέχει δὲ νέαν πληροφορίαν, ὅτι δηλ. ἡ Τραπεζοῦς, ἀφοῦ ἐπὶ τριάκοντα δύο ἡμέ-
ρας κατεπολεμήθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, παρεδόθη κατόπιν συμβάσεως, ἥτις ἐπετεύχθη
τῇ μεσολαβήσει τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως Δαυῒδ καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Μαλκία,
συνδεομένου διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ Μωάμεθ.

1265 *Τότε ἐστάθη ὅλον τὸν χειμῶνα εἰς τὸ σαράγι του χαρούμενος. Καὶ ἔκραξε*
τὸν Μπλάντο, πρίντζιπον τῆς Μολδάβιας, ὁ ὁποῖος πρίντζιπος ἐγίνη μεγά-
λος διὰ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ του. ὁποὺ ἤτονε μικροπαλληκαρόπουλλο ὄμορφο
κατὰ πολλά, καὶ τὸν εἶχε ὁ σουλτάνος εἰς τὸ θέλημά του καὶ εἰς τὴν ὑπηρε-
σίαν του, καὶ εἶχε μεγάλην ἀγάπην εἰσὲ δαῦτον. Καὶ μίαν ἡμέραν ἤθελε νὰ
1270 *τόνε δυναστέψη καὶ αὐτὸς δὲν ἤθελε, καὶ εἶχε κρυφὰ ἀπὸ κάτω του ἕνα*
μαχαίρι καὶ τοῦ ἔδωσε 'ς τὸ στῆθος μίαν μαχαιρέα. Ἀμμὴ δὲν ἤτονε θανα-
τήσιμη· καὶ τὸ κοπέλλι ἔφυγε. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐγιατρεύτη. Ἀμμὴ τόσο τὸ
ἀγάπα, ὅτι ἔκαμε καὶ ἦρθε καὶ τὸν ἐσυμπάθησε. Καὶ ἐπειδὴ εἶχε τόση πολλὴ
παρρησίαν εἰς τὸν σουλτάνο, ὅτι ἔκαμε καὶ ἐγίνη πρίντζιπος ὁ ἀδελφός του,
1275 *ὁ Μπλάδος εἰς τὴν Μολδάβια.*

Καὶ ἐμάζωξε ἀνθρώπους πολλούς, ὡς ἀφέντης ὁποὺ ἐγίνη· ἀμμὴ ἤτονε
72r *σκληρὸς ἄνθρωπος. Ὁ ὁποῖος ἐδιάβη καὶ ἐκάθησε εἰς τὴν Μολδάβια, | καὶ*
ἐκάθησε εἰς τὴν ἀφεντία του. Καὶ ἐπειδὴ εἶχε τὰ θαρρετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του,
ὁποὺ ἤτονε μὲ τὸν σουλτάνο, ἐκατάβαλε τοὺς ἄρχοντες τῆς Μολδάβιας καὶ
1280 *ἔπαιρνε τὸ βίον τους καὶ ἐχάλα πολλοὺς καὶ ἔπαιρνε τὴν ζωή τους. Καὶ*
ἐκάμανε λογαριασμό, εἰσὲ ὀλίγον καιρὸν ἐχάλασε 20 χιλιάδες ἀνθρώπους,
διατὶ ἤτονε πολλὰ σκληρός. Καὶ ἔπαιρνε τὸ βίον τους καὶ ἐπλούτηνε τὸ φουσ-
σᾶτό του καὶ τοὺς ἔπαιρνε πολλὰ χαράτζα καὶ δεκατίες, τόσο ὅτι δὲν ἐδυνόν-
τησαν νὰ τὰ βαστοῦνε. Καὶ ὡσὰν ἐμάζωξε βίον πολύ, τότε ἐμάζωξε καὶ πολὺ
1285 *φουσσᾶτο καὶ ἐσυβάστη μὲ τοὺς Οὔγγαρους, καὶ γίνησαν τὸ ἕνα, νὰ πάγη*
καταπάνω τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη.

Καὶ ἐτοῦτα τὰ ἔμαθε ὁ σουλτάνος, καὶ ἔστειλε εἰσὲ δαῦτον ἕναν Ρω-
μαῖον, ὀνόματι Καταπολιανό, χριστιανόν, καὶ τὸν πασᾶ Καμούτζα, νὰ κά-
μουνε κατασκευὴ νὰ τόνε πιάσουνε νὰ τόνε φέρουνε ζωντανό. Καὶ ἐδιάβη ὁ
1290 *Καμούτζας πασᾶς μαζὶ μὲ τὸν Καταπολιανό, καὶ ἐκάμανε μία ἀμποσκάδα,*
ἤγουν ἐκρύφτησαν εἰσὲ τόπον στενὸ καὶ ἀπηδήσανε νὰ τόνε πιάσουνε. Ἀμμὴ
ὁ Μπλάδος ἐναντιστάθη ἀνδρειωμένα καὶ ἐτζάκισε τοὺς Τούρκους· καὶ φεύ-
γοντας ἔπιασε τὸν Καμούτζα πασᾶ ζωντανό. Ὁμοίως ἔπιασε καὶ ἄλλους
πολλοὺς Τούρκους, καὶ ἐκατάκοψε τοὺς περισσότερους· καὶ ἔκοψε τὰ πόδια
1295 *τους καὶ τὰ χέρια τους καὶ καμπόσους ἐσούγλισε. Καὶ τὸν Καμούτζα πασᾶ*
τὸν ἐφούρκισε, τὸν ἐκρέμασε εἰσὲ ψηλότερον τόπον παρὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ
ὡσὰν ἔκαμε τὴ νίκη αὐτήν, ἐμάζωξε καὶ ἄλλο περισσότερο φουσσᾶτο καὶ
ἐκατέβη καὶ ἀπέρασε τὸν Ντούναβι ποταμὸν καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς τοὺς τόπους
τοῦ Τούρκου καὶ ἐδιαγούμιζε καὶ ἀφάνιζε τοὺς τόπους ἐκείνους.
1300 *Καὶ ὡς τὰ ἔμαθε αὐτὰ ὁ σουλτάνος ἐπικράθη πολλὰ διὰ τὸν πασᾶ του*

1267 ἀλελφοὺ 1273 πόλη 1281 ἐκαχαλασαι 1292 ἐαντηστάθη 1293 καμουτζο
1295 καμούτζο 1299 του

*καὶ διὰ τοὺς ἐπίλοιπους, ὁποὺ τοὺς ἐχάλασε ὁ Μπλάδος καὶ τοὺς ἔδωσε
κακὸν θάνατον. Τότε ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του ὁ σουλτάνος καὶ τὰ ἔστειλε
εἰς τὴν Μαύρη θάλασσα, εἰς τὸν Ντούναβι τὰ κάτεργά του καὶ τὸ φουσ-*
72v *σᾶτο στερέας.* | *Καὶ ὡς τὸ ἐμάθανε οἱ Μολδάβιοι πὼς ἔρχεται ἀπάνω τους*
1305 *πολὺς πόλεμος, ἐβάλανε τὶς γυναῖκές τους καὶ τὰ παιδία τους εἰσὲ τόπους
δυνατούς, εἰσὲ φύλαξι, εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Πρασοβοῦ, μαζὶ μὲ τὰ ρουχά τους.
Καὶ ὁ Μπλάδος ἐχώρισε τὸ φουσσᾶτό του εἰς δύο· καὶ τὸ ἕνα μέρος τὸ ἔστειλε
καταπάνω τοῦ Νέγρου, ὁποὺ ἤτονε ἐχθρός του, ἀφέντης τῆς Ποντολίας, καὶ
τὸ ἄλλο τὸ ἐκράτησε ἀτός του.*

1310 *Εἰς τόσο ἔσωσε καὶ ὁ σουλτάνος καὶ ἐμπῆκε εἰς τὴν Μολδάβια, καὶ
ἐδιάβη εἰς τὸ βουνό, ὁποὺ εἴχανε τὶς γυναῖκές τους καὶ τὰ παιδία τους καὶ
τὰ ρουχά τους καὶ τὰ ἐδιαγούμιζε. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθε ὁ Μπλάδος, ἔφυγε καὶ
ἐδιάβη τὰ βουνὰ καὶ τοὺς δρυμῶνες, ὅσο νὰ ἰδῇ τί θέλει ἀπογένει. Διατὶ
εἶδε πὼς δὲν ἔχει βοήθειαν ἀπὸ τοὺς Οὔγγαρους, ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη μέσα*
1315 *εἰσὲ δυναμώτερους τόπους. Καὶ εἰσὲ τοῦτο ἤρθανε καὶ οἱ Οὔγγαροι καὶ τὸν
ηὗρανε νὰ τὸν βουθήσουνε. Καὶ ὁ Τοῦρκος ἤτονε τεντωμένος εἰσὲ τόπους
πλατέους. Καὶ ὁ Μπλάδος, ὡσὰν ἤρθανε οἱ Οὔγγαροι, ἐστάθη ἀνδρείως.
Καὶ ἐπῆρε ἐφτὰ χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐδιάβη τὴ νύκτα μέσα ᾽ς τὸ φουσ-
σᾶτο τοῦ σουλτάνου καὶ τοὺς ἀπήδησε καὶ ἐτρόμαξε τὸ φουσσᾶτό του, θαρ-*
1320 *ρῶντας πὼς εἶναι πολὺ τὸ φουσσᾶτο τοῦ Μπλάδου. Καὶ ἐτζάκισε τὸ φουσ-
σᾶτο τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐβουλήθη νὰ πάγῃ νὰ πατήσῃ καὶ τὴν τέντα τοῦ
σουλτάνου. Καὶ ὥρμησε καὶ ἐπήγαινε, νομίζοντας ὅτι ἔναι ἡ τέντα τοῦ
σουλτὰν Μεχεμέτη. Ἀμμὴ ἐλαθάστη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν τέντα τῶν ἄλλων
πασάδων.*

1325 *Καὶ τότε ἄναψε ὁ πόλεμος καὶ ἐκατακοβόντησαν μία μερέα καὶ ἄλλη.
Ἀμμὴ ἐκατακόφταν τοὺς Τούρκους κατὰ πολλά. Καὶ ὡσὰν ἐξημέρωσε ἐγυρί-
σανε ὀπίσω οἱ Μολδάβιοι καὶ ἐκόπησαν ὀλίγοι· ἀμμὴ τοὺς Τούρκους,
ἐπειδὴ τοὺς ἐξαφνίσανε τὴ νύκτα, ἐκόψανε πολλούς. Τότε ἔστειλε ὁ σουλτά-*
1329 *νος τὸν Ἀλῆ πασᾶ μὲ πολὺ φουσσᾶτο τὴν ἡμέρα καὶ ἐδιάβη καὶ ἔσωσε τὸν*
73r *Μπλάδο καὶ ἐκάμανε πόλεμον φρικτόν, τόσο ὅτι ἐσκοτώσανε* | *χίλιους Μολ-
δάβους καὶ ἄλλους τόσους ἠφέρανε ζωντανοὺς καὶ τοὺς ἠφέρανε εἰς τὸν
Προϊλάβο τοῦ σουλτάνου. Ἐκεῖ ἤτονε τὸ Σκαμνὶ τοῦ Μπλάδου καὶ τοὺς
ἔκοψε ὅλους. Τότε εἶδε ὁ σουλτάνος τὸ κάστρο τὸν Προϊλάβο ἀνοικτὲς
τὶς πόρτες καὶ ἄνθρωπον τινὰν δὲν ἐβλέπανε, ἐθαυμάζανε. Καὶ παραμπρὸς*
1335 *ἀπὸ τὸ κάστρο εἴδανε ἕως εἴκοσι χιλιάδων ἀνθρώπων κορμία, ἄλλα κομ-
μένα, ἄλλα παλουκωμένα, ὁποὺ τοὺς ἐσκότωσε ὁ Μπλάδος, τοῦ κάστρου ἐκει-*

1323 Μπλάδος ἀφέντης Βλαχείας in margine *1331 ζοντάνους* *1333* post *σουλτάνος* in cod. scriptum *εἶδε*

*νοῦ, γυναικῶν, ἀνδρῶν, παιδίων· καὶ δὲν ἄφησε μηδὲ ἕναν. Τότε εἶδε τὸ
μεγάλο κακό, ὁποὺ ἔκαμε ὁ Μπλάδος, ἐθαύμασε ὁ σουλτάνος εἰς τὴν μανία
τοῦ Μπλάδου. Καὶ ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτά του ὁ σουλτάνος καὶ ἐπήγαινε παραμ-*
1340 *πρός. Ἀμμὴ ὁ Μπλάδος ἐστεκέτονε εἰσὲ τόπους, ὁποὺ τοῦ ἐβόλειε, καὶ
ἐκτύπα εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ φορτώματα τοῦ σουλτάνου. Καὶ τοὺς
ἐκούρσευε καὶ ἐσκότωνε καὶ τοὺς Τούρκους καὶ τὰ κοπέλλια τους, ὁποὺ ἐσύρ-
νανε τὰ βαρήματα.*

Καὶ ὡς τὸ ἔμαθε ὁ πρίντζιπος τῆς Ποδολίας, ὀνόματι Νέγρας, ἔσμειξε
1345 *μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ἐδιάβησαν καὶ ἐπολεμούσανε νὰ πάρουνε τὸ κάστρο,
τὸ λέγουνε Κιλήμ, ὁποὺ ἤτονε τοῦ Μπλάδου. Καὶ ὁ Μπλάδος ἐπῆρε ἕξι χι-
λιάδες καβελλάρους καὶ ἐδιάβη ἀπάνω εἰσὲ δαύτους καὶ ἐκάμανε πόλεμον δυ-
νατὸν καὶ ἐτζακίσαν τὸν Μπλάδο μὲ πολὺ αἷμα μία μερέα καὶ ἄλλη. Καὶ
ἐσκοτώσανε ἀπὸ τοὺς Μολδάβους ἕως δύο χιλιάδες, καὶ ἐπήρανε τὰ κεφάλια*
1350 *τους καὶ τὰ ἐβάλανε εἰς τὰ κοντάρια τους καὶ τὰ διαβάσανε καὶ τὰ ἐδείξανε
τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη.*

*Καὶ τότε ἔφυγε ὁ Μπλάδος καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία. Καὶ τὸν
ἔπιασε ὁ ρῆγας Μαθαῖος καὶ τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φυλακὴ διατὶ ἐσκότωσε ἀπὸ*
73v *τοὺς Οὔγγαρους τοὺς ἐδικούς του. Καὶ* | *τὸ φουσσᾶτο τοῦ Τούρκου ἐδιάβη μέσα*
1355 *εἰς τὴν Μολδάβιαν καὶ τὴν ἐδιαγουμίσανε· καὶ ἠφέρανε εἰς τὸν Ντούναβι ἕως
διακόσες χιλιάδες ζῶα, πρόβατα, βούδια· καὶ ἐπήρανε καὶ πολλὴν σκλαβίαν,
γυναῖκες, ἄνδρες, παιδία. Καὶ ὁ σουλτάνος, ὁποὺ ἤτονε εἰς τὸν Ντούναβι ἔκαμε
ἀφέντη τὸν Δρακούλα καὶ τὸν ἔστειλε εἰς τὴν Μολδάβια νὰ ὁρίζῃ, ὁποὺ ἤτονε
Τοῦρκος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μπλάδου. Καὶ ὁ σουλτάνος ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀνδρια-*
1360 *νούπολι. Τότε ὁ Δρακούλας ἔλεγε τῶν ἀρχόντων τῆς Μολδάβιας, πώς : «Ὁ
σουλτάνος ἔχει μεγάλη δύναμι, καὶ ἐσεῖς ἠκούσετε τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Μπλά-
δου τὴν τρελλάδα καὶ ἐκάματε μάχη μὲ τὸν σουλτάνο». Καὶ λέγοντας ἐτοῦτα,
ἐγύρισε ὅλους τοὺς ἄρχοντες καὶ τὸν ἐστέρξανε γιὰ ἀφέντη τους. Καὶ ὁ Μπλά-
δος, ὡς εἴπαμε, ἐτελείωσε τὴν ζωήν του εἰς τὴν Οὐγγαρία, εἰς τὴν φυλακή.*

1365 *Καὶ ὁ σουλτάνος ἐσήκωσε πόλεμον τὸν Ὀκτώβριον μῆνα καὶ ἐδιάβη
καταπάνω τῆς Μυτιλήνης, ὁποὺ ἔναι νησί. Παλαιὰ τὴν ἐλέγανε Λέσβο, καὶ
γυρίζει τὸ γῦρο τριακόσα μίλια· καὶ ἔδιδε χαράτζι τοῦ σουλτάνου δύο χιλιάδες
φλωρία. Καὶ ἤτονε τότε ὁ πρίντζιπος, ὁποὺ τὴν ὥριζε, ὁ Καταλούζιος. Καὶ
ἔστειλε ὁ σουλτάνος τὸ φλαμπουριάρη τῆς Καλλίπολης μὲ ἀρμάδα καὶ ἐδιάβη*
1370 *εἰς τὴν Μυτιλήνη καὶ ἔβγαλε λαὸ πολὺ καὶ ἐδιαγούμισε τὸ νησὶ καὶ ἐπῆρε
πολλὴ σκλαβίαν. Καὶ ἐδιαγούμισε καὶ τὴν χώρα τὴν Γαλένα, πλούσα κατὰ
πολλά.*

1341 ἀδελφος του μπλάδου in margine *1347 δαύτος* *1363 ὡλοὺς ἄρχοντες*
1363 - 1364 μπάλαδος - post *εἴπαμε καὶ* delevi *1368 εἰτόνε - πρήντζηπον* *1369 Μι-
τηλήνι* in margine

*Τότε ἔστερξε καὶ τὸ νησὶ ἡ Χίο νὰ δίδῃ χαράτζι. Καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς
τὸ ἄλλο κάστρο τῆς Μυτιλήνης, 'ς τὸ Μόλυβο, καὶ τὸ ἀπόκλεισε καὶ τήνε πο-
1375 λέμα. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀντιστάθησαν καμπόσες ἡμέρες καὶ τὸ ὕστερο ἐπαρα-
δόθη. Καὶ ἐπερίλαβε καὶ ὅλο τὸ νησὶ καὶ ἔβαλε φυλάκτορες Τούρκους γιαν-
74r νιτζάρους· καὶ τὸ ἔχου|νε ἕως τὴν σήμερον. Καὶ τὸν ἀφέντη, τὸν Κατελοῦζο
τὸν ἐπῆρε καὶ τὸν ἐδιάβασε εἰς τὴν Πόλι καὶ τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φυλακή· καὶ
ἐγίνη Τοῦρκος καὶ τὸν ἀπόλυσε. Καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ σαραγίου τὸν ἐγνωρί-
1380 σανε, ὁποὺ εἶχε κάμει πολὺ κακὸ εἰς τὶς Τούρκους. Τότε τὸν ἐπιάσανε καὶ
ἐκόψανε τὸ κεφάλι του καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν κόλασι.*

*Καὶ μετὰ ταῦτα ἐσήκωσε ὁ σουλτάνος μάχη κατὰ τοὺς Βενετζάνους. Καὶ
ἔβαλε εἰς τὸν ἀρσανὰ καὶ ἔκαμε πολλὰ κάτεργα ὅλον τὸν χειμῶνα, νὰ κάμῃ
ἀρμάδα χοντρή. Καὶ ἔβαλε καὶ τοῦ ἐκτίσανε καὶ ἕνα σαράγι, παλάτι πολλὰ
1385 μεγάλο καὶ ὄμορφο. Καὶ ἔβαλε καὶ ἐκτίζανε καὶ ἐδυνάμωνε τὰ κάστρη, ὁποὺ
ὥριζε, ὁποὺ ἤτανε ἀχαμνά. Ἔβαλε καὶ ἐδυναμώσανε τὰ καστέλλια τῆς Καλ-
λίπολης εἰς τὸ στενό, καὶ ἔβαλε πολλὲς λουμπάρδες διὰ φύλαξι τῆς Πόλης.*

*Καὶ ἐσήκωσε πόλεμον καταπάνω τῆς Μπόσινας· καὶ μιλοῦνε βουργά-
ρικα, καὶ τὸ πρῶτο κάστρο τὸ λέγουνε Γιάντζα. Οἱ ἀνθρῶποι τῆς Μπόσινας
1390 εἶναι καλοὶ καὶ ἀνδρειωμένοι ἕως τὴν σήμερον. Καὶ τοῦτο διατὶ δὲν ἠθέ-
λανε νὰ δώσουνε τὸ χαράτζι, ὁποὺ ἤτανε ὑποτεταγμένοι· ἀπὸ χρόνους περα-
σμένους ἐχρεωστούσανε ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες φλωρία. Καὶ εἶπε ὁ ἀφέν-
της τῆς Μπόσινας: «Ἐγὼ δὲ δίδω τόσο βίον τοῦ σουλτάνου, διατὶ μὲ τοῦτα
κάμω φουσσᾶτο καὶ ἀντιστέκω τοῦ σουλτάνου. Καὶ ἂν ἐρθῇ ἀπάνω μου καὶ
1395 μὲ νικήσῃ, ἐγὼ παίρνω αὐτὸ τὸ βίον καὶ ὑπάγω εἰσὲ ἄλλον τόπον καὶ μὲ
τοῦτα τὰ φλωρία μοῦ βοηθᾷ πᾶσα ἀφέντης».*

*Τότε ὡς ἤκουσε ὁ σουλτάνος τὴν αὐτὴν ἀπόκρισι, ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτα
εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι καὶ ἐδιάβη καὶ ἀπέρασε τὸν ποταμὸ Δερομπίτζα,
1399 ὁποὺ χωρίζει τὴν Βουλγαρία ἀπὸ τὴν Μπόσινα. Καὶ ἐκεῖ ἀπέρασε 150
74v χιλιάδες | καβελλάρους, χωρὶς τοὺς γιαννιτζάρους καὶ χωρὶς τοὺς ἀζάπηδες
καὶ χωρὶς ἐκεινούς, ὁποὺ σύρνασι τὰ καμήλια καὶ τὰ μουλάρια καὶ ἄλλα.
Τότε ἔσωσε καὶ ἔβαλε καὶ ἐπολέμα τὸ κάστρο, τὸ λέγουσι Τοπίτζα, καὶ ἐπῆρέ
το καὶ ἔστειλε τὸν Μεχεμὲτ πασᾶ μὲ ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ φουσσᾶτο διαλεκτὸ
καὶ ἐδιάβη ἐκεῖ ὁποὺ ἤτονε ὁ ρῆγας τῆς Μπόσινας εἰς τὸ κάστρο, τὸ λέγουσι
1405 Γαντζία. Καὶ ὁ ρῆγας ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰσὲ ἄλλο κάστρο, τὸ λέγουνε
Κλήσα, καὶ ἐκεῖ ἐδιάβη καὶ ὁ πασᾶς καὶ ἀπὸ πίσω ἦρθε καὶ ὁ σουλτάνος.
Καὶ τότε ἐπαραδόθησαν ὅλα τὰ κάστρη τῆς Μπόσινας καὶ ἐπεριλάβανε καὶ
τὸ κάστρο τὴν Ντόμπριτζα.*

Καὶ τότε ἐστέρξανε ὅλα τὰ κάστρη καὶ οἱ χῶρες νὰ δίδουνε χαράτζι μὲ

1377 σήμερνον 1385 ἐδη-εδηνάμονε 1400 ἀζάπηπηδες

*1410 τοιοῦτο ὅτι νὰ τοὺς ἀφήσῃ νά 'χουσι τὰ ζακώνια τους. Καὶ τότε ἔβαλε φυλά-
κτορες εἰσὲ πᾶσα κάστρο, καὶ εἰς τὴν Κλήσα, ὁποὺ ἤτονε μέσα ὁ ρῆγας τῆς
Μπόσινας καὶ ὁ ἀνιψιός του· καὶ ἔναι δυνατὸ κάστρο τὸ γύρω - γύρω χαν-
τάκια καὶ παράξω ὅλο βάλτος, ὅλο νερό, δύσκολο νὰ παρθῇ. Ἀμμὴ ὁ Τοῦρ-
κος ἔμπαινε εἰς τὸ νερό, 'ς τὸ βάλτο· καὶ ἐκόβασι τὰ καλάμια τοῦ βάλτου
1415 καὶ τὰ ἐκάμνασι δεμάτια καὶ τὰ ἐβάλανε καὶ ἐγεμίζανε τὰ χαντάκια. Τόσο
ἐστενέψανε τὸ κάστρο καὶ δὲν εἴχανε τί νὰ κάμουσι καὶ ἐστείλανε ἀπὸ μέσα
χαρτὶ τοῦ Μεχεμὲτ πασᾶ σουλτάνου, ὅτι νὰ τοὺσε συμπαθήσῃ εἰς τὸ φταί-
σιμο, ὁποὺ ἔφταισε ὁ ρῆγας. Καὶ τότε ἔστερξε καὶ ἐπαραδόθη ἡ Κλήσα καὶ
τὸν ρῆγα καὶ τὸν ἀνιψιό του τοὺς ἐπῆρε μαζί του. Καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ ρηγὸς
1420 ἤτονε εἰς τὸ Ραούζι μὲ ὅλο του τὸ βίον. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθε ὁ σουλτάνος
ἔστειλε εἰς τοὺς Ραγουζαίους ὅτι νὰ τοῦ δώσουνε τὴν ρηγίνα μὲ ὅλο της τὸ
βίον. Καὶ οἱ Ραγουζαῖοι εἴπανε ὅτι ἐκείνη ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ρώμα,
εἰς τὸν Πάπα καὶ οὕτως ἐστάθη ἐκεῖ ἕως ζωῆς της.*

*1424 Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη ὁ σουλτάνος καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ δούκα Σαν-
75r ταλός, ὁποὺ εἶχε τὸ δου|κᾶδο του καὶ ἐσυνώρευε μὲ τοὺς Ραγουζαίους μὲ
τοὺς ὁποίους εἶχε μάχη πάντα μετ' αὐτοὺς διὰ μία γυναῖκα Φιορεντῖνα,
ὄμορφη κατὰ πολλά. Λοιπὸν ἐμπῆκε ὁ Τοῦρκος εἰς τὸν τόπον του καὶ ἐδια-
γούμιζε καὶ πολλὴ σκλαβίαν ἔκαμε. Καὶ τοῦτο ἤτονε ἡ ἀφορμὴ ὅτι ἐπειδὴ
ἐπῆρε ὁ Σανταλὸς δοῦκας τὴν Φιορεντῖνα καὶ ἄφησε τὴν καθολική του
1430 γυναῖκα, ἔφυγε μὲ τὸν υἱόν της καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Ραγούζι μὲ τὸ βίον της.
Καὶ τότε ἐσηκώθη ὁ υἱὸς τοῦ Σανταλὸς καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν σουλτάνο καὶ τὸν
ἔκαμε καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐμπῆκε μέσα 'ς τὸ δουκᾶδο τοῦ Σανταλὸς διὰ νὰ
τόνε πιάσῃ. Ἀμμὴ αὐτὸς ἐμπῆκε εἰς τὸ δυνατό του κάστρο καὶ ὁ σουλτάνος
δὲν ἠμπόρεσε νὰ τόνε πάρῃ.*

*1435 Καὶ ἐσηκώθη ἀπὸ κεῖ καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Κωνσταντίνου Καρα-
γούζου Καστριώτου καὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Ντούκανου νὰ τοὺς
πάρῃ τὴν ἀφεντία τους νὰ τοὺς ἐσηκώσῃ ἀπὸ κεῖ καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλους
τόπους εἰς τὴν Ρούμελη. Καὶ αὐτοὶ ἐγνωρίσανε πὼς δὲν ἠμποροῦνε νὰ
κάμουνε ἀλλέως. Ὁποὺ δὲν ἠμπορούσανε νὰ κάμουνε ἀλλέως, μηδὲ νὰ ἀντι-
1440 σταθοῦνε τοῦ Τούρκου, ἐδιάβησαν εἰς τὸν σουλτάνο νὰ κάμουνε τὴν ἀλλαξία.
Καὶ ὡς ἐδιάβησαν ὀμπρὸς εἰς τὸν σουλτὰν Μεχεμέτη, τοὺς ἔπιασε ὅλους καὶ
τοὺς ἔβαλε εἰς τὴν ἅλυσσο· καὶ πρωτύτερα ἀπὸ τοῦτα ἐφέραν τὸν ρῆγα τῆς
Μπόσινας ὀμπρός του μὲ τὴν ἅλυσσο καὶ ὥρισε καὶ ἐκόψαν τὸ κεφάλι του.
Καὶ ὡς ἤκουσε τὴν ἀπόφασι τοῦ σουλτάνου, ἐφώναζε ὅτι: «Ἐδῶ ἔχω τοὺς
1445 ὁρισμοὺς καὶ τὰ χαρτία ὁποὺ μὄδωσες νὰ στέκω εἰσὲ ἕναν τόπον ἕως ζωῆς*

1412 ὁ ονιψήος 1426 μεταύτους 1427 τονντόπαν 1434 ὑπόρεσαι 1435 primum *σουλτάνου* scripsit post *κονσταντήνου* mutavit *1438 ὑποροῦνε 1439 ὑπορούσανε*

μου καὶ ἐσὺ μοῦ κόβεις τὸ κεφάλι. Ἄδικο ὁποὺ ἐβγαίνεις ἀπὸ τὸ λόγο
σου !». Καὶ ἀποκεφάλισέ τονε.
Καὶ ἐτοῦτα τὰ ἠκούσανε ὅλοι οἱ ἀφεντάδες τῆς Οὐγγαρίας, πῶς ὁ σουλ-
1449 τάνος τάζει τῶν δουκάδων νὰ παραδοθοῦνε καὶ νὰ τοὺς δώση ἄλλους τόπους
75v μὲ τὰ χαρτία 'ς τὸ χέρι | καὶ αὐτὸς ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ λόγον του καὶ τοὺς κόφτει
τὸ κεφάλι, καὶ ἔβαλαν εἰς τὸ νοῦ τους νὰ προϊδοῦνε τὸ τί ἔχουνε νὰ κάμουνε
εἰς τὴν ἀφεντία τους. Καὶ τὴν ἄλλη μερέα οἱ Βενετζᾶνοι ἦταν ἐγνοιασμένοι
ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοὺς φλαμπουριαρέους, ὁποὺ ἐστέκανε εἰς τὰ σύνορα,
ὁποὺ εἴχανε καὶ ἐμπαίνανε καὶ ἐκάμανε πολὺ κακὸ εἰς τοὺς τόπους τῶν
1455 Βενετζάνω.
Τότε πάλι ἐδιάβησαν εἰς τὸν σουλτάνο καὶ ἐμεταεβεβαιώσανε τὴν ἀγά-
πην τους ἕως νὰ ἀποϊδοῦνε τὸ τί ἤθελε κάμει εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ὁ Ἐσὲς
μπέης, ὁποὺ ἐπῆρε τὸ Ἄργος ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βενετζάνων μὲ τραδιμέντο,
ὁποὺ τὸ τραδίρανε οἱ ντοπικοὶ καὶ ὁ Ὀμὲρ πασᾶς μὲ τὸ ἄλλο φουσσᾶτο
1460 ἐδιάβη καὶ ἐπολέμα τὴν Ἔπαχτο, ὁποὺ ἦτονε καὶ αὐτὸς τῶν Βενετζάνω καὶ
ἔβαλε βουλὴ ὅτι νὰ περάση καὶ εἰς τὸν Μορέα νὰ πολεμᾷ τὰ κάστρη τῶν
Βενετζάνω, λέγω τὴν Μοθώνη, Κορώνη καὶ ἄλλα.
Καὶ ὡς τὸ ἔμαθαν οἱ Βενετζᾶνοι εἶπανε ὅτι δὲν εἶναι πλέο καιρὸς νὰ
ἔχωμε πομονὴ καὶ ἑτοιμάστησαν εἰσὲ πόλεμον καὶ ἐστείλανε εἰς τὸν Πάπα
1465 ὅτι νὰ βάλῃ ὁμόνοια εἰς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐντωάμα ἔστειλε ἕναν Γαρ-
δενάλε εἰς τὸν ῥῆγα Μαθία τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἐμάζωξε εἰκοσιπέντε χιλιά-
δες φουσσᾶτο καὶ ἐδιάβη καὶ ἀπέρασε τὸν Ντούναβι ποταμὸν καὶ ἐδιαγού-
μιζε τὶς χῶρες τοῦ σουλτάνου.
Καὶ ὁ Σαμπατῖνος ὁποὺ ἔφτειανε τὸ τειχίο τοῦ Μπελιγραδίου, ἐδιάβη
1470 ὁ αὐτὸς ῥῆγας καὶ τὸ ἐχάλασε. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἀπέρασε τὸν ποταμὸν Σάβα ὁποὺ
ἔναι ἐκεῖ καὶ ἐδιαγούμιζε τοὺς τόπους τοῦ σουλτάνου καὶ ἐπῆρε ἕως εἴκοσι
χιλιάδες σκλαβία. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐγύρισε εἰς τὸν τόπο του νικητὴς χαρούμενος.
Καὶ οἱ Βενετζᾶνοι τὴν ἄλλη μερέαν ἀρματώσανε τὰ κάτεργά τους καὶ
1474 ἐβάλανε τζενεράλε πρῶτον καπετάνιο εἰσὲ δαύτην τὸν μισὲρ Γιάκουμο Λορ-
76r δᾶνο, τζιντιλόμο Βενετζᾶνο· καὶ ἐστείλανε | εἰς τὴν Κρήτη καὶ ἐφέρανε εἰς
τὸν Μορέα τέσσαρες χιλιάδες καλοὺς ἄνδρες πολεμιστᾶδες καὶ ἐμπήκανε εἰς
τὰ κάστρη τῶν Βενετζάνων. Τότε ἔσωσε καὶ ἡ ἀρμάδα τῶν Βενετζάνω εἰς
τὸν Μορέα καὶ ἐμαζώξανε σολδάτους καὶ ἄλλους καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸ
Ἑξαμίλιο μὲ τὴν ἀρμάδα. Καὶ οἱ ἀπεζοὶ καὶ οἱ καβελλάροι ἐδιάβησαν εἰς
1480 τὸν τοῖχο τοῦ αὐτοῦ Ἑξαμιλίου καὶ τὸν ἐμετακτίζανε, ὁποὺ ἦτονε χαλασμέ-
νος, μὲ πολλοὺς ἀνθρώπους καὶ μὲ πολλὴ βίαν. Καὶ ἀπάνω εἰς τοὺς αὐτοὺς

1458 τὸ ἄργος τὸ ἐπυρε ὁ ἐσαις ἀπὸ τους βὲνετζάνους in margine *1470 τὸν 1478 σολταδους 1480 ἀποὺ : ὁ* cod.

κτιστάδες ἦτονε ὁ Νικόλαος Μοραΐτης καὶ τοὺς ἠνάγκαζε τὸ γληγορύτερο.
Καὶ ἤτανε μαστόροι καὶ ὑπουργοὶ ἕως τριάντα χιλιάδες μὲ τὶς ἐργάτες καὶ
ἐκάμνανε διπλᾶ χαντάκια καὶ ἀπάνω εἰσὲ δεκαπέντε ἡμέρες τὸν ἐφτειάσανε.
1485 Καὶ ἐτοῦτα τὰ ἤκουσε ὁ σουλτάνος. Ὁμοίως οἱ Τοῦρκοι ὁποὺ ἦσανε
μέσα εἰς τὸ Μορέα, εἰς τὰ κάστρη ὁποὺ ὡρίζανε, ἐσκιάχτησαν καὶ ἐφοβή-
θησαν κατὰ πολλά· καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὁποὺ ἦσανε ῥαγιᾶδες τοῦ Τούρκου καὶ
ἐγυρίσανε καὶ ἐδιαβήσανε μὲ τοὺς Βενετζάνους, καὶ ἐσηκώθη ὁ Μορέας.
Τότε ἐστεῖλαν οἱ Τοῦρκοι λόγον τοῦ σουλτάνου πῶς ἤρθανε οἱ Βενετζᾶνοι
1490 καὶ ἐκτίσανε τὸν τεῖχο καὶ ἐγύρισε ὅλος ὁ Μορέας μὲ τοὺς Βενετζάνους. Τὰ
ὁποῖα λόγια τὰ ἔστειλε ὁ φλαμπουριάρης, ὁποὺ ἐκαθέτονε εἰς τὸ Λεοντάρι.
Καὶ οἱ γιαννιτζάροι καὶ οἱ Τοῦρκοι ὁποὺ ἐφυλάγανε τὰ κάστρη δὲν ἠμπο-
ρούσανε νὰ σταθοῦνε καὶ ἐδίδανε τὰ καστέλλια καὶ ἐφεύγανε, καὶ οἱ Βε-
νετζᾶνοι τὰ ἐπαίρνανε καὶ ἐβάλανε μέσα σολδάτους. Καὶ ἐστείλανε εἰς τὸ
1495 Ἄργο τὸν Γερόλυμο μὲ καμπόσους σολδάτους νὰ πολεμήση νὰ πάρῃ τὸ
Ἄργο.
Καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸ ἐμάθανε καὶ ἐδιάβησαν μὲ τοὺς μουσελήμηδες καὶ
τοὺς ἀκαρτερέψανε εἰσὲ τόπους στενούς, ὁποὺ ἐρχόντησαν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς
Τζακωνίας καὶ τοὺς ἀπηδήσανε, διατὶ τὴν μία μερέα ἔναι θάλασσα καὶ τὴν
1500 ἄλλη βουνὸ ψηλό. Καὶ ἐκόψανε διακόσους Φράγκους καὶ ἐπήρανε καὶ ζωντα-
νοὺς ἄλλους διακόσους, καὶ τοῦτο διατὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἐδιαβήσανε εἰσὲ ἄλλο
76v κάστρο καὶ ἐπολεμούσανε μὲ τὶς λουμπάρδες ὁποὺ εἴχανε. | Καὶ ἀπὸ τὸ πολὺ
κρύο τὸ ἀφήσανε καὶ δὲν τὸ ἐπήρανε.
Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιαβήσανε εἰς τὸν τεῖχο τοῦ Ἑξαμιλίου. Καὶ ἐκράξανε τὸν
1505 κὺρ Μιχαὴλ τὸν Ῥάλλη, ὁποὺ ἦτονε πρῶτος ἄρχος τῆς Κορίνθου, ὅτι νὰ
κάμῃ τρόπον νὰ τοὺς παραδώσῃ τὴν Κόρινθο καὶ τὴν Ἀχαΐα. Τότε ἐδιάβη
ὁ ἐλεεινὸς καὶ εἶπε τῶν ἀγάδων ὅτι νὰ παραδώσουνε τὴν Κόρινθο τῶν Βε-
νετζάνω, καὶ τόμου τὸν ἀκούσανε, τὸν ἐπιάσανε καὶ τὸν ἐσκοτώσανε. Τότε
ἄλλο κάστρο δὲν ἐπαραδόθη τῶν Βενετζάνω, μόνε ἡ Μεζηθρᾶ, ὁποὺ τὴν
1510 ἐπήρανε.
Τότε ἐβγῆκε λόγος πῶς ὁ Μεχεμὲτ πασᾶς ἔρχεται εἰς τὸν Μορέα μὲ
πολὺ φουσσᾶτο, καὶ ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης ἔρχεται ἀπὸ πίσω μὲ ὅλην του τὴν
δύναμι. Τότε οἱ Βενετζᾶνοι ἀφήσανε τὸν τεῖχο καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὰ κάστρη
τους τοῦ Μορέως. Τότε ἐσώσανε καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ Ἑξαμίλιο καὶ εἴδανε
1515 τὰ κάτεργα τῶν Βενετζάνω ὁποὺ ἀλαργάρανε ἀπὸ τὶς Κεχρὲς τοῦ Ἑξαμιλίου.
Καὶ ἐδιάβησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Κόρινθο· καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβησαν εἰς τὸ
Ἄργος· καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὸ Λιοντάρι, εἰς τὴν μέση τοῦ Μορέως, καὶ
ἐκεῖ ἐτέντωσε. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἔστειλε τὸν Τζογᾶνο τὸν φλαμπουριάρη νὰ φυ-

---

1483 μαστάρη 1489 ὑ τούρη 1492 ὑπορούσανε 1494 σολτάδους 1495 σολ-τάδους 1509 primum *τουρκο* scripsit post in *βενητζάνο* mutavit *1517 λοντάρη*

λάγη μὲ εἰκοσιπέντε χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐμάζωξε καὶ ἄλλους ἀνθρώπους.
1520 Καὶ τὸν Ὀμὲρ Μπέη τὸν ἔστειλε καὶ αὐτὸν μὲ 25 χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ
ἐδιάβη καταπάνω εἰς τοὺς τόπους τῶν Βενετζάνω. Καὶ ἀρχὴ ἐδιάβη τὸ μέρος
τῆς Μοθώνης καὶ ἐδιαγούμισε πολλὰ χωρία καὶ καστέλλια τῶν Βενετζάνω.
Καὶ ἐχαλάσανε καὶ ἐρρίξανε καὶ τὰ τειχία τῆς Λένως οἱ Βενετζᾶνοι, καὶ τὴν
Μεζηθρᾶ τὴν ἐπήρανε πάλι οἱ Τοῦρκοι.

1525 Ἀμμὴ οἱ Βενετζᾶνοι ἐπηγαίνασι μὲ τὰ κάτεργά τους καὶ ἠφέρνανε τρο-
φὲς διὰ τὸ φουσσᾶτό τους καὶ ἀπέρασε ὅλος ὁ χειμῶνας εἰς αὐτά, εἰς 1464.
Καὶ ὡσὰν ἦρθε τὸ καλοκαίρι, τότε ἐστείλασι τὸν ἀφέντη τῆς Βλαχίας νὰ πάγη
εἰς τὸν σουλτάνο νὰ τοῦ μιλήση νὰ κάμουνε ἀγάπη, καὶ ὁ Μεχεμὲτ πασᾶς τὸν
77r ἔπιασε καὶ τὸν ἔγδειρε ζωντανὸ καὶ ἐπῆρε | καὶ τὸν ἀδελφό του σκλάβο. Καὶ
1530 τὸν ἐρχάμενον χρόνο ἑτοίμασε ὁ σουλτάνος τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἔβαλε καὶ
ἔκτισε ἕνα κάστρο δυνατὸ εἰς τὴν Ἤπειρο διὰ νὰ δώση φόβο νὰ φυλάγη τὸν
τόπον ἐκεῖνον καὶ ἐτελείωσέ το εἰσὲ ὀλίγον καιρό.

Τότε ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη καταπάνω τῶν Σαρακηνῶν,
τὰ μέρη τῆς Σουρίας, ὁμοίως καὶ καταπάνω τῶν Ἐγιατίων καὶ ἐβγήκανε εἰσὲ
1535 πόλεμο καὶ ἐνίκησέ τους καὶ ἐπῆρε τὸ κάστρο τὴν Σκαντερώνα καὶ τὴν Ἀρεν-
τάνα καὶ ἔκοψε καὶ ἔκαψε ὅλους ἐκεινοὺς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἄλλους ἔπιασε
καὶ τοὺς ἐγκρέμνισε ἀπὸ ψηλοὺς γκρεμνούς, καὶ τοὺς ἐσκότωνε. Ὁμοίως
ἐγκρέμνισε ὅλους τοὺς πρώτους ἀπὸ ψηλοὺς πύργους καὶ τοὺς ἐθανάτωνε.
Καὶ τότε ἔκαμε ἀγάπη μὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἴνδιας, ὀνόματι Σίμων. Καὶ διὰ
1540 νὰ δείξη καλὴ ἀγάπη ἔβγαλε καὶ ἐδιάλεξε μία ὄμορφη γυναῖκα ἀπὸ τὸ σα-
ράγι του καὶ τοῦ τὴν ἔδωσε διὰ γυναῖκα. Ἐχάρισέ του καὶ ἄλλα χαρίσματα
βασιλικά.

Τότε πάλι ἐσήκωσε πόλεμον κατὰ τοὺς Βενετζάνους—1461—καὶ ἐδιάβη
εἰς τὴν Ἔγριπο, ὁποὺ τὴν ὡρίζανε οἱ Βενετζᾶνοι. Καὶ ἡ Ἔγριπο ἔναι κά-
1545 στρο δυνατὸ καὶ καλὰ ἁρματωμένο, καὶ εἶχε καὶ πολὺ λαὸν μέσα, Φράγκους
καὶ Ρωμαίους, καὶ ἔναι κοντὰ εἰς τὸν γιαλό. Καὶ ἐδιάβη ὁ σουλτὰν Μεχε-
μέτης μὲ τὰ φουσσᾶτά του ἀπὸ τὴν στερέα καὶ διὰ θαλάσσης ἔστειλε τὸν Ὀμὲρ
πασᾶ καπετάνιο μὲ τὴν ἁρμάδα του. Καὶ ἐπειδὴ στέκει τὸ κάστρο κοντὰ - κοντὰ
εἰς τὴν στερέαν εἰς τὴν Ρούμελη καὶ ἔναι στενὸς ὁ τόπος τὸ διάστημα, ἔφερε
1550 καράβια χαμηλὰ καὶ μεγάλες βάρκες καὶ τὰ ἔκαμε ὡσὰν γιοφύρι καὶ ἀπέρασε
τὰ φουσσᾶτά του μέσα ᾽ς τὸ νησί, καὶ ἐτριγυρίσαν τὸ κάστρο καὶ ἐδίδαν πό-
λεμον μέρα καὶ νύκτα. Καὶ οἱ Ἐγριπιῶτες δὲν ἐθαρρούσανε ὅτι νὰ τοὺς
77v πολεμᾷ ἀπὸ κεῖνο | τὸ μέρος.

Καὶ ἕνας Ρωμαῖος λουμπαρδάρης, καλὸς τεχνίτης, εἶπε τοῦ σουλτάνου

1523 χορήα iteratum in cod. delevi 1526 1464 in margine 1527 ἦρ το καλοκέρη 1531 κάστρο δηνατὸ κάστρο 1534 εγίκανε 1543 κατοὺς βενετζάνους—1461 in margine 1546 ρορομέους 1547 τον μὲρ 1551 νίση 1554 Ρωμαῖος : θομέος cod.

1555 ὅτι «Ἀφέντη τὴν ὁδεῖνα μερέα νὰ πολεμοῦμε ὁποὺ ἔναι τὸ τειχίο ἀχαμνό-
τερο». Καὶ ἐπολέμα γεμᾶτα. Καὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἐστείλανε τὴν ἁρμάδα τους
διὰ νὰ δώση βοήθειαν. Αὐτὴ ἐπήγαινε ἔνθε κακεῖθεν καὶ ἔχανε καιρὸ καὶ
ὕστερα ἦρθε κοντὰ εἰς τὸ κάστρο. Καὶ ὡς τὸ μάθανε ἀπὸ μέσα ἐλάβανε με-
γάλην χαρὰ τὸ πὼς ἦρθε βοήθειαν. Ἀμμὴ δὲν ἠμπορέσαν νὰ δώσουνε βοή-
1560 θειαν καμμίαν· καὶ ὁ σουλτάνος ἠνάγκαζε τὰ φουσσᾶτα νὰ πολεμοῦνε τὸ κά-
στρο μέρα καὶ νύκτα. Καὶ ἐμπήκανε οἱ Τοῦρκοι δυὸ βολὲς μέσα ᾽ς τὸ κάστρο
ἀπὸ τὰ τειχία, καὶ τὶς δύο βολὲς τοὺς ἐρρίξανε ὄξω καὶ τοὺς ἐκρεμίζανε.

Καὶ τὸ ὕστερο ὡσὰν εἴδανε οἱ ἐλεεινοὶ Ἐγριπιῶτες πὼς ἐδιάβη ἡ ἁρ-
μάδα τους καὶ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοὺς δώση βοήθειαν ἐπικράθησαν πολλὰ καὶ
1565 ἤτανε ἀποσταμένοι τοῦ πολέμου ὁποὺ ἐπολεμούσανε μέρα - νύκτα. Τότε ἐμα-
ζώκτησαν ὅλοι τους εἰς τὴν μέση τοῦ φόρου, ὁποὺ στέκει τὸ παλάτι καὶ ἐμπῆκε
μέσα τὸ ἀμέτρητο φουσσᾶτο τοῦ Τούρκου ἀπὸ τὶς χαλάστριες τῶν λουμπαρ-
δῶν. Καὶ ἐσμείξανε καὶ ἄναψε ὁ πόλεμος εἰς τὸ σπαθί, καὶ ἐγίνη μεγάλη
σφαγὴ καὶ πολὺ αἷμα ἔτρεχε ἀπὸ τὴν μίαν μερέαν καὶ τὴν ἄλλην. Καὶ ἐκεῖ
1570 εἰς τοὺς σκοτωμένους εὑρέθησαν καὶ γυναῖκες ἁρματωμένες σκοτωμένες
μέσα εἰς τοὺς ἄνδρες καὶ ἐπολεμούσανε καὶ αὐτὲς ὡσὰν παλληκάρια, πανδρε-
μένες καὶ ἀνύπαντρες, καὶ ἐκάμανε ὡσὰν τὶς ἀμαζῶνες τοῦ παλαιοῦ καιροῦ.

Καὶ ὁ ἀφέντης ὁ μισὲρ Παῦλος Ἔριτζος, τζιντιλόμος Βενετζᾶνος, μὲ
καμπόσους ἄρχοντες τοῦ κάστρου ἐμπήκανε εἰς τὸ παραμέσα καστέλλι τὸ
1575 δυνατὸ τοῦ κάστρου. Καὶ ὡσὰν ἐπεριλάβανε οἱ Τοῦρκοι τὸ κάστρο ἐπήρανε
78r ὅλους καὶ τὶς Φράγκους τοὺς | ἐσουγλίσανε καὶ καμπόσους τοὺς ἐπιριονίσανε
ζωντανούς, καὶ τοὺς Ρωμαίους τοὺς ἐκάμανε σκλάβους καὶ τοὺς ἐπουλού-
σανε ᾽ς τὸ παζάρι. Καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Ἔριτζου τὴν ἐπιά-
σανε καὶ τὴν ἐδώσανε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη. Καὶ ἦτονε ὄμορφη κατὰ πολλά.
1580 Καὶ διατὶ δὲν ἤθελε νὰ κάμη τὸ θέλημά του τὴν ἔσφαξε.

Καὶ ὑστέρου ἔταξε τοῦ ἀφεντὸς καὶ τῶν ἀρχόντων ὁποὺ ἤτανε μέσα ᾽ς
τὸ καστέλλι ὅτι νὰ παραδοθοῦνε καὶ νὰ τοῦ δώσουνε τὰ κλειδία τοῦ καστελ-
λίου, καὶ αὐτοὺς νὰ μὴν τοὺς κάμη τίβοτα, μόνε νὰ εἶναι ἐλεύτεροι. Καὶ
οὕτως τὸν ἐπιστέψανε καὶ ἐπαραδόθησαν. Ἀμμὴ ὁ σουλτάνος δὲν ἐστάθη εἰς
1585 τὸν λόγο του, μόνε τοὺς ἀποκεφάλισε ὅλους. Καὶ ὡσὰν τὴν ἐπερίλαβε τὴν
ἐλεεινὴ Ἔγριπο καὶ ὁμοίως καὶ ὅλο τὸ νησὶ ὁποὺ γυρίζει τριακόσα μίλια,
ἔβαλε φυλάκτορες μέσα καὶ τὰ φυλάγουσι ἕως τὴν σήμερο.

Καὶ τὴν ἄλλη μερέα ὁ φλαμπουριάρης τῆς Μπόσινας ἔσοντας νὰ δράμη
μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία μὲ πολὺ φουσσᾶτο, ἐδιάβη καὶ ἕως εἰς τὴν Ζογάμπιαν
1590 καὶ ἐπῆρε ἕως δέκα χιλιάδες σκλάβους καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς τὴν Νταλμάτζια

1557 ἁ-αὐτὴ 1559 ὑπωρέσαν 7560 ὁ add. 1563 ἐβρηπήωτες 1564 ὑπώρε-σαι 1575 Ἔγρηπο in margine

*ὁποὺ εἶναι τόποι τῶν Βενετζάνω. Καὶ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη κοντὰ εἰς τὴν
Βενετία, εἰς τὰ σύνορά της μέσα ᾿ς τὸ Φριούλι στερέας. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιά-
βησαν ἀπὸ τὴν Βενετία καὶ ἀπὸ τὴν ᾿Ιτάλιαν καὶ ἐτζακίσανε τὸν φλαμπου-
ριάρη τῆς Μπόσινας τὸν ἄνωθεν, καὶ τὸν ἐδιώξανε κακὰ γεναμένον Καὶ
1595 τὸν φλαμπουριάρη τὸν ἐσκοτώσανε καὶ ἀπὸ τὸ φουσσᾶτό του ὀλίγο ἔφυγε καὶ
ἐγλύτωσε.*

*Καὶ τὴν ἄλλην μερέαν ἐδιάβη ὁ σουλτάνος καταπάνω τοῦ Οὐζοὺν χασά-
78v νου εἰς τὴν ᾿Ανατολή, | διατὶ ἔδωσε φουσσᾶτα καὶ ἐβοήθα τῶν Βενετζάνω
εἰς τὴν ἀρμάδα τους, ὁποὺ εἴχανε εἰσὲ δαύτην καπετὰν τζενεράλε τὸν μισὲρ
1600 Νικόλαο Τρόνο, τζιντιλόμο Βενετζᾶνο. Οἱ ὁποῖοι ἐκάμανε πολλὲς νῖκες καὶ
ἐπήρανε πολλὲς χῶρες καὶ τόπους τοῦ σουλτάνου. ῾Ομοίως καὶ εἰς τὰ μέρη
τῆς ᾿Αρμενίας τοῦ ἐπῆρε πολλοὺς τόπους ὁ Οὐζοὺν χασᾶνος. Καὶ περάσον-
τας ὁ χρόνος, ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης καὶ ἐμετα-
διάβη ἀτός του εἰς τὴν ᾿Αρμενία, καὶ ἐσμείξανε εἰσὲ πόλεμον καὶ ἐτζάκισε ὁ
1605 Οὐζοὺν χασᾶνος τὸν σουλτάνο καὶ ἔκοψέ του πολλοὺς Τούρκους.*

*Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐγύρισε ὁ σουλτάνος καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία καὶ
ἐδιαγούμιζε τὶς χῶρες, ὁποὺ ἤτανε κοντὰ εἰς τὸν Ντούναβι καὶ πάλι ἐγύρισε
καταπάνω τοῦ Οὐζοὺν χασάνου διὰ πεῖσμα. Τότε ἐπολεμήσανε καὶ ἐτζάκισε
ὁ σουλτάνος τὸν Οὐζοὺν χασᾶνο καὶ τοῦ ἐπῆρε σκλάβους 6200 ἀνθρώπους.
1610 Καὶ ὅθεν ἐγύριζε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, εἰσὲ ὅποια χώρα ἀπέρνα, ἔκοβε
ἀπὸ 500, ἕως ὁποὺ ἦρθε εἰς τὴν Πόλι.*

*Καὶ τότε ἐπῆρε μεγάλον φόβον ἡ ᾿Αρμενία ὅλη. Καὶ τὸν ἐρχάμενον
χρόνον ἐδράμανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Βλαχία καὶ εἰς τὴν Μολδάβιαν. Καὶ
τότε ἀρματώθη ὁ ἀφέντης τῆς Μολδάβιας, ὀνόματι Στέφανος Πακῖνος καὶ
1615 ἐπῆρε κοντά του ἀρματωμένους ἀνθρώπους πολλοὺς καὶ ἔπιασε τέσσαρους
φλαμπουριαρέους καὶ ἐσκότωσε πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐπῆρέ τους τριαντάξι
φλάμπουρα. Καὶ περάσοντας ὀλίγο, ἔσοντας νὰ ὁρίζουνε οἱ Γενουβήσοι τὸν
Καφᾶ εἰς τὴν Μαύρη θάλασσα, καὶ εἴχανε μάχη | καὶ ἐπολεμούσανε εἰς τὴν
᾿Ιτάλια μὲ τὸν δοῦκα τῆς Μιλάνας, δὲν ἠμπορούσανε νὰ κάμουσι ἀλλέως καὶ
1620 ἐχαρίσανε τὸν Καφᾶ τοῦ σουλτάνου καὶ ἐκάμανε ἀγάπην.*

*Καὶ τότε ἀρμάτωσε πλεούμενα ὁ σουλτάνος καὶ ἔστειλε εἰς τὸ νησὶ τῆς
Κύπρου νὰ τήνε πάρη καὶ ἐδιάβησαν ἐκεῖ. Καὶ ἐβγῆκε τὸ φουσσᾶτο οἱ Τοῦρ-
κοι καὶ ἐδιάβησαν ἀπάνω εἰς τὴν Λευκωσία καὶ ἐπολεμούσανε. Καὶ οἱ Χρι-
στιανοὶ ἀντιστέκανε ἀνδρειωμένα· καὶ ὡσὰν εἴδανε οἱ Τοῦρκοι πὼς δὲν ἠμπο-
1625 ροῦσι νὰ τήνε πάρουνε, ἐγυρίσανε ὀπίσω. ῏Ω τοῦ θαύματος ! Καὶ δὲν ἐχόρ-*

1591 post *ἀπέρασε καὶ* iteratum in cod. delevit - *κο-κοντὰ* *1597* *ὁ* add. *1602* *ὡ ὀυζουν χάνος* *1604* *καὶ* iteratum in cod. delevit *1619* *ὑπορούσανε* *1622* *ἐγίκε* *1623 - 1624* *χρηἀνὶ* *1624* *ὑπορούση*

*τασε ποτὲ ὁ σουλτάνος τόσες νῖκες ὁποὺ ἔκαμε, μόνε ἀκόμη ἐξέτρεχε τὶς
μάχες.*

*᾿Αμμὴ ἐθυμήθη νὰ περάση νὰ πάγῃ εἰς τὴν ᾿Ιτάλιαν, εἰς τὴν Φραγκία,
νὰ πάρῃ καὶ τὴν Ρώμα λέγει, ὁποὺ ἤτονε τὸ θρονὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Καί-
1630 σαρος. Καὶ ἑτοίμασε τὸν Μαλεκόκι μὲ φουσσᾶτα καὶ τὸν ἔστειλε εἰς τὸν
Αὐλῶνα. Καὶ τὸν ἀπόκλεισε μὲ πόλεμον. Καὶ ἀντίστεκαν καὶ ἐσκοτωνόντησαν
μία μερέα καὶ ἄλλη πολλοί. Καὶ ἐκράτειε ὁ πόλεμος καμπόσους μῆνες.
᾿Αμμὴ τὸ ἄλλο κάστρο ὁ Σκούταρις δὲν εἴχανε τροφὲς καὶ ἐπαραδόθησαν μὲ
τὴν ἀγάπην.*

*1635 Τότε καὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἐκάμασι ἀγάπην μὲ τὸν σουλτάνο. Καὶ ὡσὰν
ἐπαραδῶσαν τὸ κάστρο, ἐσηκώθησαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὴν
ἀρμάδα τῶν Βενετζάνω, ὁποὺ ἤτονε ἐκεῖ κοντὰ καὶ ἐμπήκανε μέσα. Καὶ τὸ
κάστρο ἐκεῖνο τὸ ἐπερίλαβε ὁ Τοῦρκος διατὶ ἔχει καλὸν λιμιῶνα διὰ τὴν
ἀρμάδα του καὶ διὰ νὰ φέρῃ καὶ τὰ φουσσᾶτά του στερέας νὰ τὰ περάσῃ εἰς
1640 τὴν Πούλια, ὁποὺ στέκει ἀνάντια. Καὶ νὰ περάσῃ νὰ πάγῃ ἕως εἰς τὴν Ρώμα,
ὡς τὸ ἔβαλε εἰς τὸ νοῦ του πρωτύτερα.*

*Καὶ ὡσὰν ἦρθε τὸ καλοκαίρι ἀρμάτωσε πολλὴ ἀρμάδα ὁ σούλτάνος καὶ
τὴν ἔστειλε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Πούλια. Καὶ πηγαίνοντας αὐτὴ ἡ ἀρμάδα ἡ
79v τούρκικη ἐπῆρε τὴν Ζάκυθο | καὶ τὴν Κεφαλλονία καὶ τὴν ῾Αγίαν Μαύρα.
1645 Καὶ ὁ σουλτὰν ἐδιάβη εἰς τὴν Οὐγγαρία καὶ ἐπῆρε πολλὴ σκλαβία. Καὶ τὸν
ἐρχάμενον χρόνον ἑτοίμαζε τὰ φουσσᾶτα νὰ πάγῃ νὰ πάρῃ τὴν ᾿Αλεξάνδρεια.
᾿Αμμὴ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τήνε πάρῃ καὶ ἀρμάτωσε ὅλην του τὴν ἀρμάδα καὶ
ἑτοίμασε καὶ φουσσᾶτα τῆς στερεᾶς νὰ πάρῃ τὴν Ρόδο.*

*Καὶ ἔβαλε εἰς τὴν ἀρμάδα καπετὰν πασᾶ τὸν Παλαιολόγο, πραχτικὸν
1650 ἄνθρωπον Τοῦρκον. Καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸν σουλτάνο ἕνας Δημήτριος ᾿Οθω-
νίας καὶ ὁ ᾿Αντώνιος Μελιγάμπος, ἐκάμανε ἀθιβολὴ τὴν Ρόδο καὶ τὴν ἐδώ-
σανε τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη, ὅτι «ἂν θέλῃς νὰ πάρῃς τὴν Ρόδο ἀπὸ τὸν τάδε
τι τόπον παίρνεται». Καὶ ἔστερξε ὁ σουλτάνος καὶ τοὺς ἐτίμησε τοὺς δημη-
γέρτες, οἱ ὁποῖοι ἤτανε ὁ ἕνας ἀπὸ τὴν Ρόδο καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ῎Εγριπον.*

*1655 Λοιπὸν ὁ σουλτάνος ἔστειλε εἰς τὸν Μέγα Μάστορα τῆς Ρόδου, ὅτι νὰ
τοῦ δίδῃ χαράτζι μὲ τοὺς καβελλιέρους, εἴτε δὲ θέλει ἐρθεῖ μὲ τὴν ἀρμάδα
του καὶ στερέας νὰ τήνε πάρῃ. Καὶ ὁ Μεγα - Μάστορας τοῦ ἀποκρίθη : «᾿Εδῶ
ἤρθανε οἱ πρόγονοί σου μὲ ὅλην τους τὴν δύναμι καὶ δὲν ἠμπορούσανε νὰ
μᾶς πάρουνε, καὶ ἐσὺ ἂν ἔρθῃς καλῶς νά ᾿ρθῇς. ᾿Αμμὴ δὲν ἠξέρομε πῶς
1660 θέλεις ἐβγῇς». Τότε ἐμάζωξε ὁ σουλτάνος τὰ φουσσᾶτα τῆς Ρούμελης καὶ
τῆς ᾿Ανατολῆς καὶ ἐδιάβησαν τὰ φουσσᾶτα τὴν μίαν μερέα καὶ ἡ ἀρμάδα τὴν
ἄλλη καὶ ἔσωσε εἰς τὴν Ρόδο. Καὶ ὁ Μέγας Μάστορας, ὀνόματι Νταμπάν-*

1632 *καπόσους* *1645* *σουλτον* *1647* *ὑπώρεσαι* *1653* *ἔστεξε* *1655* *Ρόδου :* *ρώρου* cod. *1658* *ὑπορούσανε*

σον, Φραντζέζης, ἑτοιμάστη εἰσὲ πόλεμον καὶ ἔβαλε μέσα εἰς τὸ κάστρο τὰ
1664 *χρειαζόμενα τοῦ πολέμου.*

80r *Τότε ἀπέρασε ὁ σουλτάνος εἰς τὴν | Ρόδο τὰ φουσσᾶτα ἀπὸ τὰ μέρη τῆς*
Ἀνατολῆς εἰς τὸ νησὶ ᾽ς τὴν Ρόδο καὶ ὁ σουλτάνος ἐκεῖ τεντωμένος. Καὶ
ἐδίδανε πόλεμον φρικτὸν μὲ τοφέκια καὶ μὲ λουμπάρδες μὲ μουρτήρια. Καὶ
οἱ καβελλιέροι ἀπὸ μέσα ἀντιστέκανε ἀνδρειωμένα. Καὶ ὁ πασᾶς Παλαιολόγος
ἔστειλε εἰς τὸν Μέγα Μάστορα τάχα ἂν θελήσῃ νὰ κάμῃ ἀγάπη. Τότε ὁ
1670 *Μέγα Μάστορας ἐδίωξε τὸν μαντατοφόρο. Καὶ ὡς εἴδανε οὕτως ἐδώσανε*
πάλι πόλεμον δυνατὸ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐμπήκανε μέσα ᾽ς τὸ πρῶτο τειχίο μὲ
πολλὴ βίαν. Ἀμμὴ οἱ καβελλιέροι τοὺς ἐδιώξανε ὄξω καὶ τοὺς ἐκρεμίζανε
καὶ τοὺς ἐσκοτώνανε τότε πολλοὺς Τούρκους, ἕως 300 καὶ ἄλλοι ἐφύγανε
καὶ ἐγλυτώσανε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν καβελλιέρων. Καὶ τοὺς ἐκαταδιώξανε ἕως
1675 *εἰς τὴν τέντα τους, καὶ τοὺς ἐπήρασι πολλὰ φλάμπουρα καὶ ἐκατασφάξανε*
πολλούς. Καὶ λέγουσι πὼς ἐσκοτώθησαν ἐκείνη τὴν ἡμέρα πλέο παρὰ 3800
Τούρκους. Καὶ ὅσον καιρὸ τὴν ἐπολεμούσανε ἐκάμανε λογαριασμὸ ὅτι ἐσκο-
τώθησαν 9 χιλιάδες Τοῦρκοι. Καὶ ἤτανε καὶ λαβωμένοι 15 χιλιάδες. Καὶ
ἤτανε σκιασμένοι ὁποὺ ἐλέγαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἐκεῖ ὁποὺ ἐπολεμούσανε εἴδανε
1680 *τὴ νύκτα τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἐβοήθα.*

Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ σουλτάνος πὼς δὲν ἠμπορεῖ νὰ τήνε πάρῃ ἐμάζωξε τὰ
φουσσᾶτά του καὶ τὴν ἀρμάδα του νὰ τὴν πάρῃ νὰ ὑπάγῃ ὀπίσω. Καὶ τὴν
ὥρα ὁποὺ ἤθελε νὰ σηκωθῇ ἤρθανε δύο καράβια τοῦ ρηγὸς τοῦ Φερδινά-
του καλὰ ἀρματωμένα καὶ φορτωμένα χρεῖες τοῦ πολέμου καὶ ἐπολεμήσανε
1685 *καὶ ἐγλυτώσανε καὶ ἐμπήκανε μέσα εἰς τὴν Ρόδο καλά. Τότε ἐβγῆκε λόγος*
πὼς ἑτοιμάσανε οἱ ἀφεντάδες οἱ Χριστιανοὶ ἀρμάδα νὰ στείλουνε βοήθειαν
τῆς Ρόδου, καὶ νὰ πᾶνε καὶ καταπάνω τοῦ σουλτάνου. Καὶ ὡς τὰ ἤκουσε
80v *ὁ | σουλτάνος καὶ ὁ πασᾶς ἀφήσανε τὴν Ρόδο καὶ ἐγυρίσανε εἰς τὴν Πόλι.*

Καὶ περάσοντας ὀλίγος καιρός, ἀρμάτωσε φουσσᾶτα στερέας καὶ ἐδιάβη-
1690 *σαν εἰς τὸν Αὐλῶνα στερέας. Καὶ ἀρμάτωσε ἑκατὸ καράβια καὶ ἔβαλε μέσα*
δεκαπέντε χιλιάδες Τούρκους καὶ τοὺς ἔστειλε καὶ αὐτοὺς εἰς τὸν Αὐλῶνα.
Καὶ πηγαίνοντας ἐπήρανε τὴν Ἁγίαν Μαύρα. Τότε ἀπέρασε ὁ Ἄλοματ
πασᾶς μὲ πολὺ φουσσᾶτο εἰς τὴν Πούλια καὶ ἐπολέμησε τὸ Ὄτροντο καὶ τὸ
ἐπῆρε καὶ ἐκάθησε μέσα, διατὶ ὁ δοῦκας τῆς Καλάβριας ὁποὺ ὥριζε τοὺς
1695 *αὐτοὺς τόπους δὲν ἤτονε ἐκεῖ.*

Καὶ ὁ πασᾶς ἔδωσε μεγάλο φόβο εἰς τὴν Πούλια καὶ εἰς τὴν Καλάβρια
καὶ εἰσὲ ὅλην τὴν Χριστιανωσύνη. Καὶ λέγουσι ὅτι ἃ δὲν ἤθελε ἐρθεῖ ὁ
θάνατος τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη, ἐρχέτονε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Πούλια νὰ πάρῃ
καὶ τὴν Ἰτάλιαν, νὰ κάμῃ μεγάλο κακὸ εἰς τὴν Χριστιανωσύνη. Διατὶ ὁ

1666 ὁ : *ἐ* cod. *1668 ἀνδρομένα* *1675 τεντετὰς* *1681 ὑποπορὴ* *1692 ἀχόματ*
1704 χρόνους 31 in margine

1700 *σουλτάνος ἐπῆρε τριακόσες χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἀπέρασε εἰς τὴν Ἀνατολὴ*
νὰ πάγῃ εἰς τὴν Σουρίαν νὰ πολεμήσῃ. Καὶ εἰς τὸν δρόμον τοῦ ἦρθε μία
ἀρρωστεία ζάλη διπλῆ καὶ διὰ ὀλίγες ἡμέρες ἀπόθανε κοντὰ εἰς τὴν Νικο-
μηδεία τῆς Βιθανίας εἰς τοὺς πενῆντα ἐφτὰ χρονῶν ἄνθρωπος. Καὶ ἐβασί-
λευσε εἰς τὴν βασιλείαν χρόνους 31. Καὶ λέγουσι ὅτι νὰ ἀπόθανε ἀπὸ φαρ-
1705 *μάκι καὶ οἱ γιατροὶ τοῦ ἐδώσανε πότιο δυνατὸ νὰ σύρῃ ἀπὸ κάτω. Ἀμμὴ τὸ*
πότιο ἔσφιξε τὰ ἔντερά του καὶ ἀπόθανε [1].

Λοιπὸν αὐτὸς ἤτονε ἀνδρεῖος καὶ πεισματάρης εἰς τοὺς πολέμους καὶ
πονηρὸς καὶ δὲν ἔβαλε ἄλλο εἰς τὸ νοῦ του μόνε πῶς νὰ γελᾷ τοὺς ἀφεντά-
1709 *δες νὰ παίρνῃ τὴν ἀφεντία τους, τόσο τοὺς Τούρκους, ὡσὰν καὶ τοὺς Χριστια-*
81r *νούς. Ἤτονε καὶ ἀστρολόγος. | Ἤξερε πέντε γλῶσσες καλά : τούρκικα, ρω-*
μέϊκα, φράγκικα, ἀράπικα, χαλδέϊκα, πέρσικα, καὶ ἀγάπα νὰ διαβάζῃ τὶς
πράξες καὶ πολέμους τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως, ὁμοίως καὶ τοὺς πο-
λέμους ὁποὺ ἔκαμε ὁ Γιούλιος Καίσαρας τῆς Ρώμας ὁ βασιλεύς. Καὶ ἀγάπα
τὴν πορνία περίσσα καὶ ἤτονε μανιώδης πολλὰ καὶ σκληρὸς καὶ ἐχθρὸς τῶν
1715 *χριστιανῶν καὶ ἤτονε γεννημένος ἀπὸ μάννα χριστιανή.*

Καὶ ἄφησε δύο τρεῖς υἱούς. Τὸν Μπαγιαζήτη καὶ τὸν Τζιζίμο καὶ τὸν
Μουσταφᾶ, ὁ ὁποῖος Μουσταφᾶς ἤτονε ἀνδρειωμένος καὶ ἐπολέμα μὲ τὸν
Οὐζοὺν χασᾶνο. Ἀγάπα τὰ κυνήγια καὶ ἀπόθανε εἰς τὸ Ἰκόνιο καὶ ἐμείνανε
οἱ δύο οἱ ἄνωθε.

1720 *Λοιπὸν ὡσὰν ἀπόθανε ὁ σουλτὰν Μεχεμέτης, οἱ πασᾶδες ἐκρατούσανε*
τὸν θάνατό του κρυφά. Ἀμμὴ οἱ γιαννιτζάροι ἐζητούσανε νὰ ἰδοῦνε τὸν βα-
σιλέα τους καὶ ἐμάθανε πὼς ἀπόθανε, ἐδράμανε ὀπίσω εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολι καὶ ἐδιαγουμίζανε τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Χριστιανούς, ὡς καθὼς
ἔχουνε συνήθεια. Καὶ ὁ Μεχεμὲτ πασᾶς ἔκραξε τὸν γιαννιτζάραγα καὶ ἐκα-
1725 *βαλλικέψανε καὶ ἐκρατήσανε τοὺς γιαννιτζάρους νὰ μὴν διαγουμίζουν καὶ*
εἰσὲ τὴν ἀνακάτωσι ἐκαταδιώξανε τὸν Μεχεμὲτ πασᾶ ἕως εἰς τὰ Ταχτὰ
καλά. Ἐκεῖ ἐσκοτώθη ἀπὸ τὴν τρίμωξι τῶν γιαννιτζάρω. Τὸ ὅμοιο ἐκά-
μανε καὶ εἰς τὸν Γαλατᾶ καὶ ἐκάμανε μεγάλο κακὸ εἰς τὴν Πόλι καὶ εἰς τὸν
Γαλατᾶ.

1730 *Καὶ τὸ κορμὶ τοῦ σουλτάνου τὸ ἠφέρανε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι καὶ*
τὸν ἐθάψανε πρῶτον εἰς τὴν Πόλι καὶ ἐγράψανε ἐπίγραμμα ἀπάνω εἰς τὸ
μνῆμά του καὶ ἔλεγε : «Ρόδο καὶ Ἰντάλια ἐλευτερώθητε».

Τέλος τῆς ζωῆς τοῦ σουλτὰν Μεχεμέτη υἱοῦ τοῦ σουλτὰν Μουράτη.

Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ

1716 ὁ add. *1717 κασανο*

---

[3] Αἱ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μωάμεθ πληροφορίαι εἶναι ποικίλαι καὶ ἀντιφατικαί. Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀφήγησιν, ὁ σουλτάνος ἀπέθανε ἐξ αἰτίας ὑγροῦ, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδωσαν οἱ ἰατροὶ καὶ *«ἔπρηξε τὰ ἔντερά του»*.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Forschungen in Ephesos, Band IV (Heft 3). Die Johannes Kirche, Wien, 1951.

῾Υπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ ᾿Αρχαιολογικοῦ ᾿Ινστιτούτου ἐξεδόθη ἐσχάτως ὡς 4ος τόμος τῶν Forschungen in Ephesos εἰς μέγα σχῆμα, ὅμοιον πρὸς τοὺς τρεῖς προηγουμένως ἐκδοθέντας τόμους, ἀξιόλογον νέον ἔργον, περιλαμβάνον τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ περιφήμου ναοῦ ᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, τὰ ἐρείπια τοῦ ὁποίου ἐκτείνονται νῦν ἐπὶ τοῦ λόφου ᾿Αγιασολοὺκ τῆς παλαιᾶς ᾿Εφέσου. Εἰς τὴν ἔκδοσιν συνετέλεσε καὶ χορηγία τοῦ ᾿Αμερικανικοῦ βυζαντινολογικοῦ ᾿Ινστιτούτου τοῦ Dumbarton Oaks, τοῦ ἐξαρτωμένου ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard.

Κυριώτερος συγγραφεὺς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων Dr Hans Hörmann, τὴν γενικὴν ὅμως ἐποπτείαν εἶχεν ὁ γνωστὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης Josef Keil, ἔχων συνεργάτην του τὸν F. Miltner.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐκ 308 σελίδων μετὰ 72 σχεδίων καὶ εἰκόνων ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ 79 προσηρτημένων πινάκων μὲ τὰ βασικὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια καὶ φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις τοῦ μνημείου, ἐξ ὧν οἱ 9 πίνακες ἀποδίδονται ἔγχρωμοι, προλογίζω ὁ ὑπογεγραμμένος, κατὰ παράκλησιν τῶν συγγραφέων, περιοριζόμενος εἰς τὰ ἀφορῶντα τὰς παραδόσεις περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου καὶ συσχετίζων αὐτὰ πρὸς τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν μου. Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐρευνῶν τοῦ ἀξιολόγου τούτου μεγάλου ἱεροῦ, τοῦ κατέχοντος ἐξέχουσαν θέσιν, ἔχει ὡς ἑξῆς :

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς τῆς Σμύρνης καὶ τῆς ἐνδοχώρας αὐτῆς, ἡ ᾿Αρχαιολογικὴ ῾Εταιρεία μοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου ἐπὶ τοῦ λόφου ῾Αγιασολοὺκ τῆς ᾿Εφέσου, ἔνθα μεγάλοι ὄγκοι ἐκ καταπεσόντων τμημάτων ὑπεδήλουν ὅτι ἐκρύπτετο κάτωθεν αὐτῶν μεγάλων διαστάσεων χριστιανικὸν κτίσμα, πιστευόμενον ὡς ὁ ναὸς τοῦ Εὐαγγελιστοῦ.

Εἰς τὴν ῎Εφεσον εἰργάσθην τὸ θέρος τῶν ἐτῶν 1921 καὶ 1922, ἀπεκάλυψα τὰ δύο τρίτα τοῦ μνημείου καὶ τὸ συγκρότημα τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου τοῦ ἰουστινιανείου ναοῦ. Τῷ 1924 ἐδημοσίευσα μελέτην περὶ τῶν ἀνασκαφῶν μου ἐν τῷ ᾿Αρχαιολογικῷ Δελτίῳ (τόμ. 4, σελ. 81 – 226), ἥτις ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος σεβασμίου μνημείου τῆς χριστιανωσύνης τοῦ περικλείοντος τὸν τάφον τοῦ Εὐαγ-

γελιστοῦ. ᾿Ατυχῶς, ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης μικρασιατικῆς καταστροφῆς, δὲν ἠδυνήθην νὰ ὁλοκληρώσω τὴν ἀνασκαφήν. Εὐτυχέστεροι ἐμοῦ οἱ Αὐστριακοὶ ἀρχαιολόγοι, κατόπιν ἀδείας τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου κατὰ τὰ ἔτη 1929 καὶ 1930 καὶ ἔφερον τοῦτο εἰς πέρας.

Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθη πρῶτον ἡ διὰ δύο τρούλλων καλυπτομένη μακρὰ δυτικὴ κεραία τοῦ σταυροσχήμου ναοῦ, ἥτις μόλις εἶχε προσδιορισθῆ ὑπ᾿ ἐμοῦ, εὑρεθεῖσα πλατυτέρα τῶν λοιπῶν, ἤτοι μετὰ διαδρόμων ἑκατέρωθεν· εἰς τὸ μέσον καθωρίσθη ἡ ὕπαρξις ἄμβωνος, καλύπτοντος προγενέστερον μωσαϊκὸν δάπεδον. Κατόπιν ἦλθεν εἰς φῶς ὁ νάρθηξ, ἡ πρόσοψις τοῦ ὁποίου εὑρέθη εἰς ὕψος τριῶν μέτρων καὶ ὁ μεταγενέστερος στενὸς ἐξωνάρθηξ. Εἰς τὸν βόρειον διάδρομον, καὶ ἀνατολικῶς τῆς πύλης τοῦ νάρθηκος, ἀπεκαλύφθη κρήνη ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα, ἐπιμελῶς διὰ μαρμάρων ἐπενδεδυμένη, μεταγενεστέρας ἐποχῆς. Τέλος προσδιωρίσθη τὸ εὐρὺ τρίστωον αἴθριον.

᾿Εκ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἀνεσκάφη τελείως ἡ νοτία κεραία, ἥτις διέσωζε καὶ τμήματα τοῦ ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν δαπέδου, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας ἀπεκαλύφθησαν τετράγωνοι θάλαμοι καὶ ἀνατολικώτερον τὰ κλιμακοστάσια. Οὕτω συνεπληρώθη ἡ κάτοψις ὁλοκλήρου τοῦ ἰουστινιανείου κτίσματος, ὅπερ παρουσίασε θαυμαστὴν ἑνότητα καὶ ὀργανικὴν συνένωσιν περικέντρου καὶ ἐπιμήκους ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου.

᾿Επὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς κατόψεως, τῶν μετρικῶν σχέσεων, τοῦ ὕψους τῶν κιόνων καὶ τῶν διασωθέντων τμημάτων, ὡς καὶ ἐκ τῶν λειψάνων τῶν θόλων, ἐπεχείρησεν ὁ ἀρχιτέκτων Hans Hörmann ἀρίστας τομὰς καὶ ἀναπαραστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ τοῦ ἰουστινιανείου κτίσματος, λαμβάνων προσέτι ὑπ᾿ ὄψιν τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς καὶ τὰς λύσεις τοῦ ναοῦ τῆς ῾Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. ᾿Αντιρρήσεις θὰ εἶχέ τις μόνον διὰ τὰς ἀντηρίδας, τὰς ὁποίας ὁ Η. προσθέτει εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ σύστημα τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τῆς ῾Αγίας Σοφίας, αἵτινες ὅμως ἐκεῖ εἶναι μεταγενέστεραι—ὅπως καὶ αἱ μεγάλαι πλάγιαι. ᾿Επίσης παρατηροῦμεν ὅτι διὰ τὴν στέγασιν τοῦ νάρθηκος εἶναι προτιμοτέρα εἰς τὸν ἀρχικὸν ναὸν σειρὰ σταυροθολίων, ὅπως ἀπαιτεῖ ἄλλως τε καὶ ἡ κάτοψις, παρὰ σειρὰ τρούλλων ὅπως ἀποκαθιστᾷ ὁ Η. διὰ νὰ συμφωνῇ πρὸς μεταγενεστέραν μαρτυρίαν, καθ᾿ ἣν ὁ ναὸς εἶχεν ἕνδεκα τρούλλους. ῾Η ὕπαρξις σειρᾶς τρούλλων θὰ ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ πρὸς ἐπισκευὰς τῆς ἐποχῆς τῆς προσθήκης πιθανῶς τοῦ ἐξωνάρθηκος.

῾Η ἀποκατάστασις τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ναοῦ μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου γίνεται, ὅπως ἡ ἡμετέρα, μέ τινα διαφοράν, ὡς ἐκ τῆς πιστοποιηθείσης εὐρύνσεως τοῦ συνθρόνου κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα.

῾Η μεγάλη ἀνακάλυψις τῶν αὐστριακῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἡ κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ μαυσωλείου εὕρεσις τοῦ ὑπογείου συγκροτήματος τοῦ τάφου

τοῦ Θεολόγου (ἐξ οὗ εἴχομεν προφθάσει ν' ἀνεύρωμεν μόνον τὸ στόμιον τοῦ ὀρύγματος) ὑπὸ μορφὴν μικρᾶς κατακόμβης (ἢ confessio), προσιτῆς διὰ διαδρόμου καὶ μικρᾶς κλίμακος. Τὸ ἀρχαιότερον τμῆμα αὐτῆς, τὸ εὑρισκόμενον ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀνασκαψάντων ὡς ὁ τάφος τοῦ Θεολόγου, χρονολογεῖται δὲ ἐξ εὑρεθέντος κωνσταντινείου νομίσματος οὐχὶ πέραν τοῦ 320 μ.Χ.

Ἐπιμελὴς ἔρευνα πέριξ τοῦ συγκροτήματος τοῦ ὑπογείου τάφου ἔφερεν εἰς φῶς λείψανα τοῦ μαυσωλείου, ὅπερ ἀρχικῶς ὡς αὐτοτελὲς κτήριον περιέβαλλε τὸν τάφον τοῦ Θεολόγου, κατόπιν δὲ τοῦτο, εἰς προϊουστινιάνειον ἐποχήν, ἀπετέλεσε τὸ κέντρον μεγάλης σταυροσχήμου ξυλοστέγου βασιλικῆς, κύρια σημεῖα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς νὰ γίνεται πλήρης.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δαπέδου τοῦ μαυσωλείου εὑρέθησαν : πίθος καὶ ἀγωγοὶ ὕδατος τοῦ ἁγιάσματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὰς πηγὰς (Κύριλλος Ἀλεξανδρείας), προερχόμενα ὅμως ἐκ τῆς ἰουστινιανείου ἐποχῆς, καθὼς καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα τῶν διαφόρων ἐποχῶν.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων τοῦ ἀρχικοῦ κτηρίου τοῦ μαυσωλείου ἢ Μαρτυρίου, ὁ Hörmann προβαίνει εἰς τὴν ἀναπαράστασιν ἀφ' ἑνὸς τῆς κατόψεως αὐτοῦ ὡς τετραγώνου, ἐνισχυομένου κατὰ τὰς γωνίας διὰ τεσσάρων πεσσῶν ἐχόντων πρὸ αὐτῶν τέσσαρας κίονας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς πιθανῆς ἀνωδομῆς τοῦ Μαρτυρίου ὡς κυβικοῦ κτίσματος, μετὰ τῶν θυρῶν εἰς ἑκάστην πλευράν, ἔχοντος τὸν κεντρικὸν χῶρον ὑψηλότερον στεγαζόμενον διὰ σταυροθολίου στηριζομένου ἐπὶ τῶν τεσσάρων κιόνων.

Ἡ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν προσδιορισθεῖσα προϊουστινιάνειος σταυρόσχημος βασιλικὴ (Ε' αἰ.) ὀλίγον μικροτέρα τῆς ἰουστινιανείου, εὑρέθη ἔχουσα πεντάκλιτον τὴν Α. κεραίαν, τρικλίτους τὰς λοιπάς, τὴν δὲ ἀνατολικὴν μικροτέραν, ὅπως καὶ ἡ ἰουστινιάνειος, μετὰ εὐρέος νάρθηκος, ἐξωνάρθηκος καὶ προπύλου. Ἀξιόλογα λείψανα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου ἐκ τῶν συνήθων κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα γεωμετρικῶν σχεδίων εὑρέθησαν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν κεραίαν, ἄριστα ἔγχρωμα ἀντίγραφα τῶν ὁποίων προσάγονται εἰς ἓξ πίνακας.

Ὁ Hörmann ἀποκαθιστᾷ τὴν ξυλόστεγον, σταυρόσχημον βασιλικὴν τοῦ Ε' αἰῶνος, ἄνευ ὑπερῴου, δέχεται δὲ ὅτι περιέκλειεν αὕτη εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραιῶν αὐτούσιον τὸ ἀρχικὸν μαυσωλεῖον μὲ τοὺς ὑψηλούς του τοίχους καὶ τὴν στέγην του καὶ ὅτι διηνοίχθη μόνον ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, κτισθέντος ἐκεῖ συνθρόνου πολυγωνικοῦ ἔξωθεν, τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν. Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ δεκτή. Ἡ ὕπαρξις κλειστοῦ τετραγώνου κτίσματος καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραιῶν τῆς βασιλικῆς, δὲν εἶναι μόνον οἰκοδομικῶς δυσάρεστος, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῶς ἀπαράδεκτος, διότι τὸ μαυσωλεῖον θ' ἀπέκλειε τὴν συγκοινωνίαν πρὸς τὰς τρεῖς κεραίας καὶ θὰ ἠχρήστευεν αὐτάς,

καθιστῶσα ἀδύνατον τὴν παρακολούθησιν τῆς τελουμένης λειτουργίας, εἴτε δεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἐτελεῖτο εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν τοῦ μαυσωλείου εἴτε εἰς τὴν τῆς ἀψῖδος τῆς βασιλικῆς.

Ἡ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μετατροπὴ πολλῶν μικρῶν μαρτυρίων εἰς μεγάλας ἐκκλησίας προϋποθέτει κατεδάφισιν τῶν πρώτων. Διὰ τὴν μορφὴν τοῦ μαυσωλείου τῆς βασιλικῆς τοῦ Ε' αἰῶνος θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν λύσιν παρομοίαν πρὸς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν εἰς τὸν ἰουστινιάνειον ναόν, ἤτοι περιορισμὸν τοῦ ἱεροῦ χώρου τοῦ μαυσωλείου διὰ «κιγκλίδων»—χαμηλῶν ἢ ὑψηλῶν—ὁμοίων πρὸς τὰς τῶν παλαιοχριστιανικῶν τέμπλων, ὡς καὶ σύνθρονον μετὰ ἁγίας τραπέζης.

Τὴν μελέτην συμπληρώνουν τὰ ἀνευρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ κιονόκρανα τῶν κιόνων τῆς δυτικῆς κεραίας, φέροντα μονογράμματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας.

Ἀκολουθοῦν : σύντομον ἄρθρον τοῦ Miltner περὶ ἀνευρεθέντων ἐντοιχισμάτων ἀρχαιοτέρων ἀναγλύφων μονομάχων τοῦ Β' – Γ' μ.Χ. αἰῶνος καὶ μελέτην τοῦ J. Keil περὶ τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, τὰς ὁποίας οὗτος ἑρμηνεύει μετὰ ἰδιαζούσης φιλολογικῆς ἀναλύσεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ χριστιανικαὶ εἶναι ἐλάχισται, σπουδαιότεραι δὲ αἱ προχριστιανικαί, ληφθεῖσαι ἐξ ἐθνικῶν κτηρίων τῆς Ἐφέσου καὶ χρησιμοποιηθεῖσαι ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικόν. Αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονται, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Θεολόγον καὶ μόνον τρεῖς ἔχουσι τὴν μορφὴν ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν, διασῳζομένων δύο χρονολογιῶν (ἀρ. 2 καὶ 7). Εὔστοχος εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Keil ὅτι ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιγραφὴ ἡ ἀναγράφουσα τὸ ἀξίωμα πατρικίου καὶ στρατηγοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν ἀνευρεθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ χρονολογίαν παρὰ τὴν πύλην τοῦ νάρθηκος, ὁπότε δέον νὰ δεχθῶμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ Grégoire (Byzantion, Α', σ. 710 : ϛφ'=942)· σπουδαιότητά τινα ἐνέχουν καὶ τὰ ἀναγνωσθέντα χαράγματα εἰς τοίχους τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνευρεθεῖσαν κρήνην.

Εἰς τελευταῖον κεφάλαιον γίνεται ὑπὸ τοῦ Hörmann σύντομος τυπολογικὴ ἐξέτασις καὶ τοποθέτησις τῆς βασιλικῆς τοῦ Ε' καὶ τοῦ Ϛ' αἰῶνος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Γενικῶς ἡ ὅλη ἐργασία εἶναι ὄντως ὑποδειγματική, διακρινομένη διὰ τὴν ἐξαντλητικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀκριβεστάτην περιγραφὴν ὅλου ἀνεξαιρέτως τοῦ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ ἀνευρεθέντος ὑλικοῦ καὶ διὰ τὴν ἐμπεριστατωμένην ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐμβάθυνσιν αὐτοῦ.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

A. Calderini, G. Chierici, C. Ceccelli, La basilica di S. Lorenzo Maggiore in Milano, 1951 (ἐκ σελ. 296 μετὰ 51 ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ 100 πινάκων: ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς τοῦ μνημείου, ἐξ ὧν πέντε ἔγχρωμοι).

Ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Ἱδρύματος Treccani degli Alfieri, ἐξεδόθη ἐσχάτως ἀξιόλογος μελέτη περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου τοῦ Μείζονος τοῦ Μιλάνου εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω Ἱδρύματος ἔργων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τέχνην τῆς πόλεως τοῦ Μιλάνου.

Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου εἰς ρυθμὸν περικέντρου τετρακόγχου κτίσματος μετὰ τριῶν συνεχομένων ὀκταγωνικῶν παρεκκλησίων εἰς τὴν ἀνατολικήν, βορείαν καὶ νοτίαν αὐτοῦ πλευράν, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς μετατροπὰς κατὰ τὸ ΙΑ', ΙϚ', καὶ ΙΘ' αἰῶνα, αἵτινες εἶχον τοσοῦτον ἀλλοιώσει αὐτόν, ὥστε ἀμφίβολον ἦτο ἂν διεσώζετο καὶ ἐλάχιστον μέρος τοῦ ἀρχικοῦ μνημείου. Ἀνασκαφαὶ εἰς τὰ θεμέλια καὶ πέριξ τοῦ ναοῦ καὶ ἐπιμελεῖς ἔρευναι γενόμεναι πρὸ δεκαετίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Chierici καθώρισαν πλέον σαφῶς τὰ τμήματα τοῦ κτηρίου, ἅτινα προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς, ὅπως καὶ τὸ ἀρχικὸν σχῆμα καὶ τὴν καθόλου μορφὴν τοῦ ναοῦ, πρὸς δὲ καὶ τὸν προορισμὸν καὶ χρονολογίαν τῶν γύρωθεν παρεκκλησίων.

Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τοῦ Chierici, τὸ κύριον σῶμα τοῦ ναοῦ διέσωσε τοὺς ἀρχικοὺς τοίχους του μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὑπερῴων μετὰ τῶν παραθύρων του, ἅτινα εἶχον ἐντοιχισθῆ, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν τοὺς ἀρχικοὺς πεσσούς.

Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος, προέρχεται τὸ πρὸς ἀνατολὰς ναΐδιον τοῦ ἁγίου Ἱππολύτου, συνδεόμενον ἑνιαίως μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ καθὼς καὶ τὸ πρὸς νότον συνεχόμενον πρὸς τὸν ναὸν ὀκταγωνικὸν μετὰ προθαλάμου ναΐδιον τοῦ ἁγίου Ἀκυλίνου. Ἐξ εὑρεθέντων ἐν αὐτῷ ἀγωγῶν ὕδατος πιστοποιεῖται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀρχικοῦ βαπτιστηρίου. Δι' ἀνασκαφῶν ἐπίσης προσδιωρίσθη, πρὸς ἀνατολὰς ἑκατέρωθεν τοῦ ἁγίου Ἱππολύτου, ἡ ὕπαρξις δύο ἐπιμήκων ψηφιδωτῶν χώρων, τὰ θεμέλια τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν, πρὸς δυσμὰς δὲ μέγα τετράστωον αἴθριον.

Οἱ τέσσαρες ἀνανεωθέντες πύργοι τοῦ κτηρίου, οἱ θεωρούμενοι μεταγενέστεροι, βεβαιοῦται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς πρώτης ἐποχῆς, διασῳζόμενα δὲ εἰς αὐτοὺς λείψανα τῆς στεγάσεως μαρτυροῦν ὅτι ὁ κεντρικὸς χῶρος τοῦ ναοῦ ἐστεγάζετο διὰ κτιστοῦ θόλου, ὅστις εἶχε κατὰ τὸν Chierici, σχῆμα σκηνῆς, ὅμοιον πρὸς τὸν σῳζόμενον θόλον τοῦ ἁγίου Ἀκυλίνου, ὁ δὲ γύρω διάδρομος ἐστεγάζετο διὰ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου.

Οὕτω διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων ρίπτεται πλέον φῶς εἰς ἓν ἀπὸ τὰ πλέον προβληματικὰ παλαιοχριστιανικὰ κτίσματα, ἡ σπουδαιότης τοῦ ὁποίου εἶναι κατὰ τοῦτο μεγάλη, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν σῳζόμενον εἰς ὕψος δεῖγμα τετρακόγχου περικέντρου τύπου τοῦ τέλους τοῦ Δ' – ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰ., ὅπως χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Chierici ὁ ναός, ἐνῷ μέχρι τοῦδε ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν πλείστων βυζαντινολόγων εἰς τὸν Ϛ' αἰῶνα, καὶ συνεδέετο πρὸς τὸν ἅγιον Βιτάλιον τῆς Ραβέννης.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ καὶ τὴν τοποθέτησίν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁ Chierici ἀπομονώνει τὸν ἅγιον Λαυρέντιον, ἀποχωρίζων αὐτὸν ἀπὸ τὰ συγγενῆ περίκεντρα σύγχρονα μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας, Ἑλλάδος καὶ Συρίας, θεωρῶν αὐτὸν—ἰδίως διὰ τὴν ἐφαρμογὴν κτιστοῦ τρούλλου—προϊὸν τῆς ἐγχωρίου ἀκμῆς τοῦ Μιλάνου καὶ συνδέων αὐτὸν πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν. Οἱ κτιστοὶ ὅμως τροῦλλοι εἶχον ἤδη ἐφαρμοσθῆ εἰς σπουδαίους περικέντρους ναοὺς τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν (Γρηγορίου Νύσσης), ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου τὸ σχῆμα τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου ἔχει εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς λεπτομερείας στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὸ τετράκογχον κτίσμα τῆς στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις, ὅπερ, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, εἶναι ἐθνικὸν κτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἑπομένως ἄμεσον πρότυπον τοῦ ναοῦ τοῦ Μιλάνου.

Τὴν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ ἐκτενῆ καὶ ἀξιόλογον μελέτην τοῦ ἀρχιτέκτονος Chierici συμπληρώνει ἡ ἐξέτασις τῶν διακοσμούντων τὸν ναὸν μωσαϊκῶν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ C. Ceccelli, ὑπὸ τοῦ ὁποίου γίνεται ἐπισταμένη εἰκονογραφικὴ καὶ τεχνοκριτικὴ ἀνάλυσις, πρῶτον μὲν τοῦ γνωστοῦ μωσαϊκοῦ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν δύο σκηνῶν τοῦ Προφήτου Ἠλία εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βαπτιστηρίου (ἁγίου Ἀκυλίνου), κατόπιν δὲ τῶν νέων μωσαϊκῶν τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ βαπτιστηρίου, ἅτινα εἶχον ἐκδοθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Καρδιναλίου Schuster. Εἰς τὰ νέα αὐτὰ μωσαϊκὰ παρίσταται ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ἐξ ἧς διεσώθησαν λείψανα προσωπογραφιῶν διατεταγμένων εἰς δύο σειράς: ἄνω τῶν Ἀποστόλων, κάτω τῶν Πατριαρχῶν, εἰς δὲ τὰ πλάγια Μαρτύρων. Παραπλεύρως τῆς προσωπογραφίας τοῦ Πατριάρχου Ἰούδα διεσώθη οἰκογενειακὴ σκηνὴ παριστῶσα τὸ ἐπεισόδιον τῶν δώρων τοῦ Ἰούδα πρὸς τὴν Θάμαρ.

Ἡ τέχνη τῶν νέων μωσαϊκῶν ἔχει, κατὰ ὀρθὴν γνώμην τοῦ Ceccelli, ἔκδηλον τὸν πρὸ τοῦ θεοδοσιανοῦ κλασσικισμοῦ ἰμπρεσσιονιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅμοιον πρὸς τὸν τῶν μωσαϊκῶν τῆς ἁγίας Κωστάντζης Ρώμης καὶ τοῦ βαπτιστηρίου τῆς Νεαπόλεως, ἀποδίδονται δὲ τὰ μωσαϊκὰ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου (374 – 395). Ἐν τέλει ὁ Ceccelli ταυτίζει τὸν ναὸν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του πρὸς τὴν βασιλικὴν Πορτιανὴν (Portiane) τοῦ Μιλάνου, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον χαρακτηρίζεται «βασιλικὴ» ὁ περιφερικὸς τετράγωνος ναὸς τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου.

Τὸ νέον τοῦτο ἔργον τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων, δι' οὗ διευκρινίζεται πλήρως τὸ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς σπουδαῖον μνημεῖον τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Θεοδοσίου καὶ προσφέρεται νέον ὑλικὸν μωσαϊκῶν, ἀποτελεῖ ἐξαίρετον συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης οὐχὶ μόνον τοῦ Μιλάνου ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῆς τόσον ἐλλιπῶς γνωστῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

V. L a u r e n t, Documents de Sigillographie. La collection C. Orghidan (Bibliothèque byzantine, Documents I). Paris (Presses universitaires de France). 1952.

Ὁ πατὴρ V. Laurent εἶναι πρὸ πολλοῦ γνωστὸς ὡς διακεκριμένη αὐθεντία ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων, τῶν ὁποίων τώρα ἑτοιμάζει τὸ Corpus. Τὸ ὑπὸ κρίσιν βιβλίον ἀποτελεῖ συμβολὴν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν, εἶναι δὲ πλήρης περιγραφικὸς κατάλογος συλλογῆς ἐξ 691 σφραγίδων τοῦ τὸ 1944 ἀποθανόντος ἀρμενικῆς καταγωγῆς Ρουμάνου βιομηχάνου Κωνσταντίνου Ὀργιδάν. Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Laurent εἶναι ἰδιαιτέρως εὐπρόσδεκτος διότι ἡ συλλογὴ τοῦ Ὀργιδὰν εἶναι πλέον ἀπρόσιτος εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συλλογὴ δὲν εἶναι βεβαίως πρώτης τάξεως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ποιότητα καὶ διατήρησιν τῶν σφραγίδων, τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν ἀξίαν των ὡς ἱστορικῶν στοιχείων. Εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς συλλογῆς τοῦ Howland Show τῆς ἐναποκειμένης εἰς Dumbarton Oaks, ἥτις ἀποτελεῖται ἀπὸ 2400 περίπου σφραγῖδας, καὶ μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει μίαν ὡραιοτάτην τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Μία ἄλλη μεγάλη συλλογή, τῆς ὁποίας οὔτε ἡ ἔκτασις οὔτε τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστά, εἶναι ἡ τοῦ μακαρίτου Θωμᾶ Whittemore, ἐναποκειμένη τώρα εἰς τὸ Fogg Museum ἐν Boston, Mass.

Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Laurent εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ της ὑποδειγματική. Αἱ σφραγῖδες διαιροῦνται ἀναλόγως πρὸς τὸν βαθμὸν ἢ τὸ ἀξίωμα τῶν κατόχων των. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ αὐλή του, αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ὑπηρεσίαι, ἡ Ἐκκλησία κ.τ.λ. Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται σφραγῖδες αἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς μίαν ἀπὸ τὰς κατηγορίας αὐτάς, ὡς π.χ. αἱ φέρουσαι ἁπλῶς οἰκογενειακὸν ἢ χριστιανικὸν ὄνομα, μονόγραμμα, κ.τ.λ. Ὑπάρχουν νομίζω μερικαὶ ἀβλεψίαι εἰς τὴν ταξινόμησιν. Οὕτω π.χ. ὕπατοι ἀναφέρονται εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ παλατίου (ἀρ. 85 – 89), καὶ ἔπειτα ἐμφανίζονται πάλιν ὑπὸ τὴν διαίρεσιν «Appellations et fonctions diverses»

(ἀρ. 278 – 280). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἀσηκρῆτις (ἀρ. 59 – 67 καὶ πάλιν 264).

Ὅλαι αἱ σφραγῖδες αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς καλὴν κατάστασιν δημοσιεύονται εἰς φωτογραφικὸν ἀντίτυπον. Αὗται κατατάσσονται κατ' ἀριθμὸν (1 – 689). Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐδῶ μιὰ μικρὰ ἀβλεψία, διότι ἔπειτα ἀπὸ τὸν ἀρ. 689 ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ 395, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλιν εἰς τὸ 34. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς σιγιλλογραφίας ἡ φωτογραφικὴ μέθοδος δὲν δύναται ἀτυχῶς νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ ἰχνογραφικὰ σχέδια, καὶ ὁ ἀναγνώστης ὁ ὁποῖος ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὀρθότητος μιᾶς ἀναγνώσεως ἢ ἀποκαταστάσεως βεβαίως ἀπογοητεύεται ἀνατρέχων εἰς τοὺς πίνακας φωτογραφιῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ μὴ τονισθῇ ἡ πολύτιμος ἀξία τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ ἔργου. Οἱ εἰδικοὶ θὰ εὕρουν εἰς αὐτὸ μέγα ποσὸν νέου ὑλικοῦ: ἄγνωστα ἀξιώματα, ἀσυνήθεις συνδυασμοὺς ὀφφικίων, ὀνόματα μοναστηρίων, κ.τ.λ. Εἶναι ἐπίσης ὑψίστης ἀξίας διὰ τὴν σπουδὴν τῆς βυζαντινῆς προσωπογραφίας καὶ τῶν καταλόγων ἐπισκόπων. Εὑρίσκομεν π.χ. μολυβδόβουλλον *πραίτωρος Κωνσταντινουπόλεως* (ἀρ. 188) [1], *ἐπάρχου Θεσσαλονίκης* (ἀρ. 238), τοῦ *«ἐκ προσώπου Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως»* (ἀρ. 240), ἓν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν *βασιλεοπάτορα* Στυλιανὸν (ἀρ. 42 ἀμφίβολον ὅμως), ἓν τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου, *δουκὸς Στρυμόνος καὶ Βολεροῦ,* ἡ μνεία τοῦ ὁποίου δέον νὰ προστεθῇ εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ βυζαντινολόγου Στ. Κυριακίδου ἐν ταῖς «Βυζαντιναῖς Μελέταις» του. Ἀξιοσημείωτοι ἐπίσης εἶναι αἱ δύο σφραγῖδες τοῦ *παπία τοῦ μεγάλου παλατίου,* αἱ πρῶται τοῦ εἴδους των μέχρι σήμερον, ὡς καὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ξένης καταγωγῆς ὀφφικιαλίους, π.χ. Ἰωάννην τινα Ρῶς *πρωτοβέστην* (ἀρ. 69), ἢ *Λέοντα πρωτοσπαθάριον καὶ στρατηγὸν τὸν Βούλγαρον* (ἀρ. 335), καὶ ἄλλαι πλεῖσται.

Λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν ὑπὸ τῶν σφραγίδων τιθεμένων προβλημάτων εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ γίνουν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις. Καὶ εἰς τὰς ἑρμηνευτικὰς σημειώσεις του καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιγραφῶν, ὁ πατὴρ Laurent δεικνύει τὴν καὶ πολλαχόθεν ἄλλοθεν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἐμβρίθειάν του καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἐφθαρμένων γραμμάτων εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ της λαμπρά, μολονότι ὑπάρχουν ἐνίοτε μερικαὶ ἐπιφυλάξεις (π.χ. ἀρ. 12, 241, 263).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σφραγῖδας μὲ μονογράμματα, παρατηροῦμεν ὅτι

[1] Εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῇ τις τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λογοθέτου τοῦ πραιτωρίου, ὅστις μόλις τὴν τοῦ σπαθαρίου κατεῖχε τάξιν, ἐφ' ὅσον ὁ κτίτωρ τῆς σφραγῖδος Λέων ἔχει τὴν ὑψηλὴν τοῦ μαγίστρου ἀξίαν. Πιθανὸν ὅτι ὁ Λέων ἦτο πραίτωρ τῶν δήμων· πραίτωρ ἐνίοτε ὠνομάζετο καὶ ὁ ἔπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ἀτυχῶς τὰ σχέδια (πιν. LXVII – LXX) δὲν εἶναι ταξινομημένα κατ' ἀριθμητικὴν σειράν· ὅλα παρατίθενται ἐν τῷ αὐτῷ, ὅπερ δυσκολεύει τὰς παραπομπάς. Ἐδῶ ἐπίσης θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ γίνῃ μνεία τῆς ὑπὸ τοῦ Weigand ἀναπτυχθείσης ἀπόψεως, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ «δίστηλος» τύπος τοῦ μονογράμματος (ἐκεῖνο δηλ. τὸ ὁποῖον χαράσσεται δι' ἑνὸς Μ, Ν, Η ἢ Μ). Κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σταυροειδοῦς τύπου (Βλ. ἐν Byzantion, τ. 6 (1931), σ. 411 κἑξ., καὶ ἐν Jahrbuch d. Deutchen Archäologischen Instituts, τ. 52 (1927), σ. 129 κἑξ.). Ὁ πατὴρ Laurent χρονολογεῖ ἀρκετὰς σφραγῖδας μὲ δίστηλα μονογράμματα εἰς τὸν Ζ' ἢ κατὰ τὸν Η' ἀκόμη αἰῶνα. Τὸ μονόγραμμα ἀρ. 632 δέον νομίζω νὰ ἀναγνωσθῇ «Ἐγνατίου».

Τὸ βιβλίον ἔχει ἐπὶ πλέον ἀρίστους πίνακας ὀνομάτων, πραγμάτων, ἀξιωμάτων, κ.τ.λ.

Θερμὸς ἔπαινος ἀνήκει καὶ εἰς τὸν συγγραφέα, καὶ εἰς τὸν ἐκδότην τῆς σειρᾶς Paul Lemerle διὰ τὴν πολυτελῆ καὶ χρησιμωτάτην αὐτὴν ἔκδοσιν.

KYRIL MANGO

---

1. *D v o r n i k F., Photius et la reorganisation de l'Academie patriarcale «Analecta Bollandiana» 63, 1950, 108–125.*
2. *G r u m e l V., Un nouveau document sur la question Photienne. La lettre intégrale d'Étienne V a Basile Ier «Actes du VIe congrès internationale d'études byzantines». I, Paris, 1950, 241 - 242.*
3. *L a u r e n t V., Une fable d'Ésope dans Photius. Les trois grappes. «Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves». XI, 1951, 129–132.*
4. *R e u s s J., Die Matthæus-Erklærung des Photius von Konstantinopel. «Ostkirchliche Studien», 1, 1952, 132–134.*

Εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τῆς ΕΕΒΣ (1951, σελ. 302–305) εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τρία πρόσφατα δημοσιεύματα περὶ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσιεύθησαν τέσσαρες νέαι μελέται, ἡ ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου τῶν ὁποίων εἶναι, νομίζω, χρήσιμος, ἐν ὄψει τοῦ ἀναζωογονηθέντος ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας.

1. Ὁ καθολικὸς ἱερεὺς F. Dvornik, τοῦ ὁποίου τὸ μνημειῶδες ἔργον «The Photiam Schism» θὰ ἀποτελέσῃ εἰς τὸ μέλλον ἀφετηρίαν νέων κατευθύνσεων διὰ τὴν μελέτην τῶν πρὸς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν σχέσεων τοῦ Πατριάρχου, πραγματεύεται εἰς τὴν εἰς μνήμην τοῦ Paul Peeters μονογραφίαν του τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς «Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας» ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Ὡς γνωστόν, ὁ Βάρδας καὶ ὁ Ἀσβεστᾶς μετὰ τοῦ Θεοκτίστου, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Φωτίου, ἀναδιωργάνωσαν τὴν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου προστατευομένην σχολὴν καὶ τὴν μετέφεραν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Μαγναύρας. Ἐπὶ τῇ βάσει πληροφορίας παρεχομένης εἰς τὸν σλαβονικὸν βίον τοῦ Κυρίλλου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς πηγάς, ὁ Dvornik καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τμῆμα τῆς σχολῆς αὐτῆς ἐλειτούργει εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ ὁποίου ἐνδεχομένως τὰ μωσαϊκὰ εἶχον κατασκευασθῇ τῇ ὁδηγίᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ Φωτίου. Ἡ μελέτη τοῦ Dvornik περιέχει πλοῦτον χρησίμων πληροφοριῶν καὶ εὐστόχων κρίσεων.

2. Ὁ πατὴρ Grumel δὲν ὡμίλησε μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Dvornik «The Photian Schism», μολονότι ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἔχει γράψει καὶ ὁ ἴδιος πλῆθος μονογραφιῶν. Ἐκ τῆς μελέτης του ὅμως περὶ τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα Στεφάνου φαίνεται ὅτι προετοιμάζει «ἀντεπίθεσιν». Εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τοῦ Φωτίου ὁ Dvornik ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ πρὸς Βασίλειον ἐπιστολὴ τοῦ Στεφάνου εἶναι νόθος στηρίξας τὴν ἄποψίν του αὐτὴν εἰς τὴν ἀτελῆ μορφήν, ὑφ' ἣν περιεσώθη καὶ ἐξεδόθη ἡ ἐπιστολὴ αὕτη. Ὁ Grumel εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ ἀνεύρῃ τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς εἰς τὸν Σιναϊτικὸν κώδικα 482 (1117), σελ. 326–328 καὶ εἰς τὴν σύντομον ὡς ἄνω ἀνακοίνωσίν του, ἥτις δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξαγγέλλουσα τὴν δημοσίευσιν τοῦ κειμένου, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι γνησία. Τὸν ὡς ἄνω κώδικα τὸν εἶχον ὑπ' ὄψιν μου καὶ ἐγὼ (πρβλ. «Κρητικὰ Χρονικὰ» 4, 1950, 251, 15 καὶ 252, 3) ἔχω δὲ καὶ φωτογραφίας τοῦ τμήματος τοῦ περιέχοντος τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου. Ἡ δημοσίευσις τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Grumel θὰ εἶναι σημαντικὴ συμβολὴ εἰς τὰς περὶ τοῦ Φωτίου ἐρεύνας, ἐνδιαφέρον δὲ ἰδιαιτέρως θὰ παρουσιάσῃ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀντίκρουσις τῶν κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς ἐπιχειρημάτων τοῦ Dvornik. Σημειωτέον πάντως ὅτι ὁ Grumel, ὅστις ὑποστηρίζει τὴν γνησιότητα τῆς *ἐναντίον τοῦ Φωτίου* ἐπιστολῆς τοῦ Στεφάνου, ἀθετεῖ τὴν γνησιότητα τῆς *ὑπὲρ τοῦ Φωτίου* ἐπιστολῆς Ἰωάννου τοῦ ὀγδόου. Εἶναι δυσχερὲς νὰ διαχωρίσῃ κανεὶς εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὴν πολιτικήν. Ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως εἶναι ὀρθὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ γνησιότης ἀμφοτέρων τῶν κειμένων.

3. Ὁ Laurent διὰ τῆς μικρᾶς μονογραφίας του περὶ ἑνὸς ἀγνώστου μέχρι τοῦδε μύθου τοῦ Αἰσώπου ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν εἰς τὰς μονοτόνους καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνιαρὰς συζητήσεις περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Φωτίου μετὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ σεβαστὸς ὅμως βυζαντινολόγος διαπράττει ἀνακρίβειαν σημειῶν ὅτι μερικαὶ ἐπιστολαὶ

τοῦ Φωτίου ἐκ τῶν φερομένων εἰς τὸν κώδικα Ἰβήρων 684 δὲν εἶναι γνήσιαι («Toutes n'appartiennent pas au patriarche»). Ποῖαι εἶναι αἱ νόθοι αὐταὶ ἐπιστολαί; Προφανῶς πρόκειται περὶ νέας συγχύσεως ἐπὶ παλαιᾶς, ἐπανορθωθείσης ὅμως πρὸ πολλοῦ, ἄλλης: Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἐδημοσίευσε κατὰ λάθος ὡς ἐπιστολὰς τοῦ Φωτίου μερικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου ἐκ τοῦ κώδικος Διονυσίου 163. Ἀργότερον ὅμως ἀνεγνώρισε τὸ λάθος του καὶ ἐτόνισεν ὅτι μόνον αἱ εἰς τὸν κώδικα Ἰβήρων 684 ἐπιστολαὶ εἶναι τοῦ Φωτίου. Παρὰ ταῦτα, ὁ Ziegler τὸ 1941 (RE, 39, 736) συνεχίζων τὴν σύγχυσιν, ἀνέγραψεν ὅτι εἰς τὸν κώδικα Διονυσίου 163 ὑπάρχουν ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Φωτίου, τώρα δὲ ὁ Laurent ἐπαυξάνων τὴν σύγχυσιν ἀθετεῖ μερικὰς ἐπιστολὰς τοῦ κώδικος Ἰβήρων 684, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ποῖαι εἶναι αὐταὶ καὶ διατὶ δὲν εἶναι γνήσιαι.

4. Εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν» (101, 1189–1209) ἐπανεξεδόθησαν ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν τοῦ Petrus Possinus μερικὰ σχόλια τοῦ Φωτίου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον. Σχόλια εἰς τὸ ἴδιον Εὐαγγέλιον ὑπὸ τοῦ ἰδίου Πατριάρχου ἐδημοσίευσε συμπληρωτικῶς καὶ ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἀπὸ τὸν κώδικα 232 τῆς μονῆς Ἁγίου Σάβα εἰς Ἱεροσόλυμα. Τώρα ὁ Reuss, γνωστὸς ἤδη ἐκ τοῦ πολυτίμου ἔργου του «Matthaeus-Markus und Johannes-Katenen» Münster 1941, ἀναγγέλλει ὅτι εὗρε ἄλλα 120 σχόλια τοῦ Φωτίου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, τὰ ὁποῖα μετὰ τῶν ἤδη γνωστῶν ἀποτελοῦν πλῆρες σχεδὸν (πλὴν τῶν κεφαλαίων 2, 22, 24, 25 καὶ 28) ὑπόμνημα τοῦ Φωτίου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον. Ὁ Reuss σημειώνει ὅτι λόγῳ τῆς ἐκτάσεώς των δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὰ σχόλια αὐτὰ ἀποτελοῦν τμήματα ὁμιλιῶν τοῦ Φωτίου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, χαρακτηρίζει δὲ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τοῦ Φωτίου ὡς ἀκολούθως: «Ὁ Φώτιος ἐδημιούργησε αὐτοτελῆ ἐργασίαν διὰ τῶν ἑρμηνειῶν του εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον. Τοῦτο ἔχει ὅλως ἰδιαιτέρως ἀξίαν, διότι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, πρὸ αὐτοῦ, ἐκυριάρχει ἡ καθαρῶς συμπιλημματικὴ ἐξήγησις. Ὁ Φώτιος γνωρίζει τὰς ἑρμηνείας τῶν Πατέρων, πολλάκις τὰς ἐρευνᾷ κριτικῶς καὶ ἐκθέτει ἀκολούθως τὴν ἰδικήν του ἄποψιν. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ τῶν ὁμιλιῶν παρουσιάζουν τὸν Φώτιον ὡς κυρίαρχον τῆς γλώσσης καὶ τῆς ῥητορικῆς. Κατ' ἐξοχὴν κυριαρχεῖ τὸ ἠθικολογικὸν καὶ ἀπολογητικὸν στοιχεῖον. Γενικῶς ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ἑρμηνείαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς πολλὰ ὅμως χωρία συνάπτει ἐπίσης καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀλληγορίας. Ἡ ἔκδοσις τῶν σχολίων αὐτῶν θὰ ἀποτελέσῃ σημαντικωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἔργου τοῦ Φωτίου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Alexander Turyn, *Studies in the Manuscript Tradition of the Tragedies of Sophocles. Illinois Studies in Language and Literature, vol. XXXVI, Nos. 1–2. Pps. XI+217. Urbana, Illinois, University of Illinois Press. 1952.*

Τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἔχουν προκαλέσει αἱ βυζαντιναὶ σπουδαὶ κατὰ τὴν ἐποχήν μας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδημιούργησε τὸν αὐστηρὸν μεσαιωνοδίφην, ὅστις τείνει εἰς τὴν μελέτην τῶν εἰδικῶν θεμάτων του, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς αὐτοτελῆ ἑνότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρεκίνησεν ἄλλους νὰ μελετήσουν τὰ θέματά των ἐν σχέσει πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ρίψουν φῶς καὶ εἰς τὸ ἰδικόν των πεδίον ἐρευνῶν καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον τοῦ Πολωνοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου Alexander Turyn, γνωστοτάτου εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Ἑλλάδος, ὅστις ἀνέλαβε νὰ μελετήσῃ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἑνὸς βελτιωμένου κειμένου Ἑλλήνων τραγικῶν ποιητῶν. Ἡ μελέτη του περὶ τοῦ Αἰσχύλου ἐξεδόθη τὸ 1943 (*The Manuscript Tradition of the Tragedies of Aeschylus. Polish Institute Series.* No 2. New York City, 1943). Τώρα ἔχομεν τὴν μελέτην διὰ τὸν Σοφοκλέα καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ μελέτη διὰ τὸν Εὐριπίδη θὰ δημοσιευθῇ μετ' οὐ πολύ.

Ὁ Turyn ἐργάζεται μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὰς λεπτομερείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κάμνει τὸ βιβλίον του πολύτιμον καὶ διὰ τὰ ἐπὶ μέρους συμπεράσματα καὶ διὰ τὴν μεθοδολογίαν του. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον συνοψίζει τὰ συμπεράσματα τῶν παλαιοτέρων του ἐρευνῶν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου («The Sophocles Recension of Manuel Moschopoulos», *Transactions of the American Philological Association* LXXX (1949), pp. 94–173; «The manuscripts of Sophocles», *Traditio* II (1944), pp. 1–41). Ὁ Βυζαντινὸς φιλόλογος ἐξέδωκε τρία δράματα, *Αἴαντα, Ἠλέκτραν, Οἰδ. Τύραννον,* περὶ τὸ 1290, μετὰ πρωτοτύπων σχολίων (τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν χαρακτηριστικὴν ἀρχὴν *οἰκείως*) καὶ μετὰ διορθώσεών τινων, ὁ σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι νὰ προσαρμοσθῇ τὸ κείμενον πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ ἰαμβικοῦ τριμέτρου. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν ἠκολούθησεν ἡ τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἡ ἐργασία τοῦ Θωμᾶ συνίσταται εἰς σχόλια εἰς τὸν *Αἴαντα, Ἠλέκτραν, Οἰδ. Τύραννον* καὶ *Ἀντιγόνην* (μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἀρχῆς *ἤγουν πειραθῆναι*), καὶ εἰς ἐκτενεῖς παραφράσεις τοῦ κειμένου. Οἱ κριτικοί του νεωτερισμοὶ εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀτυχεῖς. Ὁ Turyn ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Θωμᾶς ἐξέδωκε καὶ τὰ τρία ὑπόλοιπα δράματα. Διὰ τὸν *Οἰδ. ἐπὶ Κολωνῷ* χρησιμοποιεῖ εἰς ἀπόδειξιν τὸν τίτλον εἰς τὸν κώδικα Paris Ancien fonds grec 2711, fol. 148v «Ὑπόθεσις τοῦ ἐπὶ Κο-

λωνῷ Οἰδίποδος· διωρθώθη δὲ καὶ αὕτη παρὰ τοῦ αὐτοῦ μαγίστρου». Διὰ τὰ ὑπόλοιπα δύο ἔργα ἡ μόνη ἀπόδειξις, εἶναι ὅτι «τὸ ἔμμετρον ὑπόμνημα εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν εὐνοεῖ ἀλλαγάς, τὸ δὲ πεζόν, ἐπειδὴ εἶναι βραχύ, δὲν παρέχει εὐκαιρίας διὰ παρεμβολὰς» (σελ. 33). Δὲν φαίνεται βεβαίως ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἠγνοήθησαν ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, ἴσως δὲ νὰ εὑρεθῇ σαφής τις ἔνδειξις διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα τοῦ Turyn. Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς παρατηρητικότητος τοῦ Turyn εὑρίσκεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπῆρχον δύο σχέδια τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θωμᾶ, ἓν παλαιότερον μετὰ μικροῦ ἀριθμοῦ παρεμβολῶν, σῳζόμενον μόνον εἰς τὸν κώδικα *Vat. Gr.* 1333, καὶ ἓν μεταγενέστερον μετὰ περισσοτέρων παρεμβολῶν (σελ. 37).

Ἔπειτα ἀπὸ τὸν Θωμᾶν Μάγιστον ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοσις τοῦ Δημητρίου Τρικλινίου, ὅστις εἶναι ἴσως ὁ πλέον ἐνδιαφέρων καὶ πρωτότυπος ἐκ τῶν τριῶν Βυζαντινῶν φιλολόγων, διότι μόνον αὐτὸς ἐμελέτησεν εἰδικώτερον τὰ λυρικὰ μέλη τῶν Ἀττικῶν τραγῳδιῶν. Ἂν καὶ ὀλίγοι ἐκ τῶν νεωτερισμῶν του ἐγένοντο δεκτοί, αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰς βάσεις διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν στροφῶν, ἥτις ἐγένετο τὸ πρότυπον τῆς *editionis principis* τοῦ Turnebus καὶ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων μέχρι τοῦ Brunk. Ὁ Τρικλίνιος ἔχει μετρικὰ σχόλια, εἰδικὰ σχόλια ἑρμηνεύοντα ζητήματα κριτικῆς τοῦ κειμένου, καὶ μακρὰς σημειώσεις ποικίλου χαρακτῆρος, τὰς ὁποίας καλεῖ *Σχήματα*.

Προϊὸν τῆς ἐργασίας τοῦ Turyn εἶναι ὅτι οὗτος κατώρθωσε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τῶν σχολίων τοῦ Turnebus, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τοὺς κώδικας Paris 2711 καὶ Cambridge Dd. XI. 70.

Τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς μελέτης τοῦ Turyn πραγματεύεται διὰ τοὺς codices vetustiores. Ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἓν ἀντίγραφον τῶν ἑπτὰ δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους μετὰ σχολίων, τὸ ὁποῖον ἔφθασε μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται ὅλοι οἱ μεσαιωνικοὶ κώδικες. Τοῦτον ὁ Turyn ὀνομάζει ω καὶ συμπεραίνει ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸν Θ΄/Ι΄ αἰῶνα, πιθανῶς εἰς μικρογράμματον γραφὴν (ἀποκλείων οὕτος ἀσφαλῶς τὴν ἀρχὴν τοῦ Θ΄ αἰῶνος, ὅτε ἡ γραφὴ αὕτη ἦτο ἀκόμη ἀσυνήθης). Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται δύο οἰκογένειαι λ καὶ ϱ. Ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ μνεία μιᾶς ἀνωνύμου Ἰταλικῆς μονῆς εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς κώδικας τῆς οἰκογενείας ϱ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ οἰκογένεια αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν κάτω Ἰταλίαν. Τοιουτοτρόπως ὁ Turyn ὑποστηρίζει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς δυτικῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Σοφοκλέους. Ἀπὸ τὴν παράδοσιν ϱ φαίνεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἐπίσης καὶ ἡ Σούδα. Ἀκολούθως ἔρχεται μία ὁμὰς κωδίκων τοὺς ὁποίους ὁ Turyn ὀνομάζει *deteriores*. Οὗτοι συνδέονται πρὸς τὴν παλαιοτέραν παράδοσιν, ἀλλὰ εἶναι τόσον ἀτελοῦς χαρακτῆρος ὥστε νὰ διαφέρουν καὶ ἀπὸ τοὺς *veteres* καὶ ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν. Ἐπίσης ὑπάρχει καὶ ἄλλη μία ὁμάς, τὰ μέλη τῆς ὁποίας εἶναι αὐτοτελῆ δημιουργήματα μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν σχολιαστῶν, οὐδεμίαν ὡρισμένην παράδοσιν ἀκολουθοῦντα. Τελικῶς ὁ Turyn κατορθώνει νὰ διαχωρίσῃ τὰς γραφὰς ὁμάδος κωδίκων τὰς ὁποίας ὀνομάζει π καὶ τὰς θεωρεῖ ὡς

ἄνευ σημασίας, ἐπειδὴ δὲν ἀντιπροσωπεύουν οὐδεμίαν παράδοσιν. Οἱ κώδικες αὐτοί, Paris 2712, Venice 467 καὶ Vienna phil. 48 (βάσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Aldus), εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ Τρικλινίου. Παραδόξως οἱ κώδικες αὐτοὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ πολλῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντελήφθησαν τὸν χαρακτῆρά των. Ὁ Turyn τελειώνει τὴν μελέτην του ἐξετάζων μερικοὺς ἀπομεμονωμένους κώδικας ὡς καὶ ἄλλους τινὰς οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀντίγραφα ἐντύπων ἐκδόσεων. Τὰ συμπεράσματά του συνοψίζονται εἰς τὴν σελίδα 202 ὑπὸ τὴν μορφὴν συμβουλῆς πρὸς τὸν μέλλοντα ἐκδότην τοῦ Σοφοκλέους : καθ' ἥν, α) τὰ χειρόγραφα Laur. 32, 9, Leiden Bibl. Publ. Græc. 60A, Florence, Laur. Conventi Soppressi 152. Paris Supplément grec 109, Modena a. T. 9. 4, καὶ *Vat. Gr.* 2291, εἶναι θεμελιώδους σημασίας, β΄) πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ ἡ ἐπίδρασις τοῦ π, καὶ γ΄) ὀρθῶς νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ βυζαντινὴ παράδοσις.

Ὁ Turyn προσέφερε ὑψίστης σημασίας συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Σοφοκλέους διὰ τῆς ταξινομήσεως τῶν κωδίκων τῆς παραδόσεως. Ἂν καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι *ἡ χειρόγραφος παράδοσις*, ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ καὶ ἡ ἀξία τῶν παπύρων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν φράσεων τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ ἐξέτασις ἀμφοτέρων τούτων τῶν κλάδων τῆς παραδόσεων θὰ συνέβαλλεν εἰς τὴν καλυτέραν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου. τοῦτο ὅμως οὐδόλως μειώνει τὴν ἀξίαν τῆς λαμπρᾶς ἐργασίας τοῦ διακεκριμένου Πολωνοῦ φιλολόγου, ἥτις ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα καὶ ἐπίτευγμα, τιμῶν τὸν συγγραφέα.

GEORGE L. KOSTAS

Dumbarton Oaks Papers, Number Six, 251 pp., Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1951.

Ἡ πλουσία εἰς ἐμφάνισιν καὶ ὕλην νέα ἔκδοσις τοῦ ἰνστιτούτου Dumbarton Oaks τοῦ πανεπιστημίου Harvard, ὁ ἕκτος κατὰ σειρὰν τόμος τοῦ Dumbarton Oaks Papers, ὀφείλεται εἰς τὴν προσεκτικὴν ἐργασίαν ὁμάδος ἐκλεκτῶν βυζαντινολόγων εὑρισκομένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Οὐασιγκτῶνα. Ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀρχαιολογίαν, θρησκείαν καὶ τέχνην τοῦ Βυζαντίου, εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐχάριστος διότι συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῶν πέντε προηγουμένων τευχῶν τῆς πραγματικῶς ἀξιεπαίνου αὐτῆς σειρᾶς.

Ὁ τόμος αὐτὸς περιλαμβάνει ἑπτὰ μελέτας ἐπὶ διαφόρων λίαν ἐνδιαφερόντων θεμάτων· αἱ δύο πρῶται ἀνήκουν εἰς τὸν καθηγητὴν Vasiliev. Ὁ κορυφαῖος βυζαντινολόγος εἰς τὴν πρώτην του μονογραφίαν θίγει τὸ προσφιλές του θέμα περὶ τῆς ἱστορικότητος τῆς δευτέρας ρωσσικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 907. Περιγράφει τὰ κείμενα τῶν ρωσσικῶν χρονικῶν καὶ ἐξακολουθεῖ μὲ τὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ρώσσου πρίγκηπος Oleg. Μεταξὺ ἄλλων μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ρωσσικὸν χρονικὸν τὸ λεγόμενον τοῦ Νέστορος ἀναφέρει ἐκστρατείαν τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος Ὀλὲγ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 907, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἄγνωστον εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Δι' αὐτὸ πολλοὶ ἱστορικοί, ὅπως π.χ., οἱ S. Runciman, H. Grégoire καὶ M. Levchenco, θεωροῦν τὴν ἐκστρατείαν ταύτην μυθικήν, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Ostrogorsky καὶ K. Ἄμαντος ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι πραγματική. Γνωσταὶ εἶναι ἐξ ἄλλου αἱ τρεῖς ἄλλαι ἐπιθέσεις τῶν ρώσσων τὸ 860, 941 καὶ 1043, διότι ὑπάρχουν ἀρκεταὶ πληροφορίαι εἰς τὰ κείμενα τῶν ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου ὡς καὶ τῶν Ἀράβων καὶ Λατίνων. Ἀμφιβόλου σημασίας εἶναι ἡ νέα πηγή, ἡ διὰ πρώτην φορὰν χρησιμοποιηθεῖσα, τοῦ ἄραβος Masudi, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὸ ὄνομα Alawandi ὡς βασιλέως τῶν Ρώσσων. Ὁ Vasiliev σχετίζει τὸ ὄνομα τοῦτο μὲ τὸν Oleg. Ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς μᾶς δίδει ὅλην τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὰς ἐκστρατείας ταύτας καὶ τὰς πηγάς των, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν πραγματικότητα τῆς δευτέρας ἀμφιβαλλομένης ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἐξετάζει τὴν σημασίαν τῆς λέξεως «δρομῖται» ὡς βοήθημα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πράγματι ἔγινε μία μικρὰ ἐκστρατεία τοῦ Oleg τὸ 907, ἀλλὰ αὕτη ὡς μὴ σημαντικὴ περιεφρονήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου διότι ἐπιθέσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐγίνοντο συχνότατα ἐκ μέρους οὐχὶ μόνον τῶν Ρώσσων ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πολυαρίθμων καὶ ἐχθρικῶν τῆς αὐτοκρατορίας γειτόνων.

Εἰς τὸ δεύτερον ἄρθρον του ὁ καθηγητὴς Vasiliev ἐξετάζει τὰς σχέσεις τοῦ Γάλλου βασιλέως Hugh Capet μὲ τὸ Βυζάντιον. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην περιγράφει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γάλλου εἰς τοὺς Βασίλειον Β' καὶ Κωνσταντῖνον Η' εἰς τὴν ὁποίαν ζητεῖ πριγκίπισσαν Βυζαντίου ὡς νύμφην διὰ τὸν υἱόν του Ροβέρτον. Ὁ Vasiliev νομίζει ὅτι μὲ τὴν φράσιν filia sancti imperii, θυγάτηρ τῆς ἱερᾶς αὐτοκρατορίας, ἐννοεῖ ὁ Γάλλος βασιλεὺς ὄχι ἁπλῶς μίαν ὁποιανδήποτε πριγκίπισσαν, ἀλλὰ στενωτάτην συγγενῆ, ὡς π.χ., ἀδελφὴν εἴτε θυγατέρα τοῦ δυναστεύοντος. Ἐξακολουθῶν περαιτέρω ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἡμιμυθώδης τῆς Δύσεως βυζαντὶς πριγκίπισσα Liutgard δὲν εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ρωμανοῦ Β' καὶ ἀδελφὴ τῆς Θεοφανοῦς καὶ Ἄννας.

Ὁ διακεκριμένος ἱστορικὸς F. Dvornik ἀσχολεῖται μὲ τὸν ρόλον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους καὶ ἐξετάζει τὸ δύσκολον πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ κράτους. Ἡ μελέτη του ἐδῶ περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος εἶναι εἶδος εἰσαγωγῆς ἑνὸς βιβλίου τὸ ὁποῖον πρόκειται προσεχῶς νὰ ἐκδώσῃ. Μεταξὺ ἄλλων πηγῶν ἀναφέρει ὁ Dvornik τὰς ἐπιστολὰς Κυπριανοῦ τοῦ Καρχηδονίου ὁ ὁποῖος περιγράφει τὸν τρόπον τῆς ἐνάρξεως τῶν πρώτων τοπικῶν συνόδων, καὶ παρατηρεῖ ὅτι αἱ σύνοδοι ἐβασίζοντο ἐπὶ τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς συγκλήτου τῆς Ρώμης. Προσθέτει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδέποτε εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου, οὔτε εἰς τὴν σύγκλητον, οὔτε δὲ καὶ εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας. Ἀποκρούει τὴν γνώμην ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν ὄργανα, ἑκούσια καὶ μή, τῶν αὐτοκρατόρων. Ἡ ἀναλογία τῶν ἱερῶν συνόδων μὲ τὴν ρωμαϊκὴν σύγκλητον λύει πολλὰς ἐκ τῶν πολυαρίθμων δυσκολιῶν τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος, τῆς σχέσεως δηλαδὴ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἐπισκόπων. Προσθέτει τέλος ὅτι οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ πάπαι καὶ ἐπίσκοποι ἐκάλουν τὰς συνόδους.

Ὁ καθηγητὴς A. Grabar, γνώστης τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, περιγράφει εἰς ἐκτενῆ μελέτην τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Μυρσίνῃ τῆς Κιλικίας βυζαντινὰ ἀντικείμενα, μεταφερθέντα εἰς Ρωσσίαν, τὸ πρῶτον δὲ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ N. Condacov. Ἀσχολεῖται εἰδικῶς μὲ τὸ médallion τὸ ὁποῖον ἐξετάζει λεπτομερῶς, καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πράγματι ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦτο ὡς εἶδος φυλακτοῦ, ὅτι ἐπίσης ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστίνου Β', καὶ ὅτι ὁ ἀπεικονιζόμενος ἐν αὐτῷ εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας. Ἀναφέρει τὰ κωνσταντινᾶτα ὡς δείγματα πρὸς σύγκρισιν. Τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ κ. Grabar συνοδεύεται μὲ εἰκόνας τοῦ θησαυροῦ τούτου τῆς Κιλικίας.

Εἰς ἄλλο ἄρθρον ὁ καθηγητὴς G. Dovney, γνωστὸς ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος τῶν πρώτων χριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, ἐξετάζει εἰς μίαν πλήρη καὶ ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῆς κτίσεως τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἀποδεικνύει πειστικῶς ὅτι τὸ κτήριον ᾠκοδομήθη οὐχὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀλλὰ ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἐξετάζει λεπτομερῶς ὅλας τὰς πηγὰς καὶ δίδει ἐκτενῆ βιβλιογραφίαν. Ὁ κ. Dovney προωθεῖ ἐπίσης τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ βίου τοῦ Κωνσταντίνου ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἢ μᾶλλον τοῦ ψευδο-Εὐσεβίου, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ βίος αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐπιστεύετο ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Εὐσεβίου, ὑπέστη σημαντικὰς ἀλλαγὰς καὶ προσθήκας ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν. Συμφωνεῖ δηλαδὴ μὲ τὴν γνώμην τοῦ H. Grégoire περὶ τούτου.

Ὁ καθηγητὴς M. Ἀνάστος θίγει τὸ ζήτημα τοῦ ἀτρέπτου τοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἐξετάσῃ τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίαν κατὰ τοῦ Θεοδώρου τῆς Μοψουεστίας. Ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν θρησκευτικῶν ὅρων *τρεπτός, ἄτρεπτος* καὶ *ἀναλλοίωτος*, καὶ ἐξακολουθεῖ μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ἐπικρίσεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς Χριστολογίας τοῦ ἀσε-

βοῦς Θεοδώρου ἐπὶ τῇ βάσει νέων πηγῶν. Γενικῶς ὑποστηρίζει τὴν γνώμην τῆς δικαιοσύνης τῶν ἰδεῶν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκρούει δὲ τὰς ἀπόψεις τοῦ R. Devreese ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Θεόδωρος ἦτο Ὀρθόδοξος καὶ οὐχὶ αἱρετικός.

Ἡ τελευταία μελέτη ἀσχολεῖται μὲ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ τοῦ ἀνευρεθέντος ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου. Ὁ συγγραφεὺς E. Kitzinger μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ μελέτη αὕτη εἶναι τὸ πρῶτον μέρος σειρᾶς τριῶν ἄρθρων περὶ τῶν μωσαϊκῶν τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

HARRY HIONIDES

H a n s - G e o r g B e c k, Theodoros Metochites, Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952, 8o, σ. 1 – 149.

Ἡ ἔρευνα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸν τομέα τοῦ πνεύματος, ἔχει τύχει μέχρι σήμερον τῆς προσοχῆς πολλῶν ἐρευνητῶν καὶ ἀξιόλογα εἶναι τὰ μέχρι τοῦδε πορίσματα. Ἀπομένουν ὅμως ἀρκετὰ ἀκόμη νὰ γίνουν μέχρις ὅτου καταστῇ ἐφικτὴ ἡ μεγάλη προσδοκωμένη περὶ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ σκέψεως σύνθεσις. Συμβολὴ εἰς τὸν πρὸς ἐπίτευξιν εὐρὺν τοῦτον σκοπὸν τῆς Βυζαντινολογίας εἶναι ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη τοῦ Hans-Georg Beck, ἥτις εἰδικώτερον ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀντικείμενον εἶχον τὴν ἔρευναν τῶν πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν ζυμώσεων εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Ὁ καὶ δι' ἄλλων παρεμφεροῦς περιεχομένου ἐργασιῶν γνωστὸς συγγραφεὺς ἀναζητεῖ καὶ ἐκθέτει εἰς τὴν ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου ὑποβληθεῖσαν ἀνὰ χεῖρας μελέτην, σειρὰν ἀλληλοσυγκρουομένων ἐκδηλώσεων καὶ ἐμφανίσεων τοῦ βυζαντινοῦ βίου, ὅπως αὗται προβάλλουν διὰ μέσου τοῦ ἔργου γνωστοῦ συγγραφέως καὶ πολιτικοῦ ἀνδρὸς τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου (1263 – 1332), ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐκπροσώπων τοῦ πνεύματος.

Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους εὑρίσκεται συχνὰ ἐνώπιον ὁτὲ μὲν ἀκάμπτου δογματισμοῦ, ὁτὲ δὲ μυστικισμοῦ καὶ κατανύξεως· δὲν προφθάνει νὰ διαπιστώσῃ γνωρίσματα γηρασμένου κράτους καὶ ἐκπλήσσεται ἀντιμετωπίζων ἀκατάβλητον δύναμιν ἀντιστάσεως ἐναντίον ἐχθρῶν ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν ἐμφανιζομένων· παραπλεύρως εἰς ἀνθρώπινον τύπον παρακμῆς ἀναπηδᾷ πλῆθος δυναμικῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὸν

ροῦν τῆς ἱστορίας. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται τοῦ βυζαντινοῦ βίου ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως. Τὰς ἐπ' αὐτῶν σκέψεις του ὑπάγει ὑπὸ βασικάς τινας ἀρχὰς μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οὕτω θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν κλειδὸς πρὸς κατανόησιν τῆς ὑφῆς τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου.

Ὁ συγγραφεύς, ἀντλῶν πληροφορίας ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦ Θ. Μετοχίτου, ἀλλὰ καὶ τῶν συγχρόνων του συγγραφέων Παχυμέρη, Νικηφ. Γρηγορᾶ καὶ Ἰω. Καντακουζηνοῦ, βιογραφεῖ ἐκεῖνον εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σ. 1 – 25) τοῦ βιβλίου του. Οὕτω προστίθεται εἰς τὴν ἕως τώρα περιωρισμένην περὶ τοῦ βίου Θ. Μετοχίτου βιβλιογραφίαν ἀξιόλογος συμβολή. Ἡ φιλολογικὴ καὶ πολιτικὴ δρᾶσις τούτου ἀναπτύσσεται ἐν ἐκτάσει. Ὁ Μετοχίτης, μετὰ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, ὅπως τοῦτο εὐρέως συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀστρονομίας. Ἐνωρὶς αἱ φιλολογικαὶ ἐργασίαι του ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' καὶ ἤνοιξαν εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν πολιτικήν. Ἡ ἐκτίμησις ἐκείνου κατέλεξε τὸν Μετοχίτην εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν συμβούλων τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐτιμήθη διὰ τῶν ἀξιωμάτων τοῦ «λογοθέτου τῶν οἰκειακῶν» ἤ, κατ' ἄλλους, «τῶν ἀγελῶν», τοῦ «μεσάζοντος» καὶ τοῦ «μεγάλου λογοθέτου». Ὁ Μ. κατέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου ἐξέχουσαν θέσιν τόσον ὡς ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος ὅσον καὶ ὡς δημόσιος ἀνήρ. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ ἢ καὶ ἡ φιλολογικὴ δραστηριότης τοῦ Μετοχίτου, ἀλλ' ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ εἰκών, ἡ προσωπικότης αὐτοῦ ὡς διανοουμένου τοῦ καιροῦ του. Καὶ πράγματι ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀπόψεων καὶ πεποιθήσεων αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν συνεχείᾳ κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τοῦ H. Beck.

Ὁ συγγρ. εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον (σ. 26 – 49) ἐξετάζει τὰς περὶ θεωρητικοῦ βίου ἀντιλήψεις τοῦ Μετοχίτου εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν, τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Μετοχίτην τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων ρέπει ὀλιγώτερον πρὸς τὸν θεωρητικὸν βίον καὶ περισσότερον πρὸς «τὰ πράγματα», τὸν πολιτικὸν καὶ πρακτικὸν βίον. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐνδιάθετος ὁρμή, εἰς τὴν δευτέραν φιλοδοξία, προσπάθεια ἐπικρατήσεως ἐπὶ τῶν συνανθρώπων, κατάκτησις δόξης ἀποτελοῦν τὰ κίνητρα. Τὸ πλῆθος προσέχει μόνον τὴν ἐπιτυχίαν, ἀδιαφοροῦν διὰ τὰ χρησιμοποιηθέντα μέσα. Ἡ διαρκὴς εὐτυχία κατὰ Μετοχίτην δὲν ἐνυπάρχει εἰς «τὰ πράγματα», ἀλλ' εἰς τὸν «θεωρητικὸν βίον» εἰς τὴν «ἀπραγμοσύνην». Περιεχόμενον εἰς τὴν ζωὴν δίδει ὄχι τὸ ἀποτολμᾶν καὶ τὸ διακυβεύειν, ἀλλ' ἡ ἀδιατάρακτος ἠρεμία ἑνὸς ἐλευθέρου ὄντος, τὸ «ἰδιοπραγεῖν», ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ζήτησιν τῆς γνώσεως. Εἰς τὰς ἀντιλήψεις του αὐτὰς ὁ Μετοχίτης ἐπηρεάζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὅθεν διόλου ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι ὁ Μετοχίτης ἔκλεισε τὸν βίον εἰς τὴν

ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθεῖσαν μονὴν τῆς Χώρας ὡς μοναχὸς ὑπὸ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Θεόληπτος.

Ὁ κόσμος τῶν Ἐπιγόνων καὶ τῆς δευτέρας σοφιστικῆς περιόδου αἰσθάνεται στενὸν δεσμὸν μὲ τὴν κλασσικὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Εἶναι ὁ κληρονόμος καὶ συνεχιστὴς αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ συναίσθημα, τὸ τῆς κληρονομίας, κατέχει καὶ τὸ Βυζάντιον. Ἡ κλασσικὴ παράδοσις εἰς τὸ Βυζάντιον εἶναι τὸ θέμα τοῦ τρίτου κεφαλαίου (σ. 50 – 75), τὸ ὁποῖον φέρει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Κληρονόμοι», καὶ ἡ ἔναντι αὐτοῦ θέσις τοῦ Θ. Μετοχίτου. Ἡ μίμησις εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφήν, τὸ περιεχόμενον, τὰ θέματα εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας,ὅπερ δὲν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ἔργον καὶ τοῦ Μετοχίτου, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνῃ καὶ ἔλλειψιν προσωπικοῦ χαρακτῆρος.

Οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐπαίρονται μόνον διὰ τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθόλου πολιτιστικὴν καὶ πολιτικήν, μάλιστα ἡ τελευταία εἶναι ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν διασφάλισιν τῆς πρώτης. Εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ κεφάλαιον (σ. 76 – 95) τὸ φέρον τὸν τίτλον «Τὸ βυζαντινὸν μονοπώλιον» ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὰς περὶ πολιτιστικοῦ, πολιτικοῦ καὶ αὐτοκρατορικοῦ μονοπωλίου ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν, τὰς ἐπ' αὐτῶν ἀπαιτήσεις τῶν ἰδίων, ὡς καὶ τὴν ἔναντι τούτων τοποθέτησιν τοῦ Μετοχίτου. Οὗτος, ἐκπρόσωπος ὢν τῆς ἐποχῆς του, ἐμμένει εἰς τὰς ἐκ παραδόσεως καὶ παλαιὰς περὶ Ρωμαίου αὐτοκράτορος καὶ ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀντιλήψεις, δὲν διαφεύγει ὅμως τὴν προσοχήν του ἡ θλιβερὰ πραγματικότης, καθ' ἣν τὸ κράτος ἦτο σχεδὸν ἀνάμνησις παλαιῶν ἐνδόξων ἡμερῶν καὶ ἐκπεσόντος μεγαλείου, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ σκιὰ τῶν παλαιῶν αὐτοκρατόρων. Δηλωτικὴ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Μετοχίτου εἶναι ἡ φράσις του: «οἴχεται τὰ πλεῖστα, προδήλως οἴχεται, καὶ δεδίττεται πλεῖν ἔτι περὶ τοῦ μέλλοντος». Θρηνεῖ δὲ δι' ὅλα αὐτὰ ὁ Μετοχίτης.

Ἀναλύει εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον (σ. 96 – 114) ὁ συγγρ. τὰς περὶ τύχης, προνοίας καὶ εἱμαρμένης ἀντιλήψεις τοῦ Μετοχίτου. Κατ' αὐτὸν ἀστάθεια, ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιταλάντευσις χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν ἀτόμων, λαῶν καὶ κρατῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πεποιθήσεώς του ταύτης ὁ Μετ. ἀντλεῖ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκήν, ὡρισμένα τῶν ὁποίων καὶ παραθέτει.

Εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ κεφάλαιον (σ. 115 – 132) μὲ τίτλον «Κατάρρευσις» παρέχεται σύντομος ἐπισκόπησις τῶν σπουδαιοτέρων πνευματικῶν ρευμάτων καὶ προσωπικοτήτων τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη καθιστᾷ φανερόν, ὅτι ἡ παλαιὰ περὶ πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς κληρονομίας τῶν Βυζαντινῶν πίστις εἶχε κλονισθῆ· ὁ κλονισμὸς μάλιστα οὗτος ἤρχισε διαφαινόμενος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ Μετοχίτου. Καταλήγει δ' ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν διατύπωσιν τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα αὕτη κατάρρευσις προηγήθη τῆς ἐξωτερικῆς εἰς τὸν πολιτικογεωγραφικὸν τομέα παρακμῆς καὶ πτώσεως.

Τὸ ἐξόχως ἐνδιαφέρον βιβλίον του κλείει ὁ H. Beck μὲ τὸ κεφάλαιον «ὁ βυζαντινὸς διχασμός». Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ ὡρισμένων ἐκδηλώσεων τοῦ βυζαντινοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἀντιστρατεύονται τὰς κλασσικιστικὰς τάσεις, περὶ τῶν ὁποίων εὐρὺς ἔγινε λόγος εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Ἰδιαιτέρως γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀντιθέσεως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν. Παραλλήλως πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν λογίων ὑπάρχει καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ πλήθους, ὅπως καὶ παρὰ τὴν ἀττικίζουσαν λογοτεχνίαν ὑπάρχει καὶ ἡ τῆς δημώδους γλώσσης.

Παρ' ὅλας τὰς ἐπὶ δευτερευόντων σημείων ἐπιφυλάξεις μας τὸ βιβλίον τοῦ Hans-Georg Beck εἶναι σπουδαιοτάτη συμβολὴ διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ βίου τοῦ βυζαντίου κατὰ τὴν μετὰ τὸ 1300 περίοδον. Δίκαιος ὅθεν ὁ ἔπαινος ἀνήκει εἰς τὸν συγγραφέα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ

Ernest Mamboury, Istanbul touristique. Edition française mise à jour à fin mars 1951. 300 illustrations, plans, cartes, dessins, vues panoramiques, etc. Galata-Istanbul, Cituri Biraderler Basimevi, 1951, 630 σελίδες.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ E. Mamboury νέος Τουριστικὸς Ὁδηγὸς (Guide touristique), σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι, κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ συντάκτου του, νὰ συμπληρώσῃ ἕνα κενόν. «*Κατὰ τὴν περίοδον τῶν τελευταίων ἐτῶν*, γράφει εἰς τὴν εἰσαγωγήν του (σελ. 3), *ἡ Ἰσταμποὺλ εὑρίσκετο εἰς συνεχῆ κίνησιν (δηλαδὴ εἰς συνεχῆ μεταμόρφωσιν) καὶ ἔκτοτε ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται εἰς ἓν διηνεκὲς γίγνεσθαι*». Λόγῳ τῶν δημοσιεύσεων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν τοπογραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τέχνην τῆς Βυζαντινῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ λόγῳ τῶν ἐπὶ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως διενεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν, τῆς ἱδρύσεως νέων μουσείων, τῆς οἰκοδομήσεως νέων κτηρίων, τῆς κατασκευῆς νέων συγκοινωνιακῶν ὁδῶν, «*ἐπέστη*, παρατηρεῖ ὁ συντάκτης τοῦ ὡς ἄνω Ὁδηγοῦ, *ἡ στιγμή, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν ἔργου ἀνταξίου τῆς μεγάλης πόλεως*» (σελ. 3). Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς κατωτέρω βιβλιοκρισίας.

Περιεχόμενα τοῦ Ὁδηγοῦ : Τὸ ἐν λόγῳ ἔργον διαιρεῖται εἰς ἓξ μέρη.

Τὸ πρῶτον (σελ. 4 – 13) περιλαμβάνει τὰς διὰ τοὺς περιηγητὰς προοριζομένας ἀπαραιτήτους πληροφορίας.

Τὸ δεύτερον (σελ. 14 – 149) παρέχει συγκεφαλαιωτικὴν ἔκθεσιν σχετικὴν πρὸς τὴν γεωγραφίαν, τὴν γεωλογίαν, τὰς κλιματολογικὰς συνθήκας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 16 – 31) μὲ ἓξ χάρτας τῆς Πόλεως, τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Πριγκηπονήσων. Ἡ ἱστορικὴ συγκεφαλαίωσις (σελ. 31 – 58) ἀρχομένη ἀπὸ τῆς προβυζαντινῆς περιόδου, ἤτοι ἀπὸ τῆς τρίτης π.Χ. χιλιετηρίδος, συνεχίζεται μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς καθιερώσεως τῆς πόλεως ὡς πρωτευούσης τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Βυζαντινῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἀφηγεῖται ἔπειτα τὰς μεταπτώσεις, ἃς ὑπέστη τὸ Βυζάντιον, συνεπείᾳ τῆς εἰσβολῆς τῶν Σταυροφόρων καὶ τῆς παρ᾽ αὐτῶν κατακτήσεως τῆς πόλεως, τὰ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὡς καὶ περὶ τῶν προνομίων, τῶν ἀπονεμηθέντων ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τὰς Ἰταλικὰς Δημοκρατίας, τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Τούρκους Ὀθωμανούς. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται μνείαν τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β', τοῦ τερματισμοῦ τοῦ Σουλτανάτου καὶ τῆς προκηρύξεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Ἀκολουθεῖ τοπογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 58 – 96), εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται μνεία διαφόρων κατῳκημένων χώρων, οἵτινες προηγήθησαν τοῦ Βυζαντίου : τὰ *Σέμιστρα* (σελ. 59) εἰς τὸ βάθος τοῦ Κερατίου κόλπου μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν Βορβύζου καὶ Κίδαρη. Ἕπεται ἡ περιγραφὴ τοῦ Λύγου (σελ. 60) εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Σεραΐου, καὶ τέλος ἡ τοῦ Βυζαντίου (σελ. 60 – 61), περιλαμβάνουσα τὴν πόλιν τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (σελ. 61), τὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Θεοδοσίου Β' (σελ. 62 – 63). Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου αὐτοκράτορος ἀπέκτησε τὸ Βυζάντιον τὴν ὁριστικήν του ἔκτασιν. Τὸ σχεδιάγραμμα ἐν σελίδι 64η δεικνύει τὴν διάταξιν τῶν ἑπτὰ λόφων, ὡς καὶ τὰς δέκα τέσσαρας περιοχὰς τῆς πόλεως (σελ 63 – 67). Γενικὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως εὑρίσκομεν εἰς τὰς σελ. 67 – 77, συνοδευομένην ὑφ᾽ ἑνὸς ἐκτενοῦς σχεδίου πόλεως, ὅπως αὕτη θὰ ἦτο κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν. Ὁ συντάκτης τοῦ Ὁδηγοῦ προσθέτει καὶ ἕτερον σχετικὸν σχέδιον ἀναγόμενον εἰς τὸ ἔτος 1479.

Ἡ ἱστορία καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Πέραν (Γαλατᾶ) κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Γενουηνσίων (σελ. 77 – 96) συνοδεύεται ὑπὸ σχεδίου καταρτισθέντος ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ Ὁδηγοῦ, ὑπὸ δευτέρου σχεδίου ἀνεκδότου τοῦ Buondelmonti 1422 (σελ. 83) καὶ πολλῶν χαλκογραφιῶν.

Ἐν τῇ συγκεφαλαιωτικῇ δημογραφικῇ ἐκθέσει (σελ. 95 – 101) ἀναφέρονται οἱ διάφοροι λαοί, οἵτινες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατῴκουν τὴν περιοχὴν τοῦ Βυζαντίου, ὡς καὶ τὰ διάφορα λαϊκὰ στοιχεῖα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Πορθητὴς ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν, ἀποσκοποῦσαν τὴν ἀνασυνοίκησιν τῆς νέας πρωτευούσης. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη (σελ. 101 – 113) καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον δύο κεφαλαίων.

Ἕπεται χρονολογικὸς πίναξ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Α', τῶν Σουλτάνων, ἀπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β', ὡς καὶ τῶν Προέδρων τῆς Δημοκρατίας (σελ. 125 – 137), ἐν ᾧ ἀναγράφονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μνημείων, τῶν ἀνεγερθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀνωτέρω.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ὁδηγοῦ περιλαμβάνει τὰ κάτωθι κεφάλαια : τὸ τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χαλκηδόνος (σελ. 138 – 139), τὸ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 139 – 141) καὶ τοῦ εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐνσκήψαντος δριμυτάτου χειμῶνος (σελ. 141 – 142), τὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπισυμβάντων καταστρεπτικῶν σεισμῶν καὶ πυρκαϊῶν (σελ. 142 – 147), τὸ περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρὸς (σελ. 147 – 148) καὶ τέλος τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν ἡ ἡμερομηνία τῆς Ἐγείρας μετατρέπεται εἰς χριστιανικὴν τοιαύτην.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ὁδηγοῦ (σελ. 150 – 192) ὑποδεικνύει εἰς τὸν περιηγητὴν διάφορα δρομολόγια. Ἐκτενὲς σχέδιον τῆς σημερινῆς πόλεως ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἐπισκέπτην νὰ εὕρῃ εὐκόλως τὰ μνημεῖα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρεται.

Τὸ τέταρτον μέρος (σελ. 193 – 535) εἶναι τὸ πλέον σημαντικόν. Τὰ διάφορα ἐν αὐτῷ θέματα εἶναι διατεταγμένα κατ᾽ ἀλφαβητικὴν σειρὰν καθὼς εἰς ἓν ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν : Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ ὑδραγωγεῖα (σελ. 194 – 208), τὰ ἁγιάσματα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν Βλαχερνῶν (σελ. 208 – 210), τὰ ἀμφιθέατρα τῆς Βυζαντινῆς περιόδου (σελ. 211), τὰς ἁψῖδας θριάμβου (σελ. 211 – 212), τὰ τουρκικὰ λουτρὰ (σελ. 212 – 215), τὴν μεγάλην θολωτὴν ἀγορὰν (σελ. 215 – 218), τὸ κέντρον τῆς ὁποίας εἶναι βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὰς τουρκικὰς βιβλιοθήκας (σελ. 218 – 221), αἵτινες περιέχουν χιλιάδας τουρκικῶν καὶ ἀραβικῶν χειρογράφων—(ἡ τοῦ Σεραγίου περιλαμβάνει χειρόγραφα προερχόμενα ἐκ τῶν λαφύρων κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως),—τὰ δύο γενουηνσιακὰ φρούρια τοῦ Βοσπόρου (σελ. 221 – 224), τὰ τουρκικὰ φρούρια (σελ. 224 – 234), τὸ Ἑπταπύργιον (σελ. 234 – 246), τὰ χριστιανικὰ καὶ τὰ μουσουλμανικὰ νεκροταφεῖα (σελ. 246 – 252), τὰς κυριωτέρας βυζαντινὰς «κινστέρνας» (σελ. 252 – 260), τὰς στήλας Κωνσταντίνου τοῦ Α', τοῦ Ἀρκαδίου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῶν Γότθων, τοῦ Μαρκιανοῦ, ὡς καὶ τὴν ἐξ ὀρειχάλκου στήλην τὴν μεταφερθεῖσαν ἐκ τῶν Δελφῶν (σελ. 260 – 270).

Οἱ βυζαντινοὶ ναοὶ (σελ. 273 – 339) τριάκοντα τὸν ἀριθμόν, περιγράφονται εἰς τὸν ἐν λόγῳ Ὁδηγόν, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν συνοδεύονται ὑπὸ σχεδιαγραμμάτων καὶ χαλκογραφιῶν. Οὗτοι εἶναι : ὁ τῆς Παναγίας τῆς Μουχλιώτισσας (σελ. 277 – 279), ὁ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν τῇ Κυπαρίσσῳ (σελ. 279), οἱ ὁποῖοι μέχρι σήμερον ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλη-

σίαν, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ Βυζαντίου, μεταβληθεὶς εἰς ἀποθήκην ὅπλων, βραδύτερον δὲ εἰς στρατιωτικὸν μουσεῖον, καὶ οἱ εἰς τζαμιὰ μετατραπέντες ναοί, ἤτοι ὁ τῆς μονῆς τοῦ Ἀκαταλήπτου (Καλεντὲρ τζαμὶ) (σελ. 282 – 283), τὸ Εὐκτήριον Βογδὰν Σαράϊ (σελ. 283 – 284), τὸ παλαιὸν ὄνομα τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστον, ὁ ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Μυρελαίου (Μπουντρούμ τζαμὶ) (σελ. 284 – 285), χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος, ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῶν Γαστρίων ἢ τὰ Γαστρία (Σαντζακτὰρ Μεστζιδὶ) (σελ. 285), ἀνεγερθεὶς ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἑλένης ἅμα τῇ ἐπανόδῳ αὐτῆς ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ· τὸ Μοναστὴρ - Μετζιδί, μικρὸν βυζαντινὸν παρεκκλήσιον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἡμερομηνία ἀνεγέρσεως δὲν εἶναι γνωστά, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι οἰκοδόμημα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος· ὁ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν τῇ Κρίσει (Κοτζὰ Μουσταφᾶ Πασσᾶ Μεστζιδὶ) (σελ. 286 - 287), ἀνεγερθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρκαδίας, ἀδελφῆς τοῦ Θεοδοσίου Β', ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Ἰμραχὸρ τζαμὶ) (σελ. 287 – 290), ἡ ὁποία κατέστη ἔνδοξος λόγῳ τῆς ἐν αὐτῇ διαμονῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου· ἡ μικρὰ ἐκκλησία τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐν τῷ Τρούλλῳ (σελ. 290 – 291), ἡ τῆς Παναγίας εἰς τὰ Χαλκοπρατεῖα (σελ. 291 – 292), ἤδη ἐν καταστάσει ἐρειπιώδει, αἱ ἐκκλησίαι τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (Φεναρὶ Ἰσὰ Μεστζιδὶ) (σελ. 292 – 294), δύο συνεχόμεναι ἐκκλησίαι, ἐπικοινωνοῦσαι πρὸς ἀλλήλας δι' ἑνὸς παρεκκλησίου, ὅπου ἐτάφησαν πλεῖστα μέλη τῶν Παλαιολόγων.

Ἐν συνεχείᾳ περιγράφεται ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Μάρκου (Κοτζὰ Μουσταφᾶ τζαμὶ) (σελ. 295), ἀνεγερθεὶς κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα διὰ νὰ δεχθῇ τὸν χιτῶνα τῆς Παναγίας, ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῆς Χώρας, ὅστις ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ (Καχριὲ τζαμὶ) (σελ. 295 – 301) καὶ γνωστὸς διὰ τὰ περίφημα μωσαϊκὰ τὰ ἀπεικονίζοντα τὸν βίον τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Σωτῆρος, ὁ ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς μονῆς τοῦ Παντεπόπτου (Ἐσκὶ Ἰμαρὲτ τζαμὶ) (σελ. 301 – 302) μὲ τοὺς πέντε νάρθηκάς του, ὁ ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος Χριστοῦ (Μολᾶ - Ζεϊρὲκ τζαμὶ) (σελ. 302 – 305) ἀποτελούμενος ἐκ τῆς συνενώσεως τριῶν οἰκοδομημάτων, ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου (Κιουτσοὺκ Ἅγια Σοφιὰ) σελ. 305 – 307) ἀνεγερθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ τῆς Ἁγίας Σοφίας (σελ. 307 – 326), — τὸ ἐγκαλλώπισμα τοῦ Βυζαντίου, — (διὰ τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἀξίζει νὰ ἐπισκεφθῇ τις τὴν Κωνσταντινούπολιν), ὁ τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας (Γκιοὺλ τζαμί, Τέμενος τῶν Ρόδων) (σελ. 326 – 327), ἐκ τοῦ ὁποίου τὴν 28ην Μαΐου 1453 ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη πεζῇ εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἀφ' οὗ μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ναὸς τῆς Παμμακαρίστου (Φετιὲ τζαμὶ) (σελ. 327 – 330), ὅπου ὁ Γεννάδιος Σχολάριος μετέφερε τὰ Πατριαρχεῖα κατὰ τὸ ἔτος 1456. Τὸ παλαιὸν ὄνομα τοῦ ναοῦ, τοῦ καλουμένου σήμερον Ἰσᾶ Καπὶ τζαμὶ ἢ Ἰμπραὶμ Πασσᾶ Μεντρεσεσὶ (σελ. 330 – 331)

εἶναι ἄγνωστον. Ἰσᾶ Καπὶ σημαίνει «Πύλη τοῦ Χριστοῦ». Τὸ Κιλισσὲ τζαμὶ (σελ. 331 – 333) φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν τὸ ἐν λόγῳ τέμενος ἦτο πράγματι ὁ ναὸς τοῦ ὡς ἄνω Ἁγίου. Τὸ Κεφελὶ Μεστζιδὶ (σελ. 335) εἶναι πιθανῶς ἡ τραπεζαρία τῆς μονῆς τοῦ Μανουήλ. Τὸ Ὀνταλὰρ Μεστζιδὶ (σελ. 336 – 337) εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα ναὸς τῆς Παρθένου, τὸ ὁποῖον ἐδόθη ὑπὸ τῶν Δομηνικανῶν, ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1475, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν συνοικίαν ταύτην.

Τρεῖς λατινικαὶ ἐκκλησίαι τοῦ Γαλατᾶ (σελ. 341 – 342 καὶ σελ. 346 – 348) τοῦ Ἁγίου Παύλου (Ἀρὰμπ τζαμί), τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου εἶναι βυζαντινῆς προελεύσεως.

Αἱ νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφιστάμεναι ἐκκλησίαι ἀνέρχονται εἰς εἴκοσι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν (σελ. 350), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ τοῦ Πατριαρχείου, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ περιγραφομένη ἐν σελ. 349 – 350, ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Περιβλέπτου (Σουλοὺ Μαναστὴρ) (σελ. 333 – 334), ἥτις παρεχωρήθη εἰς τοὺς Ἀρμενίους ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'.

Ἐν τῷ Ὁδηγῷ πρὸς τούτοις περιγράφονται τὰ ἐρείπια τεσσάρων ναῶν, ἀνακαλυφθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Οὗτοι εἶναι: Τὸ Μαρτύριον τῆς Ἁγίας Εὐθυμίας ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ (σελ. 337 – 338), ὅπου ἀνευρέθησαν, διατηρημέναι καλῶς, δέκα τέσσαρες τοιχογραφίαι, ἀπεικονίζουσαι τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων (σελ. 338), οἰκοδομηθεῖσα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον μὲ τὴν μονὴν τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου, ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας (σελ. 338 – 339), ἀνεγερθεὶς ὑπὸ τῆς Πουλχερίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450 – 453, ὡς καὶ ὁ ναὸς Σωτῆρος τοῦ Φιλανθρώπου (σελ. 339 – 340), οὗτινος μόνον οἱ θόλοι ὑφίστανται.

Τὰ δύο ἀκολουθοῦντα κεφάλαια (σελ. 351 – 359) περιγράφουν τὰς τουρκικὰς κρήνας τῆς Πόλεως καὶ τῶν περιχώρων, ὡς καὶ τὰ «χάνια», θεμέλιά τινα τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους,

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἱπποδρόμου (σελ. 362 – 370) στηρίζεται εἰς τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ἀρξαμένας κατὰ τὸ ἔτος 1918, συνεχισθείσας τὸ 1927 – 28, εἶτα δὲ κατὰ τὸ 1932 καὶ τέλος ἐν ἔτει 1950 – 51 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ *Ἀνακτόρου τῆς Δικαιοσύνης*.

Αἱ παλαιαὶ οἰκίαι τοῦ Φαναρίου (σελ. 370 – 371), χρονολογούμεναι ἀπὸ τοῦ ΙΖ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τῷ Ὁδηγῷ, εἶναι ἐνδιαφέρουσαι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὑπενθυμίζουν τὰς οἰκίας τὰς οἰκοδομηθείσας κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Οἰκίαι τινὲς τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἰδίας ἐποχῆς ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Γαλατᾶν (σελ. 88).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ συντάκτης τοῦ Ὁδηγοῦ ποιεῖται μνείαν τουρκικῶν τινων παλαιῶν οἰκιῶν (σελ. 371 – 373) αἱ ὁποῖαι, οἰκοδομηθεῖσαι ἀπὸ ξύλα, εἶναι καταδικασμέναι νὰ ἐξαφανισθοῦν κατὰ τὰς πυρκαϊὰς ἢ συνεπείᾳ παραμε-

λήσεως. Ἡ περιγραφὴ τῶν τουρκικῶν τεμενῶν γίνεται εἰς τὰς σελίδας 379 – 425, αἱ δὲ σελίδες 460 – 484 ἀσχολοῦνται μὲ τὰ διάφορα ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα, καὶ τέλος αἱ σελίδες 484 - 488 μὲ τοὺς ὀβελίσκους τοῦ Θεοδοσίου Α΄ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου. Ἡ ἐν λόγῳ περιγραφὴ τερματίζεται μὲ τὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἱπποδρόμου, τοῦ Βουκολέοντος, τῶν Βλαχερνῶν καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (σελ. 488 – 497). Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Τὸπ Καπού, οἰκοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μουσεῖα περιγράφονται εἰς τὰς σελίδας 497 – 528. Ὁ συντάκτης τοῦ Ὁδηγοῦ ὁμιλεῖ πρὸς τούτοις (σελ. 532 – 535) περὶ τῶν βυζαντινῶν πύργων τοῦ Ἀνεμᾶ, τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, τῶν Μαγγάνων, τοῦ μαρμαρίνου πύργου τῆς Προποντίδος, τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ «Λεάνδρου».

Τὸ πέμπτον μέρος τοῦ βιβλίου βοηθεῖ τὸν ταξιδεύοντα εἰς τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Βόσπορον μέχρι τῆς Μαύρης Θαλάσσης (σελ. 536—554), τὸν Κεράτιον κόλπον μέχρι τοῦ Ἐγιοὺπ (σελ. 554 – 559), εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ, τὴν Χαλκηδόνα (Καντίκιοϊ), εἰς τὸ Πεντίχιον (σελ. 559 - 565), ὡς καὶ ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Μαρμαρᾶ, εἰς τὸ δάσος τοῦ Βελιγραδίου καὶ τὰς δεξαμενὰς (Μπὲντ) (σελ. 197 – 208 καὶ 573 – 579), εἰς ἣν περιοχὴν κεῖνται τὰ ἐρείπια τοῦ Ἑβδόμου (Μακρίκιοϊ) (σελ. 566 – 569).

Αἱ Πριγκιπόνησοι περιγράφονται εἰς τὰς σελίδας 579 – 587. Μία ἄποψις τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου, συνοδεύει τὴν περιγραφὴν τῆς νήσου Χάλκης (σελ. 584), ἐν συνεχείᾳ περιγράφεται ἡ περιοχὴ τοῦ Σκούταρη (Χρυσουπόλεως) καὶ τῆς Σίλε (τῆς ἀρχαίας Καλπὲ) ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Τέλος γίνεται λόγος διὰ τὴν Γιάλοβαν (σελ. 598 – 605) τὴν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Νικομηδείας κειμένην καὶ γνωστὴν ἤδη κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους διὰ τὰς θερμάς της πηγάς, καὶ καταστᾶσαν ἔνδοξον διὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴν τῆς Ἁγίας Ἑλένης κατὰ τὴν ἐπάνοδόν της ἐξ Ἱερουσαλήμ.

Τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ Ὁδηγοῦ (σελ. 607 – 630) περιέχει βιβλιογραφικὸν σημείωμα τῶν κυριωτέρων ἔργων, τὰ ὁποῖα συνεβουλεύθη ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλίου του, ὡς καὶ πίνακα τῶν εἰκόνων καὶ τῶν περιεχομένων.

Ὁ συντάκτης τοῦ Ὁδηγοῦ κύριος Ἐρνέστος Mamboury, Ἑλβετὸς τὴν καταγωγήν, καθηγητὴς τοῦ λυκείου Γαλατᾶ Σεράϊ, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὸ ἔτος 1910. Μετά τινα ἔτη βραδύτερον ἀφιερώθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1917 – 1918 συμμετέσχεν εἰς τὰς ἀνασκαφάς, τὰς διενεργηθείσας ὑπὸ τοῦ Wiegand εἰς τὸ γήπεδον τῶν μεγάλων βυζαντινῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἱπποδρόμου, ὡς καὶ εἰς τὰς γενομένας εἰς τὴν συνοικίαν τῶν Μαγγάνων, εἰς ἃς προέβη ὁ μακαρίτης Robert Demangel. Ὁ Mamboury ἐδημοσίευσε διάφορα ἄρθρα σχετικὰ μὲ

τὰς προσωπικάς του ἐρεύνας καὶ συνέταξε διάφορα σχέδια βυζαντινῶν περιοχῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων. Εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν αὐτοῦ ὀφείλομεν τὴν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν σήμερον περὶ τῶν ἐπιχωμάτων, ἅτινα, κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους τοῦ Βυζαντίου, προσέδιδον εἰς τὰ κτήρια ἐπαρκῆ ὁρατότητα, καθὼς ἀκριβῶς καὶ τῶν κατωφερειῶν καὶ κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι διηυκόλυνον τὴν συγκοινωνίαν ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν ἑπτὰ λόφων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξηπλοῦτο ἡ ἀρχαία πόλις.

Ἐν ἔτει 1925 ὁ Ε. Μ. ἐξέδωκεν εἰς τὸν Γαλατᾶν παρὰ τῷ ἐκδοτικῷ Οἴκῳ Rizzo & Son, Ὁδηγὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Constantinople, Guide touristique, μεταφρασθέντα εἰς τὴν τουρκικήν, ἀγγλικὴν καὶ γερμανικὴν γλῶσσαν. Δευτέρα ἔκδοσις τοῦ Ὁδηγοῦ τούτου ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1928. Ἐπηκολούθησε καὶ τρίτη ἐν ἔτει 1934, τοῦ τίτλου μετατραπέντος ὡς ἕπεται: Byzance – Constantinople – Istanbul, Guide touristique.

Ὁ νῦν δημοσιευθεὶς Ὁδηγὸς φέρει τὸν τίτλον «Istanbul, Guide touristique».

Οὐδὲν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ τελευταίως δημοσιευθέντος ἔργου ὑπενθυμίζει τὰς προγενεστέρας ἐκδόσεις του. Τοὐναντίον ἀναγινώσκει τις ἐν αὐτῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ὁδηγοῦ εἶχεν ἑκάστοτε πρὸ ὀφθαλμῶν «l'intérêt sacré du pays» (τὸ ἱερὸν συμφέρον τῆς χώρας). Ἡ τοιαύτη ὁμολογία, ἄτοπος δι' ἕνα Ὁδηγόν, παραβλάπτει μοιραίως αὐτὰ ταῦτα τὰ συμφέροντα τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ νὰ ἐξυπηρετήσῃ. Ὁ ἀναγνώστης δικαιοῦται ἄλλως τε νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁπωσδήποτε μεροληπτεῖ. Ἀναγινώσκει τις μετά τινος ἐκπλήξεως (σελ. 96 καὶ 463) φράσεις, ὅπως εἶναι ἡ ἑπομένη: «*Il appartenait [à Mehmet II] de donner le dernier coup à l'antique Byzance*». (Ἐπεφυλάσσετο εἰς Μωάμεθ τὸν Β΄ νὰ καταφέρῃ τὸ ὕστατον πλῆγμα ἐναντίον τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου).

Ἡ κριτικὴ τοῦ ἔργου. Πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον τοῦ κριτικοῦ, θὰ ὑποδείξω ἐλλείψεις τινάς, χωρὶς ἄλλως τε νὰ μειώσω τὴν ἐγνωσμένην ἀξίαν τοῦ συντάκτου τοῦ ἐν λόγῳ Ὁδηγοῦ. Οἱ βυζαντινολόγοι θὰ ἔχουν μετ' ἐμοῦ ἐπιφυλάξεις τινάς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο.

Τὸ Βυζάντιον δὲν ἐμφανίζεται ἀναλόγως τῆς ἀρχαίας του δόξης καὶ τοῦ ρόλου, τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν ἐν τῷ κόσμῳ καθ' ἅπαντα τὸν μεσαίωνα.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ τοπογραφία τοῦ Βυζαντίου θὰ ὠφελεῖτο, ἐὰν ὁ συντάκτης τοῦ ὡς ἄνω Ὁδηγοῦ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰς μελέτας, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1934, ἡμερομηνίας τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του, ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ Echos d'Orient, τὰς Etudes Byzantines καὶ εἰς τὴν Revue des Etudes Byzantines.

Δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν καλῶς κατὰ τίνα τρόπον «*αἱ μεγαλειώδεις ἀναμνήσεις τῶν Χιττιτῶν*» (σελ. 105) ἠδυνήθησαν νὰ συμβάλουν εἰς

τὴν διαμόρφωσιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς τουρκο-ὀθωμανικῆς τέχνης (σελ. 113–124) ἡ μερὶς ἡ ἀνήκουσα εἰς τὸ Βυζάντιον εἶναι ὑπερμέτρως ἐλαττωμένη.

Αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο συνοδεύεται ὑπὸ πολυαρίθμων χαλκογραφιῶν καὶ 26 σχεδιαγραμμάτων ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τέσσαρα, ἤτοι τὸ τοῦ Τρικλίνου τῆς αὐτοκρατείρας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ (σελ. 309), τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εὐθυμίας ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ (σελ. 337), τὸ τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας (σελ. 339), καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παύλου ἐν Γαλατᾷ (σελ. 347) ὀφείλονται εἰς τὸν E. Mamboury. Εἰς τὰ ὑπόλοιπα εἴκοσι δύο σχεδιαγράμματα δὲν ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ πρότυπα. Τὰ δέκα τρία (σελ. 281, 283, 284, 286, 287, 293, 295, 302, 303, 305, 327, 328 καὶ 331) προέρχονται ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ J. Ebersolt καὶ A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Παρίσιοι, 1913, τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα (σελ. 277, 283, 285, 291, 296, 308, 330 καὶ 335) παρελήφθησαν ἀπὸ τὸ ἔργον *Byzantin Churches* τοῦ A. van Millingen.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐν τῷ Τρούλλῳ (σελ. 291) μετεβλήθη εἰς τέμενος ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Πασσᾶ καὶ ὄχι ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Πασσᾶ.

Τὸ μωσαϊκὸν ἀριθ. 35 τοῦ Καχριὲ τζαμὶ (σελ. 301) ἀπεικονίζει τὸν Ἅγιον Εὐστάθιον (Eustathius) καὶ ὄχι Eutadius.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Κεφελὶ Μεστζιδὶ) (σελ. 335) ταυτιζόμενος μὲ τὴν μονὴν τοῦ Μανουήλ, ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας (Ὀδαλὰρ τζαμὶ) (σελ. 336) δὲν εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἐκ Καϊάφας μεταναστῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν μεταναστῶν τῆς ἐν Κριμαίᾳ πόλεως Καφᾶ. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων Ὀδαλὰρ Μεστζιδὶ ἢ Κεμανκὲς Μουσταφᾶ Πασσᾶ τζαμί. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ὀνομασίαν ταύτην ἠδυνήθημεν μετὰ τοῦ πατρὸς Ceslao Pera νὰ τὸν ἀνεύρωμεν κατὰ τὸ ἔτος 1915. Ὁ ἐν λόγῳ ναὸς δὲν ἐδόθη ἐν ἔτει 1475 μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τοὺς Δομηνικανοὺς τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ Παύλου (σελ. 336), ἀλλ' εἰς τοὺς μεταναστεύσαντας ἐκ τῆς πόλεως Καφᾶ μετὰ τὴν ἅλωσίν της ὑπὸ τοῦ Γεντὶκ Ἀχμὲτ Πασσᾶ.

Τὸ μικρὸν ἐρειπωμένον τέμενος παρὰ τὸ Ὀδαλάρ, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Κασὶμ Ἀγᾶ τζαμισί, περιεῖχε μωσαϊκά, ὅπως ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ἄλλοτε. Ἡ πρόσοψίς του, τὴν ὁποίαν ἐφωτογράφησα τὸ 1916 κατεστράφη κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 1919.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας (σελ. 338), ἀναγινώσκει τις τὴν ἑξῆς φράσιν: *«La vie bien gardée de Dieu»*, ἀντὶ *«La ville bien gardée de Dieu»*.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης (σελ. 279–282) συνοδεύεται ὑπὸ σχεδίου μὴ ὑπογεγραμμένου, συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ A. Thiers.

Ὁ συντάκτης τοῦ ἐν λόγῳ Ὁδηγοῦ φαίνεται ἀγνοῶν τὸ ἔργον: *The Church of Saint Eirene at Constantinople.* (Περὶ αὐτοῦ βλ. κατωτέρω βιβλιογραφίαν).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Στουδίτου (σελ. 288), δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀπεβίωσεν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐν ἔτει 826, καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ 1826.

Ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου εἰς τὰ Χαλκοπρατεῖα (σελ. 291) δὲν κεῖται εἰς ἀπόστασιν ἑκατὸν χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν πλατεῖαν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλὰ μόνον ἑκατὸν μέτρων.

Ὡς πρὸς τὸ τέμενος τοῦ Alaettin (σελ. 387), ἀντὶ τοῦ ἔτους 1826 δέον νὰ γραφῇ 1326.

Σελ. 394 (προτελευταῖος στίχος). Τὸ ὄνομα «Fatin» εἶναι ἐσφαλμένον. Πρέπει ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ «Fatih».

Σελ. 399. Προκειμένου περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γράφει: *«on perçoit encore les soubassements»*. Τὸ ῥῆμα percevoir σημαίνει συγκομίζω καὶ ἀντιλαμβάνομαι διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὥστε ἔπρεπε νὰ γραφῇ: *«on aperçoit encore les soubassements»*.

Ὁ E. M. ἀναφέρει, ὅτι (σελ. 495) ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος ὑπεδέχθη τοὺς Σταυροφόρους (1204) ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ «Hattit». Τοιοῦτο παλάτιον δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς ὑπεδέχθη εἰς τὸ παλάτιον Ὑπερύψηλον, τὸ Ὑψηλὸν (Haut Palais).

Τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Πατριαρχείου κατεστράφησαν κατὰ μίαν πυρκαϊὰν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1941 καὶ ὄχι κατὰ τὸ ἔτος 1940, ὡς ἀναφέρεται (σελ. 556) εἰς τὸν Ὁδηγόν.

Ἡ ΙΓ' Ῥεγεὼν ἤτοι τὸ Γαλατᾶ. Καὶ ἐδῶ θὰ περιορισθῶ εἰς ὀλίγας μόνον παρατηρήσεις.

Μία γενικὴ περιγραφὴ συνοδευομένη ὑπὸ σχεδίου τῆς ΙΓ' Ῥεγεῶνος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ὁποίαν ὁ E. M. ὡς φαίνεται δὲν γνωρίζει, ἐδημοσιεύθη τὸ 1946 εἰς τὴν Revue des Etudes Byzantines, τόμ. IV, σελ. 218–238 μεθ' ἑνὸς σχεδίου τῆς περιοχῆς.

Ἡ συνοικία τοῦ *«Ἱερείου»*, τὴν ὁποίαν ὁ E. M. τοποθετεῖ ἐν Τοπανέ, εὑρίσκετο ἄνωθεν τοῦ Γαλατᾶ. (Βλ REB, IV, 230, No 21).

Ὁ ποταμὸς «Pegæ» (σελ. 555) εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Μείζων Ποταμός. (Βλ. REB, IV, 220, No 4).

Συκαῖ (αἱ), τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ Γαλατᾶ γράφεται: «Sycaë» (σελ. 37), »Sycæ» (σελ. 72 καὶ 625), καὶ «Sykaë» (σελ. 127). Ἡ λατινικὴ μεταγραφὴ τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι «Sykæ».

Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι γράφει ὁ E. M. ἐν σελ. 79, οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἓν *«écu»* τῆς παροικίας τῶν Γενουησίων εἰς τὸ Πέρα (Γαλατᾶν). Ἐξ ἄλλου

ἡ λέξις *«écu»* (θυρεὸς τῶν Ἱπποτῶν), ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὸν Ὁδηγόν, δὲν εἶναι κατάλληλος. Τίθεται ἐνταῦθα ἀντὶ τῆς λέξεως armoiries (οἰκόσημον). Τὸ λεγόμενον «écu» εἶναι ἡ βάσις ἢ τὸ σῶμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ζωγραφίζονται ἢ ἐγχαράσσονται τὰ ἐμβλήματα.

Εἶναι ὁ Μ. Delaunay ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ Notice sur les fortifications de Galata, τὸ δημοσιευθὲν τὸ 1864 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ βραδύτερον εἰς τὴν μελέτην του ὑπὸ τὸν τίτλον Notice sur le vieux Galata καταχωρισθεῖσαν εἰς τὴν L'Univers Revue Orientale ἔδωσε τὸ ὄνομα *«οἰκόσημα τῆς παροικίας τοῦ Πέρα»* (σελ. 113 καὶ 232) καὶ διέκρινεν εἰς τὰ οἰκόσημα ταῦτα τὸν θυρεὸν τῶν Παλαιολόγων, συνδεδυασμένον ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Πέρα μὲ τὸν ἐρυθρὸν σταυρὸν τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τῆς Γενούης (σελ. 106). Ὁ Ἄγγλος πάστωρ Covel (οὗτος παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1669 μέχρι τοῦ 1677) ἔγραψε περίπου τὰ αὐτὰ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ του, ἀποσπάσματα τοῦ ὁποίου ἐδημοσίευσεν ὁ Hasluck ἐν ἔτει 1904 – 1905 (ἐν B.S.A. XI, σελ. 52). Πράγματι ἔγραφεν ὁ J. Covel : «insignia sunt impii (imperii) Greci et Peræ credo».

Εἰς ἓν ἐν προπαρασκευῇ ἔργον μου περὶ τοῦ ἀρχαίου Γαλατᾶ διευκρινίζω, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος οἰκόσημα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο ἄλλοτε ἐπὶ τῶν πυλῶν τοῦ ὀχυροῦ τῶν Γενουησίων, εἶναι τῶν Παλαιολόγων, εἰς αὐτὰ δὲ οἰκόσημα τῆς Γενούης δὲν συμπεριλαμβάνονται οὐδαμῶς.

Ὅταν ὁ Ἀνδρόνικος Β', διὰ νὰ διασφαλίσῃ τοὺς Γενουησίους, ἔδωσεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ περιφράξουν τὴν παροικίαν των, ἀκάλυπτον λόγῳ τῆς καταστροφῆς τῶν προηγουμένως ὑφισταμένων ὀχυρωμάτων, δι' ἑνὸς ὑψηλοῦ τείχους, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἀποίκους, ὡς τεκμήριον τῆς ἐπικυριαρχίας του ἐπὶ τοῦ εἰς αὐτοὺς παρὰ τῆς Αὐτοκρατορίας παραχωρηθέντος ἐδάφους, νὰ ἐντειχίσουν ἐπὶ τῶν πυλῶν τῶν νέων ὀχυρῶν τὰ ἰδικά του οἰκόσημα. Ἡ ἐπικυριαρχία αὕτη ἐπεξετείνετο καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν ἀποίκων, οἱ ὁποῖοι ἀνεγνώριζον ἑαυτοὺς ὡς δουλοπαροίκους τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἡ ἱστορία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παύλου (Ἀρὰπ τζαμὶ) (σελ. 87 – 88 καὶ 347 – 349), ἔπρεπε, βασιζομένη ἐπὶ τῶν νέων ἐρευνῶν, ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοὺς θρύλους, οἵτινες παρεισέφρησαν εἰς τὸν Ὁδηγόν. Ὡς πρὸς τὸ κτήριον, ὁ Ε. Μ. ὤφειλε νὰ συμβουλευθῇ τὸν J. Ebersolt, Mission archéologique à Constantinople 1920, Παρίσιοι, 1921, σελ. 38 – 47 ὡς καὶ τὰς χαλκογραφίας XXXIV – XXXIX, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἱστορίαν, Le Pietre sepolcrali di Arab-Giami (διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον βλ. τὴν βιβλιογραφίαν, ἥτις ἀκολουθεῖ). Συνεταύτισα τὸ τέμενος τοῦτο μὲ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης (REB, IV, 224, No 10). Τὸ κατώτερον μέρος τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου (ἐξαιρουμένου τοῦ βορείου τοίχου, τουρκικῆς ἐποχῆς), ἀνάγεται εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ἡ δὲ ὑπεροικοδομὴ εἰς λατινικὴν ἐποχήν. Αἱ ἐπάλξεις (παραπέτα) εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου

ἀνήκουν εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ Ε' καὶ ΙΑ' αἰῶνος διάστημα. (Βλ. Ebersolt).

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου (σελ. 341 – 343) οὐδεμίαν δυσχέρειαν παρουσιάζει πλέον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ταύτισίν του. Ἡ ἐξέτασις τοῦ κεντρικοῦ θόλου καὶ τῶν εἰσέτι ὀρθίων τοίχων τῆς ἀψῖδος μαρτυροῦν τὴν βυζαντινὴν προέλευσίν του. Ἀντιθέτως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Gyllius γραφὲν (Topographia, ἐκδ. 1561, σελ. 228), ἡ εὑρεῖα δεξαμενή, ἥτις εὑρίσκετο πλησίον τοῦ ναοῦ τούτου, δὲν εἶχε στήλην, καθὼς ἀκριβῶς ὑδαταποθῆκαί τινες φέρουσαι σήμερον τὸ ὄνομα Τσουκοὺρ - Μποστὰν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Βυζαντίου (βλ. REB, IV, 232, No 2).

Ἡ σημερινὴ λατινικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καταλαμβάνει τὸν αὐτὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον κατεῖχεν ἡ ὁμώνυμος βυζαντινὴ ἐκκλησία, ἡ ἀναφερομένη κατὰ τὸ 1303.

Ὁ Φραγκίσκος Roboly καὶ ὁ Meynard, ἐνταφιασθέντες εἰς τὸν ἐν λόγῳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀναφέρονται εἰς τὸν Ὁδηγὸν (σελ. 334) ὡς πρεσβευταὶ τῆς Γαλλίας. Πράγματι ὁ πρῶτος ἦτο ἔμπορος εἰς τὸν Γαλατᾶν, κατὰ τὴν ἀπουσίαν δὲ τοῦ Γάλλου πρέσβεως, ἐντεταλμένος νὰ μεριμνᾷ περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς Γαλλικῆς παροικίας. Ὁ δεύτερος ὠνομάζετο David Meynard καὶ ἦτο δραγομάνος τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας.

Ἐν σελ. 89 ἀναφέρεται ὅτι τὸ Χάνι τοῦ Ρουστὲμ πασσᾶ ᾠκοδομήθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1544 καὶ 1550 (ἡμερομηνίαι ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Schneider καὶ τοῦ Νομίδου), ἐνῷ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1561, ἐν σελίδι δὲ 361 εἰς τὸ 1560 – 1561.

Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Cattanoo» (σελ. 51) καὶ «Bomellini» (σελ. 82) μνημονευόμενα πρόσωπα οὐδέποτε ἔζησαν ἐν Βυζαντίῳ. Ἐν Γαλατᾷ ὑπῆρξαν οἰκογένειαι «Cattaneo» καὶ «Lomellini».

Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἔγραψα ἄλλοτε ἐγὼ ὁ ἴδιος (Echos d'Orient, τόμ. XXVI, 1927, σελ. 323) ὁ Ἀνδρέας Σενιέρος (André Chénier) δὲν ἐγεννήθη εἰς τὸ Χάνι Ἁγίου Πέτρου, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὁδηγὸν (σελ. 81). Ἐπὶ τῇ βάσει σχετικῶν ἐγγράφων διεπίστωσα, ὅτι ἐν ἔτει 1762 ὑπῆρχον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Χανίου οἰκίαι ξύλιναι, κατέχουσαι ὁλόκληρον τὸν χῶρον κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἐσκὶ Μπάνκα, εἰς μίαν δὲ τῶν οἰκιῶν τούτων ἐγεννήθη ὁ ποιητής.

Σελ. 130. Ἡ βασιλεία τοῦ Μπωδουΐνου Β' καὶ τοῦ Ἰωάννου Βρυεννίου δὲν ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 1128 μέχρι τοῦ 1237, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1228 μέχρι τοῦ 1237.

Εἰς τοὺς πίνακας τοῦ κέντρου τῆς ὁμάδος «centres de groupement» Γαλατασεράϊ (σελ. 152) δέον ν' ἀκολουθῇ τὸ σημεῖον G, 11 ἀντὶ 6, 11· τὸ τοῦ Κουλᾶ τοῦ Γαλατᾶ (σελ. 153) πρέπει νὰ εἶναι τὸ G, 9 ἀντὶ τοῦ 6, 9 καὶ τὸ τοῦ Ἀξαράϊ (σελ. 158) D, 5 ἀντὶ τοῦ A, 8.

Ὁ Β ό σ π ο ρ ο ς.—Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ Διπλοκιόνιον (Μπεσικτὰς) τὸ

σχετικὸν κείμενον (σελ. 542, στίχ. 14—16) εἶναι ἀκατανόητον. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τοῦ στόλου ὅστις ἠγκυροβόλει ἑκάστοτε πρὸ τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ μέγαρον τῆς γαλλικῆς πρεσβείας εἰς τὰ Θεραπειὰ (σελ. 550), ἄλλοτε ἰδιοκτησία τῶν πριγκίπων τῆς οἰκογενείας Ὑψηλάντη, δὲν ἀπετεφρώθη κατὰ τὸ ἔτος 1923, ἀλλὰ κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ Αὐγούστου 1913. (Βλ. ἐφημερ. «Stamboul» τῆς 13 Αὐγούστου 1913).

Τὸ χωρίον τοῦ Κιρετσμπουρνοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὁδηγὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα (σελ. 550) Κλείδρα τοῦ Πόντου, ἀντὶ Κλεῖδα. Εἰς ὀλίγους στίχους κατωτέρω ἀναγινώσκομεν «Dionystus» ἀντὶ «Dionysius».

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ Βέϊκοζ ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου (σελ. 551, στίχ. 5 – 6), ἀναφέρεται, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης τῶν «Bebryker». Κατωτέρω ἀπαντᾶται ὁ τόπος «Bebriker» (στίχ. 10), καὶ ἐν συνεχείᾳ (στίχ. 11) ἡ γραφὴ «Bébrykers». Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸν ἑνικὸν ἀριθμὸν ἐν σελ. 548, στίχ. 24, προκειμένου περὶ τοῦ Ἰστινιγιέ, τοῦ Σωσθενίου τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Γάλλος ἀναγνώστης θὰ πρέπῃ νὰ μαντεύσῃ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο, κατὰ διαφόρους τρόπους ὀρθογραφούμενον, εἶναι τὸ ὄνομα τῶν Βεβρύκων (Bébryces), λαοῦ, τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν ἄλλως τε ἀναφερόμενον ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα (ἐν σελ. 31, στίχ. 37).

Ὡς πρὸς τὴν μάχην τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τοῦ Λικινίου, διεξαχθεῖσαν εἰς τὴν Χρυσόπολιν (σελ. 534, στίχ. 36) ἀντὶ τοῦ *«il fait la lutte»*, δέον νὰ γραφῇ, συμφώνως πρὸς τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τοῦτο : *«il faut la lutte»*.

Σελ. 573, στίχ. 3. «Βαθὺς Ῥύαξ» πρέπει νὰ μεταφρασθῇ *«Ruisseau Profond»* καὶ ὄχι *«Ruisseau enfoncé»*.

Βιβλιογραφία. Ὁ βιβλιογραφικὸς πίναξ (σελ. 608 – 615) περιέχει, λέγει ὁ συγγραφεὺς τὰ κυριώτερα ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ὁδηγοῦ. Πολυάριθμα ἔργα πρώτης γραμμῆς ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὰ μνημεῖά του δὲν μνημονεύονται, οὔτε αὐτὴ ἀκόμη ἡ Histoire des Croisades et du royaume franc τοῦ René Grousset. Ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένετο τὴν 12ην Ἀπριλίου, (Grousset, III, 183) καὶ ὄχι τὴν 13ην τοῦ μηνὸς τούτου, ὡς λέγει ὁ Μ. (σελ. 42).

Ἀντὶ μερικῶν «voyages pittoresques», ἀναφερομένων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ταύτην, θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐσημειοῦτο ἡ πασίγνωστος ἀφήγησις τοῦ Clavijo, Historia del Gran Tamerlan... Μαδρίτη, 1782 (Ἀγγλικὴ μετάφρασις ὑπὸ τὸν τίτλον R. G. de Clavijo, Ambassy to Tamerlan 1403 – 1406, ἔκδοσις The Brodway Travellers, Λονδῖνον, 1928). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Clavijo περιγράφει τὴν βυζαντινὴν πόλιν καὶ τὰ οἰκοδομήματά της ἰδίως δὲ τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονάς. Οὐδ' ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθοῦν δύο βιβλία, σημειούμενα εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν (σελ. 524) : τοῦ Hammer, Constantinopolis und der Bosporus, 2 τόμοι, Πέστη, 1822, καὶ τοῦ A. Zanotti, Autour des murs de Constantinople, Παρίσιοι, 1911.

Ἡ Histoire du commerce dans le Levant au moyen âge τοῦ W. Heyd, 2 τόμοι, Λειψία, 1923 καὶ τὸ ἔργον τοῦ T. Bertelè, Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli, Βονωνία, 1932, ἔργα πλούσια εἰς παντοειδεῖς πληροφορίας, δὲν ἀναγράφονται εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Ὁδηγοῦ.

Τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ὁμιλοῦν λίαν εὐφήμως περὶ τοῦ πεντατόμου συγγράμματος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Φαίδωνος Κουκουλὲ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός», ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν. Ὁ Μ. δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ ἀγνοήσῃ εἰς μίαν βιβλιογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ἔργα πόρρω ἀπέχοντα τοῦ νὰ δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα.

Ὁ συντάκτης τοῦ Ὁδηγοῦ ἠγνόησεν ἐπίσης τὴν ὁλοκληρωτικὴν μελέτην τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν τοπογραφίαν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῶν περιχώρων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Revue des Etudes Byzantines, τόμ. IV (1946) σελ. 218 – 238, μετὰ σχεδίου τῆς μελετηθείσης περιοχῆς.

Ἡ ἀναδημοσίευσις (σελ. 83) τοῦ σχεδίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Buondelmonti ἔδει νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἡμερομηνίας (1422) τῆς παραμονῆς ἐν Ἀνατολῇ τοῦ φλωρεντινοῦ ταξιδιώτου ὡς καὶ τοῦ ἔργου του : Liber Insularum Archipelagi ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Legrand ὑπὸ τὸν τίτλον Description des Iles de l'Archipel, Παρίσιοι, 1897. Γνωρίζομεν μεγάλον ἀριθμὸν τοιούτων σχεδίων : G. Gerola, Le vedute di Constantinopoli di Cristophoro Buondelmonti. Studi bizantini e neoellenici, III, 247 – 279. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν.

Σελ. 609. Ἡ πραγματεία κατὰ τὸν Dr Covel's Notes on Galata δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Th. Bent, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ F. W. Hasluck, ἐξεδόθη δὲ εἰς τὸ The Annual of the Britisch School at Athens, XI (1904 – 1905) σελ. 50 – 62 μὲ σχέδια καὶ εἰκονογράφησιν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ συγγραφεὺς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνήμερος βασικῶν τινων μελετῶν. Διὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης π.χ. : The Church of Saint Eirene at Constantinople by Walter S. George Architect with an historical notice by Alexander van Millingen and an appendex of the monument of Porphyrios by W. Woodward, A.J.B. Wace... Oxford University press, (ἄνευ ἡμερομηνίας, πιθανῶς 1912 ἢ 1913), ἔργον διεξοδικὸν σχημ. 4ου συνοδευόμενον ὑπὸ δύο ἐγχρώμων χαλκογραφιῶν τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς ἀψῖδος, 39 σχεδίων, ἀπόψεων τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ ὑπὸ ἐπιγραφῶν ἐπὶ κεράμων ἐν τῷ κειμένῳ καὶ 25 χαλκογραφιῶν ἐκτὸς κειμένου.

Ὡς πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Μαρίας (Ὀδαλὰρ Μεστζιδὶ) ὁ ἐκδότης

τοῦ ὁδηγοῦ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ τὴν προκαταρκτικὴν ἔκθεσιν τῶν ἀνασκαφῶν, τῶν διενεργηθεισῶν ὑπὸ τοῦ P. Schazmann, Die Grabung an der Odalar Camii in Konstantinopel. Archäologischer Anzeiger, 1935, σελ. 513 - 519 καὶ Les fresques byzantines récemment découvertes par l'auteur (P. Schazmann), S.B., VI, 2 (1940) σελ. 372 - 386.

Ὁ κ. Μ. ἀγνοεῖ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παύλου (Ἀρὰπ τζαμὶ) περιεγράφη εἰς τὸ ἔργον Le pietre sepolcrali di San Paolo a Galata. Soc. Lig. di Stor. Patr. per la Liguria (N.S. [LXIX] 1942). Ὁ τόμος οὗτος περιέχει ὑπὲρ τὰς 110 εἰκόνας καὶ πανομοιότυπα ἐπιγραφῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου. Ὁ J. Ebersolt περιέγραψεν εἰς τὴν Mission archéologique de Constantinople, 1920, Παρίσιοι, 1921, τὰς ὑποικοδομήσεις τοῦ ναοῦ τούτου καὶ ἀνεδημοσίευσεν εἰς τὰς χαλκογραφίας XXXIV - XXXIX τὰ ὑπολείμματα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν λελαξευμένων ἐπάλξεων (παραπέτων), χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ Ε΄ μέχρι τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὸν εἰρημένον ναόν.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὴν στήλην τοῦ Κωνσταντίνου (Τσεμπερλίτας), θ' ἀναγνώσουν μετ' ἐνδιαφέροντος τὸ ἀξιοσημείωτον ἔργον, δυστυχῶς μὴ τελειωθέν, τοῦ Ἀσομψιονιστοῦ David Lathoud : La consécration et la dédicace de Constantinople, Échos d'Orient, XXIII (1924) σελ. 284 - 314, καὶ XXIV (1925), σελ. 180 - 201. Ἐπίσης ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ βιβλιογραφίαν αἱ ἐκθέσεις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μεγάλου Παλατίου καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου ὑπὸ τῶν S. Casson καὶ D. T. Reice.

Θὰ περιορισθῶ εἰς ὀλίγας ἀκόμη παρατηρήσεις, διότι ἄλλως κινδυνεύω νὰ ὑπερβῶ τὰ ὅρια τῆς παρούσης βιβλιοκρισίας.

Σελ. 609 : Ἐν σχέσει πρὸς τὸν M. Delaunay ὁ τίτλος τοῦ μνημονευομένου περιοδικοῦ δὲν εἶναι Revue Orientale de l'Univers, ἀλλὰ L'Univers, Revue Orientale. Ἡ Notice sur le vieux Galata εὑρίσκεται εἰς τὰ τεύχη τῶν ἐτῶν 1874 - 1875, σελ. 25 - 30, 105 - 116, 170 - 178 καὶ 225 - 233.

Ἐν σελ. 610 ἀναγινώσκομεν : Von der Golz, Environs de Constantinople. Θὰ εἶναι δύσκολον διὰ τὸν ἀναγνώστην νὰ μαντεύσῃ, ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς χάρτου τιτλοφορουμένου Karte der Umgegend von Constantinopel, (ἄνευ ἡμερομηνίας, εἰς κλίμακα 1 : 100.000), ἐκτυπωθέντος ἐν Βερολίνῳ μετ' ἐπεξηγηματικῆς πραγματείας ἐξ 26 σελίδων.

Σελ. 611 ἀναγράφεται : De La Jonquière, Histoire, de l'Empire Ottoman. Ἀντὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1897 ἔπρεπε νὰ μνημονευθῇ ἡ τελευταία τοιαύτη εἰς δύο τόμους τοῦ 1914.

Σελ. 612 : ἀναγινώσκομεν : Kartes ton chersaion Teichon ἀντὶ «Χάρτης τῶν χερσαίων τειχῶν» τοῦ σοφοῦ Μ. Σ. Νομίδου, μὲ τὸ «Brell. d. Corr.»

πάλιν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν «Bulletin de Correspondance Hellénique».

Σελ. 613 : Εὑρίσκομεν ὑπὸ δύο τίτλους διαφόρους τὰ ὀνόματα «Pappadopoulos» καὶ «Papadopoulos Jean B.» Συμφώνως πρὸς τὰ ἀναγραφόμενα ἔργα, βλέπομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πασιγνώστου βυζαντινολόγου καὶ φίλου Ἰωάννου Παπαδοπούλου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅστις διεκρίθη καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἦτο περιττὸν νὰ προστίθεται ἑκάστοτε, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βιβλίον εἶναι συντεταγμένον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (σελ. 614), τὴν Ἀγγλικήν, τὴν Τουρκικὴν (σελ. 612), εἰς τὴν Γερμανικὴν (σελ. 611 κ.ἑφ.) ἢ εἰς τὴν Ἰταλικήν, δεδομένου ὅτι οἱ ἀναγραφόμενοι τίτλοι ἀρκοῦν, ὅπως δείξουν εἰς ποίαν γλῶσσαν ἕκαστον ἔργον ἔχει γραφῆ.

Σελ. 609 : Ἡ μνεία τοῦ Corpus scriptorum historiæ byzantinæ, ἐκδ. Βόννης, κακῶς συνοδεύεται ὑπὸ τῆς φράσεως «en latin». Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ συλλογὴ αὕτη περιέχει τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Λατινικήν.

Σελ. 53 : ἀντὶ τοῦ «communité» δέον νὰ γραφῇ «communié».

Σελ. 598 : ἀντὶ τοῦ «Aganthonius» πρέπει νὰ γραφῇ «Arganthonius».

Σελ. 599, στίχ. 41 : τὸ «Plantes sulutaires» διορθωτέον «Plantes salutaires».

Εἶναι λυπηρὸν τὸ ὅτι σχέδιά τινα διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ συγγραφεὺς εἰδικότητα, ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς ὑπερβαλλόντως μικρὰν κλίμακα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ καθίστανται ταῦτα σχεδὸν ἄχρηστα (ἰδίως τὰ σχέδια σελ. 64, 80 - 81, 455 καὶ 536 - 537)

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΔΑΛΕΖΙΟΣ

Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. Δευτέρα ἔκδοσις 1952, σελ. 496.

Τὸ 1940 ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἡ Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τοῦ διαπρεποῦς Ρώσσου καθηγητοῦ Γεωργίου Ostrogorsky, ὅστις εἶχεν ἔλθει εἰς Σερβίαν, ὅπου διδάσκει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βελιγραδίου. Τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐδημοσίευσα ἐπαινετικὴν ἀνάλυσιν εἰς τὴν Νέαν Ἑστίαν (τ. 36, 1944, σ. 718), ἡ ὁποία, δυστυχῶς, δὲν ἔγινε προσιτὴ εἰς τὸν συγγραφέα. Καὶ ἐν γένει ἡ ἑλληνικὴ βυζαντινολογικὴ βιβλιογραφία δὲν γίνεται εὔκολα γνωστὴ εἰς τοὺς ξένους.

Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Ostrogorsky φαίνεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι εἰς διάστημα δώδεκα ἐτῶν, καί, παρὰ τὰς δυσκολίας τῶν καιρῶν, ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ καὶ δευτέρα ἔκδοσις. Κατὰ σύμπτωσιν καὶ ἄλλου μεγάλου Ρώσσου ἱστο-

ρικοῦ, τοῦ A. Vasiliev ἐξεδόθη τὸ 1952 ἡ Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (History of the Byzantine Empire εἰς τρίτην ἢ τετάρτην ἔκδοσιν) [1].

Πολλοὶ Ρῶσσοι ἱστορικοὶ ἠσχολήθησαν κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχε τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν οὔτε τοῦ Ostrogorsky οὔτε τοῦ Vasiliev. Τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν δύο τούτων μεγάλων ἱστορικῶν ἔχουν βέβαια καὶ αὐτὰ μερικὰς ἐλλείψεις, ὅπως ὅλα τὰ μεγαλύτερα ἔργα, ἀλλ' εἶναι τὰ καλύτερα τῶν μέχρι τοῦδε γραφέντων καὶ δίδουν ἀκριβεστέραν εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου, συγχρόνως δὲ χρησιμοποιοῦν πολὺ τοὺς προηγουμένους Ρώσσους ἱστορικοὺς καὶ τοὺς καθιστοῦν οὕτω ὄχι ἀπαραιτήτους πλέον διὰ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς τῆς Δύσεως. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν τὰ ἔργα τῶν δύο μεγάλων ἱστορικῶν (οἱ ὁποῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν ἐκ Ρωσσίας) ἀπὸ τὰς προσπαθείας τῶν νεωτέρων μαρξιστῶν Ρώσσων, οἱ ὁποῖοι ἀκόμη δὲν κατέχουν οὔτε τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν διὰ νὰ γράψουν ἀνώτερα ἔργα.

Σήμερον θὰ ὁμιλήσω εἰδικώτερον περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ostrogorsky, ἀναβάλλω δὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ A. Vasiliev.

Τὸ βιβλίον τοῦ Ostrogorsky ἐξεδόθη εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft τοῦ Μονάχου, τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται εἰς τὸ διεθνὲς κοινὸν καὶ ἀκολουθεῖ ἑπομένως ὡρισμένας ἀρχὰς ἐπιστημονικάς, πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν βιβλιογραφίαν, πλήρη εὑρετήρια κλπ. Πράγματι ὁ Ostr. παρέχει πλουσίαν βιβλιογραφίαν, εἰδικῶς μάλιστα τὴν σλαβικήν, εἰς ἕκαστον κεφάλαιον προτάσσει ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν, ἐν τέλει δὲ προσθέτει γενεαλογικοὺς πίνακας, εὑρετήρια καὶ πολυτίμους χάρτας. Εἰκόνας δὲν ἔχει τὸ βιβλίον τοῦ Ostr. διότι εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Handbuch θὰ ἐκδοθῇ εἰδικὸν ἔργον περὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπως καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας. Ἔτσι οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι ὅλου τοῦ κόσμου θὰ εὕρουν πλούσια καὶ ἀκριβῆ βοηθήματα εἰς τὸ ἀνωτέρω Handbuch διὰ τὰς εἰδικὰς μελέτας των ἢ τὰ γενικώτερα πνευματικά των ἐνδιαφέροντα.

Δυστυχῶς ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐργασθῶμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Δὲν ἔχομεν ἀνάλογον Handbuch, δὲν ἔχομεν εὐχέρειαν πλουσίων βιβλιοθηκῶν, δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ἀποτεινώμεθα ἑλληνιστὶ εἰς τὸ διεθνὲς κοινόν. Δι' αὐτὸ ὅταν ἔγραφα καὶ ἐγὼ ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἀπέβλεπα κατὰ πρῶτον λόγον εἰς Ἕλληνας μορφωμένους ἀνθρώπους, παρέθετα ἑπομένως τὴν κυριωτάτην βιβλιογραφίαν (ἀσχέτως τῆς ἀπόψεως, ὅτι δὲν εὑρίσκομεν ἐν Ἀθήναις ὅλην τὴν λεπτομερειακὴν βιβλιογραφίαν),

[1] Τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Vasiliev ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ρωσιστί, ἔπειτα συνεπληρώθη εἰς ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν ἔκδοσιν, μετεφράσθη δὲ ἱσπανιστὶ καὶ τουρκιστί. Φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου τοῦ A. Vasiliev, πόσον ἐνδιαφέρει σήμερον ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου.

ἐπρόσεχα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἕλληνος ἀναγνώστου, ὄχι τοῦ Κινέζου ἢ τοῦ Βραζιλιανοῦ, δι' αὐτὸ παραθέτω καὶ πολλὰ χωρία χαρακτηριστικὰ ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν, τὰ ὁποῖα δύνανται οἱ ἀναγνῶσταί μου νὰ ἐννοήσουν. Εἰς αὐτὸ μάλιστα τὸ σημεῖον δύναται ἓν ἑλληνικὸν ἔργον νὰ πλεονεκτῇ ἀπέναντι τῶν ξένων, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται τόσον εὔκολα νὰ προσφέρουν εἰς ἀναγνώστας διαφόρων ἐθνῶν κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ἀνωτέρω προτέρημα τοῦ ἰδικοῦ μου ἐγχειριδίου τὸ ἐπρόσεξαν καὶ ξένοι κριταί, ἐνῷ ἄλλοι δὲν τὸ ἐνόησαν.

Ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Handbuch, ἤτοι σειρὰν εἰδικῶν βιβλίων, περὶ τέχνης, φιλολογίας κλπ. δι' αὐτὸ περιέλαβα εἰς τὸ ἰδικόν μου ἐγχειρίδιον καὶ σύντομα κεφάλαια σχετικά, μὲ εἰκόνας τινὰς βυζαντινάς, ὥστε οἱ ἀναγνῶσται νὰ λάβουν συνολικὴν ἰδέαν περὶ Βυζαντίου. Ἀναφέρω τὰς συσχετίσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας θεωρῶ ἀναγκαίας δι' Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ διὰ ξένους ἐνδεχομένως ἀναγνώστας.

Ὁ Ostr. ἀκολουθεῖ ἴδιον τρόπον διαιρέσεως κεφαλαίων εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν κανεὶς ἄλλος δὲν ἐμιμήθη. Δὲν δίδει πολλὴν σημασίαν εἰς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν (τοὐναντίον πράττει ὁ A. Vasiliev), ἀλλὰ χωρίζει τὴν ἱστορίαν εἰς κεφάλαια κατὰ τὰ χαρακτηριστικώτερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς: 1) βασικὰ στοιχεῖα τῆς παλαιοτέρας βυζαντινῆς (τῆς πρωτοβυζαντινῆς) ἀναπτύξεως τοῦ Κράτους (324 – 610). 2) Ὁ ἀγὼν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Κράτους (610 – 711). 3) Ἡ ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσεως (711 – 843). 4) Ἡ ἀκμὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (843 – 1025). 5) Ἡ ἐπικράτησις τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας (1081 – 1214). 6) Ἡ λατινικὴ κυριαρχία καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Κράτους (1204 – 1282). 7) Παρακμὴ καὶ πτῶσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (1282 – 1453).

Βεβαίως ἡ τοιαύτη διαίρεσις εὐκολύνει γενικήν τινα ἀντίληψιν περὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε δικαιολογημένη.

Οὕτω τὸ πρῶτον τμῆμα ἐκ πεντήκοντα τριῶν σελίδων εἶναι πολὺ σύντομον καὶ δὲν ἀναπτύσσει δεόντως τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη τὸ Βυζάντιον διὰ νὰ ζήσῃ χίλια περίπου χρόνια. Ἡ σημασία τοῦ Χριστιανισμοῦ τονίζεται, ἀλλ' ὄχι δεόντως· οὐδεὶς λόγος π.χ. περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς ἐργασίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶχε τόσην σημασίαν καὶ διὰ τὸ Κράτος [1]. Αἱ συζητήσεις αἱ θεολογικαί, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἐσυκοφαντοῦντο τόσον πολὺ δὲν προεκλήθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, ἀλλ' ἀπὸ τὸ παλαιότερον Ρωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον κατεδίωκε τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ Βυζάντιον ἦτο ἠναγκασμένον νὰ λύσῃ τὰ χριστολογικὰ ζητήματα καὶ κατώρθωσε τέλος νὰ

[1] Πρώτην φορὰν εἰς γενικώτερον ἐγχειρίδιον ἔγινεν ὑπ' ἐμοῦ λόγος περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς καὶ κοινωνικῆς προνοίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

ἐπιβάλῃ ἑνιαίαν Ὀρθοδοξίαν, ἐν μέρει ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα. Αἱ προκληθεῖσαι ἀργότερα διαφοραὶ κυρίως ἀπὸ τοῦ Φωτίου εἶχαν ἀφορμὰς πολιτικὰς καὶ προσωπικοὺς λόγους, δὲν εἶχαν τὴν σημασίαν τῶν παλαιοτέρων χριστολογικῶν συζητήσεων.

Ὁ Ostr. εἰς τὸ ἀνωτέρω, εἰσαγωγικὸν οὕτως εἰπεῖν, τμῆμα δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γεωγραφικοῦ παράγοντος ποὺ εἶχε τόσην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλὰ συνετέλεσε τόσον πολὺ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐξάντλησιν τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο πάντοτε νὰ πολεμῇ εἰς δύο μέτωπα, εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν ἢ τὴν Ἀφρικήν. Περιέργως ἢ κατὰ λάθος δὲν ἀναφέρεται ὁ Philippson εἰς τὸν γενικὸν βιβλιογραφικὸν κατάλογον.

Ἐπίσης δὲν σημειοῦται ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, ἡ ὁποία φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε αὐτοκράτωρ τῆς ἰλλυρικῆς δυναστείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὁ Ἰουλιανός, ἐπηρεάσθη τόσον πολὺ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, ὥστε ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἐξελληνισμένους κατοίκους τοῦ Βυζαντίου ὀφείλεται ἡ θύραθεν ἀνωτέρα πνευματικὴ δημιουργία (ἱστοριογραφία, ποίησις κλπ.) ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωσις ἡ ἐκκλησιαστική, ἡ θεολογία, τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ παραλαμβάνουν καὶ ξένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Δύσιν ἢ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ᾽ ἐδημιούργουν νέαν σύνθεσιν, νέον ρυθμὸν μὲ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Χωρὶς τοὺς μικρασιάτας Ἕλληνας, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τὸν Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον δὲν θὰ εἴχομεν ἴσως τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἀλλ᾽ ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὄχι μόνον ὁ Χριστιανισμός, συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν μεγάλων προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὡς πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἤσκησαν μεγάλην, εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸ Κράτος.

Καὶ ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία διὰ τῶν Ἑλλήνων (Ἕλληνες ἦσαν οἱ καθηγηταὶ τῆς νομικῆς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Βηρυτοῦ, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ὀνόματά των) διεσώθη καὶ ἐκωδικοποιήθη ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐτροποποιήθη δὲ ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀνατολῆς. Χωρὶς τὴν ἀνωτέραν αὐτὴν πνευματικὴν δύναμιν πιθανῶς δὲν θὰ ἔζη χίλια χρόνια, ὅσα ἔζησε τὸ Βυζάντιον.

Ἀκόμη καὶ ἡ οἰκονομικὴ δύναμις τοῦ Βυζαντίου ἦτο εἰς τὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, πρὸ τοῦ ἑβδόμου δὲ αἰῶνος καὶ τῶν Σύρων. Νομίζω ὅτι ὁ Ostr. προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας διὰ τῶν δημοσιονομικῶν μελετῶν του (τῆς φορολογίας, τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως), ἀλλὰ δὲν ἐπρόσεξε πολὺ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ δύναμις τοῦ Βυζαντίου συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν μακροβιότητά του.

Ὅπως εἴπομεν, τὸ τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τὸ μέχρι τοῦ Ἡρακλείου (610 μ.Χ.) εἶναι πολὺ σύντομον εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ostr. Περιληπτικὸς μόνον λόγος ἔγινε περὶ μεγάλων γεγονότων καὶ περὶ μεγάλων προσωπικοτήτων. Δύο μεγάλοι πολιτικοί, ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Αὐρηλιανός, ἀπήλλαξαν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοὺς Γότθους τοῦ Ἀλαρίχου, δύο μεγάλοι στρατηγοί, ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἀπήλλαξαν τὴν Μεσόγειον ἀπὸ τοὺς Βανδάλους, καὶ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοὺς Γότθους. Ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν ηὐκόλυνε τὴν ἐπιδρομὴν οὐνικῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον, τὴν ἐξόντωσιν δύο ἀρχαίων ἐθνῶν, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρᾳκῶν καὶ τὸν ἐκσλαβισμὸν τῆς βορείου Βαλκανικῆς. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι μεγάλα καὶ δὲν βλέπω διατὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν δὲν πρέπει νὰ ἀναπτύσσωνται.

Θὰ εἶχα καὶ ἄλλας παρατηρήσεις νὰ κάμω ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς Βυζ. Ἱστορίας παρὰ Ostr., ἀλλ᾽ ἀφοῦ αὕτη δὲν ἔτυχε μιμήσεως ἠμπορῶ νὰ σταματήσω ἐδῶ.

Σημειώνω ὀλίγας λεπτομερειακὰς παρατηρήσεις. Ἐν σελ. 76 ὁ Ostr. δέχεται τὰς ὑπερβολικὰς πληροφορίας τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ μεταγενεστέρου χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας, καθ᾽ ἃς οἱ Σλάβοι ἐκυριάρχησαν ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι τοῦ Νικηφόρου Α΄ καὶ ὅτι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῆς Κρήτης. Αἱ εἰδήσεις τῶν θαυμάτων καὶ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τοῦ Χρονικοῦ ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἢ τὴν ἐξύψωσιν ὡρισμένης μητροπόλεως, δὲν εἶναι ἀντικειμενικαί, παρεξηγοῦν δὲ καὶ παλαιότερα κείμενα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν. Ὡμίλησα περὶ αὐτῶν εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἰδικοῦ μου ἐγχειριδίου τῆς Βυζ. Ἱστορίας, λεπτομερέστερον δ᾽ ὁμιλῶ εἰς τὴν συμπληρωθεῖσαν ἤδη δευτέραν ἔκδοσιν αὐτοῦ. Θέλω μόνον νὰ προσθέσω ὅτι ἂν ἦτο ἀληθὴς ἡ εἴδησις τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας περὶ καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ 218 ἔτη, θὰ ἐπεκράτει πιθανῶς ἡ σλαβικὴ γλῶσσα, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι τὸ κεφάλαιον περὶ Ἡρακλείου (σελ. 75 κ.ἑξ.). Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐνίκησεν μόνον αὐτοπροσώπως τοὺς Πέρσας, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ ἐπέφερε ριζικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, διὰ νέας τακτικῆς, διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν θεμάτων, τῶν ὁποίων τὰ πρότυπα ἦσαν αἱ ἐξαρχίαι τῆς Ραβέννης καὶ τῆς Καρχηδόνος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαυρικίου. Ἄξιον ἐπίσης προσοχῆς εἶναι τὸ κεφάλαιον περὶ εἰκονομαχίας, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ ἴδιος ὁ Ostr. ἀξιολόγους προεργασίας γράψει.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς τὰς λεπτομερείας δὲν δίδουν τὴν αὐτὴν ἔκτασιν οἱ γράφοντες γενικὰ ἐγχειρίδια. Οὕτω ὡμίλησα ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἁλώσεως τῶν Συρακουσῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων (878), εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (τ. 2, 50) συντομώτερον δ᾽ ὁ Ostr. (σ. 192). Ὁμοίως ὡμίλησα ἐκτενέστερον περὶ τοῦ περιφήμου στρατηγοῦ Βασιλείου Βοϊωάννου

(2, 171) ἢ ὁ Ostr. (252). Τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν καὶ τὴν ἀκριτικὴν ποίησιν σχεδὸν μόνον βιβλιογραφικῶς τὴν ἀναφέρει (σ. 120).

Ἠμφισβήτησα καὶ ἐγὼ ἄλλοτε τὴν ὕπαρξιν ἐπιγραφῆς τοῦ 904, ἡ ὁποία ὁμιλεῖ περὶ «ὅρου Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων ἐπὶ Συμεὼν ἐκ θεοῦ ἄρχοντος», διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἐπιγραφὴ ἐχάθη. Ὁ καθηγητὴς Μ. Λάσκαρις, μετὰ λεπτομερῆ ἔρευναν, εὑρῆκεν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ὑπάρχει εἰς Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν καὶ γνησιότητα αὐτῆς (βλ. Mélanges Grégoire τ. 3, 1951, σ. 213). Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Ostr. ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ἐσχεδίασε χάρτην τῶν χρόνων τοῦ Συμεὼν (σ. 211), εἰς τὸν ὁποῖον ὅλη σχεδὸν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἤπειρος φαίνονται βουλγαρικαί. Ὅτι ἔγιναν καταστρεπτικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐκεῖ καὶ μέχρι τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἀλλὰ ζήτημα εἶναι ἂν αἱ χῶραι αἱ καταστραφεῖσαι ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Ἡ ἐπιγραφὴ ἡ ὁμιλοῦσα περὶ «ὅρου Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων» δὲν ἐτέθη, φαίνεται, ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Βουλγάρων ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ Συμεών. Ἔπειτα αἱ εἰδήσεις τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ δὲν ἠμποροῦν νὰ δικαιολογήσουν τὸν χάρτην τοῦ Ostr., ὅπως ἔγραψα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (2, 45 κ.ἑξ. 2, 65). Ὁ Νικόλαος Μυστικὸς γράφει ὅτι «τῆς πάσης Δύσεως (=Μακεδονίας – Ἠπείρου κλπ.) ἡ κυριότης τῇ Ρωμαϊκῇ βασιλείᾳ τυγχάνει...» Ὁ δὲ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς γράφει (ΔΙΕ 1, 663) εἰς τὸν Συμεών : «Οὔτε γῆν ἕως μιᾶς σπιθαμῆς παρέξομεν». Ἡ ἐπιγραφὴ λοιπὸν τοῦ 904 δὲν δύναται, νομίζω, νὰ δικαιολογήσῃ τὸν παρὰ Ostr. χάρτην. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ στέψις.

Καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον διαφωνῶ πρὸς τὸν ὀνομαστὸν ἱστορικόν. Κατ' αὐτὸν (σ. 212) ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἔστεψε τὸν Συμεὼν αὐτοκράτορα. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ στηρίζεται εἰς τὸ ἑξῆς χωρίον τῆς Συνεχείας τοῦ Θεοφάνους (σ. 385) : «εὐχὴν ποιήσας (ὁ Μυστικὸς) ἀντὶ στέμματος τὸ ἑαυτοῦ *ἐπιρριπτάριον* τῇ αὐτοῦ ἐπέθετο κεφαλῇ» (τοῦ Συμεὼν δηλ.). Τὸ ἐπιρριπτάριον ὅμως εἶναι μανδύας τις, ἴσως τὸ μικρὸν ὠμόφορον (βλ. Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους 2, 132) καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεὼν καὶ τὸν ηὐλόγησεν, ὅπως περίπου οἱ εὐχόμενοι καὶ εὐλογοῦντες ἱερεῖς θέτουν τὸ ἄκρον τοῦ ἐπιτραχηλίου εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ πιστοῦ. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ στέψις.

Νομίζω ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν (Ostr. 195) ἀλλ' εἰς τὴν Πόλιν, «ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμενιακῶν τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Γόρδονος» (Θεοφάν. Συνέχ. 354).

Εἰς ἕνα μεγαλύτερον ἔργον, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ συμφωνήσουν οἱ ἐρευνηταὶ οὔτε εἰς

τὴν ἐκλογὴν τῶν σπουδαιοτέρων ἀπόψεων. Ὁ Ostr. γράφει κρατικὴν ἱστορίαν, ὀλιγώτερον ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπευθύνεται δὲ εἰς διεθνὲς κοινόν. Γνωρίζει καλῶς τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν χρειάζεται διὰ τὰς ἀπόψεις του, ἔχει ἰδίαν γνώμην περὶ αὐτῆς, ἐκθέτει σαφῶς καὶ μὲ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὰ γεγονότα καὶ μὲ τὴν δυνατὴν ἀντικειμενικότητα.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας δὲν φαίνεται πολὺ ἀντικειμενικὸς εἰς τὸ ζήτημα τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, ἐδέχθη μερικὰς ὑπερβολάς, τοῦτο ὅμως προῆλθεν ὄχι ἀπὸ ἔλλειψιν ἀντικειμενικότητος ἀλλὰ διότι πιστεύει εἰς ὅσα γράφει. Διὰ νὰ δείξω τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ συγγραφέως ἀναφέρω τὴν ἑξῆς περικοπὴν (σ. 454), τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζω ἂν θὰ ἔγραφεν ἄλλος Ρῶσσος ἱστορικός :

«Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἰς τὴν εἰδικῶς ἑλληνικὴν ἐκδήλωσίν της, ὡς ἀπόδοσις τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως ὡς ἀντίπαλος τοῦ Ρωμαϊκοῦ καθολικισμοῦ, ἀπέβη διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅπως καὶ διὰ τοὺς νοτίους καὶ ἀνατολικοὺς Σλάβους τὸ ἱερώτατον τῶν ἁγίων. Κατὰ τὰς ἑκατονταετηρίδας τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ὀρθόδοξος πίστις τῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Σέρβων ἐξέφραζε τὸν πνευματικὸν καὶ ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἐπροφύλαξε τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὴν διάλυσιν μέσα εἰς τὰ κύματα τοῦ Μουσουλμανισμοῦ, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτειακὴν ἀναγέννησιν».

Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ δεικνύουν ἀνώτερον ἱστορικὸν καὶ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν εὐτύχημα διὰ τὸ διεθνὲς κοινὸν τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ostrogorsky.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

Vouages and travels in the Near East made During the XIX century : Being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens. Compiled and Provided with a Preface and Index by Shirley Howard Weber. [Catalogues of the Gennadius Library, I.] (Princeton, American School of Classical Studies at Athens, 1952, pp. x, 252, $ 5.00).

Ὁ παρὼν τόμος ἐγκαινίζει σειρὰν ἡ ὁποία, ὅταν συμπληρωθῇ, θὰ αποτελέσῃ τὸν ἔντυπον κατάλογον τῶν πλουσίων συλλογῶν τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης σημειοῖ δὲ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὅρου ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος ἐδώρησε τὴν θαυμασίαν συλλογήν του εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν—θεσπίσας ὅπως καταρτισθῇ καὶ δημοσιευθῇ κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης.

Ὁ Γεννάδιος κατηνάλωσεν ὁ ἴδιος ἀρκετὸν χρόνον εἰς παρασκευὴν δακτυλογραφημένων καταλόγων, οἵτινες τώρα εἶναι χρήσιμοι εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ ἐντύπου καταλόγου.

Συντάκτης τοῦ κρινομένου τόμου εἶναι ὁ καθηγητὴς κ. Shirley Howard Weber, εὐρύτατα γνωστὸς εἰς τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων ἐν Ἑλλάδι ὡς διευθυντὴς τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης ἀπὸ τοῦ 1937. Εἰς τὸν πρόλογόν του ὁ κ. Weber ἀναφέρεται ἐν συντόμῳ εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Ἰω. Γενναδίου καὶ παρέχει συνοπτικὴν περιγραφὴν τῶν περιεχομένων τῆς Βιβλιοθήκης. Καταγράφει 1206 ἔργα ἐξ ὧν τὰ φέροντα τοὺς ἀριθμοὺς 1097 μέχρι 1206 ἀποτελοῦν παράρτημα εἰκονογραφημένων κυρίως ἔργων τῶν ὁποίων αἱ χρονολογίαι τῆς ἐκτελέσεως ἢ δημοσιεύσεως διήκουν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1801 μέχρι τοῦ ἔτους 1900. Τὰ ὑπ᾽ ἀριθμὸν 1 μέχρι 1096 εἶναι τίτλοι ἔργων περιηγητῶν, τὰ ταξίδια τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὴν περίοδον 1798 μέχρι 1901, καὶ ἡ χρονολογία τῆς δημοσιεύσεώς των διήκει ἀπὸ τοῦ 1801 μέχρι τοῦ 1947.

Οἱ τίτλοι καταγράφονται κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς δημοσιεύσεώς των, ὁ δὲ κ. Weber συνάπτει εἰς ἕκαστον τίτλον τοπογραφικὰς σημειώσεις ἐξηγούσας τὰ δρομολόγια τῶν περιηγητῶν, τὰ κυριώτερα μέρη τῆς ἐπισκέψεώς των καὶ τὰς συνεντεύξεις των μὲ διακεκριμένα πρόσωπα. Εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην κατάταξιν προσετέθη καὶ τὸ πλεονέκτημα τοῦ πίνακος τῶν περιηγητῶν καὶ συγγραφέων ὡς καὶ λεπτομερὴς γενικὸς πίναξ διαλαμβάνων κυρίως ὀνόματα τόπων, προσώπων καὶ μνημείων. Τὸ ἔργον τοιουτοτρόπως καθίσταται λίαν χρήσιμον ὡς τοπογραφικὸς πίναξ κατὰ τὸν ΙΘ´ αἰῶνα χωρῶν Ἐγγὺς Ἀνατολῆς, αἵτινες περιλαμβάνουν ὄχι μόνον τὴν Ἑλλάδα, Τουρκίαν, Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, ἀλλ᾽ ἐπίσης, εἰς εὐρυτέραν ἔννοιαν, τὸ Ἰράν, Ἰράκ, Ἰνδίας, Αἰθιοπίαν, τὰ βόρεια Βαλκάνια καὶ τὴν Ρωσσίαν.

Ὁ κατάλογος ἐνέχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ γεωγράφους. Ἐν αὐτῷ παρελαύνουν διάσημοι φιλόλογοι, ἐρευνηταὶ καὶ διπλωμάται ὡς οἱ Pouqueville, Leake, Chateaubriand, Lamartine, Quinet, Urquhart, Flaubert, Vambéry, Arthur Evans, Krumbacher—ἰδοὺ μερικὰ μόνον ὀνόματα ἀναφέρω.

Τὸ τμῆμα γεωγραφίας καὶ ταξιδίων ὁμοῦ μὲ τὰ τμήματα τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας εἶναι ἐκ τῶν πλουσιωτάτων καὶ ἐκ τῶν γοητευτικωτάτων τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης Ἡ ἀξία τοῦ τμήματος ταξιδίων εἶναι σημαντικὴ διά τε τὸν μελετητὴν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὡς καὶ διὰ τὸν ἑλληνιστήν. Ἤδη τυπώνεται τὸ δεύτερον μέρος τοῦ καταλόγου τῶν ταξιδίων τὸ ὁποῖον, χρονολογικῶς, εἶναι τὸ πρῶτον, δεδομένου ὅτι συμπεριλαμβάνει τὰ ἔργα τὰ δημοσιευθέντα πρὸ τοῦ 1800. Ὁ κ. Weber ἔχει ἐπίσης ἑτοιμάσει πρὸς δημοσίευσιν τὸν κατάλογον τῶν διατριβῶν τοῦ τμήματος τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν.

Ὅ τε ἐκδότης καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν εἶναι

ἄξιοι συγχαρητηρίων διὰ τὸν ἐξαίρετον τοῦτον τόμον. Ὄχι μόνον θὰ ἀποτελέσῃ οὗτος, μετὰ τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων, σημαντικὴν συμβολὴν εἰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς σπουδάς, ἀλλὰ καὶ θὰ τιμήσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ μεγάλου πατριώτου καὶ μελετητοῦ ὅστις ἵδρυσε τὴν μοναδικὴν ταύτην Βιβλιοθήκην, τὴν τόσον περιτράνως διαλαλοῦσαν τὴν ἑνότητα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας [1].

PETER TOPPING
τοῦ Πανεπιστημίου Καλιφορνίας

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι, ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη. Τόμος Α´, Ἀθῆναι 1952 (σελ. κδ´+336).

Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιέχονται δέκα τέσσαρες ὕμνοι Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ ἐκδιδόμενοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ᾽ ἀριθ. 212 καὶ 213 (ΙΑ´ αἰῶνος) κωδίκων τῆς κατὰ Πάτμον σεβασμίας βασιλικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὑπὸ δώδεκα μαθητῶν τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας κ. Ν. Τωμαδάκη, καὶ δὴ καὶ τῇ ἐμπνεύσει καὶ καθοδηγήσει αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ὕμνων τούτων τοῦ πρυτάνεως τῶν Βυζαντινῶν, ἂν μὴν καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν ποιητῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν Krumbacher, οἱ πλεῖστοι ἔχουσιν ἤδη ἐκδοθῆ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Pitra καὶ τοῦ Mioni, τινὲς δ᾽ ἐκδίδονται καὶ διὰ πρώτην φοράν. Τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ἥτις εὐλόγως προσφωνεῖται εἰς τὴν πνευματικῶς καὶ ὑλικῶς φιλοξενήσασαν τὸν ὅμιλον τοῦ κ. Τωμαδάκη Ἱ. Μονὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, προηγήθη ἐπιτόπιος ἐργασία ἐν αὐτῇ, συνεχισθεῖσα ἔπειτα ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ φροντιστηρίῳ τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ.

Προηγοῦνται «προλεγόμενα» τοῦ κ. Τωμαδάκη, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς Βυζαντινῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ

---

[1] Σημειῶ ἐνταῦθα παροράματά τινα τοῦ καταλόγου: σελ. VIII, ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι μᾶλλον ἐπικολυρικὸν ποίημα· σελ. X, ἀριθ. 97, διάβ. 297· εἰς τὸν πίνακα περιηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς, ὀνόματα οἷα Ναύαρχος Κόχραν καὶ Φίνλεϋ ἀνήκουν κανονικῶς εἰς τὸν γενικὸν πίνακα, ἐφ᾽ ὅσον δὲν εἶναι συγγραφεῖς ἐν τῷ καταλόγῳ, ἀλλὰ μόνον ἀναφέρονται ὑπ᾽ ἄλλων· εἰς τὸν γενικὸν πίνακα ἀνάγνωθι Corsica, Samarkand καὶ Yenişehir: Τὸ μοναστήριον τοῦ «Ὁσίου Λουκᾶ» καὶ τὸ τοῦ «Ἁγίου Λουκᾶ τοῦ Στιριώτου» εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό· 104 φαίνεται ἀνακριβὲς μετὰ τὸ Φαναριῶται.

καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου αὐτοῦ (σελ α' – κδ'). Ἤδη ἐν τοῖς προλεγομένοις τούτοις καταφαίνεται τὸ πάθος τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ πρὸς τὴν οἰκειοτάτην εἰς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ποίησιν, ἣν θεωρεῖ ὡς τὴν χαρακτηριστικωτέραν καὶ ποιητικωτέραν ἐν ὅλῳ τῷ Χριστιανισμῷ, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς Ρωμανὸν τὸν Μελῳδόν, πάθος ὅπερ δὲν εἶναι ἁπλῆ ἀπόρροια τῆς ἀγάπης ἑνὸς διακεκριμένου βυζαντινολόγου πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐρευνῶν του, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἀφοσιώσεώς του πρὸς τὴν θείαν λατρείαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν βιβλικὴν καὶ πατερικὴν γραμματείαν ἑνὸς πιστοῦ ὀρθοδόξου. Καὶ εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ὁ κ. Τωμαδάκης τὸν ἱερὸν τοῦτον ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἀγάπην μετέδωκε καὶ εἰς ἐκλεκτὴν πλειάδα μαθητῶν καὶ συνεργατῶν αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ὁποίων πολλὰ τὰ καλὰ δύναταί τις νὰ ἀναμένῃ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν τοιούτων σπουδῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι.

Μετὰ τὰ σοφὰ προλεγόμενα, ἐπακολουθοῦσιν οἱ ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τοῦ κ. Τωμαδάκη ἐκδιδόμενοι ὕμνοι, μετ' ἰδιαιτέρων προλεγομένων παρ' ἑκάστου τῶν ἐκδοτῶν, παραπομπῶν εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Ἁγ. Γραφῆς, παραθέσεως διαφερουσῶν γραφῶν καὶ κριτικῶν διορθώσεων εἴτε τοῦ ἐκδότου εἴτε τοῦ κ. Τωμαδάκη, ὡς καὶ ἑρμηνευτικῶν σχολίων εἰς τοὺς παρατιθεμένους ὕμνους λαμβανομένων ἐκ τῆς μελέτης τῶν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν κειμένων, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη ὁ θεῖος ὑμνογράφος. Παρατίθεται πρῶτον κοντάκιον κατανυκτικὸν τῆς Τετάρτης τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, τὸ φέρον τὴν ἀκροστιχίδα «*Προσευχὴ Ρωμανοῦ*» καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ *Κ. Φαφαλιοῦ*, ἔρχεται ἔπειτα ὁ ὡραῖος «*αἶνος τοῦ Ρωμανοῦ*» ψαλλόμενος τὴν Πέμπτην τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν καὶ ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ἀθ. Κομίνη*, προτάσσοντος σχετικὸν τεμάχιον ἐκ τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου τελεῖ ὁ αἶνος οὗτος. Ἐπακολουθεῖ ὁ καλλίστης καὶ δραματικῆς πλοκῆς *ὕμνος εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ* ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Π. Νικολοπούλου*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τῆς βίβλου τῆς Γενέσεως κβ' 1 – 13. Ἕπεται «*ὁ ὕμνος εἰς Ἰσαάκ, ὅτε ηὐλόγησε τὸν Ἰακώβ*», κατανυκτικὸν κοντάκιον τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς *Ἰνοῦς Μιχαηλίδου*, προτασσούσης τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τῆς Γενέσεως κζ' 1 – 42, ἀκολουθεῖ ὁ σπουδαιότατος διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς χρονολογίας τῆς ἀκμῆς τοῦ ποιητοῦ ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ «*εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμόν*», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Δ. Δημήτραινα*. Ἕπεται ὁ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Κ. Ρικάκη* «*ὕμνος εἰς τὰ ἅγια νήπια*», τοῦ ὁποίου προτάσσεται ἡ σχετικὴ διήγησις ἐκ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου β' 13 – 18. Εἶτα ἔρχεται ὁ «*εἰς τὸν δίκαιον καὶ τετραήμερον Λάζαρον ὕμνος Α'*» ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ι. Θεοφάνους Α. Παπαδημητρίου*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ια' 1 – 44, ἕπεται ὁ «*εἰς τὸν ὅσιον καὶ δίκαιον Λάζαρον τὸν τετραήμερον ὕμνος Β'*» ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Μ. Ν. Ναουμίδου*. Ἐπακολουθεῖ ὁ δραματικῆς πλοκῆς ὕμνος «*εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν πτωχὸν Λάζαρον*», κοντάκιον κατανυκτικὸν τῆς ϛ' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Α. Μπαγιόνα*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν παραβολὴν ἐκ τοῦ Λουκᾶ ιϛ' 19 – 31, ἕπεται «*ὁ ὕμνος εἰς Θεόδωρον μάρτυρα*», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ν. Κοντοσοπούλου*, προτάσσοντος σχετικὰς περικοπὰς ἀπὸ τὸ Synaxarium Constantinopolitanum, ἔρχεται ἔπειτα «*ὁ ψαλμὸς εἰς ἅγιον Παντελεήμονα*», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς *Ἕλλης Κυριακάκη*, προτασσούσης σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ αὐτοῦ Συναξαρίου, ἕπεται «*εἰς ἁγίους Ἀναργύρους ὕμνος Β'*», ὃν ἐκδίδει ἡ *Λυδία Ἀθανασοπούλου*, προτάσσουσα σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ εἰρημένου Συναξαρίου καὶ ἐκ τοῦ Analecta Bolandiana, ἐν συνεχείᾳ ἐκδίδεται ὑπὸ *Π. Νικολοπούλου* ὁ μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτος «*ὕμνος εἰς τὸν ἅγιον Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον*» προτασσομένης τῆς σχετικῆς περικοπῆς ἐκ τοῦ μνημονευθέντος Συναξαρίου. Τέλος ὁ *Ἰω.- Θεοφάνης Α. Παπαδημητρίου* ἐκδίδει τὸν ἐπίσης ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε ὕμνον «*εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου*», προτάσσων τὰς σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν (α' 20 – 38) καὶ τοῦ κατὰ Ματθαῖον (α' 18 – 35) εὐαγγελίου. Ἐπακολουθοῦσι τρεῖς πίνακες, ἤτοι γλωσσικὸς καὶ γραμματικός, παροραμάτων καὶ προσθηκῶν καὶ ὁ τῶν περιεχομένων.

Διεξήλθομεν μετὰ πολλῆς προσοχῆς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνωτέρου τόμου καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν ὄχι μόνον τὴν πολυτιμοτάτην συμβολὴν τοῦ κ. Τωμαδάκη, τοῦ ὁποίου ἡ εὐσεβὴς καὶ ἐπιστημονικὴ πνοὴ διήκει δι' ὅλου τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν αὐτοῦ συνεργατῶν τὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοπονίαν καὶ δὴ καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν μέγαν Μελῳδὸν καὶ τὴν κατανόησιν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τήν τε φιλολογικὴν ὡς καὶ τὴν λογοτεχνικὴν καὶ τὴν θρησκευτικήν. Καίτοι δὲ δὲν ἀπέφυγον οἱ συνεργάται οὗτοι, οὐδὲ ἦτο ἄλλως τε εὔκολον νὰ ἀποφύγωσι παντελῶς ἀνακριβείας τινὰς ἐπὶ θεμάτων θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, μὴ οἰκείων εἰς αὐτούς[1], δὲν θὰ ἦτο δίκαιον ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς νὰ μὴ ἐκφρασθῇ ἡ ἱκανοποίησις καὶ ὁ θαυμασμός, διά

[1] Ἡ ἐν σελ. 93 ὑποσημείωσις ὑπ' ἀριθ. 4, «κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἄρα γε ἐξ ἴσου ἀνεπτυγμένη εἰς τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου (sic) μὲ τὴν τοῦ Χριστοῦ» δὲν εὐστοχεῖ. Ἐπίσης δὲν εὐστοχεῖ ἐξ ἀπόψεως θεολογικῆς ἡ ἐν τῇ β' ὑποσημ. τῆς σελ. 186 παρατήρησις, ὅτι ὁ Ρωμανὸς «τὸ λυτρωτικὸν ἔργον θεωρεῖ ὡς ἁρμόζον μόνον εἰς τὴν θείαν φύσιν» τοῦ Σωτῆρος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν σελ. 203 παρατήρησιν, ὅτι καὶ ὁ ὕμνος «εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον» δὲν παραδίδεται διὰ τοῦ Τριῳδίου «καθ' ὅτι τὴν δ' τῆς ἕκτης τῶν Νηστειῶν δὲν ἄγεται πλέον ἑορτὴ σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα, τοῦ ἑορτολογίου τῆς Ἐκκλησίας μεταβληθέντος», ἂς σημειωθῇ ὅτι τὸ κύριον θέμα ὅλης τῆς ἑβδομάδος ταύτης εἶναι ἡ ἀνάστασις Λαζάρου καὶ ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Κυρίου εἴσοδος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου ἀφ' ἑτέρου, μὴ ἀποτελούσης ἐξαίρεσιν τῆς Τετάρτης τῆς ἑβδομάδος ταύτης.

τε τὰς λεπτὰς κριτικὰς καὶ καλολογικὰς παρατηρήσεις τῶν νέων τούτων, καὶ διὰ τὴν εὐλάβειαν καὶ ἐνημερότητα αὐτῶν περὶ τὸ περιεχόμενον τῶν τε ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη τὰ ἀθάνατα ποιήματά του ὁ Ρωμανὸς καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῶσι ταῦτα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἐνημερότητα περὶ τὴν ὑπάρχουσαν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γραμματείαν. Εἰς ταῦτα πάντα, ἐὰν προσθέσῃ τις τὴν ἀρτιότητα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν τε ἐκδεδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τὴν τόσον φιλόκαλον ἐμφάνισιν τοῦ παρόντος τόμου, δὲν θὰ ὑπερέβαλλεν οὐδαμῶς τὰ πράγματα διατεινόμενος ὅτι ἡ ἔκδοσις περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Στεργίου Γ. Σπανάκη, τέως Ἐφόρου τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου: Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμος III, Πρόλογος Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, ἀκαδημαϊκοῦ, Ἡράκλειο Μ. CM. LIII (sic).

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐκυκλοφόρησεν ἐσχάτως ὁ τρίτος τόμος τῶν «Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας», εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἐν Ἡρακλείῳ λόγιος κ. Στ. Σπανάκης ἐκδίδει Ἐκθέσεις Ἐνετῶν Προβλεπτῶν περὶ Κρήτης εἰς τὸ ἰταλικόν των κείμενον μετὰ μεταφράσεως παρὰ πόδας εἰς δημῶδες ἰδίωμα. Ὁ παρὼν τόμος περιέχει τοῦ F i l i p p o P a s q u a l i g o, capitano di Candia e provveditor della Canea, Relazione letta nell' Eccelentissimo Senato (1594). Περὶ τοῦ ἀξιωματούχου τούτου ὁ ἐκδότης δὲν διαλαμβάνει, ὡς ἔπρεπε, διὰ νὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς περὶ τοῦ βίου του καὶ τῆς δράσεώς του.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Pasqualigo ἔχει διττὸν χαρακτῆρα· ἀφ' ἑνὸς μὲν προτείνει διάφορα μέτρα πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Γερουσίαν διὰ τὸν τειχισμὸν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης, ἐξ ἄλλου δὲ ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς κατάστασιν καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἐκ τῆς πανώλους εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Χάνδακος συμφορὰν κατὰ τὰ ἔτη 1592 – 1594 (ὁ ἐκδότης δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν διαφορὰν τῆς χρονολογήσεως more veneto)· αἱ σχετικαὶ σελίδες ἀναγινώσκονται μὲ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον.

Πολλὰς παρατηρήσεις θὰ εἶχον νὰ κάμω ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς τὰ τοπωνύμια καὶ δὴ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὅρων τῶν δηλούντων τὰ δημόσια ἀξιώματα. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δέον ν' ἀποδίδωνται μετ' ἐξαιρετικῆς προσοχῆς, ἄλλως θὰ βλέπωμεν συνταγματάρχας ἀντὶ λοχαγῶν καὶ προβλεπτὰς ἀντὶ ὑγιεινόμων κτἕ. Διὰ τοῦτο συνιστῶ εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τὴν ἀπευθεῖαν χρῆσιν τοῦ κειμένου.

Καὶ τὰ σχόλια μὲ τὰ ὁποῖα ἐπροίκισεν ὁ ἐκδότης τὸ κείμενον θὰ ἦσα ἐνδιαφέροντα ἐὰν ἦσαν τὰ ἐπιβαλλόμενα καὶ ἀναγκαῖα. Ἐν σ. 139 ὁ ἐκδ. γράφει «Acaranù (ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ κακῆς γραφῆς τοῦ Alicianù)». Πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου *Τὰ Καράνου*. Περὶ τοῦ τοπωνυμίου διέλαβον ἐν ΕΕΚΣ Α', 1938, σ. 428. Ἐν σ. 142, σημ. 5 *Σγουράφος*, τὸ τοπωνύμιον τοῦτο περιεσώθη καὶ δηλοῖ σήμερον (Λάκκος Σγουράφος) συστάδα χωρίων τοῦ Δυτ. Σελίνου (Ἁγία Εἰρήνη, Καμπανοῦ, Σκάφη κλπ.), ἐξ οὗ καὶ δῆμος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Εἰς τὰ ἐν σ. 111 σημ. γραφόμενα πρόσθες ὅτι ἡ Ἁγία Τριὰς τῶν Τζαγκαρόλων ἐκαλεῖτο ἐπὶ Τουρκοκρατίας *Σελβιλὶ-μοναστὶρ* (πρβλ. Τ ω μ α δ ά κ η ν ΕΕΒΣ Θ' 1932, σ. 313, 314). Περὶ τοῦ δόγου τῆς Ἑνετίας καί ποτε duca ἐν Κρήτῃ Cigogna λέγει ὁ Pasqualigo «che sia in cielo» (σ. 96) οὐχὶ ἐπειδὴ «ἐθεώρησε ὑποχρέωσί του νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιόν του» (αὐτόθι), ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πάρα πολὺ γνωστὴ αὕτη προσωπικότης ἡ ὁποία καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἦτο διάσημος ἐπὶ εὐσεβείᾳ. Τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τούτῳ γραφέντα ἴσως ἀγνοεῖ ὁ ἐκδότης. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐπιμείνω εἰς τοιαύτας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι δὲν μειώνουν τὴν σημασίαν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κειμένου ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς μεγαλόνησον περὶ τὰ τέλη τοῦ ιϛ' αἰῶνος. Ἐὰν ἤθελέ τις νὰ συναγάγῃ τὰ ἐκ τῆς μελέτης νέα στοιχεῖα καὶ νὰ συναρτήσῃ αὐτὰ πρὸς ὅσα ἄλλοθεν γνωρίζομεν περὶ Κρήτης περὶ τὸ 1600, θὰ συνέγραφεν ἰδίαν μακρὰν πραγματείαν. Κατὰ περίεργον τρόπον αἱ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς Κρήτης κατάστασιν ἀφορῶσαι εἰδήσεις τῆς Ἐκθέσεως ταύτης εἶναι πτωχαί.

Τὸ σημαντικώτατον πάντων ὅμως τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως ἀναφερομένων νέων στοιχείων εἶναι ἡ μνεία, διὰ πρώτην φοράν, τῆς θρυλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ *Λυσσογιώργη Καντανολέου*, ἡ ὁποία ἐτίθετο εἰς τὰ 1572, ἐγένετο δὲ ἀντικείμενον λογοτεχνικῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τοῦ ἀειμν. Σπ. Ζαμπελίου εἰς τοὺς «Κρητικοὺς Γάμους» του (Τουρῖνον 1871). Μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἱστορικὸν στοιχεῖον ἐγνωρίζομεν περὶ αὐτῆς, πέραν τῶν διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἑνετοῦ χρονογράφου τοῦ ιζ' αἰ. Ἀ ν τ ω ν ί ο υ Τ ρ ι β ὰ ν συγγραφέντος *Χρονικοῦ* (περὶ οὗ ἔγραψα ἐν «Νέας Ἑστίας» 12, 1932, σσ. 846 – 852) παραδιδομένων, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύθη ὁ Ζαμπέλιος, παρανοήσας ἔν τισιν. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν ἔγγραφον ἀνευρίσκετο εἰς τὰ ἑνετικὰ ἀρχεῖα σχετικὸν μὲ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην.

Πρὸ τριετίας γράφων εἰς τὸ τεῦχος 17 τοῦ ἐν Χανίοις ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Κρητικὴ Ἑστία» («Ὁ Γεώργιος Καντανολέος καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1572 (;)»), πρῶτος ὑπέδειξα ὅτι ὁ Trivan τὴν ἐπανάστασιν ταύτην θέτει εἰς τὸ ἔτος 1502, καὶ ὁ Ζαμπέλιος αὐθαιρέτως τὴν μετέθηκεν εἰς τὸ 1572, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐρευνῶμεν τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἑνετίας τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ ιϛ' αἰ. διὰ νὰ εὕρωμεν ἱστορικὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γεγο-

νότος. Τὸ ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἐκείνη δὲν ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 1572 ἐστήριξα καὶ εἰς ἄλλα δεδομένα. Ταῦτα πάντα ἐγνώριζεν ὁ κ. Σπανάκης, ὁ ὁποῖος καὶ ἐν σσ. ιε' καὶ 136, 141, μνημονεύει τῆς μελέτης μου. Ἐν τούτοις ἀνακριβῶς μὲ παρουσιάζει ὡς ἀρνούμενον τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς (σ. 136 σημ.), ἐμὲ τὸν πρῶτον διανοίξαντα τὸν ὀρθὸν τῆς ἐρεύνης δρόμον. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀτόπημα πίπτει, ἐκ καλῆς πίστεως ὅμως, ὁ καθηγ. κ. Ἰω. Καλιτσουνάκης, προλογίζων (σ. ια' τοῦ κρινομένου βιβλίου). Λυποῦμαι διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σημειώσω τὸ πρᾶγμα, ἄηθες εἰς λογίους καὶ ἐπιστήμονας, ἀποδίδοντας ἑκάστῳ τὸ ἀνῆκον αὐτῷ. Καὶ ὁμολογουμένως εἰς τὸν κ. Σπανάκην ἀνήκει ἡ καλὴ τύχη νὰ προσέξῃ τὴν ἐν προκειμένῳ διαπίστωσιν τοῦ Pasqualigo, ἡ ὁποία θ' ἀνοίξῃ τὸν δρόμον εἰς τὴν διευκρίνησιν πολλῶν ἄλλων ζητημάτων. Διότι καὶ ἱστορικαὶ ἀντιφάσεις πρέπει ν' ἀρθοῦν καὶ ἐπὶ μέρους ζητήματα νὰ ἐρευνηθοῦν (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἀκριβὴς τοποθέτησις τῶν ἰσοπεδωθέντων χωρίων ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν).

Τοιαύτης σπουδαιότητος ζητήματα εἶναι τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως τὴν ὁποίαν ὁ φίλεργος καὶ φιλότιμος κ. Σπανάκης ἐδημοσίευσεν ἀνακινούμενα. Πρέπει δὲ νὰ τῷ ἀναγνωρισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι κοπιάζει ὑπὲρ δύναμιν, ἄνευ κρατικῆς ἐνισχύσεως, καὶ ἐμφανίζει ἐξ ἰδίων (ὡς πράττομεν ὅλοι) τοὺς μόχθους του. Διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν μας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Δούκα – Κριτοβούλου – Σφραντζῆ – Χαλκοκονδύλη, Περὶ Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Ἀθήνησι Πανεπιστημίῳ. Ἀθῆναι. Τυπογραφεῖον Μηνᾶ Μυρτίδη 1953. Σελ. 240, σχ. 8ον.

Τὸ ἀνωτέρω βιβλίον εἶναι τὸ τρίτον τὸ ὁποῖον ἐντὸς ἐνιαυσίου μόλις διαστήματος μᾶς ἐχάρισεν ἡ καταπληκτικὴ ἀληθῶς φιλοπονία τοῦ καθηγητοῦ Νικολάου Τωμαδάκη. Ὁ πρῶτος τόμος τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν» καὶ ὁ ἕτερος τῶν «Ὕμνων» Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ (ἐν Ἀθήναις, 1952) ὄχι μόνον ἀπετέλεσαν χρησιμώτατα βοηθήματα διὰ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ προώθησαν ἐν πολλοῖς τὴν ἔρευναν τῶν σχετικῶν θεμάτων. Τὸ παρὸν βιβλίον ἔχει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ προσὸν τῆς ἐπικαιρότητος, διότι ἐκδίδεται ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' Ἁλώσεως τῆς Κωσταντινουπόλεως, εἰς μνημόσυνον

τῶν κατ' αὐτὴν γενναίως πεσόντων τελευταίων προμάχων τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας γεγονὸς τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτερματίσθη τόσον τραγικῶς ὁ ὑπερχιλιετὴς βίος τῆς μεγάλης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἐξιστόρησαν εἰς τὰ οἰκεῖα τμήματα τῶν ἱστορικῶν των ἔργων καὶ κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον ἕκαστος τέσσαρες σύγχρονοι ἢ καὶ αὐτόπται τῶν συμβάντων Ἕλληνες ἱστοριογράφοι : ὁ Μικρασιάτης Δούκας (περὶ τὸ 1400 – μετὰ τὸ 1462), ὁ Ἴμβριος Μιχαὴλ Κριτόβουλος (περὶ τὸ 1410 – μετὰ τὸ 1467), ὁ Κωνσταντινουπολίτης Γεώργιος Σφραντζῆς [1] (1401 – μετὰ τὸ 1478) καὶ ὁ Ἀθηναῖος Λαόνικος Χαλκοκονδύλης († μετὰ τὸ 1463). Τὰ σπουδαῖα ταῦτα ἱστορικὰ κείμενα ἠνθολόγησεν ἐνταῦθα ὁ Τωμαδάκης, προτάξας ἑκάστου καὶ βιογραφικὸν μελέτημα περὶ τοῦ συγγραφέως. Ἡ προσφορὰ αὕτη εἶναι εἰς ἡμᾶς τοσούτῳ μᾶλλον εὐπρόσδεκτος, καθ' ὅσον τὰ κείμενα ταῦτα, ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ εἰς τὸν πρόλογόν του (σ. 10), «εἶναι σπάνια καὶ δυσεύρετα καὶ διὰ τὸ μορφωμένον ἑλληνικὸν κοινὸν αὐτόχρημα ἀπρόσιτα». «Ἡ συναγωγὴ ἐπὶ τὸ αὐτὸ—συνεχίζει—δεικνύει καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντιλήψεων τῶν συγχρόνων πρὸς τὰ γεγονότα συγγραφέων, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ παιδευτικὰ ἰδεώδη, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν εἰς τὰ πολιτικά, θρησκευτικὰ καὶ πνευματικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ διαφόρου σκοπιᾶς ἕκαστος, διαφόρου ψυχολογίας, ἐπαγγέλματος, καταγωγῆς καὶ λογιότητος Ἕλληνες, διάφορον βλέποντες τὸ μέλλον, ἐξιστόρησαν καὶ ἐπροφήτευσαν. Διότι καὶ ἐπροφήτευσαν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ οἱ ὑπὸ τὴν δεινὴν ἐντύπωσιν τῆς συμφορᾶς διατελοῦντες τότε ἱστοριογράφοι».

Τὰ κείμενα παρατίθενται κατὰ τὰς γνωστὰς παλαιὰς ἐκδόσεις, ἤτοι τὸ τοῦ Δούκα (σ. 35 – 74) κατὰ τὴν τοῦ Imm. Bekker (Βόννη, 1834), τὸ τοῦ Κριτοβούλου (σ. 94 – 133) κατὰ τὴν τοῦ Car. Müller (FHG vol. 1, Παρίσιοι, 1870), τὸ τοῦ Σφραντζῆ (σ. 167 – 203) κατὰ τὴν τοῦ Migne (P.G. τόμ. 156) διὰ τὸ Χρονικὸν Minus καὶ τὴν τοῦ Imm. Bekker (Βόννη, 1838) διὰ τὸ Majus καὶ τὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη (σ. 214 – 224) κατὰ τὴν τοῦ Eug. Darkó (Βουδαπέστη, 1922 – 1927).

Δυστυχῶς αἱ ἐκδόσεις αὗται, καὶ ἰδίᾳ αἱ τῆς Βόννης, δὲν εἶναι πλέον ἱκανοποιητικαί, ὡς ὁμολογεῖ καὶ ὁ συγγραφεύς, ὅστις δὲν ἠδυνήθη, καὶ διὰ τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου, νὰ παραθέσῃ τὰ κείμενα ἀποκατεστημένα ὑπ' αὐτοῦ εἰς νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο θὰ ἦτο ὁμολογουμένως δυσχερές. Εὐκολωτέρα ὅμως θὰ ἦτο ἡ ἐπίταξις τοὐλάχιστον σχολίων τινῶν ἑρμηνευτικῶν καὶ πραγματικῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐχρησίμευον πολὺ εἰς τὴν μελέτην

[1] Ὅτι οὗτος ὠνομάζετο πράγματι *Σφραντζῆς* καὶ ὄχι *Φραντζῆς* ἀπέδειξε προσφάτως ὁ V. Laurent ἐν BZ 44 (1951), σ. 373 - 378 καὶ ἐν REB 9 (1951), σ. 170 - 171, τὴν γραφὴν δὲ ταύτην υἱοθέτησεν εἰς τὸ βιβλίον του καὶ ὁ συγγραφεύς.

τῶν παρατιθεμένων κειμένων. Παρὰ δὲ τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου (σ. 225 – 236) πίνακα τῶν κυρίων ὀνομάτων [1] θὰ ἦτο καλὸν νὰ ὑπῆρχε καὶ ἕτερος πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτων, καὶ μόνη ἡ συναγωγὴ καὶ παράθεσις τῶν σημαντικῶν τούτων κειμένων, τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἔσχε τὴν καλὴν ἰδέαν νὰ πραγματοποιήσῃ, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἔχωμεν ἤδη προχείρους τὰς σπουδαιοτέρας ἑλληνικὰς ἱστορικὰς πηγὰς περὶ τῆς Ἁλώσεως [2].

Πολλοῦ λόγου ἄξιαι εἶναι αἱ προτασσόμεναι τῶν κειμένων πραγματεῖαι τοῦ συγγραφέως περὶ ἑκάστου τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων. Ἑκάστη τούτων εἶναι διαφόρου τύπου, ἀναλόγως τῆς ὑφῆς τῶν ἐρευνωμένων προβλημάτων. Αἱ περὶ Δούκα, Κριτοβούλου, Χαλκοκονδύλη ἐπιμένουν περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἰδεολογικοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν ἱστορικῶν τούτων, ἐνῷ ἡ περὶ Σφραντζῆ ἐξετάζει ἰδίως τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ Χρονικοῦ Majus πρὸς τὸ Minus καὶ τὸ τῆς νοθεύσεως αὐτοῦ. Τὴν περὶ ἑκάστου ἱστοριογράφου ὑπάρχουσαν ἱκανὴν προγενεστέραν βιβλιογραφίαν γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφεύς, συντέμνων μὲν ὅσα ἔχουν ἤδη ἀρκούντως ἐρευνηθῆ (ὡς εἶναι τὰ βιογραφικὰ κυρίως), ἐκτεινόμενος δὲ εἰς θέματα οὐδόλως ἢ ὀλίγον ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ἐξετασθέντα. Ἰδιαιτέρας προτιμήσεως τυγχάνει ὑπ᾽ αὐτοῦ ἡ ἔρευνα τῶν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους καὶ τῆς ἱστορικῆς του συνεχείας καὶ ἐπιβιώσεως ἀντιλήψεων τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων κατὰ τὴν τόσον ἀποφασιστικὴν ἐκείνην καμπὴν τῆς ἱστορικῆς του πορείας. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εὑρίσκει ὅτι πάντες ἐπίστευσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν ἀνάστασίν του : Ὁ ἑνωτικὸς Δούκας, ὁ ὑπηρετήσας τοὺς Γατελούζους τῆς Λέσβου, ὅστις μὲ βαθεῖαν πατριωτικὴν συγκίνησιν ἀπωδύρετο τὴν ἐθνικὴν συμφοράν, ὁ εὐγενὴς Ἀθηναῖος Χαλκοκονδύλης πρὸ πάντων, ὅστις ἀντελαμβάνετο, ἤδη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸν Ἑλληνισμὸν ὡς ἀδιάσπαστον ἱστορικὴν συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν του, ὁ πιστὸς θεράπων τῆς αὐλῆς τῶν Παλαιολόγων Σφραντζῆς ἴσως, καὶ αὐτός, τέλος, ὁ συνεργάτης καὶ ὑμνητὴς τοῦ Πορθητοῦ Κριτόβουλος, ὅστις φαίνεται παρὰ ταῦτα πιστεύων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Γένους. Ὅσα γράφονται ἰδίᾳ περὶ τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως τοῦ Χαλκοκονδύλη (σ. 210 – 213) εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέροντα, διότι ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀντίληψις τῆς ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι γέννημα τοῦ ΙΘ´ αἰῶνος, ἀλλ᾽ ἔχει πολὺ

[1] Ὁ πίναξ οὗτος περιλαμβάνει ὀνόματα εὑρισκόμενα ἀδιακρίτως εἴτε εἰς τὰ κείμενα τῶν ἱστοριογράφων εἴτε εἰς τὰ μελετήματα τοῦ συγγραφέως. Νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο προτιμοτέρα ἡ εἰς δύο χωριστοὺς πίνακας διάκρισις αὐτῶν ἀπ᾽ ἀλλήλων.

[2] Χρήσιμος εἶναι ἡ προστεθεῖσα ἀνὰ πέντε γραμμὰς συνεχὴς ἀρίθμησις ἑκάστου ἀποσπάσματος. Πρακτικὸν ὅμως ἐπίσης θὰ ἦτο ἐὰν εἶχε σημειωθῆ ὑπεράνω τῶν σελίδων τῶν κειμένων τὸ ὄνομα ἑκάστου χρονογράφου καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἔργου του, ἵνα οὕτω εἶναι εὐχερὴς ἡ ἀναζήτησις.

παλαιοτέρας τὰς ῥίζας. Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν στάσιν ὅμως τοῦ Κριτοβούλου, τὴν ὁποίαν ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ ἑλληνικὴ παίδευσις καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἀσυγχώρητον, θὰ προετιμῶμεν ἡμεῖς νὰ μὴ ἀνεζητοῦντο κἂν δικαιολογίαι.

Λίαν εὔστοχοι καὶ ἐπιγραμματικοὶ εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ συγγραφέως περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων καὶ αἱ πρὸς ἀλλήλους συγκρίσεις αὐτῶν ὑπὸ ἔποψιν γλώσσης, ὕφους, ἰδεῶν κλπ. Κατὰ ταῦτα, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν «ὁ Χαλκοκονδύλης ἀρχαΐζει καὶ μιμεῖται μακρόθεν τὸν Θουκυδίδην, ὁ Σφραντζῆς δημοτικίζει, ὁ Δούκας βαρβαρίζει καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀρχαΐζει» (σ. 16). Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἰδέας, «ὁ Δούκας ὑπηρέτει Φράγκους ἡγεμόνας, ἦτο Μικρασιάτης καὶ ἀντιπροσώπευε τὸν κατ᾽ ἀνάγκην δουλεύοντα Ἑλληνισμὸν τῶν νήσων καὶ τῆς Μικρασίας. Δι᾽ αὐτὸν ἡ Πόλις ἦτο ἡ ἐλπὶς τῶν χριστιανῶν, τὸ ζήτημα τῆς Ἑνώσεως δευτερεῦον, πρωτεῦον δὲ τὸ ζήτημα τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Φραντζῆς ὑπῆρξεν αὐλικὸς τῶν Παλαιολόγων καὶ ἔζησε καὶ ἔδρασεν ἐν Πελοποννήσῳ, εἶδε δὲ τὰ συμβάντα ὡς ἀποτέλεσμα κακῆς πολιτικῆς Ἰωάννου τοῦ Η´, τὴν ὁποίαν προέβλεψεν ὁ πατήρ του Μανουὴλ ὁ Β´. Ὁ Χαλκοκονδύλης ἦτο Ἀθηναῖος καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν παλαιὰν δόξαν. Δι᾽ αὐτὸν ἡ Ἑλλὰς ἦτο ζῶσα καὶ οἱ σύγχρονοί του, οἱ ὑπὸ τῶν ἄλλων Ρωμαῖοι καλούμενοι, ἦσαν Ἕλληνες· τὸν ἐνδιέφερον αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Πελοπόννησος. Τέλος τὸν Κριτόβουλον, Ἕλληνα καὶ αὐτόν, πρέπει νὰ ἴδωμεν ὡς ἱστοριογράφον τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ Β´ τοῦ Πορθητοῦ. Ἡ ἱστορία του εἶναι ἱστορία τῶν πράξεων τοῦ ἐπικρατήσαντος νέου αὐθέντου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον, θελήματι Θεοῦ, θὰ δουλεύσῃ τὸ ἔθνος. Ὁ Μωάμεθ εἶναι πλέον ὁ νόμιμος κάτοχος καὶ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως...» (σ. 16 – 17). Ὑπὸ ἔποψιν λογιότητος ὑπερέχει πάντων ὁ Κριτόβουλος, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀξιοπιστίαν ὁ μὲν Δούκας εἶναι ἀπολύτως φιλαλήθης (σ. 26), ὁ δὲ Κριτόβουλος, μολονότι παρασιωπᾷ σκοπίμως ὡρισμένα γεγονότα, εἶναι πεπροικισμένος ἐν τούτοις μὲ πολλὴν εὐθυκρισίαν, ὡς καταδεικνύει διὰ σαφῶν παραδειγμάτων ὁ συγγραφεὺς (σ. 83 – 85). Αἱ δραματικώτεραι περιγραφαὶ τῆς Ἁλώσεως ὀφείλονται βεβαίως εἰς τὸν Δούκαν καὶ τὸν Κριτόβουλον. Ἀλλὰ τὸ ὑψηλότερον ἐθνικὸν φρόνημα διαπνέει τὸν Δούκαν, ὅστις ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τοὺς ὑπερηφάνους τούτους λόγους πρὸς τὸν Μωάμεθ : «... *τὸ δὲ τὴν Πόλιν σοι δοῦναι οὔτ᾽ ἐμόν ἐστι οὔτ᾽ ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν*» (σ. 27 καὶ 60).

Εἰδικώτερον, ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καθ᾽ ἕκαστον προσφερόμενα νέα πράγματα, δέον νὰ σημειωθῶσι τὰ ἑξῆς :

Ἡ περὶ Δούκα μελέτη (σ. 15 – 34) [1] συνέπεσε γραφεῖσα συγχρόνως

[1] Αὕτη εἶχε δημοσιευθῆ προηγουμένως ἐν «Ἀθηνᾷ» 54 (1950), σ. 38 - 58, ὁπόθεν ἀνετυπώθη εἰς τὸ παρὸν βιβλίον μὲ ἐλαχίστας μεταβολάς.

πρὸς δύο περὶ τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ ἐργασίας τοῦ Ρουμάνου Vas. Grecu, παρασκευάζοντος καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του, ὧν τὴν μίαν γνωρίζει μόνον ἐκ περιλήψεως ὁ συγγραφεὺς (βλ. σ. 18, σημ. 1). Οὗτος πάντως συνεκέντρωσεν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Δούκα πάσας τὰς περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ μαρτυρίας (σ. 20 – 24), ἐπραγματεύθη δ' ἀκολούθως περὶ τῶν ἰδεῶν, τῆς γλώσσης, τοῦ ὕφους του κλπ.

Εἰς τὰ περὶ Κριτοβούλου (σ. 77 – 93), περὶ οὗ ὑπῆρχε προγενεστέρα μελέτη τοῦ Ν. Ἀνδριώτου («Ἑλληνικὰ» 2, 1929, σ. 167 – 200), καταβάλλεται ἰδιαιτέρα προσπάθεια πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀξιοπιστίας του, τοῦ ἑλληνισμοῦ του καὶ τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως.

Τὸ περὶ Σφραντζῆ μελέτημα (σ. 137 – 166) εἶναι τὸ ἐκτενέστερον, ἀλλὰ καὶ τὸ πυκνότερον τῶν τεσσάρων. Τὸ ζήτημα τῆς νοθεύσεως τοῦ Χρονικοῦ Majus, ὅσον καὶ ἂν προήχθη διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ι. Παπαδοπούλου καὶ ἐπ' ἐσχάτων τοῦ R. Lœnertz, παραμένει εἰσέτι ἐξόχως περίπλοκον. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ συνοψίσῃ τὰ πορίσματα τῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ προσθέτει καὶ νέας ἀξιολόγους παρατηρήσεις, καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα (σ. 162) ὅτι τὸ Χρονικὸν Minus διῆλθε διὰ τεσσάρων διαδοχικῶν μορφῶν ἵνα καταλήξῃ εἰς τὸ Majus [1].

Εἰς τὸ περὶ Χαλκοκονδύλη, τέλος, μελέτημα (σ. 207 – 213) τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι, ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως, τὰ γραφόμενα περὶ τῆς παρ' αὐτῷ ἀντιλήψεως τῆς ἱστορικῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλ' αἱ νέαι αὗται ἀπόψεις δὲν εἶναι αἱ μόναι ἀρεταὶ τῶν κρινομένων μελετημάτων. Ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐργασίας τοῦ καθηγητοῦ Τωμαδάκη, θαυμάζομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀρτίαν βιβλιογραφικὴν ἐνημέρωσιν, τὴν παρουσίαν κριτικοῦ νοῦ καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον ἐκθέσεως. Ἰδιαιτέρως ὅμως πρέπει νὰ ἐπαινεθῇ ἡ γλαφυρότης τοῦ ὕφους καὶ ἡ συγκίνησις μὲ τὴν ὁποίαν φαίνεται γραφὲν τὸ βιβλίον, προσόντα ἅτινα καθιστοῦν αὐτὸ ἀξιανάγνωστον καὶ ἀπὸ τὸ εὐρύτερον ἑλληνικὸν κοινόν.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

[1] Εἰς τὴν ἐν σ. 152 - 153 σημ. 4 σημειουμένην βιβλιογραφίαν περὶ Μελισσηνῶν προσθετέα καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ν. A. Bees (Βέης), Der Berliner Traktat über die Melissinoi ist keine Fälschung von Konstantin Simonidis, ἐν «Byz.-Neugr. Jahrbücher» 14 (1938), σ. 130 - 137. Τὰ δὲ ἐν σημ. 1 τῆς σελ. 145 γραφόμενα περὶ Νοταράδων παρεισήχθησαν, πιστεύομεν, ἐνταῦθα ἐκ τυπογραφικῆς συγχύσεως, ἐνῷ ἔχουν τὴν θέσιν των εἰς τὴν σημ. 1 τῆς σελ. 162.

Inventaire des manuscrits grecs du British Museum par Marcel Richard. I. Fonds Sloane, Additional, Egerton, Cottonian et Stowe (Publications de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, III), Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1952. Σχ. 8ον, σελ. XVIII+126.

Δὲν εἶναι ἴσως παρ' ἡμῖν γνωστὸν ὅσον θὰ ἔπρεπε τὸ ἐν Παρισίοις λειτουργοῦν Ἰνστιτοῦτον Ἐρεύνης καὶ Ἱστορίας τῶν Κειμένων (Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, 87, rue Vieille-du-Temple, Paris, 3e), ἐπιστημονικὸν ἵδρυμα μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του ἀνὰ τὸν κόσμον. Ἱδρυθὲν τῷ 1937 ὑπὸ τοῦ προώρως ἐκλιπόντος Γάλλου λατινιστοῦ Félix Grat († 1940) καὶ διευθυνόμενον σήμερον ὑπὸ τῆς Mlle J. Vielliard, τελοῦν δὲ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῆς Ἐρεύνης (Centre National de la Recherche Scientifique) τῆς Γαλλίας, προσφέρει μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς φιλολόγους, ἐκδότας ἢ μελετητὰς τῶν κειμένων (ἑλληνικῶν, λατινικῶν, γαλλικῶν, ἀραβικῶν). Ἔργον του εἶναι [1] ἡ συγκέντρωσις ὑλικοῦ ἐξ ἐντύπων ἢ ἐκ φωτογραφικῶν μικροταινιῶν (microfilms) χειρογράφων καὶ ὁ καταρτισμὸς ποικίλων εὑρετηρίων (τῶν χρονολογημένων ἢ ἱστορημένων χειρογράφων, τῶν ἀντιγραφέων ἢ κτητόρων τῶν χειρογράφων, τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως κλπ.) πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ εἶναι εἰς θέσιν τὸ Ἰνστιτοῦτον νὰ παρέχῃ ἀπαντήσεις εἰς δύο εἴδη ἐρωτημάτων : α) Δοθέντος κειμένου τινός : τίς εἶναι ὁ συγγραφεύς του, ἡ χρονολογία του, τίνα τὰ παραδίδοντα αὐτὸ χειρόγραφα, τίνες αἱ τυχὸν ἐκδόσεις του καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ γενόμεναι κριτικαὶ ἐργασίαι· καὶ β) Δοθέντος χειρογράφου τινός : πῶς θὰ ταυτισθῶσι τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα ἔργα (ἅτινα εἶναι συνήθως ἀνεπίγραφα ἢ ψευδεπίγραφα, ἐνίοτε ἀκέφαλα ἢ ἀποσπασματικά), πῶς θὰ τὸ χρονολογήσωμεν, πῶς, τέλος, θὰ εὕρωμεν τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἱστορίαν του. Ἡ σπουδαιότης τοῦ σκοποῦ τούτου εἶναι προφανής. Χάρις εἰς τὴν ἀρτίαν ὀργάνωσίν του, τὸν ζῆλον καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἐν αὐτῷ ἐργαζομένων πρὸς ἐξυπηρέτησιν παντὸς ἐρευνητοῦ (ἀδιακρίτως ἐθνικότητος), τὸ Ἰνστιτοῦτον ἔχει ἀναχθῇ εἰς ἐπιστημονικὸν κέντρον ὑψίστης σπουδαιότητος, διὰ τὸ ὁποῖον δικαιοῦται νὰ ὑπερηφανεύηται ἡ σύγχρονος γαλλικὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη.

[1] Βλ. σχετικῶς τὰ ἄρθρα τῶν Mlle J. Vielliard et Mme M.-Th. Vernet-Boucrel, La recherche des manuscrits latins ἐν Mémorial des Études Latines (Mélanges Marouzeau), Paris, 1943, σ. 442 - 457 (πρβ. καὶ Mlle J. Vielliard ἐν «Revue du moyen âge latin», τόμ. 3 (1947), σ. 183 - 192) καὶ A. Dain, Institut de recherche et d'histoire des textes, ἐν «Bulletin de l'Association Guillaume Budé», No 5, juin 1948, σ. 155 - 160.

Ἀξιόλογον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἐν τῷ ἱδρύματι τούτῳ ἑλληνικοῦ τμήματος, τὸ ὁποῖον τελεῖ ὑπὸ τὴν δραστηρίαν διεύθυνσιν τοῦ ἑλληνιστοῦ καὶ θεολόγου ἀββᾶ Marcel Richard, καθηγητοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς Lille. Ὁ ἀββᾶς Richard ἐξέδωκε πρὸ πενταετίας χρησιμώτατον εὑρετήριον τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν καταλόγων ἑλληνικῶν χειρογράφων [1] (οὗ ἐξαντληθέντος παρασκευάζει ἤδη δευτέραν ἔκδοσιν), τὸ ὁποῖον ἐκρίθη εὐμενέστατα ὑπὸ τῶν εἰδικῶν [2] καὶ ἀπέβη πράγματι πολύτιμος ὁδηγὸς παντὸς ἑλληνιστοῦ φιλολόγου. Ἀπὸ πολλοῦ ἐργάζεται ἐπίσης πρὸς σύνταξιν καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν ἐλασσόνων βιβλιοθηκῶν (τῶν ἐχουσῶν χειρόγραφα ὀλιγώτερα τῶν 15) [3].

Ὁ Richard μᾶς προσφέρει σήμερον, εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ δεύτερον πολύτιμον βοήθημα, τὸν συνοπτικόν, ὡς τὸν χαρακτηρίζει, κατάλογον τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου, καὶ δὴ τῶν fonds Sloane, Additional, Egerton, Cottonian καὶ Stowe. Τῆς περιγραφῆς τῶν χειρογράφων (σ. 1 – 89) προτάσσεται εἰσαγωγὴ (σ. VII – XIV) καὶ βιβλιογραφία (σ. XV – XVII), ἐπιτάσσεται δὲ ἐπιμελέστατα συντεταγμένος ἀλφαβητικὸς πίναξ (σ. 91 – 123) τῶν ἔργων, τῶν συγγραφέων, κτητόρων, ἀντιγραφέων κλπ. τῶν χειρογράφων.

Εἰς τὴν λιτήν, ἀλλ' ἀπολύτως κατατοπιστικὴν εἰσαγωγήν του ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ τὴν σκοπιμότητα τῆς συγκροτήσεως καὶ ἐκδόσεως ἑνὸς τοιούτου καταλόγου : Εἰδικὸς κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου δὲν ὑπῆρχε. Τὰ ἐνταῦθα καταγραφόμενα 497 ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα εἰς συλλογὴν περιλαμβάνουσαν ἄνω τῶν 46.000 χειρογράφων πάσης γλώσσης, τῶν ὁποίων αἱ περιγραφαὶ πληροῦν 21 ὅλους ἐκδεδομένους μέχρι σήμερον τόμους. Ὅθεν ἡ ἀναζήτησίς των ἐν μέσῳ τοῦ ἀληθοῦς τούτου λαβυρίνθου ἦτο μέχρι τοῦδε ἐπιπονώτατον καὶ δυσχερέστατον ἔργον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκδοσις ἀναλυτικοῦ ἐπιστημονικοῦ καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου, ἅτινα ὑπολογίζεται ὅτι ἀνέρχονται νῦν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν χιλίων, δὲν φαίνεται προσεχής, ὁ Richard ἔκρινεν ὠφέλιμον νὰ δημοσιεύσῃ τὸν συνοπτικὸν τοῦτον κατάλογον, ὃν κατήρτισε διὰ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγωγῆς τῶν ἐκδεδομένων περιγραφῶν τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων, ἅτινα ἀπόκεινται εἰς τὰς κυριωτέρας συλλογάς, ἤτοι τὰ fonds Sloane, Additional, Egerton, Cottonian καὶ Stowe. Πρὸς τὸ παρὸν ἀφῆκε κατὰ μέρος τὰς ὑπολοίπους συλλογὰς (Arundel, Burney, Harleian, Old Royal καὶ King's Collections mss), διότι ἡ χρῆσις τῶν καταλόγων των δὲν εἶναι τοσοῦτον δυσχερής [1]. Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τοῦ πλουτισμοῦ τῶν ἀνωτέρω συλλογῶν, ὧν ἡ σπουδαιοτέρα εἶναι τὸ fonds Additional, ἐνῷ τὸ Sloane περιλαμβάνει μόλις 12 ἑλληνικὰ χειρόγραφα, τὸ Egerton 28, τὸ Cottonian 3 καὶ τὸ Stowe ἓν καὶ μόνον, παρέχει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του (σ. IX – XII).

Κυρίας πηγὰς πρὸς καταρτισμὸν τοῦ καταλόγου του ἔσχε κατὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς τοὺς ὑπὸ τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ἐκδεδομένους πολυτόμους καταλόγους τῶν ἐν αὐτῷ χειρογράφων, οὓς ἀναγράφει λεπτομερῶς ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ (σ. XV – XVI). Οἱ κατάλογοι οὗτοι, κλιμακούμενοι εἰς χρονικὴν περίοδον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος (1782 – 1933), παρουσιάζουν, ὡς εἶναι φυσικόν, σημαντικὰς μεταξύ των διαφοράς : αἱ περιγραφαὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς εἶναι σύντομοι, ἐνῷ εἰς τοὺς νεωτέρους ἐκτενέστεραι καὶ ἐπιστημονικώτεραι. Ἕνεκα τούτου ὁ ἐκδότης, παραλαμβάνων τὰς περιγραφὰς ταύτας, δὲν ἠδυνήθη νὰ τηρήσῃ ἀπόλυτον ὁμοιομορφίαν εἰς τὸν κατάλογόν του. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐπεδίωξε νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἐλλιπεῖς περιγραφὰς διὰ νέων στοιχείων, ἅτινα συνέλεξεν ἄλλοθεν καὶ ὧν μνημονεύει πάντοτε τὴν προέλευσιν. Ἀντιθέτως συνέτεμε τὰς λίαν διεξοδικὰς διὰ συνοπτικὸν εὑρετήριον περιγραφὰς τῶν νεωτέρων καταλόγων. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ βιβλικὰ καὶ ἁγιογραφικὰ χειρόγραφα, περιγράφει ταῦτα συνοπτικώτατα, διότι ἔχουν ἤδη λεπτομερῶς περιγραφῆ εἰς εἰδικοὺς καταλόγους· τὸ αὐτὸ πράττει καὶ διὰ τὰ λειτουργικά, τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νὰ μαντεύσῃ τις τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον ἐκ τῶν περιληπτικῶν ἐνδείξεων τῶν παλαιῶν καταλόγων.

Ὁ ἐρευνητὴς ὁ διεξερχόμενος τὸν μετὰ περισσῆς φιλοπονίας καὶ εὐσυνειδησίας συγκεκροτημένον κατάλογον τοῦτον τοῦ Richard, ὡς καὶ τὸν ἐν τέλει χρησιμώτατον πίνακα, θὰ διαπιστώσῃ μετ' εὐχαριστήσεως τὴν ὕπαρξιν λίαν ἐνδιαφερόντων χειρογράφων, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶχον διαλάθει τὴν ἔρευναν καὶ ἔρχονται νῦν τὸ πρῶτον εἰς φῶς χάρις εἰς τὴν ἰδικήν του ἐργα-

---

[1] Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs par Marcel Richard (Publications de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, I), Paris, Centre de documentation du C.N.R.S., 1948, σχ. 8ον, σ. XVI+132.

[2] Βλ. μεταξὺ ἄλλων τὰς βιβλιοκρισίας τῶν A. Dain, ἐν «Bulletin de l'Association Guillaume Budé», No 8, décembre 1949, σ. 139 - 142, Paul Lemerle ἐν «Revue des Études Grecques», τόμ. 62 (1949), σ. 253 καὶ V. Laurent ἐν «Revue des Études Byzantines», τόμ. 9 (1951), σ. 252 - 259. Ἡ μόνη, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἑλληνικὴ βιβλιοκρισία εἶναι ἡ γραφεῖσα ὑπὸ N. B. Τωμαδάκη ἐν «Ἀθηνᾷ», τόμ. 53 (1949), σ. 339 - 341.

[3] Βλ. Marcel Richard, Pour un inventaire sommaire des manuscrits grecs des bibliothèques mineures, ἐν Actes du premier Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'études classiques (1950), Paris, 1951, σ. 158 - 162.

[1] Διὰ τὰ χειρόγραφα Arundel καὶ Burney ὑπάρχει ὁ δίτομος κατάλογος τοῦ J. Forshall (Λονδῖνον, 1834 - 1840), διὰ τὰ τοῦ Harley ὁ τετράτομος τοῦ R. Nares (Λονδῖνον, 1808 - 1812) καὶ διὰ τὰ τῶν συλλογῶν Old Royal καὶ King's Collections ὁ ἐπίσης τετράτομος τοῦ J. P. Gilson (Λονδῖνον, 1921).

σίαν. Ἱκανὰ τῶν χειρογράφων τούτων ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν καὶ ἱστορίαν, ὡς π.χ. τὰ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Φριδερ. North, κόμητος τοῦ Guilford, προερχόμενα (Addit. 8221 – 8243).

Ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας, ὅστις εἶχεν ἴδει πρὸ τριετίας ἐν Παρισίοις χειρόγραφον τὸ ἐνταῦθα κρινόμενον ἔργον τοῦ κ. Richard, λυπεῖται διότι, εὑρισκόμενος τότε μακρὰν τῶν σημειώσεων καὶ τῶν βιβλίων του, δὲν ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὸν ἐπαρκεῖς συμπληρωτικὰς βιβλιογραφικὰς ἢ ἄλλας πληροφορίας περί τινων χειρογράφων. Ἂς τοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ φίλος συγγραφεὺς νὰ ἐκπληρώσῃ σήμερον τὸ καθῆκον τοῦτο, ἔστω καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

Sloane 324 (Michaelis Apostolii Oratio contra discipulos suos κλπ.).—Ὁ λόγος οὗτος ἔχει ἀποσπασματικῶς ἐκδοθῆ ἐκ τοῦ κώδικος τούτου ἐν Hippolyte Noiret, Lettres inédites de Michel Apostolis, Paris, 1889, σ. 154 - 164.

Addit. 8232.1 (Johannis Caryophylli Ephemerides).—Τὸ ἔργον ἔχει ἐκδοθῆ ἐκ τοῦ κώδικος τούτου ὑπὸ Περικλέους Γ. Ζερλέντου, Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες, ἐν Δ.Ι.Ε.Ε., τόμ. 3 (1889), σ. 275 - 315 (τὸ κείμενον ἀπὸ σ. 293 κ.ἑξ.· ἐν σ. 276 - 277 περιγραφὴ τοῦ κώδικος).

Addit. 8232.4-5 (Azariae Tzigalae... vita... - Grammatica).—Βλ. περὶ τοῦ κώδικος τούτου καὶ τοῦ Τζιγάλα, Π. Ζερλέντου, Ἀζαρίας Τζιγάλας, «Παρνασσός», τόμ. 1 (1887), σ. 893 - 901 καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἀζαρίας Τζιγάλας ὁ Θηραῖος ἀρχιμανδρίτης, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 2 (1905), σ. 373 - 374 (πρβλ. καὶ αὐτόθι, τόμ. 4 (1907), σ. 491).

Addit. 8234.1 (Antonii Byzantini Chrestoëtheia).—Βλ. περὶ τοῦ κώδικος Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 2 (1905), σ. 216 - 217, περὶ δὲ τῶν πολυαρίθμων ἐκδόσεων τοῦ ἔργου Π. Γ. Ζερλέντου, Ἀντώνιος ὁ Βυζάντιος, ἐν «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. 16 (1907), σ. 241 - 253 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Προσθῆκαι εἰς τὰ περὶ Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου, ἐν Δ.Ι.Ε.Ε., τόμ. 7 (1918), σ. 470 - 479.

Addit. 8237 (Constantini Daponte... Hymni in laudem B.M.V., etc.).—Περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. παρὰ Émile Legrand, Ephémérides Daces... par Constantin Dapontés,... τόμ. 3, Paris, 1888, σ. LXXXII - LXXXIV (ἀριθ. 24), ὅπου ὁ κῶδιξ χαρακτηρίζεται ὡς αὐτόγραφος καὶ ὡς φέρων χρονολογίαν 20 Φεβρουαρίου 1754.

Addit. 8238 (Paisii, metropolitae Rhodi, Historia montis Sinaï poetica).—Τὸ ἔργον ἐξεδόθη (ἐξ ἄλλων κωδίκων) ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Παϊσίου Ἁγιαποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἔμμετρον σύγγραμμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577 - 1592 ἐκδιδόμενον νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ὑπὸ — κλπ. (Πετρούπολις, 1891). Πρβλ. καὶ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Παϊσίου μητροπολίτου Ρόδου νέος κῶδιξ, «Ἐπετηρὶς» Παρνασσοῦ, ἔτ. 12 (1916), σ. 210 - 259.

Addit. 8239.3 (Nathanaelis Chyci opuscula).—Τὰ ἔργα ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐκ τοῦ κώδικος τούτου ὑπὸ Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ναθαναὴλ Χίκας ὁ Ἀθηναῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα αὐτοῦ, «Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 4 (1951 - 1952), σ. 39 - 46· περιγραφὴ τοῦ κώδικος αὐτόθι, σ. 23 - 26.

Addit. 10016.2 (Maximi Peloponnesiaci Oratio inuectiua aduersus Dionysium philosophum).—Ὁ λόγος οὗτος ἐξεδόθη (ἐξ ἄλλου κώδικος) ὑπὸ Δ. Μ. Σάρρου, Μαξίμου ἱερομονάχου τοῦ Πελοποννησίου Λόγος στηλιτευτικὸς κατὰ Διο-

νυσίου τοῦ σκυλοσόφου καὶ τῶν συναποστατησάντων αὐτῷ εἰς Ἰωάννινα ἐν ἔτει 1611 μετὰ σχετικῆς εἰσαγωγῆς, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1928), σ. 169 - 210 (τὸ κείμενον ἀπὸ σ. 188 κ.ἑξ.).

Addit. 10075.2 (Basilii Batatzis... Itinerarium per Asiae partem, annis 1727 - 1730).—Τὸ ἔργον ἐξεδόθη (χρησιμοποιηθέντος βοηθητικῶς καὶ τοῦ κώδικος τούτου) ὑπὸ Émile Legrand, Voyages de Basile Vatace en Europe et en Asie, ἐν «Nouveaux Mélanges orientaux publiés par les professeurs de l'École des Langues Orientales», Paris, 1886, σ. 183 - 295 (τὸ κείμενον ἐν σ. 226 - 292· περὶ τοῦ κώδικος τοῦ Λονδίνου ἐν σ. 191).

Addit. 10077.8 ([Callinici III Patr. CP.] Versus politici contra errores Auxentii et Cyrilli et eorum sectatorum).—Ἂς σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τοῦ στιχουργήματος τούτου (τοῦ ἐπιγραφομένου «Πλανοσπαράκτης») ἔκδοσιν ἐκ τοῦ ἀνωτέρω κώδικος μετ' εἰσαγωγῆς ὑπέβαλεν ἐν χειρογράφῳ τῷ 1949 ὡς διδακτορικὴν διατριβὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου ὁ Κύπριος φιλόλογος Θεόδωρος Παπαδόπουλος.

Addit. 10377 (Nicolai Koursoulae Zacynthii Synopsis Theologiae in usum orthodoxorum).—Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη (ἐξ ἄλλου κώδικος) ὑπὸ Σεργίου Χ. Ραφτάνη ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1862· βλ. Émile Legrand, Bibliographie Ionienne, τόμ. 2, Paris, 1910, ἀριθ. 2289, σ. 511 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 5, Paris, 1903, σ. 263 - 264. Σημειωτέον ὅτι τὸ χειρόγραφον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τοῦ 16ου αἰῶνος, ὡς ἀναγράφεται, διότι ὁ Νικόλαος Κούρσουλας ἔζησε κατὰ τὸν 17ον.

Addit. 24382 (Chrysobulle d'Andronic II Paléologue confirmant certains privilèges à l'église de Ioannina).—Τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο ἐπανεξεδόθη προσφάτως (μὲ ἐσφαλμένην ὅμως χρονολογίαν) ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου, Τὸ δεύτερον χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἰωαννίνων, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», τόμ. 1 (1952), σ. 115 - 118.

Addit. 35072 (Narratio et poemata de Reuolutione graeca an. 1821 - 1823).—Ὁ κῶδιξ οὗτος περιεγράφη ὑπὸ F. H. Marshall, Σύγχρονον ἀνέκδοτον χειρόγραφον περιγράφον τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Ρουμανίαν τὸ 1821, ἐν Δ.Ι.Ε.Ε., τόμ. 8 (1922), σ. 577 - 579 καὶ εἶτα ὑπὸ Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐν ἔτει 1821 στρατεία τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας. Χειρόγραφον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, αὐτόθι, τόμ. 9 (1926), σ. 363 - 510, ἔνθα καὶ ἐξεδόθη (σ. 467 - 510) ἡ «Narratio». Ὡς πρὸς τὰ «Poemata», κατ' ἀλήθειαν πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνου ποιήματος ἐξιστοροῦντος γεγονότα τῶν ἐτῶν 1821 - 1827, ὡς ἐπληροφόρησεν ἡμᾶς ὁ μελετήσας αὐτὸ καθηγητὴς κ. Δ. Νοτόπουλος, ὅστις καὶ ἀνεῦρεν ἐν φ. 124r τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Λαγάνη τοῦ Ἀθηναίου. Τὸ ποίημα περιέχει (φ. 124r - 125v) καὶ ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Λόρδου Βύρωνος ἐν Μεσολογγίῳ.

Addit. 38890 («Siège de Vienne» (an. 1683), traduit de l'italien en grec moderne par Jérémie Κακαβέλας ὁ Ἱεροκῆρυξ).—Ὁ κῶδιξ περιεγράφη ὑπὸ F. H. Marshall, An unpublished translation by Jeremias Cacavelas of an Italian work describing the siege of Vienna in 1683, ἐν «Byz.-Neugr. Jahrbücher», τόμ. 3 (1922), σ. 135 - 136 (πρβλ. μετάφρασιν ἑλληνικὴν τοῦ ἄρθρου καὶ ἐν Δ.Ι.Ε.Ε., τόμ. 8 (1922), σ. 580 - 582). Σημειωτέον ὅτι ἔκδοσις τοῦ ἔργου μετ' εἰσαγωγῆς καὶ ἀγγλικῆς μεταφράσεως, παρασκευασθεῖσα τῷ 1922 ὑπὸ F. H. Marshall, ἀπόκειται χειρόγραφος ἐν τῇ Γενναδείῳ Βιβλιοθήκῃ (ΤΗ 96/Κ13).

Addit. 39618.1 (Constantini Manasses Compendium chronicum).—Βλ. περὶ τοῦ κώδικος F. H. Marshall, A manuscript of Georgios Chumnos and a world-chronicle, ἐν «Byz.-Neugr. Jahrbücher», τόμ. 4 (1923), σ. 99 - 100 (=B).
Addit. 40724 (Georgii Chumni Librorum Geneseos et Exodi paraphrasis metrica uersibus politicis, neo-graece).—Περιγραφὴ τοῦ κώδικος ὑπὸ F. H. Marshall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 96 - 99 (=A). Ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος ἐξεδόθησαν εἰς αὐτοτελὲς βιβλίον ὑπὸ Τοῦ αὐτοῦ, Old Testament Legends from a greek poem on Genesis and Exodus by Georgios Chumnos. Edited with Introduction, Metrical Translation, Notes and Glossary from a Manuscript in the British Museum, Cambridge, 1925.

Περαίνοντες τὰς πενιχρὰς ταύτας βιβλιογραφικὰς ὑποδείξεις [1], αἳ ὁποῖαι οὐδόλως μειώνουν βεβαίως τὴν ἀξίαν τοῦ κρινομένου βιβλίου, εὐχόμεθα ὅπως ὁ φίλος συγγραφεὺς δυνηθῇ νὰ μᾶς χαρίσῃ συντόμως καὶ τὰ ἄλλα ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζόμενα ἔργα, πολύτιμα βοηθήματα τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

[1] Ἂς ἐπανορθωθοῦν ἐνταῦθα καὶ μικρά τινα ἀβλεπτήματα:
Addit. 8236.1 (Gregorii Chrysogoni κλπ.).—Γράφε: Georgii, ὡς ὀρθῶς ἐν τῷ πίνακι (σ. 101).
Addit. 22492 (σ. 39).—Ἀντί: mercredi (29 mai 1453) γράφε: mardi καὶ ἀντί: (Νέος Ἑλληνομνήμων, t.) VIII γράφε: VII.
Addit. 22732 - 33 (σ. 39 - 40).—Ἀναφέρεται ὡς πωλήσας τὰ χειρόγραφα τῷ 1859 ὁ «libraire athénien Sp. P. Lambros» (οὕτω καὶ ἐν εἰσαγωγῇ, σ. XI καὶ ἐν πίνακι σ. 108 ὡς κτήτωρ). Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τοῦ ἱστορικοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἀλλὰ περὶ τοῦ πατρός του Παύλου Λάμπρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐν τῇ κατωτέρω βιβλιογραφίᾳ ἀναγράφονται αἱ μελέται καὶ τὰ ἔργα τὰ δημοσιευθέντα κατὰ τὸ 1952 ὑπὸ Ἑλλήνων ἑλληνιστὶ ἢ εἰς ξένας γλώσσας καὶ σχετιζόμενα μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ — ΔΙΚΑΙΟΝ

Ἀβραμάντη Ι. Περὶ τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τῶν εἰς -ρα, -ανα καὶ -αινα ληγόντων τοπωνυμικῶν τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1443 - 1444.)
Ἀθανασιάδου Ε. Φυτολογικὸ λεξικό. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1524.)
» » Ἡ ξενιτειὰ στὴ Σάντα. (Αὐτόθι, 1575 - 1576.)
» » Δεισιδαιμονίες Σάντας. (Αὐτόθι, 1329 - 1330, 1440 - 1442.)
Ἀθανασιάδου - Νόβα Γ. Παναγία ἡ Ναυπακτιώτισσα. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 368 - 371.)
Ἄκογλου Ξ. Παραλλαγὲς Ποντιακοῦ παραμυθιοῦ. (Ἀρχεῖον Πόντου, 16, 238 - 244.)
Ἀλεξανδρῆ Κ. Τὸ ναυτικόν μας κατὰ τὴν πολεμικὴν περίοδον 1941 - 1945. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 208.
» » Ἡ ἑλληνικὴ θαλασσία δύναμις κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 19 - 22.)
Ἀλιβιζάτου Κ. - Πουρναροπούλου Γ. Τὸ περὶ «εὐλογιασμοῦ» ἔργον τοῦ Ἕλληνος ἰατροῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Ἰακώβου Πυλαρινοῦ. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 27, 287 - 307.)
Ἀμάντου Κ. Ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος καὶ τὴν παλαιοτέραν Τουρκοκρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. (Διάλεξις γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν.) Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 14.
» » Γλωσσικὰ περίεργα. Ι Γεωργικά. ΙΙ Ἄννινος. (Νέα Ἑστία, 51, 73 - 74.)
» » Γλωσσικὰ περίεργα. Καλός. (Αὐτόθι, 52, 975 - 976.)
Ἀναστασιάδου Ι. Πατριαρχικὸν σιγίλλιον πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἰωαννίνων. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 35, 285 - 293.)
Ἀνδριώτη Ν. Π. Ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ τὸ ἐτυμολογικὸ λεξικό της. (Νέα Ἑστία, 52, 990 - 994.)
» » Συντακτικὰ καὶ μορφολογικά. (Ἑλληνικά, 12, 15 - 33.)
» » Ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης. (Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, 17, 33 - 100.)
Ἀντωνιάδου Σοφ. Πτωχοπροδρομικά. (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier.) Ἀθήνα 1951. Σελ. 12.

Ἀνωνύμου. Δεῖγμα λαϊκῆς στιχουργίας. Ὁ διωγμὸς καὶ ὁ θρῆνος τοῦ Σκοποῦ 1915. (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, 17, 252 - 263.)

» » Δύο ἔγγραφα ἀρχείων κράτους. (Αὐτόθι, 305 - 306.)

» » Εὐχαί. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1283.)

» » Παροιμίαι - Γνωμικά. (Αὐτόθι, 3, 1280.)

Argyropoulo P. Une correspondance diplomatique 1816 - 1818. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 293 - 329, 451 - 460.)

† Ἀτέση Β. Αἱ ἀπόψεις τῆς πολιτείας περὶ ἐκλογῆς ἐπισκόπων κατὰ τὸ ἔτος 1882. (Ἀρχ. Ἐκκλ. Κανον. Δικαίου, 7, 25 - 36.)

» » Περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ μέσων συντηρήσεως αὐτῶν. (Αὐτόθι, 109 - 114.)

» » Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Σκύρου Γρηγορίου Ἐπιφανίου (1797 - 1837). (Αὐτόθι, 205 - 212.)

Ἀττικοῦ Βασ. Γεώργιος Παξινός, ὁ ἄγνωστος Κυνέγειρος τοῦ 21. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 378 - 379.)

Βαβουλὲ Π. Κρητικὲς μαντινάδες. (Κρητικὴ Ἑστία, 4, τεύχ. 33 - 34, 42 - 47.)

Βαγενᾶ Θ. Κυνουριακὴ βιβλιογραφία. (Χρονικὰ τῶν Κυνουριατῶν, 2, 5 - 10.)

» » Γύρω ἀπὸ τὰ «Δολιανά». (Αὐτόθι, 25 - 28.)

» » Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Δολιανῶν. (Αὐτόθι, 29 - 32.)

» » Τὰ Δολιανὰ κατὰ τὴν περίοδο 1700 - 1821. (Αὐτόθι, 33 - 36.)

» » Ἡ μάχη τῶν Δολιανῶν στὸ δημοτικὸ τραγούδι. (Αὐτόθι, 39 - 42.)

» » Καπετὰν Μητρομάρας (ἢ Δ. Ἀναγνωστόπουλος) ὁ πρῶτος Δολιανίτης Φιλικός. (Αὐτόθι, 45 - 48.)

» » Ἀπογραφὴ στὰ 1828 τοῦ χωρίου Δολιανά. (Αὐτόθι, 48.)

» » Τὰ ἐπώνυμα τῶν Δολιανιτῶν. (Αὐτόθι, 49 - 50.)

» » Τὰ τοπωνύμια τῶν Δολιανῶν. (Αὐτόθι, 51 - 53.)

» » Τὰ σχολεῖα τῶν Δολιανῶν. (Αὐτόθι, 53 - 58.)

» » Δῆμος Δολιανῶν. (Αὐτόθι, 59.)

» » Ἐπεισόδια μεταξὺ Δολιανιτῶν καὶ καλογήρων τῆς μονῆς Λουκοῦς. (Αὐτόθι, 60 - 61.)

Βαγιακάκου Δικαίου. Τοπωνύμια εἰς -ᾶδος. (Ἀθηνᾶ, 56, 9 - 24.)

» » Ἡ νύχτα τοῦ δικιωμοῦ. Μανιάτικη ἠθογραφία. (Νέα Ἑστία, 52, 1551 - 1553.)

Βακαλοπούλου Α. Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ ὀργάνωση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. (Ἑλληνικά, 12, 65 - 78.)

» » Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423 - 1430). (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 127 - 150.)

Βαλαβάνη Ι. Γλωσσολογικά. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1518 - 1519.)

Βαλάσση Γ. Μ. Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 529 - 551.)

Βαρνάβα Ἰω. Ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ ἀντιλήψεις περὶ θανάτου καὶ κάτω κόσμου εἰς τὰ δημοτικά μας τραγούδια. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 741 - 745.)

Βασδραβέλλη Ι. Ἡ Ἔδεσσα, ἱστορία καὶ ἀγῶνες. Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 24.

Βαφείδου Ν. Ἐξισλαμίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν καὶ ἀπελευθέρωσις σκλάβων ἐν Διδυμοτείχῳ. (Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, 17, 204 - 211.)

Βαφείδου Ν. Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι ἐν Διδυμοτείχῳ. (Αὐτόθι, 215 - 234.) Συμπλήρωμα. (Αὐτόθι, 378.)

» » Λαϊκὴ γιατρική. (Αὐτόθι, 264 - 267.)

» » Ἔβρος - Μαρίτσα. (Αὐτόθι, 298 - 300.)

» » Ἐσνάφια ἢ συντεχνίαι ἐν Διδυμοτείχῳ. (Αὐτόθι, 300 - 302.)

Βέη. Ν. Ἡ ἐν Κερασοῦντι μονὴ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀλανίας Νικόλαος. (Δύο ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 998 καὶ 2 Μαΐου 1024). (Ἀρχεῖον Πόντου, 16, 255 - 262.)

» » Ἀρμενοπουλικὰ ἀνάλεκτα. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 345 - 397.)

Βενέζη Η. Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οἱ χρόνοι τῆς δουλείας. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 330.

Βισβίζη Ι. Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἔκδοσίς της τοῦ 1835. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 163 - 173.)

Βοβολίνη Κ. Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας (1453 - 1953). Ἀθῆναι 1952. Σελ. 568.

Βογαζλῆ Δ. Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες. Συγκριτικὴ λαογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη. (Ἀρχ. Θρᾳκ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 101 - 146.)

Βογιατζίδου Α. Γλῶσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου. Τόμ. Α'. (Ἀνδριακὰ Χρονικά, 4). Ἄνδρος 1951. Σελ. 256.

Βρανούση Λ. Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767 - 1829). Ἰωάννινα 1952. Σελ. 157.

Γ. Ι. Τὸ γυναίκισμαν. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1445 - 1446.)

Γ. Ι. Α. Τσιφλίκι τοῦ ἁγίου Γεωργίου. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 288 - 294.)

† Γεδεὼν Μ. Ἐπίσκοποι ἐξονυχιζόμενοι. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 27 - 31.)

† Γενναδίου μητρ. Ἡλιουπόλεως. Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τόμ. Α', Ἀθῆναι 1952. Σελ. 450.

» » Χειρόγραφον τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου Georg Homerus tomes he wants. Ἰσταμποὺλ 1952. Σελ. 29.

» » Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ ἀγγλικανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἰσταμποὺλ 1952.

» » Ἡ ἐν τῇ Πόλει γυναικεία μονὴ τῆς Θεοτόκου τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Ἐλπίδος Κοντοσκαλίου. (Ὀρθοδοξία, 27, 6 - 11.)

» » Εὐλύτωσις καὶ διάζευξις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. (Αὐτόθι, 195 - 198.)

Γεωργιάδου Γ. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς τῆς ἐνδόξου Ρόδου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Τεῦχος 1ον, Ἀθῆναι 1952. Σελ. 72.

Georgiades Arnakis G. The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire. (The Journal of Modern History, 24, 235 - 250.)

Γεωργίου Η. Τοπωνυμιολογικαὶ ἔρευναι. (Θεσσαλικὰ καὶ Ἠπειρωτικὰ τοπωνύμια.) Μέρος Α', Ἀθῆναι 1951. Σελ. 48.

» » Ὁ Ph. Jourdain καὶ Ste Croix Molay ἐν τῇ κατὰ τὸ 1823 συνθήκῃ τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (ἐκ τῶν διπλωματικῶν ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας). Ἀθῆναι 1952. Σελ. 48.

† Γεωργίου μητρ. Νευροκοπίου. Περὶ τῶν ὑπερτάκτων ἔργων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διαθέσεως αὐτῶν. (Ἀρχ. Κανον. Ἐκκλ. Δικαίου, 7, 93 - 108, 188 - 204.)

Γιάκου Δ. Ἡ θάλασσα κ' ἡ λογοτεχνία μας. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 25 - 32.)
Γιαννακάκη Γ. Τίτλοι τῶν κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης (1500 π.Χ. - 1922 μ.Χ.). (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 235 - 251.)
» » Ἡ Τζαμάλα. (Αὐτόθι, 269 - 270.)
Γκητάκου Μ. Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ἱερὰ μονὴ τῆς Φανερωμένης. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 79.
Γκίνη Δ. Τὸ χειρόγραφο τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Κοραῆ. (Ἑλληνικά, 12, 146 - 147.)
» » Ἡ ἐρωτικὴ ζωὴ τοῦ Κοραῆ. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 115 - 117.)
» » Περὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 173 - 179.)
Γριτσοπούλου Τ. Περὶ ὅρκου, θέσις τοῦ ζητήματος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καποδίστρια καὶ γνωμάτευσις Ἰω. Γενατᾶ, ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 30.
» » Κατάλογος τῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ ἀρχείῳ Σπάρτης χειρογράφων κωδίκων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων. (Ἀθηνᾶ, 56, 25 - 44.)
» » Κύριλλος Ἀνδρόνικος μητροπολίτης Ξάνθης καὶ εἶτα Δρύστας ὁ ἐκ Δημητσάνης. (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 366 - 373.)
» » Συνοδικὴ καθαίρεσις δύο ἀρχιεπισκόπων Μήλου, Μελετίου καὶ Διονυσίου. (Ἀρχ. Κανον. Ἐκκλ. Δικαίου, 7, 213 - 218.)
» » Ἀμερικανικὸς Φιλελληνισμός. Ἕνα γράμμα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη πρὸς τὸν Ἐδ. Ἔβερετ. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 358 - 362.)
» » Ἕνα δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Ἀλβανικοῦ μετώπου. (Αὐτόθι, 734 - 735.)
Dalleggio E. Aux confins de la Cappadoce. (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier). Athènes 1952. Σελ. 16.
Δ(απόλλα) Φ. Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Πόλεως. Πόλις ἄ.ἔ. Σελ. 112.
Δασκαλάκη Ἀπ. Αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ βιβλιοθῆκαι τοῦ Ἐξωτερικοῦ. (Βιβλιόφιλος, 6, 88.)
Daskalakis Ap. L'hellénicité de Chypre et le droit d'un peuple de disposer librement de ses destinées. Réponse aux arguments anglais. Chypre 1952. Σελ. 18.
Δεδούση Β. Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ μέτρον τοῦ κοντακίου τῶν χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 35, 147 - 155.)
Δεληγιάννη Β. Τὸ ἀμπατζηλῆκι καὶ φερμενετζηλῆκι στὴ Μικρὰ Ἀσία. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 117 - 132.)
» » Λαογραφικὰ Κουβουκλίων Προύσης. (Αὐτόθι, 178 - 196.)
Δενδρινοῦ Εἰρήνης. Ὁ Γεράσιμος Μαρκορᾶς καὶ ἡ Κερκυραϊκὴ σχολή. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 604 - 612.)
Δημαρᾶ Κ. Ἐκλογὴ ἐπιστολῶν Ἀδαμ. Κοραῆ. (Σχόλια καὶ ἐπιμέλεια.) Ἀθῆναι 1952. Σελ. 176.
Διαμαντοπούλου Κ. Λαογραφικὴ οἰκονομική. Γ' Λαογραφικὴ οἰκονομικὴ κοινωνιῶν. Ἄ.τ. 1952. Σελ. 60.
Διονυσιάτου Ε. Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1314 - 1318.)
Δούκα Στρατῆ. Γιαννούλης Χαλεπᾶς. Νέα βιογραφικά. Ἀθήνα 1952. Σελ. 57.
Δρανδάκη Ν. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 113 - 115.)
Emilianides A. C. The «Hellenic Laws» of Cyprus and the «Hexabiblos» of Harmenopoulos. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 33 - 39.)

Enepekides P. Interzipierte griechische Briefe und Berichte über den Ausbruch des griechischen Aufstandes im Jahre 1821. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 4 (1951), 184 - 214.)
Ἐνεπεκίδου Π. Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ γενεαλογίαν τῶν ἐν Ἀθήναις Χαλκοκονδυλῶν (ἐξ ἀνεκδότων γαλλικῶν πηγῶν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων). (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 171 - 176.)
Εὐαγγελάτου Χ. Τὸ θαῦμα τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ θάνατος τοῦ Βύρωνος. Πάτραι 1952. Σελ. 32.
Εὐθυμίου Γ. Κάλαντα. Χριστούγεννα Ἀλεποχωρίου Διδυμοτείχου (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 267 - 269.)
Zakythinos D. Organisation ecclésiastique dans le Despotat de Morée. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 7 - 32, 197 - 211.)
» » Mouvement intellectuel dans le Despotat de Morée. (Αὐτόθι, 339 - 366, 471 - 510.)
Ζαχαρίου Ἐλ. Ἡ ἔννοια τῆς ξενητειᾶς στὴ ζωὴ τοῦ Δωδεκανησίου σπογγαλιέως. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 41 - 45.)
Ζέπου Π. Ι. Ἡ παράδοσις δι' ἐγγράφου ἐν τῷ Βυζαντινῷ καὶ τῷ Μεταβυζαντινῷ δικαίῳ. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 199 - 243.)
Ζώρα Γ. Ἡ ξενιτεία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ποιήσει. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 36.
» » Ἡ ξενιτεία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς λαός. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 213 - 232.)
» » Ἀθανάσιος Χριστόπουλος (1772 - 1847). (Αὐτόθι, 395 - 416, 557 - 564.)
» » Μαρκορᾶς καὶ Κάννα. (Αὐτόθι, 591 - 594.)
» » Ὁ Ἐρωτόκριτος, ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἡ χρονολόγησις αὐτῶν. (Αὐτόθι, 653 - 659.)
» » Ταξίδια τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ Κερκύρας εἰς Ζάκυνθον. (Αὐτόθι, 10, 325 - 328.)
Ἠλιοπούλου Π. Τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος 1830 - 1952. Πειραιεὺς 1952.
Θέρου Ἄγι. Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων. Α' Ἀκριτικά, τῆς ἀγάπης, παραλογές. Ἀθήνα ,αϡνβ'. Σελ. 349. Β' Τῶν ἁρμάτων, τῆς ξενιτιᾶς, τοῦ σπιτιοῦ, τῶν γιορτῶν, τοῦ θανάτου, διάφορα, λιανοτράγουδα, τοῦ μεσαίωνα, τῆς Ν. Ἰταλίας, ἐπίμετρο. Ἀθήνα ,αϡνβ'. Σελ. 330.
» » Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 205 - 208.)
Ἰωαννίδου Σ. Μῦθοι δημώδεις καὶ ᾄσματα Τραπεζοῦντος. (Ἀρχεῖον Πόντου, 16, 69 - 79.)
Ἰωαννίδου - Μπαρμπαρίγου Μ. Καλύβαι Σαρακατσαναίων. (Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, 6, 1950 - 1951, 231 - 244.)
Καζαντζίδη Α. Παροιμίαι. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1519.)
Καζαντζίδη Π. Γλωσσοδέτης Σουρμένων. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1444.)
Καιροφύλα Ι. Τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο στὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ Διδότος. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 624 - 626.)
Καιροφύλα Κ. Ὁ Σολωμὸς καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9. 209 - 212.)
Κακαβούλια Ι. Ἡ ἐν Ἄστρει Β' Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων. Ἀθῆναι 1953. Σελ. 159.
Κακούρη Κ. Ἐρώτημα λαογραφικὸ γιὰ τὸν «Κάνναβο». (Ἀρχεῖον Πόντου, 16, 267.)
Καλοκάρδη Β. Ρωμανὸς Β', δρᾶμα. Ἀθήνα 1951. Σελ. 79.

Κανδηλάπτου Γ. Γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1281 - 1283, 1325 - 1326, 1427 - 1428, 1512 - 1513.)
Κανελλοπούλου Παν. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχή μας. Ἀπὸ τὴν ἱστορία στὴν αἰωνιότητα. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 232.
Κανονίδη Σ. Νιώτερος ὄχι ἕταιρος. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1322 - 1324.)
Καραναστάση Α. Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ καὶ οἱ ἀσχολίες των. (Λαογραφία, 14, 201 - 304.)
Καραντώνη Ἀνδρ. Ἡ «Σαμοθράκη» τοῦ Ἴωνος Δραγούμη. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 396 - 404.)
Καρδαμίτση Ι. Ἱστορία τοῦ ἐν Τήνῳ ἱεροῦ ἱδρύματος τῆς Εὐαγγελιστρίας. Σῦρος 1952. Σελ. 60.
Caratzas S. Étymologies byzantines. (Byzantion, 21, 55 - 62.)
Καργώτου Γ. Δύο χειρόγραφα τῆς ἐν Κύπρῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15· Λαογραφικὸν Παράρτημα, μζ'-οη'.)
Κεραμοπούλλου Α. Νεοελληνικὰ παρὰ Βυζαντινοῖς. (Ἀθηνᾶ, 56, 274.)
» » Τὸ Πάσχα, τὰ ἀρνιὰ καὶ τὰ αὐγά του. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 461 - 462.)
Κληρίδη Ν. Μοναστήρια στὴν Κύπρο. Θρύλοι καὶ παραδόσεις. Λευκωσία 1952. Σελ. 80.
Κόλια Γ. Ἡ ἀνταρσία Ἰωάννου Ζ' ἐναντίον Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (1390). (Ἑλληνικά, 12, 34 - 64.)
» » Μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ κοιαισίτωρος. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 39 - 79.)
Κονιδάρη Γ. Ἡ πρώτη μνεία τῆς ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν Τούρκων ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκης. (Θεολογία, 23, 87 - 94, 236 - 238.)
Κόντοε Π. Γορτυνιακαὶ παροικίαι ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον. (Χρονικὰ τῶν Κυνουριατῶν, 1, 176 - 178.)
Κοραῆ Α. Γαληνοῦ τῶν εἰς τὸ περὶ χυμῶν Ἱπποκράτους ὑπομνημάτων βιβλία Γ' (εἰσήγησις Κούζη Α.). (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 16, ἀρ. 1.) Σελ. 175.
Κορνάρου Β. Ἐρωτόκριτος. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση Στεφάνου Α. Ξανθουδίδου. Εἰσαγωγὴ Λίνου Πολίτη. Ἀθῆναι 1952. Τόμ. Α', Σελ. 220. Τόμ. Β', Σελ. 206.
Κουγέα Σ. Περὶ τῶν Μελιγκῶν τοῦ Ταϋγέτου ἐξ ἀφορμῆς ἀνεκδότου βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Λακωνίας. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15, ἀρ. 3.)
Κουκουλὲ Φαίδ. Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός. Τόμος Δ', Athènes 1951. Σελ. 500 μετὰ ΙΘ' πινάκων. Τόμος Ε', Athènes 1952. Σελ. 467 μετὰ ΙΒ' πινάκων. Παράρτημα: Ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἔθιμα. Athènes 1952. Σελ. 118.
» » Οἱ τρεῖς ἱεράρχαι ὡς παιδαγωγοί. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 20.
» » Τὰ οὐ φωνητὰ τῶν Βυζαντινῶν. (Ἀθηνᾶ, 56, 85 - 124.)
» » Ν. Π. Ἀνδριώτη: Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς (βιβλιοκρισία). (Αὐτόθι, 310 - 323.)
» » Ἔκθεσις περὶ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1952 τελεσθέντος διαγωνισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας. (Αὐτόθι, 364 - 372.)

Κουκουλὲ Φαίδ. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. (Ἀκαδημαϊκὴ Ἰατρική, 16, 3 - 24.)
» » Μὴ πίνε εἰς μέθην. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 43 - 49.)
» » Παναγίας καὶ ἁγίων νεοελληνικὰ ἐπίθετα. (Αὐτόθι, 349 - 357.)
» » Διασκεδάσεις καὶ τυχηρὰ παιγνίδια εἰς τὴν Κρήτην ἐπὶ Βενετοκρατίας. (Αὐτόθι, 681 - 684.)
† *Κουρίλα Εὐλογίου.* Πατριαρχικὴ ἱστορία. Τόμος Α', Ἀθῆναι 1952. Σελ. 432.
» » Ἱστορίαι καὶ ἀνέκδοτα Ἁγίου Ὄρους ἐρανισθέντα ἐκ τῶν περιγραφέντων κωδίκων. (Θεολογία, 23, 11 - 18, 161 - 168, 329 - 341, 497 - 504.)
Coussiadès G. Les danses populaires modernes de la Grèce. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 526 - 532.)
Κρητικοῦ Π. Τὰ «Σχολεῖα τῆς Κάρτσας» εἰς τὴν Πάτμον. (Λαογραφία, 14, 125 - 132.)
Κριαρᾶ Ε. Ὁ θάνατος τοῦ Βικτὸρ Οὐγκὸ καὶ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη. (Νέα Ἑστία, 51, 427 - 430.)
» » Τελευταῖα δημοσιεύματα γιὰ τὸν Ψυχάρη καὶ τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴ Γαλλία. (Αὐτόθι, 52, 1071 - 1075.)
Κρόκου Γ. Ι. Εἶντα γίνεται στὴ Χιό. Χιώτικα ἀνέκδοτα. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 112.
Κτενίδου Φ. Ὁ Μάραντον (ἐπικὸν δρᾶμα). Παράρτημα Ποντιακῆς Ἑστίας. Θεσσαλονίκη 1952.
» » Ὀλίγα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Πόντου. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1429 - 1432, 1509 - 1511, 1572 - 1574.)
Kyriakidès St. Κόρη ταξιδεύτρια. (Mélanges offers à Octave et Melpo Merlier.) Athènes 1952. Σελ. 4.
» » Γαμήλιον δημῶδες βυζαντινὸν ᾆσμα. Παγκάρπεια. (Mélanges H. Grégoire, III. Annuaire Inst. Phil. et Hist. Or. et Slave, 2, 179 - 183.)
Κυριακίδη Στ. - Τσούρκα Κ. Τραγούδια Βαλλαχάστου. (Μακεδονικά, 2, 461 - 471.)
Κώστα Κ. Σ. Ἀπαρατήρητα μοναστήρια Παραχελωίτιδος. (Νέα Ἑστία, 52, 1473 - 1480.)
Κωνσταντάρα Βύρ. Ἄρχοντες καὶ δημογέροντες ἐπὶ Τουρκοκρατίας. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 150 - 152.)
Κωνσταντινίδου Κ. Τὸ Ροδίτικο δημοτικὸ τραγούδι στὸν ΙΔ' αἰῶνα. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 237 - 240.)
Κωνσταντινίδου Μ. Ἡ Ἀγχίαλος. (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 5 - 28.)
Λαζαροπούλου Ι. Τὸ Λεβίδιον. (Χρονικὰ τῶν Κυνουριατῶν, 1, 179 - 181.)
Λαζοπούλου Ν. Ἡ μάχη τῶν συνόρων. Αὔγουστος 1949. Γραμμένη ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων στοιχείων. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 344.
Λαμψίδου Ὀδ. Πῶς ἠλώθη ἡ Τραπεζοῦς, ἀναγραφὴ καὶ διερεύνησις τῶν πηγῶν. (Ἀρχεῖον Πόντου, 17, 15 - 54.)
Λαούρδα Β. Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης. (Ἀθηνᾶ, 56, 199 - 214.)
» » Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ Κρήτη. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 23 - 24.)
» » Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Φωτίου. (Θεολογία, 23, 618 - 621.)
» » Κρητικὰ παλαιογραφικά. (Κρητικὰ Χρονικά, 6, 42 - 58, 204 - 210.)

Λαούρδα Β. 'Ιωσὴφ ὁ ὑμνογράφος εἰς Κρήτην. (Αὐτόθι, 155 - 156.)
Λάσκαρι Μ. Θ. Ναοὶ καὶ μοναὶ Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ 'Οδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ 'Ιγνατίου. (Τόμος Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου, 315 - 345.)
Lascaris C. Observacion sobre el texto de la «Alexiada». (Emérik, 19, 229 - 231.)
Λεβέντη Κ. Δημοτικὰ τραγούδια τοῦ 'Αλιβερίου Εὐβοίας. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 735 - 736.)
Λεκαπηνοῦ 'Αγγ. 'Η πνευματικὴ κίνησις τῶν 'Ιωαννίνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Β'. ('Ακτῖνες, 15, 22 - 26.)
Λογιάδου Πλ. 'Ανέκδοτο γαλλικὸ χειρόγραφο γύρω στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάντακα. (Κρητικὰ Χρονικά, 6, 92 - 130, 163 - 203.)
Loucatos D. Curiosités cultuelles à Céphalonie. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 57 - 64.)
Λουκάτου Δ. Κεφαλονίτικα γνωμικά. Πρακτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς παροιμίες χωρισμένες σὲ κεφάλαια κατὰ τὸ θέμα τους. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 224+ιθ'.
» » Ζητήματα κατατάξεως παροιμιῶν. ('Επετηρὶς Λαογραφικοῦ 'Αρχείου, 6, 245 - 296.)
» » Οἱ ἔννοιες τῆς ἀγορᾶς, τῆς πώλησης καὶ τῆς πληρωμῆς στὶς νεοελληνικὲς παροιμίες. 'Ανατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδ. «Συνεταιριστής», τεῦχος 65. 'Αθήνα 1952. Σελ. 12.
Μακρῆ Ι. Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν χωρίων Barua καὶ Χαβούτσι τῆς ἐπαρχίας Κυζίκου. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 197 - 215.)
» » 'Η νῆσος Κούταλις. (Αὐτόθι, 216 - 229.)
Μακρυμιχάλου Στ. 'Η ἑταιρεία τοῦ Ρήγα καὶ τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Νικ. 'Υψηλάντου. (Βιβλιόφιλος, 6, 123 - 126.)
Μάνεση Σ. 'Η ἑλληνικὴ κοινότης Κωνστάντζης Ρουμανίας. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 42.
» » 'Η ἐν Μυκόνῳ μονὴ τοῦ 'Αγίου Παντελεήμονος. ('Επετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου, 4, 58 ἑξ.)
» » Οὐσιαστικὰ οὐδέτερα εἰς -ου. (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 5, 123 - 128.)
Μανούσακα Μ. 'Ελληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ. (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier.) 'Αθῆναι 1952. Σελ. 26.
» » Ναθαναὴλ Χίκας ὁ 'Αθηναῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα αὐτοῦ. ('Επετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου, 4, 3 - 48.)
» » Τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι γιὰ τὸ βασιλιᾶ 'Ερρῖκο τῆς Φλάντρας. (Λαογραφία, 14, 3 - 52.)
Manoussakas M. Etat présent des études sur le Théâtre Crétois au XVIIe siècle. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 461 - 470.)
Μανωλικάκη Ι. 'Ο Γολγοθᾶς τῆς Κρήτης. 'Αθῆναι 1951. Σελ. 208.
Μαριδάκη Γ. 'Ο 'Αρμενόπουλος καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ Δικαίου. (Τόμος Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου, 89 - 109.)
Μαρκαντώνη 'Ιω. Τὰ ἀδύνατα ἢ ἀμήχανα εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 725 - 731.)
Μάτση Ν. Τινὰ περὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς κληρικῶν, μοναχῶν, ἱερομονάχων κατὰ τὸ ἰσχῦον ἐν 'Ελλάδι δίκαιον. (Θεολογία, 23, 269 - 293.)
Μαυρομμάτη Θ. Περὶ γερμανικῶν ἐπιθέτων τῶν 'Αγχιαλιτῶν. ('Αρχ. Θρᾳκ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 379.)
» » 'Ιταλικὰ ἐπίθετα τῶν 'Αγχιαλιτῶν. (Αὐτόθι, 379 - 380.)

Μέγα Γ. Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης ὑπόθεσις. (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier.) 'Αθῆναι 1952. Σελ. 26.
» » 'Η Κυριακὴ τῶν Βαΐων εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 474 - 476.)
» » 'Ο λεγόμενος κοινὸς βαλκανικὸς πολιτισμός. 'Η δημώδης ποίησις. ('Επετηρὶς Λαογραφικοῦ 'Αρχείου, 6, 297 - 324.)
Μελᾶ Σπ. Οἱ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα. Λόγος εἰς τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς 24 Μαρτίου τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 435 - 442.)
» » 'Ο «'Ερωτόκριτος» τοῦ Κορνάρου. (Αὐτόθι, 645 - 652.)
Μελανοφρύδη Π. Γαμπρὸς υἱὸς 'κὶ γίνεται. (Ποντιακὴ 'Εστία, 3, 1326 - 1328.)
» » Φαγίν, ποτήν, ἀνάπαυσην, κ' εὐώραν, καλωσύνᾶν. (Αὐτόθι, 1579 - 1581.)
Μέρτζιου Κ. 'Η ἐν 'Ηρακλείῳ μονὴ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης. (Κρητικὰ Χρονικά, 6, 131 - 132.)
» » Χειρόγραφον ἐκ Χάνδακος Κρήτης τοῦ ἔτους 1624. (Αὐτόθι, 271 - 273.)
Μεταλλινοῦ 'Αγγ. 'Η Θεσσαλονίκη ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 206.
Μηλιοπούλου Π. 'Ο Κότσυφας, ὁ Κὺρ - Κώστας καὶ ἄλλα Μακεδονικά. Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 80.
Μηλιώρη Ν. 'Η ἀρχὴ τῶν Βουρλῶν. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 102 - 116.)
» » Οἱ Λαμπαδοῦχοι. (Αὐτόθι, 264 - 267.)
Μηνιάτη 'Ηλ. 'Ηλίας ὁ Μηνιάτης. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 10, 195 - 204.)
Μιχαηλίδου Εὐγ. 'Η μονὴ τοῦ 'Αγίου Σάβα 'Αλεξανδρείας διὰ μέσου τῶν αἰώνων (320 - 1949). 'Αλεξάνδρεια 1950. Σελ. 174.
» » 'Η ὀρθόδοξος Κοπτικὴ 'Εκκλησία. 'Αλεξάνδρεια 1952. Σελ. 188.
Μιχαηλίδου - Νουάρου Μ. Χρονικὸν τῆς νήσου Καρπάθου. 'Απὸ τοῦ 'Ελληνοϊταλικοῦ πολέμου (28 'Οκτ. 1940) μέχρι τῆς ἐνσωματώσεως αὐτῆς εἰς τὴν 'Ελλάδα (1948). Πιττσβοῦργον Πενσυλβανίας 1951. Σελ. 80.
Μοσχονᾶ Θ. Τὰ δύο ἱστορικὰ βεράτια πατριαρχῶν 'Αλεξανδρείας. (Δελτίον τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης 'Αλεξανδρείας, 5, ἀρ. 2, 2 - 14.)
» » Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος ἐκ Καΐρου (1755 - 1830). (Πάνταινος, 44, ἀρ. 226, 377 - 380.)
Μοσχοπούλου Μ. Εἰς τὴν περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν Θρᾴκῃ μελέτην Π.Π. ('Αρχ. Θρᾳκ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 378 - 379.)
Μοτάκη Σ. Κρητικὴ μυθολογία. Χανιὰ 1952. Σελ. 96.
» » 'Ο ἔρωτας καὶ ἡ γυναίκα στὰ Κρητικὰ τραγούδια. (Κρητικὴ 'Εστία, 4, 19 - 25.)
Μουστάκα Βελ. 'Η ξενιτεία στὸ Κρητικὸ δημοτικὸ τραγούδι. (Κρητικὴ 'Εστία, 4, 57 - 64.)
Μπίρη Κ. 'Ιστορία τοῦ 'Εθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου. 'Αθῆναι 1951. Σελ. 50.
Μπόγκα Ε. 'Ορθὴ ἑρμηνεία τῆς σημασίας τουρκικῶν τινων λέξεων περιλαμβανομένων εἰς τὰ «'Απομνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη». ('Αθηνᾶ, 56, 275 - 277.)
Μπουμπουλίδου Φαίδ. 'Η Κερκυραϊκὴ σχολή. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 10, 339 - 348.)
Μυρτιώτισσας. Τὰ εἰκοσιπεντάχρονα τῆς βασιλείας τοῦ ῎Οθωνος. (῞Ενα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ 'Αρ. Δρακοπούλου.) (Νέα 'Εστία, 51, 154 - 156.)

Μυστακίδου 'Αντ. 'Ο ὅσιος Χριστόδουλος καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Πάτμου. (Κιβωτός, 1, 67 - 73.)

Μωραΐτη Τίμου. Λογγοβάρδα. Τὸ περιλάλητο μοναστήρι τῆς Πάρου. (Κιβωτός, 1, 277 - 280.)

Νικολοπούλου Π. 'Επὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ 'Αβραὰμ ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ. ('Αθηνᾶ, 56, 278 - 285.)

Νομικοῦ Χ. Μαργαριτῶν ἁλιεία. ('Αρχ. Κανον. 'Εκκλ. Δικαίου, 7, 143 - 153.)

Notopoulos I. Homer and Cretan Heroic Poetry: A study in Comparative Oral Poetry. (American Journal of Philology, 73, 225 - 250.)

Νυμφοπούλου Μ. Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες Σάντας. ('Αρχεῖον Πόντου, 16, 245 - 251.)

» » Παραμύθια Σάντας. (Αὐτόθι, 252 - 254.)

Ξενίτα Ξ. Τῇ χόρας ὁ γιόν. (Ποντιακὴ 'Εστία, 3, 1277 - 1280.)

» » Πλάνη καὶ ξενηλασία. (Αὐτόθι, 1520 - 1523.)

Ξυγγοπούλου Α. Ἄγνωστος σειρὰ μηναίων τοῦ 16ου αἰῶνος μὲ ξυλογραφίας. (Βιβλιόφιλος, 6, 83 - 87.)

» » Αἱ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς 'Αχειροποιήτου εἰδήσεις τοῦ Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου. (Τόμος Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου, 1 - 27.)

Οἰκονομίδου Δ. Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος 'Απεράθου - Νάξου. ('Αθηνᾶ, 56, 215 - 273.)

» » 'Απὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ καὶ Ρουμανικοῦ θεάτρου. Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Κωνσταντινουπολίτου Κωνσταντίνου Κυριακοῦ - 'Αριστίου (1800 - 1880). ('Αρχ. Θρᾳκ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 147 - 196.)

» » Τὸ ἐν Μολδοβλαχίᾳ νομικὸν ἔργον τοῦ 'Αθανασίου Χριστοπούλου. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 425 - 430.)

» » Αἱ πηγαὶ τοῦ «'Ερωτοκρίτου» καὶ ὁ νέος «'Ερωτόκριτος». (Αὐτόθι, 677 - 680.)

» » 'Η πρώτη ἐν Βουκουρεστίῳ 'Ελληνικὴ θεατρικὴ παράστασις. (Αὐτόθι, 10, 433 - 436.)

» » 'Ελληνικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν δημώδη Ρουμανικὴν λογοτεχνίαν. ('Επετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου, 4, 49 - 57.)

» » Μιχαὴλ ὁ «Γενναῖος» καὶ τὰ δημοτικὰ περὶ αὐτοῦ ᾄσματα 'Ελλήνων καὶ Βουλγάρων. (Λαογραφία, 14, 53 - 70.)

Οἰκονόμου Δ. Τὸ Σούλι, οἱ Σουλιῶται καὶ ἡ οἰκογένεια Μπότσαρη. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 405.

Πάλλα Δ. 'Ο ζωγράφος 'Ησαΐας. ('Ελληνικά, 12, 94 - 96.)

Pallis A. The Phanariots, a Greek Aristocracy under Turkish rule. London 1951. Σελ. 16.

Παναγιωτάκη Ν. Τὸ τοπωνύμιον Πελεκαπίνα. (Κρητικὴ 'Εστία, 4, 66 - 68.)

Παναγιωτάκου Π. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐν 'Ελλάδι κατὰ τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα τῆς 1ης 'Ιανουαρίου 1952. ('Αρχ. 'Εκκλ. Κανον. Δικαίου, 7, 3 - 24.)

» » Αἱ κανονικαὶ διατυπώσεις ἐπὶ εἰσδοχῆς ἑτεροδόξων χριστιανῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ 'Εκκλησίαν κατὰ τὸ ἰσχῦον ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. (Αὐτόθι, 87 - 92.)

» » Παρατηρήσεις ἐπὶ κληρονομίας μοναχῶν κατὰ τὸ ἰσχῦον ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. (Αὐτόθι, 176 - 187.)

Παναρέτου Α. Κυπριακὴ γεωργικὴ λαογραφία (παροιμίες ποὺ ἀναφέρονται στὰ ζῶα καὶ γενικὰ στὴν κτηνοτροφία—παροιμίες ποὺ ἀναφέρονται στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γεωργοῦ). (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15· Λαογραφικὸν παράρτημα, ιε' - λε'.)

Πανταζοπούλου Ν. Κωνσταντῖνος 'Αρμενόπουλος νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης. (Τόμος Κωνσταντίνου 'Αρμενοπούλου, 477 - 529.)

† Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης. Ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 35, 392 - 393.)

Παπαγεωργίου - 'Εραλδὺ Γ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως Τρίκκης. Οἰκουμένιος Α', ὁ πολιοῦχος. Διονύσιος Β', ὁ ἐθνικὸς ἥρως. Τρίκκη 1952. Σελ. 24.

Παπαγρηγοράκη Ι. Συλλογὴ ξενογλώσσων λέξεων τῆς ὁμιλουμένης ἐν Κρήτῃ. 'Εν Χανίοις 1952. Σελ. 144.

» » Ξενόγλωσσα τοπωνύμια Χανίων. (Κρητικὴ 'Εστία, 3, τεῦχος 25, 11 - 13· τεῦχος 26, 13 - 14· τεῦχος 27, 25 - 26· τεῦχος 30, 27· τεῦχος 31, 15 - 16.)

» » Πηγαὶ καὶ συλλογαὶ τῶν Κρητικῶν δημωδῶν ᾀσμάτων (Ριζίτικων). (Κρητικὴ 'Εστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 13 - 17.)

Παπαδημητρίου Ρ. Παναγία Σουμελᾶ, θρῦλοι καὶ ἱστορία, 380 - 1952. Ἄ.τ. καὶ ἔ. Σελ. 27.

Papadopoulos Th. Studies and documents relating to the history of the Greek church and people under Turkish Domination. Brussels 1952. Σελ. 507+VII.

Παπαδοπούλου 'Ανθ. Γλωσσικαὶ ἔρευναι. ('Ετυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ - Γραμματικά). ('Αρχεῖον Πόντου, 17, 55 - 91.)

» » Φρασεολογικά. (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 5, 3 - 52.)

» » Κρίσις ἐτυμολογικοῦ λεξικοῦ. (Αὐτόθι, 129 - 147.)

Παπαδοπούλου Β. Σούρμενα. (Ποντιακὴ 'Εστία, 3, 1501 - 1507.)

Παπαδοπούλου Δ. Ἔθιμα καὶ δοξασίαι περὶ τοὺς νεκροὺς τοῦ χωρίου Σταυρίν. ('Αρχεῖον Πόντου, 16, 179 - 197.)

» » Παραδόσεις καὶ ἀνέκδοτα τοῦ χωρίου Σταυρίν. (Αὐτόθι, 198 - 204.)

» » Λεξιλόγιον τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Σταυρίν. (Αὐτόθι, 205 - 237· 17, 92 ἑξ.)

Παπαδοπούλου Ι. Τὰ κατὰ τὴν περίοδον τὴν καλουμένην «τῆς Μεγάλης Σιγῆς». 'Αθῆναι 1952.

† Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου ἀρχιεπ. 'Αθηνῶν. 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας 'Αντιοχείας, χορηγίᾳ Χριστοφόρου Β', πάπα καὶ πατριάρχου 'Αλεξανδρείας, μερίμνῃ Γρ. Παπαμιχαήλ, ἐπιμελείᾳ Γ. Τριανταφυλλάκη. 'Εν 'Αλεξανδρείᾳ 1952. Σελ. 1048+οθ'.

» » 'Η 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος ἐπὶ τῇ 1900ῇ ἐπετείῳ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ 'Αποστόλου Παύλου. (Θεολογία, 23, 3 - 10, 153 - 160, 313 - 328, 481 - 496.)

Παπακώστα 'Αγγ. Οἱ Παναγίες τοῦ Παπαδιαμάντη. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 10, 739 - 746.)

Παπακωνσταντίνου - Ματσούκα Δ. 'Η τοπικὴ καὶ δημοτικὴ νομοθεσία ἐν Δωδεκανήσῳ. Ρόδος 1952. Σελ. 15.

Παπανικολάου Κ. Νεοελληνικὴ καλολογία. Αἰσθητικὴ τοῦ λόγου. 'Αθήνα 1952. Σελ. 496.

Παπαχαραλάμπους Γ. Τὸ ποίημα τοῦ Σταυράκογλου Σπαθαρέα Κωνσταντινουπολίτου κατὰ Κυπριακὸν χειρόγραφον. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15· Λαογραφικὸν παράρτημα, λζ' - με'.)

Παπαχριστοδούλου Πολ. Ἡ Θράκη ἑλληνικὴ ἀνὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 112.

» » Ἡ Λαμπρὴ στὴ Θράκη καὶ ἡ λαϊκὴ μοῦσα. (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 271 - 276.)

» » Τ' ἀναστενάρια τοῦ 1952. (Αὐτόθι, 280 - 282.)

» » Ὁ κλήδωνας (23 - 24 Ἰουνίου). (Αὐτόθι, 287 - 294.)

» » Τὰ Θρακικὰ ἀναστενάρια. (Νέα Ἑστία, 51, 738 - 739.)

Παπαχριστοδούλου Χ. Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου. Ρόδος 1951. Σελ. 277.

Παρχαρίδου Ι. Ποντικὰ παραμύθια. (Ἀρχεῖον Πόντου, 16, 80 - 114.)

Πατριαρχέα Β. Τὸ ἡρωϊκὸν καὶ πατριωτικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν λαϊκὴν ποίησιν τῆς Μάνης. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 337 - 342.)

» » Ὁ ἔμμετρος λόγος ἐν Μάνῃ. Ἡ Μανιάτισσα δημιουργὸς καὶ πλάστης τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ - μυρολογιοῦ. (Αὐτόθι, 715 - 723.)

Πετρακίδου Σπ. Σελίδες τῆς συγχρόνου Κυπριακῆς ἱστορίας (1951 - 1952). Ἐν Λάρνακι Κύπρου 1952. Σελ. 182.

Πιλαβάκη Κ. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς Jean Darrouzès: Un Obituaire Chypriote : Le Parisinus græcus 1588. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 338.)

» » Συμβολὴ στὴν ἑρμηνεία νεοελληνικῶν κειμένων. (Αὐτόθι, 350 - 352, 389 - 390.)

Πιπινέλη Π. Γεώργιος Β'. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 215.

Πιτσινοῦ Δ. Περὶ Τσακώνων καὶ Τσακωνίας. (Χρονικὰ τῶν Κυνουριατῶν, 2, 73 - 74.)

Πλάτωνος Ν. Φλαμινίου Κορνηλίου, Creta Sacra (μετάφρασις). (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 14 - 17, 35 - 36, 51 - 55, 84 - 87, 123 - 125, 144 - 145, 163 - 165, 181 - 183, 224 - 225, 244 - 245.)

» » Περὶ τὴν ὀνομασίαν τῆς ἐπαρχίας Μαλεβίζι. (Κρητικὰ Χρονικά, 6, 156 - 158.)

» » Τὸ ὄνομα τοῦ φρουρίου Monferrate ἢ Monforte. (Αὐτόθι, 158 - 160.)

Πολίτη Λ. Κριτικὰ στὰ δύο πρῶτα χορικὰ τῆς «Ἐρωφίλης». (Ἑλληνικά, 12, 148 - 151.)

» » Ἕνα νεανικὸ κείμενο τοῦ Τερτζέτη. (Αὐτόθι, 151 - 163.)

» » Ἕνα λεύκωμα. (Αὐτόθι, 163 - 169.)

Πουλίτσα Π. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις καὶ ἡ πολιτειακὴ ἰδέα καὶ σύνταξις. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 25, 151 - 171.)

Προυσῆ Κ. Γύρω ἀπὸ τὰ λαϊκὰ παραμύθια. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 44 - 50, 91 - 95.)

Πρωτοπαπᾶ Γλυκ. Οἱ πρὶν ἀπὸ τὸν Σολωμὸ λόγιοι καὶ ὁ Ἀντώνιος Μάτεσις. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 136 - 138.)

» » Τὰ «Τραγούδια τῆς πατρίδος μου» σταθμὸς στὰ νεοελληνικὰ γράμματα. (Αὐτόθι, 547 - 552.)

Πρωτοπαπᾶ Ζ. Λοκρίδα. Ἀθήνα 1952. Σελ. 53.

Πρωτοψάλτη Ε. Κατακτητικαὶ βλέψεις τῶν Μελιταίων ἱπποτῶν ἐπὶ ἑλληνικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (1822 - 1824). (Ἀθηνᾶ, 56, 142 - 187.)

» » Ἡ Πάτμος καὶ ἡ μονὴ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. (Βιβλιόφιλος, 6, 89.)

Ρωμαίου Κ. Δημοτικὰ τραγούδια Σέρβων καὶ Βουλγάρων δανεισμένα ἀπὸ ἑλληνικὰ πρότυπα. (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 307 - 365.)

» » Παρατηρήσεις εἰς βυζαντινὰς παροιμίας. (Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, 6, 68 - 77.)

Ρωνᾶ Σ. Ἀγυρτεία καὶ γιατροσόφια στὴ Σμύρνη. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 268 - 271.)

Σακκάρη Γ. Περὶ τῆς διαλέκτου τῶν Κυδωνιέων. Λεξιλόγιον. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 49 - 101.)

Σαλαμάγκα Δ. Ὁ γνωστὸς καλόγηρος Κοσμᾶς Ἡ ζωή, τὸ ἔργο, οἱ διδαχὲς καὶ τὸ μαρτύριό του Ἀθῆναι 1952. Σελ. 136.

Σαλαπασίδη Π. Σεβαστὸς Κυμινίτης ὁ Τραπεζούντιος καὶ Γεώργιος Κυριακοῦ Παπαδόπουλος ὁ «Κυριακίδης» ὁ ἐξ Ἀργυρουπόλεως. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1271 - 1273, 1319 - 1321.)

Σαλβάνου Γερ. Ἀπὸ τὰ γαμήλια ἔθιμα Ἀργυράδων Κερκύρας. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 369 - 370.)

Σαμαρᾶ Π. Ὁ Χασὰν Πασᾶς Τζεζαερλῆ καὶ ἡ Μυτιλήνη. Δευτέρα ἔκδοσις. Μυτιλήνη 1952. Σελ. 48.

Σαραλῆ Γ. Νεοελληνικὴ μετρική. Ἔκδοσις Β', Ἐν Ἀθήναις 1953. Σελ. 188.

Svoronos N. Le serment de fidelité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle. (Révue des Études Byzantines, 9, 106 - 142.)

Svoronos N. - Hadjimichalis I. Notes sur la maison rurale grecque dans l'antiquité et aujourd'hui. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 53 - 56.)

Σιγάλα Α. Revision de la méthode de cestitution du texte des romans démotiques. Παγκάρπεια. (Mélanges H. Grégoire III. Annuaire Inst. de Phil. et d'Hist. Or. et Slave, II, 365 - 410.)

Σιγάλα Μ. Οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐντεῦθεν. Θεσσαλονίκη 1951. Σελ. 17.

Σιμωνέτου Γ. Σ. Αἱ περιουσιακαὶ σχέσεις τῶν συζύγων κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δίκαιον. Ἐπιδράσεις αὐτοῦ μέχρι τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ τῶν ἐν Ρουμανίᾳ ἑλληνικῶν κωδικοποιήσεων. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 551 ἑξ.)

Σκιαδᾶ Γ. Νέον φῶς ἐπὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν περιφήμων δύο πρώτων στροφῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ὕμνου. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 12.

Σκλαβούνου Γ. Περὶ Γαληνείων ὅρων καὶ ἰδίως περὶ τῶν ὅρων «ἀνάδοσις, ἐνανάδοτος, δυσανάδοτος», μετὰ δύο ἐπιμέτρων, τὸ Ι διὰ τὸν Γαληνόν, τὸ ΙΙ διὰ τὸν Ψελλόν. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 25, 298 - 334.)

Σκοπετέα Στ. Οἱ πρόδρομοι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 372 - 377.)

» » Πάσχα Μανιάτικο. (Αὐτόθι, 492 - 494.)

Σολομωνίδη Χ. Ὁ Κεατχανές. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 230 - 239.)

» » Οἱ σεισμοὶ τῆς Σμύρνης. (Αὐτόθι, 240 - 245.)

Σόντη Ι. Μ. Τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῶν Ἰουστινιανείων εἰσηγήσεων καὶ ἡ παράφρασις τοῦ Θεοφίλου. (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, 397 - 477.)

Σούλη Γ. Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης Σοφοκλῆς. (Ἀθηνᾶ, 56, 125 - 141.)

» » Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. (Μακεδονικά, 2, 583 - 589.)

Σοφοκλέους Θ. Τί σημαίνει ὁ Σολωμὸς γιὰ τὸν 'Ελληνισμό. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 193 - 203.)
Σπάλα Πάνου. Παροιμίες καὶ τραγούδια μὲ βάση τὴ δουλειά. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 42.
Σπαντιδάκη Θρ. 'Ο θάνατος ὡς θέμα τῆς Κρητικῆς δημώδους ποιήσεως. (Κρητικὴ 'Εστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 51 - 55.)
Σπαταλᾶ Γερ. 'Η τονικὴ στιχουργία στιχουργία ἀρχαία ἑλληνική. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 44.
» » 'Ο τονικὸς ἑνδεκασύλλαβος στίχος ἀρχαῖος ἑλληνικός. (Νέα 'Εστία, 52, 1138 - 1144.)
Σπεράντζα Στ. Δημήτριος Μαυροφρύδης ὁ Μικρασιάτης γλωσσολόγος. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 10, 283 - 284.)
Σπυριδάκη Γ. Κ. Ποιηταὶ δημωδῶν ᾀσμάτων εἰς Τραπεζοῦντα κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. ('Αρχεῖον Πόντου, 16, 263 - 266.)
» » Τὸ ᾆσμα τοῦ διαβόλου. ('Επετηρὶς Λαογραφικοῦ 'Αρχείου, 6, 57 - 67.)
» » Saint Georges dans la vie populaire. (L'Hellénisme Contemporain, 6, 126 - 145.)
Σπυριδάκη Κ. 'Η ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς ἐν Κύπρῳ 'Αγγλικῆς κυβερνήσεως (1878 - 1952). ('Ελληνικὴ Κύπρος, 1952, 142 - 144, 154, 164 - 166, 176, 187 - 189.)
» » 'Ο πολιτικὸς κῶδιξ τῆς Μολδαυΐας καὶ αἱ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ ἡγεμόνος αὐτῆς Σκαρλάτου Καλλιμάχη. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 117 - 120.)
Σταμούλη - Σαραντῆ 'Ελπ. Τραγούδι τοῦ Χριστοῦ στὸν 'Επιτάφιο. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 501 - 502.)
» » Οἱ λουτροὶ τῆς Σηλυβρίας. (Αὐτόθι, 10, 113 - 114.)
» » Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες τῆς Θρᾴκης. (Λαογραφία, 14, 169 - 200.)
Σταυρίτση Α. 'Η ψυχὴ τῆς Σμύρνης. Οἱ Τοῦρκοι. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 246 - 263.)
Στυλιανοῦ Α. καὶ Ι. 'Επανεξέτασις τῆς ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τῆς Στέγης κτητορικῆς ἐπιγραφῆς. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15, 83 - 88.)
» » Παναγία Φαρβιώτισα 'Ασίνου. (Αὐτόθι, 147 - 152.)
† *Σωφρονίου μητρ. Λεοντοπόλεως.* Ταμεῖον ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος, 50, 79 - 80, 149 - 176, 241 - 272, 313 - 356· 51, 30 - 59.)
Ταρσούλη Γ. 'Ο ἅγιος Νικόλαος στὴ Λαογραφία. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 10, 687 - 693.)
Τατάκη Β. 'Η ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἡ 'Ακαδημία τῶν Κυδωνιῶν. ('Αγγλοελληνικὴ 'Επιθεώρησις, 5, 136 - 140.)
Τζαννετάτου Θ. Παρατηρήσεις εἰς Βυζαντινοὺς λεξικογράφους. (Πλάτων, 3, 249 - 253.)
» » Παρατηρήσεις εἰς βραχέα χρονικὰ χειρογράφων τοῦ Σουΐδα. (Αὐτόθι, 254 - 256.)
Τρακάκη 'Αν. Πνευματικὰ μνημεῖα τῆς ὀρεινῆς Κρήτης. (Κρητικὴ 'Εστία, 3, τεῦχος 26, 17 - 18· 4, τεῦχος 27, 23 - 24.)
Trypanis C. Medieval and Modern Greek Poetry. An Anthology. Oxford 1951. Σελ. 286.

Τσακοπούλου Αἰμ. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. ('Ορθοδοξία, 27, 45 - 60, 151 - 166, 224 - 247.)
Τσέλιου Μ. Γλωσσικά. (Πλάτων, 4, 185 - 186.)
Τσερπὲ Θ. 'Ιστορία τῆς Μεσσηνίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν μέχρι τοῦ 1830. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 134.
Τσίβη Ι. Ριζίτες καὶ Κατωμερίτες. (Κρητικὴ 'Εστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 32 - 41.)
Τσορτανᾶ Α. Παροιμίαι. (Ποντιακὴ 'Εστία, 3, 1321.)
Τωμαδάκη Ν. Β. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 270.
» » Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων μετὰ προλεγομένων. Τόμος πρῶτος, 'Αθῆναι 1952. Σελ. κδ'+334.
» » Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη: Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων. 'Αθῆναι 1953. Σελ. 236.
» » 'Ιωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ ἐπίγραμμα εἰς 'Ιωσὴφ Βρυέννιον. ('Αθηνᾶ, 56, 3 - 8.)
» » Αἱ παρὰ Κριτοβούλῳ δημηγορίαι Μωάμεθ Β'. (Αὐτόθι, 61 - 68.)
» » Les Communautés Helléniques en Autriche (Festschrift zur 200 - Jahrfeier des Österreichischen Heim - Hof, und Staatsarchivs, II Band. Wien 1952, 452 - 461.)
» » 'Η ἐποποιΐα τοῦ 1940 - 1941 καὶ ἡ Β. Ἤπειρος. ('Ηπειρωτικὴ 'Εστία, 1, 763 - 771.)
» » 'Ορθόδοξοι ἀρχιερεῖς ἐν Κρήτῃ ἐπὶ 'Ενετοκρατίας. ('Ορθοδοξία, 27, 63 - 75.)
† *Φάβη Β.* Κριτικὰ καὶ παλαιογραφικὰ εἰς τὸν 'Ησύχιον. (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 5, 53 - 122.)
Φανουράκη Ε. 'Ανέκδοτα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ 'Ηρακλείου. (Κρητικὰ Χρονικά, 5, 413 - 430· 6, 133 - 154, 274 - 290.)
Φουριώτη 'Αγγ. Πνευματικὴ πορεία 1900 - 1950. 'Αθῆναι ἄ.ἔ. Σελ. 325.
Φραγκάκη Εὐ. Τὸ Κρητικὸ παραμύθι. Μελέτη καὶ συλλογή. 'Αθῆναι 1952. Σελ. 71.
» » 'Η ὁσία Φιλοθέη. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, 9, 243 - 248.)
» » Αὔγουστος - Φτάξυμο - Καπρικό. Λαογραφικὰ Κρήτης. (Αὐτόθι, 10, 243 - 244.)
» » 'Ο βασιλικὸς στὴ γιορτὴ τοῦ Σταυροῦ. (Αὐτόθι, 375 - 376.)
Φωστέρη Δ. Τὸ 'Αραβάνιον. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 133 - 160.)
» » 'Αραβανιώτικα Παραμύθια. (Αὐτόθι, 161 - 177.)
Φωστηροπούλου Α. Λεξιλόγιον Ἴμερας. ('Αρχεῖον Πόντου, 16, 115 - 173.)
Φωτιάδου Εὐ. Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλός. ('Ακτῖνες, 15, 209 - 217.)
Charanis P. On the social structure and economic organization of the Byzantine Empire in the thirteenth century and later. (Byzantinoslavica, 12, 94 - 153.)
» » Aims of the medieval crusades and how they were viewed by Byzantium. (Church History, 21, 2). Σελ. 14.
» » The capture of Corinth by the Onogurs and its recapture by the Byzantines. (Speculum, 27, 343 - 350.)

Χαριτωνίδου Χαρ. Παρατηρήσεις κριτικαὶ καὶ γραμματικαὶ εἰς Ἄνναν Κομνηνήν. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15, ἀρ. 1.) Ἐν Ἀθήναις 1951. Σελ. 46.

» » Κριτικὰ (μεταξὺ ἄλλων εἰς Βασίλειον, Εὐστάθιον, Κεδρηνόν). (Πλάτων, 3, 139 - 173.)

» » Κριτικά. Παρατηρήσεις εἰς τὸν Γεώργιον Φραντζῆν. Εἰς Μιχαὴλ Δούκαν. (Αὐτόθι, 4, 79 - 114.)

Χατζαμαλοῦ Δ. Κῶς, τὸ νησὶ τοῦ Ἱπποκράτους. Ἱστορία καὶ ἀρχαιότητες. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 80.

Χατζῆ Α. Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι. (Ἀθηνᾶ, 56, 69 - 84.)

Χατζηγιάννη Δ. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς Λαρίσης. (Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, τμῆμα διαλέξεων, τόμος Δ', τεῦχος Β'.) Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 30.

Χατζηδήμου Α. Σμυρναϊκὴ βιβλιογραφία (1816 - 1786). (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 295 - 354.)

Χατζηϊωάννου Κ. Γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ σταχυολογήματα. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 153 - 159.)

Χατζηψάλτη Κ. Σχέσεις τῆς Κύπρου πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ Βυζαντινὸν Κράτος. (Αἱ περὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου δύο πρὸς Ἰωάννην Βατάτζην ἐπιστολαὶ τοῦ Ἑρρίκου Α' Λουζινιὰν καὶ τοῦ ἀρχιεπ. Νεοφύτου.) (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15, 65 - 82.)

Χατζιδάκη Π. Ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 660 - 662.)

» » Ριζίτικα τραγούδια. (Κρητικὴ Ἑστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 5 - 12.)

Χατζιστεφάνου Κ. Ἕνα τοπωνύμιο τοῦ Καραβᾶ. (Κυπριακὰ Γράμματα, 17, 296 - 297.)

Χουδαβερδόγλου - Θεοδότου Σοφ. Ἀβρ. Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Χαλκηδόνος. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 50, 58 - 77, 357 - 368· 51, 19 - 29.)

Χρήστου Π. Ὁ μέγας κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 35, 11 - 21, 86 - 96.)

Χριστοφιλοπούλου Ἀν. Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Τεῦχος Α', γενικὸν μέρος, Ἀθῆναι 1952. Σελ. 114.

Χρυσάνθη Κύπρου. Ἕνα Κυπριακὸ γιατροσόφι. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15· Λαογραφικὸ παράρτημα, β' - ιδ'.)

Χρυσανθοπούλου Ε. Νέαι πηγαὶ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 26, 166 - 171.)

Χρυσοχοΐδη Α. Τῆ γραίας τ' ὠβγά. Παραμύθι Χαιρίανας. (Ποντιακὴ Ἑστία, 3, 1331 - 1332.)

Χρυσοχόου Α. Ἡ κατοχὴ ἐν Μακεδονίᾳ. Βιβλίον Δ'. Οἱ Βούλγαροι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ. Τεῦχος Β', 1943 καὶ 1944. Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 308.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

† ***Ἀγαθαγγέλου μητροπ. Κυδωνιῶν.*** Ἔπη Γρηγορίου. Αὐτοβιογραφία. (Ὀρθοδοξία, 27, 16 - 23.)

» » Τὸ πρῶτον ἱστορικόν. (Αὐτόθι, 127 - 139.)

Ἀλεξίου Π. Εἰκοσιτέσσαρες οἶκοι κατανυκτικοὶ κατὰ τὰ ἱερὰ πρότυπα εἰς αἶνον μιᾶς ἁγίας. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 12.

Ἀλιβιζάτου Α. Τὸ θέμα τῆς Β' γενικῆς συνελεύσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐπόψεως. (Θεολογία, 23, 367 - 375.)

Ἀνωνύμου. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου καὶ πρωτοκορυφαίου Ἀποστόλου Παύλου. Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 26.

» » Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας Σκέπης τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 38.

† ***Ἀτέση Β.*** Ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐν τῇ αὐτοκεφάλῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. (Θεολογία, 23, 19 - 31.)

Βλησίδου Θρασ. Ὁ Χριστός. Ἡ διδασκαλία, ἡ σταύρωσις, ἡ ἀνάστασις Αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 29.

† ***Γενναδίου μητροπ. Ἡλιουπόλεως.*** Ἱλαρίων ὁ Κρὴς καὶ Ἀθανάσιος ὁ ῥήτωρ. (Ὀρθοδοξία, 27, 12 - 15.)

» » Τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου Α' ἐπιστολιμαῖαι διδασκαλίαι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β'. (Αὐτόθι, 113 - 120.)

» » Χειρόγραφον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου. (Αὐτόθι, 121 - 122.)

» » Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. (Αὐτόθι, 122 - 126.)

» » Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. (Αὐτόθι, 146 - 150.)

» » Ἡ αὐτοκαθαίρεσις ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. (Αὐτόθι, 190 - 194.)

† ***Γερμανοῦ Αἴνου.*** Περὶ τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν. (Ὀρθοδοξία, 27, 199 - 212.)

Γερομιχάλου Α. Σκοπὸς τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 72.

† ***Γεωργίου μητροπ. Νευροκοπίου.*** Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑποχρέωσις ἢ δικαίωμα; (Ἀρχ. Ἐκκλ. Κανον. Δικαίου, 7, 37 - 57.)

Γιάνναρου Κ. Ἀπὸ Κανᾶ μέχρι Γολγοθᾶ. Ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 50.

Γριτσοπούλου Τάσου. Πρωϊνὴ προσευχὴ (ὁ 62ος ψαλμὸς τοῦ Δαβίδ). (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 497 - 500.)

† ***Εἰρηναίου μητροπ. Σάμου.*** Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 19.

» » Ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Συμβούλιον. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 32.

† ***Ἐμμανουὴλ μητροπ. Κῶ.*** Ἰωάννης ὁ Ναύκληρος ὁ ἐν Κῷ μαρτυρήσας (Βιογραφικὴ ὑπόμνησις - Ἱερὰ ἀκολουθία). Ἐν Ἀθήναις 1951. Σελ. 39.

Ζευγαδάκη Ν. Ὁ Ἀπόστολος Τίτος καὶ ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ἱστορικὸς αὐτοῦ ναός. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 158 - 161.)

» » Ὁ Ἅγιος Μηνᾶς ὁ θαυμαστὸς πολιοῦχος τοῦ Ἡρακλείου. (Αὐτόθι, 214 - 216.)

Θέμελη Χ. Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Εὐρίπου διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 62.

» » Ἡ ἐπισκοπὴ Ὠρεῶν. (Θεολογία, 23, 604 - 617.)

Καραπιπέρη Μ. Τὸ πρῶτον πατριαρχεῖον καὶ αἱ διάφοροι μετακινήσεις του. (Νέα Σιών, 47, 131 - 140.)

Καρμίρη Ι. Ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ (ἀποστόλου) Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Ἀθήναις 1951. Σελ. 24.

Καρμίρη Ι. Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τόμος Ι. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. Χ+432.

» » Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 32.

» » Τὰ τρία ἀρχαῖα οἰκουμενικὰ σύμβολα. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 80.

Katsanevacis Ben. Le preghiere della Chiesa per gli infermi. Napoli 1952. Σελ. 39.

Κληρίδη Ν. Προλεγόμενα καὶ κείμενον τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος τοῦ θαυματουργοῦ. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15, 89 - 145.)

Κονιδάρη Γ. Ἡ θέσις τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν. (Θεολογία, 23, 424 - 439.)

» » Δύο ἐπέτειοι τῶν Ἐκκλησιῶν Ἱεροσολύμων καὶ Ἑλλάδος καὶ ἡ σπουδαιότης αὐτῶν διὰ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως (48 - 1948, 51 - 1951). (Νέα Σιών, 47, 115 - 131.)

Κόντογλου Φ. Πηγὴ ζωῆς, ἤγουν λόγοι τῶν θεοφόρων πατέρων. Ἀθῆναι ,αϡνα΄. Σελ. 128.

Κοτσώνη Ἱερων. Τὸ ἐνθουσιαστικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν μαρτύρων. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 185.

Κυριακάκη Μ. Οἱ ἑπτὰ λόγοι τοῦ Χριστοῦ. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 80.

Κωνσταντάρα Β. Ἀττικαὶ θέαιναι καὶ ἡ μετέπειτα λατρεία τῆς Θεοτόκου. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 10, 212 - 214.)

Κωνσταντινίδου Α. Τὸ ὀφφίκιον τοῦ ἀποκρισαρίου. (Ὀρθοδοξία, 27, 167 - 172.)

Λαγοπάτη Σ. Αἱ παραβολαὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἑρμηνευτικὴ μελέτη. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 256.

Λαναρᾶ Θ. Ἑορταὶ καὶ εὐχαὶ ἀντιχριστιανικαί. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 43.

Λώλη Σ. Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ οἰκουμενικὴ κίνησις. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 15.

Μιχαηλίδου Εὐγ. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν Μακρίζη (1358 - 1441 μ.Χ.). (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 51, 8 - 18.)

Μπόνη Κ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. (Θεολογία, 23, 79 - 86, 220 - 235, 392 - 407, 562 - 580.)

Μπρατσιώτου Π. Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπηυξημένη. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 53.

» » Ἡ αὐθεντία τῆς Βίβλου ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. (Θεολογία, 23, 505 - 516.)

Ξύδη Θ. Ἰδιόμελα καὶ προσόμοια τῶν αἴνων. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 9.

» » Δοξαστικά. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 8.

Παναγιωτίδου Ι. Γιατί πιστεύω; Ἐκλαϊκευμένη ἀπολογητική. Ἀθῆναι MCMLI. Σελ. 383.

Παπαδοπούλου Ἠλία. Χριστιανικὴ ἠθική. Μέρος πρῶτον, Ἀθῆναι 1952. Σελ. 138.

Παπαδοπούλου Ν. Α΄ Ποῦ ὁ τάφος τῆς Παναγίας; Β΄ Ἡ ὑμνογράφος Κασσιανή. Ἀνάτυπον «Ἐκκλησιαστικοῦ Βήματος». Σελ. 16.

Πολάκη Π. Ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. (Θεολογία, 23, 95 - 108, 239 - 252, 440 - 455, 581 - 595.)

Ράμφου Ι. Ἁγιολογικὰ μελετήματα. ϛ΄ Οἱ ἅγιοι Σέργιος καὶ Βάκχος, Μόδεστος Ἱεροσολύμων, Χαράλαμπος ἱερομάρτυς. Ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 32.

Ράμφου Ι. Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 36.

Στεφανίδου Β. Ἱστορία τῶν ἐπισκοπικῶν τίτλων. (Θεολογία, 23, 169 - 190, 342 - 366.)

† Σωφρονίου μητροπ. Λεοντοπόλεως. Λεξιλόγιον σταχυολογηθὲν ἐκ τῆς ἀνεκδότου καὶ ἐντύπου ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Ἀπὸ τῆς λ. ἀβατώδης - αἰθεροδρόμος. (Δελτίον τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, 5, ἀρ. Α - 3, 4 - 15.)

Τατάκη Β. Θέματα χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 206.

Τζωρτζάτου Β. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 120.

† Τιμοθέου Ἱεροσολύμων. Αἱ ἐπωνυμίαι τῆς Παναγίας. (Νέα Σιών, 47, 1 - 24, 99 - 114.)

Τρεμπέλα Π. Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 688.

» » Ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ συντόμου ἑρμηνείας, αἱ Ἐπιστολαὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις. Ἀθῆναι 1952. Σελ. ζ΄+576.

» » Αἱ ἀρχαὶ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ὀρθοδόξου λατρείας. (Ἀκτῖνες, 15, 193 - 199, 250 - 254.)

» » Τίτος ὁ συνεργὸς τοῦ Παύλου. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 149 - 151).

» » Τάξις καὶ ἀκολουθία τῶν ἐγκαινίων. (Θεολογία, 23, 64 - 78, 204 - 219, 376 - 391, 517 - 532.)

Τσικνοπούλου Ι. Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου τυπικὴ σὺν Θεῷ Διαθήκη. Laing MS, III 811. Ἐν Λάρνακι Κύπρου 1952. Σελ. 38+κβ΄.

Φιλιππίδου Λ. Ἡ πρώτη πρὸς Τιμόθεον ποιμαντικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 242.

» » Σύγχρονος θρησκειολογικὴ κίνησις. (Θεολογία, 23, 408 - 423, 533 - 561.)

Χαστούπη Α. Τὸ φιλολογικὸν πρόβλημα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου (κεφάλαια 1 - 25, 14). Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 154.

» » The conception of the Messiah in apocryphal Literature. (Θεολογία, 23, 109 - 121.)

» » Bergson and the religious philosophy. (Αὐτόθι, 596 - 603.)

ΤΕΧΝΗ

Ἀποστολάκη Α. Βαφική, βαφικαὶ ὗλαι καὶ χρῆσις αὐτῶν. (Λαογραφία, 14, 71 - 124.)

Βλαζάκη Μ. Ἀνάλυσις Κρητικῆς μελῳδίας. (Κρητικὴ Ἑστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 27 - 28.)

† Ἰακώβου μητροπ. Μυτιλήνης. Εὑρήματα ἐν Λέσβῳ. (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 5, 1 - 3.)

Ἰωαννίδου Μ. - Μπαρμπαρίγου. Οἰκίαι Ἁγίας Ἄννης Εὐβοίας. (Λαογραφία, 14, 133 - 168.)

Καλοκύρη Κ. Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης. (Κρητικὰ Χρονικά, 4, 211 - 270.)

» » Ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐν Κρήτῃ. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 11 - 13, 44 - 45, 47, 77 - 80.)

Κόντογλου Φώτη. Οἱ ταπεινοὶ ἁγιογράφοι τῆς Τουρκοκρατίας. (Κιβωτός, 1, 99 - 101, 222 - 226.)

Λαμπελὲτ Γεωργίου. Γύρω ἀπὸ τὴ μουσικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 9, 237 - 240.)

Μακρῆ Κ. Δύο λαϊκοὶ ζωγράφοι. Γιάννης καὶ Θανάσης Παγώνης. Βόλος 1952. Σελ. 32.

Μέγα Γ. Ζητήματα ἑλληνικῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. (Λαογραφία, 14, 304 ἑξ.).

Μιχαηλίδη Σόλ. Ἡ νεοελληνικὴ μουσική. Κύπρος 1952. Σελ. 32.

Michelis P. Neo-platonic philosophy and byzantine art. (Journal of Æsthetics and Art Criticism, 11, 21 - 45.)

Μπίρη Κώστα. Ὁ Καραγκιόζης. Ἑλληνικὸ λαϊκὸ θέατρο. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 68.

Μυστακίδου Ἀντ. Οἱ βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς Μεσημβρίας. (Κιβωτός, 1, 293 - 298.)

Πάλλα Δ. Ἡ «θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῆς λειτουργίας. Ἀθῆναι 1952. Σελ. 185.

Παπαδοπούλου Κυπριανοῦ. Ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Γυνὴ ἡ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον. (Πάνταινος, 44, 309 - 311.)

Παπαχριστοδούλου Π. Τορευτικὴ - ξυλογλυφία - διακοσμητική. (Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, 17, 294 - 296.)

Πατριαρχέα Γ. Ἱστορικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ Χαλκηδόνα. (Τέχνη, 4, 380 - 386.)

» » Ἡ ἐξέλιξη τῆς τέχνης στὴ φορητὴ βυζαντινὴ εἰκόνα. (Αὐτόθι, 415 - 423, 455 - 463.)

Σπανδωνίδη Π. Τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη. Θεσσαλονίκη 1952. Σελ. 108.

Στίκα Εὐσταθίου. Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν Βραυρῶνα. (Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1951, 53 - 76.)

Σωτηρίου Γεωργίου καὶ Σωτηρίου Μαρίας. Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Α' Κείμενον. Ἐν Ἀθήναις 1952. Σελ. 277+ια'. Β' Λεύκωμα. Πίνακες ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς, εὑρημάτων καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου. Μετὰ 102 ὁλοσελίδων πινάκων.

Τσάτσου Θ. Τὸ σχέδιο καὶ τὸ χρῶμα στὸ ἔργο τοῦ Ν. Γύζη. (Νέα Ἑστία, 52, 935 - 940, 995 - 999.)

Χαριτάκη Στ. Ἡ μουσικὴ τῆς Δυτ. Κρήτης. (Κρητικὴ Ἑστία, 4, τεῦχος 33 - 34, 48 - 50.)

Χατζηδάκη Μ. Τὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης. (Ἀπόστολος Τίτος, 1952, 27 - 28.)

» » Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη. (Κρητικὰ Χρονικά, 4, 59 - 91.)

Χατζημιχάλη Ἀγγ. Κεντήματα τοῦ Τρίκερι. Ἀθῆναι 1951. Σελ. 47.

» » Τὰ χρυσοκλαβάρικα συρματέϊνα - συρμακέσικα κεντήματα. (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier.) Ἀθῆναι 1952. Σελ. 52.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ παρελθόντος ἔτους 1952 ἐπερατώθη ἡ ἀπὸ διετίας ἑτοιμαζομένη αἴθουσα τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τεθεῖσα ἤδη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κοινοῦ.

Εἰς τὴν αἴθουσαν αὐτὴν ἐτοποθετήθησαν κυρίως φορηταὶ εἰκόνες· δεξιά: αἱ παλαιότεραι βυζαντιναὶ ΙΔ - ΙΕ' αἰῶνος, ἀνωνύμων ζωγράφων, καὶ ἀριστερὰ αἱ μεταβυζαντιναὶ ΙϚ' - ΙΖ' αἰῶνος, τῆς λεγομένης Κρητικῆς σχολῆς ζωγραφικῆς (ἀντιπροσωπευομένης ἐν τῇ αἰθούσῃ δι' ἔργων τῶν: Δαμασκηνοῦ, Ἀγγέλου, Τζάνε, Μόσχων κ.ἄ.).

Πλὴν τῶν εἰκόνων, καὶ πρὸς ἀνάδειξιν τῆς αἰθούσης, ἐστήθη εἰς τὸ βάθος ξυλόγλυπτον Τέμπλον μὲ ὑπογεγραμμένας εἰκόνας ζωγράφων τῆς Κρητικῆς σχολῆς, εἰς τὸ μέσον δὲ τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐτοποθετήθησαν δύο προθῆκαι μὲ παλαιὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄμφια καὶ ἐκλεκτὰ μικροτεχνήματα.

Οὕτω προσετέθη μία ἀκόμη νέα αἴθουσα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν εἰς τὸ μέγαρον καὶ τὰς πτέρυγας τοῦ Μουσείου συστηματικῶς ἐκτεθειμένων ἔργων τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς κατασκευῆς τῆς νέας αἰθούσης, διερρυθμίσθησαν καταλλήλως τῶν παρακειμένων αἰθουσῶν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τὰ διάφορα τμήματα (Θρησκευτικῆς λαογραφίας καὶ συλλογῶν: ρωσικῆς, δυτικῆς καὶ κοπτικῆς τέχνης), προσετέθη δὲ καὶ ἡ δωρηθεῖσα ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἰωάννου Κατσαρᾶ.

Κατὰ τὸ 1952 ἐγένετο ἐπ' ἴσης εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον: α) ἡ ταξινόμησις τῶν μὴ ἐκτεθεισῶν ἐν ταῖς αἰθούσαις του εἰκόνων ἐπὶ καταλλήλως τοποθετηθέντων ραφίων καὶ ἐντὸς προθηκῶν εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ μεγάρου καὶ β) ἡ καταλογογράφησις περιοδικῶν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου καὶ ἰδιαιτέρως τῆς συλλογῆς τῶν προπολεμικῶς ἀνταλλασσομένων μὲ τὰς δημοσιεύσεις τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ βυζαντινολογικῶν Περιοδικῶν τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν καὶ τῆς Ρωσίας.

Η ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Κατὰ Νοέμβριον ἐγένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ ἑορτασμὸς τῆς χιλιετηρίδος τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, ἥτις μετὰ πολλὰς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας περιπετείας, ἐγκατεστάθη εἰς ἴδιον ἐν τῇ πόλει τοῦ Ἀλεξάνδρου μέγαρον, προνοίᾳ τῆς Α. Θ. Μακαριότητος τοῦ Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Χριστοφόρου. Τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἑορτασμοῦ, ὅστις διήρκεσεν ἐπὶ τετραήμερον (17 - 20 Νοεμβρίου) μετέσχον πλεῖστοι ἀντιπρόσωποι βιβλιοθηκῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων, ἡμετέρων καὶ ξένων, εὐχηθέντες τὰ δέοντα ὡς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κράτους καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

Εἰς τὸν ἑορτασμὸν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος τὴν μὲν Ἀκαδημίαν ἀντιπροσώπευσεν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κύριος Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, τὸ Πανεπιστήμιον ὁ καθηγητὴς κύριος Νικόλαος Τωμαδάκης, τὴν δὲ Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κύριος Διονύσιος Κόκκινος καὶ τὴν Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κύριος Φαίδων Κουκουλές.

Τὰ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν θὰ δημοσιευθοῦν εἰς ἰδιαίτερον τόμον, ὅστις θὰ περιλάβῃ καὶ πολλὰς ἐπιστημονικὰς πραγματείας ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α') Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον

Κατὰ τὸ ἔτος 1952 τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημείας Ἀθηνῶν συνέχισε τὴν ἀποδελτίωσιν βιβλίων ἢ μελετημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας. Τὸ ἀποδελτιωθὲν ὑλικὸν ἐταξινομήθη, ἤρχισε δὲ παραλλήλως καὶ συστηματικὴ ἐργασία πρὸς διόρθωσιν καὶ ἑνοποίησιν τῶν ὑπὸ πολλαπλᾶ ἢ οὐχὶ προσήκοντα λήμματα κατατεταγμένων κυρίων ὀνομάτων.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐτυπώθη, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, ὁ τέταρτος τόμος (1951 - 1952) τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου, ὅστις θὰ κυκλοφορηθῇ λίαν προσεχῶς.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν 18 ἐν ὅλῳ τόμοι ἢ τεύχη προερχόμενοι ἐκ δωρεῶν ἤρχισε δ' ἐν αὐτῷ ἡ συγκρότησις ἀρχείου μικροταινιῶν (microfilms) μέλλοντος νὰ περιλάβῃ φωτογραφίας τῶν σπουδαιοτέρων χειρογράφων ἢ σπανίων ἐντύπων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς, ἅτινα ἐνδιαφέρουν τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ χρησιμοποίησις τῶν μικροταινιῶν τούτων εἶναι νῦν δυνατὴ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ εὑρισκομένης εἰδικῆς συσκευῆς ἀναγνώσεως μικροταινιῶν, ἥτις ἀπεκτήθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας Ἀθηνῶν. Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο περιέλαβε μέχρι τοῦδε τὰς ἑξῆς ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας παραδοθείσας μικροταινίας: 1) ἐννέα κυτία μικροταινιῶν δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Μιχ. Σακελλαρίου καὶ περιέχοντα φωτογραφίας ἐκθέσεων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεων τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν κυβέρνησίν των ἀπὸ 1572 μέχρι 1770, ὡς καὶ ἀναφορῶν διαφόρων Ἄγγλων προξενικῶν ὑπαλλήλων ἑδρευόντων εἰς ἑλληνικὰς χώρας πρὸς τὴν Levant Company, τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, 2) φωτογραφίαν τοῦ χειρογράφου τοῦ Εὐθυμίου μοναχοῦ περὶ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου χορηγηθεῖσαν τῷ 1945 ὑπὸ τοῦ κ. Ἠλ. Μακρῆ, 3) φωτογραφίαν τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰακώβου Πυλαρινοῦ «Περὶ Εὐλογιασμοῦ» (Βενετία, 1715) παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τῶν κ.κ. Κ. Ἀλιβιζάτου καὶ Γ. Πουρναροπούλου.

Τὸ ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου καταρτισθὲν ὑπόμνημα περὶ τῆς προσηκούσης κατευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων πρὸς σοβαρὰν προώθησιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συντελουμένου ἐπιστημονικοῦ ἔργου, ὑποβληθὲν εἰς τὴν Ἐφορευτικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀρχείου, ἔτυχεν εἰς γενικάς του γραμμὰς τῆς ἐγκρίσεως αὐτῆς (38η συνεδρία τῆς 23 Μαΐου 1952).

Τὸ προσωπικὸν τοῦ Ἀρχείου παρέμεινε, δυστυχῶς, καὶ ἐφέτος ἐξαιρετικῶς ὀλιγάριθμον. Ἡ αὔξησις τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἀρχείου διὰ πληρώσεως τῶν κενῶν ὀργανικῶν θέσεών του παραμένει πάντοτε τὸ πρωταρχικὸν αἴτημά του.

β') Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν

Κατὰ τὸ 1952 ἐγένετο ἀποδελτίωσις χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λεξικοῦ, τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, καθὼς καὶ ἐντύπων γλωσσικῶν πραγματειῶν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα συνεχίσθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ 4 τόμου τοῦ Λεξικοῦ, τοῦ ὁποίου ἐτυπώθησαν τὰ τυπογραφικὰ φύλλα 8 - 21 (βουὴ - βυζί) καὶ ἐξετυπώθη ὁ 5ος τόμος τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, τοῦ ὁποίου ἡ τύπωσις ἤρχισε τὸ 1950.

γ') Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ τῆς συγχωνευθείσης εἰς αὐτὸ Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς περιεστράφησαν εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς ἀποθησαυρισθείσης μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης καὶ τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν αὐτοῦ. Κατετάχθησαν ᾄσματα μὲν 2040, παροιμίαι δὲ 23.289 καὶ συνεχίσθη ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀκριτικῶν ᾀσμάτων πρὸς ἐκλογὴν τῶν καταλληλοτέρων παραλλαγῶν διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ᾀσμάτων.

Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν συνετελέσθη ἡ μεταγραφὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν, μεταγραφέντων 396 ᾀσμάτων, ἤρξατο δὲ καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωμένων μελῳδιῶν τῆς λαϊκῆς ἡμῶν μουσικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν.

Λαογραφικὴ ἀποστολὴ ἐνηργήθη μία εἰς Δυτ. Μακεδονίαν, ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν Διευθυντὴν κ. Γ. Μέγαν καὶ τὸν μουσικὸν κ. Σπ Περιστέρην. Οὗτοι ἐργασθέντες ἐπὶ ἕνα μῆνα ἐν Σιατίστῃ καὶ καὶ Καστορίᾳ ἀπετύπωσαν ἐπὶ 50 φωνοληπτικῶν δίσκων 220 δημοτικὰ ᾄσματα. Συγχρόνως ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ κ. Μέγα ἡ λαϊκὴ τῶν ἀνωτέρω μερῶν ἀρχιτεκτονική. Ἑτέρα ἀποστολὴ ἀνετέθη εἰς τὸν συντάκτην κ. Δημ. Πετρόπουλον πρὸς εἰδικὴν ἔρευναν, ἀφορῶσαν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ παράδοσις τῶν ἀκριτικῶν καὶ ἐν γένει τῶν διηγηματικῶν ᾀσμάτων. Οὗτος μεταβὰς εἰς Ἤπειρον καὶ Ἀκαρνανίαν προσεκόμισε συλλογὴν ἐξ 80 ᾀσμάτων, πρὸς δὲ μελῳδίας 27 ᾀσμάτων, ἀποτυπωθείσας ἐπὶ φωνοταινιῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. Νοτοπούλου.

Πρὸς καθοδήγησιν τῶν δημοδιδασκάλων, τῶν ἐπιθυμούντων νὰ καταγίνωσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐθίμων τοῦ λαοῦ, διενεμήθησαν εἰς αὐτοὺς 3.000 ἀντιτύπων τῶν «ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» τῶν συνταχθέντων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου. Αἱ πρῶται συλλογαί, 19 τὸν ἀριθμὸν ἐκ σελ. 959, σταλεῖσαι εἰς τὸ Ἀρχεῖον, ἀποτελοῦν εὐοίωνον ἀπαρχήν. Ἄλλαι 58 συλλογαὶ ἐκ σελ. 760, ὑποβληθεῖσαι ὑπὸ φοιτητῶν εἰς τὸ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν λαογραφικὸν Φροντιστήριον, κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Διὰ τούτων καὶ δι' ἑπτὰ χειρογράφων, δωρηθέντων ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, αἱ συλλογαὶ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπλουτίσθησαν διὰ 84 χειρογράφων ἐκ 2306 σελίδων.

Ἐλλείψει γραφέων, ἡ ἀποβελτιωτικὴ ἐργασία περιωρίσθη εἰς τὴν σταχυολογίαν λαογραφικῆς ὕλης ἐξ ὀκτὼ χειρογράφων ἐκ σελ. 675.

Τέλος κατὰ τὸ 1952 ἐπερατώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ 6ου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1950 - 1951 ἐξ 21 τυπογραφικῶν φύλλων.

δ') Τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος περιεστράφησαν κυρίως εἰς τὴν συλλογὴν ἐθιμικοῦ ὑλικοῦ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Πρὸς τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμελετήθησαν καὶ ἀντεγράφησαν διάφορα χειρόγραφα καὶ ἀντίγραφα νομικοῦ περιεχομένου, ἰδίᾳ δὲ νοταριακῶν κωδίκων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠρευνήθησαν αἱ πολιτικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 'Εφετείου 'Αθηνῶν τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς συστάσεώς του καὶ ἀπεδελτιώθη τὸ ἐν αὐταῖς ὑπάρχον ἐθιμικὸν ὑλικόν.

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν συνεπληρώθησαν, δυστυχῶς αἱ κεναὶ θέσεις τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ἀρχείου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐργασιῶν του.

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατὰ τὸ 1952 α') ἐταξινομήθη ὁριστικῶς ἡ συλλογὴ ἐγγράφων τοῦ πλουσιωτάτου ἀρχείου Γιάννη Βλαχογιάννη, β') ἡ συλλογὴ νοταριακῶν κωδίκων καὶ ἐγγράφων τῆς Κοινότητος Μυκόνου (ΙϚ' - ΙΘ' αἰ.), γ') τὸ ἀρχεῖον τοῦ Μακεδονομάχου ὁπλαρχηγοῦ Τσόντου - Βάρδα καὶ ἤρχισεν ἡ ταξινόμησις τῶν ἐγγράφων τοῦ Δικαίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1828 καὶ ἑξῆς. Πρὸς τούτοις κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν ἀρχειακῶν συλλογῶν καὶ τῆς Βιβλιοθήκης, ἐλειτούργησε κανονικῶς τὸ 'Αναγνωστήριον, ἐνηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφὴν τοῦ 'Υπουργείου 'Εσωτερικῶν καὶ ἠλέγχθησαν βιβλιοθῆκαι προοριζόμεναι διὰ τὴν ἀλλοδαπὴν κ.ἄ.

Αἱ πιστώσεις τοῦ Προϋπολογισμοῦ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀγορὰν ἱστορικῶν ἐγγράφων καὶ χειρογράφων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐμειώθησαν, δυστυχῶς ἔτι μᾶλλον καὶ οὕτω τὰ Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους ἀδυνατοῦσι νὰ ἀγοράσωσι μεγάλας συλλογὰς προσφερομένας πρὸς πώλησιν.

Διὰ τῶν ἠλαττωμένων, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη πιστώσεων, ἠγοράσθησαν, ἐγκρίσει τῆς 'Επιτροπῆς, τρεῖς μετάλλιναι ἀρχειοθῆκαι καὶ τὰ ἑξῆς ἱστορικὰ ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα, ἤτοι : α) 26 ἐκκλησιαστικὰ καὶ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1799 - 1844 ἀναφερόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ Σαγκρὶ τῆς Νάξου μονὴν τοῦ ἁγίου 'Ελευθερίου καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἱδρυθεῖσαν σχολήν. β) Κῶδιξ ἀκέφαλος καὶ κολοβὸς ἐκ χάρτου, διαστ. 0,22×0,17 μ., φέρων ἀρίθμησιν σελίδων ἀπὸ 27 - 405 (μετ' ἐνδιαμέσων κενῶν), ἐν ᾧ καταχωρίζονται μοναστηριακαὶ συμβάσεις τῆς νήσου Νάξου τῶν χρονολογιῶν 27 'Ιανουαρίου 1755 - 12 Δεκεμβρίου 1791. γ) Σπάραγμα κώδικος ἐκ χάρτου, διαστ. 0,155×0,22 μ., ἐκ φύλλων 44, φέρον μοναστηριακὰς συμβάσεις τῆς Νάξου ἀπὸ 23 Σεπτεμβρίου 1751 - 1808, μὴ τηρουμένης τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς εἰς τὰς καταχωρήσεις.

'Υπηρεσιακῶς εἰσήχθησαν : α) τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀφυπηρετήσαντος συμβολαιογράφου 'Αθηνῶν Κων. Δασκαλοπούλου τῶν ἐτῶν 1839 - 1843 μετὰ τῶν εὑρετηρίων τῶν ἐτῶν 1839 - 1842, τοῦ ἐπίσης συμβολαιογράφου 'Αθηνῶν Γ. Γρυπάρη τοῦ ἔτους 1843 ἄνευ τοῦ εὑρετηρίου, γ) τοῦ ἐπίσης συμβολαιογράφου 'Αθηνῶν Κ. Φιλαλήθους τῶν ἐτῶν 1838 - 1843, ἔχον πολλὰς ἐλλείψεις, δ) τοῦ ἐπίσης συμβολαιογράφου 'Αθηνῶν Δημητρ. Σούτζου τῶν ἐτῶν 1846, 1850, 1851, 1857 καὶ 1862, ἔχον πλείστας ἐλλείψεις.

Τὸ 'Αναγνωστήριον τῶν Γενικῶν 'Αρχείων τοῦ Κράτους ἐλειτούργησε κανονικῶς, ἐξαιρέσει τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, εἰργάσθησαν δ' ἐν αὐτῷ 600 περίπου ἀναγνῶσται ἀσχοληθέντες κυρίως μὲ τὴν μελέτην τοῦ ἀρχείου τοῦ 'Ιεροῦ 'Αγῶνος καὶ τῶν Νοταριακῶν.

'Η λειτουργία τῶν τοπικῶν ἀρχείων δὲν εἶναι πάντως κανονικὴ λόγῳ ἐλλείψεως προσωπικοῦ καὶ μὴ χορηγήσεως ὑπὸ τῶν οἰκείων Δήμων τῶν κατὰ νόμον πιστώσεων.

Τὰ Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους εὑρισκόμενα εἰς συχνὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς Unesco, τοῦ Conseil International des Archives (C.I.A.) καὶ ἄλλων 'Αρχειακῶν 'Ιδρυμάτων τοῦ 'Εξωτερικοῦ, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐνεγράφησαν ὡς μέλος τοῦ C.I.A., ἀπήντησαν εἰς μικρὰ ἐρωτηματολόγια περὶ πλήθους ἀρχειακῶν ζητημάτων ἀποσταλέντα ὑπὸ τῶν παρασκευαζόντων τὸ Δεύτερον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν 'Αρχείων, ὅπερ θὰ λάβῃ χώραν ἐν Χάγῃ τὸν 'Ιούνιον 1953, καὶ παρέσχον τὰ ζητηθέντα στοιχεῖα περὶ τῶν ἐν 'Ελλάδι ἀρχείων εἰς τὴν 'Επιτροπὴν τὴν κατ' ἐντολὴν τοῦ C.I.A. συντάσσουσαν τὸν Διεθνῆ 'Οδηγὸν τῶν 'Αρχείων, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν διεθνῆ ἐπιτροπὴν προστασίας τῶν ἀρχείων παρὰ τῷ C.I.A.

Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ Α' ΚΑΙ Δ' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

'Η ἐν 'Αθήναις 'Εφορ. Βυζ. 'Αρχ. ἀνακοινοῖ ὅτι κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρων διὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὑπονόμων ἢ κατὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκιῶν εὑρέθησαν τάφοι παλαιοχριστιανικοὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως, χωρὶς εὑρήματα. 'Επίσης εὑρέθησαν μικρὰ τμήματα τοίχων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

'Εν Καισαριανῇ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ, μετὰ σκαφικὰς ἐρεύνας τοῦ 'Εφόρου κ. Ε. Χατζηδάκη, ἀνεκαλύφθησαν τοῖχοι προγενεστέρων κτηρίων καὶ ὑπόγειος αἴθουσα μὲ τάφους (βλ. ΠΑΕ 1951). Οἱ τοῖχοι ἐκαλύφθησαν ἐκ νέου καὶ διεμορφώθη ὁ χῶρος, δαπάναις τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας.

'Εν Κρήτῃ ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Κερᾶς ἐν Κρητσᾷ (14ου αἰῶνος) δαπάναις τῆς Δ/σεως 'Αναστηλώσεως καὶ τῇ ἐπιβλέψει τοῦ ἐπιμελητοῦ Κρήτης κ. Κ. Καλοκύρη (βλ. Κ. Καλοκύρη, 'Η Παναγία τῆς Κρητσᾶς, Κρητ. Χρονικ. Ϛ', 1952, σελ. 211 - 270, π. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, αὐτόθι σελ. 59 - 92 πίν. Β - Ε.)

'Εν Ρεθύμνῳ ἐπροχώρησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς ἐνετικῆς Λέσχης εἰς Μουσεῖον, δαπάναις τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας καὶ τοῦ 'Εφεδρικοῦ Ταμείου Ρεθύμνης.

'Εν 'Ηρακλείῳ προχωροῦν αἱ ἐργασίαι μετατροπῆς τοῦ μεγάρου Α. Καλοκαιρινοῦ εἰς Μουσεῖον τῆς 'Εταιρείας Κρητικῶν 'Ιστορικῶν Μελετῶν, δαπάναις τῆς 'Εταιρείας καὶ τῶν Φιλανθρωπικῶν καταστημάτων Α. Καλοκαιρινοῦ. Ἤδη ἐν τῷ ὑπογείῳ ἔχουσι μεταφερθῆ καὶ ἐγκατασταθῆ αἱ συλλογαὶ μεσαιωνικῶν γλυπτῶν τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου.

'Εν Χίῳ ὁ ἔφορος ἐπέβλεψε τὰς δαπάναις τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας καὶ τῆς διευθύνσεως 'Αναστηλώσεως γενομένας ἐργασίας συντηρήσεως ψηφιδωτῶν τῆς Νέας Μονῆς διὰ τοῦ ἰταλοῦ συντηρητοῦ κ. Τότι καὶ τοῦ κ. Κουτσουρῆ τῆς 'Εθν. Πινακοθήκης. 'Εστερεώθη κυρίως ἡ Σταύρωσις καὶ διὰ τοῦ καθαρισμοῦ αἱ μορφαὶ ἀπέκτησαν νέαν ὄψιν.

'Εν Ζακύνθῳ περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ 'Εφόρου ἐκ ναῶν τῆς πόλεως περὶ τὰς 35 εἰκόνες μεγάλου μεγέθους· αἱ περισσότεραι προερχόμεναι ἐκ βομβαρδισθέντων ναῶν, ἀρίστης κρητικῆς καὶ ἑπτανησιακῆς τέχνης 16ου - 18ου αἰῶνος, πλουτισθείσης οὕτω σημαντικῶς τῆς αὐτόθι συλλογῆς.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

'Η ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Α. 'Ορλάνδου 'Υπηρεσία 'Αναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν μνημείων ἐξετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 1952 τὰ κάτωθι ἔργα ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως βυζαντινῶν μνημείων.

1. *Εἰς Βραυρῶνα παρὰ τὸ Μαρκόπουλον τῆς Ἀττικῆς.* Περατωθείσης σχεδὸν ἐφέτος τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα ἐνεργηθείσης δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφῆς τῆς σημαντικῆς παρὰ τὴν Βραυρῶνα βασιλικῆς τοῦ Ϛ' αἰ. (πβλ. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἑτ. 1951) ἐγένοντο ἐν αὐτῇ αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

α) ἀνεστηλώθησαν δύο κίονες τῆς βορείου ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας μετὰ τῶν ἰωνικῶν κιονοκράνων καὶ ἐπιθημάτων των, β) ἀνεστηλώθησαν πέντε ἐκ τῶν ἓξ μικρῶν κιόνων τοῦ ἐξωνάρθηκος, γ) συνεπληρώθησαν πολλὰ χάσματα τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ὅστις ἐξετέλει καὶ χρέη ἀναλήμματος τῶν χωμάτων τῆς ὕπερθεν κλιτύος καὶ δ) ἀνεκτίσθησαν διὰ παλαιῶν πλίνθων οἱ σταθμοὶ (λαμπάδες) τῶν θυρῶν τῆς βασιλικῆς, οἵτινες εἶχον τελείως καταστραφῆ.

2. *Ἐν Κρήτῃ.* Ἀνεστηλώθη ὑπὸ τοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου ὁ βυζαντινὸς ναὸς (ΙΔ' αἰ.) τοῦ Ἁϊ-Κυργιάννη ἐν Ἀλικιανῷ τῆς περιφερείας Χανίων, ἀνακατασκευάσθησαν δύο μαρμάρινοι ἐσωτερικοὶ κίονες καθὼς καὶ τὰ σταυροθόλια τὰ καλύπτοντα τὰ ΝΔ καὶ ΒΔ διαμερίσματα καὶ αἱ ἀνέχουσαι τὸν καταπεσόντα τροῦλλον κυλινδρικαὶ καμάραι. Ὡσαύτως ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν αἱ θαυμάσιαι ΙΔ' αἰ. τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ζ. Κανάκη. Ὡσαύτως εἰς τὴν περιφέρειαν Ρεθύμνης ἐκαθαρίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι πολλῶν μικρῶν ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Καλοκύρη.

3. *Ἐν Θεσσαλονίκῃ.* Εἰς *Ἅγιον Δημήτριον* ἐτοποθετήθησαν ὅλα τὰ μαρμάρινα θωράκια τοῦ γυναικωνίτου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιῶν σχεδίων. Εἰς *Ἅγιον Γεώργιον* ἤρχισαν πρὸ μηνὸς ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου καλλιτεχνῶν αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ τῶν σπουδαίων ψηφιδωτῶν παραστάσεων τοῦ μνημείου.

4. *Ἐν Σέρραις.* Συνετελέσθη ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ - Ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου καὶ διὰ γενναίας συμβολῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ ἀπὸ μακροῦ ἀρξαμένη ἀναστήλωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καέντος Βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν (ΙΑ' αἰ.). Ὑπολείπεται ἤδη μόνον ἡ κατασκευὴ τῆς κεραμώσεως αὐτῆς ὡς καὶ τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων.

5. *Εἰς τὴν Νῆσον Πρέσπαν.* Ἀνεστηλώθη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Πελεκανίδη ὁ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν κατὰ τὸν λήξαντα πόλεμον καταστραφεὶς ναὸς τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Πορφυρᾶς εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νησῖδος. Ὡσαύτως ἐστερεώθη καὶ ἐκαθαρίσθη ἡ μεγάλη βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου.

6. *Ἐν Σιατίστῃ.* Ἐστερεώθησαν οἱ Βυζαντινοὶ Ναοὶ τῶν Μονῶν 1) Ἁγίας Τριάδος - Βυθοῦ, 2) Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Δρυοβούνου, 3) Ἁγίας Παρασκευῆς Φλαμουριᾶς καὶ 4) Κοιμήσεως Θεοτόκου Σισανίου.

7. *Ἐν Ζαγορᾷ.* Ἐστερεώθη τὸ ἱστορικὸν οἴκημα ἔνθα ἐφοίτησεν ὁ Ρήγας Φεραῖος.

8. *Ἐν Μετεώροις.* Ἐστερεώθησαν αἱ μοναὶ Ἁγίας Τριάδος, Βαρλαὰμ καὶ Μεγάλου Μετεώρου.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1952 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Κύριοι ἑταῖροι,

Μετ' ἰδιαιτέρας χαρᾶς ἀναγγέλλομεν ὑμῖν ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐκτιμῶσα τὰς ἐπὶ τριάκοντα πέντε συναπτὰ ἔτη ὑπηρεσίας πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, εὐηρεστήθη νὰ τῇ ἀπονείμῃ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἀργυροῦν μετάλλιον, «ὅτι πάνυ εὐστόχως συμβάλλει εἴς τε τὴν ἔρευναν καὶ τὴν διαφώτισιν τῶν κατὰ τὸ Βυζάντιον», ὡς λέγει τὸ σχετικὸν δίπλωμα.

Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη, θὰ ἔχῃ, ἀσφαλῶς, ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔντασιν τῶν προσπαθειῶν τοῦ τε Δ. Συμβουλίου ὡς καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας ὑπὲρ συνεχίσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ σκοποῦ, ὃν αὕτη προέθετο.

Κληθεῖσα ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν νὰ μετάσχῃ τοῦ κατὰ Νοέμβριον ἑορτασμοῦ ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, μετέσχεν αὐτοῦ διὰ τοῦ γενικοῦ γραμματέως της κυρίου Φαίδωνος Κουκουλέ, εὐχηθέντος τὰ δέοντα καὶ τιμηθέντος ἐξαιρετικῶς μετὰ τοῦ συμβούλου ἡμῶν κυρίου Ν. Τωμαδάκη, μετασχόντος τοῦ ἑορτασμοῦ ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπό τε τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ὡς καὶ τῶν ἐπισήμων Αἰγυπτιακῶν ἀρχῶν.

Κατὰ τὸ ἐν Παλέρμῳ τῆς Σικελίας πρὸ διετίας συνελθὸν Η' διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν συνέδριον, εἶχεν ἐκφρασθῆ ἡ εὐχὴ νὰ ἱδρυθῶσι παρὰ τοῖς διαφόροις Πανεπιστημίοις ἕδραι τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς φιλολογίας, πρῶτον δ' ἔσπευσε τὸ Παλέρμον νὰ ἱδρύσῃ τῇ 25ῃ Μαρτίου 1952 Ἰνστιτοῦτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν σπουδῶν, τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὁποίου ἀνήγγειλεν ὁ πρόεδρος αὐτοῦ, καθηγητὴς Bruno Lavagnini πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν, εἰς ἣν καὶ ἀπέστειλε σχέδιον τοῦ καταστατικοῦ αὐτοῦ. Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, χαίρουσα διὰ τὴν καλὴν ἀρχήν, συνεχάρη θερμῶς τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἱδρύσεως ἀποστείλασα συνάμα καὶ τὰς ζητηθείσας περὶ τοῦ καταστατικοῦ γνώμας της.

Ἀπὸ τῆς 12ης μέχρι τῆς 25ης Ἀπριλίου 1953 πρόκειται νὰ συνέλθῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ Θ' διεθνὲς βυζαντινολογικὸν συνέδριον, εἰς ὅ, φυσικά, ἐκλήθη νὰ μετάσχῃ καὶ ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, ἥτις οὐ μόνον ἐδήλωσε συμμετοχὴν διὰ πολλῶν ἑταίρων της μελλόντων νὰ κάμωσι σχετικὰς ἀνακοινώσεις, ἀλλ', ἐν συνεννοήσει μετὰ εἰδικῶν μελῶν της, πρόκειται νὰ κάμῃ καὶ ἐκθε-

σιν τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη Ἑλληνικῶν βιβλίων τῶν εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀναφερομένων, ἵνα οὕτω δειχθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ὑπὲρ τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν συμβολή.

Ἐκτιμῶντες τὰς ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ βυζαντινῶν μνημείων προσπαθείας καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέρον τοῦ Τούρκου ἀρχαιολόγου καὶ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου τῆς ἁγίας Σοφίας κ. Μουζαφὲρ Ραμαζάνογλου, τὸν ἐκαλέσαμεν νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἵνα δώσῃ σχετικὰς διαλέξεις, προθύμως δ' οὗτος ἀποδεχθείς, ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἡμῶν καί, ἐνώπιον πολυπληθεστάτου ἀκροατηρίου, ἔκαμε δύο διαλέξεις, μετὰ προβολῶν φωτεινῶν εἰκόνων, α') περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου καὶ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῷ ἐθνικῷ Βυζαντίῳ καὶ β') περὶ τῶν πορισμάτων τῶν μεταξὺ ἁγίας Σοφίας καὶ ἁγίας Εἰρήνης ἀνασκαφῶν του. Οὕτως ἐπῆλθε στενοτέρα γνωριμία μὲ τὴν Τουρκικὴν περὶ τὰ βυζαντινὰ ἔρευναν καὶ ἐτονώθησαν οἱ ἐπιστημονικοὶ δεσμοὶ μετὰ τοῦ φίλου Τουρκικοῦ ἔθνους.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ὁ Χάρων δὲν μᾶς ἀφῆκεν ἀπικράντους. Κατ' αὐτὸ μετὰ βαθυτάτης λύπης ἐπληροφορήθημεν τὸν ἐν Reims ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ ἐπιτίμου ἑταίρου ἡμῶν καθηγητοῦ Louis Bréhier. Ὁ μεταστὰς ἐδίδαξεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη κυρίως ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων καὶ μέσων χρόνων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Clermont-Ferrand, μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιτυχίας ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν ἔρευναν τῶν κατὰ τὸ Βυζάντιον, τὰς σχετικὰς μὲ τὸ ὁποῖον μελέτας παρηκολούθει, μετὰ δικαιοσύνης καὶ ἀμεροληψίας κρίνων τὰ σχετικὰ ἔργα εἰς τὸ Journal des savants.

Ὁ ἀοίδιμος Bréhier κατὰ τὸ μακρὸν ἐπιστημονικόν του στάδιον ἐδημοσίευσε καὶ ἴδια αὐτοτελῆ ἢ ἐν περιοδικοῖς περισπούδαστα ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου, τὰ ὁποῖα δεικνύουν βαθεῖαν γνῶσιν καὶ λεπτὴν κρίσιν. Ἀρκεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ν' ἀναφέρωμεν : Le schisme oriental du XIe siècle, La querelle des images, L'art Byzantin, Les basiliques chrétiennes l'église et l'Orient au Moyen Âge, L'enseignement supérieure à Constantinople καὶ τὸ τελευταῖον τρίτομον καὶ λίαν ἀξιόλογον ἔργον του Le monde Byzantin, διὰ τοῦ ὁποίου δίδεται ὁλοκληρωτικὴ εἰκὼν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Louis Bréhier κλείει ἡ σειρὰ τῶν παλαιοτέρων μεγάλων ἐρευνητῶν τῆς Δύσεως τῶν ἀφιερωσάντων τὴν ζωήν των εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντίου, εἰς τὴν δικαίωσιν τοῦ ὁποίου τὰ μέγιστα διὰ τῶν ἔργων των συνετέλεσαν θαυμαστῶς προωθήσαντες τὰς Βυζαντινὰς σπουδάς. Θλιβόμεθα βαθύτατα διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα πρόκειται νὰ ἐπιζήσουν, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ φιλέλληνος.

Μετὰ τὸν Bréhier, ἔσχομεν τὸ ἀτύχημα νὰ χάσωμεν τὸν Παλαιολόγον Σκαμπαβίαν, παλαιὸν καὶ πιστὸν τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν μέλος, ὁ ὁποῖος, καίτοι περὶ ἄλλα ἠσχολεῖτο, ἐδείκνυεν ὑπέρμετρον διὰ τὰ βυζαντινὰ ζῆλον, παντὶ τρόπῳ ὑποβοηθῶν τὸ ἔργον καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας.

Εἰς Κύριον ἐξεδήμησεν καὶ ὁ παλαιὸς ἡμῶν συνεργάτης ἀρχιμανδρίτης Ζαχαρίας Λιανᾶς, πλήρης ἡμερῶν. Οὗτος, Κρὴς τὴν καταγωγήν, διετέλεσεν ἐπὶ ἔτη διευθυντὴς Ἱερατικῶν Σχολῶν, γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ἐφημέριος τῶν Ἀνακτόρων καὶ ἐξέδωκε μέχρις ἐσχάτων μελετήματα σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Φιλολογίαν.

Τῆς συγγενείας ἡμῶν ἀπεχώρησε καὶ ὁ Μιχαὴλ Μανοῦσκος, παλαιὸς ἐπ' ἴσης ἑταῖρος, σημαντικὰς ὑπηρεσίας παρασχὼν εἰς τὴν Ἑταιρείαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς δημαρχίας του ἐν Πειραιεῖ.

Τέλος κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐστερήθημεν τοῦ προσφιλοῦς ἡμῶν ἑταίρου Ἀλεξάνδρου Κασάπη, ζηλωτοῦ τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν.

Ἔστω αἰωνία ἡ μνήμη τῶν ἀπελθόντων ἑταίρων ἡμῶν.

Εἷς τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ ἐκλαΐκευσις τῶν γνώσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν. Τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπιδιώκουσα ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν, ἔκαμε κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος μίαν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ ἑταῖροι, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐκ τῶν συμβούλων ἡμῶν καθηγητοῦ κ. Ν. Τωμαδάκη ἐπεσκέφθησαν τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων γενόμενοι εὐμενέστατα δεκτοὶ ὑπό τε τοῦ ἀνωτάτου θρησκευτικοῦ τῆς ὀρθοδοξίας κέντρου, ἑτέραν εἰς τὴν νῆσον Πάτμον πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ τε σπηλαίου τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἔνθα ὁ ἐκ τῶν ἑταίρων καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Παναγιώτης Μπρατσιώτης ὡμίλησε περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ ἔνθα οἱ ἐκδρομεῖς ἡμῶν ἔτυχον πλείστων περιποιήσεων ὑπό τε τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς ὡς καὶ τοῦ Δημάρχου καὶ τῶν κοινοτικῶν τῆς νήσου ἀρχῶν. Τρίτη ἐκδρομὴ ἐγένετο εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τοῦ Δαφνίου, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τῆς ὁποίας ὡμίλησεν ὁ γενικὸς ἡμῶν γραμματεὺς Φαίδων Κουκουλές.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἐκλαϊκευτικοῦ τῆς Ἑταιρείας προγράμματος, ἐγένετο σειρὰ διαλέξεων ἐνώπιον πολυπληθεστάτου ἑκάστοτε ἀκροατηρίου.

Κατ' αὐτὰς ὡμίλησαν α') ὁ κ. Π α ν α γ ι ώ τ η ς Ἀ ν τ ω ν έ λ η ς περὶ τῆς θέσεως τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, μετὰ ψαλμοῦ ὑπὸ Βυζαντινῆς χορῳδίας Βυζαντινῶν ὕμνων, β') ὁ κ. Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς Κ ο ύ ζ η ς περὶ Βυζαντινῶν ἰατραινῶν, γ') ὁ κ. Φ α ί δ ω ν Κ ο υ κ ο υ λ έ ς α) περὶ Βυζαντινῶν παραδόσεων καὶ β) περὶ τῶν στρατιωτικῶν τῶν Βυζαντινῶν, δ') ὁ κ. Σ ά β β α ς Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς δράσεως τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' τοῦ Παλαιολόγου, κατὰ πληροφορίας ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας καὶ ε') ὁ κ. Ν ι κ ό λ α ο ς Τ ω μ α δ ά-

κ η ς περὶ τοῦ πῶς ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἀντέδρασεν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὡς γνωστόν, καθ' ἕκαστον ἔτος ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν τελεῖ ἐθνικὸν ἐπὶ τῇ ἁλώσει μνημόσυνον. Τοῦτο κατὰ τὴν 29ην Μαΐου ἐτελέσθη κατανυκτικώτατα ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῆς κωμοπόλεως Μαρκοπούλου, τὸν προσήκοντα λόγον εἰπόντος τοῦ συμβούλου ἡμῶν κ. Νικολάου Τωμαδάκη.

Τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν σκοποῦ ἐπεδιώξαμεν κατὰ τὸ 1952 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ προκειμένου ΚΒ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, ἐν ᾧ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ, τῆς πεντακοσιοστῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεώς περιλαμβάνονται καὶ μελέται σχετικαὶ μὲ τὴν ἅλωσιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὴν χρόνους.

Τὸ περιοδικὸν ἡμῶν κατὰ τὸ 1952 ἀντηλλάξαμεν μὲ ξένα τοιαῦτα, εἰς ἃ προσετέθη καὶ τὸ τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ Institut d'études byzantines, ἐπεκοινωνήσαμεν δὲ καὶ μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑταίρων ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι φιλοτίμως ἀσχολοῦνται μὲ τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἡμῶν, ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, φίλοι ἑταῖροι καὶ ἄλλοι λόγιοι, ἡμέτεροι καὶ ξένοι, ἀπέστειλαν βιβλία των κανονικῶς δ' ἐλειτούργησε καὶ ἡ Μυστακίδειος βιβλιοθήκη, πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἑταίρων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων λογίων, χρησιμοποιησάντων τά τε ἔντυπα βιβλία ὡς καὶ τὰ χειρόγραφα αὐτῆς.

Τὸ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1952 ἐκλεγὲν νέον τῆς Ἑταιρείας Δ. Συμβούλιον κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς διακανονισμὸν καὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑταιρείας, εὐχαριστοῦν καὶ ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου τήν τε ἐπὶ τοῦ Μπαγκείου κληροδοτήματος ἐπιτροπὴν ὡς καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν καὶ τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν παρασχεθεῖσαν οἰκονομικὴν βοήθειαν.

Ὁ ταμίας ἡμῶν κ. Γεώργιος Μανσόλας θ' ἀνακοινώσῃ ὑμῖν τὸν ἰσολογισμὸν τοῦ παρελθόντος ἔτους ὡς καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ τρέχοντος, ἡ δ' ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ τὴν ἔκθεσίν της, καθ' ἣν πάντα τὰ βιβλία καὶ δικαιολογητικὰ εὑρέθησαν ἐν ἀπολύτῳ τάξει, χάρις εἰς τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὸν ζῆλον τοῦ ἐκ τῶν ἑταίρων ἡμῶν κυρίου Θεοδώρου Γαλάνη.

Ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐξειλίχθη ἱκανοποιητικῶς, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ εἰς ἄλλας σελίδας τοῦ παρόντος τόμου δημοσιευομένου ἰσολογισμοῦ τῆς χρήσεως 1952.

Οὕτως αἱ γενικαὶ ταμειακαὶ εἰσπράξεις συνεποσώθησαν εἰς δραχμὰς 58.399.000, τὸ δὲ σύνολον τῶν ταμειακῶν πληρωμῶν ἀνῆλθεν εἰς δραχμὰς 55.229.000. Τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας ἐκ συνδρομῶν, δωρεῶν, πωλήσεων Ἐπετηρίδων κλπ, ἔφθασαν εἰς δραχμὰς 25.860.500, τὰ δὲ ἔξοδα ἐν γένει εἰς 3.809.830. Ἡ σημειωθεῖσα διαφορὰ θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος μας.

Τὰ κατὰ τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1952 ρευστὰ διαθέσιμα εἰς τὸ ταμεῖον καὶ τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δραχμαὶ 4.015.170.

Αὐτά, φίλοι ἑταῖροι, εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952 πεπραγμένα. Κατὰ τοὺς δυσκόλους καιρούς, τοὺς ὁποίους διερχόμεθα, τοῦτο ἔπραξε ὅ,τι ἦτο δυνατὸν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ ὁρισθέντος σκοποῦ της, δὲν θὰ παύσῃ δὲ καταβάλλον πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς περαιτέρω προαγωγὴν τῆς δράσεως ἱδρύματος, τὸ ὁποῖον κολακεύεται νὰ πιστεύῃ ὅτι μέχρι σήμερον ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γραμματεύς
Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1952 ΜΕΧΡΙ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1952

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ	ΔΡΧ.
Ταμεῖον	
Μετρητὰ ὑπόλοιπον κατὰ τὴν 31/12/1952	3.170.000
Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος	
Λ/σμὸς καταθέσεων εἰς ὄψιν	845.170
Παλαιὸν ὑπόλοιπον ἐκμηδενισθὲν (Δρχ. 187.553)	1
Χρεώγραφα	
Τὰ φυλασσόμενα παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος (συμβατικὴ ἀξία)	25
Ἐπετηρίδες	
Ἀξία διαθεσίμων Σωμάτων Ἐπετηρίδων κλπ. Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν	95.000.000
Λευκώματα	
Ἀξία Λευκωμάτων τῆς Ἑταιρείας . . . (συμβατικὴ ἀξία)	50.000
Σήματα	
Ἀξία διαθεσίμων Σημάτων τῆς Ἑταιρείας (κονκάρδες) . . . . » »	350
Ἔπιπλα Γραφείου . . . . » »	5.000
Βιβλιοθήκη	
Διάφορα Συγγράμματα . . . . » »	50.000
Ὑλικὰ διάφορα	
Τσιγκογραφήματα (clichés), πλάκες κλπ. » »	10.000
	99.130.546

ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ		ΔΡΧ.
Κεφάλαιον		
Τὸ σχηματισθὲν Κεφάλαιον ὡς οἱ προηγούμενοι Ἰσολογισμοί	Δρχ. 60.000.000	
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν	» 30.000.000	90.000.000
Κέρδη καὶ Ζημίαι		
Ὑπόλοιπον ἀφιέμενον εἰς νέον		9.130.546
		99.130.546

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΕΡΙΔΟΣ «ΚΕΡΔΗ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ»

ΕΞΟΔΑ (Δοῦναι)	ΔΡΧ.
Γενικὰ ἔξοδα διαχειρίσεως	3.809.830
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ Κεφαλαίου	30.000.000
Ὑπόλοιπον Λ/σμοῦ Κέρδη καὶ Ζημίαι ἀφιέμενον εἰς Νέον	9.130.546
	42.940.376

ΕΣΟΔΑ (Λαβεῖν)	ΔΡΧ.
Εἰσπράξεις ἐκ Συνδρομῶν	6.480.000
Εἰσπράξεις ἐκ Δωρεῶν	11.850.000
Διαφοραὶ ἐκ πωλήσεων Τόμων Ἐπετηρίδων	7.403.000
Διαφοραὶ ἐκ Τόκων	127.500
Ὑπόλοιπον προηγουμένης χρήσεως 1951	17.079.876
	42.940.376

Ἀθῆναι τῇ 23 Φεβρουαρίου 1953

Ὁ Ταμίας
Γ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ

Ὁ ἐπὶ τοῦ Λογιστικοῦ
Θ. Γ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Κύριοι Ἑταῖροι,

Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀνατεθείσης ἡμῖν ἐντολῆς, ἔχομεν τὴν τιμὴν γνωρίσωμεν ὑμῖν ὅτι προέβημεν εἰς τὸν τακτικὸν ἔλεγχον τῆς διαχειριστικῆς χρήσεως τοῦ παρελθόντος ἔτους 1952 τῆς ὑμετέρας Ἑταιρείας.

Ἐλάβομεν παρὰ τῶν ἁρμοδίων πᾶσαν ζητηθεῖσαν πληροφορίαν καὶ διασάφησιν καὶ ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἅπαντα τὰ λογιστικὰ βιβλία τῆς Ἑταιρείας καθὼς καὶ ὅλα τὰ διάφορα δικαιολογητικὰ καὶ παραστατικῆς ἀξίας ἔγγραφα, ταμειακὰ ἐντάλματα πληρωμῶν καὶ ἀποδείξεις εἰσπράξεων κλπ. διεπιστώσαμεν δὲ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν λογιστικῶν βιβλίων, τὴν πιστὴν ἐγγραφὴν τῶν γενομένων εἰσπράξεων καὶ πληρωμῶν καθὼς καὶ τὸ ἔγκυρον τῶν σχετικῶν δικαιολογητικῶν, δι' ὁλόκληρον τὴν διαχείρισιν τοῦ ἔτους 1952.

Κατόπιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω, ὁ συνταχθεὶς καὶ δημοσιευθεὶς γενικὸς Ἰσολογισμὸς εἶναι ἐν ἀπολύτῳ τάξει δι' ὃ καὶ προτείνομεν τὴν ἔγκρισιν αὐτοῦ καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν ἀπαλλαγήν μας, ὡς Ἐλεγκτῶν, ἀπὸ πάσης εὐθύνης κατὰ Νόμον.

Οἱ Ἐλεγκταί
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΡΕΟΠΟΥΛΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΑΝ. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
Γ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ

Σύμβουλοι

ΖΩΡΑΣ Γ.
ΜΕΓΑΣ Γ.
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ Ι.
ΠΕΡΔΙΚΑ ΝΙΚΗ
ΣΑΡΟΥ ΑΙΜΙΛΙΑ
ΤΑΡΣΟΥΛΗ ΑΘΗΝΑ
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν.
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΝΑΣΤ.

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASSIEVIC' DRAG.
BANESCU N.
BENESEVIC' W. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
DRECCIA EV.
BRÉHIER L. †
BROUVER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R.
CADAFALCH J. P.
COLLINET PAUL †
DARCO E. †
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
ERHART ALBRET †
FERRARI GIANNINO †
GERLAND E. †
GRÉGOIRE HENRI
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
MARCHAL HEN. FREDERICK
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G.
MORAVCSIC G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ. †
SCHLUMBERGER G. †
ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOFF IV. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI OR. †
USPENSKIJ F. †

RÉSUMÉ DU VOLUME

Ph. Koukoulés, «Quelques traditions byzantines», pp. 3–32.

L'A. essaie de compléter le petit nombre des traditions populaires byzantines jusqu'ici connues, en faisant appel aux documents littéraires (vies de saints, chronographies, poésies). Il en tire d'abord des traditions remontant à l'antiquité, conservées soit oralement soit par écrit à l'époque byzantine (par exemple, la légende du roi Midas aux oreilles d'âne, et celle de la métamorphose de Térée, de Procné et de Philomèle). D'autres traditions sont d'un contenu religieux, relatives soit à la vie et aux miracles du Christ, soit aux vertus thaumaturgiques des icones saintes. Des catégories spéciales sont constituées par les légendes de pétrification, les légendes concernant les dénominations de diverses localités, les légendes relatives aux plantes et aux bêtes. Viennent enfin les legendes touchant les astres (spécialement la lune) et les légendes qui sont censées expliquer la cause de différents usages et phénomènes.

D. Ghinis, «Esquisse de l'histoire du droit post-byzantin», pp. 33–59.

Après les études de L. Mitteis (1891), qui ont prouvé la continuité du droit grec depuis l'antiquité jusqu'au commencement du XIXe siècle, les historiens ont pris l'habitude de distinguer le droit byzantin du droit post-byzantin. Ils ont même considéré ce dernier droit comme quatrième période du droit grec, en le qualifiant : «droit grec après la prise de Constantinople par les Turcs». L'A. préfère le titre de «droit post-byzantin», parce que ce terme désigne, en même temps, le droit des provinces ex-byzantines, tombées, avant ou après 1453, sous la domination franque, vénitienne, turque, etc. Les sources du droit post-byzantin étant en grande partie inédites et, par le fait même, les coutumes judiciaires des provinces grecques étant imparfaitement connues, l'A. dresse un tableau chronologique des sources, éditées ou inédites, afin de faciliter et d'encourager les recherches.

R. Guilland, «Les appels de Constantin XI Dragasès à l'Occident pour sauver Constantinople», pp. 60–74.

L'A. étudie les pourparlers engagés par Constantin XI, à la fin de l'année 1452, pour sauver Constantinople. Il étudie en particulier les pourparlers avec Gênes, la Hongrie, Alphonse V d'Aragon et Fréderic III. Il montre que les Génois, obligés de jouer double jeu, ont sinon officiellement, du moins secrètement, secouru les Byzantins assiégés. La Hongrie, incontestablemeni favorable à toute aide apportée à Constantinople, ne se sentant pas directement menacée, céda aux propositions de Florence, l'invitant à envahir le Frioul, possession vénitienne. Alphonse V d'Aragon, lui aussi plein de bonne volonté, n'alla pas au-delà de l'envoi de bateaux de blé destiné aux assiégés. Quant à Frédéric III, il fit parvenir, le 22 janvier 1453, à Mahomet II un ultimatum maladroit, qui décida ce dernier à brusquer l'attaque de Constantinople. L'A. termine par des réflexions sur les responsabilités respectives des Occidentaux et des Grecs dans la chute de Constantinople, ainsi que sur les difficultés rencontrées par Constantin XI, qui sut mourir en grand empereur, face aux Turcs, et qui auréola ainsi d'un dernier rayon de gloire Byzance succombant sous les assauts du Turc vainqueur.

Th. Volidis, «Correspondance inédite relative à la communauté grecque de Tokaj (Hongrie)», pp. 75–81.

L'A. publie cinq lettres du XVIIe–XVIIIe siècle, trouvées aux archives du patriarcat de Carlovitz, adressées aux Grecs de la communauté de Tokaj (Hongrie). Ces lettres contiennent des renseignements intéressants sur l'organisation de cette communauté grecque et sur ses rapports avec le Mont Athos, d'où lui venaient ses prêtres.

G. Soulis, «Le tsar Etienne Dušan et le Mont Athos», pp. 82–96.

Après la conquête de la Macédoine, le tsar Etienne Dušan (1331–1355), poussé, d'un coté, par les liens existant entre les Nemanides et l'Athos, de l'autre, par le désir de s'assurer le soutien du clergé grec dans les provinces byzantines nouvellement conquises, se

montra très libéral envers les monastères athonites. Il confirma leurs anciens privilèges, accrut leurs propriétés foncières et protégea leurs droits de diverses manières. Vers 1348–49, il visita en personne les couvents athonites, en compagnie de sa femme Hélène et de son fils le kral Uroš, porteur de riches dons. A l'époque de Dušan, le monastère serbe de Chilandar et les moines slaves ont certainement joué un rôle plus actif qu'auparavant sur la Sainte Montagne. Mais il n'est pas exact d'affirmer qu'il s'agit là d'une slavisation de l'Athos, comme l'ont pensé certains historiens. Les sources contemporaines attestent que l'élément grec a conservé son rôle directif sur la Sainte Montagne durant toute la période de l'occupation serbe.

B. Laourdas, «*Discours et épigrammes de Nicolas Cabasilas en l'honneur de Saint Démétrius*», pp. 97–109.

Continuant ses travaux sur Saint Démétrius, l'A. publie un discours inédit et quelques épigrammes de Nicolas Cabasilas en l'honneur du Saint. D'après l'A., le discours est une œuvre de jeunesse, tandis que les épigrammes appartiennent à une période postérieure.

J. Papadopoulos, «*L'église de Saint-Tryphon à Nicée de Bithynie*», pp. 110–113.

L'A. cherche à préciser certains résultats des fouilles entrepsises à Nicée par le byzantiniste turc *Semavi Eyice*, notamment à identifier l'église décrite par cet archéologue. A l'appui des données historiques et des renseignements du chronographe anonyme édité par C. Sathas (Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, t. VII), l'A. émet l'hypothèse que cette église, jusqu'à présent inconnue, remonte au XIIIe siècle. Elle était dédiée à Saint Tryphon, qui était particulièrement honoré par l'empereur de Nicée, Théodore II Lascaris.

N. B. Tomadakis, «*Un traité du philosophe Georges Amiroutzès, adressé à l'empereur Jean VIII Paléologue*», pp. 114–134.

L'A., qui c'est déjà occupé d'Amiroutzès, édite, d'après le cod.

Athonensis Vatop. 478 (XVe siècle), un traité du savant de Trébizonde, écrit avant le Concile de Florence. Amiroutzès, dont le texte ici publié confirme le titre de «philosophe», répond à des questions philosophiques et théologiques posées par Jean VIII. Ensuite l'A. réédite, d'après le cod. *Marc. gr.* 533, une lettre de Bessarion à Amiroutzès, où le cardinal s' excuse de n'avoir pas répondu à ses lettres. L'édition de cette lettre, que l'A. tient pour autographe, est précédée d'une note qui en fixe la date.

G. Georgiadis-Arnakis, «*Le voyage d'Ibn Battoutah en Asie Mineure et l'état des populations grecques et turques au XIVe siècle*, pp. 135–149.

L'A. suit l'itinéraire d'Ibn Battoutah pendant les années 1332–1333 à travers les provinces conquises par les Turcs en Asie Mineure et compare les impressions de ce voyageur marocain avec les témoignages provenant d'autres sources relatives à l'état des populations de ces régions au XIVe siècle. L'A. étudie ensuite la domination islamique sur la majeure partie de l'Anatolie, en remarquant que l'islamisme, comme entité sociale, ne manquait pas de force d' absorption apte à neutraliser l'élément gréco-chrétien.

E. Sarou, «*Le régime politique de Chio à travers les siècles*», pp. 150–158.

Sur base des témoignages épigraphiques, l'A. démontre que le plus ancien régime politique de Chio a été la royauté, et que son premier roi a porté le nom d'Œnopion. Ensuite, l'île a été gouvernée par les *génarques*, parmi lesquels on choisissaient les *hiéropoioi*. L'île comptait cinq tribus, qui fournissait les *gérontes*, ou membres du Sénat. A l'époque romaine, au lieu du Sénat, il y avait un *presbytikon*, ou corps des anciens. A partir des temps historiques, Chio a toujours été gouvernée par une oligarchie, qui, à l'époque byzantine, fut soumise à l'Empire. Ce régime politique, conservé par les Génois, et, en 1566, par les Turcs, se perpétua avec de légères modifications jusqu'en 1912, année de la libération de l'île.

D. A. *Zakythinos*, *«Etudes sur la géographie administrative et sur l'administration provinciale de l'Empire byzantin»*, pp. 159–182.

Poursuivant l'étude de la *Partitio Romaniæ* (1204), qui a fait déjà l'objet d'un travail publié dans le t. XXI, l'A. s'occupe des circonscriptions administratives de la Thrace et des environs immédiats de Constantinople. Il s'attache tout particulièrement à identifier des noms de lieu, transmis souvent d'une manière défectueuse, et à attirer l'attention sur les renseignements que nous possédons sur l'administration de la province.

T. A. *Gritsopoulos*, *«Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'Ecole de Dimitsana»*, pp. 183–226.

Avant la fondation de l'Ecole grecque de Dimitsana (Péloponèse), il y avait une école privée à l'ancien monastère «du Philosophe», situé près de la localité, où l'on avait réussi à former une bibliothèque contenant des imprimés et des manuscrits. Plusieurs de ces manuscrits ont été transportés à Dimitsana lors de la fondation de l'Ecole en 1764. La Bibliothèque Nationale d'Athènes en possède aussi un certain nombre. Durant la révolution de 1821, plusieurs de ces imprimés et manuscrits ont été employés pour la fabtication des cartouches. Actuellement, la Bibliothèque de Dimitsana possède 167 manuscrits : manuscrits de l'ancien fonds et manuscrits provenant de dons postérieurs, les uns et les autres ne remontant pas plus haut que le XVIe siècle. Ils renferment pour la plupart des exercices scolaires, mais ils ne manquent pas d'une certaine importance philologique et théologique. D'autres sont des régistres de fondations *(ktitorika)* de monastères, d'écoles ou d'églises de la région. Les Archives historiques de Gortynia sont présentement constituées par les manuscrits de Dimitsana et un certain nombre d'autres documents. T. A. Gritsopoulos décrit ici sommairement 65 de ces manuscrits.

Gennadios métropolite d'Hélioupolis, *«Deux lettres inédites d'Athanase I, patriarche de Constantinople (1289–1293, 1303–1309)»*, pp. 227–232.

Ces deux lettres se trouvent dans le cod. *Paris. Suppl. gr.* 516, ff. 146–147. L'une d'elles est adressée à Marie, femme de Michel IX, fils de l'empereur Andronic II. Cette Marie (en arménien Rita) était la fille du roi d'Arménie Léon II (1270–1289). Le patriarche y parle de la paix de l'Eglise, qui a été troublée par diverses querelles. Il fait allusion aux tentatives d'union entre l'Eglise orthodoxe et l'Eglise arménienne. La seconde lettre est adressée à Andronique II : elle a pour objet les maux causés aux provinces de Macédoine et d'Asie-Mineure par les troupes catalanes (Almugavares), qui avaient eté appelées au secours de l'Empire.

G. *Zoras*, *«Le règne de Mahomet II le Conquérant et la prise de Constantinople, d'après le cod. inédit Berberinus gr. 111 de la Bibliothèque Vaticane»*, pp. 233–289.

Parmi les sources relatives au siège et à la prise de Constantinople par les Turcs, il existe une chronique inédite conservée dans le cod. *Barberinus gr.* 111, ff. 11r–97v, contenant l'histoire de la Nation turque depuis ses origines jusqu'à 1512. Cette histoire est divisée en chapitres par règnes de sultans. Le chapitre ici publié (ff. 50v - 81r) concerne le règne de Mahomet II : le chronographe anonyme y expose l'accès de ce sultan au trône, l'organisation de ses expéditions, la conquête de Trébizonde, de la Morée et l'autres provinces byzantines, la destruction du ducat d'Athènes, la mort de Constantin Paléologue, de Mahomet II, etc. Il fournit, en outre, diverses données historiques, qui compètent sur plusieurs points les renseignements que nous possédons sur les événements de cette époque. L'A. de l'article souligne à juste titre l'importance du codex, même au point de vue purement philologique.

Compte rendu . . . . p. 290
Bibliographie . . . . » 347
Renseignements . . . . » 367
Actes . . . . » 373
Tables . . . . » 381
Résumé . . . . » 384

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Κουκουλὲ Φαίδωνος. Βυζαντιναί τινες παραδόσεις	3
Γκίνη Δημητρίου. Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου	33
Guilland Rodolphe. Αἱ πρὸς τὴν Δύσιν ἐκκλήσεις Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Δραγάτση πρὸς σωτηρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως	60
Βολίδου Θεμιστοκλέους. Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία περὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Τοκαΐας	75
Σούλη Γεωργίου, Ὁ τσάρος Στέφανος Δουσὰν καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος	82
Λαούρδα Βασιλείου. Νικολάου Καβάσιλα προσφώνημα καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἅγιον Δημήτριον	97
Παπαδοπούλου Ἰωάννου. Ὁ ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας ναὸς τοῦ ἁγίου Τρύφωνος	110
Τωμαδάκη Νικολάου. Γεωργίου φιλοσόφου τοῦ Ἀμιρούτζη πρὸς βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα	114
Γεωργιάδου - Ἀρνάκη Γεωργίου. Ἡ περιήγησις τοῦ Ἴμπν Μπαττούτα ἀνὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ κατάστασις τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα	135
Σάρου Αἰμιλίας. Τὸ Χιακὸν πολίτευμα ἀνὰ τοὺς αἰῶνας	150
Ζακυθηνοῦ Διονυσίου. Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει . .	159
Γριτσοπούλου Τάσου. Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς σχολῆς Δημητσάνης	183
Γενναδίου Μητροπ. Ἡλιουπόλεως. Δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α' . .	227
Ζώρα Γεωργίου. Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλεία Μωάμεθ Β' τοῦ κατακτητοῦ, κατὰ ἀνέκδοτον Ἑλληνικὸν Βαρβερινὸν κώδικα 111 τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης . .	233
Βιβλιοκρισίαι	290
Βιβλιογραφία	347
Εἰδήσεις	367
Τὰ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952 πεπραγμένα	373
Πίνακες	381
Περίληψις Γαλλιστὶ τῶν περιεχομένων	384

Ο ΠΑΡΩΝ ΤΟΜΟΣ ΕΤΥΠΩΘΗ
ΕΝ ΤΩ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ
Μ. Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Φ. Κουκουλε καὶ Ν. Β. Τωμαδακη